DE CE EȘUEAZĂ NAȚIUNILE

Originile puterii, ale prosperității și ale sărăciei

DARON ACEMOGLU • JAMES A. ROBINSON

„O analiză importantă care nu trebuie ratată."
PETER DIAMOND, laureat al Premiului Nobel pentru Economie, 2010

KRONIKA

Daren Acemoglu

James A. Robinson

De ce eșuează națiunile

Originile puterii, ale prosperității și ale sărăciei

Traducere din limba engleză

Anca Simitopol

Editura LITERA

2015

Daren Acemoglu este profesor de economie la Massachusetts Institute of Technology. În 2005, el a primit Medalia John Bates Clark acordată economiștilor sub 40 de ani, care au adus o contribuție semnificativă la gândirea și știința economică. Acemoglu se numără printre cei mai influenți zece economiști ai lumii la ora actuală, între distincțiile sale aflându-se premiile John von Neumann (2007) și Erwin Plein Nemmers pentru Economie (2012).

James A. Robinson, politolog și economist britanic, este profesor la Universitatea Harvard din 2004. Expert recunoscut la nivel mondial pe America Latină și Africa, el a lucrat în Botswana, Mauritius, Sierra Leone și Africa de Sud. La 1 iulie 2015, a fost numit profesor universitar la Harris School of Public Policy Studies, Universitatea din Chicago.

Pentru Arda și Asu – DA

Para María Angélica, mi vida y mi alma – JR

PREFAȚĂ

Această carte abordează subiectul diferențelor enorme de venit și de standard de viață care separă țările bogate ale lumii, ca Statele Unite, Marea Britanie și Germania, de cele sărace, precum țările din Africa Subsahariană, America Centrală și Asia de Sud.

În timp ce scriem această prefață, America de Nord și Orientul Mijlociu sunt bulversate de Primăvara arabă, ce a urmat mișcării supranumite „Revoluția de iasomie“, a cărei scânteie a fost indignarea populară față de sinuciderea prin incendiere a tânărului vânzător ambulant Mohamed Bouazizi, pe 17 decembrie 2010. Pe 14 ianuarie 2011, președintele Zine El Abidine Ben Ali, care se aflase la conducerea Tunisiei din 1987, a renunțat la putere, însă fervoarea revoluționară manifestată împotriva elitelor privilegiate care guvernau Tunisia nu s-a stins, ci dimpotrivă, a devenit mai puternică, răspândindu-se în întregul Orient Mijlociu. Președintele Egiptului, Hosni Mubarak, care guvernase țara cu o mână de fier vreme de aproape treizeci de ani, a fost înlăturat de la conducere pe 11 februarie 2011. Acum, când lucrăm la această prefață, nu cunoaștem încă soarta regimurilor din Bahrain, Libia, Siria și Yemen.

Nemulțumirile din aceste țări își au rădăcinile în sărăcie. Venitul mediu al unui egiptean reprezintă circa 12% din cel al cetățeanului american, iar durata medie de viață a unui egiptean este cu zece ani mai mică decât cea a unui american. 20% din populația Egiptului trăiește în sărăcie totală. Cu toate că sunt semnificative, aceste diferențe sunt mici în comparație cu cele dintre Statele Unite și cele mai sărace țări din lume, precum Coreea de Nord, Sierra Leone și Zimbabwe, unde mai bine de jumătate din populație trăiește în sărăcie.

De ce este Egiptul cu mult mai sărac decât Statele Unite? Care sunt cauzele ce îi împiedică pe egipteni să prospere? Este oare sărăcia o condiție inerentă în Egipt sau, dimpotrivă, poate fi eradicată? Modalitatea firească de a începe analiza acestei situații este de a asculta opiniile egiptenilor despre

problemele cu care se confruntă și despre motivele pentru care s-au ridicat împotriva regimului Mubarak. Noha Hamed, o tânără de 24 de ani, care lucrează la o agenție de publicitate din Cairo, își exprima părerea în timp ce protesta în Piața Tahrir: „Suferim din cauza corupției, a opresiunii și a lipsei de educație. Trăim într-un sistem corupt care trebuie să se schimbe“. Un student la farmacie, Mosaab El Shami, de 20 de ani, prezent și el în piață, spunea: „Sper că, până la sfârșitul anului, vom avea un guvern ales, că libertățile universale vor fi recunoscute și la noi, și că vom pune punct corupției care stăpânește țara noastră“. Protestatarii din Piața Tahrir vorbeau cu toții despre corupția guvernului, despre incapacitatea acestuia de a oferi servicii publice și despre lipsa egalității de șanse în țara lor. Se plângeau în special de represiunea regimului și de lipsa drepturilor politice. Așa cum scria pe Twitter, în 13 ianuarie 2011, Mohamed ElBaradei, fostul director al Agenției Internaționale pentru Energie Atomică: „Tunisia: represiune + lipsa justiției sociale + refuzul căilor de schimbare pașnică a regimului = o bombă cu ceas“. Atât egiptenii cât și tunisienii consideră că absența drepturilor politice este cauza fundamentală a problemelor lor economice. Atunci când protestatarii au început să își formuleze revendicările, primele 12 cereri pe termen scurt postate de Wael Khalil, inginerul de software și bloggerul care a devenit unul dintre liderii mișcării protestatare egiptene, s-au concentrat pe schimbarea politică. Chestiuni precum creșterea salariului minim s-au numărat printre revendicările pe termen lung, ce urmau a fi implementate mai târziu.

Potrivit egiptenilor, un stat ineficient și corupt, pe de o parte, și o societate în care nu își pot fructifica talentul, ambiția, creativitatea și educația pe care o primesc, pe de altă parte, se numără printre lucrurile care îi împiedică să progreseze. Ei susțin, de asemenea, că rădăcinile acestor probleme sunt politice. Toate impedimentele economice de care se lovesc au la bază modul în care puterea politică din Egipt este exercitată și monopolizată de către un cerc restrâns de elite. Egiptenii înțeleg că acesta este primul lucru care trebuie să se schimbe.

Susținând această părere, protestatarii din Piața Tahrir se distanțează clar de opiniile convenționale referitoare la acest subiect. Când analizează de ce o țară precum Egiptul este săracă, majoritatea profesorilor și a comentatorilor se concentrează pe cu totul alți factori. Unii susțin că sărăcia Egiptului este

determinată, în primul rând, de geografia țării, adică de faptul că Egiptul este, în mare, parte o regiune deșertică, unde nu plouă îndeajuns, așadar, pământul și clima nu permit dezvoltarea unei agriculturi productive. Alții pun în prim-plan tradiția culturală a egiptenilor care, spun ei, se opune dezvoltării economice și prosperității. Acești profesori și comentatori afirmă că egiptenilor le lipsesc acea etică a muncii și acele trăsături care au stat la baza prosperității altor națiuni. În schimb, egiptenii, continuă acest argument, împărtășesc islamismul care nu vine în sprijinul succesului economic. O a treia abordare, cea dominantă în rândul economiștilor și al experților în politici publice, are la bază ideea că guvernanții Egiptului nu știu de ce anume are nevoie țara lor pentru a prospera și, ca atare, au urmat, în trecut, politici și strategii greșite. Conform argumentului de mai sus, este nevoie doar ca acești conducători să primească recomandările potrivite de la consilierii potriviți pentru ca prosperitatea să ia locul sărăciei. Faptul că Egiptul a fost guvernat de un cerc restrâns de reprezentanți ai elitei, care au trăit în puf pe seama restului societății, este irelevant în ochii acestor profesori și experți pentru o bună înțelegere a problemelor economice ale țării.

Această carte susține că egiptenii adunați în Piața Tahrir, și nu profesorii și comentatorii, dau dovadă de o bună înțelegere a lucrurilor. În realitate, sărăcia Egiptului este imputabilă guvernării de către un cerc restrâns de reprezentanți ai elitei, care au organizat societatea spre propriul folos, pe seama largii majorități a poporului. Puterea politică a fost concentrată în câteva mâini și folosită pentru a genera multă bogăție pentru acei câțiva, după cum, de exemplu, fostul președinte Mubarak a acumulat, se pare, o avere de șaptezeci de miliarde de dolari. Egiptenii înțeleg prea bine că ei au avut de pierdut.

Vom arăta că această interpretare a sărăciei din Egipt, interpretarea populară, oferă o explicație generală chestiunii sărăciei țărilor sărace. Fie că este vorba de Coreea de Nord, de Sierra Leone sau de Zimbabwe, vom arăta că țările sărace sunt sărace din același motiv pentru care Egiptul este sărac. Țări ca Marea Britanie și Statele Unite s-au îmbogățit pentru că tocmai cetățenii lor au răsturnat elitele care controlau puterea și au creat, în schimb, o societate unde drepturile politice au fost larg distribuite, în care poporul a putut trage la răspundere guvernul și, astfel, marea majoritate a populației a

profitat de oportunitățile economice. Vom arăta că, pentru a înțelege motivul pentru care există foarte multă inegalitate în lume, trebuie să cercetăm amănunțit trecutul și să studiem dinamica istorică a societăților. Vom vedea că Marea Britanie este mai bogată decât Egiptul pentru că, în 1688, Marea Britanie (sau Anglia, mai precis) a trecut printr-o revoluție care a transformat politica și, de asemenea, economia acestei națiuni. Oamenii s-au luptat și au câștigat mai multe drepturi politice, pe care le-au folosit în vederea multiplicării oportunităților economice. Rezultatul a fost o traiectorie politică și economică total diferită, care a culminat cu Revoluția Industrială.

Revoluția Industrială și dezvoltarea tehnologică pe care ea a declanșat-o nu au ajuns și în Egipt, deoarece această țară se afla atunci sub dominația Imperiului Otoman care trata Egiptul într-un mod asemănător modului în care țara va fi tratată, mai târziu, de către familia Mubarak. Dominația otomană a fost înlăturată de Napoleon Bonaparte, în 1798, dar țara a ajuns apoi sub stăpânirea colonialismului britanic care, ca și otomanii, nu a avut interes să ajute Egiptul să prospere. Deși egiptenii s-au eliberat de sub ambele stăpâniri, otomană și britanică, și, în 1952, au răsturnat regimul monarhic, nu au trecut prin revoluții precum cea engleză din 1688. În loc să transforme radical politica egipteană, ei au adus la putere o altă elită, la fel de dezinteresată ca otomanii și britanicii de prosperitatea egiptenilor de rând. Prin urmare, structura de bază a societății nu s-a schimbat, iar Egiptul a rămas o țară săracă.

Vom studia, în această carte, cum se reproduc în timp aceste tipare și de ce uneori sunt modificate, ca în cazul Revoluției engleze, de la 1688, sau cel al Revoluției Franceze, de la 1789. Această analiză ne va ajuta să vedem dacă situația din Egipt este diferită astăzi și dacă revoluția care l-a dat jos de la putere pe Mubarak va crea un nou set de instituții capabile să genereze prosperitate pentru egiptenii de rând. Egiptul a avut parte, în trecut, de revoluții care nu au schimbat lucrurile întrucât cei care le-au condus au preluat, pur și simplu, puterea de la cei pe care i-au dat jos și au recreat un sistem similar. Este foarte dificil, într-adevăr, pentru cetățenii de rând să dobândească, în mod real, putere politică și să schimbe modul în care funcționează societatea. Dar acest lucru este, totuși, posibil și vom vedea cum s-a petrecut asta în Anglia, Franța și Statele Unite, precum și în

Japonia, Botswana și Brazilia. În mod fundamental este nevoie de o transformare politică de acest tip pentru ca o societate săracă să devină bogată. Există dovezi că o asemenea transformare ar putea avea loc în Egipt. Reda Metwaly, o altă protestatară din Piața Tahrir, spunea: „Acum musulmanii și creștinii, bătrânii și tinerii sunt uniți și cer același lucru“. Vom vedea că o astfel de mișcare extinsă în societate a jucat un rol esențial în celelalte transformări politice. Dacă înțelegem când și de ce apar asemenea tranziții, vom putea aprecia mai bine când sunt sortite pieirii astfel de mișcări, așa cum s-a întâmplat adesea în trecut, și când putem spera că vor avea șanse de reușită și vor îmbunătăți milioane de vieți.

CAPITOLUL 1

ATÂT DE APROAPE ȘI, TOTUȘI, ATÂT DE DEPARTE

ECONOMIA FLUVIULUI RIO GRANDE

Orașul Nogales este împărțit în două de un gard. Dacă stai lângă gard și privești înspre nord, vezi Nogales, Arizona, situat în districtul Santa Cruz. Venitul unei gospodării medii de acolo este în jur de 30 000 de dolari pe an. Cei mai mulți adolescenți merg la școală, iar majoritatea adulților au absolvit liceul. În ciuda tuturor argumentelor referitoare la cât de deficient este sistemul de sănătate al SUA, populația este relativ sănătoasă, cu o speranță de viață ridicată, conform standardelor globale. Mulți dintre locuitori au peste 65 de ani și au acces la sistemul Medicare. Este doar unul dintre multele servicii oferite de guvern, pe care cei mai mulți le iau drept sigure, precum electricitatea, telefonia, un sistem de canalizare, sănătatea publică, o rețea de drumuri care fac legătura cu alte orașe din zonă și cu restul Statelor Unite și, nu în ultimul rând, legea și ordinea. Oamenii din Nogales, Arizona, își pot vedea de treburile lor zilnice fără să se teamă pentru viața sau pentru siguranța lor și fără să le fie mereu frică de furturi, exproprieri sau de alte lucruri care le-ar putea pune în pericol investițiile în afaceri și în case. La fel de important, locuitorii din Nogales, Arizona, iau drept sigur faptul că, în ciuda ineficienței și a corupției ocazionale, guvernul îi reprezintă. Pot vota ca să își înlocuiască primarul, membrii Congresului și senatorii; votează la alegerile prezidențiale care decid cine le va conduce țara. Democrația le este a doua natură.

Viața la sud de gard, la câțiva metri distanță, este destul de diferită. Deși locuitorii din Nogales, Sonora, trăiesc într-o parte relativ prosperă a Mexicului, venitul unei gospodării medii este aproximativ o treime din cel al unei gospodării medii din Nogales, Arizona. Cei mai mulți adulți din

Nogales, Sonora, nu au o diplomă de liceu și mulți adolescenți nu merg la școală. Mamele trebuie să își facă griji în privința gradului ridicat al mortalității infantile. Condițiile proaste oferite de sistemul de sănătate publică înseamnă că nu este deloc surprinzător faptul că locuitorii din Nogales, Sonora, nu trăiesc la fel de mult ca vecinii lor din nord. De asemenea, nu au acces la multe servicii publice. Drumurile sunt proaste la sud de gard. Legea și ordinea se află într-o stare și mai proastă. Rata criminalității este ridicată, iar deschiderea unei afaceri reprezintă o activitate riscantă. Nu doar că riști să fii jefuit, dar însuși faptul de a obține toate autorizațiile și de a da mită nu este deloc un demers ușor. Locuitorii din Nogales, Sonora, suportă corupția și stupiditatea politicienilor în fiecare zi.

Spre deosebire de vecinii lor din nord, pentru ei democrația este o experiență foarte recentă. Până la reformele politice din 2000, Nogales, Sonora, ca și restul Mexicului, se afla sub controlul corupt al Partidului Revoluționar Instituțional, sau Partido Revolucionario Institucional (PRI).

Cum este posibil ca două jumătăți ale practic aceluiași oraș să fie atât de diferite? Nu există diferențe în ceea ce privește geografia, clima sau tipurile de boli răspândite în zonă, fiindcă nimic nu restricționează trecerea microbilor din Statele Unite în Mexic și invers. Desigur, starea de sănătate este foarte diferită, dar acest lucru nu are nimic de-a face cu un mediu propice pentru boli, ci cu faptul că oamenii de la sud de gard au condiții de igienă inferioare și nu beneficiază de un sistem de sănătate decent.

Dar poate că locuitorii sunt foarte diferiți. Să fie oare faptul că rezidenții din Nogales, Arizona, sunt urmașii emigranților europeni, pe când cei din sud sunt descendenții aztecilor? Nu este deloc așa. Originile oamenilor care locuiesc de ambele părți ale gardului sunt destul de similare. După ce Mexicul a devenit independent de Spania, în 1821, zona din jurul „Los dos Nogales“ a făcut parte din statul mexican Vieja California și așa a rămas chiar și în urma Războiului mexicano-american din 1846–1848. Într-adevăr, abia în urma Achiziției Gadsden, din 1853, granița SUA s-a extins în acea zonă. Locotenentul N. Michler a fost cel care a observat, în timp ce inspecta granița, existența „micii și frumoasei văi din Los Nogales“. Aici, de fiecare parte a graniței, s-au ridicat cele două orașe. Locuitorii din Nogales, Arizona, și din Nogales, Sonora, au strămoși comuni, savurează aceeași mâncare și aceeași muzică și, ne-am aventura să spunem, au aceeași „cultură“.

Desigur, există o explicație foarte simplă și evidentă pentru diferențele dintre cele două jumătăți ale Nogalesului, pe care, probabil, că ați ghicit-o deja: însăși granița care desparte cele două jumătăți. Nogales, Arizona, se află în Statele Unite. Locuitorii săi au acces la instituțiile economice ale Statelor Unite, care le dau posibilitatea să își aleagă liber ocupațiile, să beneficieze de școlarizare și să dobândească anumite competențe, și îi încurajează pe angajatori să investească în cea mai bună tehnologie, rezultatul fiind salarii mai mari pentru ei. Au, de asemenea, acces la instituții politice care le permit să participe la procesul democratic, să își aleagă reprezentanții și să îi înlocuiască dacă aceștia din urmă nu se poartă cum trebuie. În consecință, politicienii oferă serviciile de bază (de la sănătate publică, până la drumuri și la lege și ordine) pe care cetățenii le cer. Cei din Nogales, Sonora, nu sunt la fel de norocoși. Ei trăiesc într-o lume diferită, modelată de instituții diferite. Aceste instituții diferite creează stimulente cu totul diferite pentru locuitorii celor două orașe Nogales, ca și pentru antreprenorii și oamenii de afaceri dornici să investească acolo. Aceste stimulente, generate de către instituțiile diferite ale celor două orașe Nogales și ale țărilor în care se află acestea, reprezintă motivul principal al diferențelor în ceea ce privește prosperitatea economică de o parte și de cealaltă a gardului.

De ce instituțiile Statelor Unite duc la succes economic cu mult mai remarcabil decât cele din Mexic sau, la drept vorbind, decât cele din restul Americii Latine? Răspunsul la această întrebare se află în modul în care aceste societăți diferite s-au format, în perioada colonială timpurie. Atunci s-a produs o separare instituțională care are efecte până în ziua de azi. Pentru a înțelege această separare trebuie să începem de la fondarea coloniilor din America de Nord și din America Latină.

ÎNTEMEIEREA ORAȘULUI BUENOS AIRES

La începutul anului 1516, navigatorul spaniol Juan Díaz de Solís a ajuns cu vasul într-un estuar larg, de pe coasta estică a Americii de Sud. Înaintând cu greu spre țărm, de Solís a revendicat teritoriul în numele Spaniei, numind fluviul Rio de la Plata, „fluviul de argint“, deoarece localnicii aveau argint. Băștinașii de pe fiecare parte a estuarului – Charrúas, unde este acum Uruguayul, și Querandí, din șesurile care aveau să fie cunoscute sub

denumirea de pampas în Argentina modernă – i-au privit pe nou-veniți cu ostilitate. Acești băștinași erau vânători și culegători, erau organizați în grupuri mici, fără a avea autorități politice puternic centralizate. Într-adevăr, un asemenea grup din rândurile populației Charrúas l-a omorât pe de Solís în bătaie, în timp ce explora noile domenii pe care încercase să le ocupe pentru Spania.

În 1534, spaniolii, încă optimiști, au trimis o primă delegație de coloniști, sub conducerea lui Pedro de Mendoza. Aceștia au ridicat, în același an, un oraș pe locul unde se află Buenos Aires. Ar fi trebuit să fie un loc ideal pentru europeni. Buenos Aires, care înseamnă literal „aere bune", avea o climă temperată, ospitalieră. Cu toate acestea, prima ședere a spaniolilor acolo a fost de scurtă durată. Ei nu căutau „aere bune", ci resurse pe care să le extragă și forță de muncă pe care să o folosească. Populațiile Charrúas și Querandí nu au fost, în nici un caz, amabile. Au refuzat să ofere mâncare spaniolilor și au refuzat să muncească atunci când au fost prinși. Au atacat noua colonie cu arcuri și săgeți. Spaniolii au flămânzit, întrucât nu anticipaseră că aveau să fie nevoiți să își găsească singuri de mâncare. Buenos Aires nu era ceea ce visaseră ei. Băștinașii nu puteau fi forțați să muncească. Zona nu avea nici argint, nici aur pe care să le exploateze, iar argintul pe care îl găsise de Solís fusese adus, de fapt, tocmai din statul Inca din Anzi, aflat departe în vest.

În încercarea lor de a supraviețui, spaniolii au început să trimită expediții pentru a găsi un loc nou, care să ofere bogății mai multe și populații care să fie mai ușor de luat în stăpânire. În 1537, una dintre aceste expediții, sub conducerea lui Juan de Ayolas, a avansat pe fluviul Paraná, căutând o cale de acces către incași. Pe drum, a intrat în contact cu Guaraní, o populație sedentară, cu o economie agrară bazată pe cultivarea porumbului și a manioculului. De Ayolas și-a dat imediat seama că Guaraní erau cu totul altceva decât Charrúas și Querandí. În urma unui scurt conflict, spaniolii au înfrânt rezistența populației Guaraní și au întemeiat un oraș, Nuestra Senora de Santa María de la Asunción, care a devenit capitala Paraguayului de astăzi. Conchistadorii s-au căsătorit cu prințesele Guaraní și au întemeiat repede noua aristocrație. Au adaptat sistemele existente ale populației Guaraní, privitoare la munca forțată și la tribut, plasându-se ei înșiși la conducere. Acesta era tipul de colonie pe care voiau să o întemeieze și, în

patru ani, Buenos Aires a fost abandonat deoarece toți spaniolii care se așezaseră acolo s-au mutat în noul oraș.

Buenos Aires, „Parisul Americii de Sud“, un oraș cu bulevarde largi în stil european, susținut de marea bogăție agricolă a pampasului, nu a fost reîntemeiat decât în 1580. Abandonarea orașului Buenos Aires și cucerirea populației Guaraní ilustrează logica colonizării europene a Americii. Primii coloniști spanioli și, așa cum vom vedea, cei englezi nu erau interesați să lucreze ei înșiși pământul; voiau ca alții să facă asta pentru ei și voiau bogății, aur și argint, pe care să le jefuiască.

DIN CAJAMARCA...

Expedițiile lui de Solís, de Mendoza și de Ayolas au venit pe urmele unora mai faimoase, care arătaseră interes pentru una dintre insulele arhipelagului Bahamas, zărită de Cristofor Columb, pe 12 octombrie 1492. Expansiunea și colonizarea spaniolă a Americii a început, în mod serios, odată cu invadarea Mexicului de către Hernán Cortés, în 1519, cu expediția lui Francisco Pizarro în Perú, un deceniu și jumătate mai târziu, și cu expediția lui Pedro de Mendoza pe Río de la Plata, la doar doi ani după aceea. În secolul următor, Spania a cucerit și a colonizat cea mai mare parte din centrul, vestul și sudul Americii de Sud, în timp ce Portugalia își revendica drepturile asupra Braziliei aflate la est.

Strategia de colonizare spaniolă a fost cât se poate de eficientă. Perfecționată inițial de Cortés în Mexic, aceasta a avut la bază concluzia că cel mai bun mod de îngenunchere a opoziției era prinderea căpeteniei băștinașilor. Această strategie a permis spaniolilor să revendice bogăția acumulată a căpeteniei și să constrângă popoarele indigene să le plătească tribut și să le furnizeze hrană. Următorul pas a fost acela de a se erija în noua elită a societății indigene și de a prelua controlul asupra metodelor existente de impozitare, de plată a tributului și, în special, de muncă forțată.

Când Cortés și oamenii lui au ajuns în marea capitală aztecă, orașul Tenochtitlan, pe 8 noiembrie 1519, aceștia au fost întâmpinați de către Montezuma, împăratul aztec, care decisese, în ciuda numeroaselor

intervenții ale consilierilor săi, să îi întâmpine pe spanioli pașnic. Ceea ce a urmat este descris în relatările compilate după 1545, de către călugărul franciscan Bernardino de Sahagún, în faimosul său Codice Florentin.

[De] îndată ei [spaniolii] l-au luat prizonier pe Montezuma ... apoi toate armele de foc au tras... Frica domnea. Era ca și cum toată lumea înțepenise de frică. Chiar înainte de a se fi întunecat, era teroare, era uimire, era neliniște, poporul era năucit.

Și, când s-a crăpat de ziuă, imediat după aceea au fost scoase toate lucrurile pe care ei [spaniolii] le-au cerut: tortilla albe, curcani fripți, ouă, apă proaspătă, lemne, lemne de foc, cărbune de lemn... Toate lucrurile pe care le poruncise Montezuma.

Și când spaniolii s-au așezat bine, imediat după aceea, l-au întrebat pe Montezuma de comoara întregului oraș... căutau, cu mult zel, aur. Și după aceea Montezuma a plecat în fruntea spaniolilor. Ei au mers în jurul lui... ținându-l fiecare, apucându-l fiecare.

Și când au ajuns la depozit, un loc numit Teocalco, imediat după aceea, au scos toate lucrurile strălucitoare: coroana pentru cap din pene de pasăre quetzal, instrumentele, scuturile, discurile aurii... ornamentele pentru nas din aur, brățările de picior din aur, brățările de mână din aur, legăturile de cap aurii.

După care a fost separat aurul... imediat au aprins și au dat foc... la toate lucrurile de preț. Toate au ars. Iar, din aur, spaniolii au făcut grămezi separate. Și spaniolii mergeau peste tot... Au luat tot, tot ce vedeau și li se părea bun.

După care s-au dus la depozitul personal al lui Montezuma... la locul numit Totocalco... au scos proprietatea lui [a lui Montezuma] personală... numai lucruri de preț: colierele cu pandantive, brățările de brațe cu ciucuri din pene de pasăre quetzal, brățările de brațe din aur, brățările subțiri, brățările din aur cu scoici... și diadema din turcoaze, simbolul conducătorului. Ei au luat tot.

Cucerirea militară a aztecilor s-a încheiat până în 1521. Cortés, în calitatea sa de guvernator al provinciei Noua Spanie, a început apoi să împartă cea mai prețioasă resursă, populația indigenă, prin intermediul instituției numite encomienda. Encomienda apăruse pentru prima dată în Spania secolului al XV-lea, ca parte din recucerirea sudului țării de sub dominația maurilor, arabi care se stabiliseră aici în și după secolul al VIII-lea. În Lumea Nouă, aceasta a luat o formă mult mai pernicioasă: era un drept de exploatare a populațiilor indigene oferit unui spaniol, cunoscut ca encomendero. Populațiile indigene erau obligate să îi ofere acestui encomendero tribut și ore de muncă, iar encomendero era însărcinat să le ofere, în schimb, convertirea la creștinism.

Se păstrează o relatare timpurie elocventă a activităților instituției encomienda, făcută de Bartolomeu de las Casas, un călugăr dominican care a formulat prima și una dintre cele mai devastatoare critici la adresa sistemului colonial spaniol. De las Casas a ajuns pe insula spaniolă Hispaniola în 1502, cu o flotă de corăbii condusă de către noul guvernator, Nicolás de Ovando. El se declara din ce în ce mai decepționat și mai tulburat de tratamentul nemilos și exploatator aplicat popoarelor indigene, la care era martor în fiecare zi. În 1513, a participat, în calitate de preot, la misiunea spaniolă de cucerire a Cubei, acordându-i-se chiar o encomienda pentru serviciul lui. Dar a renunțat la acest drept de exploatare și a început o campanie îndelungată de reformare a instituțiilor coloniale spaniole. Eforturile sale au culminat cu volumul Scurtă relatare despre distrugerea Indiilor, carte scrisă în 1542, un atac nimicitor la adresa barbariei conducerii spaniole. El spune următoarele despre encomienda, vorbind despre Nicaragua:

Fiecare dintre coloniști și-a luat în primire reședința din orașul unde era repartizat (sau care îi era oferit prin encomienda, potrivit procedeului legal), a pus locuitorii să muncească pentru el, le-a furat alimentele și așa insuficiente și a luat în stăpânire pământurile deținute și lucrate de băștinași și pe care ei își cultivau, în mod tradițional, produsele agricole. Colonistul trata întreaga populație băștinașă – demnitari, bătrâni, femei și copii – ca pe membri ai gospodăriei sale și, ca atare, îi punea să trudească zi și noapte pentru propriile interese, fără să le acorde vreun timp de odihnă.

De las Casas expune întreaga strategie spaniolă în acțiune pentru cucerirea Noii Granade, Columbia modernă:

Pentru a-și atinge scopul pe termen lung, acela de a acapara tot aurul disponibil, spaniolii au folosit strategia lor obișnuită de a-și împărți (sau de a supune instituției encomienda, după cum spun ei) orașele și locuitorii acestora... și, apoi, ca întotdeauna, de a-i trata drept sclavi obișnuiți. Bărbatul care era comandantul suprem al expediției a pus mâna pe Regele întregului teritoriu și l-a ținut prizonier timp de șase sau șapte luni, cerându-i în mod cât se poate de ilicit tot mai mult aur și smaralde. Acest Rege, Bogotá, a fost atât de înspăimântat încât, din disperarea de a se elibera din ghearele călăilor săi, și-a dat consimțământul să umple o casă întreagă cu aur și să îl predea; în acest scop, și-a trimis poporul să caute aur, și acesta a adus puțin câte puțin, împreună cu multe pietre prețioase. Dar casa tot nu s-a umplut și, în cele din urmă, spaniolii au declarat că aveau să îl omoare pentru încălcarea promisiunii. Comandantul a sugerat să îi fie prezentat cazul lui, ca reprezentant al legii, și, când i-a fost prezentat, fiind înaintate acuzațiile oficiale împotriva Regelui, acesta l-a condangat pe Rege să fie torturat dacă persista în nerespectarea înțelegerii. L-au torturat prin tehnica strappado, i-au pus grăsime încinsă pe burtă, i-au pironit ambele picioare de stâlpi, cu inele metalice, și gâtul cu un alt inel și apoi, în timp ce doi bărbați îi țineau mâinile, au continuat să îi ardă tălpile picioarelor. Din când în când, comandantul trecea pe acolo și repeta că aveau să îl tortureze încet până la moarte dacă nu aducea mai mult aur, și așa au și făcut, Regele murind în cele din urmă din cauza rănilor care i-au fost pricinuite.

Strategia și instituțiile de cucerire perfecționate în Mexic au fost adoptate cu înflăcărare în tot Imperiul Spaniol. Nicăieri nu a fost realizat acest lucru cu mai multă eficiență decât în timpul cuceririi teritoriului actualului Perú de către Pizarro. După cum își începe de las Casas istorisirea:

În 1531, un alt mare nemernic a călătorit cu un număr de bărbați către regatul Perú. El a pornit cu toate intențiile de a imita strategia și tacticile camarazilor săi aventurieri din alte părți ale Lumii Noi.

Pizarro a pornit de pe coastă, de lângă orașul peruan Tumbes și s-a îndreptat spre sud. Pe 15 noiembrie 1532, a ajuns în orașul de munte Cajamarca, unde împăratul incaș Atahualpa își ridicase tabăra împreună cu armata lui. A doua zi, Atahualpa, care tocmai își înfrânsese fratele, Huáscar, într-o luptă pentru a deveni succesorul tatălui lor decedat, Huayna Capac, a venit împreună cu suita lui în tabăra spaniolilor. Atahualpa era supărat deoarece veștile despre atrocitățile comise deja de spanioli, ca, de exemplu, profanarea unui templu al zeului soare Inti, ajunseseră până la el. Ceea ce a urmat este bine cunoscut. Spaniolii au întins o capcană și s-au folosit de ea. Au omorât gărzile și servitorii lui Atahualpa, probabil nu mai puțin de 2 000 de oameni, și l-au prins pe rege. Pentru a-și câștiga libertatea, Atahualpa a trebuit să promită că va umple o cameră cu aur și alte două camere, de aceleași dimensiuni, cu argint. A făcut acest lucru, dar spaniolii, încălcându-și promisiunile, l-au sugrumat, în iulie 1533. În luna noiembrie a aceluiași an, spaniolii au cucerit capitala Imperiului Inca, Cuzco, unde aristocrații incași au avut parte de același tratament ca și Atahualpa, fiind închiși până aduceau aur și argint. Dacă nu satisfăceau cerințele spaniolilor, aceștia erau arși de vii. Aurul inclus în marile capodopere artistice din Cuzco, precum Templul Soarelui, a fost prădat și topit în lingouri.

După acest moment, spaniolii s-au concentrat pe populația Imperiului Inca. Ca și în Mexic, cetățenii au fost împărțiți în encomienda, câte una pentru fiecare conchistador care îl însoțise pe Pizarro. Encomienda a fost principala instituție folosită pentru controlul și organizarea muncii în perioada colonială timpurie, dar, în scurt timp, aceasta s-a confruntat cu un rival viguros. În 1545, un localnic, pe nume Diego Gualpa, căuta un altar indigen sus în Anzi, în locul unde este astăzi Bolivia. El a fost trântit la pământ de o rafală neașteptată de vânt și, în fața lui, a apărut un depozit secret de minereu de argint. Acesta făcea parte dintr-un munte mare de argint, pe care spaniolii l-au botezat El Cerro Rico, „Dealul bogat“. În jurul lui s-a format orașul Potosí care, la apogeul dezvoltării sale, în 1650, avea o populație de 160 000 de oameni, mai mult decât Lisabona sau Veneția în acea perioadă.

Spaniolii aveau nevoie de mineri – mulți mineri – pentru exploatarea argintului. Au trimis un nou vicerege, conducătorul oficial al coloniei, Francisco de Toledo, a cărui principală misiune era aceea de a rezolva problema forței de muncă. Ajungând în Perú, în 1569, de Toledo a petrecut inițial cinci ani călătorind prin împrejurimi și investigând problemele

ridicate de noua sa misiune. A comandat, de asemenea, un mare recensământ al întregii populații adulte. Pentru a găsi forța de muncă necesară, de Toledo a deplasat mai întâi aproape toată populația indigenă, concentrând-o în noi orașe numite reducciones – literal „reduceri“ –, care aveau să faciliteze exploatarea forței de muncă de către Coroana spaniolă. Apoi, a readus la viață și a adaptat o instituție incașă a muncii cunoscută sub denumirea de mita care, în limba incașilor, quechua, înseamnă „un folos“. În cadrul sistemului mita, incașii folosiseră munca forțată pentru a administra plantațiile menite să furnizeze alimente templelor, aristocrației și armatei. În schimb, elita incașă asigura ajutor în caz de foamete și securitate. În mâinile lui de Toledo, mita, mai ales mita Potosí, avea să se transforme în organizarea cea mai complexă și mai împovărătoare a exploatării forței de muncă din perioada colonială spaniolă. De Toledo a delimitat o zonă imensă de concentrare, care începea din mijlocul Perú-ului modern și cuprindea cea mai mare parte din Bolivia de azi. Aceasta acoperea aproape 322 000 km². În această zonă, o șeptime dintre locuitorii de sex masculin, proaspăt sosiți în aceste reducciones, erau obligați să muncească în minele de la Potosí.

Harta 1: Imperiul Inca, sistemul incaș de drumuri și zona minieră unde se aplica mita

Sistemul mita Potosí a rezistat pe parcursul întregii perioade coloniale și a fost abolit abia în 1825. Harta 1 prezintă zona de concentrare a sistemului mita suprapusă pe suprafața Imperiului Inca în vremea cuceririi spaniole.

Harta prezintă în ce măsură zona mita se suprapunea pe zona centrală a Imperiului, incluzând capitala Cuzco.

În mod remarcabil, veți vedea moștenirea sistemului mita în statul Perú de astăzi. Priviți diferențele dintre provincia Calca și învecinata Acomayo. La prima vedere, există puține diferențe între aceste provincii. Ambele se află la altitudine în munți și fiecare din ele este locuită de descendenții incașilor care vorbesc limba quechua. Totuși, Acomayo este mult mai săracă, locuitorii acestei provincii consumând aproape cu o treime mai puțin decât cei din Calca. Oamenii știu asta. În Acomayo, străinii curajoși sunt întrebați: „Nu știți că oamenii de aici sunt mai săraci decât cei de acolo, din Calca? De ce ați vrea să veniți aici?“ Curajoși deoarece este mult mai greu de ajuns la Acomayo din capitala regională Cuzco, vechiul centru al Imperiului Inca, decât este de ajuns la Calca. Drumul către Calca este pietruit, cel spre Acomayo se află într-o stare foarte proastă. Pentru a ajunge dincolo de Acomayo, ai nevoie de un cal sau de un catâr. În Calca și Acomayo oamenii cresc aceleași culturi, dar, în Calca, le vând pe piață în schimbul banilor. În Acomayo, cultivă produse alimentare pentru propria lor subzistență. Aceste inegalități, vizibile cu ochiul liber și cunoscute de către oamenii care trăiesc acolo, pot fi înțelese în termeni de diferențe instituționale între aceste regiuni – diferențe instituționale cu rădăcini istorice care ajung până la de Toledo și la planul său de exploatare eficientă a forței de muncă indigene. Principala diferență istorică dintre Acomayo și Calca este aceea că Acomayo s-a aflat în zona de concentrare a sistemului mita Potosí. Calca, în schimb, nu.

Pe lângă concentrarea forței de muncă și sistemul mita, de Toledo a consolidat encomienda printr-un impozit pe cap de locuitor, o sumă fixă care trebuia plătită în argint de către orice adult de sex masculin, în fiecare an. Acesta a fost un alt aranjament menit să forțeze oamenii să intre pe piața forței de muncă și să reducă plățile pentru proprietarii de pământ spanioli. O altă instituție, repartimiento de mercancias, s-a răspândit și ea în timpul misiunii lui de Toledo. Derivat din verbul spaniol repartir, a distribui, acest ripartimiento, tradus literal ca „distribuirea de bunuri“, presupunea vânzarea forțată a bunurilor către localnici, la prețuri fixate de spanioli. În cele din urmă, de Toledo a introdus ceea ce se numea trajin – literal „povara“ – care folosea populația indigenă pentru transportul de bunuri cu greutate mare, precum vinul sau frunzele de coca ori textilele, ca substitut pentru animalele de povară, pentru afacerile elitei spaniole.

De la un capăt la celălalt al lumii coloniale spaniole din America, au apărut instituții și structuri sociale similare. După o fază inițială de jefuire și de goană după aur și argint, spaniolii au creat un set de instituții menite să exploateze popoarele indigene. Întreg sistemul format de encomienda, mita, repartimiento și trajin a fost menit să coboare standardele de viață ale popoarelor indigene la un nivel de subzistență și, astfel, să repartizeze surplusul de câștig spaniolilor. Acest lucru a fost realizat expropriindu-le pământul, forțându-i să muncească, dându-le salarii mici pentru munca prestată, impunând taxe ridicate și cerând prețuri mari pentru bunuri care nici măcar nu erau cumpărate de bunăvoie. Deși aceste instituții au generat foarte multă bogăție pentru Coroana spaniolă și i-au îmbogățit pe conchistadori și pe urmașii lor, ele au transformat America Latină în continentul cu cele mai mari inegalități sociale din lume și au subminat mult din potențialul său economic.

...PÂNĂ LA JAMESTOWN

Când spaniolii au început cucerirea Americii, în anii 1490, Anglia era o putere europeană minoră, care se refăcea de pe urma efectelor devastatoare ale unui război civil, Războiul celor Două Roze. Anglia nu era în stare să profite de goana după pradă și aur și de oportunitatea de a exploata popoarele indigene din America. Aproape 100 de ani mai târziu, în 1588, înfrângerea surprinzătoare a Armadei spaniole, după încercarea regelui Filip al II-lea al Spaniei de a invada Anglia, a trimis unde de șoc în Europa. Deși victoria Angliei a fost favorizată de soartă, ea a reprezentat și un motiv de creștere a siguranței de sine a englezilor pe mare, care avea să le faciliteze posibilitatea de a participa, în cele din urmă, la expediții pentru înființarea unui imperiu colonial.

Astfel, nu reprezintă nici o coincidență faptul că englezii au început colonizarea Americii de Nord exact în același timp. Însă sosirea lor era deja târzie. Ei au ales America de Nord nu pentru că aceasta era atractivă, ci pentru că numai acest teritoriu mai era disponibil. Părțile „dezirabile“ ale Americilor, unde populația indigenă de exploatat era numeroasă și unde se aflau minele de aur și de argint, fuseseră deja ocupate. Englezii au luat resturile. Când scriitorul și agronomul englez din secolul al XVIII-lea,

Arthur Young, discuta despre locurile unde erau produse „bunurile de larg consum“ profitabile, prin care înțelegea bunuri agricole exportabile, acesta observa:

În linii mari, se pare că valoarea produselor de larg consum din coloniile noastre descrește proporțional cu distanța lor față de soare. În Indiile de Vest, unde este cel mai cald, se ajunge la suma de 8 lire 12 șilingi 1 penny pe cap de locuitor. În cele continentale de sud, se ajunge la suma de 5 lire 10 șilingi. În cele centrale, la suma de 9 șilingi 6 1/2 penny. În coloniile nordice, la cea de 2 șilingi 6 penny. Această scară sugerează cu siguranță o lecție foarte importantă – este de evitat colonizarea teritoriilor din nord.

Prima tentativă engleză de a întemeia o colonie, la Roanoke, în Carolina de Nord, între 1585 și 1587, a fost un eșec total. În 1607, au încercat din nou. Cu puțin înainte de sfârșitul anului 1606, trei ambarcațiuni, Susan Constant, Godspeed și Discovery, sub comanda căpitanului Christopher Newport, au pornit spre Virginia. Coloniștii, sub patronajul Virginia Company, au navigat până în Golful Chesapeake și au înaintat pe un fluviu pe care l-au numit James, după monarhul englez de atunci, Iacob I. Pe 14 mai 1607, au întemeiat așezarea Jamestown.

Deși coloniștii de la bordul ambarcațiunilor deținute de Virginia Company erau englezi, veneau cu un model de colonizare influențat foarte mult de modelul aplicat de Cortés, Pizarro și de Toledo. Planul lor original a fost acela de a captura căpetenia băștinașilor și de a o folosi ca pe un mijloc de a obține provizii și de a constrânge populația să le furnizeze hrană și bogăție.

Când au ancorat prima dată în Jamestown, coloniștii englezi nu știau că se aflau pe teritoriul revendicat de Confederația Powhatan, o coaliție de vreo 30 de entități politice care juraseră supunere unui rege numit Wahunsunacock. Capitala lui Wahunsunacock era orașul Werowocomoco, la doar 32 de kilometri de Jamestown. Planul coloniștilor era să afle mai multe despre cum stăteau lucrurile. Dacă localnicii nu puteau fi determinați să pună la dispoziție hrană și forță de muncă, coloniștii ar fi putut, cel puțin, să facă negoț cu ei. Ideea ca ei înșăși să muncească și să își cultive propria hrană nu

pare să le fi trecut coloniștilor prin minte. Nu asta făceau cuceritorii Lumii Noi.

Wahunsunacock și-a dat seama repede de prezența coloniștilor și le-a privit intențiile cu multă suspiciune. El se afla în fruntea a ceea ce, pentru America de Nord, era un imperiu destul de mare. Dar avea mulți dușmani și îi lipsea controlul politic centralizat al incașilor. Wahunsunacock a decis să vadă care erau intențiile englezilor, trimițând inițial soli care să spună că dorea relații pașnice cu aceștia.

La sfârșitul iernii anului 1607, hrana coloniștilor din Jamestown a început să se epuizeze, dar liderul desemnat al consiliului conducător al coloniei, Edward Marie Wingfield, era șovăielnic. Situația a fost salvată de căpitanul John Smith. Smith, ale cărui scrieri reprezintă una dintre sursele noastre principale de informații despre dezvoltarea timpurie a coloniei, era un caracter puternic. Născut în Anglia, în partea rurală a comitatului Lincolnshire, acesta nu a ținut seamă de dorințele tatălui său să intre în afaceri și a devenit, în schimb, aventurier. A luptat întâi în Țările de Jos, după care s-a alăturat forțelor austriece care se aflau în Ungaria, luptând împotriva armatelor Imperiului Otoman. Prins în România, a fost vândut ca sclav și folosit ca muncitor agricol. A reușit într-o zi să își doboare stăpânul și, furându-i hainele și calul, să fugă înapoi pe teritoriul austriac. Smith a intrat în încurcături în timpul călătoriei către Virginia și a fost întemnițat la bordul ambarcațiunii Susan Constant pentru răzvrătire, după ce sfidase ordinele lui Wingfield. Când ambarcațiunile au ajuns în Lumea Nouă, planul era ca el să fie judecat. Totuși, spre imensa oroare a lui Wingfield, Newport și a altor coloniști din elită, când și-au deschis ordinele sigilate, aceștia au descoperit că Virginia Company îl desemnase pe Smith drept membru al consiliului conducător care trebuia să guverneze Jamestown.

Întrucât Newport a navigat înapoi în Anglia pentru a aduce provizii și mai mulți coloniști, iar Wingfield era nesigur în legătură cu ceea ce era de făcut, Smith a fost cel care a salvat colonia. El a inițiat o serie de misiuni comerciale care au asigurat rezervele esențiale de hrană. Într-o asemenea misiune, a fost prins de Opechancanough, unul dintre frații mai tineri ai lui Wahunsunacock, și a fost adus înaintea regelui la Werowocomoco. El a fost primul englez care l-a întâlnit pe Wahunsunacock și, în cadrul acestei întâlniri inițiale, viața lui Smith a fost salvată, potrivit unor relatări, doar la

intervenția tinerei fiice a lui Wahunsunacock, Pocahontas. Eliberat în 2 ianuarie 1608, Smith s-a întors la Jamestown, unde proviziile de hrană erau tot pe sfârșite, până la întoarcerea oportună a lui Newport din Anglia, mai târziu în aceeași zi.

Coloniștii din Jamestown au tras puține învățături din această experiență de început. Pe măsură ce anul 1608 se scurgea, ei și-au continuat goana după aur și metale prețioase. Încă nu păreau să înțeleagă faptul că, pentru a supraviețui, nu se puteau baza pe faptul că localnicii îi vor hrăni fie prin constrângere, fie prin comerț. Smith a fost cel care a înțeles primul că modelul de colonizare care funcționase foarte bine pentru Cortés și Pizarro nu funcționa, pur și simplu, în America de Nord. Circumstanțele fundamentale erau prea diferite. Smith a observat că, spre deosebire de azteci și de incași, populațiile din Virginia nu aveau aur. Într-adevăr, va nota în jurnalul său, „Hrana, trebuie să știi, reprezintă toată bogăția lor“. Anas Todkill, unul dintre coloniștii de început care a lăsat în urmă un jurnal detaliat, a exprimat bine frustrările lui Smith și ale celor câțiva care și-au dat printre primii seama de această stare de lucruri:

Nu existau discuții, speranțe, muncă, în afară de gândul de a săpa după aur, de a rafina aurul, de a încărca aurul.

Când a navigat spre Anglia, în aprilie 1608, Newport a luat o încărcătură de pirită, aurul proștilor. S-a întors la sfârșitul lui septembrie cu ordine din partea Virginia Company să îi ia mai ferm sub stăpânire pe băștinași. Planul lor era să îl încoroneze pe Wahunsunacock, în speranța că acest lucru avea să îl transforme în vasalul regelui englez Iacob I. Ei l-au invitat la Jamestown, dar Wahunsunacock, încă profund suspicios față de coloniști, nu avea nici o intenție să riște să fie prins. John Smith a consemnat răspunsul lui Wahunsunacock: „Dacă Regele vostru mi-a trimis daruri, iar eu sunt Rege, și acesta este teritoriul meu... Tatăl vostru va trebui să vină la mine, nu eu la el, și nici la fortul vostru, și nici nu voi mușca dintr-o asemenea momeală.“

Dacă Wahunsunacock nu voia să „muște dintr-o asemenea momeală“, Newport și Smith erau nevoiți să meargă la Werowocomoco pentru a începe încoronarea. Întregul eveniment pare să fi fost un fiasco total, singurul lucru

care a ieșit de aici fiind hotărârea lui Wahunsunacock că a sosit vremea să scape de colonie. El a impus un embargo comercial. Jamestown nu mai putea face comerț pentru provizii. Wahunsunacock avea să îi înfometeze.

Newport a pornit încă o dată spre Anglia, în decembrie 1608. A luat cu el o scrisoare a lui Smith, care stăruia pe lângă conducătorii Virginia Company să își schimbe modul de percepție asupra coloniei. Nu exista nici o posibilitate de exploatare a Virginiei pentru îmbogățire rapidă, conform metodei aplicate în Mexic și Perú. Aici nu erau aur sau metale prețioase, iar popoarele indigene nu puteau fi forțate să muncească sau să furnizeze hrană. Smith și-a dat seama că, pentru a construi o colonie viabilă, coloniștii erau cei care erau nevoiți să muncească. Astfel, a stăruit pe lângă conducători să trimită oamenii potriviți: „Când trimiteți din nou oameni, vă rog stăruitor să trimiteți mai degrabă în jur de 30 de dulgheri, fermieri, grădinari, pescari, fierari, zidari și oameni care să sape ca să scoată copaci din rădăcină, bine echipați, apoi 1 000 de oameni precum cei pe care îi avem deja“.

Smith nu mai voia aurari inutili. Orașul Jamestown a supraviețuit, încă o dată, datorită ingeniozității sale. El a reușit să păcălească și să intimideze grupurile indigene să facă comerț cu el, iar, când acestea refuzau, lua ce se putea. În colonie, Smith conducea ostilitățile și a impus regula „cine nu vrea să lucreze, nici să nu mănânce“. Jamestown a supraviețuit o a doua iarnă.

Virginia Company se voia a fi o companie lucrativă și, după doi ani dezastruoși, nu vedea nici urmă de profit. Conducătorii companiei au decis că aveau nevoie de un nou model de administrare, înlocuind consiliul conducător cu un singur guvernator. Prima persoană numită în această poziție a fost sir Thomas Gates. Ținând seama de o parte din avertismentul lui Smith, compania a înțeles că trebuia încercat ceva nou. Acest lucru devenise foarte clar în lumina evenimentelor din iarna dintre anii 1609–1610 – așa-numita „perioadă a foametei“. Smith nu a avut loc în noua formă de administrare, așadar s-a întors supărat în Anglia, în toamna lui 1609. Fără ingeniozitatea lui, și cu Wahunsunacock reducând proviziile de mâncare, coloniștii din Jamestown au pierit. Din cei 500 care intraseră în iarnă, doar 60 au rămas în viață până în martie. Situația a devenit atât de disperată, încât s-a ajuns la canibalism.

Acel „ceva nou“ impus coloniei de către Gates și asistentul său, sir Thomas Dale, a fost un regim de muncă de o asprime draconică pentru coloniștii englezi – deși, desigur, nu și pentru elita care guverna colonia.

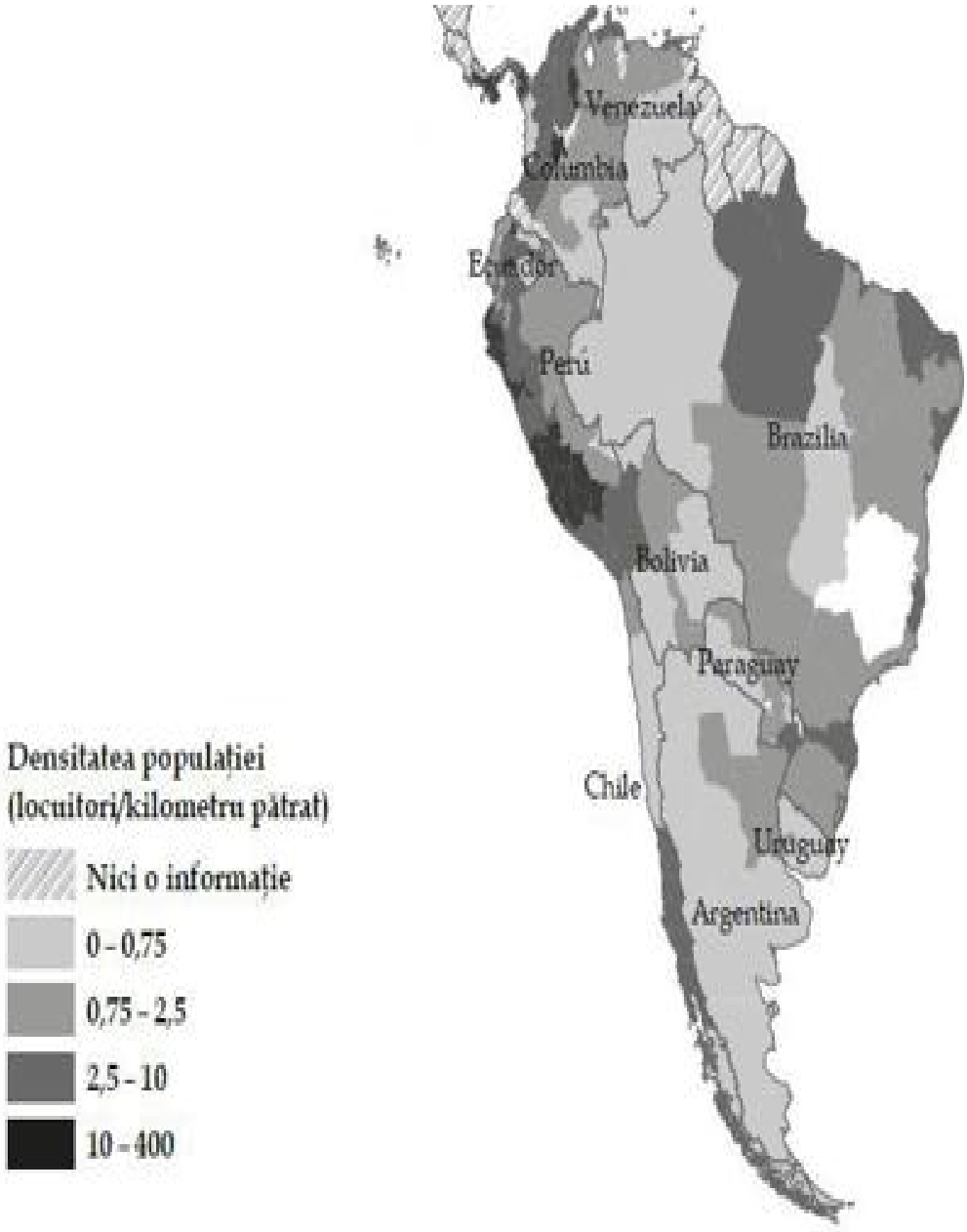

Harta 2: Densitatea populației, în 1500, în cele două Americi

Dale a fost cel care a elaborat „Legile divine, morale și marțiale“. Acestea includeau următoarele:

Nici un bărbat și nici o femeie să nu fugă din colonie la indieni, sub amenințarea pedepsei cu moartea.

Oricine pradă o grădină, publică sau privată, sau o podgorie sau fură știuleți de porumb va fi pedeapsit cu moartea.

Nici un membru al coloniei să nu vândă sau să nu dea vreun bun din această țară unui căpitan sau marinar sau comandant sau corăbier pentru a fi transportat afară din colonie, pentru folosul propriu, sub amenințarea pedepsei cu moartea.

Dacă nu era posibil ca popoarele indigene să fie exploatate, se gândise Virginia Company, poate că era posibil să fie exploatați coloniștii. Noul model de dezvoltare colonială a dus la realitatea că Virginia Company stăpânea tot pământul. Bărbații erau cazați în barăci și primeau rații stabilite de companie. Au fost alese echipe de lucru, fiecare fiind supravegheată de către un reprezentant al companiei. Semăna mult cu legea marțială, execuția fiind prima pedeapsă. Ca parte din noile instituții coloniale, prima clauză menționată mai sus este importantă. Compania amenința fugarii cu pedeapsa capitală. Având în vedere noul regim de muncă, evadarea din colonie, pentru a trăi împreună cu băștinașii, a devenit o opțiune tot mai atractivă pentru coloniștii care erau nevoiți să muncească. Tot la îndemână, dată fiind densitatea mică chiar și a populațiilor indigene din Virginia la acea vreme, era și perspectiva de a merge pe cont propriu pe teritoriul aflat dincolo de controlul Virginia Company. Puterea companiei în fața acestor opțiuni era limitată. Nu îi putea constrânge pe coloniștii englezi să trudească din greu în schimbul unor rații de subzistență.

Harta 2 prezintă o estimare a densității populației în diferite regiuni din cele două Americi, în timpul cuceririi spaniole. Densitatea populației în Statele Unite, în afara câtorva zone, era mai mică de o persoană pe kilometru pătrat, mai exact, ¾ persoane pe kilometru pătrat. În Mexicul central sau în Anzii peruvieni, densitatea populației ajungea până la 400 de persoane pe kilometru pătrat, fiind de peste 500 de ori mai mare. Ceea ce era posibil în Mexic sau în Perú, nu era fezabil în Virginia.

Virginia Company a avut nevoie de ceva timp până să ajungă să înțeleagă faptul că modelul său inițial de colonizare nu funcționa în Virginia și s-a scurs, de asemenea, un timp până când eșecul „Legilor divine, morale și marțiale“ să fie palpabil. Începând cu 1618, a fost adoptată o strategie nouă, spectaculoasă. Deoarece nu fusese posibilă nici constrângerea băștinașilor, nici a coloniștilor, singura alternativă a fost aceea de a oferi coloniștilor stimulente. În 1618, compania a inițiat „sistemul oferirii de pământ noilor coloniști“ (headright system), prin care fiecare colonist de sex masculin primea 50 de acri de pământ și încă 50 de acri pentru fiecare membru al familiei sale și pentru toți servitorii pe care îi putea aduce în Virginia. Coloniștilor li s-au dat în posesie case și au fost scutiți de obligațiile menționate în contracte, iar, în 1619, a fost înființată o Adunare Generală care acorda efectiv tuturor bărbaților adulți dreptul de a avea un cuvânt de spus în privința legilor și a instituțiilor care guvernau colonia. Acesta a fost începutul democrației în Statele Unite.

A fost nevoie de 12 ani pentru ca Virginia Company să învețe prima lecție care spunea că tot ceea ce funcționase pentru spanioli în Mexic și în America Centrală și de Sud nu funcționa în nord. Restul secolului al XVII-lea s-a consumat într-un lung șir de eforturi pentru a învăța a doua lecție: că singura opțiune pentru o colonie viabilă din punct de vedere economic era aceea de a crea instituții care să ofere coloniștilor stimulente pentru a investi și a munci din greu.

Pe măsură ce America de Nord se dezvolta, elitele engleze au încercat, în repetate rânduri, să fondeze instituții care să restrângă, într-o bună măsură, drepturile economice și politice pentru cei mulți, în afară de câțiva locuitori privilegiați ai coloniei, exact cum făcuseră spaniolii. Dar, de fiecare dată, acest model a eșuat, așa cum se întâmplase în Virginia.

Una dintre cele mai ambițioase tentative a început la scurt timp după modificarea strategiei de către Virginia Company. În 1632, zece milioane de acri de pământ, din partea superioară a Golfului Chesapeake, au fost donate de către regele englez Carol I lui Cecilius Calvert, lordul Baltimore. Carta provinciei Maryland i-a oferit lordului Baltimore libertatea totală de a crea un guvern după orice metode voia el, punctul VII afirmând că Baltimore avea „pentru buna și fericita alcătuire a guvernului numitei provincii, putere

nerestricționată, totală și absolută, prin prezentul document, de a decreta, de a face și de a promulga legi, de orice fel“.

Baltimore a întocmit un plan detaliat pentru a crea o societate seniorială, o variantă nord-americană a unei versiuni idealizate a Angliei rurale din secolul al XVII-lea. Planul presupunea împărțirea pământului în parcele de mii de acri, care să fie administrate de lorzi. Urma ca lorzii să recruteze arendași care să lucreze pământurile și să plătească arendă elitei privilegiate ce stăpânea pământul. O altă tentativă asemănătoare se va înregistra mai târziu, în 1663, la întemeierea Carolinei de către opt latifundiari, între care sir Anthony Ashley-Cooper. Ashley-Cooper, împreună cu secretarul său, marele filosof englez John Locke, a formulat Legea Fundamentală a Carolinei. Acest document, ca și Carta provinciei Maryland înaintea lui, prevedea un plan detaliat pentru o societate elitistă, ierarhică, care se baza pe controlul unei elite funciare. Preambulul menționa faptul că „guvernul acestei provincii poate fi foarte favorabil monarhiei sub care trăim și din care această provincie face parte; putem evita încurajarea unei democrații a celor mulți“.

Principiile Legii Fundamentale au schițat o structură socială rigidă. La bază se aflau țăranii dependenți, punctul 23 afirmând: „Toți urmașii țăranilor dependenți vor fi țărani dependenți și așa mai departe, din generație în generație“. Deasupra țăranilor dependenți, care nu aveau nici un fel de putere politică, erau nobilii și demnitarii care alcătuiau aristocrația. Nobilii ar fi primit fiecare câte 48 000 de acri de pământ, iar demnitarii 24 000 de acri. S-ar fi constituit un parlament, unde nobilii și demnitarii ar fi fost reprezentați, dar s-ar fi permis doar dezbaterea acelor măsuri care ar fi primit aprobarea prealabilă a celor opt latifundiari.

Așa cum încercarea de a impune o conducere draconică în Virginia eșuase, la fel s-a întâmplat și cu planurile pentru același tip de instituții în Maryland și în Carolina. Motivele erau asemănătoare. În toate cazurile, încercarea de a impune coloniștilor o societate ierarhică rigidă s-a dovedit imposibilă deoarece Lumea Nouă le deschidea, pur și simplu, prea multe opțiuni. În schimb, trebuia să li se ofere stimulente pentru a-i face să dorească să muncească. Și, nu peste mult timp, ajungeau să ceară mai multă libertate economică și mai multe drepturi politice. În Maryland, coloniștii au insistat, de asemenea, să aibă pământ și l-au forțat pe lordul Baltimore să formeze o

adunare. În 1691, adunarea l-a convins pe rege să declare Maryland colonie a Coroanei, eliminând astfel privilegiile politice ale lui Baltimore și ale marilor săi lorzi. O luptă prelungită asemănătoare a avut loc în cele două Caroline, din nou latifundiarii fiind perdanții. Carolina de Sud a devenit o colonie regală în 1729.

Până în anii 1720, toate cele 13 colonii care au stat la baza Statelor Unite au avut structuri de guvernare similare. În toate cazurile, au existat un guvernator și o adunare care se baza pe votul proprietarilor de sex masculin. Aceste colonii nu erau democrații; femeile, sclavii și cei fără proprietăți nu puteau vota. Însă drepturile politice erau foarte extinse în comparație cu societățile contemporane de oriunde altundeva. Aceste adunări și liderii lor s-au reunit pentru a organiza Primul Congres Continental, în 1774, preludiu al independenței Statelor Unite. Adunările considerau că aveau dreptul să decidă atât asupra celor pe care îi acceptau ca membri, cât și asupra dreptului de a percepe taxe. Acest lucru, după cum știm, a creat probleme guvernării coloniale engleze.

POVESTE DESPRE DOUĂ ORAȘE

Ar trebui să fie evident deja că nu este o coincidență faptul că Statele Unite, și nu Mexicul, au adoptat și au aplicat o constituție care a îmbrățișat principiile democratice, a impus limitări pentru utilizarea puterii politice și a distribuit acea putere la scară largă în societate. Documentul pe care delegații l-au redactat la Philadelphia, în mai 1787, a fost rezultatul unui lung proces la originea căruia s-a aflat constituirea Adunării Generale din Jamestown, din 1619.

Contrastul dintre procesul constituțional care a avut loc în momentul obținerii independenței Statelor Unite și cel care a avut loc puțin mai târziu, în Mexic, este puternic. În februarie 1808, armatele franceze ale lui Napoleon Bonaparte au invadat Spania. Până în mai, cuceriseră Madridul, capitala. Până în septembrie, regele spaniol, Ferdinand, fusese prins și abdicase. O juntă națională, Junta Central, i-a luat locul, preluând responsabilitatea în lupta împotriva francezilor. Junta s-a întrunit inițial la Aranjuez, dar s-a retras spre sud din calea armatelor franceze. În cele din

urmă, a ajuns în portul Cádiz care, deși asediat de către forțele napoleoniene, a rezistat. Aici, Junta a alcătuit un parlament, numit Cortes. În 1812, Parlamentul spaniol a formulat ceea ce a devenit cunoscut drept Constituția de la Cádiz, în care s-a cerut introducerea unei monarhii constituționale care să aibă la bază noțiunea de suveranitate populară. S-a cerut, de asemenea, eliminarea privilegiilor speciale și introducerea egalității în fața legii. Aceste revendicări aruncau anatema asupra elitelor din America de Sud, care se aflau încă la conducerea unui complex instituțional ce avea la bază encomienda, munca forțată și puterea absolută cu care ei și statul colonial erau învestiți.

Colapsul statului spaniol, în urma invaziei napoleoniene, a dat naștere unei crize constituționale în întreaga Americă Latină colonială. Au existat multe controverse referitoare la recunoașterea autorității Junta Central și, ca reacție, mulți latino-americani au început să își alcătuiască propriile junte. A fost doar o problemă de timp până când au început să își dea seama de posibilitatea de a deveni cu adevărat independenți de Spania. Prima declarație de independență a fost emisă în La Paz, Bolivia, în 1809, dar mișcarea a fost repede zdrobită de către trupele spaniole trimise din Perú. În Mexic, atitudinile politice ale elitei fuseseră modelate în urma Revoltei lui Hidalgo din 1810, condusă de un preot, părintele Miguel Hidalgo. Când armata lui Hidalgo a prădat Guanajuato, în 23 septembrie, oamenii lui l-au ucis pe administrator, oficialul colonial, și apoi au început să omoare, la întâmplare, albi. A fost, mai degrabă, o luptă asemănătoare unui război de clasă sau chiar etnic decât o mișcare de independență, și a unit opoziția în fața elitelor. Dacă independența permitea participarea populară în politică, elitele locale, nu doar spaniole, erau împotrivă. Drept consecință, elitele mexicane au privit Constituția de la Cádiz, care deschidea drumul pentru participarea populară, cu un scepticism extrem; nu i-ar fi recunoscut niciodată legitimitatea.

În 1815, când imperiul european al lui Napoleon s-a prăbușit, regele Ferdinand al VII-lea a revenit pe tron, iar Constituția de la Cádiz a fost abrogată. Când a încercat să își ceară înapoi coloniile americane, Coroana spaniolă nu a avut probleme cu Mexicul loialist. Dar, în 1820, o armată spaniolă, care se adunase la Cádiz ca să navigheze spre America pentru a ajuta la restaurarea autorității spaniole, s-a răzvrătit împotriva lui Ferdinand al VII-lea. Acesteia i s-au alăturat, în curând, unități militare de pe întreg

teritoriul țării, iar Ferdinand a fost nevoit să reinstaureze Constituția de la Cádiz și să cheme înapoi Parlamentul spaniol, Cortes. Acest Cortes era chiar mai radical decât Constituția de la Cádiz și a propus abolirea tuturor formelor de muncă forțată. A atacat, de asemenea, privilegiile speciale – de exemplu, dreptul militarilor de a fi judecați pentru infracțiuni în propriile lor tribunale. Puse, inițial, în fața impunerii acestui document în Mexic, elitele de acolo au decis că era mai bine să acționeze pe cont propriu și să declare independența.

Această mișcare de independență a fost condusă de Augustín de Iturbide, care fusese ofițer în armata spaniolă. Pe 24 februarie 1821, el a publicat Plan de Iguala, viziunea sa asupra Mexicului independent. Planul descria o monarhie constituțională cu un împărat mexican și înlătura reglementările din Constituția de la Cádiz, pe care elitele mexicane o consideraseră atât de amenințătoare la adresa statutului și a privilegiilor lor. Planul s-a bucurat de o susținere imediată, iar Spania a înțeles rapid că nu putea opri inevitabilul. Dar Iturbide nu a organizat doar secesiunea mexicană. Înțelegând vidul de putere, acesta a profitat de sprijinul militar pentru a se declara împărat, o poziție pe care marele lider al independenței sud-americane, Simón Bolivar, o descria ca fiind obținută „cu ajutorul lui Dumnezeu și al baionetelor“. Iturbide nu a fost constrâns de aceleași instituții politice care i-au constrâns pe președinții Statelor Unite; el a devenit rapid dictator, iar, până în octombrie 1822, a eliberat din funcție congresul validat constituțional și l-a înlocuit cu o juntă aleasă de el. Cu toate că Iturbide nu a rezistat mult la putere, această schemă de evenimente avea să se repete de nenumărate ori în Mexic, de-a lungul secolului al XIX-lea.

Constituția Statelor Unite nu a creat o democrație după standarde moderne. Fiecare stat avea puterea de a decide cine putea vota la alegeri. În timp ce statele din nord au recunoscut rapid dreptul de vot al tuturor bărbaților albi, indiferent de venitul câștigat sau de proprietatea deținută de fiecare, statele din sud au făcut acest lucru doar treptat. Nici un stat nu a dat drept de vot femeilor sau sclavilor, iar, pe măsură ce restricțiile legate de proprietate și de avere au fost ridicate în ceea ce îi privește pe bărbații albi, au fost introduse clauze radicale prin care negrii erau privați în mod explicit de drepturi civile. Sclavia, desigur, era considerată constituțională la momentul redactării Constituției Statelor Unite la Philadelphia, iar negocierea de cel mai josnic nivel a fost aceea privitoare la distribuirea locurilor între state în Camera

Reprezentanților. Locurile trebuiau să fie alocate în funcție de populația fiecărui stat, dar reprezentanții din Congres ai statelor din sud au cerut atunci ca sclavii să fie și ei puși la socoteală. Nordul a obiectat. Compromisul a fost ca, la repartizarea locurilor în Camera Reprezentanților, un sclav să reprezinte trei cincimi de persoană liberă. Conflictele dintre nordul și sudul Statelor Unite au fost ținute în frâu în timpul procesului constituțional întrucât s-a ajuns, pașnic, la regula de trei cincimi și la alte compromisuri. De-a lungul timpului, s-au adăugat noi aranjamente – de exemplu, Compromisul Missouri, un acord prin care un stat pro-sclavie și unul anti-sclavie erau integrate împreună în uniune, pentru a păstra, în Senat, echilibrul dintre cei pentru și cei împotriva sclaviei. Aceste artificii au menținut funcționarea pașnică a instituțiilor politice ale Statelor Unite până ce Războiul Civil a încheiat, în cele din urmă, conflictele în favoarea Nordului.

Războiul Civil a fost sângeros și distrugător. Însă, atât înaintea, cât și în urma acestuia, au existat oportunități economice deosebite pentru o mare parte din populație, în special în nordul și în vestul Statelor Unite. Situația din Mexic era foarte diferită. Dacă Statele Unite au trecut prin cinci ani de instabilitate politică, între 1860 și 1865, Mexicul a experimentat aproape neîntrerupt instabilitatea în primii 50 de ani de independență. Cariera lui Antonio López de Santa Ana ilustrează cel mai bine acest fapt.

Santa Ana, fiul unui oficial colonial din Veracruz, s-a evidențiat ca soldat, luptând de partea spaniolilor în războaiele de independență. În 1821, acesta a început să îl susțină pe Iturbide și nu a mai privit vreo clipă înapoi. A devenit președintele Mexicului pentru prima dată în mai 1833, deși a fost la putere mai puțin de o lună, preferând să îi cedeze președinția lui Valentín Gómez Farías. Gómez Farías a fost președinte 15 zile, după care Santa Ana a revenit la putere. Dar această perioadă a fost la fel de scurtă ca și primul interval și a fost din nou înlocuit de Gómez Farías, la începutul lui iulie. Santa Ana și Gómez Farías au continuat acest dans până la mijlocul anului 1835, când Santa Ana a fost înlocuit de Miguel Barragán. Dar Santa Ana nu era omul care să renunțe. A revenit la președinție în 1839, 1841, 1844, 1847 și, în cele din urmă, între 1853 și 1855. În total, a fost președinte de 11 ori, în timpul mandatelor sale având loc pierderea misiunii Alamo și a Texasului și dezastruosul Război mexicano-american, în urma căruia s-au pierdut teritoriile care au devenit New Mexico și Arizona. Între anii 1824 și 1867,

Mexicul a avut 52 de președinți, puțini dintre aceștia preluând puterea potrivit vreunei proceduri sancționate constituțional.

Consecința acestei instabilități politice fără precedent pentru instituțiile și interesele economice ar trebui să fie evidentă. Această instabilitate a dus la nesiguranța ridicată a dreptului de proprietate. A dus, de asemenea, la o slăbire gravă a statului mexican, care se vedea acum lipsit de autoritate și de capacitatea de a colecta taxele și de a oferi servicii publice. Într-adevăr, chiar dacă Santa Ana era președinte în Mexic, părți întregi din țară nu se aflau sub controlul său, ceea ce a permis anexarea Texasului la Statele Unite. În plus, după cum am văzut, motivația din spatele declarației mexicane de independență a fost protejarea ansamblului de instituții economice apărute în timpul perioadei coloniale, care transformase Mexicul, folosind cuvintele marelui explorator și geograf german în America Latină, Alexander von Humbolt, în „țara inegalității". Întemeind o societate bazată pe exploatarea populației indigene și pe crearea monopolurilor, aceste instituții au blocat interesele și inițiativele economice ale marii mase a populației. În vreme ce Statele Unite au început să trăiască Revoluția Industrială, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, Mexicul a devenit tot mai sărac.

A AVEA O IDEE, A DESCHIDE O FIRMĂ ȘI A LUA UN ÎMPRUMUT

Revoluția Industrială a început în Anglia. Primul său succes a constat în revoluționarea producției de țesături din bumbac prin folosirea unor noi mașini, care erau puse în funcțiune de roți hidraulice și, mai târziu, de motoare cu aburi. Mecanizarea producției de bumbac a crescut masiv productivitatea muncitorilor mai întâi în industria textilelor și, ulterior, în alte industrii. Motorul descoperirilor tehnologice, de la un capăt la altul al economiei, a fost inovația, a cărei avangardă au reprezentat-o noii antreprenori și oameni de afaceri dornici să își pună în practică ideile. Această înflorire inițială s-a extins repede peste Atlanticul de Nord până în Statele Unite. Oamenii au văzut marile oportunități economice disponibile datorită adoptării noilor tehnologii dezvoltate în Anglia. Ei au fost, de asemenea, inspirați să își dezvolte propriile invenții.

Putem încerca să înțelegem natura acestor invenții uitându-ne la cei care au primit brevete. Sistemul de brevete, care protejează drepturile de proprietate în materie de idei, a fost sistematizat în Statutul monopolurilor, adoptat de Parlamentul englez în 1623, în parte ca o încercare de a-l împiedica pe rege să ofere arbitrar „brevetul de invenție“ oricui voia el – oferind efectiv drepturi exclusive de a iniția anumite activități sau afaceri. Ceea ce este frapant în ceea ce privește dovada brevetării în Statele Unite este faptul că oamenii care au primit brevete de invenție proveneau din tot felul de medii și de clase sociale, nu era vorba doar de bogați și de elită. Mulți au făcut avere pe baza brevetelor lor de invenție. De exemplu, Thomas Edison, inventatorul fonografului și al becului electric și fondatorul companiei General Electric, care este una dintre cele mai mari companii la nivel mondial. Edison a fost ultimul dintre cei șapte copii. Tatăl său, Samuel Edison, a arătat interes pentru multe ocupații, de la fabricarea țiglelor pentru acoperișuri, până la croitorie și la deschiderea unei taverne. Thomas nu a fost foarte școlit, dar a fost educat acasă de către mama sa.

Între 1820 și 1845, doar 19% dintre titularii unui brevet de invenție din Statele Unite aveau părinți care practicau profesii sau făceau parte din familii mari și cunoscute de latifundiari. În aceeași perioadă, 40% dintre cei care au scos brevete de invenție aveau doar educație primară sau mai puțin de atât, la fel ca Edison. Mai mult, deseori aceștia își valorificau brevetul punând bazele unei companii, din nou exemplul fiind Edison. Cum Statele Unite erau mai democratice din punct de vedere politic, în secolul al XIX-lea, decât aproape orice altă națiune din lume la vremea respectivă, ele erau, de asemenea, mai democratice decât altele în materie de inovație. Acest lucru a fost esențial pentru transformarea acestei națiuni în cea mai inovatoare din lume, din punct de vedere economic.

Dacă erai sărac și aveai o idee bună, puteai să scoți un brevet de invenție, care nu era foarte scump, la urma urmelor. Cu totul altceva era, însă, să valorifici acel brevet pentru a face bani. O modalitate, desigur, era aceea de a vinde brevetul altcuiva. Asta a făcut Edison la început, pentru a acumula niște capital, când și-a vândut telegraful „Quadruplex“ companiei Western Union pentru 10 000 de dolari. Dar vânzarea brevetelor era o idee bună doar pentru cineva ca Edison, căruia ideile îi veneau mai repede decât le putea pune în practică. (A deținut un record mondial de 1 093 de brevete de invenție emise pe numele lui, doar în Statele Unite, și 1 500 în restul lumii.)

Adevărata modalitate de a face bani de pe urma unui brevet de invenție era aceea de a pune bazele propriei tale afaceri. Însă, pentru a porni o afacere, era nevoie de capital și de bănci care să îți împrumute capitalul.

Inventatorii din Statele Unite au fost, încă o dată, norocoși. În timpul secolului al XIX-lea, economia a cunoscut expansiunea rapidă a intermedierii financiare și a activității bancare care a înlesnit, în mod decisiv, creșterea economică rapidă și industralizarea. Dacă în 1818, în Statele Unite, erau 338 de bănci deschise, cu active totale în valoare de 160 de milioane de dolari, până în 1914, erau 27 864 de bănci, cu active totale în valoare de 27,3 miliarde de dolari. În Statele Unite, potențialii investitori aveau acces rapid la capital pentru a-și începe afacerile. Mai mult, competiția intensă din rândul băncilor și al instituțiilor financiare din Statele Unite însemna că acest capital era disponibil la rate ale dobânzii destul de mici.

Nu se putea spune același lucru despre Mexic. De fapt, în 1910, anul în care a început Revoluția mexicană, în Mexic existau doar 42 de bănci, iar două dintre acestea controlau 60% din totalul activelor bancare. Spre deosebire de Statele Unite, unde competiția era feroce, în rândul băncilor mexicane nu exista practic nici o concurență. Această absență a competiției însemna că băncile le puteau impune clienților lor rate foarte ridicate ale dobânzii și, de obicei, limitau împrumutul la cei privilegiați și la cei deja bogați, care foloseau apoi accesul la creditare pentru a-și spori dominația asupra diverselor sectoare economice.

Forma pe care industria bancară mexicană a luat-o în secolele al XIX-lea și XX a fost rezultatul direct al instituțiilor politice ale țării, din perioada ulterioară independenței. Haosului din perioada Santa Ana i-a urmat o încercare nereușită din partea guvernului francez, al împăratului Napoleon al III-lea, de a crea un regim colonial în Mexic sub împăratul Maximilian, între anii 1864 și 1867. Francezii au fost alungați și a fost redactată o nouă constituție. Dar guvernul format inițial de către Benito Juárez și, după moartea acestuia, de către Sebastián Lerdo de Tejada a fost pus în discuție la scurt timp de un tânăr militar, pe nume Porfirio Díaz. Díaz fusese general care ieșise victorios în războiul împotriva francezilor și aspirațiile sale de putere luaseră proporții. El a organizat o armată rebelă și, în noiembrie 1876, a învins armata guvernului în bătălia de la Tecoac. În luna mai a anului următor, a fost ales președinte. A continuat să conducă Mexicul într-o

manieră mai mult sau mai puțin autoritară până când a fost răsturnat de la putere, odată cu izbucnirea revoluției, 34 de ani mai târziu.

Ca și Iturbide și Santa Ana înaintea lui, Díaz și-a început cariera fiind comandant de armată. Un asemenea traseu în politică era cu siguranță cunoscut în Statele Unite. Primul președinte al Statelor Unite, George Washington, fusese un general de succes în Războiul de Independență. Ulysses S. Grant, unul dintre generalii unioniști victorioși în Războiul Civil, a devenit președinte în 1869, iar Dwight D. Eisenhower, comandantul suprem al Forțelor Aliate în Europa, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a fost președinte al Statelor Unite, între 1953 și 1961. Dar, spre deosebire de Iturbide, Santa Ana și Díaz, nici unul dintre acești militari nu a folosit forța pentru a ajunge la putere. Nici nu au folosit forța pentru a evita plecarea de la putere. Ei au respectat Constituția. Deși Mexicul a avut constituții în secolul al XIX-lea, acestea au îngrădit puțin acțiunile unor Iturbide, Santa Ana și Díaz. Acești oameni puteau fi îndepărtați de la putere doar în același mod în care obținuseră puterea: prin utilizarea forței.

Díaz a încălcat drepturile de proprietate facilitând exproprierea unor întinderi vaste de pământ și a oferit monopoluri și favoruri susținătorilor săi în toate domeniile, inclusiv în cel bancar. Nu era nimic nou în acest comportament. Era exact ceea ce făcuseră conchistadorii spanioli și ce a făcut Santa Ana după ei.

Faptul că Statele Unite aveau o industrie bancară fundamental mai bună pentru prosperitatea economică a țării nu avea nimic de-a face cu deosebirile în privința motivației celor care dețineau băncile. Într-adevăr, motivarea având la bază profitul, care sprijinea natura monopolistă a industriei bancare din Mexic, era prezentă și în Statele Unite. Însă această motivare a fost canalizată diferit datorită instituțiilor radical diferite ale SUA. Bancherii au avut de-a face cu instituții economice diferite, instituții care i-au supus unei competiții mult mai puternice. Iar acest lucru s-a datorat, în mare parte, faptului că politicienii care au conceput regulile pentru bancheri au avut ei înșiși stimulente foarte diferite, create de instituții politice diferite. Într-adevăr, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, la scurt timp după ce Constituția Statelor Unite a intrat în vigoare, a început să apară un sistem bancar asemănător celui apărut mai târziu în Mexic. Politicienii au încercat să instituie monopoluri bancare de stat, pe care să le poată acorda prietenilor și

partenerilor lor la schimb pentru o parte din profiturile astfel obținute. De asemenea, băncile au intrat rapid în afacerea acordării de împrumuturi politicienilor care le reglementau activitatea, la fel ca în Mexic. Dar această situație nu a fost de durată în Statele Unite deoarece, spre deosebire de omologii lor mexicani, politicienii care au încercat să creeze aceste monopoluri bancare au fost supuși mecanismului de alegere și realegere. Crearea de monopoluri bancare și acordarea de împrumuturi politicienilor este o afacere bună pentru politicieni, dacă aceștia pot scăpa nepedepsiți. Însă nu este un lucru foarte bun pentru cetățeni. Spre deosebire de cazul Mexicului, în Statele Unite cetățenii își puteau controla politicienii și se puteau descotorosi de aceia care s-ar fi folosit de funcțiile lor pentru a se îmbogăți sau pentru a crea monopoluri pentru apropiații lor. Drept consecință, monopolurile bancare s-au prăbușit. Distribuirea largă a drepturilor politice în Statele Unite, mai ales în comparație cu Mexicul, a garantat accesul egal la finanțare și la împrumuturi. Acest lucru, la rândul lui, a garantat finanțarea și împrumutul celor cu idei și brevete de invenție.

SCHIMBARE DEPENDENTĂ DE CALEA ALEASĂ

[1]

Lumea a fost în schimbare în anii 1870 și 1880. America Latină nu a făcut excepție. Instituțiile pe care Porfirio Díaz le-a fondat nu au fost identice cu cele ale lui Santa Ana sau ale statului colonial spaniol. Economia mondială a cunoscut un avânt în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, iar inovațiile în transporturi, precum vaporul cu aburi și calea ferată, au dus la o creștere uriașă a comerțului internațional. Acest val de globalizare a însemnat că țări bogate în resurse, ca Mexicul – sau, mai bine spus, elitele din astfel de țări –, se puteau îmbogăți prin exportul de materii prime și de resurse naturale către America de Nord și Europa de Vest, care erau în curs de industrializare. Díaz și apropiații săi s-au văzut, astfel, într-o lume diferită și cu o evoluție rapidă. Și-au dat seama că și Mexicul trebuia să se schimbe. Dar acest lucru nu a însemnat renunțarea la instituțiile coloniale și înlocuirea lor cu instituții similare celor din Statele Unite. Schimbarea lor a fost mai degrabă „dependentă de calea aleasă“, conducând doar la un stadiu mai

avansat al instituțiilor care deja transformaseră mare parte din America Latină într-o regiune săracă și plină de inegalități.

Globalizarea a valorificat spațiile largi din America, „frontierele sale deschise“. Deseori aceste frontiere erau doar fictiv deschise, având în vedere că erau locuite de populații indigene care fuseseră deposedate cu brutalitate. Chiar și așa, lupta pentru această resursă devenită de curând valoroasă a reprezentat unul dintre procesele definitorii ale Americii, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Deschiderea bruscă a acestei frontiere valoroase nu a determinat apariția unor procese paralele în Statele Unite și în America Latină, ci o discrepanță sporită, modelată de diferențele instituționale existente, în special de cele referitoare la cine avea acces la terenuri. În Statele Unite, o lungă serie de acte legislative, de la Legea pământurilor din 1785, până la Documentul Homestead din 1862, au oferit un acces larg la terenurile de la frontieră. Deși populațiile indigene fuseseră excluse din acest proces, s-a creat o frontieră egalitară și dinamică din punct de vedere economic. În majoritatea țărilor latino-americane, însă, instituțiile politice au dat naștere unui rezultat foarte diferit. Terenurile de la frontieră au fost distribuite celor puternici politic și celor cu avere și relații, făcându-i pe aceștia și mai puternici.

Díaz a început să renunțe și la multe dintre moștenirile instituționale specific coloniale care împiedicau comerțul internațional, anticipând că acesta putea fi o sursă importantă de bogăție pentru el și pentru susținătorii lui. Însă modelul lui a continuat să fie nu tipul de dezvoltare economică pe care îl văzuse la nord de Rio Grande, ci acela al lui Cortés, Pizarro și de Toledo, în care elita făcea averi uriașe, în vreme ce restul populației era sărăcit. Când elita investea, economia creștea puțin, dar o asemenea creștere economică avea să fie mereu înșelătoare. Această creștere se făcea și pe seama celor care nu aveau drepturi în această nouă ordine, precum populația Yaqui din Sonora, din ținutul îndepărtat Nogales. Între anii 1900 și 1910, au fost deportați probabil 30 000 de indieni Yaqui, aceștia fiind în esență înrobiți și trimiși să muncească pe plantațiile de agave din Yucatán. (Fibrele din planta de agave reprezentau un bun valoros pentru export, întrucât puteau fi folosite pentru a se fabrica frânghii și împletituri.)

Persistența, în secolul XX, unei structuri instituționale specifice nefavorabile dezvoltării în Mexic și în America Latină este bine exemplificată de faptul

că, exact ca în secolul al XIX-lea, structura a generat stagnare economică și instabilitate politică, războaie civile și lovituri de stat, diversele grupuri luptându-se pentru beneficiile puterii. Díaz a pierdut, în cele din urmă, puterea în favoarea forțelor revoluționare, în 1910. Revoluția mexicană a fost urmată de altele în Bolivia, în 1952, în Cuba, în 1959, și în Nicaragua, în 1979. Între timp, războaie civile de durată s-au dezlănțuit în Columbia, El Salvador, Guatemala și Perú. Exproprierea sau amenințarea cu exproprierea proprietăților a continuat repede, cu o mulțime de reforme agrare (sau cu tentative de reforme), în Bolivia, Brazilia, Chile, Columbia, Guatemala, Perú și Venezuela. Revoluțiile, exproprierile și instabilitatea politică au venit la pachet cu guverne militare și diverse tipuri de dictaturi. Cu toate că a existat și o orientare treptată către înmulțirea drepturilor politice, abia în anii 1990 majoritatea țărilor latino-americane au devenit democrații, și chiar și atunci au rămas în instabilitate profundă.

Această instabilitate a fost însoțită de represiuni și de crime în masă. Raportul Comisiei Naționale pentru Adevăr și Reconciliere din 1991, din Chile, a stabilit că 2 279 de persoane au fost ucise din motive politice în timpul dictaturii lui Pinochet, între 1973 și 1990. Aproximativ 50 000 de oameni au fost întemnițați și torturați, iar alte sute de mii au fost concediați de la locurile lor de muncă. Raportul Comisiei de Clarificare Istorică din 1999, din Guatemala, a identificat, în total, 42 275 de victime, deși alții spun că au fost uciși nu mai puțin de 200 000 de oameni, între 1962 și 1996, 70 000 în timpul regimului generalului Efrain Ríos Montt, care a fost capabil să comită aceste crime fără teamă de consecințe în asemenea măsură încât a putut candida la președinție în 2003; din fericire, nu a câștigat. Comisia Națională privind Dispariția Persoanelor din Argentina a estimat numărul celor omorâți de armată la 9 000 de persoane, din 1976 până în 1983, deși a menționat că numărul real ar putea fi mai mare. (Estimările date de organizațiile drepturilor omului ridică, de obicei, acest număr la 30 000.)

SĂ FACI UN MILIARD SAU DOUĂ

Implicațiile de durată ale organizării societății coloniale și moștenirea instituțională a acestor societăți modelează diferențele moderne dintre Statele Unite și Mexic și, implicit, dintre cele două părți ale orașului

Nogales. Contrastul dintre modurile în care Bill Gates și Carlos Slim au devenit cei mai bogați doi oameni din lume – Warren Buffet este și el concurent la acest titlu – exemplifică modul în care funcționează aceste forțe. Ascensiunea lui Gates și a companiei Microsoft este bine cunoscută, dar statutul lui Gates de cea mai bogată persoană din lume și de fondator al uneia dintre cele mai inovatoare companii din punct de vedere tehnologic nu a împiedicat Departamentul de Justiție din SUA să dea în judecată Corporația Microsoft, pe 8 mai 1998, pretinzând că aceasta abuzase de puterea de monopol. În centrul problemei s-a aflat modul în care Microsoft își legase motorul de căutare Internet Explorer de sistemul său de operare Windows. Guvernul îl supraveghea pe Gates de ceva timp și, nu mai târziu de anul 1991, Comisia Federală de Comerț începuse o anchetă care investiga dacă nu cumva Microsoft abuza de monopolul său asupra sistemelor de operare PC. În noiembrie 2001, Microsoft a ajuns la o înțelegere cu Departamentul de Justiție. Aripile i-au fost retezate, chiar dacă amenzile au fost mai mici decât au cerut mulți.

În Mexic, Carlos Slim nu și-a clădit averea pe inovație. La început, a excelat în tranzacții bursiere și în cumpărarea și restructurarea firmelor neprofitabile. Lovitura sa principală a fost achiziționarea companiei Telmex, monopolul mexican de telecomunicații, care a fost privatizat de președintele Carlos Salinas în 1990. Guvernul și-a anunțat intenția de a vinde 51% din acțiunile companiei care confereau drept de vot (20,4% din acțiunile totale) în septembrie 1989 și a primit oferte în noiembrie 1990. Cu toate că Slim nu a făcut cea mai bună ofertă, un consorțiu condus de grupul său de investiții, Grupo Carso, a câștigat licitația. În loc să plătească imediat pentru acțiuni, Slim a reușit să amâne plata, folosind chiar dividendele companiei Telmex pentru a plăti acțiunile. Ceea ce fusese cândva un monopol de stat a devenit apoi monopolul lui Slim, și a fost extrem de profitabil.

Instituțiile economice care l-au făcut pe Carlos Slim să fie cine este acum sunt foarte diferite de cele din Statele Unite. Dacă ești antreprenor mexican, barierele de acces joacă un rol crucial la orice nivel al carierei tale. Printre aceste bariere se numără licențele scumpe pe care trebuie să le obții, lupta împotriva birocrației, a politicienilor și a deținătorilor unor funcții, persoane care îți stau în cale, și dificultatea de a obține finanțare din partea unui sector financiar deseori aflat în legătură cu deținătorii unor funcții cu care încerci să concurezi. Aceste bariere pot fi ori insurmontabile, ținându-te departe de

domeniile profitabile, ori cel mai bun prieten al tău, ținându-i la distanță pe rivalii tăi. Diferența dintre cele două scenarii constă, desigur, în întrebarea pe cine cunoști și pe cine poți să influențezi – și, da, pe cine poți să mituiești. Carlos Slim, un om talentat și ambițios, care provenea dintr-un mediu relativ modest de imigranți libanezi, a fost un maestru în ce privește obținerea contractelor exclusive; el a reușit să monopolizeze piața telecomunicațiilor profitabile din Mexic și apoi să își extindă influența în restul Americii Latine.

Au existat provocări la adresa monopolului lui Slim asupra companiei Telmex. Dar ele nu au avut succes. În 1996, Avantel, un furnizor de servicii de telefonie de lungă distanță, a solicitat Comisiei Mexicane a Concurenței să verifice dacă Telmex avea o poziție dominantă pe piața telecomunicațiilor. În 1997, comisia a declarat că Telmex avea putere de monopol substanțială în ceea ce privește telefonia locală, serviciile naționale de telefonie de lungă distanță și serviciile internaționale de telefonie de lungă distanță, printre altele. Dar încercările autorităților de reglementare din Mexic de a limita aceste monopoluri nu au avut nici un rezultat. Un motiv este că Slim și compania Telmex pot utiliza ceea ce este cunoscut ca un recurso de amparo, literal tradus ca un „apel la protecție“. Un amparo este, de fapt, o petiție prin care se încearcă să se demonstreze că o anumită lege nu se aplică petentului. Ideea noțiunii de amparo își are originile în constituția mexicană din 1857 și, inițial, a fost menită să apere drepturile și libertățile individuale. Însă, în mâinile companiei Telmex și ale altor monopoluri mexicane, această protecție a devenit un instrument formidabil de consolidare a puterii monopoliste. Mai degrabă decât să protejeze drepturile poporului, amparo asigură o cale de a ocoli egalitatea în fața legii.

Slim și-a făcut averea în mare parte datorită relațiilor lui politice. Când s-a aventurat în Statele Unite, nu a mai avut succes. În 1999, grupul său de investiții, Grupo Carso, a cumpărat lanțul de magazine de computere CompUSA. La vremea respectivă, CompUSA oferise o concesiune unei firme numite COC Services pentru a-i vinde marfa în Mexic. Slim a încălcat imediat acest contract, cu intenția de a-și înființa propriul lanț de magazine, fără concurență din partea COC. Dar COC a dat în judecată CompUSA la un tribunal din Dallas. În Dallas nu există amparos, așa că Slim a pierdut și a primit o amendă de 454 de milioane de dolari. Avocatul COC, Mark Werner, remarca ulterior că „mesajul acestui verdict este că, în această economie

globală, companiile trebuie să respecte regulile Statelor Unite dacă vor să vină aici“. Când Slim a fost supus regulilor instituțiilor din Statele Unite, tacticile lui obișnuite de a face bani nu au funcționat.

CĂTRE O TEORIE A INEGALITĂȚII MONDIALE

Trăim într-o lume a inegalității. Diferențele dintre națiuni sunt similare cu cele dintre cele două jumătăți ale orașului Nogales, doar că la o scară mai mare. În țările bogate, indivizii sunt mai sănătoși, trăiesc mai mult și sunt mult mai bine educați. De asemenea, au acces la o serie de facilități și de opțiuni în viață, de la vacanțe până la alegerea carierei, la care oamenii din țările sărace pot numai să viseze. Oamenii din țările bogate conduc, de asemenea, pe drumuri fără gropi și au toalete, electricitate și apă curentă în casele lor. De asemenea, în mod caracteristic, au guverne care nu îi arestează arbitrar sau nu îi hărțuiesc; dimpotrivă, guvernele furnizează servicii, inclusiv de educație, de sănătate și de securitate. Este, de asemenea, remarcabil faptul că cetățenii votează la alegeri și că au ceva de spus în ceea ce privește direcția politică pe care o urmează țările lor.

Marile diferențe de inegalitate globală sunt evidente pentru toată lumea, chiar și pentru cei din țările sărace, deși mulți nu au acces la televiziune sau la internet. Percepția și realitatea acestor diferențe sunt cele care îi împing pe oameni să traverseze Rio Grande sau Marea Mediterană ilegal, pentru a avea șansa de a cunoaște standardele de viață și de a se bucura de oportunitățile din țările bogate. Această inegalitate nu are consecințe doar asupra vieții oamenilor din țările sărace; ea provoacă și suferințe și resentimente, având consecințe politice enorme în Statele Unite și în orice alt loc. A înțelege de ce aceste diferențe există și ce anume le provoacă reprezintă punctul central al acestei cărți. Dezvoltarea unei asemenea înțelegeri nu este doar un scop în sine, ci și un prim pas în generarea unor idei mai bune referitoare la modul în care se pot ameliora viețile miliardelor de oameni care încă trăiesc în sărăcie.

Decalajele între cele două zone, aflate de o parte și de cealaltă a graniței din Nogales, sunt doar vârful aisbergului. Ca și în restul Mexicului de nord, care beneficiază de pe urma comerțului cu Statele Unite, deși nu tot acest comerț este legal, rezidenții din Nogales sunt mai prosperi decât alți mexicani, al

căror venit mediu anual pe gospodărie se plasează în jur de 5 000 de dolari. Această prosperitate relativă mai mare în Nogales, Sonora, se datorează uzinelor maquiladora din parcurile industriale, prima fiind întemeiată de Richard Campbell jr., un fabricant de coșuri din California. Primul chiriaș a fost Coin-Art, o companie de instrumente muzicale care îi aparținea lui Richard Bosse, proprietar al companiei Artley, producătoare de flaute și de saxofoane, din Nogales, Arizona. Coin-Art a fost urmată de Memorex (asamblare computere); Avent (uniforme pentru spital); Grant (ochelari de soare); Chamberlain (companie producătoare de sisteme de deschidere pentru uși de garaj); și Samsonite (valize). În mod semnificativ, este vorba de afaceri și de oameni de afaceri având baza în SUA, folosind capital și expertiză americane. Astfel, prosperitatea mai crescută din Nogales, Sonora, în comparație cu restul Mexicului, provine din afară.

La rândul lor, diferențele dintre Statele Unite și Mexic sunt mici în comparație cu cele de pe întinsul globului. Cetățeanul de rând din Statele Unite este de șapte ori mai prosper decât mexicanul mediu și de peste zece ori mai prosper decât rezidentul din Perú sau din America Centrală. Este de aproape 20 de ori mai prosper decât locuitorul de rând al Africii Subsahariene, și de aproape 40 de ori mai prosper decât cei care trăiesc în cele mai sărace țări africane, ca Mali, Ethiopia și Sierra Leone. Și acesta nu este doar cazul Statelor Unite. Există un grup mic, dar în creștere, de țări bogate – în general, în Europa și America de Nord, alături de Australia, Japonia, Noua Zeelandă, Singapore, Coreea de Sud și Taiwan – ai căror cetățeni se bucură de o viață foarte diferită de cea a locuitorilor restului globului.

Motivul pentru care Nogales, Arizona, este cu mult mai bogat decât Nogales, Sonora, este simplu; acest fenomen se datorează instituțiilor foarte diferite de o parte și de cealaltă a graniței, care creează stimulente foarte diferite pentru locuitorii orașului Nogales, Arizona, în comparație cu cei ai orașului Nogales, Sonora. Statele Unite sunt, de asemenea, cu mult mai bogate astăzi decât Mexic sau Perú datorită modului în care instituțiile de aici, atât cele economice, cât și cele politice, modelează stimulentele pentru afaceri, pentru indivizi și pentru politicieni. Fiecare societate funcționează după un set de reguli economice și politice create și impuse de către stat și de către cetățeni, în mod colectiv. Instituțiile economice modelează stimulentele economice: stimulentele de a deveni educat, de a economisi și de a investi, de a aduce

inovații și de a adopta noi tehnologii și așa mai departe. Procesul politic este cel care determină sub ce instituții economice trăiesc oamenii și instituțiile politice sunt cele care decid cum funcționează acest proces. De exemplu, instituțiile politice ale unei națiuni sunt cele care decid capacitatea cetățenilor de a controla politicienii și de a le influența modul în care se comportă. Acest lucru, la rândul lui, determină politicienii să fie agenți ai cetățenilor, chiar dacă imperfecți, sau să abuzeze de puterea încredințată lor sau pe care au uzurpat-o pentru a aduna averi și pentru a-și urmări propriile agende, unele contrare intereselor cetățenilor. Instituțiile politice includ, dar nu sunt limitate la acestea, constituțiile scrise și întemeierea societății ca democrație. Ele includ puterea și capacitatea statului de a reglementa și de a guverna societatea. Este, de asemenea, necesar să luăm în considerare mai pe larg factorii care determină cum este distribuită puterea politică în societate, mai ales capacitatea diferitelor grupuri de a acționa colectiv pentru a-și urmări obiectivele sau pentru a împiedica alte grupuri să le urmeze pe ale lor.

Pe măsură ce instituțiile influențează comportamentul și stimulentele în viața reală, ele modelează succesul sau eșecul națiunilor. Talentul individual este important la orice nivel al societății, dar chiar și acesta are nevoie de un cadru instituțional pentru a fi transformat într-o forță pozitivă. Bill Gates, dar și alte figuri legendare din industria tehnologiei informației (ca Paul Allen, Steve Ballmer, Steve Jobs, Larry Page, Sergey Brin și Jeff Bezos) au avut talent și ambiție imense. Dar, în ultimă instanță, au reacționat la stimulente. Sistemul de școlarizare din Statele Unite i-a permis lui Gates și altora ca el să dobândească un set unic de competențe complementare talentelor lor. Instituțiile economice din Statele Unite le-au dat posibilitatea acestor oameni de a deschide cu ușurință companii, fără să întâmpine bariere insurmontabile. Acele instituții au făcut posibilă și finanțarea proiectelor lor. Piețele muncii din SUA le-au permis să angajeze personal calificat, iar mediul relativ competitiv le-a permis să își extindă companiile și să își lanseze produsele pe piață. Acești antreprenori au fost încrezători de la început că proiectele la care visau ei puteau fi implementate: au avut încredere în instituții și în domnia legii pe care acestea au generat-o și nu și-au făcut griji în privința protecției drepturilor lor de proprietate. În sfârșit, instituțiile politice au garantat stabilitatea și continuitatea. Mai întâi, ele s-au asigurat că nu exista riscul ca un dictator să preia puterea și să schimbe regulile jocului, expropriindu-le bogăția, întemnițându-i sau amenințându-le viețile și mijloacele de trai. S-au asigurat, de asemenea, că nici un interes

individual nu putea să împingă guvernul într-o direcție economică dezastruoasă, deoarece puterea politică era deopotrivă limitată și suficient de larg distribuită astfel încât au putut apărea un număr de instituții economice care să creeze stimulente pentru prosperitate.

Această carte va arăta că, în timp ce instituțiile economice sunt indispensabile pentru a face o țară să fie săracă sau prosperă, politica și instituțiile politice sunt cele care decid ce instituții economice deține o țară. În ultimă instanță, instituțiile economice bune din Statele Unite au rezultat din instituțiile politice care au apărut treptat după 1619. Teoria noastră privind inegalitatea mondială arată cum interacționează instituțiile politice și economice ducând la sărăcie sau la prosperitate și modul în care diferite părți ale lumii au ajuns să aibă instituții atât de diferite. Scurta noastră analiză a istoriei Americii începe să clarifice forțele care modelează instituțiile politice și economice. Diferitele modele de instituții din prezent sunt adânc înrădăcinate în trecut deoarece, odată ce societatea se organizează într-un anumit mod, acesta tinde să persiste. Noi vom arăta că acest fapt provine din modul în care interacționează instituțiile politice și economice.

Această persistență și forțele care o generează explică, de asemenea, de ce este atât de dificil să eradicăm inegalitatea mondială și să transformăm țările sărace în țări bogate. Chiar dacă instituțiile reprezintă cheia în privința diferențelor dintre cele două orașe Nogales și dintre Mexic și Statele Unite, acest lucru nu înseamnă că va exista un consens în Mexic pentru modificarea instituțiilor. O societate nu își dezvoltă sau nu adoptă cu necesitate instituțiile cele mai potrivite pentru creșterea economică sau pentru bunăstarea cetățenilor săi, deoarece alte instituții pot fi chiar mai potrivite pentru cei care controlează politica și instituțiile politice. Cei puternici și restul societății se află deseori în dezacord în privința instituțiilor care ar trebui păstrate și a instituțiilor care ar trebui schimbate. Carlos Slim nu s-ar fi bucurat să vadă cum relațiile lui politice dispar și cum barierele de acces care îi protejau afacerile sunt spulberate – indiferent dacă pătrunderea pe piață a unor noi afaceri ar îmbogăți milioane de mexicani. Întrucât nu există un astfel de consens, politica hotărăște cu ce fel de reguli se alege societatea: cine deține puterea și cum poate fi exercitată această putere. Carlos Slim are puterea de a obține ceea ce vrea. Puterea lui Bill Gates este cu mult mai limitată. De aceea, teoria noastră se referă nu doar la economie, ci și la politică. Aceasta ia în discuție efectele instituțiilor asupra succesului și a

eșecului națiunilor – adică economia sărăciei și a prosperității; ia în discuție, de asemenea, felul în care instituțiile sunt condiționate și cum se schimbă în timp și cum nu reușesc să se schimbe chiar și atunci când generează sărăcie și mizerie pentru milioane de oameni – adică politica sărăciei și a prosperității.

---

[1] Conceptul de path dependence („dependență de calea aleasă“) pornește de la ideea importanței istoriei. Acest lucru presupune că forțele contingente dintr-o perioadă critică, în interacțiunea cu anumite condiții existente deja, dau naștere unei anumite traiectorii de dezvoltare instituțională care devine, în timp, foarte greu de modificat. Odată deschisă această traiectorie, deciziile și acțiunile individuale ajung, potrivit acestei teorii, să fie extrem de influențate de ea și de structura instituțională generală. (n.tr.)

CAPITOLUL 2

TEORII CARE NU FUNCȚIONEAZĂ

STAREA DE FAPT

Cartea noastră se concentrează asupra explicării inegalității mondiale și, de asemenea, a unora dintre modelele generale, ușor vizibile, care stau la baza ei. Prima țară care a cunoscut o creștere economică de durată a fost Anglia – sau Marea Britanie, după cum este cunoscută entitatea care a reunit Anglia, Țara Galilor și Scoția din 1707 încoace. Creșterea a apărut încet, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, când a prins rădăcini Revoluția Industrială, care a avut la bază inovații tehnologice importante, dar și aplicarea lor în industrie. Industrializarea din Anglia a fost urmată, la scurt timp, de industrializarea din cea mai mare parte a Europei de Vest și a Statelor Unite. Prosperitatea engleză s-a răspândit rapid și către „teritoriile colonizate“ din Canada, Australia și Noua Zeelandă. O listă actuală a celor mai bogate 30 de țări le-ar include pe acestea, plus Japonia, Singapore și Coreea de Sud. Prosperitatea celor trei din urmă face parte, la rândul ei, dintr-un model mai larg, în cadrul căruia multe națiuni est-asiatice, inclusiv Taiwanul și, mai târziu, China, au cunoscut o creștere rapidă în perioada recentă.

Distribuirea mondială a veniturilor celor mai scăzute este surprinsă într-o imagine la fel de clară și de distinctă ca și cea a veniturilor celor mai ridicate. Dar, dacă faceți o listă a celor mai sărace 30 de țări din lume astăzi, veți găsi pe aproape toate statele în Africa Subsahariană. Acestora li se alătură țări precum Afghanistan, Haiti și Nepal care, deși nu se află în Africa, au în comun cu națiunile africane un lucru important, după cum vom arăta în continuare. Dacă v-ați întoarce cu 50 de ani în urmă, cele 30 de țări cu veniturile cele mai ridicate și cu veniturile cele mai scăzute ar fi cam aceleași. Singapore și Coreea de Sud nu s-ar afla printre cele mai bogate țări și alte câteva state s-ar afla în rândul celor cu veniturile cele mai scăzute, dar imaginea de ansamblu ar fi remarcabil de asemănătoare cu ceea ce vedem

astăzi. Duceți-vă înapoi cu 100 de ani sau cu 150 de ani și veți găsi, cu aproximație, aceleași țări, în aceleași grupuri.

Harta 3 arată starea de fapt surprinsă în 2008. Țările colorate cu nuanța cea mai închisă sunt cele mai sărace din lume, unde veniturile medii pe cap de locuitor (pe care economiștii le numesc PIB, produsul intern brut) sunt mai mici de 2 000 de dolari pe an. Cea mai mare parte a Africii este redată astfel, la fel cum sunt și Afghanistan, Haiti și părți din Asia de Sud-Est (de exemplu, Cambodgia și Laos). Coreea de Nord se găsește și ea în acest grup de țări. Țările în alb sunt cele mai bogate, cu un venit anual pe cap de locuitor de 20 000 de dolari sau mai mare. Aici găsim suspecții obișnuiți: America de Nord, Europa de Vest, Australasia și Japonia.

Un alt model interesant poate fi remarcat în cele două Americi. Faceți o listă a națiunilor din Americi, începând de la cele mai bogate până la cele mai sărace. Veți vedea că în vârf se află Statele Unite și Canada, urmate de Chile, Argentina, Brazilia, Mexic și Uruguay și, poate, Venezuela, în funcție de prețul petrolului. După care aveți Columbia, Republica Dominicană, Ecuador și Perú. În rândul țărilor cu veniturile cele mai scăzute se află un alt grup distinct, mult mai sărac, care include Bolivia, Guatemala și Paraguay. Duceți-vă înapoi cu 50 de ani și veți vedea o clasificare identică. 100 de ani: același lucru. 150 de ani: din nou la fel. Deci nu este vorba doar de faptul că Statele Unite și Canada sunt mai bogate decât America Latină; există și o falie categorică și constantă între națiunile bogate și cele sărace din America Latină.

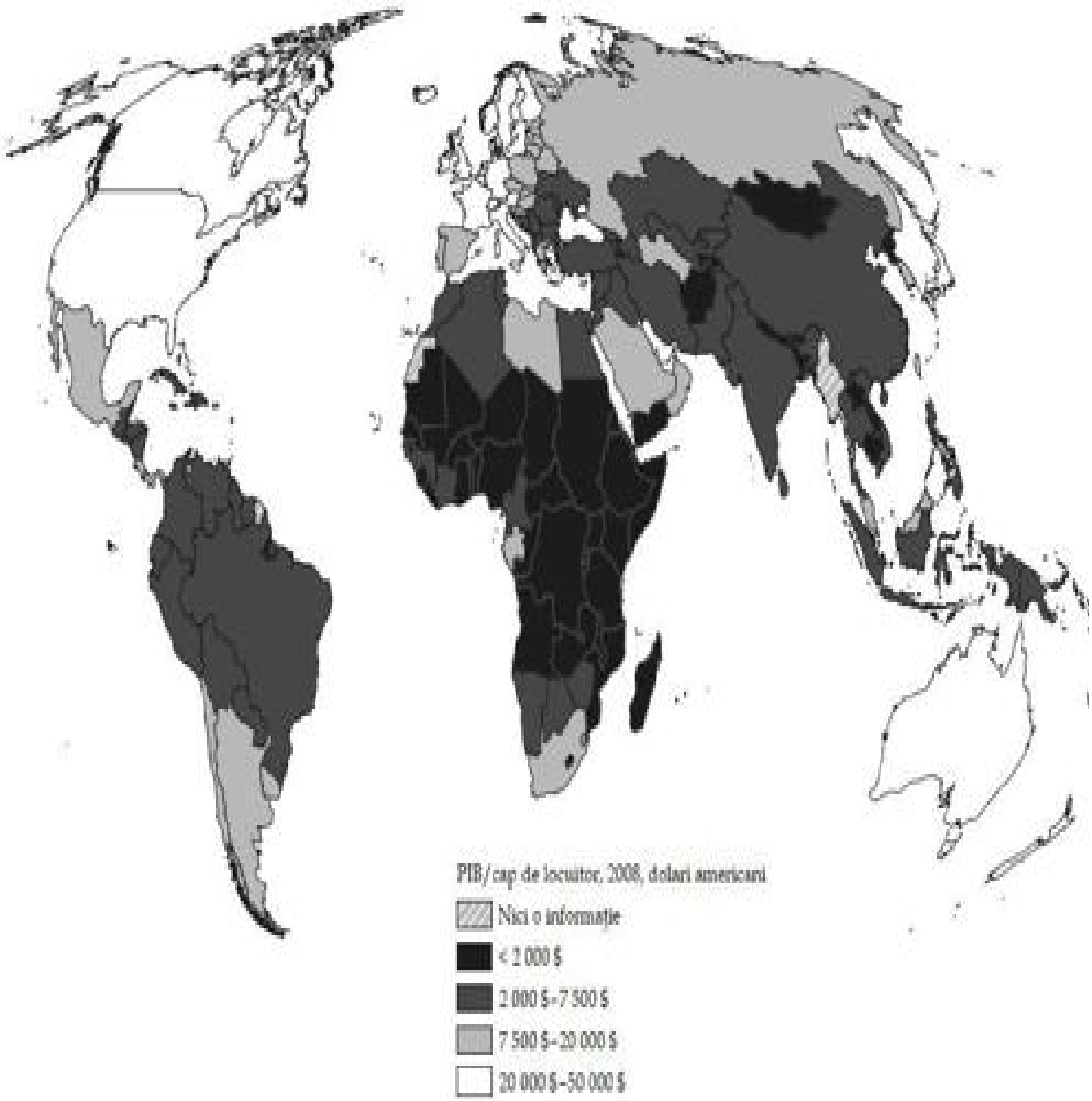

Harta 3: Prosperitatea in lume, in 2008

Un ultim model interesant se găsește în Orientul Mijlociu. Acolo găsim națiuni bogate în petrol, ca Arabia Saudită și Kuwaitul, care au niveluri de venit apropiate de nivelul celor 30 de la vârf. Însă, dacă prețul petrolului ar scădea, acestea ar cădea rapid. Țările din Orientul Mijlociu care au puțin petrol sau nu au deloc, precum Egiptul, Iordania și Siria, au, toate, un nivel

al venitului asemănător cu cel din Guatemala sau Perú. Fără petrol, țările din Orientul Mijlociu sunt sărace, cu toate că, asemenea celor din America Centrală și din Anzi, nu sunt atât de sărace precum cele din Africa Subsahariană.

Dacă vedem în jurul nostru o remarcabilă rezistență a modelelor de prosperitate de astăzi, aceste modele nu sunt invariabile sau imuabile.

În primul rând, după cum am subliniat deja, o mare parte din inegalitatea mondială actuală a apărut încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în urma Revoluției Industriale. Nu doar că decalajele de prosperitate erau mult mai reduse la mijlocul secolului al XVIII-lea, dar ierarhizările, care au fost foarte stabile din acel moment, nu sunt identice dacă ne întoarcem mai departe în istorie. În America, de exemplu, ierarhizarea pe care o vedem în ultimii 150 de ani era total diferită acum 500 de ani. În al doilea rând, multe națiuni au cunoscut mai multe decenii de creștere rapidă, ca mare parte din Asia de Est, începând cu cel de-al Doilea Război Mondial, și, mai recent, China. Multe dintre acestea au experimentat, mai târziu, reversul. Argentina, de exemplu, s-a dezvoltat rapid timp de cinci decenii, până în 1920, devenind una dintre cele mai bogate țări din lume, dar apoi a luat-o pe o lungă cale descendentă. Uniunea Sovietică este un exemplu mai remarcabil, cunoscând o creștere rapidă între 1930 și 1970, trăind, însă, ulterior, un colaps rapid.

Ce explică aceste diferențe semnificative în ceea ce privește sărăcia și prosperitatea și modelele de creștere? De ce au început să se dezvolte națiunile vest-europene și vlăstarii lor coloniali plini de coloniști europeni, în secolul al XIX-lea, fără să cunoască drumul înapoi? Ce explică ierarhizarea durabilă a inegalității în cadrul celor două Americi? De ce nu au reușit națiunile africane subsahariene și cele din Orientul Mijlociu să ajungă la acest tip de creștere cunoscut în Europa de Vest, în timp ce o mare parte din Asia de Est a experimentat grade amețitoare de creștere economică?

S-ar putea crede că faptul că inegalitatea mondială este atât de mare și are modele foarte clar schițate înseamnă și că aceasta are o explicație universal acceptată. Nu este așa. Majoritatea ipotezelor avansate de către cercetătorii din științele sociale privind originile sărăciei și ale prosperității, pur și simplu, nu funcționează și nu reușesc să ofere o explicație convingătoare a stării de fapt.

IPOTEZA GEOGRAFIEI

O teorie general acceptată în ceea ce privește cauzele inegalității mondiale este ipoteza geografiei, aceea care susține că prăpastia dintre țările bogate și cele sărace este determinată de diferențele geografice. Multe țări sărace, precum cele din Africa, America Centrală și Asia de Sud, se află între Tropicul Racului și Tropicul Capricornului. Națiunile bogate, în schimb, se găsesc la latitudini temperate. Această concentrare geografică a sărăciei și a prosperității oferă putere ipotezei geografiei, care reprezintă punctul de pornire al teoriilor și al viziunii multor cercetători în științele sociale și ale experților deopotrivă. Dar acest lucru nu face teoria mai puțin greșită.

Încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, marele filosof politic francez Montesquieu a observat concentrarea geografică a prosperității și a sărăciei, propunând și o explicație pentru aceasta. El a susținut că oamenii din zonele cu climă tropicală aveau tendința să fie leneși și lipsiți de curiozitate. Drept consecință, aceștia nu munceau din greu și nu erau inovatori, iar acesta era motivul pentru care erau săraci. Montesquieu a speculat și că oamenii leneși erau conduși, în general, de despoți, sugerând că o localizare tropicală ar putea explica nu doar sărăcia, ci și unele dintre fenomenele politice asociate eșecului economic, precum dictatura.

Teoria că țările calde sunt sărace în mod intrinsec, deși contrazisă de avansul economic rapid și recent al unor țări ca Singapore, Malaysia și Botswana, este încă susținută cu tărie de către unii, ca, de exemplu, economistul Jeffrey Sachs. Versiunea modernă asupra acestui curent de opinie accentuează nu efectele directe ale climei asupra efortului implicat de muncă sau asupra proceselor de gândire, ci două argumente suplimentare: primul, că bolile tropicale, în special malaria, au consecințe foarte grave asupra sănătății și, implicit, asupra productivității muncii; iar al doilea, că solurile tropicale nu permit o agricultură productivă. Concluzia, totuși, este aceeași: clima temperată are un avantaj comparativ cu zonele tropicale și subtropicale.

Inegalitatea mondială, cu toate acestea, nu poate fi explicată prin climă sau boli, sau prin orice altă versiune a ipotezei geografiei. Să ne gândim numai

la Nogales. Nici clima, nici geografia, nici bolile nu separă cele două părți ale orașului, ci granița dintre SUA și Mexic.

Dacă ipoteza geografiei nu poate explica diferențele dintre nordul și sudul orașului Nogales, sau cele dintre Coreea de Nord și de Sud, sau cele dintre Germania de Est și de Vest, înainte de căderea Zidului Berlinului, mai poate fi ea, oare, o teorie utilă pentru explicarea diferențelor dintre America de Nord și de Sud? Dintre Europa și Africa? Direct spus, nu.

Istoria arată că nu există o legătură simplă sau de durată între climă sau geografie și succesul economic. De pildă, nu este adevărat că tropicele au fost mereu mai sărace decât zonele temperate. După cum am văzut în capitolul anterior, la vremea descoperirii Americii de către Columb, în zonele de la sud de Tropicul Racului și de la nord de Tropicul Capricornului, care includ astăzi Mexicul, America Centrală, Perú și Bolivia, apăruseră marile civilizații aztecă și incașă. Aceste imperii erau complexe și centralizate politic, construiau drumuri și combăteau foametea. Aztecii dețineau deopotrivă bani și meșteșugul scrisului, iar incașii, cu toate că nu posedau nici una din aceste două tehnologii de bază, înregistrau mari cantități de informație pe mănunchiuri de sfori și corzi, numite quipu. În contrast evident cu aceste popoare, pe vremea aztecilor și a incașilor, nordul și sudul zonei locuite de ei, care astăzi cuprinde Statele Unite, Canada, Argentina și Chile, erau populate, în mare parte, de civilizații aflate în Epoca Pietrei, care nu aveau aceste tehnologii. Tropicele din America erau, astfel, mult mai bogate decât zonele temperate, ceea ce sugerează că „realitatea evidentă“ a sărăciei tropicale nu este nici evidentă, nici realitate. În schimb, bogăția mai mare din Statele Unite și Canada reprezintă o schimbare fundamentală față de ceea ce se găsea acolo la sosirea europenilor.

Această schimbare nu a avut, în mod clar, nimic de-a face cu geografia, ci, așa cum am văzut deja, a avut de-a face cu modul în care aceste zone au fost colonizate. Aceasta nu a fost limitată la America. Oamenii din Asia de Sud, în special din subcontinentul indian și din China, erau mai prosperi decât cei din multe alte părți ale Asiei și, cu siguranță, decât popoarele care locuiau în Australia și Noua Zeelandă. Această stare de lucruri s-a inversat și ea, Coreea de Sud, Singapore și Japonia ieșind în evidență drept cele mai bogate națiuni din Asia, iar Australia și Noua Zeelandă întrecând aproape toată Asia în ceea ce privește prosperitatea. Chiar și în Africa Subsahariană a existat o

inversare asemănătoare de roluri. Mai recent, înainte de începutul contactului intens al Europei cu Africa, regiunea sudică a Africii deținea cele mai puține așezări și era departe de a avea state dezvoltate, cu vreun control asupra propriilor teritorii. Totuși, Africa de Sud este acum una dintre cele mai prospere națiuni din Africa Subsahariană. Privind și mai mult în trecut, vedem din nou mai multă prosperitate la tropice; unele dintre marile civilizații premoderne, ca Angkor din Cambodgia modernă, Vijayanagara din sudul Indiei și Aksum din Ethiopia, erau înfloritoare, fiind situate la tropice, la fel cum erau și marile civilizații de pe Valea Indusului, Mohenjo-Daro și Harappa, din Pakistanul de azi. Istoria nu lasă prea multe dubii în privința faptului că nu există o legătură simplă între localizarea tropicală și succesul economic.

De bună seamă, bolile tropicale produc multă suferință și rate ridicate ale mortalității infantile în Africa, dar nu acestea sunt motivele pentru care Africa este săracă. Boala este, în mare măsură, o consecință a sărăciei și a incapacității sau a refuzului guvernelor de a lua măsurile de sănătate publică necesare pentru eradicarea acesteia. Anglia secolului al XIX-lea era, de asemenea, un loc foarte nesănătos, dar guvernul a investit treptat în apă potabilă, în tratarea adecvată a rezidurilor și a apelor reziduale și, în cele din urmă, în servicii eficiente de sănătate. Îmbunătățirea stării de sănătate și creșterea duratei de viață nu a fost cauza succesului economic al Angliei, ci unul dintre roadele transformărilor sale anterioare politice și economice. Același lucru este valabil și pentru Nogales, Arizona.

Celălalt aspect al ipotezei geografiei este acela că tropicele sunt sărace deoarece agricultura tropicală este intrinsec neproductivă. Solurile tropicale sunt subțiri și incapabile să rețină substanțele nutritive, afirmă acest argument și subliniază cât de repede sunt erodate aceste soluri de ploile torențiale. Ideea are, desigur, anumite merite, dar, așa cum vom arăta, factorul hotărâtor pentru explicarea motivului pentru care productivitatea agricolă – producția agricolă la hectar – este atât de scăzută în multe țări sărace, în special în Africa Subsahariană, nu ține mai deloc de calitatea solului. Mai degrabă este o consecință a structurii de proprietate asupra pământului și a oportunităților create pentru fermieri de către guvernele și instituțiile care îi conduc. Vom arăta, de asemenea, că inegalitatea mondială nu poate fi explicată prin diferențele de productivitate agricolă. Marea inegalitate din lumea modernă, care a apărut în secolul al XIX-lea, a fost

provocată de distribuția inegală a tehnologiilor industriale și a producției manufacturiere. Nu a fost provocată de discrepanțele de performanță agricolă.

O altă versiune cunoscută a ipotezei geografiei este avansată de ecologistul și biologul evoluționist Jared Diamond. El susține că originile inegalității dintre continente la începutul perioadei moderne, cu 500 de ani în urmă, se găseau în calitățile istorice diferite ale speciilor de plante și de animale care, ulterior, au influențat productivitatea agricolă. În unele locuri, precum Cornul Abundenței din Orientul Mijlociu de astăzi, au existat numeroase specii care au putut fi domesticite. În alte zone, ca America, nu au existat. Existența mai multor specii care au putut fi domesticite a făcut ca societățile să considere atractivă trecerea de la un trai susținut de vânat și de cules la un mod de viață bazat pe agricultură. Drept consecință, cultivarea pământului s-a dezvoltat mai devreme în Cornul Abundenței decât în America. Densitatea populației a crescut, permițând diviziunea muncii, comerțul, urbanizarea și dezvoltarea politică. În mod hotărâtor, în locurile unde cultivarea pământului era predominantă, inovația tehnologică a avut loc mult mai repede decât în alte părți ale lumii. Astfel, potrivit lui Diamond, disponibilitatea diferită a speciilor de animale și de plante a dus către o cultivare a pământului la intensități diferite, ceea ce a deschis direcții diferite inovației tehnologice și prosperității pe continente diferite.

Cu toate că teza lui Diamond reprezintă un mod de interpretare impresionant al enigmei asupra căreia se concentrează, aceasta nu poate fi extinsă pentru a explica inegalitatea lumii moderne. De exemplu, Diamond susține că spaniolii au putut domina civilizațiile din America datorită istoriei lor mai bogate de cultivare a pământului și, implicit, de superioritate tehnologică. Dar trebuie acum să explicăm de ce mexicanii și peruvienii care locuiesc pe fostele teritorii ale aztecilor și ale incașilor sunt săraci. Cu toate că accesul la grâu, orz și cai se poate să îi fi făcut pe spanioli mai bogați decât pe incași, diferența de venit dintre spanioli și incași nu era foarte mare. Venitul mediu al unui spaniol era probabil mai puțin de dublul celui al unui locuitor al Imperiului Incaș. Teza lui Diamond indică indirect faptul că, odată ce incașii au intrat în contact cu toate speciile și tehnologiile pe care nu fuseseră capabili să le dezvolte singuri, ar fi trebuit să ajungă repede la standardul de viață al spaniolilor. Însă nimic de felul acesta nu s-a întâmplat. Dimpotrivă, în secolele al XIX-lea și XX, a apărut un decalaj mult mai mare între

veniturile din Spania și cele din Perú. Astăzi, spaniolul mediu este de mai mult de șase ori mai bogat decât peruvianul de rând. Acest decalaj dintre venituri este strâns legat de răspândirea inegală a tehnologiilor industriale moderne, dar acest lucru nu are prea mult de-a face nici cu potențialul de domesticire a animalelor și de aclimatizare a plantelor, nici cu diferențele intrinseci în ceea ce privește productivitatea agricolă dintre Spania și Perú.

În timp ce Spania, deși cu întârziere, a adoptat tehnologiile bazate pe puterea aburului, ale căilor ferate, electricității, mecanizării și ale producției de serie, Perú nu a făcut acest lucru sau, în cel mai bun caz, l-a făcut încet și imperfect. Acest decalaj tehnologic persistă astăzi și se reproduce la o scară mai largă, pe măsură ce noi tehnologii, în special tehnologia informației, stimulează o creștere mai mare în multe țări dezvoltate și în unele țări în curs de dezvoltare. Teza lui Diamond nu ne spune de ce aceste tehnologii nu se răspândesc și nu egalizează veniturile în lume și nu explică de ce jumătatea nordică a orașului Nogales este mult mai bogată decât geamăna ei de la sud de graniță, deși ambele au făcut parte din aceeași civilizație, în urmă cu 500 de ani.

Povestea orașului Nogales scoate în evidență o altă problemă semnificativă în ceea ce privește ajustarea tezei lui Diamond: după cum am văzut deja, oricare au fost deficiențele imperiilor incaș și aztec în 1532, Perú și Mexic au fost, fără nici un dubiu, mai prospere decât acele părți ale Americii care au devenit, ulterior, Statele Unite și Canada. America de Nord a devenit mai prosperă tocmai pentru că a adoptat cu entuziasm tehnologiile și progresele Revoluției Industriale. Populația a devenit educată, iar căile ferate au unit marginile Marilor Câmpii, în opoziție totală cu ceea ce s-a întâmplat în America de Sud. Acest lucru nu se poate explica făcând apel la diferențele geografice dintre America de Nord și America de Sud, care mai curând au favorizat America de Sud.

Inegalitatea din lumea modernă rezultă, în mare măsură, din răspândirea și adoptarea inegală a tehnologiilor, iar teza lui Diamond conține, într-adevăr, argumente importante referitoare la acest lucru. De pildă, el susține, mergând pe urmele istoricului William McNeill, că orientarea est-vest a Eurasiei a permis culturilor agricole, animalelor și inovațiilor să se răspândească din Cornul Abundenței până în Europa de Vest, pe când orientarea nord-sud a Americii explică de ce sistemele de scriere create în Mexic nu s-au răspândit

către Anzi sau spre America de Nord. Totuși, orientarea continentelor nu poate oferi o explicație pentru inegalitatea mondială actuală. Să ne gândim la Africa. Cu toate că Deșertul Sahara a ridicat, într-adevăr, o barieră greu de trecut în fața circulației bunurilor și a ideilor din nord către Africa Subsahariană, această barieră nu era insurmontabilă. Portughezii, și apoi alți europeni, au navigat în jurul coastei și au eliminat diferențele în ceea ce privește cunoașterea, într-o vreme când decalajele dintre venituri erau foarte mici în comparație cu ceea ce sunt ele astăzi. De atunci, Africa nu a ajuns din urmă Europa; dimpotrivă, acum există o diferență de venit mult mai mare între majoritatea țărilor africane și a celor europene.

Ar trebui să fie clar și că argumentul lui Diamond, care vorbește despre inegalitatea la nivel continental, nu este bine echipat pentru a explica variația în interiorul continentelor – o parte esențială a inegalității mondiale moderne. De exemplu, cu toate că orientarea masei continentale eurasiatice ar putea explica modul în care Anglia a reușit să beneficieze de pe urma inovațiilor din Orientul Mijlociu, fără a fi nevoită să le reinventeze, aceasta nu explică de ce Revoluția Industrială a avut loc în Anglia mai degrabă decât în Moldova, să spunem. De asemenea, după cum subliniază Diamond însuși, China și India au beneficiat mult de pe urma speciilor foarte numeroase de animale și de plante și a orientării Eurasiei. Dar cea mai mare parte dintre oamenii săraci din lumea de astăzi se găsesc în aceste două țări.

De fapt, cel mai bine este să privim orizontul tezei lui Diamond în termenii propriilor variabile explicative. Harta 4 prezintă informații despre răspândirea mistrețului (Sus scrofa), strămoșul porcului de astăzi, și a bourului (Bos primigenius) strămoșul vacii. Ambele specii erau larg răspândite peste tot în Eurasia și chiar în Africa de Nord. Harta 5 arată răspândirea unora dintre plantele sălbatice premergătoare culturilor aclimatizate de acum, precum Oryza sativa, din care a rezultat orezul asiatic, și plantele premergătoare grâului și orzului de azi. Harta demonstrează că Oryza sativa era larg răspândită în sudul și sud-estul Asiei, în timp ce plantele premergătoare orzului și grâului erau răspândite de-a lungul unei lungi curburi, începând din Levant, și trecând prin Iran, până în Afghanistan și grupul de state al căror nume se termină în „stan“ (Turkmenistan, Tadjikistan și Kirghistan). Aceste specii ancestrale sunt prezente în cea mai mare parte a Eurasiei. Dar larga lor răspândire sugerează că inegalitatea din

interiorul Eurasiei nu poate fi explicată printr-o teorie care are la bază incidența speciilor.

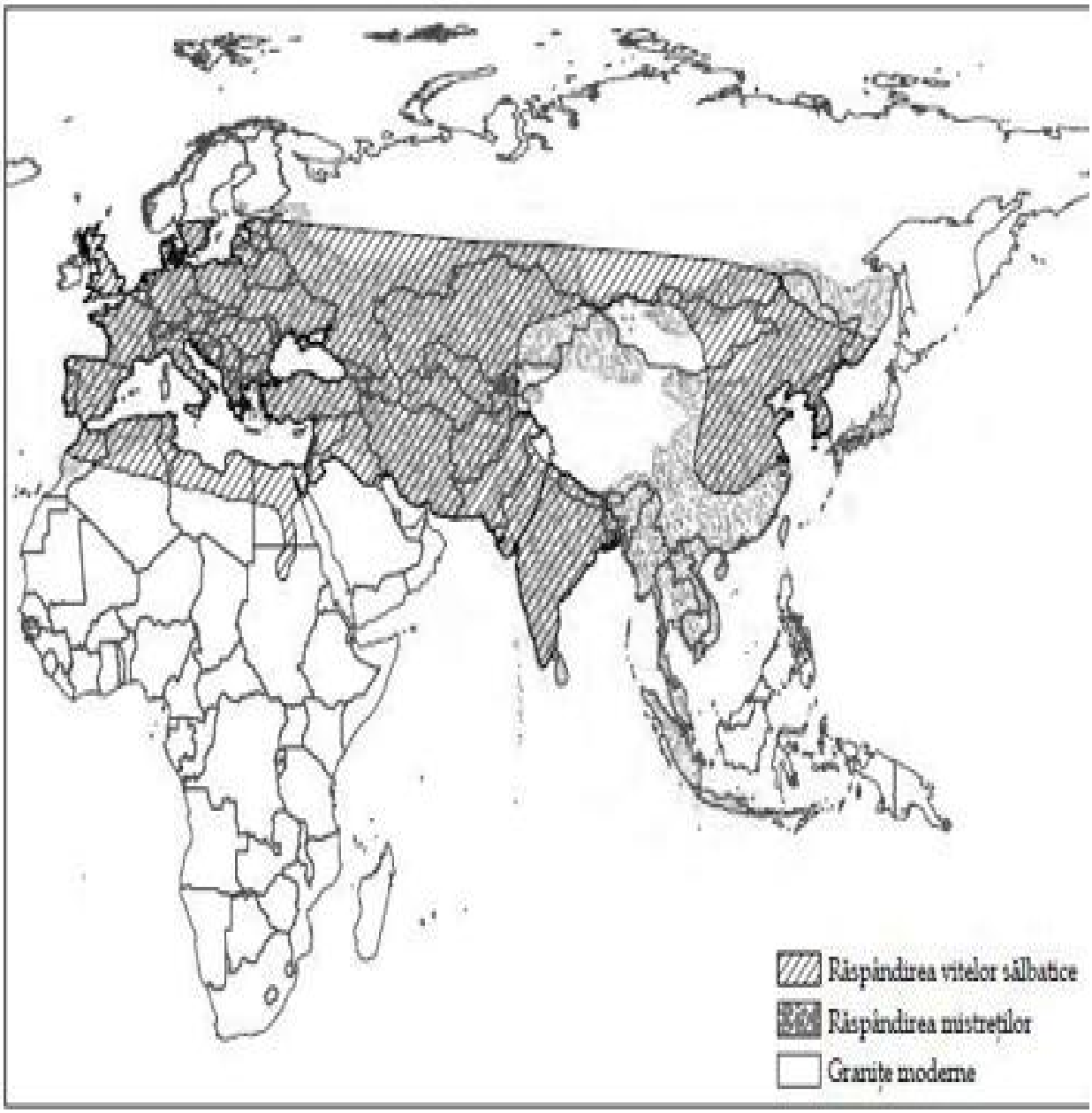

Harta 4: Răspândirea istorică a vitelor sălbatice și a mistreților

Ipoteza geografiei nu este doar inutilă pentru explicarea originilor prosperității de-a lungul istoriei, subliniind, în general, lucruri incorecte, ci și incapabilă să explice starea de fapt cu care am deschis acest capitol. S-ar putea susține că orice model durabil, ca ierarhia veniturilor în interiorul Americii sau diferențele stridente și atotcuprinzătoare dintre Europa și Orientul Mijlociu, poate fi explicat prin constanța geografică.

Dar nu este așa. Am văzut deja că este puțin probabil ca modelele de pe continentul american să fi fost determinate de factori geografici. Înainte de 1492, civilizațiile din valea centrală a Mexicului, din America Centrală și din Anzi, au fost cele care au avut tehnologii și standarde de viață superioare celor din America de Nord sau din unele locuri ca Argentina și Chile. În timp ce geografia a rămas aceeași, instituțiile impuse de coloniștii europeni au creat o „schimbare a paradigmei“. Este, de asemenea, greu ca geografia să explice sărăcia din Orientul Mijlociu, din motive similare. La urma urmelor, Orientul Mijlociu a condus lumea în revoluția neolitică, iar primele orașe s-au dezvoltat în Irakul modern. Fierul a fost topit pentru prima dată în Turcia și, încă din Evul Mediu, Orientul Mijlociu era dinamic din punct de vedere tehnologic. Nu geografia Orientului Mijlociu a făcut ca revoluția neolitică să înflorească în acea parte a lumii, după cum vom vedea în capitolul 5, și, din nou, nu geografia a făcut ca Orientul Mijlociu să fie sărac.

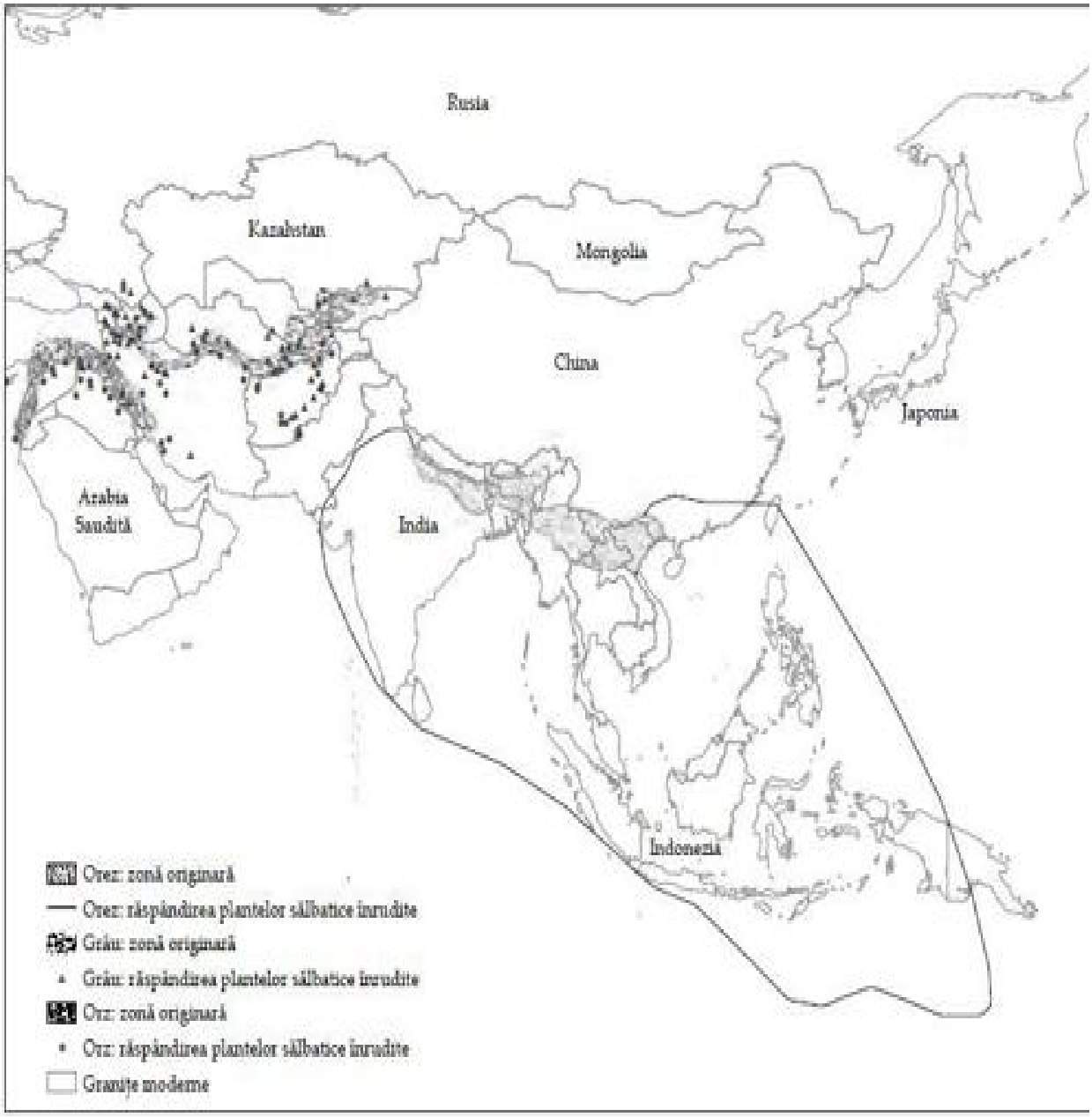

Harta 5: Răspândirea istorică a orezului, a grâului și a orzului sălbatic

În schimb, expansiunea și consolidarea Imperiului Otoman, și moștenirea instituțională a acestuia sunt cele care au făcut ca Orientul Mijlociu să fie sărac până astăzi.

În sfârșit, factorii geografici sunt inutili pentru explicarea nu doar a diferențelor pe care le vedem în diferite părți ale lumii, ci și a motivului pentru care multe națiuni, ca Japonia sau China, stagnează perioade îndelungate și apoi intră într-un proces rapid de creștere. Avem nevoie de o altă teorie, mai bună.

IPOTEZA CULTURALĂ

Cea de-a doua teorie larg acceptată, ipoteza culturală, leagă prosperitatea de cultură. Ipoteza culturală, exact ca și ipoteza geografiei, are o descendență distinsă, ajungând cel puțin până la marele sociolog german Max Weber, care a afirmat că Reforma și etica protestantă, pe care aceasta a generat-o, au jucat un rol-cheie în facilitarea ascendenței societății industriale moderne în Europa de Vest. Ipoteza culturală nu mai are la bază doar religia, ci subliniază, deopotrivă, și alte tipuri de credințe, valori și etici.

Deși nu este politic corect să spui acest lucru în public, mulți oameni încă susțin că africanii sunt săraci deoarece le lipsește o bună etică a muncii, cred încă în vrăjitorie și în magie sau se opun noilor tehnologii occidentale. Mulți cred și că America Latină nu va fi niciodată bogată pentru că oamenii de acolo sunt, în mod intrinsec, risipitori și sortiți a rămâne fără bani, și pentru că suferă de o anumită cultură „iberică“ sau de cultura lui „mañana“. Desigur, mulți au crezut cândva că valorile confucianiste și cultura chineză erau nefavorabile creșterii economice, deși acum importanța eticii chineze a muncii, ca motor al creșterii în China, Hong Kong și Singapore, este larg trâmbițată.

Este ipoteza culturală utilă pentru înțelegerea inegalității mondiale? Da și nu. Da, în sensul că normele sociale, care sunt legate de cultură, sunt importante și pot fi greu de schimbat, și, de asemenea, susțin uneori diferențe instituționale, explicația acestei cărți pentru inegalitatea mondială. Dar, în general, nu, deoarece acele aspecte ale culturii deseori subliniate – religia, etica națională, valorile africane sau latine – pur și simplu, nu sunt importante pentru a înțelege cum am ajuns aici și de ce se păstrează inegalitățile în lume. Alte aspecte, cum ar fi măsura în care oamenii au

încredere unii în alții sau în care sunt capabili să coopereze, sunt importante, dar reprezintă, în general, un efect al instituțiilor, nu o cauză independentă.

Să ne întoarcem la Nogales. După cum am observat mai devreme, multe aspecte ale culturii sunt comune la nord și la sud de graniță. Cu toate acestea, ar putea exista niște diferențe însemnate în ceea ce privește practicile, normele și valorile, deși acestea nu sunt cauzele, ci efectele direcțiilor de dezvoltare discrepante ale celor două zone. De exemplu, mexicanii declară, de regulă, în sondaje că au încredere în alți oameni mai puțin decât declară cetățenii Statelor Unite. Dar nu este surprinzător că mexicanilor le lipsește încrederea când guvernul lor nu poate să elimine cartelurile de droguri sau să le pună la dispoziție un sistem legal corect și funcțional. Același lucru se aplică și Coreei de Nord și de Sud, după cum vom arăta în capitolul următor. Coreea de Sud este una dintre cele mai bogate țări din lume, în vreme ce Coreea de Nord se luptă periodic cu foametea și sărăcia extremă. Deși „cultura“ este foarte diferită în Coreea de Sud față de cea din Coreea de Nord, aceasta nu a jucat nici un rol în trasarea destinelor economice diferite ale acestor două jumătăți de națiune. Peninsula Coreeană are o îndelungată perioadă de istorie comună. Înainte de Războiul din Coreea și de divizarea de-a lungul paralelei 38, aceasta se bucura de o omogenitate fără precedent în termeni de limbă, etnicitate și cultură. Exact ca în Nogales, ceea ce contează este granița. La nord este un regim diferit, care impune instituții diferite, creează stimulente diferite. Orice diferență culturală între partea de sud și cea de nord a graniței care taie cele două părți ale orașului Nogales sau cele două părți ale Coreei nu este, astfel, o cauză a diferențelor de prosperitate, ci, mai degrabă, o consecință.

Cum rămâne cu Africa și cultura africană? Istoric, Africa Subsahariană a fost mai săracă decât cele mai multe părți ale lumii, iar civilizațiile sale antice nu au inventat roata, scrisul (cu excepția Ethiopiei și a Somaliei) sau plugul. Cu toate că aceste tehnologii nu au fost utilizate prea mult până la colonizarea europeană oficială, de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, societățile africane le-au cunoscut mult mai devreme. Europenii au început să navigheze în jurul coastei de vest, la sfârșitul secolului al XV-lea, iar asiaticii începuseră navigația spre Africa de Est mult mai de timpuriu.

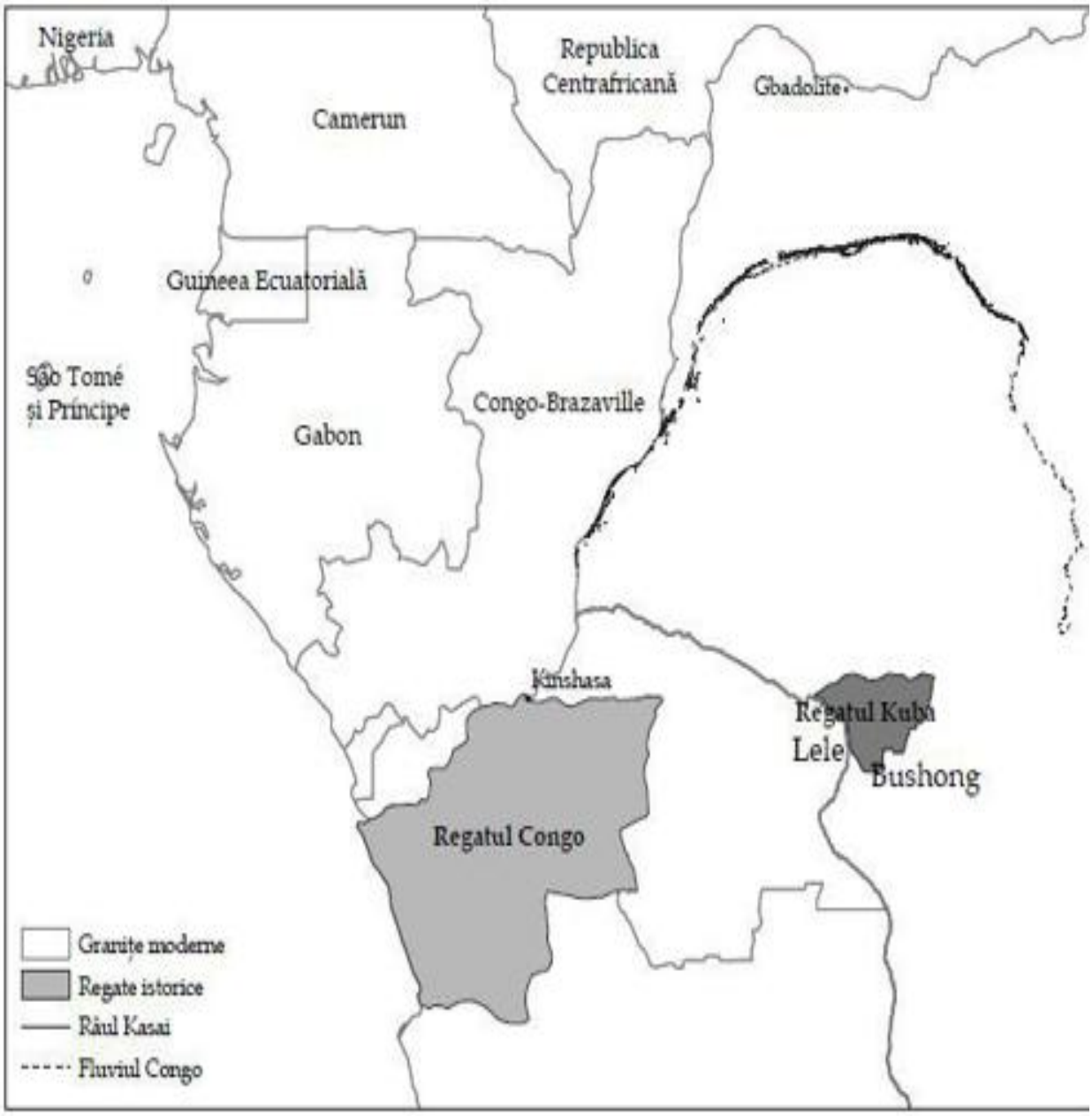

Harta 6: Regatul Congo, Regatul Kuba, populația Bushong și populația Lele

Putem înțelege de ce nu au fost adoptate aceste tehnologii studiind istoria Regatului Congo, situat la gura fluviului Congo, de la care își ia numele Republica Democrată Congo modernă. Harta 6 ne arată locul unde se afla

Congo, alături de un alt stat central african important, Regatul Kuba, despre care vom discuta mai departe în carte.

Congo a intrat în contact intens cu portughezii după ce a fost vizitat mai întâi de către marinarul Diogo Cão, în 1483. La vremea respectivă, Congo era o entitate politică extrem de centralizată după standardele africane, a cărei capitală, Mbanza, avea o populație de 60 000 de locuitori, însemnând că era de aproximativ aceeași mărime ca Lisabona, capitala portugheză, și mai mare decât Londra, care avea o populație de aproximativ 50 000 în 1500. Regele Regatului Congo, Nzinga a Nkuwu, s-a convertit la catolicism și și-a schimbat numele în João I. Mai târziu, numele de Mbanza a fost schimbat în São Salvador. Mulțumită portughezilor, congolezii au aflat de roată și de plug și portughezii i-au încurajat chiar să adopte aceste tehnologii odată cu misiunile agricole din 1491 și 1512.

Dar toate aceste inițiative au eșuat. Totuși, congolezii erau departe de a se opune tehnologiilor moderne, în general. Au adoptat cu rapiditate o inovație vestică venerabilă: arma de foc. Au folosit acest instrument nou și puternic pentru a răspunde oportunităților oferite de piață: capturarea și exportul de sclavi. Nu există nici un indiciu că valorile sau cultura africane au împiedicat adoptarea de noi tehnologii și practici. Pe măsură ce contactele lor cu europenii s-au aprofundat, congolezii au adoptat și alte practici occidentale: alfabetizarea, stilul de îmbrăcăminte și modul de construire a caselor. În secolul al XIX-lea, multe societăți africane au profitat și de oportunitățile economice în creștere generate de Revoluția Industrială, modificându-și schemele de producție. În Africa de Vest, a existat o dezvoltare economică rapidă care a avut la bază exportul de ulei de palmier și de arahide; de la un capăt la celălalt al sudului Africii, africanii au crescut exporturile către zonele industriale și miniere care s-au dezvoltat rapid în Randul Africii de Sud[2]. Însă aceste experimente economice promițătoare au fost împiedicate nu de cultura africană sau de incapacitatea africanilor de rând de a acționa în propriul interes, ci, mai întâi, de colonialismul european și, apoi, de guvernele africane din perioada post-independență.

Adevăratul motiv pentru care congolezii nu au adoptat o tehnologie superioară a fost acela că le-a lipsit orice stimulent de a face acest lucru. S-au lovit de riscul sporit ca întreaga lor producție să fie expropriată și taxată de către regele atotputernic, indiferent dacă se convertise sau nu la

catolicism. De fapt, nu doar proprietatea le era primejduită. Existența lor era în mare pericol. Mulți dintre ei au fost prinși și vânduți ca sclavi – prin urmare, nu era un mediu care să încurajeze investițiile astfel încât să crească productivitatea pe termen lung. Nici regele nu a fost interesat să adopte plugul pe scară largă sau să facă din dezvoltarea productivității agricole principala sa prioritate; exportul de sclavi era cu mult mai profitabil.

Se poate să fie adevărat că astăzi africanii au încredere unii în alții mai puțin decât oamenii din alte părți ale lumii. Dar acesta este un rezultat al unei lungi istorii a instituțiilor care au subminat drepturile omului și dreptul de proprietate în Africa. Posibilitatea de a fi prins și vândut ca sclav a influențat, fără nici un dubiu, măsura în care africanii au avut încredere unii în alții, din punct de vedere istoric.

Cum rămâne cu etica protestantă a lui Max Weber? Cu toate că se poate să fie adevărat că, în general, țările protestante, precum Țările de Jos și Anglia, au înregistrat primele succese economice ale epocii moderne, legătura între religie și succesul economic este destul de slabă. Franța, o țară predominant catolică, a imitat repede performanța economică a olandezilor și a englezilor, în secolul al XIX-lea, iar Italia este la fel de prosperă astăzi ca oricare dintre aceste națiuni. Dacă priviți mai departe spre est, veți vedea că nici unul dintre succesele economice ale Asiei de Est nu are nimic de-a face cu vreo confesiune creștină, așadar, nu există nici acolo o bază prea mare pentru a susține relația specială dintre etica protestantă și succesul economic.

Să ne îndreptăm către o zonă favorită a entuziaștilor ipotezei culturale: Orientul Mijlociu. Țările din Orientul Mijlociu sunt, în primul rând, islamice, iar cele care nu sunt producătoare de petrol sunt foarte sărace, după cum am menționat deja. Cele producătoare de petrol sunt mai bogate, dar această acumulare de bogăție nu a contribuit prea mult la crearea unor economii moderne diversificate, în Arabia Saudită sau Kuwait. Aceste realități nu demonstrează, oare, convingător importanța religiei? Deși plauzibil, acest argument nu este nici el corect. Da, țări ca Siria sau Egipt sunt sărace, iar populațiile lor sunt, în mare parte, musulmane. Dar aceste țări diferă, de asemenea, sistemic din alte puncte de vedere care sunt cu mult mai importante pentru prosperitate. În principal, ele au fost, toate, provincii ale Imperiului Otoman care a influențat puternic și ostil modul în care s-au dezvoltat. După prăbușirea domniei otomane, Orientul Mijlociu a fost

asimilat de imperiile coloniale englez și francez care, din nou, au împiedicat dezvoltarea lor. După independență, au mers pe urmele unei mari părți din fosta lume colonială, dezvoltând regimuri politice ierarhice, autoritare, cu doar câteva dintre instituțiile politice și economice care, vom susține în continuare, sunt esențiale pentru apariția succesului economic. Această traiectorie de dezvoltare a fost modelată, în mare măsură, de către istoria conducerii otomane și europene. Legătura dintre religia islamică și sărăcie în Orientul Mijlociu este, în mare măsură, falsă.

Rolul acestor evenimente istorice, mai degrabă decât al factorilor culturali, în modelarea traiectoriei economice a Orientului Mijlociu se vede și în faptul că acele zone din Orientul Mijlociu care au ieșit temporar de sub dominația Imperiului Otoman și a puterilor europene, cum a fost cazul Egiptului, între 1805 și 1848, sub Muhammad Ali, au putut intra pe o traiectorie a schimbării economice rapide. Muhammad Ali a uzurpat puterea în urma retragerii forțelor franceze care ocupaseră Egiptul, în timpul lui Napoleon Bonaparte. Folosindu-se de slăbirea dominației otomane asupra teritoriului egiptean la acea vreme, a reușit să își întemeieze propria dinastie care, într-o formă sau alta, avea să conducă până la Revoluția egipteană, din timpul lui Nasser, în 1952. Deși coercitive, reformele lui Muhammad Ali au dus într-adevăr la dezvoltarea Egiptului, întrucât birocrația de stat, armata și sistemul de taxare au fost modernizate și s-a înregistrat dezvoltarea agriculturii și a industriei. Însă acest proces de modernizare și de dezvoltare a luat sfârșit după moartea lui Ali, când Egiptul a intrat sub influență europeană.

Dar poate că acesta este modul greșit de a ne raporta la cultură. Poate că factorii culturali care contează nu sunt legați de religie, ci, mai degrabă, de anumite „culturi naționale“. Poate că influența culturii engleze este importantă și explică de ce țări ca Statele Unite, Canada și Australia sunt foarte prospere. Cu toate că această idee pare inițial atrăgătoare, nici ea nu este convingătoare. Da, Canada și Statele Unite au fost colonii engleze, dar la fel au fost și Sierra Leone și Nigeria. Diferențele de prosperitate între fostele colonii engleze sunt la fel de mari ca în oricare loc al lumii. Moștenirea engleză nu este explicația succesului Americii de Nord.

Există încă o versiune a ipotezei culturale: poate că nu influența engleză versus cea non-engleză contează, ci, mai degrabă, influența europeană față de cea non-europeană. Este oare posibil ca europenii să fie, într-un fel,

superiori datorită eticii muncii lor, perspectivei asupra vieții, valorilor iudeo-creștine sau moștenirii romane? Este adevărat că Europa de Vest și America de Nord, ocupate, în mare parte, de populație cu origini europene, sunt cele mai prospere zone ale lumii. Poate că moștenirea culturală europeană superioară este cea care se află la baza prosperității – idee care devine ultimul refugiu al ipotezei culturale. Dar, vai, această versiune a ipotezei culturale are la fel de puțin potențial lămuritor ca și celelalte. O proporție mai mare din populația Argentinei și a Uruguayului, în comparație cu populația Canadei și a Statelor Unite, are origini europene, dar performanța economică a Argentinei și a Uruguayului lasă mult de dorit. Japonia și Singapore nu au avut niciodată mai mult de câțiva locuitori cu origini europene și, totuși, ele sunt la fel de prospere ca multe părți ale Europei Occidentale.

China, în ciuda multor imperfecțiuni ale sistemului său economic și politic, a fost națiunea cu cea mai rapidă creștere în ultimele trei decenii. Nu există nici o legătură între sărăcia chinezilor de până la moartea lui Mao Zedong și cultura chineză; cea dintâi a fost provocată de modul dezastruos în care Mao a organizat economia și a dirijat politica. În anii 1950, el a promovat Marele Salt Înainte, o politică de industrializare foarte severă, care a provocat foamete în masă. În anii 1960, a început Revoluția Culturală care a dus la persecuția în masă a intelectualilor și a oamenilor educați – a oricărei persoane care părea neloială partidului.

Din nou, acest lucru a semănat teroare și a dus la irosirea talentului și a resurselor societății. La fel, dezvoltarea chineză actuală nu are nici o legătură cu valorile chineze sau cu schimbările din cultura chineză; aceasta este rezultatul unui proces de transformare economică declanșat de reformele implementate de Deng Xiaoping și de aliații săi care, după moartea lui Mao Zedong, au abandonat treptat politicile și instituțiile economice socialiste, mai întâi în agricultură și apoi în industrie.

Exact ca și ipoteza geografiei, ipoteza culturală este inutilă pentru a explica alte aspecte ale stării de fapt din jurul nostru, din prezent. Există, desigur, diferențe în ceea ce privește credințele, atitudinile culturale și valorile între Statele Unite și America Latină, dar, exact ca și acelea care există între Nogales, Arizona, și Nogales, Sonora, sau acelea dintre Coreea de Sud și de Nord, aceste diferențe sunt o consecință a instituțiilor și a istoriilor

instituționale diferite din cele două zone. Factorii culturali care subliniază cum a modelat cultura „hispanică“ sau „latină“ Imperiul Spaniol nu pot explica diferențele din interiorul Americii Latine – de exemplu, de ce Argentina și Chile sunt mai prospere decât Perú și Bolivia. Alte tipuri de argumente culturale – de pildă, cele care pun accentul pe cultura indigenă contemporană – stau la fel de prost. Argentina și Chile au puțini indigeni în comparație cu Perú și Bolivia. Deși are un sâmbure de adevăr, nici cultura indigenă nu reprezintă o explicație convingătoare. Columbia, Ecuador și Perú au niveluri de venit asemănătoare, dar Columbia are foarte puțini indigeni astăzi, în timp ce Ecuador și Perú au mulți. În sfârșit, este greu de crezut că atitudinile culturale, care se schimbă, în general, încet, explică singure creșterile miraculoase din Asia de Est și din China. Cu toate că instituțiile sunt durabile, ele suferă transformări rapide în anumite circumstanțe, după cum vom vedea.

IPOTEZA IGNORANȚEI

Cea din urmă teorie populară referitoare la motivul pentru care unele națiuni sunt sărace și unele sunt bogate este ipoteza ignoranței care afirmă că inegalitatea mondială există deoarece noi sau conducătorii noștri nu știm cum să facem din țări sărace țări bogate. Această idee este cea susținută de cei mai mulți economiști, care se inspiră din faimoasa definiție propusă de economistul englez Lionel Robbins, în 1935, potrivit căreia „economia este știința care studiază comportamentul uman ca o relație dintre scopuri și mijloace insuficiente, cu utilizări alternative“.

Mai rămâne, atunci, doar un pas până la concluzia că știința economiei ar trebui să se concentreze pe utilizarea optimă a mijloacelor insuficiente pentru a satisface scopurile sociale. Într-adevăr, cea mai cunoscută concluzie teoretică în economie, așa-numita Prima teoremă a bunăstării, aduce cu ea identificarea circumstanțelor în care alocarea resurselor într-o „economie de piață“ este socialmente oportună din punct de vedere economic. O economie de piață este o abstracție menită să înfățișeze o situație în care toți indivizii și firmele pot produce, cumpăra și vinde liber orice produse sau servicii doresc. Când aceste circumstanțe nu există, apare „eșecul pieței“. Asemenea eșecuri oferă baza pentru o teorie a inegalității mondiale, deoarece cu cât eșecurile

pieței sunt mai puțin luate în considerare, cu atât o țară va fi mai săracă, după toate probabilitățile. Ipoteza ignoranței susține că țările sărace sunt sărace pentru că înregistrează o mulțime de eșecuri ale pieței și pentru că economiștii și responsabilii cu elaborarea politicilor nu știu cum să scape de acestea, dar și pentru că au ținut seama de niște recomandări proaste în trecut. Țările bogate sunt bogate pentru că au descoperit politici mai bune și au eliminat cu succes aceste eșecuri.

Ar putea ipoteza ignoranței să explice inegalitatea mondială? Este posibil ca țările africane să fie mai sărace decât restul lumii deoarece conducătorii lor tind să aibă aceleași viziuni greșite asupra modului de conducere a țărilor lor, care conduc spre sărăcie, în vreme ce liderii vest-europeni sunt mai bine informați sau mai bine consiliați, ceea ce explică succesul lor corespunzător? Cu toate că există exemple faimoase de conducători care au adoptat politici dezastruoase pentru că s-au înșelat asupra consecințelor acelor politici, ignoranța poate cel mult să ofere o explicație parțială inegalității mondiale.

În aparență, declinul economic prelungit care s-a instalat în Ghana, în urma obținerii independenței față de Marea Britanie, a fost provocat de ignoranță. Economistul britanic Tony Killick, care era la acea vreme consilier pentru guvernul lui Kwame Nkrumah, a notat multe dintre probleme în detaliu. Politicile lui Nkrumah s-au concentrat pe dezvoltarea industriei de stat, care s-a dovedit a fi foarte ineficientă. Killick își amintea:

Fabrica de încălțăminte... care ar fi legat fabrica de carne din nord, prin transportarea pieilor către sud (pe o distanță de peste 800 de kilometri), de o tăbăcărie (acum abandonată); pielea ar fi trebuit să fie trimisă fabricii de încălțăminte din Kumasi, în centrul țării, la aproximativ 322 de kilometri nord de tăbăcărie. Întrucât principala piață de încălțăminte se află în zona metropolitană Accra, pantofii ar fi trebuit, apoi, să fie transportați alți 322 de kilometri înapoi în sud.

Killick făcea observația, oarecum diplomatică, că aceasta a fost o inițiativă „a cărei viabilitate a fost subminată de proasta așezare“. Fabrica de încălțăminte a reprezentat unul dintre multele astfel de proiecte, alături de fabrica de conserve de mango, situată într-o zonă a Ghanei unde nu creștea

mango și a cărei producție ar fi trebuit să depășească întreaga cerere mondială pentru acest produs. Acest lanț nesfârșit al deciziilor irațională din punct de vedere economic nu a fost provocat de faptul că Nkrumah sau consilierii săi au fost prost informați sau nu au cunoscut politicile economice adecvate. Au avut oameni precum Killick și fuseseră consiliați chiar de către un laureat Nobel, sir Arthur Lewis, care știa că politicile nu erau bune. Ceea ce a condus la un asemenea set de politici economice a fost faptul că Nkrumah a trebuit să le folosească pentru a cumpăra susținere politică și pentru a-și menține regimul nedemocratic.

Nu se poate arunca, pur și simplu, vina pe ignoranță nici pentru performanța nesatisfăcătoare a Ghanei după independență, nici pentru alte nenumărate cazuri de aparent proastă gândire economică. La urma urmelor, dacă ignoranța ar fi problema, niște conducători bine intenționați ar învăța repede ce tipuri de politici ar duce la creșterea veniturilor și a bunăstării cetățenilor lor, și ar năzui spre acele politici.

Să luăm în considerare traiectoriile discrepante ale Statelor Unite și ale Mexicului. A da vina pe ignoranța conducătorilor pentru acest decalaj este, cel mult, extrem de deplasat. Nu diferențele dintre cunoștințele sau intențiile pe care le-au avut John Smith și Cortés au pus bazele discrepanței din timpul perioadei coloniale, și nu diferențele dintre cunoștințele pe care le-au avut președinții SUA de mai târziu, ca Teddy Roosevelt sau Woodrow Wilson, și Porfirio Díaz au făcut ca Mexicul să aleagă instituții economice care au îmbogățit elitele pe seama restului societății, la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX, în vreme ce Roosevelt și Wilson au făcut contrariul. A fost vorba, mai degrabă, de diferențele dintre constrângerile instituționale pe care președinții și elitele acestor țări le-au întâmpinat. În mod similar, conducători ai națiunilor africane, care s-au complăcut de-a lungul ultimilor cincizeci de ani în nesiguranța drepturilor de proprietate și a instituțiilor economice, nu au permis să se întâmple acest lucru deoarece ei considerau că acestea erau politici economice bune, pauperizând o mare parte din populațiile lor; au făcut acest lucru pentru că au putut să scape nepedepsiți și să se îmbogățească pe seama celorlalți sau pentru că au considerat că era o politică bună, un mod de a se menține la putere cumpărând susținerea grupurilor importante sau a elitelor.

Experiența premierului Ghanei din 1971, Kofi Busia, arată cât de greșită poate fi ipoteza ignoranței. Busia s-a confruntat cu o criză economică periculoasă. După venirea la putere în 1969, el, ca și Nkrumah înaintea lui, a urmat politici economice expansioniste nesustenabile și a menținut controlul asupra prețurilor prin asociații de marketing și o rată de schimb supraapreciată. Cu toate că Busia fusese un oponent al lui Nkrumah și a condus un guvern democratic, a întâmpinat multe restricții politice identice. Ca și în cazul lui Nkrumah, politicile lui economice au fost adoptate nu pentru că era „ignorant“ și credea că acestea erau politici economice bune sau modul ideal de a dezvolta țara. Politicile au fost alese deoarece reprezentau o opțiune politică bună, permițându-i lui Busia să transfere resursele către grupurile puternice din punct de vedere politic, de exemplu, către cele din zonele urbane, care aveau nevoie să fie mereu satisfăcute. Controlul prețurilor a epuizat agricultura, furnizând hrană ieftină clientelelor urbane și producând câștiguri pentru finanțarea cheltuielilor guvernului. Dar acest control a avut un caracter nesustenabil. Ghana a suferit, la scurt timp, de pe urma unei serii de crize ale balanței de plăți și din cauza lipsei de valută. Pus față în față cu aceste dileme, pe 27 decembrie 1971, Busia a semnat un acord cu Fondul Monetar Internațional, care a inclus o devalorizare masivă a monedei.

FMI-ul, Banca Mondială și toată comunitatea internațională au pus presiune pe Busia ca să implementeze reformele incluse în înțelegere. Deși instituțiile internaționale nu erau la curent, Busia știa că risca enorm din punct de vedere politic. Consecința imediată a devalorizării monedei s-a materializat în revolte și nemulțumiri în Accra, capitala Ghanei, care au crescut în mod necontrolabil până când Busia a fost dat jos de către armată, condusă de locotenent-colonelul Acheampong, care a revenit imediat asupra măsurii devalorizării.

Ipoteza ignoranței diferă de ipoteza geografiei și de cea culturală prin aceea că vine prompt cu o sugestie referitoare la cum poate fi „rezolvată“ problema sărăciei: dacă ignoranța ne-a adus aici, conducătorii și responsabilii cu elaborarea politicilor, luminați și informați, ne pot salva și ar trebui să fim capabili să „planificăm“ prosperitatea în lume oferind consilierea potrivită și convingând politicienii să adopte politicile economice bune. Însă experiența lui Busia subliniază faptul că principalul obstacol în calea adoptării politicilor care ar reduce eșecurile pieței și ar încuraja creșterea economică

nu este reprezentat de ignoranța politicienilor, ci de stimulentele și restricțiile pe care aceștia le întâmpină din partea instituțiilor politice și economice din societățile lor.

Cu toate că ipoteza ignoranței ocupă încă locul de frunte în rândul majorității economiștilor și în cercurile occidentale responsabile cu elaborarea de politici – care, aproape excluzând orice altceva, se concentrează pe felul în care se poate planifica prosperitatea – ea rămâne doar o altă ipoteză care nu funcționează. Nu explică nici originile prosperității în lume, nici starea de fapt din jurul nostru – de exemplu, de ce unele națiuni, ca Mexic sau Perú, și nu Statele Unite sau Anglia, au adoptat instituții și politici care sărăcesc majoritatea cetățenilor lor, sau de ce aproape întreaga Africă Subsahariană și cea mai mare parte din America Centrală sunt cu mult mai sărace decât Europa de Vest sau Asia de Est.

Când națiunile evadează din schemele instituționale care le condangă la sărăcie și reușesc să intre pe o traiectorie a creșterii economice, acest lucru nu se întâmplă pentru că liderii lor ignoranți au devenit brusc mai bine informați sau mai puțin egoiști sau pentru că au fost consiliați de economiști mai buni. China, de exemplu, se numără printre țările care au făcut trecerea de la politicile economice care generau sărăcia și înfometarea a milioane de oameni, la cele care au încurajat creșterea economică. Dar, așa cum vom vedea mai târziu, motivul pentru care acest lucru s-a întâmplat nu a fost că Partidul Comunist Chinez a înțeles, în cele din urmă, că proprietatea colectivă asupra terenurilor agricole și a industriei a creat stimulente economice ineficiente. Mai degrabă, Deng Xiaoping și aliații săi, care nu erau mai puțin egoiști decât rivalii lor, dar care aveau interese și obiective politice diferite, i-au înfrânt pe oponenții lor politici din Partidul Comunist și au gândit un fel de revoluție politică, schimbând radical conducerea și linia partidului. Reformele lor economice, care au creat stimulente de piață în agricultură și, apoi, în industrie, au fost rezultatul acestei revoluții politice. Politica a fost cea care a determinat tranziția de la comunism la stimulentele economice în China, nu o consiliere mai bună sau o înțelegere superioară a modului de funcționare a economiei.

Noi vom argumenta că, pentru a înțelege inegalitatea mondială, trebuie să înțelegem de ce unele societăți au moduri de organizare foarte ineficiente și socialmente indezirabile. Uneori, națiunile reușesc să adopte instituții

eficiente și să dobândească prosperitate, dar, vai, acestea sunt cazurile rare. Majoritatea economiștilor și a responsabililor cu elaborarea politicilor s-au concentrat pe „a înțelege pe deplin“ starea de lucruri, când ceea ce este cu adevărat necesar este o explicație a motivului pentru care națiunile sărace „înțeleg greșit“. Înțelegerea greșită nu are, în general, legătură cu ignoranța sau cultura. Așa cum vom arăta, țările sărace sunt sărace întrucât cei care dețin puterea fac alegeri care generează sărăcie. Aceștia înțeleg greșit nu în mod neintenționat sau din ignoranță, ci în mod deliberat. Pentru a înțelege aceasta, trebuie să treci dincolo de economie și de consiliere de specialitate și, mai degrabă, să cercetezi cum se iau, de fapt, deciziile, cine ajunge să le ia și de ce acei oameni decid să facă tot ceea ce fac. Acesta este studiul politicii și al proceselor politice. În mod tradițional, economia a ignorat politica, dar înțelegerea politicii este esențială pentru explicarea inegalității mondiale. După cum observa economistul Abba Lerner, în anii 1970, „economia a obținut titlul de regină a științelor sociale alegându-și ca domeniu problemele politice rezolvate“.

Vom încerca să demonstrăm că dobândirea prosperității depinde de rezolvarea unor probleme politice elementare. Tocmai pentru că economia a pornit de la premisa că problemele politice sunt rezolvate nu a reușit să vină cu o explicație convingătoare pentru inegalitatea mondială. Explicarea inegalității mondiale are, încă, nevoie de economie pentru a clarifica felul în care diferite tipuri de politici și de aranjamente sociale afectează stimulentele și comportamentul economic. Dar are nevoie și de politică.

---

[2] Rand este numele monedei sud-africane, dar termenul se referă și la o regiune, Witwatersrand – de unde vine și denumirea monedei – zona unde a fost întemeiat Johannesburg și unde au fost găsite zăcăminte de aur. (n.tr.)

CAPITOLUL 3

GENERAREA PROSPERITĂȚII ȘI A SĂRĂCIEI

ECONOMIA PARALELEI 38

În vara anului 1945, când cel de-al Doilea Război Mondial se apropia de sfârșit, dominația colonială japoneză în Coreea a început să se prăbușească. Într-o lună de la capitularea necondiționată a Japoniei, pe 15 august, Coreea a fost divizată în două sfere de influență, în dreptul paralelei 38. Sudul a intrat în sfera de influență a Statelor Unite, iar nordul în sfera de influență a Rusiei. Pacea fragilă din timpul Războiului Rece a fost spulberată în iunie 1950, când armata Coreei de Nord a invadat Coreea de Sud. Deși, inițial, nord-coreenii au făcut incursiuni de amploare și au cucerit capitala Seul, până în toamnă, au bătut în retragere. Tot atunci, Hwang Pyong-Won și fratele său au fost despărțiți. Hwang Pyong-Won a reușit să se ascundă și să evite recrutarea în armata nord-coreeană. A rămas în sud și a lucrat ca farmacist. Fratele lui, care era medic și îngrijea la Seul soldați răniți din armata sud-coreeană, a fost dus în nord în timpul retragerii armatei nord-coreene. Despărțiți în 1950, cei doi frați s-au reîntâlnit în 2000, la Seul, pentru prima dată în cincizeci de ani, după ce cele două guverne au căzut de acord să inițieze un program limitat de reunire a familiilor.

Fratele lui Hwang Pyong-Won a ajuns să lucreze ca medic pentru forțele aeriene, o slujbă bună într-o dictatură militară. Dar chiar și cei privilegiați nu trăiesc foarte bine în Coreea de Nord. Când cei doi s-au întâlnit, Hwang Pyong-Won a întrebat cum e viața la nord de paralela 38. El avea mașină, dar fratele lui nu avea. „Ai telefon?“, l-a întrebat pe fratele său. „Nu“, a răspuns acesta. „Fiica mea, care lucrează la Ministerul de Externe, are telefon, dar, dacă nu știi codul, nu poți să suni.“ Hwang Pyong-Won și-a amintit că toți cei veniți din nord la reuniune cereau bani, așa că i-a dat și el fratelui său. Însă fratele lui i-a spus: „Dacă mă întorc cu bani, guvernul îmi va zice «Dă-ne banii nouă», așa că păstrează-i“. Hwang Pyong-Won a observat că haina

fratelui era ponosită: „Scoate-ți haina și las-o aici, și poart-o pe asta la întoarcere“, a sugerat el. „Nu pot face asta“, a răspuns fratele lui. „Haina e împrumutată de la guvern pentru vizita de acum.“ Hwang Pyong-Won își amintea că, la despărțire, fratele său nu era deloc în largul lui, era agitat, ca și cum cineva i-ar fi ascultat. Era mai sărac decât și-ar fi închipuit Hwang Pyong-Won. Fratele lui spunea că trăiește bine, dar lui Hwang Pyong-Won i s-a părut că arăta groaznic și că era slab ca un schelet.

Oamenii din Coreea de Sud au un standard de viață asemănător celor din Portugalia sau Spania. În nord, în așa-zisa Republică Populară Democrată Coreeană, sau Coreea de Nord, standardul de viață este asemănător celui dintr-o țară africană subsahariană, fiind plasat cam la o zecime din standardul mediu de viață din Coreea de Sud. Starea de sănătate a nord-coreenilor este și mai proastă; speranța medie de viață a nord-coreeanului de rând este cu zece ani mai mică decât a rudelor sale de la sud de paralela 38. Harta 7 ilustrează în mod dramatic decalajul economic dintre cele două state. Aceasta reprezintă grafic, folosind imagini din satelit, date privind intensitatea luminii noaptea. Coreea de Nord este aproape în beznă din cauza lipsei electricității; Coreea de Sud strălucește de lumină.

Aceste diferențe frapante nu sunt străvechi. Ele n-au existat, de fapt, înainte de sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. Dar, după 1945, guvernele diferite din nord și din sud au adoptat moduri diferite de organizare a economiei. Coreea de Sud a fost condusă de către un anticomunist convins, educat la Harvard și la Princeton, Syngman Rhee, care a creat și primele instituții politice și economice, bucurându-se de un sprijin semnificativ din partea Statelor Unite. Rhee a fost ales președinte în 1948. Modelată în focul Războiului din Coreea și împotriva pericolului comunist care amenința să se extindă la sud de paralela 38, Coreea de Sud nu a avut prea multe în comun cu democrația. Atât Rhee, cât și succesorul său la fel de faimos, generalul Park Chung-Hee, au rămas în istorie ca președinți autoritari. Însă ambii au promovat o economie de piață, unde proprietatea privată era recunoscută, iar, după 1961, Park a susținut efectiv creșterea economică rapidă printr-o politică de intervenționism statal, direcționând creditele și subvențiile către companii de succes.

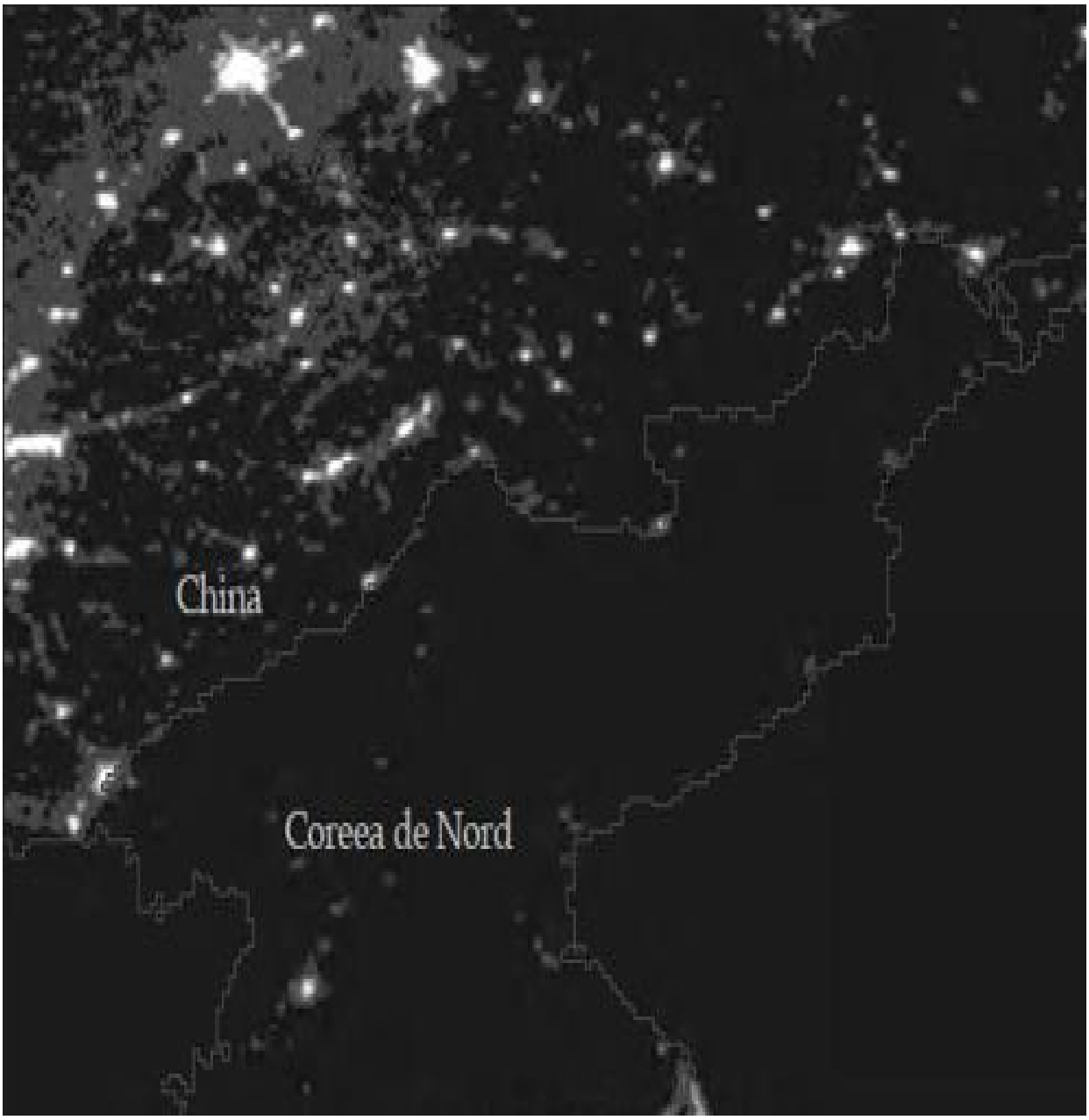
China
Coreea de Nord

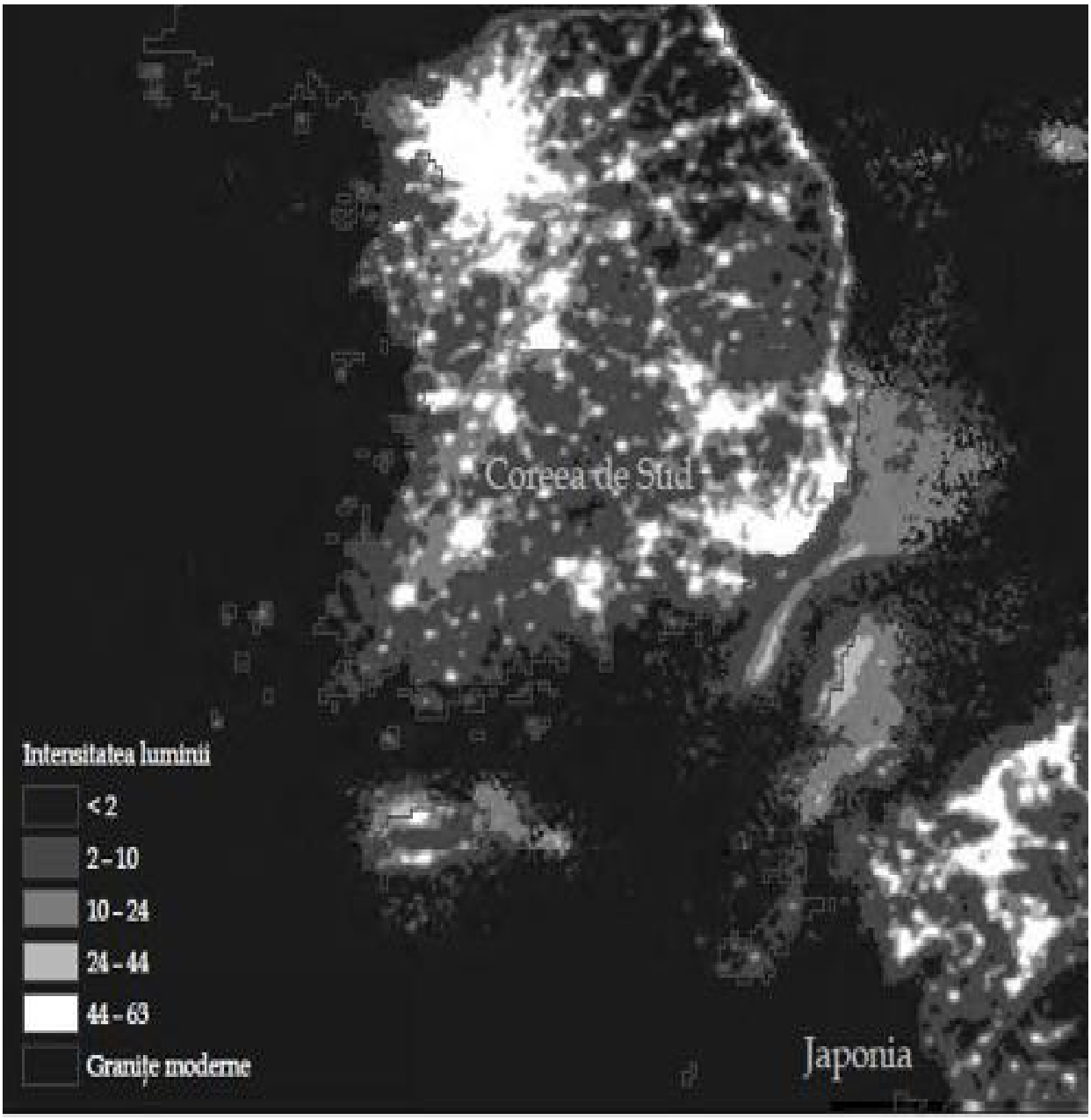

Harta 7: Lumini in Coreea de Sud și intuneric in Coreea de Nord

La nord de paralela 38, situația era diferită. Kim Il-Sung, liderul partizanilor comuniști anti-japonezi în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, și-a instaurat dictatura în 1947 și, cu ajutorul Uniunii Sovietice, a introdus o formă rigidă de economie planificată centralizat, ca parte a așa-zisului sistem Juche. Proprietatea privată și economia de piață au fost desființate prin lege.

Nu doar în economie au fost restricționate libertățile, ci în toate sferele vieții nord-coreenilor – cu excepția celor care făceau parte din mica elită conducătoare din jurul lui Kim Il-Sung și, mai târziu, din jurul fiului și al succesorului său, Kim Jong-Il.

Nu ar trebui să ne surprindă că soarta economică a Coreei de Nord a fost cu totul diferită de cea a Coreei de Sud. Economia centralizată a lui Kim Il-Sung și sistemul Juche s-au dovedit, în scurt timp, a fi dezastruoase. Nu avem acces la statistici detaliate din Coreea de Nord, care, eufemistic spus, este un stat opac și al secretomaniei. Avem, totuși, dovezi care confirmă ceea ce cunoaștem, și aceasta doar observând perioadele recurente de foamete: Coreea de Nord a înregistrat nu doar un eșec al producției industriale, ci a experimentat și colapsul productivității agrare. Lipsa proprietății private a însemnat că puțini oameni au fost stimulați să investească sau să depună eforturi să crească ori măcar să mențină productivitatea. Regimul represiv și sufocant a fost ostil inovației și adoptării de noi tehnologii. Dar Kim Il-Sung, Kim Jong-Il și apropiații lor nici nu au intenționat să reformeze sistemul sau să introducă proprietatea privată, piața liberă, contractele private sau să transforme instituțiile economice și politice. Coreea de Nord continuă să stagneze din punct de vedere economic.

Între timp, în sud, instituțiile economice au încurajat investițiile și comerțul. Politicienii sud-coreeni au investit în educație și s-au atins rate ridicate de alfabetizare și de școlarizare. Companiile sud-coreene, la rândul lor, au știut să profite de populația relativ educată, de politicile care încurajau investițiile și industrializarea, exporturile și transferul de tehnologie. Coreea de Sud a devenit rapid unul dintre „miracolele economice asiatice“, una dintre națiunile cu cea mai rapidă creștere economică din lume.

La sfârșitul anilor 1990, în doar jumătate de secol, creșterea economică sud-coreeană și stagnarea nord-coreeană au dus la un decalaj de zece ori mai mare între cele două jumătăți care au fost cândva o singură țară – imaginați-vă cum vor arăta diferențele în câteva secole. Dezastrul economic experimentat de Coreea de Nord, care a dus la înfometarea a milioane de oameni, este uimitor când este comparat cu succesul economic al Coreei de Sud: nici cultura, nici geografia, nici ignoranța nu explică traiectoriile diferite ale celor două state. Trebuie să ne uităm la instituții pentru a afla un răspuns.

INSTITUȚII ECONOMICE EXTRACTIVE ȘI INCLUZIVE

Țările diferă în ceea ce privește succesul economic din cauza instituțiilor diferite, a regulilor care influențează modul de funcționare a economiei și a stimulentelor care îi motivează pe oameni. Imaginați-vă adolescenții din Coreea de Nord și de Sud și ce așteaptă ei de la viață. Cei din nord cresc în sărăcie, fără inițiativă antreprenorială, creativitate sau o educație adecvată care să îi pregătească pentru meserii necesitând o calificare. O mare parte din educația pe care o primesc la școală este propagandă pură, menită să justifice legitimitatea regimului; există puține cărți, ca să nu mai vorbim de computere. După terminarea școlii, toată lumea trebuie să facă armata timp de zece ani. Acești adolescenți știu că nu vor putea să aibă o proprietate, să deschidă o afacere sau să devină mai prosperi, chiar dacă mulți oameni intră ilegal în activități economice private pentru a-și câștiga existența. Ei știu, de asemenea, că nu vor avea acces legal la piețe unde să își folosească aptitudinile sau câștigurile pentru a achiziționa bunurile de care au nevoie și pe care și le doresc. Nu sunt nici măcar siguri de ce fel de drepturi se vor bucura.

Cei din sud capătă o educație bună și sunt puși în fața unor stimulente care îi încurajează să depună efort și să exceleze în vocația pe care și-au ales-o. Coreea de Sud este o economie de piață, întemeiată pe proprietatea privată. Adolescenții sud-coreeni știu că, dacă au succes ca antreprenori sau ca muncitori, se pot bucura într-o bună zi de roadele investițiilor și ale eforturilor lor; își pot îmbunătăți standardul de viață și își pot cumpăra mașini, case și pot avea acces la asigurări de sănătate.

În sud, statul sprijină activitatea economică. Așadar, antreprenorii au posibilitatea să împrumute bani de la bănci și de pe piețele financiare, companiile străine pot intra în parteneriate cu firmele sud-coreene, astfel încât indivizii pot contracta împrumuturi pentru a-și cumpăra case. În sud, în general vorbind, ești liber să îți deschizi orice afacere vrei. În nord, nu. În sud, poți să angajezi muncitori, poți să îți vinzi produsele sau serviciile și să îți cheltui banii pe piață oricum dorești. În nord, există numai piețe negre.

Aceste reguli diferite reprezintă instituțiile sub regulile cărora trăiesc nord-coreenii și sud-coreenii.

Instituțiile economice incluzive, precum cele din Coreea de Sud sau din Statele Unite, sunt acelea care permit și încurajează participarea marii mase de oameni la activitățile economice care folosesc cel mai bine talentele și competențele lor și care dau posibilitatea indivizilor de a face alegerile pe care și le doresc. Pentru a fi incluzive, instituțiile economice trebuie să pună pe primul plan proprietatea privată garantată, un sistem juridic imparțial și furnizarea de servicii publice care să asigure un cadru instituțional corect, în care oamenii să poată face schimburi și contracte; trebuie, de asemenea, să permită accesul noilor afaceri și să lase oamenii să își aleagă cariera potrivită.

Contrastul dintre Coreea de Sud și de Nord, dar și dintre Statele Unite și America Latină, ilustrează un principiu general. Instituțiile economice incluzive încurajează activitatea economică, creșterea productivității și prosperitatea economică. Drepturile la o proprietate privată garantată sunt centrale, dat fiind că doar cei cu astfel de drepturi vor fi dispuși să investească și să crească productivitatea. Un om de afaceri care se așteaptă ca tot ceea ce câștigă să îi fie furat, expropriat sau luat prin taxe nu va fi foarte stimulat să lucreze, ca să nu mai vorbim că nu va fi deloc stimulat să facă investiții și inovații. Dar astfel de drepturi trebuie să existe pentru majoritatea oamenilor dintr-o societate.

În 1680, guvernul englez a făcut un recensământ al populației din colonia sa din Indiile de Vest, Barbados. Recensământul a arătat că, din totalul populației de pe insulă, de aproximativ 60 000 de oameni, aproape 39 000 erau sclavi africani aflați în proprietatea celeilalte treimi din populație. Într-adevăr, aceștia erau mai ales în proprietatea celor mai mari 175 de proprietari de plantații de trestie de zahăr, care posedau și cea mai mare parte a pământului. Acești mari proprietari de plantații aveau drepturi de proprietate sigure și bine protejate asupra pământului și chiar și asupra sclavilor lor. Dacă un proprietar de plantații voia să vândă sclavi altui proprietar, putea face acest lucru și se aștepta ca un tribunal să întărească prin lege o astfel de vânzare sau orice alt contract pe care îl încheia. De ce? Dintre cei 40 de judecători și magistrați de pe insulă, 29 erau mari proprietari de plantații. De asemenea, primii opt oficiali militari erau cu toții mari

proprietari de plantații. În ciuda drepturilor de proprietate și a contractelor bine definite, garantate și aplicate în cazul elitei insulei, Barbados nu avea instituții economice incluzive, deoarece două treimi din populație era reprezentată de sclavi care nu aveau acces la educație sau la oportunități economice și nici o abilitate și nici un stimulent pentru a-și folosi talentele sau competențele. Instituțiile economice incluzive necesită drepturi de proprietate sigure și oportunități economice nu doar pentru elită, ci pentru largi segmente ale societății.

Drepturile de proprietate, legea, serviciile publice și libertatea de a încheia contracte și de a face schimburi, toate acestea se bazează pe stat, instituția care posedă capacitatea coercitivă de a impune ordinea, de a preveni furtul și frauda și de a impune părților obligația de a respecta contractele încheiate. Pentru a funcționa bine, societatea are nevoie și de alte servicii publice: de drumuri și de o rețea de transport astfel încât bunurile să poată fi transportate; de o infrastructură publică astfel încât activitatea economică să poată înflori; și de un tip de reglementare elementară, care să prevină frauda și abuzul. Cu toate că multe dintre aceste servicii publice pot fi oferite de piețe și de cetățeni, gradul de coordonare necesar pentru a face acest lucru la o scară mare scapă deseori multora, cu excepția unei autorități centrale. Statul este astfel implicat inexorabil în instituțiile economice, în calitate de autoritate care impune legea și ordinea, validează proprietatea privată și contractele și, deseori, acționează în calitate de furnizor-cheie al serviciilor publice. Instituțiile economice incluzive au nevoie și se folosesc de stat.

Instituțiile economice din Coreea de Nord sau din America Latină colonială – mita, encomienda sau repartimiento descrise mai devreme – nu au aceste proprietăți. Proprietatea privată este inexistentă în Coreea de Nord. În America Latină colonială exista proprietate privată pentru spanioli, dar proprietatea populațiilor indigene era extrem de nesigură. În nici unul dintre aceste tipuri de societate marea masă a populației nu avea posibilitatea de a lua deciziile economice pe care le dorea; oamenii erau supuși măsurilor coercitive în masă. În nici unul dintre aceste tipuri de societate, puterea statului nu era folosită pentru a furniza servicii publice cheie care să susțină prosperitatea. În Coreea de Nord, statul a construit un sistem de educație pentru a inocula propaganda, dar nu a fost capabil să prevină foametea. În America Latină colonială, statul s-a concentrat pe constrângerea populațiilor indigene. În nici unul dintre aceste tipuri de societate, nu exista și nu există

un cadru instituțional corect sau un sistem juridic imparțial. În Coreea de Nord, sistemul juridic este brațul Partidului Comunist conducător, iar, în America Latină, acesta era un instrument de discriminare folosit împotriva marii mase a populației. Numim astfel de instituții, care au proprietăți opuse celor ale instituțiilor pe care le numim incluzive, instituții economice extractive – extractive deoarece astfel de instituții sunt concepute să extragă veniturile și bogăția dintr-un subansamblu al societății, pentru a aduce beneficii unui alt subansamblu.

MOTOARE ALE PROSPERITĂȚII

Instituțiile economice incluzive generează piețe incluzive care nu doar că le oferă oamenilor libertatea de a urma vocațiile care se potrivesc cel mai bine talentelor lor, ci furnizează și egalitatea de șanse care le dă ocazia de a face acest lucru. Cei care au idei bune vor putea deschide afaceri, muncitorii vor tinde să se îndrepte către activități unde productivitatea lor este mai mare, iar firmele mai puțin eficiente pot fi înlocuite cu unele mai eficiente. Comparați modul în care oamenii își alegeau ocupațiile în cadrul piețelor incluzive cu Perú sau Bolivia coloniale, unde, în cadrul instituției mita, mulți erau obligați să muncească în mine de argint și de mercur, indiferent de aptitudinile lor sau indiferent dacă doreau sau nu. Piețele incluzive nu sunt doar piețe libere. Barbados, în secolul al XVII-lea, avea, de asemenea, piețe. Dar, la fel cum nu toți se bucurau de drepturi de proprietate, cu excepția micii elite reprezentate de proprietarii de plantații, tot așa piețele sale erau departe de a fi incluzive; piețele de sclavi reprezentau, de fapt, o parte a instituțiilor economice care constrângeau sistematic majoritatea populației și le răpeau oamenilor capacitatea de a-și alege ocupațiile și modul în care să își folosească aptitudinile.

Instituțiile economice incluzive pregătesc, de asemenea, terenul pentru alte două motoare ale prosperității: tehnologia și educația. Creșterea economică susținută este aproape întotdeauna însoțită de progrese tehnologice care fac să crească poductivitatea forței de muncă, a pământului și a capitalului existent (clădiri, utilaje și așa mai departe). Gândiți-vă la stră-străbunicii noștri, acum ceva mai mult de un secol, care nu aveau acces la avioane sau la automobile ori la majoritatea medicamentelor și la sistemul de sănătate pe

care noi acum le luăm drept sigure, ca să nu mai vorbim de canalizare, aer condiționat, malluri, radio sau filme; fără să mai amintim de tehnologia informației, robotică sau echipamente comandate prin computer. Și, dacă mergem în urmă cu alte câteva generații, competențele practice tehnologice și standardele de viață erau și mai înapoiate, atât de mult încât ni s-ar părea greu să ne imaginăm cum se descurcau majoritatea oamenilor. Aceste progrese se datorează științei și antreprenorilor ca Thomas Edison, care a folosit știința pentru a pune bazele unor afaceri profitabile. Acest proces de inovație devine posibil datorită instituțiilor economice care sprijină proprietatea privată, susțin contractele, generează egalitatea de șanse și încurajează și permit accesul pe piață a noilor afaceri care pot da viață noilor tehnologii. Astfel, nu ar trebui să ne surprindă că societatea americană, și nu Mexic sau Perú, a fost cea care l-a dat pe Thomas Edison, și Coreea de Sud, nu Coreea de Nord, este cea care are astăzi companii inovatoare din punct de vedere tehnologic, precum Samsung și Hyundai.

Strâns legate de tehnologie sunt educația, aptitudinile, competențele și expertiza forței de muncă, dobândite la școală, acasă și la locul de muncă. Suntem cu mult mai productivi decât acum un secol nu doar datorită tehnologiei superioare concretizate în utilaje, ci și datorită expertizei mai mari pe care o dețin muncitorii. Toată tehnologia din lume nu ar fi de mare folos fără muncitorii care să știe cum să o manipuleze. Dar aptitudinile și competențele înseamnă mai mult decât simpla capacitate de a mânui utilajele. Educația și aptitudinile forței de muncă sunt cele care generează cunoașterea științifică pe baza căreia se construiește progresul nostru și care facilitează adaptarea și adoptarea acestor tehnologii în diverse ramuri economice. Deși în capitolul 1 am văzut că mulți dintre inovatorii din timpul Revoluției Industriale și de după aceea, precum Thomas Edison, nu au fost foarte educați, aceste inovații au fost mult mai simple decât tehnologia modernă. Astăzi progresele tehnologice necesită educație atât din partea inovatorului, cât și a muncitorului. Și aici vedem importanța instituțiilor economice care generează egalitatea de șanse. Statele Unite au putut da, sau atrage de pe tărâmuri străine, oameni ca Bill Gates, Steve Jobs, Sergey Brin, Larry Page și Jeff Bezos, precum și sutele de oameni de știință care au făcut descoperiri fundamentale în tehnologia informației, energie nucleară, biotehnologie și în alte domenii, pe baza cărora acești antreprenori și-au construit afacerile. Talentul era acolo, gata de a fi valorificat, pentru că majoritatea adolescenților din Statele Unite au acces la cât de multă educație

își doresc sau sunt capabili să obțină. Imaginați-vă acum o societate diferită, de exemplu cea din Congo sau din Haiti, unde o mare parte din populație nu are deloc mijloacele de a merge la școală sau unde, dacă reușesc să meargă la școală, calitatea învățământului este lamentabilă, unde profesorii nu vin la lucru și, chiar dacă o fac, s-ar putea să nu existe cărți.

Nivelul scăzut al educației în țările sărace este provocat de instituțiile economice care nu reușesc să genereze stimulente pentru ca părinții să își educe copiii și de instituțiile politice care nu reușesc să determine guvernul să construiască, să finanțeze și să sprijine școlile și dorințele părinților și ale copiilor. Prețul pe care aceste națiuni îl plătesc pentru slaba educație a populației lor și pentru lipsa piețelor incluzive este mare. Acestea nu izbutesc să le mobilizeze talentele în formare. Au și ele mulți potențiali Bill Gates și, poate, unul sau doi Albert Einstein care muncesc acum ca fermieri săraci, needucați, fiind forțați să facă un lucru pe care nu vor să îl facă sau fiind recrutați în armată, pentru că nu au avut vreodată oportunitatea de a-și fructifica vocația.

Capacitatea instituțiilor economice de a valorifica potențialul piețelor incluzive, de a încuraja inovația tehnologică, de a investi în oameni și de a mobiliza talentele și aptitudinile unui număr mare de indivizi este crucială pentru creșterea economică. A explica de ce atât de multe instituții economice nu reușesc să atingă aceste obiective simple este tema centrală a acestei cărți.

INSTITUȚII POLITICE EXTRACTIVE ȘI INCLUZIVE

Toate instituțiile economice sunt create de societate. Cele din Coreea de Nord, de exemplu, au fost impuse cetățenilor acestei țări de către comuniștii care au luat țara în stăpânire în anii 1940, în vreme ce instituțiile din America Latină colonială au fost impuse de către conchistadorii spanioli. Coreea de Sud a sfârșit prin a avea instituții economice foarte diferite de cele din Nord pentru că oameni diferiți, cu interese și obiective diferite, au decis cum să organizeze societatea. Altfel spus, Coreea de Sud a avut o politică diferită.

Politica este procesul prin care o societate își alege legile care să o guverneze. Politica îngrădește instituțiile pentru simplul motiv că, deși instituțiile incluzive pot fi bune pentru prosperitatea economică a unei națiuni, unii oameni sau unele grupuri, precum elita Partidului Comunist din Coreea de Nord sau proprietarii de plantații de trestie de zahăr din Barbadosul colonial, o vor duce mult mai bine înființând instituții care sunt extractive. Când are loc un conflict care are ca subiect instituțiile, rezultatul depinde de ce grup sau de ce oameni ies câștigători în jocul politicii – cine poate să câștige mai mult sprijin, să obțină resurse suplimentare și să formeze alianțe mai eficiente. Pe scurt, câștigătorul depinde de distribuția puterii politice în societate.

Instituțiile politice ale unei societăți reprezintă un factor determinant al rezultatului acestui joc. Ele reprezintă regulile care reglementează stimulentele în politică. Ele determină felul în care este ales guvernul și ce parte din guvern are dreptul să facă un lucru anume. Instituțiile politice decid cine are putere în societate și în ce scopuri poate fi folosită acea putere. Dacă distribuția puterii este restrânsă la un număr mic de oameni și neîngrădită, atunci instituțiile politice sunt absolutiste, după exemplul monarhiilor absolutiste care au guvernat peste tot în lume o perioadă lungă din istorie. Sub instituțiile politice absolutiste, precum cele din Coreea de Nord și din America Latină colonială, cei care pot exercita această putere vor avea posibilitatea să înființeze instituții economice pentru a se îmbogăți și a-și spori puterea în detrimentul societății. În opoziție cu acestea, instituțiile politice care distribuie puterea larg în societate și o supun limitărilor sunt pluraliste. În loc să fie plasată în mâinile unui singur individ sau ale unui grup restrâns, puterea politică aparține unei coaliții largi sau unei multitudini de grupuri.

Există, evident, o legătură strânsă între pluralism și instituțiile economice incluzive. Dar cheia pentru a înțelege de ce Coreea de Sud și Statele Unite dețin instituții economice incluzive nu o reprezintă doar instituțiile politice pluraliste ale acestor țări, ci și statele lor suficient de centralizate și de puternice. Un contrast grăitor îl reprezintă statul est-african Somalia. După cum vom vedea ulterior în carte, puterea politică în Somalia a fost distribuită, de ceva vreme, la un nivel larg al societății – este aproape pluralistă. Totuși, acolo nu există o autoritate reală care să poată controla sau sancționa. Societatea este împărțită în clanuri profund antagoniste, care nu se

pot domina reciproc. Puterea unui clan este restrânsă doar de pistoalele altui clan. Această distribuire a puterii duce nu la instituții incluzive, ci la haos, iar la originea acestuia se află lipsa oricărui fel de centralizare politică a statului somalez, sau a centralizării de stat, și incapacitatea statului de a impune măcar un grad minim de domnie a legii și de ordine pentru a sprijini activitatea economică, comerțul sau chiar securitatea elementară a cetățenilor săi.

Max Weber, cu a cărui teorie ne-am întâlnit în capitolul precedent, a oferit cea mai cunoscută și mai larg acceptată definiție a statului, identificându-l cu „monopolul violenței legitime“ în societate. Fără un asemenea monopol și fără gradul de centralizare pe care el îl atrage după sine, statul nu-și poate juca rolul de autoritate care impune respectarea legii și a ordinii, fără să mai amintim de furnizarea serviciilor publice și de încurajarea și de reglementarea activității economice. Când statul nu reușește aproape deloc să realizeze centralizarea politică, societatea cade, mai devreme sau mai târziu, în haos, ca în cazul Somaliei.

Vom numi instituțiile politice care sunt suficient de centralizate și pluraliste instituții politice incluzive. Când oricare dintre aceste condiții nu este îndeplinită, instituțiile vor fi numite instituții politice extractive.

Există o sinergie puternică între instituțiile economice și cele politice. Instituțiile politice extractive concentrează puterea în mâinile unei elite restrânse și ridică puține restricții în fața exercitării acestei puteri. Instituțiile economice sunt, deci, deseori organizate de către această elită pentru a extrage resursele din restul societății. Instituțiile economice extractive însoțesc, astfel, în mod firesc, instituțiile politice extractive. De fapt, ele trebuie să depindă inerent de instituțiile politice extractive pentru a supraviețui. Instituțiile politice incluzive, care distribuie larg puterea, ar avea tendința să desființeze instituțiile economice care expropriază resursele celor mulți, ridică bariere și împiedică funcționarea piețelor de care doar câțiva beneficiază.

În Barbados, de exemplu, sistemul colonial bazat pe exploatarea sclavilor nu ar fi putut supraviețui fără instituțiile politice care suprimau și excludeau complet sclavii din procesul politic. Sistemul economic care sărăcește milioane pentru beneficiul unei elite comuniste restrânse din Coreea de Nord

ar fi, de asemenea, de neimaginat fără dominația politică totală a Partidului Comunist.

Această relație de cooperare dintre instituțiile economice și politice extractive introduce o buclă de feedback puternică: instituțiile politice dau posibilitatea elitelor care controlează puterea politică să aleagă instituții economice cu puține restricții sau forțe contrare. De asemenea, le permit elitelor să organizeze instituțiile politice viitoare și să influențeze evoluția acestora. Instituțiile economice extractive, la rândul lor, îmbogățesc aceleași elite, iar bogăția și puterea lor economică participă la consolidarea dominației politice a elitelor. În Barbados sau în America Latină, de exemplu, coloniștii au putut să își folosească puterea politică pentru a impune un set de instituții economice care le-au adus averi uriașe pe seama restului populației. Resursele pe care aceste instituții economice le-au generat au permis elitelor să organizeze armate și forțe de securitate care să le apere monopolul absolutist asupra puterii politice. Implicația, desigur, este că instituțiile politice și economice extractive se sprijină reciproc și tind să reziste.

Sinergia dintre instituțiile economice și politice extractive înseamnă, de fapt, mai mult. Când elitele existente sunt contestate în cadrul instituțiilor politice extractive și apar nou-veniții, aceștia din urmă sunt și ei, în același fel, supuși doar câtorva restricții. Astfel, ei sunt încurajați să mențină aceste instituții politice și să creeze un set similar de instituții economice, așa cum au făcut, la sfârșitul secolului al XIX-lea, în Mexic, Porfirio Díaz și elita din jurul lui.

Instituțiile economice incluzive, în schimb, sunt construite pe fundațiile puse de instituțiile politice incluzive, care fac puterea să fie larg distribuită în societate și îi limitează exercitarea arbitrară. Astfel de instituții politice fac, de asemenea, să fie mai dificil pentru alții să uzurpe puterea și să submineze fundamentele instituțiilor incluzive. Cei care controlează puterea politică nu o pot folosi cu ușurință pentru a înființa instituții economice extractive în propriul beneficiu. Instituțiile economice incluzive, la rândul lor, generează o distribuție mai echitabilă a resurselor, facilitând conservarea instituțiilor politice incluzive.

Nu a fost o coincidență că, atunci când, în 1618, Virgina Company a oferit pământ și i-a scutit de obligațiile contractuale draconice pe coloniștii pe care încercase să îi constrângă mai înainte, Adunarea Generală a permis coloniștilor, în anul următor, să se autoguverneze. Coloniștii, care văzuseră eforturile Companiei Virginia de a-i constrânge, nu ar fi avut încredere că obțin drepturi economice fără drepturi politice. Nici nu ar fi fost stabile și durabile aceste economii. De fapt, combinațiile de instituții extractive și incluzive sunt, în general, instabile. Este puțin probabil ca instituțiile economice extractive să supraviețuiască pentru mult timp sub instituții politice incluzive, așa cum sugerează discuția noastră despre Barbados.

În mod similar, instituțiile economice incluzive nici nu vor sprijini, nici nu vor fi sprijinite de cele politice extractive. Fie vor fi transformate în instituții economice extractive, în beneficiul intereselor restrânse ale celor care dețin puterea, fie dinamismul economic pe care îl creează va destabiliza instituțiile politice extractive, deschizând drumul pentru apariția instituțiilor politice incluzive. Instituțiile economice incluzive tind, de asemenea, să reducă beneficiile de care se pot bucura elitele prin controlul asupra instituțiilor politice extractive, întrucât acele instituții sunt puse în fața competiției de pe piață și sunt constrânse de contracte și de drepturile de proprietate ale restului societății.

DE CE NU ALEGEM MEREU PROSPERITATEA?

Instituțiile politice și economice, care reprezintă, în fond, alegerea societății, pot fi incluzive și pot genera creștere economică. Sau pot fi extractive și pot deveni obstacole în calea creșterii economice. Națiunile eșuează atunci când au instituții economice extractive, sprijinite de instituții politice extractive care frânează și chiar blochează creșterea economică. Dar aceasta înseamnă că alegerea instituțiilor – adică politica instituțiilor – este centrală în încercarea noastră de a înțelege motivele pentru succesul și eșecul națiunilor. Trebuie să înțelegem de ce politica unor societăți conduce la apariția de instituții incluzive care favorizează creșterea economică, pe când politica vastei majorități a societăților, de-a lungul istoriei, a condus, și conduce și astăzi, la instituții extractive, care împiedică creșterea economică.

Ar putea părea evident că toată lumea ar trebui să fie interesată să creeze tipul de instituții economice care aduc prosperitatea. Nu ar vrea orice cetățean, orice politician și chiar și un dictator pus pe îmbogățire să își facă țara cât mai bogată posibil?

Să ne întoarcem la Regatul Congo despre care am discutat mai devreme. Cu toate că acest regat s-a prăbușit în secolul al XVII-lea, el a dat numele țării care și-a câștigat independența de sub stăpânirea colonială belgiană, în 1960. Ca entitate politică independentă, Congo a experimentat un declin economic aproape neîntrerupt și o sărăcie în creștere sub guvernarea lui Joseph Mobutu, între 1965 și 1997. Acest declin a continuat după ce Mobutu a fost înlăturat de la putere de către Laurent Kabila. Mobutu a creat un set de instituții economice extrem de extractive. Cetățenii au fost sărăciți, dar Mobutu și anturajul său, cunoscut sub numele de Les Grosses Légumes (Legumele mari), au devenit fabulos de bogați. Mobutu și-a construit un palat în localitatea sa natală, Gbadolite, în nordul țării, cu un aeroport îndeajuns de mare pentru aterizarea unui avion supersonic Concorde, un avion pe care îl închiria frecvent de la Air France pentru a călători în Europa. În Europa a cumpărat castele și avea în proprietate zone întregi din Bruxelles, capitala belgiană.

Nu ar fi fost mai bine ca Mobutu să înființeze instituții economice care să crească bogăția congolezilor decât să le adâncească sărăcia? Dacă Mobutu ar fi reușit să sporească prosperitatea națiunii sale, nu ar fi putut să își însușească chiar mai mulți bani, să își cumpere un Concorde în loc să închirieze unul, să aibă mai multe castele și palate și, poate, o armată mai mare și mai puternică? Din nefericire pentru cetățenii din multe țări ale lumii, răspunsul este nu. Instituțiile economice care generează stimulente pentru progresul economic pot redistribui simultan câștigurile și puterea într-un asemenea mod încât un dictator și anturajul său să sărăcească.

Problema fundamentală este că vor exista, în mod necesar, dispute și conflicte pentru instituțiile economice. Instituții diferite au consecințe diferite asupra prosperității unei națiuni, a felului în care este distribuită acea prosperitate și asupra celor care dețin puterea. Creșterea economică pe care instituțiile o pot determina creează, deopotrivă, câștigători și perdanți. Acest lucru a devenit clar în timpul Revoluției Industriale din Anglia, care a pus bazele prosperității pe care o vedem astăzi în țările bogate ale lumii. Ea a

avut în centru o serie de schimbări tehnologice deschizătoare de drumuri, în domeniul energiei pe bază de aburi, al mijloacelor de transport și al producției de textile. Cu toate că mecanizarea a dus la creșteri enorme ale câștigurilor totale și, în cele din urmă, a devenit baza societății industriale moderne, mulți i-au fost extrem de ostili. Nu din ignoranță sau din lipsă de viziune; ba chiar dimpotrivă. De fapt, o astfel de opoziție la creșterea economică are propria logică, din nefericire coerentă. Creșterea economică și schimbarea tehnologică sunt însoțite de ceea ce marele economist Joseph Schumpeter numea distrugere creatoare. Acestea înlocuiesc vechiul cu noul. Noi sectoare își extrag resursele din cele vechi. Noile firme le iau afacerile firmelor existente. Noile tehnologii fac utilajele și competențele existente să fie depășite. Procesul creșterii economice și instituțiile incluzive pe care se fondează creează perdanți, dar și câștigători, pe scena politică și pe piața economică. Teama de distrugerea creatoare se află adesea la rădăcina opoziției față de instituțiile economice și politice incluzive.

Istoria europeană oferă un exemplu elocvent al consecințelor distrugerii creatoare. În ajunul Revoluției Industriale, din secolul al XVIII-lea, guvernele celor mai multe țări europene erau controlate de aristocrații și de elite tradiționale, a căror principală sursă de venit provenea din proprietatea asupra pământului sau din comercializarea privilegiilor de care se bucurau datorită monopolurilor acordate și a barierelor de acces impuse de monarhi. Conform ideii distrugerii creatoare, răspândirea industriilor, a fabricilor și dezvoltarea orașelor a luat resursele din sectorul agricol, a redus sumele provenite din arendă și a mărit salariile pe care proprietarii de terenuri erau nevoiți să le plătească muncitorilor lor. Aceste elite au văzut, de asemenea, că apariția noilor oameni de afaceri și a noilor comercianți le-a erodat privilegiile comerciale. Una peste alta, ei au fost, în mod clar, perdanții economici ai industrializării. Urbanizarea și apariția unei clase de mijloc și a unei clase muncitoare conștiente din punct de vedere social au contestat și ele monopolul politic al aristocrațiilor funciare. Așadar, odată cu extinderea Revoluției Industriale, aristocrațiile nu au fost doar perdanții economici; ele riscau, de asemenea, să devină perdanți și din punct de vedere politic, pierzând controlul asupra puterii. Puterea economică și politică fiindu-le amenințată, aceste elite au reprezentat adesea o opoziție formidabilă la industrializare.

Aristocrația nu a fost singura perdantă de pe urma industrializării. Meșteșugarii ale căror abilități erau înlocuite de mecanizarea producției s-au opus și ei expansiunii industriale. Mulți s-au organizat împotriva ei, participând la revolte și distrugând mașinile pe care le vedeau ca fiind responsabile pentru declinul lor. Aceștia au fost ludiții, un termen care astăzi a devenit sinonim cu rezistența la schimbarea tehnologică. Ludiții au distrus prin foc, din 1753, casa lui John Kay, inventatorul englez al suveicii zburătoare în 1733, unul dintre primele progrese importante în mecanizarea țesutului. James Hargreaves, inventatorul mașinii de tors (spinning jenny), un moment la fel de revoluționar în industria ușoară, a avut parte de un tratament asemănător.

În realitate, meșteșugarii au avut o implicare mult mai redusă decât proprietarii funciari și elitele în opoziția față de industrializare. Ludiții nu dețineau puterea politică – capacitatea de a influența rezultatele politice împotriva dorințelor altor grupuri – a aristocrației funciare. În Anglia, industrializarea a mers înainte, în ciuda opoziției ludiților, pentru că opoziția aristocraților, deși reală, a fost amortizată. În Imperiile Austro-Ungar și Rus, unde monarhii absoluți și aristocrații aveau cu mult mai mult de pierdut, industrializarea a fost blocată. Drept consecință, economiile Austro-Ungariei și ale Rusiei s-au împotmolit. Au rămas în urma altor națiuni europene, unde creșterea economică a luat avânt în secolul al XIX-lea.

Indiferent de succesul și de eșecul anumitor grupuri, o lecție este clară: grupurile puternice se ridică deseori împotriva progresului economic și împotriva motoarelor prosperității. Creșterea economică nu este doar un proces care se reduce la utilaje mai multe și mai bune și la oameni mai mult și mai bine educați, ea presupune, de asemenea, un proces de transformare și de destabilizare asociat marii distrugeri creatoare. Astfel, creșterea continuă doar dacă nu este blocată de către perdanții economici care anticipează că își vor pierde privilegiile economice și de către perdanții politici care se tem că puterea politică le va fi furată.

Conflictul provocat de resurse insuficiente, câștig și putere se traduce în termenii conflictului pentru regulile jocului, pentru instituțiile economice, care vor decide activitățile economice, și pentru cine va fi beneficiarul lor. Când există un conflict, nu pot fi satisfăcute simultan dorințele tuturor părților. Unii vor fi învinși și frustrați, în timp ce alții vor reuși să își asigure

rezultatele dorite. Cine sunt câștigătorii în urma acestui conflict are implicații fundamentale pentru traiectoria economică a unei națiuni. Dacă grupurile care se opun dezvoltării sunt câștigătoare, acestea pot opri cu succes creșterea economică, iar economia va stagna.

Logica motivului pentru care cei puternici nu ar dori, în mod necesar, să pună bazele instituțiilor economice care susțin succesul economic se extinde cu ușurință și asupra alegerii instituțiilor politice. Într-un regim absolutist, unele elite pot folosi puterea pentru a întemeia instituțiile economice pe care le preferă. Ar fi acestea interesate să schimbe instituțiile politice pentru a le face pluraliste? În general, nu, deoarece acest lucru nu ar face decât să le slăbească puterea politică, făcându-le mai dificilă, poate imposibilă, încercarea de a organiza instituțiile economice pentru a-și urmări propriile interese. Aici vedem din nou o potențială sursă de conflict. Oamenii care suferă din pricina instituțiilor economice extractive nu pot spera ca legile absolutiste să modifice voluntar instituțiile politice și să redistribuie puterea în societate. Singurul mod de a schimba aceste instituții politice este de a forța elita să creeze instituții pluraliste.

La fel cum nu există nici un motiv pentru care instituțiile politice ar trebui să devină automat pluraliste, nu există nici o tendință naturală către centralizarea politică. Există, cu siguranță, interese pentru a crea instituții de stat centralizate în orice societate, în special în societățile care nu au nici un fel de centralizare. De exemplu, în Somalia, dacă un clan ar crea un stat centralizat capabil să impună ordinea în țară, acest lucru ar putea aduce beneficii economice și ar putea îmbogăți clanul respectiv. Ce împiedică acest lucru? Principala barieră în calea centralizării politice este, din nou, o formă de teamă de schimbare: orice clan, grup sau politician care încearcă să centralizeze puterea în stat va centraliza deopotrivă puterea în mâinile sale, iar acest lucru va stârni, cel mai probabil, furia altor clanuri, grupuri și indivizi, care ar fi perdanții politici ai acestui proces. Absența centralizării politice nu înseamnă doar absența legii și a ordinii într-o mare parte a unui teritoriu, ci și existența unor numeroși actori cu suficientă putere pentru a bloca sau a submina lucrurile, iar teama de opoziția lor și de reacția lor violentă îi va descuraja adesea pe mulți potențiali centralizatori. Centralizarea politică este verosimilă doar atunci când un grup de oameni este considerabil mai puternic decât altul pentru a construi un stat. În

Somalia, puterea este contrabalansată în mod egal și nici un clan nu își poate impune voința asupra altuia. Așadar, absența centralizării politice persistă.

LUNGA AGONIE A STATULUI CONGO

Există puține exemple mai bune, sau mai deprimante, de forțe care explică logica motivului pentru care prosperitatea economică este atât de rar întâlnită sub domnia instituțiilor extractive, sau care ilustrează sinergia dintre instituțiile economice și instituțiile politice extractive decât Congo. Vizitatorii portughezi și olandezi în Congo, din secolele al XV-lea și al XVI-lea, au remarcat „sărăcia teribilă“ de acolo. Tehnologia era rudimentară după standardele europene, congolezii necunoscând nici scrisul, nici roata, nici plugul. Motivul acestei sărăcii și ezitarea fermierilor congolezi de a adopta tehnologii superioare, atunci când au aflat de existența lor, reiese clar din scrierile istorice existente. Totul era efectul naturii extractive a instituțiilor economice ale țării.

După cum am văzut, Regatul Congo era condus de regele din Mbanza, mai târziu São Salvador. Zonele aflate departe de capitală erau dominate de membrii unei elite care jucau rolul de guvernatori ai diferitelor părți ale regatului. Bogăția acestei elite avea la bază plantațiile pe care lucrau sclavi, din jurul orașului São Salvador, și impozitele impuse restului țării. Sclavia era de bază pentru economie, fiind folosită atât de elită pentru propriile plantații, cât și de europeni pe coastă. Taxele erau arbitrare; chiar exista o taxă care era percepută de fiecare dată când regelui îi cădea acoperământul de pe cap. Pentru a deveni mai prosper, poporul congolez ar fi trebuit să economisească și să investească – de exemplu, cumpărând pluguri. Dar nu ar fi avut rost, din moment ce orice surplus de producție pe care l-ar fi realizat, utilizând tehnologie superioară, ar fi fost expropriat de rege și de elita sa. În loc să investească pentru a-și crește productivitatea și a-și vinde produsele în piețe, congolezii și-au mutat satele mai departe de piață; încercau să se ducă pe cât de departe posibil de drumuri pentru a reduce incidența jafurilor și pentru a fugi de zona de acțiune a vânzătorilor de sclavi.

Sărăcia Regatului Congo a fost, așadar, rezultatul instituțiilor economice extractive care au blocat toate motoarele prosperității sau chiar le-au făcut să

meargă invers. Guvernul Regatului Congo le furniza cetățenilor săi foarte puține servicii publice, nici măcar servicii elementare, precum garantarea dreptului de proprietate sau legi și securitate. Dimpotrivă, guvernul era el însuși cea mai mare amenințare pentru proprietatea și drepturile supușilor săi. Instituția sclaviei însemna că cea mai importantă piață dintre toate, o piață incluzivă a forței de muncă, unde oamenii își pot alege ocupația în moduri care sunt esențiale pentru o economie prosperă, nu exista. Mai mult, comerțul la mare distanță și activitățile mercantile erau controlate de rege și erau deschise doar celor asociați cu el. Deși elita a devenit rapid alfabetizată după ce portughezii au introdus scrisul, regele nu a făcut nici o încercare de a alfabetiza masele largi ale populației.

Cu toate acestea, deși „sărăcia jalnică“ era extinsă, instituțiile extractive congoleze își aveau propria logică impecabilă: i-au făcut pe câțiva oameni, cei cu putere politică, foarte bogați. În secolul al XVI-lea, regele Regatului Congo și aristocrația puteau să importe bunuri de lux europene și erau înconjurați de servitori și de sclavi.

Instituțiile economice ale societății congoleze își aveau rădăcinile în modul de distribuire a puterii politice în societate și, deci, în natura instituțiilor politice. Nimic nu-l putea împiedica pe rege să ia bunurile sau să dispună de poporul său, în afara amenințării cu revolta. Deși această amenințare era reală, nu era suficientă pentru a proteja oamenii și avuția lor. Instituțiile politice din Congo erau, cu adevărat, absolutiste, regele și elita nefiind efectiv supuși nici unei restricții, iar poporul neavând nici un cuvânt de spus în privința modului în care societatea era organizată.

Desigur, nu este dificil de observat că instituțiile politice din Congo se află într-un contrast puternic cu instituțiile politice incluzive, unde puterea este limitată și larg distribuită. Instituțiile absolutiste din Congo erau menținute cu ajutorul armatei. Regele avea o armată permanentă de 5 000 de oameni la mijlocul secolului al XVII-lea, cu un nucleu de 500 de muschetari – o forță formidabilă pentru acea vreme. Motivul pentru care regele și aristocrația au adoptat cu mult entuziasm armele de foc europene este, deci, ușor de înțeles.

Creșterea economică sustenabilă nu avea nici o șansă în cadrul trasat de asemenea instituții economice, și chiar și stimulentele pentru generarea dezvoltării temporare erau extrem de limitate. Reformarea instituțiilor

economice pentru sporirea drepturilor de proprietate individuală ar fi făcut societatea congoleză, în ansamblu, mai prosperă. Dar este puțin probabil că elita ar fi beneficiat de pe urma acestei prosperități extinse. În primul rând, astfel de reforme ar fi transformat membrii elitei în perdanți economici, subminând bogăția pe care le-o aduceau comerțul cu sclavi și plantațiile. În al doilea rând, astfel de reforme ar fi fost posibile doar dacă ar fi fost redusă drastic puterea politică a regelui și a elitelor. De pildă, dacă regele continua să îi aibă sub comanda sa pe cei 500 de muschetari, cine ar fi dat crezare unei vești că sclavia fusese abolită? Ce anume l-ar fi împiedicat pe rege să se răzgândească mai târziu? Singura garanție adevărată ar fi fost o schimbare a instituțiilor politice astfel încât cetățenii să câștige o oarecare putere politică, care să le dea un cuvânt de spus asupra impozitării sau asupra a ceea ce făceau muschetarii. Dar este îndoielnic, în acest caz, că sprijinirea consumului și a stilului de viață propriu regelui și elitei ar fi ocupat un loc pe lista lor de priorități. În acest scenariu, schimbările în societate, care ar fi generat instituții economice mai bune, ar fi transformat regele și aristocrația în perdanți politici, dar și economici.

Interacțiunea instituțiilor economice și politice, de acum 500 de ani, este încă relevantă pentru înțelegerea motivului pentru care statul modern Congo este și astăzi teribil de sărac. Apariția colonialismului european în această zonă și, mai departe, în bazinul fluviului Congo, în timpul „Luptei pentru Africa“ de la sfârșitul secolului al XIX-lea, a condus la o stare de nesiguranță în privința drepturilor omului și a dreptului de proprietate chiar mai remarcabilă decât aceea care caracterizase Congoul precolonial. Mai mult, aceasta a reprodus schema instituțiilor extractive și a absolutismului politic care a conferit putere și bogăție câtorva indivizi pe seama maselor, acești câțiva fiind acum coloniștii belgieni, în special regele Leopold al II-lea.

Când Congo a devenit independent, în 1960, s-a reprodus aceeași schemă a instituțiilor economice, a stimulentelor și a performanței. Aceste instituții economice extractive congoleze au fost din nou sprijinite de instituții politice extrem de extractive. Situația s-a înrăutățit deoarece colonialismul european a creat un stat, Congo, alcătuit din multe state și societăți precoloniale diferite, asupra cărora statul național, guvernat de la Kinshasa, avea un control redus. Deși președintele Mobutu a folosit statul pentru a se îmbogăți – de exemplu, prin programul de zairizare din 1973, care a însemnat

exproprierea masivă a investițiilor economice străine –, el s-a aflat în fruntea unui stat necentralizat, cu o autoritate redusă asupra unei bune părți a țării, și a trebuit să apeleze la ajutor extern pentru a împiedica provinciile Katanga și Kasai să aleagă calea secesiunii, în anii 1960. Această absență a centralizării politice, aproape până la punctul colapsului total al statului, reprezintă o trăsătură pe care Congo o împărtășește cu o mare parte din Africa Subsahariană.

Republica Democrată Congo modernă este în continuare săracă pentru că cetățenii săi încă nu au instituțiile economice care să creeze stimulentele de bază pentru o societate prosperă. Nu geografia, cultura sau ignoranța cetățenilor sau a politicienilor acestei țări o mențin săracă, ci instituțiile sale economice extractive. Acestea nu au dispărut după toate secolele pentru că puterea politică rămâne concentrată în mâinile unor elite care au puține interese să garanteze poporului dreptul de proprietate, să furnizeze serviciile publice elementare care ar îmbunătăți calitatea vieții sau să susțină progresul economic. Mai degrabă, interesele lor sunt de a folosi câștigurile și de a-și menține puterea. Elitele nu au utilizat această putere pentru a construi un stat centralizat, deoarece a face acest lucru ar genera aceleași probleme legate de opoziție și de provocările politice pe care le-ar crea și susținerea creșterii economice. Mai mult, ca și în mare parte din restul Africii Subsahariene, luptele interne declanșate de grupuri rivale care încearcă să preia controlul asupra instituțiilor extractive au distrus orice aspirație către centralizarea statală care ar fi putut exista.

Istoria Regatului Congo, și istoria mai recentă a statului Congo, ilustrează grăitor felul în care instituțiile politice determină instituțiile economice și, prin acestea, stimulentele economice și orizontul creșterii economice. Ea ilustrează și relația simbiotică dintre absolutismul politic și instituțiile economice care conferă putere și bogăție câtorva pe seama celor mulți.

DEZVOLTAREA ÎN CAZUL INSTITUȚIILOR POLITICE EXTRACTIVE

Congo reprezintă astăzi un exemplu extrem, însemnând anarhie și nesiguranță crescută a dreptului de proprietate. Totuși, în majoritatea

cazurilor, un astfel de extremism nu ar servi interesul elitei, întrucât ar distruge toate stimulentele economice și ar genera puține resurse care să fie extrase. Teza centrală a acestei cărți este că dezvoltarea economică și prosperitatea sunt caracteristice instituțiilor economice și politice incluzive, pe când instituțiile extractive conduc, în mod caracteristic, la stagnare și la sărăcie. Dar acest lucru nu înseamnă că instituțiile extractive nu pot genera niciodată creștere, nici că toate instituțiile extractive sunt create egale.

Există două moduri distincte, dar complementare, prin care dezvoltarea poate apărea în cadrul instituțiilor politice extractive. În primul rând, chiar dacă instituțiile economice sunt extractive, dezvoltarea este posibilă când elitele pot aloca direct resursele activităților cu productivitate ridicată, pe care ele însele le controlează. Un exemplu remarcabil al acestui tip de dezvoltare în cadrul instituțiilor extractive l-au reprezentat Insulele Caraibe, între secolele al XVI-lea și al XVIII-lea. Cei mai mulți oameni erau sclavi, muncind în condiții înfiorătoare pe plantații, abia atingând nivelul de subzistență. Mulți au murit de malnutriție și de epuizare. În Barbados, Cuba, Haiti și Jamaica, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, o minoritate restrânsă, elita proprietarilor de plantații, deținea controlul asupra întregii puteri politice și poseda tot capitalul, inclusiv toți sclavii. În timp ce majoritatea nu avea nici un drept, proprietatea și capitalul elitei de proprietari de plantații erau bine protejate. În ciuda instituțiilor economice extractive care exploatau cu sălbăticie majoritatea populației, aceste insule se numărau printre zonele cu locurile cele mai bogate din lume, pentru că produceau zahăr și îl vindeau pe piețele mondiale. Economia insulelor a stagnat doar atunci când a fost nevoie să se îndrepte către noi activități economice, care au reprezentat o amenințare atât pentru câștigurile, cât și pentru puterea politică a elitei proprietarilor de plantații.

Un alt exemplu îl reprezintă creșterea economică și industrializarea Uniunii Sovietice, începând cu primul plan cincinal, din 1928 până în anii 1970. Instituțiile politice și economice erau extractive într-o mare măsură, iar piețele erau sever restricționate. Totuși, Uniunea Sovietică a reușit să obțină o creștere economică rapidă deoarece a putut folosi puterea statului pentru a transfera resursele din agricultură, unde erau utilizate foarte ineficient, în industrie.

Al doilea tip de dezvoltare în cadrul instituțiilor politice extractive apare atunci când instituțiile permit dezvoltarea unor instituții economice oarecum, chiar dacă nu complet, incluzive. Multe societăți cu instituții politice extractive se feresc de instituțiile economice incluzive temându-se că va apărea distrugerea creatoare. Dar gradul în care elita reușește să monopolizeze puterea variază în rândul societăților. În unele, poziția elitelor poate fi suficient de bine securizată încât acestea să permită o oarecare orientare către instituții economice incluzive, atunci când sunt îndeajuns de sigure că acest lucru nu le va amenința puterea politică. În alte cazuri, situația istorică poate fi de asemenea natură încât să înzestreze un regim politic extractiv cu instituții economice destul de incluzive, pe care elitele decid să nu le blocheze. Aceste situații furnizează a doua cale prin care dezvoltarea poate avea loc în cadrul instituțiilor politice extractive.

Industrializarea rapidă a Coreei de Sud, sub generalul Park, este un exemplu. Park a venit la putere printr-o lovitură de stat militară în 1961, dar acest lucru s-a întâmplat într-o societate puternic sprijinită de Statele Unite și cu o economie în care instituțiile economice erau, în esență, incluzive. Cu toate că regimul lui Park a fost autoritar, acesta s-a simțit îndeajuns de sigur pentru a susține creșterea economică și chiar a făcut acest lucru foarte activ – poate, parțial, pentru că regimul nu era sprijinit direct de instituții economice extractive. Spre deosebire de Uniunea Sovietică și de majoritatea altor cazuri de dezvoltare în cadrul instituțiilor extractive, Coreea de Sud a făcut trecerea de la instituțiile politice extractive la instituțiile politice incluzive în anii 1980. Această tranziție de succes s-a datorat unui concurs de împrejurări.

Până în anii 1970, instituțiile economice din Coreea de Sud deveniseră suficient de incluzive astfel încât au slăbit unul dintre argumentele forte în favoarea instituțiilor politice extractive – elita economică avea puțin de câștigat din propriul control sau din controlul militar asupra politicii. Egalitatea relativă a veniturilor în Coreea de Sud a însemnat, de asemenea, că elita avea mai puține motive să se teamă de pluralism și de democrație. Influența-cheie a Statelor Unite, mai ales având în vedere pericolul reprezentat de Coreea de Nord, a însemnat, de asemenea, că mișcarea puternică pentru democrație care a contestat dictatura militară nu a putut fi ținută în frâu mult timp. Deși asasinarea generalului Park, în 1979, a fost urmată de o altă lovitură de stat militară, condusă de Chun Doo-hwan, succesorul ales al lui Chun, Roh Tae-woo, a inițiat un proces de reforme

politice, care a dus la consolidarea unei democrații pluraliste după 1992. Desigur, o asemenea tranziție nu a avut loc în Uniunea Sovietică. În consecință, creșterea sovietică și-a pierdut suflul, iar economia a început să se prăbușească, în anii 1980, și apoi s-a dezintegrat complet în anii 1990.

Creșterea economică a Chinei de astăzi împărtășește câteva trăsături deopotrivă cu experiența sovietică și cu cea sud-coreeană. În timp ce fazele timpurii ale dezvoltării chineze au fost conduse de reforme de piață radicale în sectorul agricol, reformele din sectorul industrial au fost mai lente. Chiar și azi, statul și Partidul Comunist joacă un rol central în decizia privitoare la ce sectoare și la ce companii anume vor primi capital suplimentar și se vor extinde – în cursul acestui proces, creând și distrugând averi. La fel ca în Uniunea Sovietică, în perioada sa de înflorire, China se dezvoltă rapid, dar aceasta rămâne o dezvoltare în cadrul instituțiilor extractive, sub controlul statului, cu puține semne ale tranziției la instituții politice incluzive. Faptul că instituțiile economice chineze sunt încă departe de a fi pe deplin incluzive sugerează și că o tranziție de tip sud-coreean este puțin probabilă, deși, desigur, nu imposibilă.

Este demn de remarcat că centralizarea politică este esențială pentru ambele cazuri în care poate apărea dezvoltarea în cadrul instituțiilor politice extractive. Fără un anumit grad de centralizare politică, elita de proprietari de plantații din Barbados, Cuba, Haiti și Jamaica nu ar fi fost capabilă să mențină legea și ordinea și să își apere proprietățile și capitalul. Fără o centralizare politică semnificativă și fără un control puternic asupra puterii politice, nici membrii elitelor militare sud-coreene, nici Partidul Comunist Chinez nu s-ar fi simțit îndeajuns de siguri pentru a adopta reforme economice semnificative și a reuși să rămână la putere. Și fără o astfel de centralizare, statul, în Uniunea Sovietică sau în China, nu ar fi fost capabil să coordoneze activitatea economică pentru a canaliza resursele către zone cu o productivitate ridicată. O linie importantă de demarcație între instituțiile politice extractive o constituie, deci, gradul acestora de centralizare politică. Pentru statele fără centralizare, precum multe țări din Africa Subsahariană, este dificil de obținut chiar și o dezvoltare limitată.

Chiar dacă instituțiile extractive pot genera o oarecare dezvoltare, acestea nu generează, de obicei, o creștere economică sustenabilă și, cu siguranță, nu tipul de creștere care este însoțit de distrugerea creatoare. Când atât

instituțiile politice, cât și cele economice sunt extractive, nu există stimulente pentru distrugerea creatoare și inovația tehnologică. Statul poate fi capabil, o vreme, să genereze o creștere economică rapidă repartizând resurse și oameni prin ordin direct, dar acest proces este intrinsec limitat. Când se ating limitele, creșterea se oprește, așa cum s-a întâmplat în Uniunea Sovietică, în anii 1970. Chiar și atunci când sovieticii au obținut o creștere economică rapidă, a existat puțină inovație tehnologică, în cea mai mare parte a economiei, cu toate că, vărsând resurse masive în armată, au fost capabili să dezvolte tehnologii militare și chiar să depășească, pentru o perioadă scurtă, Statele Unite în cursa pentru cucerirea spațiului și înarmare nucleară. Dar această creștere, fără distrugerea creatoare și fără inovația tehnologică pe scară largă, nu a fost sustenabilă și s-a oprit brusc.

În plus, aranjamentele care susțin creșterea economică în cadrul instituțiilor politice extractive sunt, prin natura lor, fragile – se pot prăbuși sau pot fi ușor distruse de către luptele interne pe care le generează chiar instituțiile extractive. De fapt, instituțiile politice și economice extractive creează o tendință generală către lupte interne deoarece conduc la concentrarea bogăției și a puterii în mâinile unei elite restrânse. Dacă un alt grup poate copleși numeric și întrece prin inteligență această elită și poate prelua controlul statului, membrii acestuia vor fi cei care se vor bucura de bogăție și de putere. În consecință, așa cum va arăta discuția noastră despre prăbușirea Imperiului Roman și a cetăților maiașe, lupta pentru controlul statului atotputernic rămâne în stare latentă și se intensifică periodic și aduce distrugerea acestor regimuri, când se transformă în război civil și, uneori, în eșecul total și în colapsul statului. O implicație a acestui fapt este aceea că, deși o societate obține inițial, în cadrul instituțiilor extractive, un anume grad de centralizare statală, aceasta nu va rezista. De fapt, luptele interne pentru a prelua controlul instituțiilor extractive conduc deseori la războaie civile și la anarhie generalizată, canonizând absența centralizării statale, ca în multe țări din Africa Subsahariană și în unele din America Latină și Asia de Sud.

În cele din urmă, când dezvoltarea are loc în cadrul instituțiilor politice extractive, dar unde instituțiile economice au aspecte incluzive, ca în Coreea de Sud, există întotdeauna pericolul ca instituțiile economice să devină extractive într-o măsură mai mare și creșterea să înceteze. Cei care controlează puterea politică vor considera, în cele din urmă, că este mai bine pentru ei să își folosească puterea pentru a limita competiția, să își mărească

porția sau chiar să îi fure și să îi prade pe alții decât să sprijine progresul economic. Distribuirea și capacitatea de exercitare a puterii vor submina, în ultimă instanță, chiar fundamentele prosperității economice, în afara cazului în care instituțiile politice se transformă din extractive în incluzive.

CAPITOLUL 4

DIFERENȚE MICI ȘI PERIOADE CRITICE: IMPORTANȚA ISTORIEI

LUMEA CREATĂ DE CIUMĂ

În 1346, ciuma bubonică, Moartea Neagră, ajungea la Fortul Tana de la gura de vărsare a fluviului Don în Marea Neagră. Transmisă de puricii care parazitau șobolanii, ciuma a fost adusă din China de comercianții care călătoreau pe Drumul Mătăsii, marea arteră comercială transasiatică. Din cauza comercianților genovezi, șobolanii au răspândit cu rapiditate puricii și ciuma din Tana între toată zona mediteraneeană. Pe la începutul anului 1347, ciuma ajunsese la Constantinopol. În primăvara lui 1348, se răspândea în Franța și în Africa de Nord și mai sus, spre cizma Italiei. Ciuma a nimicit aproape jumătate din populația zonelor afectate. La sosirea ei în orașul italian Florența, scriitorul italian Giovanni Boccaccio a fost martor direct. El își amintea mai târziu:

În fața atacului ei, toată înțelepciunea și ingeniozitatea omului au fost zadarnice... ciuma a început, într-o manieră terifiantă și extraordinară, să își facă simțite efectele dezastruoase. Nu a luat forma pe care o avusese în est, unde în cazul în care cuiva îi curgea sânge din nas, știai că acesta era purtător al morții sigure. Dimpotrivă, cel mai timpuriu simptom al său era apariția unor umflături în zona inghinală sau la subraț, dintre care unele aveau formă de ou, pe când altele erau aproximativ de mărimea unui măr obișnuit... Mai târziu, simptomele bolii se schimbau, și mulți începeau să observe pete negre și vânătăi pe brațe, pe coapse și pe alte părți ale corpului... În fața acestor maladii... Toate sfaturile medicilor și toată puterea medicinei au fost inutile și fără rost... Și, în majoritatea cazurilor, moartea avea loc la trei zile de la apariția simptomelor pe care le-am descris.

Populația Angliei știa că ciuma se îndrepta spre ei și erau perfect conștienți de moartea iminentă. La mijlocul lunii august a anului 1348, regele Eduard al III-lea i-a cerut Arhiepiscopului de Canterbury să facă rugăciuni și mulți episcopi au scris scrisori pe care preoții trebuia să le citească în biserică, pentru a-i ajuta pe oameni să facă față la ceea ce avea să îi lovească. Ralph de Shrewsbury, episcop de Bath, le scria preoților săi:

Atotputernicul Dumnezeu folosește tunetul, fulgeratul [sic] și alte lovituri care pornesc de la tronul lui pentru a pedepsi fiii pe care el vrea să îi mântuiască. De aceea, întrucât molima catastrofală din est a sosit într-un regat vecin, este foarte probabil ca, dacă nu ne rugăm cu evlavie și fără încetare, o molimă asemănătoare să își întindă brațele veninoase în acest regat, unde va lovi și va mistui locuitorii. Astfel, trebuie să venim cu toții înaintea feței Domnului mărturisindu-ne, cântând psalmi.

Nu a folosit la nimic. Ciuma a lovit și a ucis cu rapiditate aproape jumătate din populația Angliei. Astfel de catastrofe pot avea un efect de proporții asupra instituțiilor societății. Este, poate, de înțeles că zeci de oameni au luat-o razna. Boccaccio a remarcat că „unii susțineau că un mod sigur de a scăpa de acest rău înspăimântător era acela de a bea nemăsurat, de a te bucura de viață din plin, de a umbla dintr-un loc în altul cântând și veselindu-te, de a-ți împlini toate poftele oricând se ivea ocazia, și de a nu-ți mai păsa de acest lucru, ca și când ar fi fost o glumă colosală... și asta explică de ce acele femei care s-au însănătoșit nu au mai fost, poate, atât de caste în perioada de după“. Însă ciuma a avut și un efect de transformare socială, economică și politică asupra societăților europene medievale.

La începutul secolului al XIV-lea, Europa avea o orânduire feudală, o organizare a societății care a apărut întâi în Europa de Vest, după prăbușirea Imperiului Roman. Această orânduire era întemeiată pe raportul ierarhic dintre rege și nobili, țăranii aflându-se la bază. Regele deținea pământul și îl dona nobililor în schimbul serviciilor militare. Apoi, nobilii distribuiau pământ țăranilor, iar aceștia erau obligați să presteze, în schimb, o muncă neremunerată și să plătească multe penalizări și impozite. Țăranii, care din

cauza statutului lor de „servi“ erau „legați de glie“, nu puteau părăsi moșia pe care locuiau fără permisiunea seniorului lor, care nu era doar proprietarul pământului, ci și judecător, jurat și forță polițienească. Acesta era un sistem extractiv în cel mai înalt grad, bogăția circulând în sus, de la mulțimea de țărani către cei câțiva nobili.

Deficitul masiv de forță de muncă pe care l-a creat ciuma a zdruncinat temeliile orânduirii feudale. I-a încurajat pe țărani să ceară schimbarea lucrurilor. La Abația Eynsham, de exemplu, țăranii au cerut ca multe dintre penalizări și perioada de muncă neremunerată să fie reduse. Au primit ce au vrut și noul lor contract începea cu afirmația: „În vremea morții sau a ciumei bubonice, care a apărut în 1349, abia dacă au mai rămas doi arendași pe feudă, și aceștia și-au exprimat intenția de a pleca dacă Fratele Nicholas de Upton, pe atunci abate și senior al feudei, nu făcea o nouă înțelegere cu ei“. Și a făcut.

Ceea ce s-a întâmplat la Eynsham s-a întâmplat peste tot. Țăranii au început să se elibereze de serviciile de muncă obligatorie și de numeroasele obligații față de seniorii lor. Remunerația a început să crească. Stăpânirea a încercat să pună capăt acestor lucruri și, în 1351, a aprobat Statutul lucrătorilor, care începea astfel:

Pentru că o mare parte dintre oameni și, în special, dintre lucrători și șerbi au murit din cauza acelei ciume bubonice, unii, văzând dificultățile stăpânilor și numărul mic al șerbilor, nu vor fi dispuși să muncească decât dacă primesc o remunerație exorbitantă... Noi, având în vedere gravele dificultăți ce s-ar putea ivi în special din lipsa plugarilor și a lucrătorilor de același fel, am... considerat potrivit să hotărâm: că orice bărbat și femeie din regatul nostru al Angliei... va fi obligat să muncească pentru cel care a considerat potrivit să îl caute; și va lua doar leafa de servitor, plata sau salariul care, în locurile unde căuta să muncească, se obișnuia să fie plătit în cel de-al douăzecilea an al domniei noastre în Anglia [regele Eduard al III-lea a urcat pe tron pe 25 ianuarie 1327, deci aici este vorba de anul 1347] sau în cei cinci sau șase ani care au urmat după acesta.

Statutul în vigoare a încercat să aducă salariile la nivelurile plătite înainte de Moartea Neagră. Îngrijorătoare, în mod deosebit pentru elita engleză, era „ademenirea“, încercarea unui senior de a atrage puținii țărani ai altuia. Soluția era de a pedepsi cu închisoarea părăsirea lucrului fără permisiunea stăpânului:

Și dacă un cosaș sau secerător, sau alt lucrător, sau un rob, orice poziție sau condiție ar avea, care este în serviciul cuiva, părăsește serviciul menționat înainte de sfârșitul termenului stabilit, fără permisiune sau fără o cauză rezonabilă, va suferi pedeapsa cu întemnițarea și... mai mult, nimeni nu va da sau nu va permite să i se dea acestuia alte lefuri, bunuri, plăți sau salarii, decât cele obișnuite după cum s-a spus.

Încercarea statului englez de a împiedica modificările instituțiilor și ale plăților, care au survenit în urma Morții Negre, nu a funcționat. În 1381, a izbucnit Răscoala Țăranilor, iar rebelii, sub conducerea lui Wat Tyler, chiar au preluat controlul asupra celei mai mari părți a Londrei. Deși au fost înfrânți, până la urmă, iar Tyler a fost executat, nu au mai existat încercări de a impune Statutul lucrătorilor. Serviciile feudale în muncă s-au diminuat, o piață incluzivă a forței de muncă a început să apară în Anglia și salariile au crescut.

Se pare că ciuma a lovit cea mai mare parte a lumii și, peste tot, a pierit un procent asemănător de populație. Astfel, impactul demografic în Europa de Est a fost același ca în Anglia și în Europa de Vest. Forțele sociale și economice în joc au fost și ele aceleași. Forța de muncă era insuficientă și oamenii au cerut libertăți mai mari. Dar în est a funcționat o logică opusă, mai puternică. Oameni mai puțini însemnau salarii mai mari pe o piață a forței de muncă incluzivă. Dar acest lucru le-a oferit seniorilor un stimulent mai puternic pentru a menține piața forței de muncă extractivă și pe țărani, șerbi. Această motivație existase și în Anglia, după cum reiese din Statutul lucrătorilor. Dar țăranii au avut suficient de multă putere ca să își impună voința. Nu a fost la fel în Europa de Est. După ciumă, proprietarii de pământ din est au început să ia în stăpânire suprafețe întinse și să își extindă proprietățile care erau deja mai mari decât cele din Europa Occidentală. Orașele erau mai slabe și mai puțin populate și, în loc să devină mai liberi,

lucrătorii au început să vadă că libertățile deja existente le erau încălcate treptat.

Efectele au devenit foarte clare după 1500, când Europa de Vest a început să ceară produse agricole, cum ar fi grâu, secară și animale, din Est. 80% dintre importurile de secară în Amsterdam proveneau de pe văile fluviilor Elba, Vistula și Odra. La scurt timp, Țările de Jos făceau jumătate din comerțul lor înfloritor cu Europa de Est. Pe măsură ce a crescut cererea occidentalilor, proprietarii de pământ din Est și-au intensificat controlul asupra forței de muncă pentru a-și crește oferta. Această perioadă avea să fie numită „a doua robie“, fiind diferită și mai grea decât forma sa inițială din Evul Mediu Timpuriu. Seniorii au mărit impozitele pe care le strângeau de pe parcelele de pământ ale arendașilor lor și au luat jumătate din producția brută. În Korczyn, Polonia, în 1533, munca pentru senior era plătită în totalitate. Dar, în 1600, aproape jumătate era muncă neremunerată obligatorie. În 1500, țăranii din Mecklenburg, în estul Germaniei, datorau doar câteva zile de muncă neremunerată pe an. În 1550, datorau o zi pe săptămână, iar, în 1600, trei zile pe săptămână. Copiii acestora erau obligați să muncească pentru senior fără să fie plătiți, timp de câțiva ani. În Ungaria, proprietarii de pământ au preluat controlul total asupra pământului în 1514, stabilind prin lege o zi pe săptămână de muncă neremunerată pentru fiecare lucrător. În 1550, s-a ajuns la două zile pe săptămână. Până la sfârșitul secolului, s-au făcut trei zile. Iobagii care erau supuși acestor legi reprezentau 90% din populația rurală la vremea respectivă.

Cu toate că, în 1346, existau puține diferențe între Europa de Vest și cea de Est în termeni de instituții politice și economice, până în 1600, cele două Europe erau cu totul diferite. În Vest, lucrătorii erau scutiți de impozite feudale, penalizări și reglementări, și deveneau actori-cheie în economia de piață înfloritoare. În Est, aceștia făceau și ei parte dintr-o astfel de economie, dar în calitate de robi asupriți, care cultivau hrana și produsele agricole cerute în Vest. Era o economie de piață, dar nu una incluzivă. Discrepanța instituțională a fost rezultatul unei situații în care diferențele dintre aceste zone au părut inițial foarte mici: în Est, seniorii au fost organizați puțin mai bine; au avut puțin mai multe drepturi și proprietăți de pământ mai consolidate. Orașele au fost mai slabe și mai mici, țăranii mai puțin organizați. În marea schemă a istoriei, acestea erau diferențe mici. Totuși, aceste diferențe mici dintre Europa de Est și Europa de Vest au devenit

foarte importante pentru viața populației din aceste zone și pentru traiectoria ulterioară a dezvoltării instituționale, când orânduirea feudală a fost zdruncinată de Moartea Neagră.

Moartea Neagră este un exemplu elocvent de perioadă critică, un eveniment major sau un concurs de împrejurări care dezechilibrează balanța economică sau politică existentă în societate. O perioadă critică este o sabie cu două tăișuri care poate determina o cotitură bruscă în traiectoria unei națiuni. Pe de o parte, poate să deschidă o breșă în ciclul instituțiilor extractive și să permită apariția unora mai incluzive, ca în Anglia. Sau poate intensifica apariția instituțiilor extractive, cum a fost cazul cu cea de-a doua robie din Europa de Est.

Înțelegerea modului în care istoria și perioadele critice modelează traiectoria instituțiilor economice și politice ne permite să dezvoltăm o teorie mai completă despre originile diferențelor în privința sărăciei și a prosperității. În plus, ne permite să explicăm starea de lucruri din prezent și motivul pentru care unele națiuni fac tranziția la instituțiile economice și politice incluzive, în timp ce altele nu o fac.

FORMAREA INSTITUȚIILOR INCLUZIVE

Anglia a fost un caz unic între națiuni când a făcut saltul către creșterea economică de durată, în secolul al XVII-lea. Transformările economice majore au fost precedate de o revoluție politică, revoluție care a adus un set distinct de instituții economice și politice, incluzive într-un grad mult mai mare decât cele ale oricărei societăți anterioare. Aceste instituții urmau să aibă implicații profunde nu doar pentru interesele economice și pentru prosperitate, ci și pentru cine avea să culeagă beneficiile prosperității. Ele nu au fost întemeiate pe consens, ci, mai degrabă, au fost rezultatul unui conflict puternic, într-o vreme în care diferite grupuri se aflau în competiție pentru putere, contestându-și autoritatea reciproc și încercând să organizeze instituțiile spre folosul propriu. Luptele instituționale din secolele al XVI-lea și al XVII-lea au culminat cu două evenimente de referință: Războiul Civil Englez, dintre 1642 și 1651, și, în special, Revoluția glorioasă din 1688.

Revoluția glorioasă a limitat puterea regelui și a executivului, și a dat Parlamentului puterea de a decide asupra instituțiilor economice. În același timp, a făcut accesibil sistemul politic unui segment larg din societate, care a fost capabil să exercite o influență considerabilă asupra modului de funcționare a statului. Revoluția glorioasă a reprezentat fundamentul pentru crearea unei societăți pluraliste, având la bază și accelerând procesul de centralizare politică. Astfel s-a creat primul ansamblu de instituții politice incluzive din lume.

Drept consecință, instituțiile economice au început și ele să devină mai incluzive. Nici sclavia, nici restricțiile economice severe din perioada feudală medievală, precum iobăgia, nu existau în Anglia la începutul secolului al XVII-lea. Existau, totuși, multe restricții asupra activităților economice pe care oamenii le puteau desfășura. Atât economia internă, cât și cea internațională erau sufocate de monopoluri. Statul aplica o taxare arbitrară și manipula sistemul legislativ. Cea mai mare parte a pământului era blocată în forme arhaice de drepturi de proprietate care făceau vânzarea imposibilă și investiția riscantă.

Acest lucru s-a schimbat după Revoluția glorioasă. Guvernul a adoptat un set de instituții economice care ofereau stimulente pentru investiții, comerț și inovații. A întărit durabil drepturile de proprietate, incluzând aici brevetele care confereau drepturi de proprietate pentru idei, oferind, astfel, un stimulent major pentru inovație. A apărat legea și ordinea. Fără precedent istoric a fost aplicarea legii engleze tuturor cetățenilor. Taxarea arbitrară a încetat, iar monopolurile au fost abolite aproape total. Statul englez a promovat în mod energic activitățile comerciale și a depus eforturi pentru susținerea industriei interne, nu doar îndepărtând barierele din fața extinderii activității industriale, ci și conferind putere deplină flotei engleze pentru a apăra interesele comerciale. Prin raționalizarea drepturilor de proprietate, statul a facilitat construirea infrastructurii, în special a drumurilor, a canalurilor și, mai târziu, a căilor ferate, care aveau să se dovedească esențiale pentru dezvoltarea industrială.

Aceste fundamente au modificat, în mod hotărâtor, stimulentele pentru oameni și au impulsionat motoarele prosperității, pregătind calea pentru Revoluția Industrială. Înainte de toate, Revoluția Industrială a depins de progresele tehnologice majore care au exploatat baza de cunoștințe

acumulată în Europa în secolele trecute. Ea a reprezentat o ruptură radicală de trecut, care a fost posibilă grație cercetării științifice și talentelor unor indivizi remarcabili. Marea forță a acestei revoluții a venit din partea pieței care a creat oportunități profitabile pentru dezvoltarea și aplicarea tehnologiilor. Natura incluzivă a piețelor a fost cea care a permis oamenilor să își folosească talentele în domeniile potrivite de activitate. Revoluția s-a bazat, de asemenea, pe educație și pe competențe, întrucât nivelurile relativ ridicate ale educației, cel puțin pentru standardele acelor vremuri, au fost cele care au permis apariția antreprenorilor având viziunea de a utiliza noi tehnologii în afacerile lor și de a găsi muncitorii care să aibă competențele să folosească acele tehnologii.

Nu este o coincidență că Revoluția Industrială a început în Anglia la câteva decenii după Revoluția glorioasă. Marii inventatori, ca James Watt (care a perfecționat mașina cu aburi), Richard Trevithick (care a construit prima locomotivă cu aburi), Richard Arkwright (inventatorul filaturii de bumbac) și Isambard Kingdom Brunel (care a proiectat câteva nave cu aburi revoluționare) au putut îmbrățișa oportunitățile economice generate de ideile lor, au fost siguri că le vor fi respectate drepturile de proprietate și au avut acces la piețe unde inovațiile lor puteau fi vândute și utilizate profitabil. În 1775, imediat după ce i s-a reînnoit brevetul pentru mașina lui cu aburi, pe care el o numea „mașina cu foc“, James Watt îi scria tatălui său:

Dragă tată,

După o opoziție dintre cele mai diverse și violente, am primit în cele din urmă un Act al Parlamentului care conferă drepturi de proprietate asupra noilor mașini cu foc mie și moștenitorilor mei, pe întreg teritoriul Marii Britanii și în colonii, pentru următorii douăzeci și cinci de ani, ceea ce sper că îmi va fi foarte folositor, întrucât există deja o cerere considerabilă pentru ele.

Această scrisoare arată două lucruri. În primul rând, Watt a fost motivat de oportunitățile de piață pe care le-a anticipat, de „cererea substanțială“ din Marea Britanie și din plantațiile ei, coloniile engleze de peste ocean. În al

doilea rând, ea arată cum a putut el să influențeze parlamentul pentru a obține ceea ce voia, întrucât acesta răspundea solicitărilor indivizilor și inovatorilor.

Progresele tehnologice, imboldul companiilor de a se extinde și de a investi și utilizarea eficientă a competențelor și a talentului, toate acestea au fost posibile datorită instituțiilor economice incluzive pe care Anglia le-a dezvoltat. Acestea, la rândul lor, au fost întemeiate pe baza instituțiilor politice incluzive.

Anglia a dezvoltat aceste instituții politice incluzive datorită a doi factori. Întâi, au existat instituțiile politice, inclusiv un stat centralizat, care i-au permis țării să facă următorul pas radical – de fapt, fără precedent – către instituțiile incluzive, odată cu începutul Revoluției glorioase. Cu toate că acest factor a făcut ca Anglia să fie diferită de o mare parte din lume, el nu a făcut-o să fie semnificativ deosebită față de țări occidentale ca Franța și Spania. Mai important a fost al doilea factor. Evenimentele care au condus la Revoluția glorioasă au creat o mare coaliție puternică de durată, în stare să impună restricții puterii monarhiei și a executivului, care au fost forțate să fie deschise revendicărilor acestei coaliții. Acest lucru a pus bazele unor instituții politice pluraliste care, apoi, au permis dezvoltarea instituțiilor economice care aveau să sprijine prima Revoluție Industrială.

MICI DIFERENȚE CARE CONTEAZĂ

Inegalitatea mondială a crescut dramatic odată cu Revoluția Industrială britanică, sau engleză, întrucât doar unele părți din lume au adoptat inovațiile și noile tehnologii pe care oameni ca Arkwright și Watt, și cei mulți care au urmat, le-au dezvoltat. Reacția diferitelor națiuni la acest val de tehnologie, care a decis dacă acestea aveau să sufere în sărăcie sau să obțină o creștere economică durabilă, a fost modelată, în mare măsură, de către traiectoriile istorice diferite ale instituțiilor acestor națiuni. Pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, existau deja diferențe notabile între instituțiile politice și economice din lume. Dar de unde veneau aceste diferențe?

Instituțiile politice engleze se îndreptau către un grad mai mare de pluralism în jurul anului 1688, în comparație cu cele din Franța și Spania, dar, dacă ne întoarcem în urmă cu 100 de ani, în 1588, diferențele aproape că nu se văd. Toate cele trei țări erau conduse de monarhi absolutiști: Elisabeta I în Anglia, Filip al II-lea în Spania și Henric al III-lea în Franța. Toți se luptau cu adunările cetățenilor – precum Parlamentul în Anglia, Cortes în Spania și Stările Generale în Franța – care cereau mai multe drepturi și controlul asupra monarhiei. Aceste adunări aveau fiecare puteri și competențe întru câtva diferite. De exemplu, Parlamentul englez și Parlamentul spaniol, Cortesul, aveau putere asupra stabilirii impozitelor, în vreme ce Stările Generale nu aveau. În Spania, acest lucru nu prea avea importanță, deoarece, după 1492, Coroana spaniolă a dispus de un vast imperiu american și a beneficiat masiv de pe urma aurului și a argintului găsite acolo. În Anglia, situația era diferită. Elisabeta I era cu mult mai puțin independentă financiar, așadar, era nevoită să ceară Parlamentului mai multe impozite. În schimb, Parlamentul solicita concesii, în special restricții asupra dreptului Elisabetei de a crea monopoluri. A fost un conflict pe care l-a câștigat, în timp, Parlamentul. În Spania, Cortesul a pierdut într-un conflict similar. Comerțul nu a fost doar monopolizat; a fost monopolizat de monarhia spaniolă.

Aceste diferențe, care inițial au părut minore, au început să conteze foarte mult în secolul al XVII-lea. Cu toate că America fusese descoperită prin 1492, iar Vasco da Gama ajunsese în India ocolind Capul Bunei Speranțe, aflat în capătul sudic al Africii, în 1498, abia după 1600 a început să aibă loc expansiunea adevărată a comerțului mondial, în special în Atlantic. În 1585, a început prima colonizare engleză a Americii de Nord, la Roanoke, unde este acum Carolina de Nord. În 1600, s-a format Compania Britanică a Indiilor de Est. În 1602, aceasta a fost urmată de înființarea echivalentului olandez. În 1607, Virginia Company a întemeiat colonia Jamestown. Până în anii 1620, era colonizată regiunea Caraibelor, Barbados fiind ocupat în 1627. Franța se extindea și ea în Atlantic, întemeind Quebec City în 1608, capitala Noii Franțe, în Canada de azi. Consecințele acestei expansiuni economice asupra instituțiilor au fost foarte diferite pentru Anglia, în comparație cu Spania și Franța tocmai datorită diferențelor minore inițiale.

Elisabeta I și succesorii ei nu au putut monopoliza comerțul cu America. Alți monarhi europeni au putut. Așadar, dacă în Anglia comerțul și colonizarea transatlantice au dus la apariția unui grup mare de comercianți bogați, care

nu prea aveau relații cu Coroana, nu aceeași situație a fost în cazul Spaniei sau Franței. Comercianții englezi nu puteau suferi controlul regal și au cerut transformări ale instituțiilor politice și restricționarea prerogativelor regale. Ei au jucat un rol esențial în Războiul Civil Englez și în Revoluția glorioasă. Conflicte similare au avut loc peste tot. Regii francezi, de exemplu, s-au confruntat cu rebeliunile cunoscute sub numele de Frondă, între 1648 și 1652. Diferența era că, în Anglia, era cu mult mai probabil ca oponenții absolutismului să triumfe pentru că aceștia erau relativ bogați și mai numeroși decât oponenții absolutismului din Spania și Franța.

Traiectoriile diferite ale societăților engleză, franceză și spaniolă, în secolul al XVII-lea, arată importanța interacțiunii dintre diferențele instituționale mici și perioadele critice. În timpul perioadelor critice, un eveniment major sau un concurs de împrejurări tulbură echilibrul existent al puterii politice sau economice al unei națiuni. Astfel de evenimente pot afecta doar o singură țară, cum s-a întâmplat în cazul morții președintelui Mao Zedong, în 1976, care a condus la o perioadă critică doar pentru China comunistă. Deseori, însă, perioadele critice afectează un întreg ansamblu de societăți, așa cum, spre exemplu, colonizarea și apoi decolonizarea au afectat cea mai mare parte a globului.

Asemenea perioade critice sunt importante deoarece se ridică bariere formidabile în fața progreselor treptate, care rezultă din sinergia instituțiilor politice și economice extractive și din sprijinul pe care și-l acordă unele altora. Persistența acestei bucle de feedback generează un cerc vicios. Cei care beneficiază de pe urma statu quo-ului sunt bogați și bine organizați și se pot împotrivi eficient transformărilor majore care le vor răpi privilegiile economice și puterea politică.

Odată ce apare o perioadă critică, diferențele mici, dar care au importanță, reprezintă diferențele instituționale inițiale care pun în mișcare reacții foarte diferite. Acesta este motivul pentru care diferențele instituționale relativ mici dintre Anglia, Franța și Spania au dus la traiectorii de dezvoltare fundamental diferite. Traiectoriile au rezultat din perioadele critice generate de oportunitățile economice care li s-au ivit europenilor prin comerțul transatlantic.

Chiar dacă diferențele instituționale mici contează mult în timpul perioadelor critice, nu toate diferențele instituționale sunt mici și, în mod firesc, diferențe instituționale mai mari duc la modele chiar mai discrepante în timpul unor asemenea perioade. Dacă diferențele instituționale dintre Anglia și Franța erau mici în 1588, diferențele dintre Europa de Vest și cea de Est erau mult mai mari. În Vest, state puternic centralizate, ca Anglia, Franța și Spania, aveau instituții constituționale latente (Parlamentul, Stările Generale și Cortesul). Existau, de asemenea, asemănări fundamentale între instituțiile economice, cum ar fi absența iobăgiei.

Lucrurile stăteau altfel în Europa de Est. Regatul polono-lituanian, de exemplu, era condus de o clasă de elită numită Szlachta, ai cărei membri erau atât de puternici, încât introduseseră chiar și alegeri pentru regi. Această guvernare nu era absolutistă ca aceea din Franța lui Ludovic al XIV-lea, Regele Soare, dar era vorba de absolutismul unei elite, instituțiile politice extractive fiind la fel. Szlachta a condus o societate în mare parte rurală, unde predominau iobagii, care nu aveau deloc libertate de mișcare sau oportunități economice. Mai departe către est, țarul rus Petru cel Mare construia și el un absolutism cu mult mai viguros și mai extractiv decât ar fi putut visa chiar și Ludovic al XIV-lea. Harta 8 oferă o imagine clară a proporțiilor discrepanței dintre Europa de Vest și de Est, la începutul secolului al XIX-lea. Aceasta reprezintă grafic iobăgia în Europa, în 1800. În țările care sunt colorate în gri-închis exista iobăgie, în cele colorate în gri-deschis nu exista. Europa estică este colorată intens; Europa Occidentală este colorată mai puțin intens.

Totuși, instituțiile din Europa de Vest nu fuseseră dintotdeauna foarte diferite de cele din Est. Ele au început, așa cum am văzut mai devreme, să difere în secolul al XIV-lea, după ce a lovit Moartea Neagră, în 1346. Până atunci, existau diferențe mici între instituțiile politice și economice din Europa de Vest și de Est. Anglia și Ungaria erau conduse chiar de membrii aceleiași familii, dinastia de Anjou. Diferențele instituționale mai importante, care au apărut în urma Morții Negre, au creat apoi cadrul în care discrepanțele mai semnificative dintre Est și Vest aveau să se manifeste în timpul secolelor al XVII-lea, al XVIII-lea și al XIX-lea.

Dar unde iau naștere, în primul rând, diferențele instituționale mici de la care pornește acest proces de discrepanță? De ce Europa de Est a avut instituții

politice și economice diferite de cele din Occident, în secolul al XIV-lea? De ce era echilibrul puterilor dintre Coroană și Parlament diferit în Anglia față de Franța și Spania? După cum vom vedea în capitolul următor, chiar și societăți care sunt cu mult mai puțin complexe decât societatea noastră modernă creează instituții politice și economice care au efecte puternice asupra vieții membrilor lor. Acest lucru este valabil chiar și pentru vânători-culegători, așa cum știm din exemplul societăților care au supraviețuit, ca populația San din Botswana modernă, și care nu cultivă pământul și nici măcar nu trăiesc în așezări permanente.

Două societăți nu creează niciodată aceleași instituții; ele au obiceiuri diferite, sisteme diferite de drepturi de proprietate și moduri diferite de a împărți un animal vânat sau prada furată de la un alt grup. Unele societăți recunosc autoritatea bătrânilor, altele nu; unele dobândesc un grad de centralizare politică încă de la început, dar altele nu. Societățile sunt supuse în permanență conflictului economic și politic care este rezolvat în moduri diferite datorită diferențelor istorice specifice, rolului indivizilor sau doar unor factori întâmplători.

Aceste diferențe sunt deseori mici inițial, dar se acumulează, dând naștere unui proces de separare a traiectoriilor de dezvoltare ale unor instituții până atunci similare. La fel cum două populații izolate se îndepărtează una de cealaltă încet, într-un proces de derivație genetică, pentru că mutațiile genetice accidentale se adună, două societăți, altminteri asemănătoare, se îndepărtează, de asemenea, încet, una de cealaltă, din punct de vedere instituțional. Cu toate că, la fel ca derivația genetică, angajarea pe căi de dezvoltare diferite a unor instituții aflate până în acel moment în aceeași situație nu are o traiectorie predeterminată și nu trebuie nici măcar să fie cumulativă; de-a lungul secolelor, ea poate duce la diferențe perceptibile, uneori importante.

Diferențele create de separarea traiectoriilor de dezvoltare ale instituțiilor devin în mod special importante, deoarece ele influențează modul în care societatea reacționează la schimbările de circumstanțe economice sau politice, în timpul perioadelor critice.

Harta 8: Iobăgia în Europa, în 1800

Modelele de dezvoltare economică întru totul diferite din lumea aceasta depind de interacțiunea dintre perioadele critice și separarea traiectoriilor de dezvoltare ale instituțiilor. Instituțiile politice și economice existente – uneori modelate de un lung proces de separare a traiectoriilor de dezvoltare, alteori fiind rezultatul unor reacții diferite la perioadele critice precedente –

creează nicovala pe care schimbarea viitoare urmează să fie modelată. Moartea Neagră și extinderea comerțului mondial, după 1600, au reprezentat două perioade critice importante pentru puterile europene și au interacționat cu instituții inițiale diferite, creând o discrepanță majoră. Pentru că, în 1346, în Europa de Vest, țăranii aveau mai multă putere și autonomie decât aveau cei din Europa de Est, Moartea Neagră a dus la disoluția feudalismului în Vest și la a doua robie în Est. Pentru că Europa de Est și Europa de Vest începuseră să fie diferite în secolul al XIV-lea, noile oportunități economice din secolele al XVII-lea, al XVIII-lea și al XIX-lea aveau, de asemenea, să aibă implicații fundamental diferite pentru aceste părți ale Europei. Pentru că, în 1600, dominația Coroanei era mai slabă în Anglia decât în Franța și Spania, comerțul transatlantic a deschis calea către crearea de noi instituții cu un grad mai mare de pluralism în Anglia, întărind, în același timp, monarhia franceză și pe cea spaniolă.

TRAIECTORIA CONTINGENTĂ A ISTORIEI

Rezultatele evenimentelor din timpul perioadelor critice sunt modelate de forța istoriei, întrucât instituțiile economice și politice existente modelează echilibrul puterilor și stabilesc ce este fezabil din punct de vedere politic. Rezultatul, însă, nu este predeterminat istoric, ci contingent. Traiectoria precisă a dezvoltării instituționale, în aceste perioade, depinde de care anume dintre forțele opuse va învinge, de care grupuri vor reuși să formeze coaliții eficiente și de ce lideri anume vor fi capabili să organizeze evenimentele în interesul lor.

Rolul contingenței poate fi exemplificat prin originile instituțiilor politice incluzive din Anglia. Nu doar că nu a existat nimic prestabilit în ceea ce privește victoria grupurilor aflate pe poziții rivale în privința limitării puterii Coroanei și a instituțiilor mai pluraliste, în timpul Revoluției glorioase din 1688, dar întreaga traiectorie care a condus la această revoluție politică s-a aflat la discreția evenimentelor contingente. Victoria acelor grupuri a fost legată, în mod implacabil, de perioada critică generată de ascensiunea comerțului transatlantic care i-a îmbogățit și i-a încurajat pe comercianții ce se opuneau Coroanei. Dar, un secol mai devreme, fusese departe de a fi evident că Anglia va ajunge să domine mările, să colonizeze multe părți din

Caraibe și din America de Nord sau că va controla atât de mult din comerțul profitabil cu Americile și cu Orientul. Nici Elisabeta I, nici alți monarhi din dinastia Tudorilor dinaintea ei nu construiseră o flotă puternică, unită. Flota engleză se baza pe corsari și pe vase comerciale independente și era mult mai slabă decât flota spaniolă. Profiturile din comerțul transatlantic, totuși, i-au atras pe acești corsari, făcându-i să înfrunte monopolul spaniol asupra oceanului. În 1588, spaniolii au hotărât să pună punct acestor provocări la adresa monopolului lor, precum și amestecului englez în Țările de Jos spaniole, care luptau la vremea respectivă pentru independență împotriva Spaniei.

Monarhul spaniol Filip al II-lea a trimis o flotă puternică, Armada, sub comanda ducelui de Medina Sidonia. Mulți au luat ca sigur faptul că spaniolii aveau să îi înfrângă în mod clar pe englezi, să își întărească monopolul asupra Atlanticului și, probabil, să o dea jos pe Elisabeta I, câștigând poate, în cele din urmă, controlul asupra Insulelor Britanice. Însă ceva cu totul diferit s-a întâmplat. Vremea proastă și erorile strategice ale lui Sidonia, care fusese numit în ultimul moment, după ce un comandant mai experimentat murise, au făcut ca Armada spaniolă să își piardă avantajul. În ciuda șanselor reduse, englezii au distrus mare parte din flota adversarilor lor mult mai puternici. Apele Atlanticului erau acum deschise englezilor aproape în condiții de egalitate. Fără această victorie neverosimilă a englezilor, evenimentele care aveau să genereze perioada critică de transformări și să multiplice instituțiile politice caracteristic pluraliste ale Angliei, de după 1688, nu s-ar fi pus niciodată în mișcare. Harta 9 arată succesiunea naufragiilor spaniole, în timp ce Armada era urmărită în jurul Insulelor Britanice.

Desigur, în 1588, nimeni nu putea prevedea consecințele norocoasei victorii engleze. Puțini au înțeles, probabil, la vremea respectivă, că acest lucru avea să dea naștere unei perioade critice care urma să conducă la o revoluție politică importantă un secol mai târziu.

Nu trebuie să se presupună că orice perioadă critică va duce la o revoluție politică de succes sau la o schimbare în bine. Istoria este plină de exemple de revoluții și de mișcări radicale care au înlocuit o tiranie cu o alta, după un model pe care sociologul german Robert Michels l-a botezat legea de fier a oligarhiei, o formă deosebit de pernicioasă a cercului vicios. Sfârșitul

colonialismului, în deceniile de după cel de-al Doilea Război Mondial, a deschis perioade critice pentru multe foste colonii.

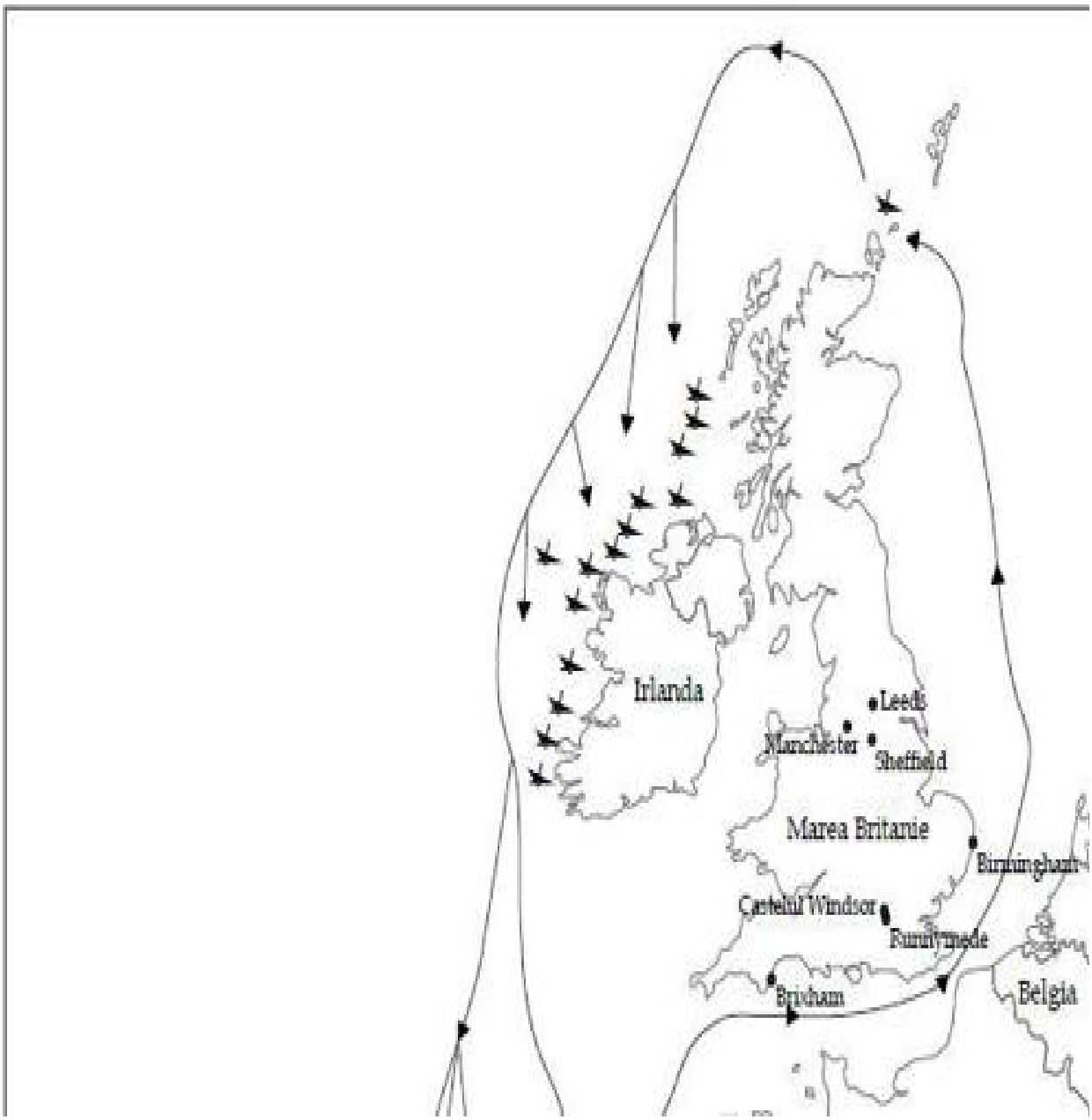

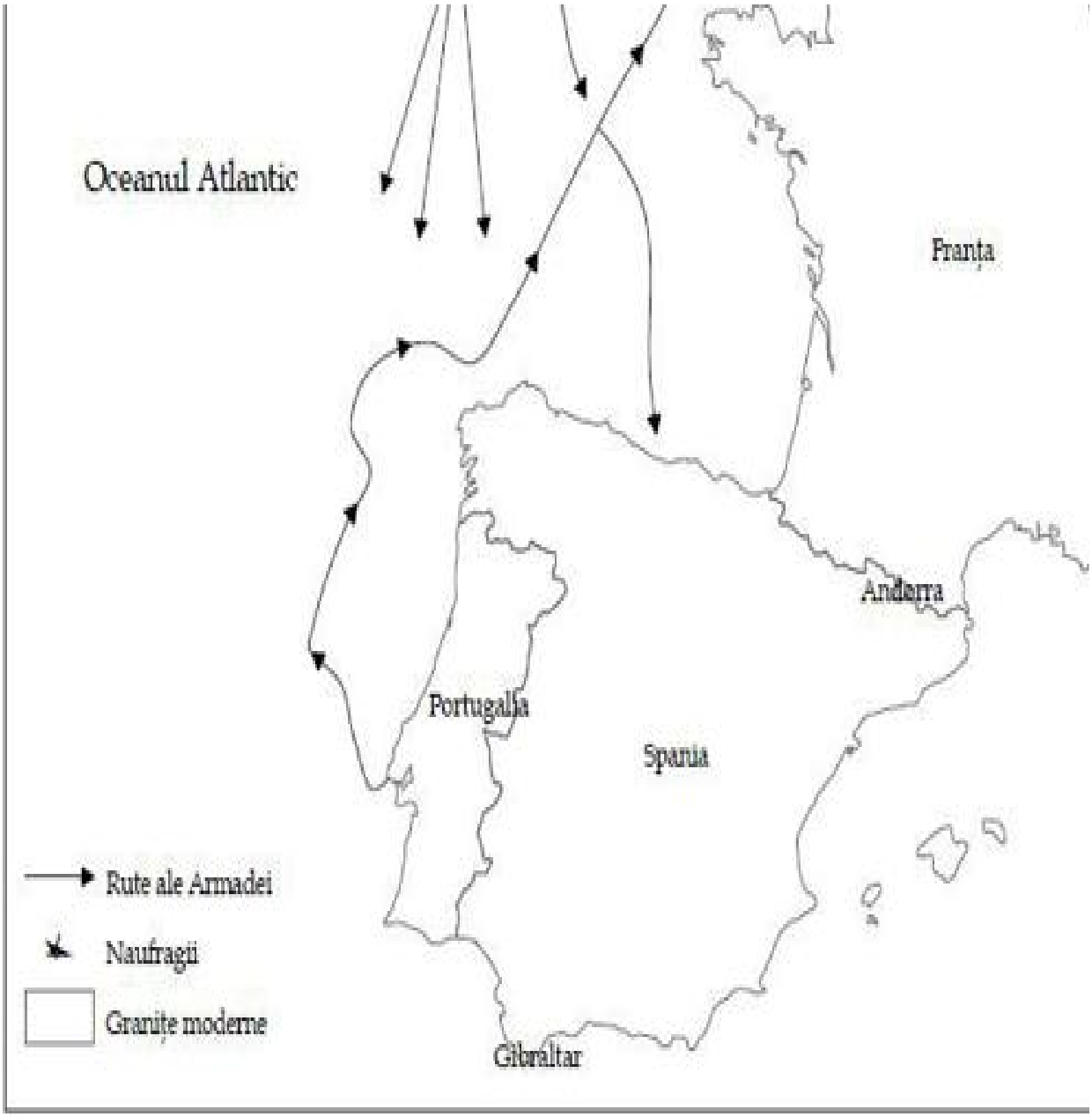

Harta 9: Armada spaniolă, naufragii și locuri-cheie care au condus la punctul de cotitură

Însă, în cele mai multe cazuri din Africa Subsahariană și în multe exemple din Asia, guvernele din perioada post-independență au acționat conform modelului descris de Robert Michels și au repetat și au intensificat abuzurile predecesorilor lor, deseori limitând sever distribuirea puterii politice,

anulând reținerile și subminând stimulentele și așa insuficiente pe care instituțiile economice le ofereau pentru investiții și progres economic. Doar în câteva cazuri, în societăți ca Botswana, s-a întâmplat ca perioadele critice să fie folosite pentru lansarea unui proces de transformare politică și economică, care a netezit calea pentru creșterea economică.

Perioadele critice pot avea ca rezultat și o direcție de transformare majoră mai degrabă înspre decât în sensul opus instituțiilor extractive. Instituțiile incluzive, cu toate că au propriul circuit, cercul virtuos, își pot inversa și ele cursul și pot deveni treptat mai extractive din pricina provocărilor perioadelor critice – și dacă acest lucru se întâmplă sau nu este, din nou, ceva contingent. Republica Venețiană, așa cum vom vedea în capitolul 6, a făcut pași mari către instituțiile politice și economice incluzive, în perioada medievală. Dar, dacă astfel de instituții au devenit treptat mai puternice în Anglia după Revoluția glorioasă din 1688, în Veneția, ele s-au transformat, în cele din urmă, în instituții extractive aflate sub controlul unui cerc restrâns de elite care a monopolizat atât oportunitățile economice, cât și puterea politică.

ÎNȚELEGEREA STĂRII DE FAPT

Apariția unei economii de piață, care a avut la bază instituții incluzive și o creștere economică de durată, în Anglia secolului al XVIII-lea, a trimis unde de șoc în toată lumea, nu în ultimul rând pentru că a permis Angliei să colonizeze o mare parte a globului. Dar, dacă influența creșterii economice engleze s-a răspândit în mod sigur în jurul globului, instituțiile economice și politice care au generat-o nu au făcut, în mod automat, același lucru. Răspândirea Revoluției Industriale a avut efecte diferite asupra lumii, la fel cum Moartea Neagră a avut efecte diferite asupra Europei Occidentale și de Est, și la fel cum expansiunea comerțului transatlantic a avut efecte diferite în Anglia și în Spania. Instituțiile locale din diferite părți ale lumii au fost cele care au determinat impactul, iar aceste instituții au fost într-adevăr diferite – micile diferențe fuseseră amplificate, de-a lungul timpului, de perioadele critice anterioare. Aceste diferențe instituționale și implicațiile lor au avut tendința de a persista până în prezent, grație cercurilor vicioase și virtuoase, deși în mod imperfect, și reprezintă cheia pentru a înțelege atât

modul în care a apărut inegalitatea mondială, cât și natura stării de fapt din jurul nostru.

În unele zone din lume au apărut instituții care erau foarte apropiate de cele din Anglia, deși pe o cale foarte diferită. Acest lucru a fost în mod deosebit adevărat pentru unele zone populate de coloniști europeni, precum Australia, Canada și Statele Unite, deși instituțiile acestora abia se construiau în timp ce Revoluția Industrială se punea în mișcare. Așa cum am văzut în capitolul 1, un proces care începe cu întemeierea coloniei Jamestown, în 1607, și care culminează cu Războiul de Independență și cu adoptarea Constituției SUA, are multe caracteristici în comun cu lunga luptă a parlamentului împotriva monarhiei în Anglia, deoarece acesta a dus tot la un stat centralizat cu instituții politice pluraliste. Revoluția Industrială s-a răspândit apoi rapid în asemenea țări.

Europa de Vest, experimentând multe dintre aceleași procese istorice, a avut instituții similare celor ale Angliei la vremea Revoluției Industriale. Au existat diferențe mici, dar importante, între Anglia și restul țărilor, ceea ce explică de ce Revoluția Industrială a avut loc în Anglia și nu în Franța. Această revoluție a generat apoi o situație cu totul nouă și seturi mult diferite de provocări la adresa regimurilor europene, lucru care, la rândul său, a dat naștere unui nou ansamblu de conflicte, care a culminat cu Revoluția Franceză. Revoluția Franceză a reprezentat o altă perioadă critică care a determinat instituțiile din Europa Occidentală să se apropie de cele din Anglia, în timp ce Europa de Est a urmat un traseu tot mai diferit.

Restul lumii a urmat traiectorii instituționale diferite. Colonizarea europeană a pus bazele discrepanței instituționale de pe continentul american unde, spre deosebire de instituțiile incluzive dezvoltate în Statele Unite și Canada, au apărut instituțiile extractive din America Latină, ceea ce explică modelele de inegalitate pe care le vedem în America de Sud de azi. Instituțiile politice și economice extractive ale conchistadorilor spanioli s-au păstrat în America Latină, condangând o mare parte a regiunii la sărăcie. Argentina și Chile, totuși, au dus-o mai bine decât majoritatea celorlalte țări din regiune. Ele au avut o populație indigenă și resurse sărace de minereu și au fost „neglijate“, în timp ce spaniolii s-au concentrat asupra teritoriilor ocupate de civilizațiile aztecă, maiașă și incașă. Nu este o coincidență că cea mai săracă parte a Argentinei este partea de nord-vest, singura zonă din țară integrată

economiei coloniale spaniole. Sărăcia sa persistentă, moștenirea instituțiilor extractive, sunt asemănătoare celor generate de mita Potosí în Bolivia și în Perú.

Africa a fost regiunea din lume cu instituțiile cele mai puțin capabile să profite de pe urma ocaziilor oferite de Revoluția Industrială. Cel puțin în ultimii o mie de ani, cu excepția unor mici zone izolate și pe durate limitate de timp, Africa a rămas în urma restului lumii în termeni de tehnologie, dezvoltare politică și prosperitate. Este acea parte a lumii unde statele centralizate s-au format foarte târziu și au fost insuficient de centralizate. Acolo unde, totuși, acestea s-au format, au avut, după câte se pare, un grad la fel de ridicat de absolutism ca și Regatul Congo și deseori o viață scurtă, de regulă prăbușindu-se. Africa împărtășește această traiectorie a absenței centralizării statale cu țări precum Afghanistan, Haiti și Nepal, care au eșuat în a impune ordinea pe teritoriile lor și în a crea o structură cât de cât stabilă pentru a dobândi măcar un minim de progres economic. Deși localizate în părți foarte diferite ale lumii, Afghanistan, Haiti și Nepal au multe în comun din punct de vedere instituțional cu majoritatea națiunilor din Africa Subsahariană și sunt, astfel, unele dintre cele mai sărace țări ale lumii de astăzi.

Modul în care instituțiile africane au ajuns la forma lor extractivă din prezent ilustrează din nou procesul separării traiectoriilor de dezvoltare ale instituțiilor punctat de perioadele critice, dar, în acest caz, având, deseori, efecte potrivnice, în special în timpul expansiunii comerțului transatlantic cu sclavi. Au existat noi oportunități economice pentru Regatul Congo atunci când au sosit comercianții europeni. Comerțul pe distanță lungă, care transformase Europa, a transformat și Regatul Congo, dar, din nou, diferențele instituționale inițiale au contat. Absolutismul congolez s-a metamorfozat de la forma de dominație totală asupra societății, cu instituții economice extractive care, pur și simplu, au prădat toată producția agricolă a cetățenilor regatului, la forma de înrobire în masă a populației, pe care regatul a vândut-o portughezilor în schimbul armelor și a produselor de lux pentru elita congoleză.

Diferențele inițiale dintre Anglia și Congo s-au materializat în faptul că, în vreme ce noile oportunități oferite de comerțul pe lungă distanță au generat o perioadă critică ce a dus la apariția de instituții politice pluraliste în cea

dintâi, acestea au distrus, de asemenea, orice speranță ca absolutismul să fie înfrânt în Congo. În mare parte din Africa, profiturile substanțiale care se obțineau de pe urma sclaviei au condus nu doar la intensificarea acesteia și la nesiguranța și mai crescută a dreptului de proprietate al populației, ci și la războaie grele și la distrugerea multor instituții existente; în câteva secole, orice proces de centralizare statală fusese distrus cu totul și multe state africane se prăbușiseră în mare măsură. Cu toate că unele state noi, și uneori puternice, s-au format pentru a exploata comerțul cu sclavi, acestea au avut la bază războiul și jaful. Este posibil ca perioada critică a descoperirii Americii să fi ajutat Anglia să dezvolte instituții incluzive, dar tot aceasta a făcut instituțiile din Africa chiar mai extractive.

Deși comerțul cu sclavi a dispărut, în mare parte, după 1807, colonialismul european ulterior nu doar că a anulat modernizarea economică în formare în părți din Africa de Sud și de Vest, dar, de asemenea, a blocat orice posibilitate de reforme instituționale. Acest lucru a însemnat că, dincolo de zone precum Congo, Madagascar, Namibia și Tanzania, zone unde jaful, distrugerile și chiar crimele în masă erau regula, șansele erau mici ca Africa să își schimbe traiectoria instituțională.

Mai rău, structurile guvernării coloniale i-au lăsat Africii o moștenire instituțională mai complexă și mai dăunătoare în anii 1960, decât la începutul perioadei coloniale. Dezvoltarea instituțiilor politice și economice în multe colonii africane a însemnat că, în loc să genereze o perioadă critică pentru îndreptarea instituțiilor acestora, independența a creat o breșă prin care lideri lipsiți de scrupule au luat în stăpânire și au perfecționat instituțiile extractive pe care le-au condus coloniștii europeni. Stimulentele politice pe care le-au creat aceste structuri au condus la un stil de politică ce a reprodus schemele istorice de drepturi de proprietate nesigure și ineficiente, în cadrul unor state cu tendințe absolutiste puternice, dar cărora le lipsea, totuși, vreo autoritate centralizată asupra teritoriilor lor.

Revoluția Industrială nu a ajuns încă în Africa deoarece acest continent a experimentat un lung cerc vicios al rezistenței și al inventării instituțiilor politice și economice extractive. Botswana este excepția. Așa cum vom vedea în capitolele următoare, în secolul al XIX-lea, regele Khama, bunicul primului premier al Botswanei în momentul independenței, Seretse Khama, a inițiat modificări instituționale pentru a moderniza instituțiile politice și

economice ale tribului său. În mod remarcabil, aceste modificări nu au dispărut în perioada colonială, în parte ca o consecință a provocărilor inteligente ale lui Khama și ale altor conducători la adresa autorității coloniale. Interacțiunea lor cu perioada critică pe care a generat-o independența față de guvernarea colonială a pus bazele succesului economic și politic al Botswanei. A fost un alt caz în care micile diferențe istorice au contat.

Există tendința de a vedea evenimentele istorice drept consecința inevitabilă a unor forțe adânc înrădăcinate. Cu toate că noi punem un mare accent pe modul în care istoria instituțiilor economice și politice creează cercuri vicioase și virtuoase, contingența, așa cum am subliniat în contextul dezvoltării instituțiilor engleze, poate fi mereu un factor de influență. Studiind în Anglia, în anii 1940, Seretse Khama s-a îndrăgostit de Ruth Williams, o femeie albă. În consecință, regimul rasist de apartheid din Africa de Sud a convins guvernul englez să îl excludă din protectorat, apoi Khama a convocat Bechuanaland (a cărui administrație se afla în sarcina Înaltului Comisar al Africii de Sud) și a renunțat la titlul său de rege. Când s-a întors pentru a conduce lupta anticolonială, intenția sa nu a fost de a apăra instituțiile tradiționale, ci de a le adapta lumii moderne. Khama a fost un om extraordinar, dezinteresat de averea personală și devotat construirii țării lui. Majoritatea celorlalte țări africane nu au fost la fel de norocoase. Ambele lucruri au contat: dezvoltarea istorică a instituțiilor în Botswana și factorii contingenți care au făcut ca aceste instituții să reprezinte baza pe care s-a construit ulterior, mai degrabă decât să fie răsturnate sau deformate, așa cum s-a întâmplat în alte părți ale Africii.

În secolul al XIX-lea, absolutismul nu foarte diferit de cel din Africa sau din Europa de Est punea piedici în calea industrializării în mare parte din Asia. În China, statul era puternic absolutist, iar orașele independente, comercianții și industriașii independenți erau fie inexistenți, fie mult mai slabi politic. China era o putere navală importantă, foarte implicată în comerțul pe lungă distanță, cu secole înaintea europenilor. Numai că ea abandonase oceanele la momentul nepotrivit, când împărații Ming au hotărât, la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, că intensificarea comerțului pe lungă distanță și distrugerea creatoare pe care cea dintâi o putea aduce le-ar fi putut amenința domnia.

În India, separarea traiectoriilor de dezvoltare ale instituțiilor a funcționat diferit și a condus la dezvoltarea unui sistem de caste ereditar rigid, unic, care a limitat funcționarea pieței și repartiția forței de muncă, în funcție de îndeletniciri, într-un mod mult mai sever decât ordinea feudală în Europa medievală. De asemenea, a sprijinit o altă formă puternică de absolutism sub conducătorii moguli. Majoritatea țărilor europene au avut sisteme similare în Evul Mediu. Numele de familie anglo-saxone moderne, ca Baker, Cooper și Smith, se trag direct din categoriile de îndeletniciri ereditare. Brutarii (bakers) coceau, dogarii (coopers) făceau butoaie, iar fierarii (smiths) prelucrau metalele. Însă aceste categorii nu au fost niciodată la fel de rigide ca diferențele din cadrul castelor indiene și, în timp, și-au pierdut importanța în influențarea alegerii ocupației unei persoane. Deși negustorii indieni au făcut comerț pe Oceanul Indian și s-a dezvoltat o industrie importantă de textile, sistemul de caste și absolutismul mogul au reprezentat bariere serioase pentru dezvoltarea instituțiilor economice incluzive în India. În secolul al XIX-lea, circumstanțele erau încă și mai puțin favorabile industrializării, întrucât India devenise o colonie extractivă a englezilor. China nu a fost niciodată colonizată oficial de către o putere europeană, dar, după ce englezii i-au înfrânt pe chinezi în Războaiele Opiului, între 1839 și 1842, și apoi, din nou, între 1856 și 1860, China a fost nevoită să semneze o serie de tratate umilitoare și să permită pătrunderea exporturilor europene. Întrucât China, India și alte țări nu au reușit să profite de pe urma oportunităților comerciale și industriale, Asia, cu excepția Japoniei, a rămas în urmă, în timp ce Europa Occidentală a mers înainte.

Cursul dezvoltării instituționale, pe care l-a trasat Japonia în secolul al XIX-lea, ilustrează din nou interacțiunea dintre perioadele critice și micile diferențe generate de separarea traiectoriilor de dezvoltare ale instituțiilor. Japonia, ca și China, s-a aflat sub o conducere absolutistă. Familia Tokugawa a preluat conducerea în 1600 și a guvernat peste un sistem feudal care, și el, a interzis comerțul internațional. Și Japonia s-a confruntat cu o perioadă critică generată de intervenția occidentală, când patru nave de război americane, sub comanda lui Matthew C. Perry, au intrat în golful Edo, în iulie 1853, cerând concesiuni comerciale similare celor pe care le obținuseră englezii de la chinezi în urma Războaielor Opiului. Dar această conjunctură critică a avut rezultate foarte diferite în Japonia. În ciuda vecinătății și a interacțiunilor, prin secolul al XIX-lea, China și Japonia o luaseră deja pe căi diferite din punct de vedere instituțional.

Deși guvernarea Tokugawa din Japonia era absolutistă și extractivă, ea exercita doar o autoritate fragilă asupra conducătorilor celorlalte domenii feudale importante și era sensibilă la provocări. Cu toate că au existat revolte țărănești și conflicte civile, absolutismul chinez a fost mai puternic, iar opoziția mai puțin organizată și autonomă. În China nu au existat conducători asemenea celor ai domeniilor feudale menționate din Japonia, care să poată înfrunta conducerea absolutistă a împăratului și să traseze o traiectorie instituțională alternativă. Această diferență instituțională, din multe puncte de vedere mică în comparație cu diferențele care separă China și Japonia de Europa Occidentală, a avut consecințe decisive în timpul perioadei critice generate de sosirea în forță a englezilor și a americanilor. China a continuat să meargă pe calea absolutismului și după Războaiele Opiului, pe când amenințarea americană a întărit opoziția față de conducerea Tokugawa în Japonia și a condus la o revoluție politică, Restaurația Meiji, așa cum vom vedea în capitolul 10. Această revoluție politică japoneză a permis dezvoltarea unor instituții politice mai incluzive și a unor instituții economice mult mai incluzive, și a pus bazele dezvoltării japoneze rapide ulterioare, în vreme ce China a stagnat sub conducerea absolutistă.

Modul în care Japonia a reacționat la amenințarea reprezentată de navele de război americane, dând naștere unui proces de transformare instituțională fundamentală, ne ajută să înțelegem un alt aspect al stării de fapt din jurul nostru: tranzițiile de la stagnare la dezvoltare rapidă. Coreea de Sud, Taiwanul și, în cele din urmă, China au ajuns la rate amețitoare de creștere economică, după cel de-al Doilea Război Mondial, urmând o traiectorie similară celei adoptate de Japonia. În fiecare dintre aceste cazuri, creșterea a fost precedată de modificări istorice în cadrul instituțiilor economice – deși nu întotdeauna în cadrul instituțiilor politice, așa cum se observă în cazul Chinei.

Logica modului în care episoade de creștere rapidă ajung la un final abrupt și li se inversează direcția are și ea legătură cu aceste explicații. La fel cum unii pași decisivi către instituții economice incluzive pot declanșa o creștere economică rapidă, o abandonare bruscă a instituțiilor incluzive poate conduce la stagnare economică. Dar, mai adesea, prăbușirile după creștere rapidă, ca în Argentina sau în Uniunea Sovietică, sunt o consecință a creșterii din cadrul instituțiilor extractive, care ajunge la sfârșit. Așa cum am văzut, acest lucru se poate întâmpla fie din cauza conflictelor interne pentru prada

extracției, care duc la prăbușirea regimului, fie pentru că lipsa inerentă de inovație și de distrugere creatoare, din cadrul instituțiilor extractive, limitează creșterea de durată. În capitolul următor, vom discuta în detaliu despre cum s-au lovit sovieticii de aceste limite.

Dacă instituțiile politice și economice ale Americii Latine, de-a lungul ultimilor 500 de ani, au fost modelate de colonialismul spaniol, cele din Orientul Mijlociu au fost modelate de colonialismul otoman. În 1453, otomanii, conduși de sultanul Mahomed al II-lea, au cucerit Constantinopolul, transformându-l în capitala lor. Până la sfârșitul secolului, otomanii au cucerit zone întinse din Balcani și cea mai mare parte din restul Turciei. În prima jumătate a secolului al XVI-lea, dominația otomană s-a întins de la un capăt la celălalt al Orientului Mijlociu și al Africii de Nord. În 1566, la moartea sultanului Suleiman I, cunoscut ca Magnificul, imperiul se întindea din Tunisia în est, prin Egipt, până la Mecca, în Peninsula Arabică, și până în Irakul modern. Statul otoman a fost absolutist, sultanul răspunzând în fața câtorva și neîmpărțind puterea cu nimeni. Instituțiile economice pe care le-au impus otomanii au fost extractive într-un grad ridicat. Nu exista proprietate privată asupra pământului, tot pământul aparținând oficial statului. Impozitarea pământului și a producției agricole, alături de prada de război, era principala sursă a veniturilor guvernamentale. Totuși, statul otoman nu a dominat Orientul Mijlociu în același fel în care și-a putut exercita dominația asupra centrului său din Anatolia sau chiar în aceeași măsură în care statul spaniol a dominat societatea latino-americană. Statul otoman a fost nevoit în permanență să facă față provocării beduinilor și altor forțe tribale din Peninsula Arabică. Îi lipsea nu doar capacitatea de a impune o ordine stabilă, în mare parte din Orientul Mijlociu, dar și capacitatea administrativă de a strânge taxe. Așadar, „însărcina“ diverși indivizi cu strângerea taxelor, vânzând ieftin altora dreptul de a strânge taxe, în orice mod cu putință. Acești colectori de impozite au devenit autonomi și puternici. Ratele de impozitare în Orientul Mijlociu erau foarte ridicate, variind între jumătate sau două treimi din ceea ce produceau fermierii. O mare parte din acest venit era păstrat de colectori. Pentru că statul otoman nu a reușit să instaureze o ordine de durată în aceste zone, drepturile de proprietate nu erau nici pe departe sigure și exista foarte multă anarhie și se înregistrau tâlhării, întrucât grupuri armate rivalizau între ele pentru controlul local. În Palestina, de exemplu, situația era atât de cumplită încât, începând de la sfârșitul secolului al XVI-lea, țăranii au părăsit pământul cel

mai fertil și s-au mutat în zonele muntoase, care le ofereau o protecție mai mare în fața banditismului.

Instituțiile economice extractive din zonele urbane ale Imperiului Otoman nu erau mai puțin sufocante. Comerțul se afla sub controlul statului, iar meseriile erau strict reglementate de bresle și de monopoluri. Consecința a fost aceea că, la vremea Revoluției Industriale, instituțiile economice ale Orientului Mijlociu erau extractive. Regiunea a stagnat economic.

Prin anii 1840, otomanii încercau să reformeze instituțiile – de exemplu, anulând dregătoria care percepea impozitele și supunând grupurile autonome local controlului central. Dar absolutismul a persistat până în momentul Primului Război Mondial, iar eforturile de reformare au fost contracarate de frica obișnuită în fața distrugerii creatoare și de anxietatea din rândul grupurilor de elită privitoare la faptul că ele ar fi avut de pierdut economic sau politic. În timp ce reformatorii otomani se gândeau să introducă dreptul de proprietate privată asupra pământului pentru a spori productivitatea agricolă, statu quo-ul a persistat datorită dorinței de control politic și de colectare a taxelor. Colonizarea otomană a fost urmată de colonizarea europeană, după 1918. Când controlul european a luat sfârșit, au pus stăpânire aceleași dinamici pe care le-am întâlnit în Africa Subsahariană, instituțiile coloniale extractive fiind preluate de elite independente. În unele cazuri, ca monarhia din Iordania, aceste elite au fost creații directe ale puterilor coloniale, dar acest lucru s-a întâmplat frecvent și în Africa, așa cum vom vedea. Țările din Orientul Mijlociu fără petrol au astăzi niveluri de venit asemănătoare celor ale națiunilor latino-americane sărace. Ele nu au suferit din cauza unor practici aducătoare de mizerie, precum comerțul cu sclavi, și au beneficiat, pentru o perioadă mai îndelungată, de pe urma fluxului de tehnologie dinspre Europa. În Evul Mediu, Orientul Mijlociu însuși a fost o zonă relativ avansată a lumii, din punct de vedere economic. Așadar, astăzi nu este la fel de sărac cum este Africa, însă majoritatea populației sale trăiește încă în sărăcie.

Am văzut că nici una dintre teoriile care au la bază geografia, cultura sau ignoranța nu sunt de folos pentru explicarea stării de fapt din jurul nostru. Ele nu oferă o explicație satisfăcătoare pentru modelele principale ale inegalității mondiale: faptul că procesul de discrepanță economică a început cu Revoluția Industrială din Anglia, în timpul secolelor al XVIII-lea și al

XIX-lea, și apoi s-a răspândit în Europa de Vest și în teritoriile populate de coloniști europeni; deosebirea persistentă între zone diferite ale Americii; sărăcia Africii sau a Orientului Mijlociu; diferențele dintre Europa de Est și cea Occidentală; tranzițiile de la stagnare la creștere și finalul uneori abrupt al impulsurilor de creștere. Teoria noastră instituțională oferă această explicație.

În capitolele care ne-au rămas vom discuta în detaliu cum funcționează această teorie instituțională și vom ilustra gama largă de fenomene pe care le poate explica. Acestea merg de la originile Revoluției neolitice până la prăbușirea câtorva civilizații, fie din cauza limitelor interne ale creșterii în cadrul instituțiilor extractive, fie din cauza faptului că pașii limitați către instituțiile incluzive au fost făcuți în sens invers.

Vom vedea cum și de ce s-au făcut pași decisivi către instituțiile politice incluzive, în timpul Revoluției glorioase din Anglia. Ne vom uita, mai precis, la următoarele:

• Cum s-au născut instituțiile incluzive din interacțiunea perioadei critice generate de comerțul transatlantic cu natura instituțiilor engleze preexistente.

• Cum au rezistat aceste instituții și cum au fost consolidate pentru a pune bazele Revoluției Industriale, grație, în parte, cercului virtuos și, în parte, turnurilor fericite ale evenimentelor, provocate de întâmplări accidentale.

• Cum multe regimuri care au domnit asupra instituțiilor absolutiste și extractive au rezistat cu statornicie răspândirii noilor tehnologii aduse de Revoluția Industrială.

• Cum europenii înșiși au distrus posibilitatea creșterii economice în multe părți ale lumii pe care le-au cucerit.

• Cum cercul vicios și legea de fier a oligarhiei au dat naștere unei tendințe puternice de persistență a instituțiilor extractive, și, astfel, cum ținuturile în care nu s-a răspândit de la început Revoluția Industrială vor rămâne relativ sărace.

• De ce Revoluția Industrială și alte noi tehnologii nu s-au răspândit și nu este verosimil să se răspândească în prezent în regiuni din lume unde nu s-a obținut un grad minim de centralizare statală.

Discuția noastră va arăta și că anumite regiuni care au reușit să îndrepte instituțiile într-o direcție mai incluzivă, ca Franța sau Japonia, sau care au împiedicat întemeierea instituțiilor extractive, ca Statele Unite sau Australia, au fost mai receptive la răspândirea Revoluției Industriale și le-au întrecut pe celelalte. Ca în Anglia, acesta nu a fost întotdeauna un proces liniștit și pe drum au fost depășite multe provocări la adresa instituțiilor incluzive, uneori datorită dinamicii cercului virtuos, alteori grație traiectoriei contingente a istoriei.

În cele din urmă, vom discuta și despre cum eșecul națiunilor este astăzi puternic influențat de istoria lor instituțională, cum multe recomandări cu privire la politicile publice sunt influențate de ipoteze incorecte și sunt potențial greșite, și cum națiunile au mereu capacitatea de a profita de perioadele critice și de a sparge tiparele pentru a-și reforma instituțiile și pentru a porni pe o cale a prosperității.

CAPITOLUL 5

„EU AM VĂZUT VIITORUL ȘI FUNCȚIONEAZĂ“: CREȘTEREA ÎN CADRUL INSTITUȚIILOR EXTRACTIVE

EU AM VĂZUT VIITORUL

Diferențele instituționale joacă un rol decisiv în explicarea creșterii economice de-a lungul secolelor. Dar, dacă majoritatea societăților din istorie au la bază instituții politice și economice extractive, oare acest lucru înseamnă că nu se produce niciodată creșterea? Evident că nu. Instituțiile extractive, prin însăși logica lor, trebuie să genereze bogăție pentru a avea ce extrage. Un conducător care monopolizează puterea politică și controlează un stat centralizat poate introduce un anumit nivel de lege și de ordine și un sistem de reguli, și poate stimula activitatea economică.

Dar creșterea în cadrul instituțiilor extractive are o natură diferită față de creșterea produsă de instituțiile incluzive. Cel mai important, ea nu va fi o creștere de durată care necesită transformări tehnologice, ci, mai degrabă, o creștere bazată pe tehnologiile deja existente. Traiectoria economică a Uniunii Sovietice oferă un exemplu relevant al modului în care autoritatea și stimulentele furnizate de stat pot deschide drumul creșterii economice rapide în cadrul instituțiilor extractive și al modului în care acest tip de creștere ajuns la final, în cele din urmă, se prăbușește.

Primul Război Mondial se încheiase, iar puterile învingătoare și cele învinse s-au întâlnit în marele palat de la Versailles, în afara Parisului, pentru a decide condițiile păcii. Printre participanți, a ieșit în evidență Woodrow Wilson, președintele Statelor Unite. Remarcabilă prin absența sa a fost Rusia. Vechiul regim țarist fusese răsturnat de bolșevici, în octombrie 1917. Un război civil s-a dezlănțuit apoi între Roșii (bolșevici) și Albi. Englezii,

francezii și americanii au trimis o forță expediționară care să lupte împotriva bolșevicilor. O misiune condusă de un tânăr diplomat, William Bullitt, și de intelectualul veteran și jurnalistul Lincoln Steffens a fost trimisă la Moscova, pentru a se întâlni cu Lenin, cu scopul de a încerca să înțeleagă intențiile bolșevicilor și de a se ajunge la o înțelegere cu ei. Steffens își câștigase o reputație de iconoclast, de jurnalist care se ocupase de scandaluri și denunțase cu îndârjire ticăloșiile capitalismului în Statele Unite. Fusese în Rusia în timpul Revoluției. Se dorea ca prezența lui să confere credibilitate misiunii, făcând-o să nu pară prea ostilă. Misiunea s-a întors cu o propunere de ofertă din partea lui Lenin referitor la ceea ce ar fi fost necesar pentru a încheia pacea cu nou-creata Uniune Sovietică. Steffens a fost copleșit de ceea ce a considerat a fi marele potențial al regimului sovietic.

„Rusia sovietică“, își amintea el în autobiografia din 1931, „era un guvern revoluționar cu un plan progresist. Planul lor nu era să pună capăt relelor, ca sărăcia și bogăția, corupția, privilegiul, tirania și războiul prin acțiune directă, ci să caute și să extirpe cauzele acestora. Ei instituiseră o dictatură, susținută de o minoritate redusă numeric și instruită, care să realizeze și să păstreze pentru câteva generații o rearanjare științifică a forțelor economice, al cărei rezultat avea să fie mai întâi democrația economică și apoi democrația politică.“

Când s-a întors din misiunea sa diplomatică, Steffens s-a dus să îl vadă pe vechiul lui prieten, sculptorul Jo Davidson, și l-a găsit lucrând la un bust al bancherului Bernard Baruch. „Deci, ai fost în Rusia“, a remarcat Baruch. Steffens a răspuns: „Am fost în viitor și merge bine“. Avea să perfecționeze această zicală într-o formă care a rămas în istorie: „Eu am văzut viitorul și funcționează“.

Chiar până la începutul anilor 1980, mulți vestici încă vedeau viitorul în Uniunea Sovietică și continuau să creadă că metoda funcționa. Într-un fel, așa era sau, cel puțin, așa a fost pentru un timp. Lenin murise în 1924, iar, până în 1927, Iosif Stalin își consolidase autoritatea asupra țării. El și-a epurat oponenții și a lansat o campanie pentru industrializarea rapidă a țării. A făcut acest lucru manipulând Comitetul de Stat al Planificării, Gosplan, care fusese înființat în 1921. Gosplan a scris primul plan cincinal, cel dintre 1928 și 1933. Creșterea economică în stil stalinist era simplă: dezvoltați industria prin ordin guvernamental și obțineți resursele necesare pentru

aceasta impozitând din greu agricultura. Statul comunist nu a avut un sistem de impozitare eficient, prin urmare, Stalin a „colectivizat“, în schimb, agricultura. Acest proces a impus abolirea drepturilor de proprietate privată asupra pământului și direcționarea oamenilor de la țară spre ferme colective gigantice, conduse de Partidul Comunist. Acest lucru i-a ușurat mult lui Stalin efortul de a acapara producția agricolă și de a o folosi pentru a-i hrăni pe toți cei care construiau și echipau noile fabrici. Consecințele acestui fenomen au fost catastrofale pentru populația rurală. Fermele colective nu îi motivau absolut deloc pe oameni să muncească, așadar producția a scăzut drastic. Din ceea ce se producea era extras atât de mult încât nu era îndeajuns de mâncare. Oamenii au început să moară de foame. În final, probabil șase milioane de oameni au murit din cauza foametei, în timp ce sute de mii de alte persoane au fost ucise sau exilate în Siberia, în perioada colectivizării forțate.

Nici nou-creata industrie, nici fermele colective nu au fost eficiente din punct de vedere economic, în sensul de a folosi cel mai util resursele pe care le poseda Uniunea Sovietică. Pare să fie vorba de o rețetă pentru dezastru sau stagnare economică, dacă nu colaps desăvârșit. Dar Uniunea Sovietică a crescut rapid. Motivul acestei creșteri nu este greu de înțeles. A permite oamenilor să ia propriile decizii prin intermediul piețelor este cel mai bun mod prin care o societate își folosește eficient resursele. Atunci când statul sau un grup restrâns de elite controlează, în schimb, toate aceste resurse, nici nu vor fi create stimulentele potrivite și nici nu se vor repartiza eficient competențele și talentele oamenilor. Însă, în unele cazuri, productivitatea forței de muncă și a capitalului poate fi atât de mult crescută într-un sector sau într-o activitate, ca industria grea din Uniunea Sovietică, încât și un proces de sus în jos, în cadrul instituțiilor extractive, care alocă resursele către acel sector, poate genera creștere. Așa cum am văzut în capitolul 3, instituțiile extractive din insulele Caraibe, ca Barbados, Cuba, Haiti și Jamaica, puteau genera niveluri relativ înalte de venituri pentru că alocau resursele către producția de zahăr, un bun râvnit în toată lumea. Producția de zahăr, bazată pe grupuri de sclavi, nu era, cu siguranță, „eficientă“ și nu se înregistra nici o transformare tehnologică sau vreo distrugere creatoare în aceste societăți, dar asta nu le-a împiedicat să obțină un anume grad de creștere în cadrul instituțiilor extractive. Situația a fost asemănătoare în Uniunea Sovietică, unde industria juca rolul pe care îl avea zahărul în Caraibe. Creșterea industrială în Uniunea Sovietică a fost facilitată, în

continuare, deoarece tehnologia ei era foarte înapoiată în comparație cu ceea ce exista în Europa și în Statele Unite, așadar multe câștiguri puteau fi obținute prin realocarea resurselor către sectorul industrial, chiar dacă toate acestea se făceau ineficient și forțat.

Înainte de 1928, majoritatea rușilor trăiau la țară. Tehnologia folosită de țărani era primitivă și existau puține stimulente pentru ca aceștia să devină productivi. Într-adevăr, ultimele vestigii ale feudalismului rus fuseseră eradicate doar cu puțin înainte de Primul Război Mondial. Exista, astfel, un potențial economic neîmplinit imens obținut prin realocarea acestei munci din agricultură în industrie. Industrializarea stalinistă a fost o cale brutală de a descătușa acest potențial. Prin decret, Stalin a mutat aceste resurse puțin folosite în industrie, unde puteau fi utilizate mai productiv, chiar dacă industria însăși era organizată foarte ineficient în comparație cu ceea ce s-ar fi putut realiza. De fapt, între 1928 și 1960, venitul național a crescut la 6% pe an, probabil cel mai rapid ritm de creștere economică din istorie, de până atunci. Această creștere economică rapidă nu a fost determinată de transformarea tehnologică, ci de realocarea forței de muncă și de acumularea de capital prin crearea de noi unelte și fabrici.

Creșterea a fost atât de rapidă încât a înșelat generații de occidentali, nu doar pe Lincoln Steffens. A înșelat Agenția Centrală de Informații a Statelor Unite. I-a înșelat chiar și pe conducătorii Uniunii Sovietice, pe Nikita Hrușciov, care s-a lăudat într-un discurs în fața diplomaților occidentali, în 1956, că „vă vom îngropa [Occidentul]“. Nu mai târziu de 1977, o lucrare academică de specialitate de primă importanță, scrisă de un economist englez, susținea că economiile de tip sovietic erau superioare celor capitaliste în termeni de creștere economică, furnizând o rată de 100% de înregimentare în câmpul muncii și o stabilitate a prețurilor, și chiar în termeni de formare a oamenilor cu motivații altruiste. Sărmanul și bătrânul capitalism occidental stătea mai bine doar în ceea ce privește asigurarea libertății politice. Într-adevăr, cartea cea mai citată în economie, scrisă de câștigătorul premiului Nobel, Paul Samuelson, prezicea, în mod repetat, viitoarea dominație economică viitoare a Uniunii Sovietice. În ediția din 1961, Samuelson prorocea că venitul național sovietic avea să îl depășească pe cel al Statelor Unite, posibil până în 1984, dar, cel mai probabil, până în 1997. În ediția din 1980, analiza era modificată foarte puțin, deși cele două date erau amânate până în 2002 și 2012.

Cu toate că politicile lui Stalin și ale liderilor sovietici care i-au urmat au putut produce o creștere economică rapidă, ele nu au putut face acest lucru în mod susținut. Până în anii 1970, creșterea economică nu făcuse altceva decât să se oprească. Cea mai importantă lecție este că instituțiile extractive nu pot genera transformări tehnologice de durată din două motive: lipsa stimulentelor economice și opoziția elitelor. În plus, odată ce toate resursele foarte ineficient folosite fuseseră realocate în industrie, puține câștiguri economice puteau fi obținute prin ordin. Atunci sistemul sovietic s-a lovit de un baraj, lipsa inovației și stimulentele economice reduse împiedicând orice progres suplimentar. Singurul domeniu în care sovieticii au reușit să susțină o oarecare inovație a fost, prin eforturi uriașe, domeniul tehnologiei militare și aerospațiale. Drept consecință, au reușit să trimită în spațiu primul câine, pe Laika, și primul om, pe Iuri Gagarin. Au lăsat, de asemenea, lumii AK-47, una dintre moștenirile cele mai importante.

Gosplan se pretindea a fi agenția de planificare atotputernică, responsabilă cu planificarea centralizată a economiei sovietice. Unul dintre beneficiile succesiunii de planuri cincinale, scrise și administrate de Gosplan, trebuia să fie orizontul temporal îndelungat necesar investiției și inovației raționale. În realitate, ceea ce s-a implementat în industria sovietică nu a avut mai nimic de-a face cu planurile cincinale, care erau frecvent revizuite și rescrise sau, pur și simplu, ignorate. Dezvoltarea industriei a avut loc pe baza ordinelor lui Stalin și ale Biroului politic, Politburo, care se răzgândeau des și de multe ori își revizuiau complet deciziile anterioare. Toate planurile erau etichetate drept „ciorne“ sau „preliminare“. Doar o copie a unui plan pe care scria „final“ – aceea pentru industria ușoară, din 1939 – a ieșit la lumină. Stalin însuși spunea, în 1937, că „numai birocrații pot să creadă că munca de planificare se încheie odată ce a fost conceput planul. Conceperea planului este abia începutul. Direcția reală a planului se dezvoltă numai după adunarea elementelor acestuia.“ Stalin a vrut să își maximizeze libertatea discreționară de a răsplăti oamenii sau grupurile care erau loiale politic, și de a-i pedepsi pe cei care nu erau. Cât privește Gosplanul, rolul său central a fost acela de a-i furniza lui Stalin informații pentru a-i putea monitoriza mai bine pe prietenii și pe dușmanii lui. Gosplanul a încercat, de fapt, să evite luarea deciziilor. Dacă luai o decizie care se dovedea a fi proastă, riscai să fii împușcat. Mai bine evitai orice responsabilitate.

Un exemplu de ce se putea întâmpla dacă îți luai sarcinile prea în serios, mai degrabă decât să anticipezi cu succes ce voia Partidul Comunist, este oferit de recensământul sovietic din 1937. Când au sosit rapoartele, a fost clar că acestea arătau o populație de aproape 162 de milioane, cu mult mai puțin decât cele 180 de milioane pe care le anticipase Stalin, ba chiar sub cifra de 168 de milioane pe care Stalin însuși o declarase în 1934. Recensământul din 1937 era primul realizat după 1926 și, ca atare, primul realizat în urma înfometărilor în masă și a epurărilor de la începutul anilor 1930. Numărul corect al populației a reflectat acest lucru. Reacția lui Stalin a fost să ordone ca aceia care organizaseră recensământul să fie arestați și trimiși în Siberia sau împușcați. A comandat un alt recensământ, care a avut loc în 1939. De această dată, organizatorii și-au învățat lecția; au constatat că populația era, de fapt, de 171 de milioane.

Stalin a înțeles că, în economia sovietică, oamenii nu prea aveau stimulente să muncească mult. O reacție firească ar fi fost aceea de a oferi astfel de stimulente și, uneori, a făcut-o – de exemplu, dirijând aprovizionările cu hrană către zonele unde productivitatea scăzuse – pentru a răsplăti progresele. Mai mult, încă din 1931, a renunțat la ideea de a forma „femei și bărbați socialiști“ care să muncească fără stimulente financiare. El a criticat, într-un discurs celebru, „vorbăria goală despre egalitate“ și ulterior nu doar că slujbe diferite au fost remunerate diferit, dar s-a introdus și un sistem de bonusuri. Este important să înțelegem cum a funcționat acest lucru. În mod normal, o companie supusă planificării centrale trebuia să atingă un obiectiv de producție stabilit în plan, deși asemenea planuri erau deseori renegociate și modificate. Începând cu anii 1930, muncitorii primeau bonusuri dacă se atingeau nivelurile de producție. Acestea puteau fi foarte ridicate – de exemplu, până la 37% din salariul conducerii sau al inginerilor-șefi. Dar plata unor asemenea bonusuri a creat tot felul de factori inhibitori pentru transformarea tehnologică. În primul rând, inovația, care lua resursele din producția curentă, aducea cu sine riscul ca obiectivele de producție să nu fie atinse, iar bonusurile să nu fie plătite. În al doilea rând, obiectivele de producție se bazau, de obicei, pe nivelurile de producție anterioare. Acest lucru a creat un stimulent uriaș pentru a nu mări vreodată producția, întrucât aceasta nu însemna decât că trebuia să se producă mai mult pe viitor, deoarece obiectivele viitoare aveau să fie „incrementate“. Realizarea sub limită a obiectivelor era mereu cel mai bun mod de a atinge obiectivele și de a obține bonusul. Faptul că bonusurile erau plătite lunar făcea și ca toată

lumea să se concentreze asupra prezentului, în vreme ce inovația presupune să faci sacrificii azi pentru a avea mai mult mâine.

Chiar și atunci când bonusurile și stimulentele influențau eficient comportamentele, ele declanșau, adesea, alte probleme. Planificarea centrală, pur și simplu, nu era în stare să înlocuiască ceea ce marele economist al secolului al XVIII-lea, Adam Smith, numea „mâna invizibilă“ a pieței. Când planul era transpus în tone de tablă de oțel, tabla era făcută prea grea. Când era transpus în termeni de suprafață de tablă de oțel, tabla era făcută prea ușoară. Când planul pentru lustre se făcea în tone, acestea erau atât de grele încât nu puteau fi atârnate de tavan.

Până în anii 1940, conducătorii Uniunii Sovietice, chiar dacă nu și admiratorii lor din Occident, erau deja foarte conștienți de aceste stimulente perverse. Conducătorii sovietici se comportau ca și cum acestea erau provocate de problemele tehnice care puteau fi rezolvate. De exemplu, au abandonat practica acordării bonusurilor pe baza obiectivelor de producție și au adoptat practica de a permite companiilor să pună deoparte cote-părți din profituri pentru a plăti bonusurile. Dar un „stimulent pe bază de profit“ nu încuraja inovația cu nimic mai mult decât unul bazat pe obiective de producție. Sistemul de prețuri utilizat pentru calcularea profiturilor era aproape complet rupt de costul noilor inovații sau al noii tehnologii. Spre deosebire de cazul economiilor de piață, prețurile în Uniunea Sovietică erau stabilite de guvern și, așadar, aveau foarte puțină legătură cu costul. Pentru a crea mai precis stimulente pentru inovație, Uniunea Sovietică a stabilit bonusuri de inovație explicite în 1946. Încă din 1918, fusese recunoscut principiul ca un inovator să primească recompense financiare pentru inovația sa, însă recompensele stabilite erau mici și fără să reflecte costul noii tehnologii. Acest fapt s-a schimbat abia în 1956, când s-a stipulat ca bonusul să fie proporțional cu productivitatea inovației. În orice caz, având în vedere că productivitatea se calcula în termeni de beneficii economice măsurate utilizând sistemul existent de prețuri, acesta, din nou, nu a fost un stimulent prea bun pentru inovație. S-ar putea umple multe pagini cu exemple de stimulente perverse pe care le-au generat aceste scheme. De exemplu, deoarece bugetul alocat bonusurilor pentru inovație era limitat de cheltuielile salariale ale unei companii, acest fapt reducea imediat stimulentul de a produce sau de a adopta orice inovație care ar fi economisit capitalul alocat costurilor salariale.

Concentrarea pe diferitele reguli și scheme de bonusuri tinde să mascheze problemele inerente ale sistemului. Atâta timp cât autoritatea politică și puterea aparțineau Partidului Comunist, era imposibil să fie schimbate fundamental stimulentele de bază pe care le primeau oamenii, fie că erau bonusuri sau nu. De la începuturile sale, Partidul Comunist folosise nu doar morcovi, ci și bețe, bețe mari, pentru a-și impune voința. Lucrurile nu stăteau altfel în privința productivității din economie. Un întreg ansamblu de legi a inventat fapte penale pentru muncitorii care se considera că se sustrăgeau de la îndatoriri. În iunie 1940, de exemplu, o lege a declarat absenteismul, definit ca orice absență neautorizată de douăzeci de minute sau chiar ca statul degeaba la serviciu, drept faptă penală care putea fi pedepsită prin muncă forțată timp de șase luni și cu o tăiere a salariului de 25%. Au fost introduse tot felul de pedepse similare, care au fost aplicate cu o frecvență uimitoare. Între 1940 și 1955, 36 de milioane de oameni, aproape o treime din populația adultă, au fost găsiți vinovați de astfel de infracțiuni. Dintre aceștia, 15 milioane au fost trimiși în închisoare și 250 000 au fost împușcați. În orice an, un milion de adulți se aflau în închisoare pentru încălcări ale legii muncii; ca să nu menționăm cei două milioane și jumătate de oameni pe care Stalin i-a exilat în gulagurile din Siberia. Tot nu a mers. Chiar dacă poți să muți pe cineva într-o fabrică, nu poți să forțezi oamenii să gândească și să aibă idei bune amenințându-i că vor fi împușcați. O astfel de metodă de coerciție a putut să genereze o producție mare de zahăr în Barbados sau în Jamaica, dar nu putea compensa lipsa de stimulente într-o economie industrială modernă.

Faptul că nu se puteau introduce stimulente cu adevărat eficiente în economia planificată de la centru nu a fost provocat de greșeli tehnice în calculul schemelor de bonusuri. Acest fapt era intrinsec întregii metode prin care se obținuse creșterea extractivă. Aceasta se realizase prin ordin guvernamental, care putea rezolva niște probleme economice de bază. Dar stimularea creșterii economice de durată necesita ca indivizii să își folosească talentul și ideile, iar acest lucru nu putea fi realizat niciodată într-un sistem economic de tip sovietic. Ar fi trebuit ca liderii Uniunii Sovietice să abandoneze instituțiile economice extractive, dar o asemenea mutare le-ar fi pus în pericol puterea politică. Într-adevăr, când Mihail Gorbaciov a început să renunțe la instituțiile economice extractive, după 1987, puterea Partidului Comunist s-a năruit și, împreună cu ea, Uniunea Sovietică.

Uniunea Sovietică a fost capabilă să genereze o creștere rapidă chiar și în cadrul instituțiilor extractive pentru că bolșevicii au construit un stat puternic centralizat, pe care l-au folosit pentru a aloca resurse către industrie. Dar, ca în toate cazurile de creștere în cadrul instituțiilor extractive, această experiență nu a pus pe primul loc transformarea tehnologică și nu a fost de durată. Creșterea a încetinit mai întâi și apoi s-a prăbușit complet. Deși efemer, acest tip de creștere încă ne arată cum instituțiile extractive pot stimula activitatea economică.

De-a lungul istoriei, majoritatea societăților au fost conduse de instituții extractive, iar cele care au reușit să impună un anume grad de ordine în țară au fost capabile să genereze o creștere limitată – chiar dacă nici una dintre aceste societăți extractive nu a reușit să obțină o creștere susținută. De fapt, unele dintre momentele cruciale din istorie sunt caracterizate de inovații instituționale care au întărit instituțiile extractive și au sporit autoritatea unui grup pentru a impune legea și ordinea și pentru a beneficia de pe urma extracției. În restul acestui capitol vom discuta, mai întâi, despre natura inovațiilor instituționale care stabilesc un anume grad de centralizare statală și permit creșterea în cadrul instituțiilor extractive. Apoi vom arăta cum ne ajută aceste idei să înțelegem Revoluția neolitică, tranziția spectaculoasă la agricultură, care se află la temelia multor aspecte ale civilizației noastre actuale. Vom încheia arătând, folosind exemplul orașelor-stat maiașe, cum creșterea în cadrul instituțiilor extractive este limitată nu doar din cauza lipsei progresului tehnologic, ci și pentru că încurajează luptele interne între grupuri rivale care doresc să preia controlul asupra statului și asupra extracției pe care acesta o generează.

PE MALURILE RÂULUI KASAI

Unul dintre marii afluenți ai fluviului Congo este râul Kasai. Pornind din Angola, acesta se îndreaptă către nord și se unește cu fluviul Congo la nord-est de Kinshasa, capitala Republicii Democrate Congo moderne. Cu toate că Republica Democrată Congo este săracă în comparație cu restul lumii, au existat dintotdeauna diferențe semnificative în ceea ce privește prosperitatea diverselor grupuri din Congo. Râul Kasai este hotarul dintre două astfel de grupuri. Imediat după trecerea granței în Congo, de-a lungul malului vestic,

se află populația Lele; pe malul estic se află populația Bushong. Judecând după aparențe, ar trebui să existe puține diferențe între aceste două grupuri în privința prosperității lor. Ele sunt separate doar de un râu, pe care ambele grupuri îl pot trece cu barca. Cele două triburi au o descendență comună și limbi înrudite. În plus, multe dintre lucrurile pe care le realizează sunt asemănătoare ca stil, inclusiv casele și bărcile, dar și îmbrăcămintea.

Totuși, când specialista în antropologie Mary Douglas și istoricul Jan Vansina au studiat aceste grupuri, în anii 1950, au descoperit niște diferențe surprinzătoare. Așa cum spunea Douglas: „Lele sunt săraci, în vreme ce Bushong sunt bogați... Tot ceea ce Lele au sau pot face, Bushong au mai mult și pot face mai bine.“ Sunt ușor de găsit explicații simple pentru această inegalitate. O diferență, care amintește de cea dintre zonele din Perú care au fost sau nu au fost supuse sistemului mita Potosí, este aceea că Lele produceau pentru subzistență, în timp ce Bushong produceau pentru schimbul pe piață. Douglas și Vansina au observat, de asemenea, că Lele foloseau tehnologie inferioară. De exemplu, nu foloseau capcane pentru vânătoare, cu toate că acestea îmbunătățesc mult productivitatea. Douglas afirma: „Absența capcanelor este în concordanță cu tendința generală a populației Lele de a nu investi timp și muncă în echipament pe termen lung“.

Existau, de asemenea, diferențe importante în tehnologiile agricole și în organizarea agricolă. Bushong practicau o formă sofisticată de cultivare mixtă a pământului, în care erau plantate succesiv cinci semănături într-un sistem de rotație de doi ani. Ei cultivau cartofi, cartofi dulci, manioc (cassava) și fasole, și adunau două și uneori trei recolte de porumb pe an. Populația Lele nu avea un asemenea sistem și reușea să culeagă doar o recoltă anuală de porumb.

Existau și diferențe izbitoare în ceea ce privește legea și ordinea. Lele erau dispersați în așezări fortificate, care se aflau constant în conflict unele cu altele. Oricine călătorea între două dintre aceste așezări sau chiar se aventura în pădure ca să adune hrană era în pericol de a fi atacat sau răpit. În regiunea populației Bushong, acest lucru se întâmpla rar, sau chiar deloc.

Ce se afla în spatele acestor diferențe dintre schemele de producție, de tehnologie agricolă și de asigurare a securității? Evident, nu geografia era aceea care determina populația Lele să utilizeze tehnologie de vânătoare și

agricolă inferioară. În mod sigur, cauza nu era ignoranța, deoarece ei știau de uneltele folosite de populația Bushong. O explicație alternativă ar putea fi cultura; se poate ca Lele să fi avut o cultură care nu îi încuraja să investească în capcane de vânătoare și în case mai rezistente și mai bine construite? Dar nici acest lucru nu pare să fi fost adevărat. Ca și populația din Congo, Lele erau foarte interesați să achiziționeze arme de foc, iar Douglas chiar remarca: „achizițiile lor febrile de arme de foc... arată că folosirea tehnicilor superioare nu este interzisă de cultura lor, atunci când acestea nu necesită colaborare și efort pe termen lung“. Deci nici aversiunea culturală față de tehnologie, nici ignoranța, nici geografia nu reușesc să explice faptul că Bushong se bucură de o prosperitate mai mare în comparație cu Lele.

Motivul diferențelor dintre aceste două populații se găsește în instituțiile politice diferite care au apărut pe teritoriile populațiilor Bushong și Lele. Am menționat, mai devreme, că Lele trăiau în așezări fortificate care nu făceau parte dintr-o structură politică unificată. Lucrurile stăteau altfel de cealaltă parte a râului Kasai. Prin 1620, a avut loc o revoluție politică sub conducerea unui bărbat pe nume Shyaam, care a format Regatul Kuba, pe care l-am prezentat în harta 6, Bushong aflându-se în inima regatului, iar el fiind rege. Anterior acestei perioade, existaseră, probabil, puține diferențe între Bushong și Lele; diferențele au apărut ca o consecință a modului în care Shyaam a reorganizat societatea la est de râu. El a construit un stat și o piramidă de instituții politice. Acestea nu erau doar semnificativ mai centralizate decât ceea ce existase înainte, dar presupuneau și niște structuri foarte complexe. Shyaam și succesorii lui au creat o birocrație pentru a strânge impozite și un sistem legal și o forță polițienească care să aplice legea. Conducătorii erau controlați de consilii, cu care erau obligați să se consulte înainte de a lua decizii. Exista chiar și judecată cu jurați, un caz aparent unic în Africa Subsahariană, înainte de colonialismul european. Cu toate acestea, statul centralizat pe care l-a construit Shyaam a fost un instrument de extracție și extrem de absolutist. Nimeni nu l-a votat, iar politica de stat era dictată de sus, nu se făcea prin participare populară.

Această revoluție politică ce a introdus centralizarea statală și legea și ordinea în ținutul Kuba a determinat, la rândul ei, o revoluție economică. Agricultura a fost reorganizată și s-au adoptat noi tehnologii pentru creșterea productivității. Recoltele principale de dinainte au fost înlocuite cu unele noi, mai eficiente, din America (în special, porumb, cassava și ardei chili).

Ciclul de cultivare mixtă intensă a pământului a fost introdus tot în această perioadă, iar cantitatea de alimente produse pe cap de locuitor s-a dublat. Pentru a adopta aceste culturi și a reorganiza ciclul agricol, a fost nevoie de mai multe mâini de muncă. Așadar, vârsta de căsătorie a fost coborâtă la 20 de ani, aducând bărbații în rândurile forței de muncă din agricultură la o vârstă mai scăzută. Contrastul cu Lele este puternic. Bărbații acestora din urmă tindeau să se căsătorească la 35 de ani și abia atunci începeau să lucreze la câmp. Până atunci, ei își dedicau viața luptei și războiului.

Legătura dintre revoluția politică și cea economică a fost simplă. Regele Shyaam și cei care l-au susținut au vrut să extragă impozite și bogăție din Kuba, a cărei populație trebuia să producă în plus peste ceea ce consuma ea însăși. Chiar dacă Shyaam și oamenii lui nu au introdus instituții incluzive pe malul estic al râului Kasai, un oarecare grad de prosperitate economică este intrinsec instituțiilor extractive care obțin un grad de centralizare statală și impun legea și ordinea. Încurajarea activității economice a fost, desigur, în interesul lui Shyaam și al oamenilor lui, deoarece, altfel, nu ar fi fost nimic de extras. La fel ca Stalin, Shyaam a creat la comanda statului un set de instituții care să genereze bogăția necesară pentru a sprijini acest sistem. În comparație cu absența totală a legii și a ordinii, care domnea pe celălalt mal al râului Kasai, acest lucru a generat o prosperitate economică semnificativă – chiar dacă o mare parte din ea era, cel mai probabil, extrasă de Shyaam și de elitele lui. Dar aceasta a fost limitată cu necesitate. Ca și în Uniunea Sovietică, în regatul Kuba nu a existat distrugere creatoare și nici inovație tehnologică după această transformare inițială. Această situație a rămas mai mult sau mai puțin neschimbată până când regatul a intrat pentru prima dată în contact cu oficialii coloniali belgieni, la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Realizarea regelui Shyaam arată cum se poate obține un anume grad limitat de succes economic prin instituții extractive. Generarea unei asemenea creșteri necesită un stat centralizat. Pentru a centraliza statul, este necesară adesea o revoluție politică. Odată ce Shyaam a creat acest stat, el s-a putut folosi de puterea acestuia pentru a reorganiza economia și a intensifica productivitatea agricolă, pe care apoi o putea impozita.

De ce Bushong a avut o revoluție politică, iar Lele nu? Nu ar fi putut și Lele să aibă propriul rege Shyaam? Ceea ce a înfăptuit Shyaam a fost o inovație instituțională care nu a fost legată în vreun mod determinist de geografie, de

cultură sau de ignoranță. Lele ar fi putut avea o astfel de revoluție și și-ar fi putut transforma instituțiile într-un mod similar, dar nu a făcut-o. Poate aceasta se datorează unor motive pe care nu le înțelegem, date fiind cunoștințele noastre limitate despre societatea lor. Cel mai probabil, acest lucru este produsul naturii contingente a istoriei. Aceeași contingență s-a manifestat, posibil, când unele societăți din Orientul Mijlociu au pornit, acum 12 000 de ani, pe calea unui set chiar mai radical de inovații instituționale care au dus la dezvoltarea unor societăți stabile și apoi la aclimatizarea plantelor și la domesticirea animalelor, așa cum vom vedea în continuare.

VARA CEA LUNGĂ

Cam pe la 1500 î.Hr., Era Glaciară a luat sfârșit, clima Pământului încălzindu-se. Probe luate din calota glaciară a Groenlandei sugerează că temperaturile medii au crescut cu până la 15 grade Celsius, într-un interval scurt de timp. Această încălzire pare că a coincis cu creșterea rapidă a populației, întrucât încălzirea globală a dus la extinderea populațiilor de animale și la înmulțirea surselor de hrană. Cursul acestui proces a fost schimbat rapid, cam pe la 14000 î.Hr., din cauza unei perioade de îngheț cunoscută ca Dryasul Recent, însă, după 9600 î.Hr., temperaturile pe glob au crescut din nou, cu șapte grade Celsius în mai puțin de un deceniu și, de atunci, au rămas ridicate. Arheologul Brian Fagan numește această perioadă Vara cea Lungă. Încălzirea climei a fost o extrem de importantă perioadă critică, care a creat mediul propice pentru Revoluția neolitică, în care societățile umane au făcut trecerea la viața sedentară, la cultivarea pământului și la creșterea animalelor. Aceasta și restul istoriei umane ulterioare s-au desfășurat în atmosfera caldă a acestei Veri Lungi.

Există o diferență fundamentală între cultivarea pământului și creșterea animalelor și traiul ca vânători-culegători. Prima activitate are la bază aclimatizarea speciilor de plante și domesticirea speciilor de animale, prin intervenția activă în ciclurile lor de viață, pentru a le modifica genetic cu scopul de a face respectivele specii mai utile oamenilor. Domesticirea este o transformare tehnologică, ce permite oamenilor să producă mult mai multă hrană din plantele și din animalele disponibile. Aclimatizarea porumbului, de

exemplu, a început când oamenii au adunat teosinte, strămoșul porumbului, care este o plantă sălbatică. Cocenii de teosinte sunt foarte mici, abia dacă au câțiva centimetri lungime. Un cocean de porumb, din zilele noastre, îi face să pară pitici. Totuși, treptat, selectând cocenii mai mari de teosinte și plantele ale căror spice nu se rupeau, oamenii au creat porumbul modern, o cultură care furnizează cu mult mai multă hrană de pe aceeași parcelă de pământ.

Cea dintâi mărturie a cultivării pământului, a creșterii animalelor, a aclimatizării plantelor și a domesticirii animalelor o avem din Orientul Mijlociu, în special din zona cunoscută ca Dealurile Abrupte[3], care se întinde din sudul Israelului modern, în sus prin Palestina și pe malul vestic al râului Iordan, prin Siria și în partea de sud-est a Turciei, nordul Irakului și vestul Iranului. Prin 9500 î.Hr., s-au descoperit primele plante domestice, emmer, o specie de grâu, și orzoaică, în Ierihon, pe malul vestic al râului Iordan în Palestina; și emmer, mazăre și linte, la Tell Aswad, mai departe în nord, în Siria. Ambele erau așezări ale așa-numitei culturi Natufi și ambele susțineau localități mari; Ierihonul avea, probabil, o populație de 500 de oameni la acea vreme.

De ce au apărut primele așezări agricole aici și nu în altă parte? De ce comunitățile Natufi, și nu altele, au aclimatizat mazărea și lintea? Au fost ele, oare, norocoase și s-a întâmplat, pur și simplu, ca ele să trăiască acolo unde existau multe plante și animale care puteau fi domesticite? Deși acest lucru este adevărat, totuși mulți alți oameni trăiau printre aceste specii, dar nu le-au domesticit. Așa cum am văzut în capitolul 2, în hărțile 4 și 5, cercetările geneticienilor și ale arheologilor, care identifică răspândirea strămoșilor sălbatici ai plantelor și ai animalelor moderne, arată că mulți dintre acești strămoși trăiau pe suprafețe foarte întinse, de milioane de kilometri pătrați. Strămoșii sălbatici ai speciilor de animale domesticite erau răspândiți prin toată Eurasia. Cu toate că Dealurile Abrupte erau, în mod deosebit, înzestrate în ceea ce privește speciile de plante sălbatice, chiar și ele erau departe de a fi unice. Comunitățile Natufi nu erau deosebite pentru că trăiau într-o zonă populată, în mod unic, cu specii sălbatice. Mai degrabă, acestea au fost sedentare înainte să înceapă domesticirea animalelor sau a plantelor. O dovadă sunt dinții de gazelă, compuși din cement, un țesut osos conjunctiv care crește în straturi. Primăvara și vara, când creșterea cementului este cea mai rapidă, straturile au o culoare diferită de cea a

straturilor care se formează iarna. Secționând un dinte, vei descoperi culoarea ultimului strat creat înainte de moartea gazelei. Folosind această tehnică, poți vedea dacă animalul a fost omorât vara sau iarna. În așezările Natufi, se găsesc gazele omorâte în toate anotimpurile anului, ceea ce sugerează faptul că aceste comunități locuiau acolo tot timpul. Localitatea Abu Hureyra, cândva pe malul fluviului Eufrat, este una dintre cel mai intens cercetate așezări Natufi. De aproape 40 de ani, arheologii examinează straturile așezării, care oferă unul dintre exemplele cel mai bine documentate de viață sedentară, înainte și după tranziția la cultivarea pământului. Așezarea a fost înființată, probabil, în jur de 9500 î.Hr., iar locuitorii și-au continuat stilul de trai ca vânători-culegători în următorii 500 de ani, înainte să treacă la agricultură. Arheologii estimează că populația localității, înainte de cultivarea pământului, se situa între 100 și 300 de locuitori.

Te poți gândi la tot felul de motive pentru care o societate ar putea considera avantajos să devină sedentară. Mutatul dintr-un loc în altul este costisitor; copiii și bătrânii trebuie transportați și depozitarea alimentelor pentru vremuri grele este imposibilă când te afli mereu în mișcare. Mai mult, unelte, ca pietrele de ascuțit și secerile, erau utile pentru prelucrarea hranei, dar erau greu de transportat. Există mărturii că și nomazii care trăiau ca vânători-culegători depozitau alimente în locuri puțin accesibile, cum ar fi peșterile. Porumbul se păstrează foarte bine, iar acesta este un motiv-cheie pentru care a început să fie cultivat intensiv pe continentul american. Capacitatea de a depozita mai eficient și de a acumula rezerve de hrană trebuie să fi fost un stimulent de bază pentru adoptarea unui mod de viață sedentar.

Cu toate că o viață sedentară poate fi de dorit la nivel colectiv, asta nu înseamnă că acest mod de viață va fi adoptat cu necesitate. Un grup nomad, care trăiește de pe urma vânatului și a culesului plantelor, trebuie să cadă de acord asupra acestui lucru sau ar trebui să fie forțat să o facă. Unii arheologi au sugerat că densitatea în creștere a populației și standardele de viață în descreștere au reprezentat factori-cheie pentru apariția vieții sedentare, forțând populațiile nomade să stea într-un loc. Totuși, densitatea așezărilor Natufi nu este mai mare decât cea a grupurilor precedente, așadar, nu par să existe dovezi ale creșterii densității populației. Probele din schelete și cele dentare nu sugerează nici deteriorarea stării de sănătate. De pildă, deficitul de hrană tinde să creeze linii subțiri pe smalțul dinților, afecțiune numită

hipoplazie. Asemenea linii sunt, de fapt, mai puțin întâlnite la populațiile Natufi decât la populațiile ulterioare, care cultivau pământul.

Mai important este faptul că, dacă viața sedentară avea avantaje, ea avea și dezavantaje. Soluționarea conflictelor era probabil mult mai dificilă pentru grupurile sedentare, de vreme ce neînțelegerile nu mai puteau fi evitate, pur și simplu, prin plecarea oamenilor sau a grupurilor. Odată ce oamenii construiseră edificii permanente și acumulaseră mai multe bunuri decât puteau transporta, mutatul dintr-un loc în altul a devenit o opțiune mult mai puțin atractivă. Așadar, așezările aveau nevoie de moduri mai eficiente de a soluționa conflictul și de noțiuni mai elaborate de proprietate. Trebuia să se decidă cine avea acces la care anume parcelă de pământ aproape de localitate sau cine ajungea să culeagă fructele, din care anume rând de pomi și să pescuiască în care anume parte a cursului de apă. Trebuia să se elaboreze reguli și să fie inventate instituțiile care făceau și impuneau regulile.

Pentru ca viața sedentară să apară, pare, deci, plauzibil că era necesar ca vânătorii-culegători să fi fost forțați să se așeze, iar acest lucru ar fi trebuit să fie precedat de o inovație instituțională care să concentreze puterea în mâinile unui grup ce avea să devină elita politică, să impună dreptul de proprietate, să mențină ordinea și, de asemenea, să beneficieze de pe urma statutului său prin extragerea resurselor de la restul societății. De fapt, o revoluție politică asemănătoare celei inițiate de regele Shyaam, chiar dacă la o scară mai mică, este posibil să fi fost breșa care a determinat trecerea la viața sedentară.

Dovezile arheologice sugerează, într-adevăr, că grupurile Natufi au dezvoltat o societate complexă caracterizată prin ierarhie, ordine și inegalitate – începuturile a ceea ce recunoaștem ca fiind instituțiile extractive – cu mult timp înainte să devină cultivatori de pământ. O probă convingătoare a ierarhiei și a inegalității este oferită de mormintele comunităților Natufi. Unii oameni erau îngropați cu mari cantități de obsidian[4] și de fildeș, care proveneau de pe coasta mediteraneeană, de lângă Muntele Carmel. Alte tipuri de ornamente includ coliere, jartiere și brățări, care erau făcute din canini și oase de căprioară, precum și din cochilii. Alți oameni erau îngropați fără vreun astfel de obiect. Se făcea comerț cu cochilii și, de asemenea, cu obsidian, iar controlul acestui comerț trebuie să fi fost o sursă a acumulării de putere și a inegalității. Mai multe dovezi ale inegalității economice și

politice provin din așezarea Natufi, Ain Mallaha, chiar la nord de Marea Galileei. Într-un grup de aproximativ 50 de colibe rotunde și multe gropi, în mod cert folosite pentru depozitare, se află o clădire mare, cu mult alabastru, aproape de un loc central liber. Această clădire era, aproape cu siguranță, casa unei căpetenii. Între mormintele din așezare, unele sunt mult mai elaborate, și există, de asemenea, dovezi ale unui cult al craniilor, sugerând, poate, venerarea strămoșilor. Astfel de culte sunt răspândite în așezările Natufi, în special în Ierihon. Preponderența dovezilor din așezările Natufi sugerează că acestea erau, probabil, deja societăți cu instituții complexe, care stabileau moștenirea statutului de elită. Ele întrețineau activități comerciale cu zone îndepărtate și aveau forme primare de religie și de ierarhii politice.

Apariția elitelor politice a determinat, cel mai probabil, trecerea, mai întâi, la viața sedentară și apoi la cultivarea pământului. Așa cum arată așezările Natufi, viața sedentară nu a însemnat neapărat cultivarea pământului și creșterea animalelor. Oamenii puteau să se așeze, dar să își câștige existența tot ca vânători-culegători. La urma urmelor, Vara cea Lungă a făcut ca plantele sălbatice să fie în număr mai mare, iar vânătoarea și culegerea plantelor și a fructelor este posibil să fi fost mai atractive. Se poate ca majoritatea oamenilor să fi fost destul de mulțumită cu un trai de subzistență, care avea la bază vânatul și culesul, activitate care nu necesita mult efort. Nici măcar inovația tehnologică nu conduce neapărat la creșterea producției agricole. De fapt, se știe că o inovație tehnologică majoră, introducerea toporului din oțel în grupul de populații australiene aborigene cunoscute ca Yir Yoront, a dus nu la o producție mai intensă, ci la mai multă odihnă deoarece a permis ca nevoile de subzistență să fie satisfăcute mai ușor, oferind oamenilor stimulente să lucreze pentru mai mult.

Explicația tradițională, bazată pe geografie, dată Revoluția neolitice – punctul principal al argumentului lui Jared Diamond, pe care l-am discutat în capitolul 2 – este că aceasta a fost pusă în mișcare de existența întâmplătoare a multor specii de plante și de animale care puteau fi ușor domesticite. Aceasta a făcut cultivarea pământului și creșterea animalelor să fie atractive și a determinat viața sedentară. După ce societățile au devenit sedentare și au început cultivarea pământului, ele au început să dezvolte ierarhia politică, religia și instituții semnificativ mai complexe. Deși această explicație tradițională este larg acceptată, dovezile provenite de la comunitățile Natufi sugerează că ea pune carul înaintea boilor. Transformările instituționale au

apărut în societăți cu destul timp înainte ca ele să facă trecerea la cultivarea pământului și acestea au fost, probabil, cauza atât a adoptării sedentarismului, care a consolidat transformările instituționale, cât și a Revoluției neolitice ulterioare. Această schemă este sugerată nu doar de dovezile din Dealurile Abrupte, care sunt zona cel mai intens studiată, ci și de majoritatea dovezilor din America, Africa Subsahariană și Asia de Est.

Desigur, trecerea la cultivarea pământului a dus la o productivitate agricolă mai mare și a permis o creștere semnificativă a populației. De exemplu, în așezări ca Ierihon sau Abu Hureyra, se vede că așezarea timpurie de agricultori era mult mai mare decât cea de dinainte de cultivarea pământului. În general, așezările s-au mărit de două până la șase ori atunci când s-a produs tranziția. Mai mult, multe dintre consecințele despre care oamenii au spus, în mod tradițional, că decurseseră din această tranziție au avut loc, fără îndoială. Au apărut o specializare profesională mai mare și un progres tehnologic mai rapid și, probabil, s-a înregistrat dezvoltarea unor instituții politice mai complexe și, posibil, mai puțin egalitare. Dar, dacă acest lucru s-a întâmplat într-un anumit loc, el nu a fost determinat de existența speciilor de plante și de animale. A fost, în schimb, o consecință a faptului că societatea a experimentat tipurile de inovații instituționale, sociale și politice care au permis apariția vieții sedentare și apoi a cultivării pământului.

Cu toate că Vara cea Lungă și prezența speciilor de plante și de animale au permis ca acest lucru să se întâmple, ea nu a determinat unde și când anume avea să se întâmple, după ce clima s-a încălzit. Mai degrabă, acest lucru a fost determinat de interacțiunea unei perioade critice, Vara cea Lungă, cu diferențe instituționale mici, dar importante, care au contat. Pe măsură ce clima s-a încălzit, unele societăți, precum comunitățile Natufi, au dezvoltat elemente ale instituțiilor centralizate și ierarhice, deși acestea se plasau la o scară foarte mică în comparație cu cele ale statelor-națiune moderne. Ca populația Bushong sub Shyaam, societățile s-au reorganizat pentru a profita de oportunitățile mai mari create de supraabundența de plante și de animale și, fără nici un dubiu, elitele politice au fost principalii beneficiari ai acestor noi oportunități și ai procesului de centralizare politică. Alte zone care au avut instituții doar puțin diferite nu au permis elitelor politice să profite, în mod similar, de această perioadă critică și au rămas în urma procesului de centralizare politică și de creare a unor societăți stabile agricole mai complexe. Aceasta a netezit calea către o discrepanță ulterioară exact de tipul

celei pe care am văzut-o mai înainte. Odată ce aceste diferențe au apărut, ele s-au răspândit către unele zone, dar nu către altele. De exemplu, cultivarea pământului s-a răspândit în Europa din Orientul Mijlociu, începând cam de prin 6500 î.Hr., în mare parte ca o consecință a migrației cultivatorilor de pământ. În Europa, instituțiile s-au dezvoltat diferit de cele din zone ale lumii ca Africa, unde instituțiile inițiale fuseseră și ele diferite și unde inovațiile, puse în mișcare de Vara cea Lungă în Orientul Mijlociu, au apărut doar mult mai târziu, și, chiar și atunci, într-o formă diferită.

Inovațiile instituționale ale comunităților Natufi, deși cel mai probabil au sprijinit Revoluția neolitică, nu au lăsat o moștenire clară în istoria lumii și nu au condus, în mod inevitabil, la prosperitate pe termen lung în patriile lor din Israel, Palestina și Siria moderne. Siria și Palestina sunt zone relativ sărace ale lumii moderne, iar prosperitatea Israelului s-a realizat, în mare măsură, prin stabilirea poporului evreu pe acest teritoriu, după cel de-al Doilea Război Mondial, și prin nivelul lor înalt de educație și prin accesul ușor la tehnologii avansate. Creșterea timpurie a comunităților Natufi nu a fost de durată din același motiv pentru care creșterea sovietică s-a sfârșit printr-un eșec. Deși foarte semnificativă, chiar revoluționară pentru vremea ei, aceasta a fost o creștere în cadrul instituțiilor extractive. De asemenea, probabil că acest tip de creștere a creat, pentru societatea Natufi, conflicte profunde în ceea ce privește controlul instituțiilor și extracția pe care acestea o facilitau. Pentru fiecare membru al elitei care beneficiază de pe urma extracției există un membru al non-elitei căruia i-ar plăcea să îl înlocuiască pe cel dintâi. Uneori, luptele interne nu fac decât să înlocuiască o elită cu o alta. Uneori, ele distrug întreaga societate extractivă, dezlănțuind un proces de colaps al statului și al societății, așa cum a aflat pe propria piele civilizația spectaculoasă pe care au construit-o orașele-stat maiașe, acum mai bine de 1 000 de ani.

EXTRACȚIA INSTABILĂ

Cultivarea pământului a apărut separat în diverse părți ale lumii. Acolo unde se află acum Mexicul modern, s-au format societăți care au întemeiat state și așezări și au făcut trecerea la agricultură. Ca și în cazul comunităților Natufi, din Orientul Mijlociu, acestea au dobândit un anumit grad de creștere

economică. Orașele-stat maiașe, din zona care cuprinde sudul Mexicului, Belize, Guatemala și vestul Republicii Honduras, au întemeiat, de altfel, o civilizație destul de complexă cu propria marcă de instituții extractive. Experiența maiașă arată nu doar posibilitatea creșterii în cadrul instituțiilor extractive, ci și o altă limită fundamentală a acestui tip de creștere: instabilitatea politică apărută, în cele din urmă, duce la prăbușirea atât a societății, cât și a statului, pe măsură ce diferite grupuri și diferiți oameni se luptă pentru a deveni extractori.

Orașele-stat maiașe au început să se dezvolte prima dată în jurul anului 500 î.Hr. Aceste orașe-stat timpurii au eșuat, în cele din urmă, prin primul secol d.Hr. Un nou model politic a apărut apoi, punând temeliile epocii clasice, între 250 și 900 d.Hr. Această perioadă a marcat înflorirea deplină a culturii și a civilizației maiașe. Dar și această civilizație mai complexă avea să se prăbușească în cursul următorilor 600 de ani. Când conchistadorii spanioli au sosit, la începutul secolului al XVI-lea, marile temple și palate din așezări maiașe, ca Tikal, Palenque și Calakmul, se retrăseseră în pădure, fiind descoperite abia în secolul al XIX-lea.

Orașele-stat maiașe nu s-au unit niciodată într-un imperiu, cu toate că unele orașe-stat erau subordonate altora și se pare că au cooperat deseori, în special în chestiuni de război. Principala legătură între orașele-stat din regiune, dintre care putem recunoaște 50 după hieroglifele proprii, este dată de faptul că populațiile lor vorbeau în jur de 31 de limbi maiașe diferite, dar foarte înrudite. Maiașii au dezvoltat un sistem de scriere și există cel puțin 15 000 de urme de inscripții care descriu multe aspecte ale vieții, ale culturii și ale religiei elitelor. Aveau, de asemenea, un calendar complex, cunoscut sub numele de Marea Numărătoare. Era foarte asemănător calendarului nostru, numărând derularea anilor, începând cu o dată fixă, și fiind folosit de către toate orașele maiașe. Marea Numărătoare a început în 3114 î.Hr., deși nu știm ce semnificație atribuiau maiașii acestui an, care precede cu mult apariția societății lor.

Maiașii erau constructori iscusiți și au inventat singuri cimentul. Construcțiile și inscripțiile lor oferă informații vitale despre traiectoriile orașelor maiașe, întrucât aceștia notau adesea evenimente datate conform Marii Numărători. Studiind toate orașele maiașe, arheologii pot să calculeze câte construcții au fost terminate în anumiți ani. În jurul anului 500 d.Hr.,

există puține monumente datate. De exemplu, în data din Marea Numărătoare corespunzătoare anului 514 d.Hr. s-au înregistrat doar zece. A urmat apoi o creștere constantă, ajungând la 20, până în anul 672 d.Hr., și la 40, până la mijlocul secolului al VIII-lea. După aceasta, numărul monumentelor datate se restrânge. În secolul al IX-lea, descrește la zece pe an și, în secolul al X-lea, ajunge la zero. Aceste inscripții datate ne oferă o vedere clară a expansiunii orașelor maiașe și a declinului lor ulterior, începând cu sfârșitul secolului al VIII-lea.

Această analiză a datelor poate fi completată examinând listele regilor pe care le-au alcătuit maiașii. În orașul-stat maiaș Copán, acum în vestul Republicii Honduras, se află un monument renumit, cunoscut sub numele Altar Q. Altar Q înregistrează numele tuturor regilor, începând cu întemeietorul dinastiei Kinich, Yax Kuk Mo, sau „Regele Soare-Verde Primul Quetzal Macaw“, numit astfel nu doar după soare, ci și după două dintre păsările exotice din pădurea central-americană, ale căror pene erau foarte apreciate de maiași. Kinich Yax Kuk Mo a venit la putere în Copán, anul 426 d.Hr., lucru care ne este făcut cunoscut de data din Marea Numărătoare, de pe Altar Q. El a întemeiat o dinastie care avea să domnească 400 de ani. Unii dintre succesorii lui Kinich Yax Kuk Mo au avut nume la fel de plastice. Hieroglifa celui de-al treisprezecelea conducător se traduce prin „18 Iepure“, el a fost urmat de „Maimuță de fum“ și apoi de „Cochilie de fum“, care a murit în 763 d.Hr. Ultimul nume de pe altar este al regelui Yax Pasaj Chan Yoaat, sau „Primul zeu luminător al cerului în zori“, care a fost cel de-al șaisprezecelea descendent al acestei dinastii și s-a urcat pe tron la moartea regelui „Cochilie de fum“. După el, ne este cunoscut un singur alt rege, Ukit Took („Stăpânul cremenii“), dintr-un fragment de pe un altar. După Yax Pasaj, edificiile și inscripțiile nu au mai continuat să fie realizate și se pare că dinastia a fost răsturnată la scurt timp. Probabil că Ukit Took nu a fost nici măcar adevăratul pretendent la tron, ci un impostor.

Există o nouă perspectivă asupra acestor dovezi de la Copán, oferită de arheologii AnnCorinne Freter, Nancy Gonlin și David Webster. Acești cercetători au reprezentat grafic ascensiunea și declinul orașului-stat Copán, examinând întinderea așezării în valea Copán, de-a lungul unei perioade de 850 de ani, din anul 400 până în 1250 d.Hr., folosind o tehnică denumită hidratarea obsidianului, care calculează conținutul de apă din obsidian la data la care a fost extras din mină. Odată extras, conținutul de apă crește la o

rată cunoscută, permițându-le arheologilor să calculeze data la care o bucată de obsidian a fost extrasă din mină. Freter, Gonlin și Webster au putut, apoi, să reprezinte grafic unde s-au găsit bucăți de obsidian datat în valea Copán și să schițeze cum s-a extins orașul-stat și cum a intrat apoi în declin. Întrucât se poate face o apreciere rezonabilă asupra numărului de case și de construcții dintr-o anumită zonă, populația totală a orașului poate fi estimată. În perioada 400–449 d.Hr., populația era neglijabilă, estimată la aproximativ 600 de oameni. Ea a crescut constant, până la un maxim de 28 000, între 750–799 d.Hr. Cu toate că această cifră nu pare mare, după standardele urbane contemporane, numărul populației era masiv pentru acea epocă; aceste cifre sugerează că, în această perioadă, Copán a avut o populație mai mare decât Londra sau Paris. Alte orașe-stat maiașe, ca Tikal și Calakmul, erau, fără îndoială, mult mai mari. În conformitate cu dovezile oferite de datele din Marea Numărătoare, în anul 800 d.Hr., s-a înregistrat numărul maxim al populației în Copán. După aceea, populația a început să descrească, iar, până în 900 d.Hr., ajunsese la aproximativ 15 000 de oameni. Scăderea a continuat de atunci și, în 1200 d.Hr., populația revenise la dimensiunile avute cu 800 de ani înainte.

Baza dezvoltării economice din Epoca maiașă clasică a fost aceeași ca în cazul comunităților Bushong și Natufi: crearea de instituții extractive, cu un anume grad de centralizare statală. Aceste instituții au prezentat câteva elemente-cheie. În jurul anului 100 d.Hr., în orașul-stat Tikal din Guatemala, a apărut un nou tip de regat dinastic. O clasă conducătoare bazată pe ajaw (domnitor sau conducător) a prins rădăcini, cu un rege numit k'uhul ajaw (domnitor divin) aflat în fruntea unei ierarhii de aristocrați. Domnitorul divin organiza societatea cu ajutorul acestor elite și comunica, de asemenea, cu zeii. După câte știm, acest nou ansamblu de instituții politice nu a permis în nici un fel participarea populară, însă a adus stabilitate. K'uhul ajaw lua tribut de la cultivatorii de pământ și organiza munca pentru a construi marile monumente, iar fuziunea acestor instituții a creat baza pentru o expansiune economică impresionantă. Economia maiașă se baza pe specializarea profesională strictă, cu meșteri olari, țesători, tâmplari și producători de unelte și de ornamente. Ei făceau și comerț cu obsidian, piei de jaguar, cochilii, cacao, sare și pene, între ei și cu alte orașe-stat aflate la distanțe mari, în Mexic. Probabil aveau și bani și, la fel ca aztecii, foloseau boabele de cacao drept etalon monetar.

Modul în care Epoca maiașă clasică s-a dezvoltat pe baza creării instituțiilor politice extractive a fost foarte similar cu situația populației Bushong, Yax Ehb Xook de la Tikal jucând un rol asemănător celui al regelui Shyaam. Noile instituții politice au determinat o creștere semnificativă a prosperității economice, din care o mare parte a fost extrasă de noua elită organizată în jurul lui k'uhul ajaw. Odată consolidat acest sistem, până în jurul anului 300 d.Hr., nu au mai existat, în orice caz, multe transformări tehnologice. Cu toate că există unele dovezi referitoare la perfecționarea sistemului de irigații și la tehnicile de management al apei, tehnologia agrară era rudimentară și nu pare să se fi schimbat prea mult. Tehnicile de construcție și cele artistice au devenit mult mai complexe de-a lungul timpului, dar, în ansamblu, a existat puțină inovație.

Nu a existat distrugere creatoare. Dar au existat alte forme de distrugere, întrucât bogăția pe care au generat-o instituțiile extractive pentru k'uhul ajaw și pentru elita maiașă a dus la războaie constante care s-au intensificat de-a lungul timpului. Succesiunea de conflicte este înregistrată de inscripțiile maiașe, hieroglife speciale indicând faptul că un război a avut loc la o anumită dată din Marea Numărătoare. Planeta Venus era patronul celest al războiului, iar maiașii considerau unele faze ale orbitei planetei ca fiind extrem de prielnice pentru a purta un război. Hieroglifa care indica războiul, cunoscută ca „războaiele stelelor" de către arheologi, reprezintă o stea care inundă pământul cu un lichid care ar putea fi apă sau sânge. Inscripțiile scot la iveală, de asemenea, scheme de alianțe și rivalități. Au existat rivalități de durată pentru putere între statele mai mari, ca Tikal, Calakmul, Copán și Palenque, iar acestea au subjugat statele mai mici, făcându-le vasale. Dovezile sunt furnizate de hieroglifele care marchează venirea la tron a regilor. În această perioadă, ele încep să indice faptul că statele mai mici erau acum dominate de un alt conducător, din afară.

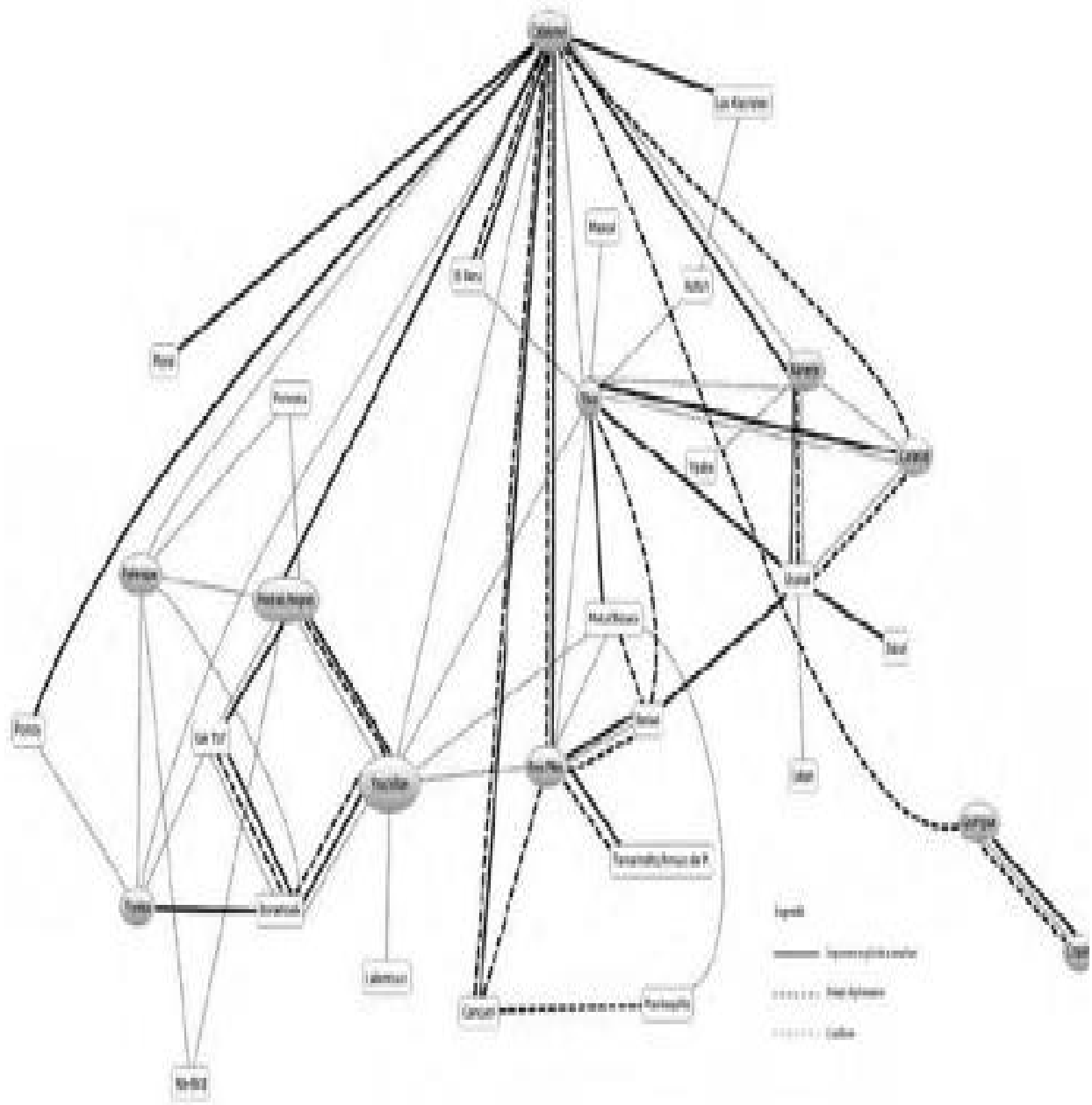

Harta 10: Orașele-stat maiașe și relaţiile și conflictele interstatale

Harta 10 prezintă principalele orașe-state maiașe și diversele modele de relații dintre ele, așa cum au fost reconstruite de arheologii Nikolai Grube și Simon Martin. Aceste modele indică faptul că, deși orașele-stat mari, precum Calakmul, Dos Pilas, Piedras Negras și Yaxchilan, aveau relații diplomatice

intense, unele erau deseori dominate de altele și, de asemenea, se luptau între ele.

Realitatea copleșitoare a prăbușirii maiașe este că ea coincide cu răsturnarea modelului politic bazat pe k'uhul ajaw. Am văzut, în Copán, că, după moartea lui Yax Pasaj, în 810 d.Hr., nu au mai fost alți regi. Cam în această perioadă au fost abandonate palatele regale. La 32 de kilometri nord de Copán, în orașul-stat Quiriguá, ultimul rege, „Cer de jad", a stat pe tron între 795 și 800 d.Hr. Ultimul monument datat este din anul 810 d.Hr., potrivit Marii Numărători, același an în care a murit Yax Pasaj. Orașul-stat a fost abandonat la scurt timp. În toată zona maiașă întâlnim aceeași poveste; instituțiile politice care creaseră contextul pentru expansiunea comerțului, a agriculturii și a populației au dispărut. Curțile regale nu au mai funcționat, monumentele și templele nu au mai fost sculptate, iar palatele s-au golit. Pe măsură ce instituțiile politice și sociale au decăzut, inversând procesul de centralizare statală, economia s-a contractat și populația a scăzut.

În unele cazuri, centrele importante s-au prăbușit din cauza violențelor generalizate.

Regiunea Petexbatún din Guatemala – unde marile temple au fost ulterior dărâmate, iar pietrele folosite pentru construirea unor mari ziduri de apărare – oferă un exemplu relevant. Așa cum vom vedea în capitolul următor, un lucru foarte asemănător s-a întâmplat în ultima perioadă a existenței Imperiului Roman. Mai târziu, chiar și în locuri precum Copán, unde există mai puține semne de violență de la vremea prăbușirii, multe monumente au fost deteriorate sau distruse. În unele locuri, elita a supraviețuit chiar și după răsturnarea inițială a lui k'uhul ajaw. În Copán, există dovezi ale faptului că elita a continuat să ridice noi construcții, vreme de cel puțin alți 200 de ani, înainte să dispară și ea. În alte părți, se pare că elitele au dispărut în același timp cu domnitorul divin.

Dovezile arheologice existente nu ne permit să tragem o concluzie definitorie privitoare la motivul pentru care k'uhul ajaw și elitele din jurul acestuia au fost date jos și instituțiile care creaseră Epoca maiașă clasică s-au prăbușit. Știm că acest lucru s-a petrecut în contextul războaielor interstatale intensificate și pare verosimil ca opoziția și rebeliunea din cadrul orașelor-stat, conduse poate de diferite facțiuni ale elitei, să fi răsturnat instituția.

Cu toate că instituțiile extractive pe care le-au creat maiașii au produs suficientă bogăție pentru ca orașele-stat să înflorească și elita să se îmbogățească și să creeze obiecte artistice de valoare și construcții monumentale, sistemul nu a fost stabil. Instituțiile extractive, pe baza cărora a condus acest grup restrâns de elite, au creat o inegalitate extinsă și, astfel, s-a atins potențialul de lupte interne între cei care puteau beneficia de pe urma bogăției extrase de la popor. Acest conflict a dus, în cele din urmă, la distrugerea civilizației maiașe.

CE MERGE PROST?

Instituțiile extractive sunt foarte frecvente în istorie pentru că au o logică puternică: pot genera un grad limitat de prosperitate, pe care o distribuie, în același timp, în mâinile unui grup restrâns de elite. Pentru ca această creștere să se producă, trebuie să existe centralizare politică. Odată ce aceasta există, statul – sau elita care controlează statul – este, în mod tipic, motivat să investească și să genereze bogăție, să îi încurajeze pe alții să investească astfel încât să poată extrage resurse de la ei și chiar să mimeze unele dintre procesele care, în mod normal, ar fi puse în mișcare de instituțiile economice și de piețele incluzive. În economiile coloniale din Caraibe, instituțiile extractive au îmbrăcat o formă în care elitele foloseau coerciția pentru a-i forța pe sclavi să producă zahăr. În Uniunea Sovietică, ele au luat forma în cadrul căreia Partidul Comunist realoca resursele din agricultură către industrie și crea un fel de stimulente pentru directori și pentru muncitori. Așa cum am văzut, astfel de stimulente au fost subminate de natura sistemului.

Potențialul de creare a creșterii extractive oferă avânt centralizării politice și reprezintă motivul pentru care regele Shyaam a vrut să creeze Regatul Kuba și, probabil, explică de ce comunitățile Natufi din Orientul Mijlociu au instituit o formă primitivă de lege și de ordine, o ierarhie și instituții extractive care aveau să ducă, în cele din urmă, la Revoluția neolitică. Procese similare au sprijinit, probabil, și apariția societăților stabile și tranziția la agricultură pe continentul american și pot fi observate în cadrul civilizației complexe pe care au construit-o maiașii, pe temeliile puse de instituții majoritar extractive, care îi constrângeau pe cei mulți în beneficiul grupului lor restrâns de elite.

În orice caz, creșterea generată de instituțiile extractive are o natură foarte diferită de creșterea creată în cadrul instituțiilor incluzive. Cel mai important, cea dintâi nu este durabilă. Prin însăși natura lor, instituțiile extractive nu încurajează distrugerea creatoare și generează, în cel mai bun caz, doar un grad limitat de progres tehnologic. Creșterea pe care o produc ele durează, astfel, prea puțin. Experiența sovietică oferă un exemplu relevant al acestei limite. Rusia sovietică a generat creștere rapidă, recuperând repede avansul oferit de unele tehnologii, iar resursele au fost luate din sectorul agricol, extrem de ineficient, și realocate către industrie. Dar, în cele din urmă, stimulentele din fiecare sector, de la agricultură până la industrie, nu puteau dinamiza progresul tehnologic. Acest lucru s-a întâmplat în doar câteva domenii unde se vărsau resursele și unde inovația era puternic recompensată datorită rolului ei în competiția cu Occidentul. Indiferent de cât de rapidă a fost, creșterea sovietică a avut, în mod necesar, o viață relativ scurtă și, deja în anii 1970, era pe cale de a-și pierde suflul.

Lipsa distrugerii creatoare și a inovației nu este singurul motiv pentru care există câteva limite în fața creșterii în cadrul instituțiilor extractive. Istoria orașelor-stat maiașe ilustrează un sfârșit mai amenințător și, vai, mai des întâlnit, inerent logicii interne a instituțiilor extractive. Pe măsură ce aceste instituții generează câștiguri semnificative pentru elită, alții vor avea stimulente puternice pentru a lupta ca să înlocuiască elita existentă. Luptele interne și instabilitatea sunt, astfel, trăsături intrinseci ale instituțiilor extractive și nu doar că produc mai multă ineficiență, dar, de asemenea, anulează deseori orice centralizare politică, uneori provocând chiar colapsul total al legii și al ordinii și căderea în haos, așa cum s-a întâmplat cu orașele-stat maiașe, în urma succesului lor relativ din timpul epocii clasice.

Deși inerent limitată, creșterea în cadrul instituțiilor extractive poate, totuși, să pară spectaculoasă atunci când se produce. Mulți oameni din Uniunea Sovietică și chiar mai mulți din lumea occidentală au fost uluiți de creșterea sovietică, din anii 1920, 1930, 1940, 1950, 1960 și chiar și din anii 1970, la fel cum sunt fascinați de ritmul amețitor al creșterii economice din China de astăzi. Dar, așa cum vom discuta mai detaliat în capitolul 15, China sub conducerea Partidului Comunist este un alt exemplu de societate care experimentează creșterea în cadrul instituțiilor extractive și este la fel de puțin probabil ca aceasta să genereze creștere susținută dacă nu suferă o transformare politică fundamentală, pe calea instituțiilor politice incluzive.

[3] Zona din jurul văilor râurilor Tigru, Eufrat și Iordan, din Asia de Vest, care a fost leagănul civilizației mesopotamiene. (n.tr.)

[4] Rocă vulcanică, de culoare neagră sau brună-cenușie, având aspectul sticlei topite, folosită în Epoca Pietrei pentru confecționarea armelor și a uneltelor (n.red.)

CAPITOLUL 6

PE DRUMURI DIFERITE

CUM S-A TRANSFORMAT VENEȚIA ÎN MUZEU

Grupul de insule care alcătuiesc Veneția se află în extremitatea nordică a Mării Adriatice. În Evul Mediu, Veneția era poate cel mai bogat loc din lume, cu cel mai avansat ansamblu de instituții economice incluzive, susținute de instituții politice incluzive în formare. Ea și-a câștigat independența în 810 d.Hr., într-un moment care a venit odată cu prăbușirea Imperiul Roman și în care regi precum Carol cel Mare realcătuiau o putere politică centrală. Aceasta a adus cu ea stabilitate, o siguranță sporită și expansiunea comerțului, de care Veneția profita prin situația ei unică. Era o națiune de navigatori, aflată chiar în mijlocul Mediteranei. Din est veneau condimente, bunuri de fabricație bizantină și sclavi. Veneția s-a îmbogățit. În 1050, când Veneția se extindea deja economic de cel puțin un secol, avea o populație de 45 000 de locuitori. Numărul acestora a crescut cu mai bine de 50%, ajungând la 70 000, în 1200. În 1330, populația crescuse din nou cu încă 50%, ajungând la 110 000; Veneția era atunci la fel de mare ca Parisul și probabil de trei ori mai mare decât Londra.

Unul dintre elementele-cheie ale expansiunii economice a Veneției a fost o serie de inovații contractuale care au făcut instituțiile economice mult mai incluzive. Cea mai renumită a fost commenda, un tip rudimentar de societate pe acțiuni, care se forma doar pe durata unei singure misiuni comerciale. O commenda presupunea existența a doi parteneri, unul „stabil“, care stătea în Veneția, și unul care călătorea. Partenerul stabil investea capital în afacere, în timp ce partenerul care dispunea de mobilitate însoțea marfa. În mod obișnuit, partenerul stabil venea cu partea leului. Tinerii antreprenori care nu erau ei înșiși bogați puteau, deci, intra în afaceri comerciale călătorind cu marfa. Era o pistă importantă pentru mobilitatea socială în sens ascendent. Orice pierderi în decursul călătoriei erau împărțite în conformitate cu

volumul de capital pe care îl investiseră partenerii. Dacă se obțineau bani din călătorie, profiturile se bazau pe două tipuri de contracte commenda. Dacă commenda era unilaterală, atunci negustorul stabil furniza 100% din capital și primea 75% din profituri. Dacă era bilaterală, negustorul stabil furniza 67% din capital și primea 50% din profituri. Studiind documentele oficiale, se poate observa ce forță avea commenda de a stimula mobilitatea socială în sens ascendent: aceste documente sunt pline de nume noi, oameni care nu făcuseră parte înainte din elita venețiană. În documentele guvernamentale din 960, 971 și 982 d.Hr., numele noi reprezentau 69%, 81% și respectiv 65% din cele înregistrate.

Acest caracter economic incluziv și ascensiunea noilor familii prin intermediul comerțului a forțat sistemul politic să devină chiar mai deschis. Dogele, care guverna Veneția, era ales pe viață de către Adunarea Generală. Cu toate că era o adunare generală a tuturor cetățenilor, în practică, Adunarea Generală era dominată de un nucleu de familii puternice. Deși dogele era foarte puternic, puterea lui a fost redusă treptat în timp, datorită schimbărilor din instituțiile politice. După 1032, dogele a fost ales odată cu un Consiliu Ducal nou creat, a cărui sarcină era de a veghea ca dogele să nu capete putere absolută. Primul doge constrâns de către acest consiliu, Domenico Flabianico, a fost un negustor de mătase bogat, dintr-o familie care nu mai fusese la putere înainte. Această transformare instituțională a fost urmată de o expansiune uriașă a puterii comerciale și navale venețiene. În 1082, Veneției i s-au acordat privilegii comerciale vaste în Constantinopol și s-a creat un cartier venețian în acel oraș. Acesta găzduia, în scurt timp, 10 000 de venețieni. Vedem aici modul în care instituțiile economice și politice incluzive încep să lucreze în tandem.

Expansiunea economică a Veneției, care a creat mai multă presiune pentru schimbarea politică, a explodat după modificările instituțiilor politice și economice care s-au produs în urma asasinării dogelui, în 1171. Prima inovație importantă a fost crearea unui Mare Consiliu, care trebuia să fie punctul suprem al puterii politice în Veneția, începând din acel moment. Consiliul era alcătuit din funcționari ai statului venețian, ca, de exemplu, judecători, și era dominat de aristocrați. Pe lângă acești funcționari de stat, în fiecare an, 100 de noi membri erau numiți în consiliu de către un comitet ai cărui patru membri erau aleși prin tragere la sorți dintre membrii consiliului existent. Consiliul alegea, de asemenea, ulterior, membri pentru două

subconsilii, Senatul și Consiliul celor 40, care aveau diverse sarcini legislative și executive. Marele Consiliu alegea și Consiliul Ducal, care s-a mărit de la doi la șase membri. A doua inovație a fost crearea a încă unui consiliu, ales de către Marele Consiliu prin tragere la sorți, pentru a numi dogele. Deși alegerea trebuia sancționată de către Adunarea Generală, cum membrii acesteia numeau o singură persoană, acest lucru punea efectiv alegerea dogelui în mâinile consiliului. A treia inovație era aceea că un nou doge trebuia să depună un jurământ de învestire în funcție, prin care puterea îi era limitată. De-a lungul timpului, aceste limitări au fost modificate în permanență, astfel încât dogii care urmau la putere erau obligați să se supună magistraților, iar apoi toate deciziile lor trebuiau să fie aprobate de către Consiliul Ducal. Consiliul Ducal și-a asumat și rolul de a garanta că dogele se supunea tuturor deciziilor Marelui Consiliu.

Aceste reforme politice au condus la o serie de inovații instituționale adiționale: în drept, apariția unor magistrați independenți, a tribunalelor independente, crearea unei curți de apel și a unor noi legi privitoare la contractele private și la faliment. Aceste noi instituții economice venețiene au permis crearea de noi forme legale de afaceri și de noi tipuri de contracte. A existat inovație financiară rapidă și vedem, în această perioadă, în Veneția, începuturile activității bancare moderne. Dinamica ce a determinat adoptarea de către Veneția a instituțiilor pe deplin incluzive părea de neoprit.

Dar, în tot acest proces, a existat o tensiune. Creșterea economică sprijinită de instituțiile incluzive venețiene a fost însoțită de distrugere creatoare. Fiecare nou val de tineri întreprinzători care se îmbogățeau prin commenda sau prin alte instituții economice similare avea tendința să reducă profiturile și succesul economic al elitelor consacrate. Și nu le-au redus doar profiturile; le-au contestat și puterea politică. Astfel, a existat mereu o tentație a elitelor din Marele Consiliu, dacă puteau scăpa nepedepsite, de a închide sistemul pentru alte persoane.

La începutul Marelui Consiliu, calitatea de membru se decidea în fiecare an. După cum am văzut, la finele anului se alegeau, la întâmplare, patru alegători care să numească o sută de membri pentru următorul an, alegători care erau selectați automat. În 3 octombrie 1286, s-a făcut o propunere Marelui Consiliu pentru modificarea regulilor astfel încât numirile să fie confirmate de o majoritate din Consiliul celor 40, care era strâns controlat de

familii din elită. Acest lucru ar fi conferit elitei putere de veto asupra noilor numiri în consiliu, ceva ce nu avuseseră înainte. Propunerea a fost respinsă. Pe 5 octombrie 1286, a fost înaintată o altă propunere; de această dată a trecut. De acum înainte, o persoană ai cărei tată și bunici se aflaseră în consiliu trebuia să primească o confirmare automată. Altminteri, confirmarea din partea Consiliului Ducal era necesară. Pe 17 octombrie, a trecut o altă modificare a regulilor, care stipula că numirea în Marele Consiliu trebuia aprobată de către Consiliul celor 40, de doge și de Consiliul Ducal.

Dezbaterile și amendamentele constituționale din 1286 au prevestit La Serrata („Sfârșitul“) Veneției. În februarie 1297, s-a decis că, dacă o persoană fusese membru al Marelui Consiliu în ultimii patru ani, era numită automat și primea aprobare. Trebuia acum ca noile numiri să fie aprobate de către Consiliul celor 40, însă cu doar 12 voturi. După 11 septembrie 1298, membri actuali și familiile lor nu au mai avut nevoie de aprobare. Marele Consiliu era acum absolut închis celor din afară, iar deținătorii inițiali ai funcțiilor deveniseră o aristocrație ereditară. Acest fapt a fost pecetluit în 1315, prin Libro d'Oro, sau „Cartea de Aur“, un registru oficial al nobilimii venețiene.

Cei care nu făceau parte din această nobilime în formare nu au permis ca puterea să le fie luată fără luptă. Tensiunile politice au crescut constant în Veneția, între 1297 și 1315. Marele Consiliu a replicat prin a se extinde. Încercând să îi coopteze pe oponenții săi cei mai vocali, acesta și-a mărit numărul de membri de la 450 la 1 500. Această expansiune a fost completată de represiune. S-a înființat, pentru prima dată, o forță de poliție, în 1310, și a existat o creștere constantă a coerciției interne, fără nici o îndoială, ca un mod de consolidare a noii ordini politice.

După ce a realizat o Serrata politică, Marele Consiliu a trecut apoi la adoptarea unei Serrata economice. Tranziția la instituțiile politice extractive era urmată acum de o tranziție la instituțiile economice extractive. Cel mai important, Marele Consiliu a interzis contractele commenda, una dintre marile inovații instituționale care îmbogățise Veneția. Acest lucru nu ar trebui să ne mire: commenda aducea beneficii noilor negustori, iar acum elita consacrată încerca să îi excludă. Acesta a fost doar un pas către instituții economice în grad mai mare extractive. Un alt pas s-a făcut când, începând din 1314, statul venețian a început să ia în stăpânire și să naționalizeze

comerțul. A pus la punct galere de stat, care să intre în activitatea comercială, și, începând cu 1324, a început să perceapă taxe ridicate de la persoanele private care voiau să intre în comerț. Comerțul pe lungă distanță a devenit domeniul privilegiat al nobilimii. Acesta a fost începutul sfârșitului prosperității venețiene. Principalele linii de afaceri fiind monopolizate de către grupul tot mai restrâns al elitei, declinul nu s-a mai lăsat așteptat. Veneția păruse a fi pe punctul de a deveni prima societate cu caracter incluziv din lume, însă a primit o lovitură. Instituțiile politice și economice au devenit mai extractive, iar Veneția a început să experimenteze declinul economic. În 1500, populația scăzuse până la 100 000. Între 1650 și 1800, când populația Europei a crescut rapid, cea a Veneției s-a diminuat.

Astăzi, singura activitate economică pe care o are Veneția, cu excepția unei mici industrii de pescuit, este turismul. În loc să fie deschizători de drumuri pentru noi rute comerciale și instituții economice, venețienii fac pizza, înghețată și sticlărie pentru grupurile de străini. Turiștii vin să vadă minunile Veneției de dinainte de Serrata, ca Palatul Dogilor și caii de la Bazilica San Marco, care au fost furați din Bizanț, la vremea în care Veneția stăpânea Mediterana. Veneția s-a transformat din putere economică în muzeu.

În acest capitol, ne concentrăm pe dezvoltarea istorică a instituțiilor în diferite părți ale lumii și explicăm de ce au evoluat în moduri diferite. Am văzut, în capitolul 4, cum instituțiile din Europa Occidentală s-au dezvoltat diferit de cele din Europa de Est și, apoi, cum cele din Anglia s-au conturat diferit de cele din restul Europei Occidentale. Aceasta a fost o consecință a diferențelor instituționale mici, care au fost, în mare parte, rezultatul separării direcțiilor instituționale în interacțiune cu perioadele critice. Ar putea fi tentant, atunci, să ne gândim că aceste diferențe instituționale reprezintă vârful unui mare aisberg istoric, unde, sub linia de plutire, găsim instituțiile engleze și europene îndepărtându-se, în mod inevitabil, de cele din alte părți, datorită evenimentelor istorice care au avut loc cu milenii în urmă. Restul, cum se spune, este istorie.

Doar că nu este așa, din două motive. În primul rând, evoluțiile către instituțiile incluzive, așa cum arată descrierea pe care am făcut-o Veneției, își pot schimba cursul. Veneția a devenit prosperă. Dar instituțiile ei politice și economice au fost răsturnate, iar prosperitatea a intrat într-un proces de diminuare. Astăzi, Veneția este bogată doar pentru că toți aceia care își

câștigă veniturile în alte părți aleg să le cheltuiască acolo admirând gloria trecutului ei. Faptul că instituțiile incluzive pot intra într-un proces de distrugere arată că progresul instituțional nu este un proces cumulativ simplu.

În al doilea rând, diferențele instituționale mici, care joacă un rol esențial în perioadele critice, sunt, prin natura lor, efemere. Pentru că sunt mici, direcția lor poate fi inversată, apoi pot reapărea și direcția poate fi inversată din nou. Vom vedea în acest capitol că, spre deosebire de ceea ce ar fi de așteptat, potrivit teoriilor geografice sau culturale, Anglia, acolo unde pasul decisiv către instituțiile incluzive s-a făcut în secolul al XVII-lea, a fost un braț mort, nu doar în mileniile care au urmat după Revoluția neolitică din Orientul Mijlociu, ci și la începuturile Evului Mediu, după căderea Imperiul Roman de Apus. Insulele britanice erau marginale în Imperiul Roman, cu siguranță mai puțin importante decât Europa de Vest continentală, Africa de Nord, Balcanii, Constantinopolul sau Orientul Mijlociu. Când Imperiul Roman de Apus s-a prăbușit, în secolul al V-lea d.Hr., Britania a suferit un declin desăvârșit. Însă, revoluțiile politice care aveau să determine, în cele din urmă, Revoluția Industrială, s-au petrecut nu în Italia, Turcia, nici chiar în Europa de Vest continentală, ci în insulele britanice.

Pentru a înțelege drumul către Revoluția Industrială a Angliei și a țărilor care au urmat-o, moștenirea romană este importantă din câteva motive. În primul rând, Roma, ca și Veneția, a trecut prin inovații instituționale timpurii de proporții. Ca în cazul Veneției, succesul inițial al Romei s-a bazat pe instituții incluzive – cel puțin pentru standardele vremurilor lor. Ca în Veneția, aceste instituții au devenit mai ferm extractive de-a lungul timpului. În cazul Romei, aceasta a fost o consecință a trecerii de la republică (510–49 î.Hr.) la imperiu (49 î.Hr.–476 d.Hr.). Cu toate că, în timpul perioadei republicane, Roma a construit un imperiu impresionant, iar comerțul și transportul pe lungă distanță au înflorit, o mare parte din economia romană avea la bază extracția. Trecerea de la republică la imperiu a sporit extracția și, în cele din urmă, a dus la tipul de lupte interne, la instabilitatea și la colapsul pe care l-am văzut în cazul orașelor-stat maiașe.

În al doilea și în cel mai important rând, vom vedea că dezvoltarea instituțională ulterioară a Europei de Vest, cu toate că nu a fost o moștenire directă a Romei, a fost o consecință a perioadelor critice prin care a trecut

regiunea, de la un capăt la altul, ca urmare a prăbușirii Imperiului Roman de Apus. Aceste perioade critice nu au prea avut termeni de comparație în alte părți ale lumii, ca Africa, Asia sau America, deși vom arăta, de asemenea, prin exemplul istoriei Ethiopiei, că, atunci când alte locuri au trecut prin perioade critice similare, ele au reacționat uneori în moduri care au fost remarcabil de asemănătoare. Declinul roman a dus la feudalism care, ca o consecință, a determinat dispariția sclaviei, a creat orașe care s-au aflat în afara sferei de influență a monarhilor și a aristocraților și, pe parcursul acestui proces, a dat naștere unui ansamblu de instituții prin care puterea politică a conducătorilor a fost slăbită. Pe aceste temelii feudale, Moartea Neagră a făcut ravagii și a întărit mai mult orașele independente și țăranii, în dezavantajul monarhilor, al aristocraților și al marilor proprietari de pământ. Și, pe acest fundal, aveau să apară oportunitățile generate de comerțul transatlantic. Multe părți ale lumii nu au trecut prin aceste schimbări și, în consecință, s-a mers în direcții diferite.

VIRTUȚILE ROMANE...

Tribunul plebei romane, Tiberius Gracchus, a fost ucis în bătaie, în anul 133 î.Hr., de către membri ai Senatului, iar trupul lui a fost aruncat neceremonios în Tibru. Ucigașii lui erau aristocrați ca Tiberius însuși, iar asasinarea a fost pusă la cale de vărul lui, Publius Cornelius Scipio Nasica. Tiberius Gracchus avea o descendență aristocrată impecabilă, fiind urmașul direct al unora dintre conducătorii iluștri ai republicii romane, incluzându-l pe Lucius Aemilius Paullus, erou în războiul iliric și al celui de-al Doilea Război Punic, și Scipio Africanul, generalul care îl înfrânsese pe Hannibal în cel de-al Doilea Război Punic. De ce s-au întors împotriva lui puternicii senatori de la acea vreme, chiar și vărul său?

Răspunsul ne spune multe despre tensiunile din republica romană și despre cauzele declinului ei ulterior. Ceea ce l-a pus pe Tiberius în conflict cu acești senatori puternici a fost dorința lui de a li se împotrivi în privința unei chestiuni cruciale aflate pe ordinea de zi: distribuirea de pământ și de drepturi plebeilor, cetățeni romani de rând.

În timpul lui Tiberius Gracchus, Roma era o republică bine consolidată. Instituțiile ei politice și virtuțile cetățenilor-soldați romani – așa cum sunt surprinse în renumita pictură a lui Jacques-Louis David, Jurământul Horațiilor, care îi reprezintă pe fii jurându-le taților că vor apăra republica romană până la moarte – sunt considerate încă, de mulți istorici, fundamentul succesului republicii. Cetățenii romani au înființat republica dându-l jos pe regele lor, Lucius Tarquinius Superbus, cunoscut ca Tarquin cel Mândru, în jurul anului 510 î.Hr. Republica a conceput cu inteligență instituții politice având multe elemente incluzive. Era guvernată de magistrați aleși pe o perioadă de un an. Faptul că funcția de magistrat era supusă anual mecanismului alegerii și era deținută de mai multe persoane, în același timp, reducea posibilitatea ca o singură persoană să-și consolideze sau să-și exploateze puterea. Instituțiile republicii includeau un sistem de piedici și de contraponderi prin care puterea era distribuită destul de larg. Astfel stăteau lucrurile, chiar dacă nu toți cetățenii beneficiau de reprezentare egală, având în vedere că votul era indirect. Exista, de asemenea, un număr mare de sclavi, esențiali pentru producție, în mare parte din Italia, reprezentând, poate, o treime din populație. Sclavii, desigur, nu aveau deloc drepturi, ca să nu mai vorbim de reprezentare politică.

Totuși, ca și în Veneția, instituțiile politice romane aveau elemente pluraliste. Plebeii aveau propria lor adunare, putând alege tribunii plebei care se puteau opune apoi, prin veto, acțiunilor magistraților, puteau convoca Consiliul Plebeilor și puteau înainta propuneri legislative. Plebeii au fost cei care l-au adus la putere pe Tiberius Gracchus, în 133 î.Hr. Puterea lor fusese câștigată prin „secesiune“, o formă de grevă al plebeilor, în special a soldaților, care se retrăgeau pe un deal în afara cetății și refuzau să coopereze cu magistrații până când nu le erau luate în considerare plângerile. Această amenințare era, desigur, deosebit de importantă în perioade de război. Se presupune că, în timpul unei astfel de secesiuni, în secolul al V-lea î.Hr., cetățenii au câștigat dreptul de a-și alege tribunii și de a da legi care să le guverneze comunitatea. Protecția lor politică și juridică, chiar dacă limitată potrivit standardelor noastre actuale, a oferit oportunități economice pentru cetățeni și un anume caracter incluziv al instituțiilor economice. Drept rezultat, comerțul în Mediterană a înflorit în timpul republicii romane. Dovezile arheologice sugerează că, deși atât majoritatea cetățenilor, cât și a sclavilor, trăiau nu cu mult deasupra nivelului de subzistență, mulți romani, inclusiv unii cetățeni

de rând, câștigau bine, aveau acces la servicii publice, cum ar fi sistemul de canalizare al orașului și iluminatul stradal.

Mai mult, există dovezi că s-a înregistrat și o oarecare creștere economică în timpul republicii romane. Putem urmări succesul economic al romanilor luând ca reper naufragiile. Imperiul pe care l-au construit romanii a fost, într-un sens, o rețea de orașe portuare – din Atena, Antiohia și Alexandria, în est, prin Roma, Cartagina și Cadiz, tocmai până la Londra, în vestul îndepărtat. Pe măsură ce teritoriile romane s-au extins, la fel s-a întâmplat și în ceea ce privește comerțul și navigația, evoluție care poate fi urmărită după epavele descoperite de arheologi pe fundul Mediteranei. Aceste epave pot fi datate în multe moduri. Deseori corăbiile aduceau amfore pline cu vin sau cu ulei de măsline, acestea fiind transportate din Italia în Galia, sau aduceau ulei de măsline spaniol pentru a fi vândut sau distribuit gratuit în Roma. Amforele, vase etanșe făcute din lut, conțineau adesea informații privitoare la cine și când le făcuse. Chiar lângă râul Tibru din Roma se află un deal mic, Monte Testaccio, cunoscut și ca Monte dei Cocci („Muntele de ceramică"), format din aproximativ 53 de milioane de amfore. Când amforele erau descărcate de pe corăbii, erau aruncate acolo, de-a lungul secolelor formând un deal uriaș.

Alte bunuri de pe corăbii și corabia însăși pot fi datate folosind datarea cu radiocarbon, o tehnică eficientă utilizată de arheologi pentru a afla vârsta rămășițelor organice. Plantele creează energie prin fotosinteză, care folosește energia primită de la soare pentru a converti bioxidul de carbon în zaharuri. În timp ce fac acest lucru, plantele absorb o cantitate de radioizotopi de carbon-14, care apar pe cale naturală prin procesul de dezintegrare radioactivă. Când arheologii descoperă o epavă, ei pot data lemnul corabiei comparând cantitatea de carbon-14 din acesta cu cantitatea de carbon-14 din atmosferă. Acest proces oferă o estimare a perioadei în care a fost tăiat copacul. Doar în jur de 20 de epave au fost datate în anul 500 î.Hr. Acestea nu erau, probabil, corăbii romane, și ar fi putut foarte bine să fie cartagineze, de exemplu. Dar, apoi, numărul epavelor romane crește rapid. Cam în preajma nașterii lui Hristos, acestea ajung la un maxim de 180.

Epavele reprezintă un mod eficient de a urmări configurația economică a republicii romane și aduc dovezi ale unei oarecare creșteri economice, însă trebuie păstrate proporțiile. Probabil două treimi din conținutul corăbiilor erau proprietatea statului roman, reprezentând taxele și tributul, care era adus

din provincii în Roma sau cereale și ulei de măsline din Africa de Nord, pentru a fi împărțite gratuit cetățenilor orașului. Aceste roade ale extracției au fost cele care au construit, în mare parte, Monte Testaccio.

O altă modalitate fascinantă de a descoperi dovezi ale creșterii economice este aceea care implică folosirea GRIP (Greenland Ice Core Project). În timp ce cad, fulgii de zăpadă adună cantități mici de poluanți din atmosferă, în special plumb, argint și cupru. Zăpada îngheață și se acumulează peste zăpada care a căzut în anii anteriori. Acest proces se desfășoară de milenii și oferă o ocazie unică oamenilor de știință de a înțelege proporțiile poluării atmosferice cu mii de ani în urmă. Între 1990–1992, GRIP a făcut cercetări până la o adâncime de 3 030 de metri în gheață, care acopereau o perioadă de 250 000 de ani de istorie umană. Una dintre descoperirile majore ale acestui proiect, și altele care l-au precedat, a fost că a existat o creștere clară a poluanților atmosferici, începând din jurul anului 500 î.Hr. Cantitățile atmosferice de plumb, argint și cupru au crescut apoi constant, atingând un punct maxim în primul secol d.Hr. În mod remarcabil, această cantitate atmosferică de plumb se mai atinge doar în secolul al XIII-lea. Aceste descoperiri arată cât de intens era, în comparație cu ceea ce a existat înainte și după, mineritul roman. Acest elan al mineritului dovedește clar creșterea economică.

Dar creșterea economică romană a fost nesustenabilă, deoarece a avut loc în cadrul unor instituții care erau parțial incluzive și parțial extractive. Cu toate că cetățenii romani aveau drepturi politice și economice, sclavia era răspândită și extractivă într-un grad foarte înalt, iar elita, clasa senatorială, domina atât economia, cât și politica. În ciuda existenței Consiliului Plebeilor și a tribunului plebei, de exemplu, adevărata putere aparținea Senatului, ai cărui membri proveneau din rândurile marilor proprietari de pământ care alcătuiau clasa senatorială. Potrivit istoricului roman Livius, Senatul fusese creat de către primul rege al Romei, Romulus, și era alcătuit din 100 de bărbați. Urmașii lor au format clasa senatorială, cu toate că s-a adăugat și ceva sânge proaspăt. Distribuirea pământului era foarte inegală și, cel mai probabil, a devenit și mai inegală în secolul al II-lea î.Hr. Acest lucru s-a aflat la originea problemelor pe care Tiberius Gracchus le-a adus în atenție în calitate de tribun.

Pe măsură ce a continuat să se extindă în Mediterana, Roma a cunoscut un aflux de mari bogății. Dar această abundență a fost acaparată, în mare parte, de către câteva familii bogate din clasa senatorială, iar inegalitatea dintre bogați și săraci a crescut. Bogăția senatorilor se datora nu doar controlului lor asupra provinciilor profitabile, ci și proprietăților lor foarte mari de pe tot întinsul Italiei. Pe aceste proprietăți lucrau grupuri de sclavi, deseori luați prizonieri în războaiele pe care le purta Roma. Dar la fel de semnificativ era și de unde proveneau aceste proprietăți. Armatele romane din timpul republicii erau alcătuite din cetățeni-soldați care erau mici proprietari, mai întâi în Roma și, mai târziu, în alte zone din Italia. În mod tradițional, ei luptau în armată oricând era necesar și apoi se întorceau la pământurile lor. Pe măsură ce Roma s-a extins și campaniile au devenit mai lungi, acest model a încetat să mai funcționeze. Soldații erau plecați de acasă timp de ani de zile și multe parcele de pământ nu mai erau folosite. Familiile soldaților se trezeau uneori înglodate în datorii și în pragul foametei. Multe terenuri au fost astfel abandonate treptat și încorporate proprietăților senatorilor. Pe măsură ce clasa senatorială s-a îmbogățit tot mai mult, marea masă a cetățenilor fără pământ s-a adunat la Roma, deseori după ce soldații erau eliberați din serviciul militar. Fără o parcelă de pământ pe care să se întoarcă, aceștia căutau de lucru în Roma. Spre sfârșitul secolului al II-lea î.Hr., situația ajunsese la un punct de fierbere periculos, atât din cauza faptului că prăpastia dintre bogați și săraci se adâncise ajungând la niveluri nemaiîntâlnite, cât și pentru că în Roma erau hoarde de cetățeni nemulțumiți, gata să se revolte ca reacție la aceste nedreptăți și să se întoarcă împotriva aristocrației romane. Dar puterea politică era în mâinile proprietarilor de pământ bogați din clasa senatorială, care erau beneficiarii schimbărilor petrecute în ultimele două secole. Majoritatea nu aveau nici o intenție să modifice sistemul care îi servise atât de bine.

Potrivit istoricului roman Plutarh, atunci când Tiberius Gracchus a călătorit prin Etruria, o regiune aflată în centrul Italiei de astăzi, a aflat de greutățile pe care le sufereau familiile cetățenilor-soldați. Fie datorită acestei experiențe, fie datorită altor conflicte cu puternicii senatori din vremea sa, el avea să se implice, în scurt timp, într-un plan îndrăzneț de modificare a modului de distribuire a pământului în Italia. A candidat la funcția de tribun al plebei în 133 î.Hr., apoi și-a folosit puterea pentru a propune reforma agrară: o comisie trebuia să investigheze dacă terenurile publice erau ocupate ilegal și să redistribuie terenurile care depășeau limita legală de 300

de acri cetățenilor romani fără pământ. Limita de 300 de acri făcea, de fapt, parte dintr-o lege veche, ignorată și neaplicată de secole. Propunerea lui Tiberius Gracchus a transmis unde de șoc în clasa senatorială, ai cărei membri puteau să blocheze implementarea reformelor sale pentru un timp. Atunci când Tiberius a reușit să folosească puterea mulțimii care îl sprijinea pentru a îndepărta un alt tribun care amenința să se opună prin veto reformei lui agrare, comisia propusă de el a fost, în cele din urmă, înființată. Senatul, totuși, i-a împiedicat funcționarea nealocându-i fonduri.

Lucrurile s-au agravat când Tiberius Gracchus a cerut să fie alocate comisiei pentru reforma agrară fondurile lăsate poporului roman de către regele orașului grec Pergam. El a încercat să candideze la funcția de tribun a doua oară, în parte pentru că se temea de persecuții din partea Senatului, după expirarea mandatului său. Acest lucru le-a oferit senatorilor pretextul de a-l acuza pe Tiberius că încerca să se declare rege. El și susținătorii lui au fost atacați și mulți au fost omorâți. Tiberius Gracchus însuși s-a numărat printre primii care au căzut, cu toate că moartea lui nu avea să rezolve problema și alții aveau să încerce să reformeze modul de distribuire a pământului și alte aspecte din economia și societatea romane. Mulți aveau să cunoască o soartă similară. Fratele lui Tiberius Gracchus, Gaius, de exemplu, a fost și el ucis de proprietarii de terenuri după ce a luat-o pe drumul deschis de fratele lui.

Harta 11: Imperiul Roman în 117 d.Hr.

Aceste tensiuni aveau să iasă la suprafață periodic, în timpul următorului secol – ducând, printre altele, la „Războiul social“, între 91 și 87 î.Hr. Apărător agresiv al intereselor senatoriale, Lucius Cornelius Sulla, nu doar că a înăbușit fără scrupule cererile de schimbare, dar a redus drastic și puterile tribunilor plebei. Aceleași probleme aveau să fie un factor central în

ceea ce privește sprijinul pe care Iulius Caesar l-a primit din partea poporului în lupta lui împotriva Senatului.

Instituțiile politice care au alcătuit nucleul republicii romane au fost răsturnate de Iulius Caesar în 49 î.Hr., când și-a deplasat legiunea peste Rubicon, râul care separa provinciile romane din Galia Cisalpină de Italia. Puterea asupra Romei i-a revenit lui Caesar și a izbucnit un alt război civil. Cu toate că Caesar a ieșit victorios, el a fost asasinat de către senatorii nemulțumiți, conduși de Brutus și Cassius, în 44 î.Hr. Republica romană nu a mai fost refăcută vreodată. Un nou război civil a izbucnit între susținătorii lui Caesar, conduși de Marc Antoniu și de Octavian, și dușmanii lui. După ce Antoniu și Octavian au câștigat, aceștia s-au luptat între ei, până când Octavian a ieșit învingător, în bătălia de la Actium din 31 î.Hr. În anul următor, și în următorii 45 de ani, Octavian, cunoscut după 28 î.Hr. ca Augustus Caesar, a condus Roma singur. Augustus a creat Imperiul Roman, deși el a preferat titlul de „Princeps“, ceea ce ar însemna „primul dintre egali“, și a numit regimul principat. Harta 11 prezintă Imperiul Roman în momentul celei mai mari expansiuni, în 117 d.Hr. Include și râul Rubicon, pe care Caesar l-a trecut într-un eveniment hotărâtor.

Această tranziție de la republică la principat și, ulterior, chiar la imperiu, a fost aceea care a stat la baza declinului Romei. Instituțiile politice parțial incluzive, care alcătuiseră fundamentul succesului economic, au fost subminate treptat. Chiar dacă republica romană a creat un cadru instituțional în favoarea clasei senatoriale și a altor romani bogați, nu a fost un regim absolutist și nu a concentrat niciodată atâta putere într-o singură funcție. Schimbările declanșate de Augustus, ca și în cazul Serratei venețiene, au fost inițial politice, dar apoi au avut consecințe economice semnificative. Drept rezultat al acestor schimbări, în secolul al V-lea d.Hr., Imperiul Roman de Apus, așa cum s-a numit Vestul după ce s-a despărțit de Est, a decăzut economic și militar și se afla în pragul prăbușirii.

...VICIILE ROMANE

Flavius Aetius a fost unul dintre personajele cu greutate din Imperiul Roman din perioada sa târzie, declarat „ultimul dintre romani“ de Edward Gibbon,

autorul cărții Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman. Între 433 și 454 d.Hr., când a fost asasinat de împăratul Valentinian al III-lea, Aetius, pe atunci general, a fost probabil cea mai puternică persoană din Imperiul Roman. El a conturat atât politica internă, cât și pe cea externă a țării, și a luptat într-o serie de bătălii decisive împotriva barbarilor, dar și împotriva altor romani, în războaiele civile. A fost unic printre generalii care au luptat în războaiele civile tocmai prin faptul că nu a căutat să ajungă împărat. De la sfârșitul secolului al II-lea, războiul civil devenise o realitate în Imperiul Roman. De la moartea lui Marc Aureliu, în 180 d.Hr., până la prăbușirea Imperiului Roman de Apus, în 476 d.Hr., abia dacă a existat un deceniu care să nu fi fost martorul unui război civil sau al unei lovituri de palat împotriva unui împărat. Puțini împărați au murit din cauze naturale sau în bătălie. Majoritatea au fost uciși de uzurpatori sau de propriile lor trupe.

Cariera lui Aetius ilustrează schimbările care s-au produs începând din vremea republicii romane și a Imperiului timpuriu până în vremea Imperiului Roman târziu. Nu doar implicarea lui în neîncetatele războaie civile și puterea lui, în orice aspect al afacerilor Imperiului, contrastează cu puterea mult mai limitată a generalilor și a senatorilor din perioadele anterioare, dar acestea scot în evidență și cum se va schimba radical, în alte moduri, soarta romanilor, în secolele care au urmat.

În timpul Imperiului Roman târziu, așa-numiții barbari, care au fost inițial minoritari și încorporați în armatele romane sau folosiți ca sclavi, dominau acum multe părți ale imperiului. În tinerețe, Aetius fusese ținut ostatic de către barbari, întâi de goți, sub conducerea lui Alaric, și apoi de huni. Relațiile romanilor cu acești barbari arată cum se schimbaseră lucrurile din vremea republicii încoace. Alaric era deopotrivă un dușman feroce și un aliat, într-atât încât, în 405, a devenit unul dintre generalii de frunte din armata romană. Aranjamentul a fost temporar, în orice caz. În 408, Alaric a luptat împotriva romanilor, invadând Italia și jefuind Roma.

Hunii erau și ei atât dușmani puternici, cât și aliați frecvenți ai romanilor. Cu toate că și ei l-au ținut ostatic pe Aetius, mai târziu au luptat alături de el într-un război civil. Dar hunii nu au stat mult deoparte și, sub conducerea lui Attila, au dat o bătălie importantă împotriva romanilor, în 451, chiar de cealaltă parte a Rinului. De data aceasta, goții, sub conducerea lui Theodoric, i-au apărat pe romani.

Toate acestea nu au împiedicat elitele romane să încerce să îi domolească pe comandanții barbari, deseori nu pentru a proteja teritorii romane, ci pentru a ieși victorioase în luptele interne pentru putere. De exemplu, vandalii, sub conducerea regelui lor, Geiseric, au devastat mari părți din Peninsula Iberică și apoi au cucerit grânarele romane din Africa de Nord, începând cu 429. Reacția romanilor a fost aceea de a i-o oferi de soție lui Geiseric pe fiica încă mult prea tânără a împăratului Valentinian al III-lea. Geiseric era căsătorit la vremea respectivă cu fiica unuia dintre conducătorii goților, dar acest lucru nu pare să îl fi oprit. Și-a anulat căsătoria sub pretextul că soția lui încerca să îl asasineze și a trimis-o înapoi la familia ei, după ce a mutilat-o, tăindu-i ambele urechi și nasul. Din fericire pentru viitoarea mireasă, datorită vârstei sale fragede, aceasta a rămas în Italia și căsătoria ei cu Geiseric nu a fost niciodată consumată. Mai târziu, avea să se căsătorească cu un alt general puternic, Petronius Maximus, cel care a pus la punct asasinarea lui Aetius de către împăratul Valentinian al III-lea, care a fost și el omorât, la scurt timp, într-un complot urzit de același Maximus. Maximus s-a autoproclamat, mai târziu, împărat, însă domnia lui a fost de foarte scurtă durată, sfârșindu-se cu moartea sa în timpul ofensivei majore a vandalilor, conduși de Geiseric, împotriva Italiei, când Roma a căzut și a fost prădată cu sălbăticie.

La începutul secolului al V-lea, barbarii erau literalmente la porțile Romei. Unii istorici susțin că acest lucru a fost efectul confruntărilor din perioada Imperiului târziu. Dar succesul goților, al hunilor și al vandalilor asupra Romei a fost un simptom, nu o cauză, al declinului Romei. În perioada republicii, Roma înfruntase dușmani mult mai bine organizați și mai periculoși, precum cartaginezii. Declinul Romei a avut cauze foarte similare cu cele ale declinului orașelor-stat maiașe. Instituțiile politice și economice ale Romei, extractive într-un grad din ce în ce mai mare, au generat sfârșitul acesteia deoarece au declanșat lupte interne și război civil.

Originile declinului ajung cel puțin până la acapararea puterii de către Augustus, lucru care a pus în mișcare modificări din pricina cărora instituțiile politice au devenit puternic extractive. Printre acestea s-au numărat modificări în structura armatei, care au făcut imposibilă secesiunea, eliminând astfel un element decisiv care asigura reprezentarea politică pentru romanii de rând. Împăratul Tiberius, care i-a urmat lui Augustus, în anul 14 d.Hr., a desființat Consiliul Plebeilor și a transferat puterile acestuia către Senat. În loc să aibă o voce politică, cetățenii romani primeau acum

pomeni în grâu și, mai târziu, în ulei de măsline, vin și carne de porc și erau distrați cu circ și concursuri de gladiatori. Odată cu reformele lui Augustus, împărații au început să se sprijine nu atât pe armata alcătuită din cetățeni-soldați, ci pe Garda Pretoriană, grupul de elită al soldaților profesioniști creat de Augustus. Garda însăși avea să se transforme, în scurt timp, un agent independent important al celui care devenea împărat, deseori prin mijloace care nu erau pașnice, ci prin războaie civile și intrigi. De asemenea, Augustus a consolidat aristocrația în raport cu cetățenii romani de rând, iar inegalitatea din ce în ce mai mare care se aflase la temelia conflictului dintre Tiberius Gracchus și aristocrați a devenit poate chiar mai puternică.

Acumularea puterii la centru a făcut ca drepturile de proprietate ale romanilor de rând să fie mai puțin sigure. Teritoriile statului s-au extins și ele odată cu imperiul, ca o consecință a confiscării, și s-au mărit cu până la jumătate în multe părți din imperiu. Drepturile de proprietate au devenit deosebit de instabile din cauza concentrării puterii în mâinile împăratului și ale anturajului acestuia. După un model nu foarte diferit de ceea ce s-a întâmplat în orașele-stat maiașe, luptele interne pentru preluarea controlului asupra acestei poziții puternice s-au intensificat. Războaiele civile au devenit un fenomen obișnuit, chiar și înainte de haoticul secol al V-lea, când barbarii au preluat inițiativa. Spre exemplu, Septimius Severus a luat puterea de la Didius Iulianus, care se autoproclamase împărat după asasinarea lui Pertinax, în 193 d.Hr. Severus, al treilea împărat din așa-numitul An al celor cinci împărați, a purtat apoi război împotriva rivalilor săi, generalii Pescennius Niger și Clodius Albinus, care au fost, în cele din urmă, înfrânți, în 194, și, respectiv, 197 d.Hr. Severus a confiscat proprietățile celor pe care îi învinsese în războiul civil. Deși conducători competenți, ca Traian (98–117 d.Hr.), Hadrian și Marc Aureliu, în secolul următor, au putut opri declinul, aceștia nu au putut, sau nu au vrut, să se ocupe de problemele instituționale fundamentale. Nici unul dintre acești bărbați nu a propus abandonarea imperiului sau recrearea unor instituții politice eficiente, în conformitate cu liniile republicii romane. Marc Aureliu, cu toate succesele lui, a fost urmat de fiul său, Commodus, care a semănat mai degrabă cu Caligula sau cu Nero decât cu tatăl lui.

Instabilitatea tot mai ridicată era evidentă din configurația și amplasarea orașelor în imperiu. În secolul al III-lea d.Hr., orice oraș mare din imperiu avea un zid de apărare. În multe cazuri, monumentele erau jefuite pentru

piatră, care era folosită pentru fortificații. În Galia, înainte să ajungă romanii, în 125 î.Hr., se obișnuia să se construiască așezări pe vârfuri de coline, întrucât acestea erau mai ușor de apărat. Odată cu sosirea romanilor, așezările s-au mutat jos, la șes. În secolul al III-lea, această situație s-a inversat.

Împreună cu instabilitatea politică în creștere au venit modificări în societate care au împins instituțiile economice către un grad mai mare de extracție. Cu toate că cetățenia a fost extinsă în asemenea măsură încât, până în anul 212 d.Hr., aproape toți locuitorii imperiului erau cetățeni, această modificare a mers mână în mână cu modificări de statut între cetățeni. Orice urmă de egalitate în fața legii, câtă existase, probabil a dispărut. De exemplu, în timpul domniei lui Hadrian (117–138 d.Hr.), existau diferențe clare între tipurile de legi aplicate diferitelor categorii de cetățeni romani. La fel de important, rolul cetățenilor era complet diferit de cel din vremurile republicii romane, când aceștia puteau exercita o anumită influență asupra deciziilor politice și economice prin adunările de la Roma.

Sclavia a rămas o constantă în Roma, cu toate că există o anume controversă legată de posibilitatea reducerii numărului de sclavi, de-a lungul secolelor. La fel de important, pe măsură ce imperiul s-a dezvoltat, tot mai mulți muncitori agricoli au fost reduși la un statut de semisclavie și legați de pământ. Statutul acestor „coloni“ aflați în robie este discutat pe larg în documente juridice, cum ar fi Codex Theodosianus și Codex Justinianus, și a apărut, probabil, în timpul domniei lui Dioclețian (284–305 d.Hr.). Drepturile proprietarilor de pământ asupra colonilor s-au extins progresiv. Împăratul Constantin, în 332 d.Hr., a permis proprietarilor să pună în lanțuri orice colon care era suspectat că încerca să fugă și, din 365 d.Hr., colonilor nu le era permis să își vândă proprietatea fără permisiunea proprietarului de pământ.

La fel cum putem folosi epavele și calota glaciară a Groenlandei pentru a urmări expansiunea economică a Romei în perioadele timpurii, le putem folosi și pentru a-i urmări declinul. Până în anul 500 d.Hr., numărul de 180 de corăbii din perioada de vârf se redusese la 20. Pe măsură ce Roma a decăzut, comerțul mediteraneean s-a prăbușit, iar unii oameni de știință au argumentat chiar că acesta nu a revenit la nivelul din timpul Imperiului Roman până în secolul al XIX-lea. Calota Groenlandei spune o poveste

asemănătoare. Romanii foloseau argint pentru monede, iar plumbul avea multe utilizări, inclusiv pentru țevi și tacâmuri. După ce au atins un vârf, în primul secol d.Hr., depunerile de plumb, de argint și de cupru din calota glaciară s-au redus.

Experiența creșterii economice în timpul republicii romane a fost impresionantă, la fel cum au fost și alte exemple de creștere în cadrul instituțiilor extractive, ca în Uniunea Sovietică. Dar acea creștere a fost limitată și nu a fost de lungă durată, chiar și atunci când se ține cont de faptul că ea s-a petrecut în cadrul unor instituții parțial incluzive. Creșterea s-a bazat pe productivitatea agricolă relativ ridicată, pe tributul semnificativ din provincii și pe comerțul pe distanță lungă, însă nu a fost sprijinită de progresul tehnologic sau de distrugerea creatoare. Romanii au moștenit niște tehnologii elementare, instrumente și arme din fier, alfabetizarea, agricultura cu ajutorul plugului și tehnici de construcție. Încă de la începutul existenței republicii, ei au creat altele: cimentul, pompa și roata de apă. Dar, după aceea, tehnologia a stagnat pe toată durata Imperiului Roman. În ceea ce privește transportul maritim, de exemplu, s-au adus puține modificări la construcția sau la dotarea corăbiilor, iar romanii nu au inventat cârma, conducând, în schimb, corăbiile cu vâsle. Roțile de apă s-au răspândit foarte încet, astfel încât hidroenergia nu a revoluționat economia romană. Chiar și realizări extrem de importante, ca apeductele și canalele de scurgere ale orașului, au utilizat tehnologia existentă, deși romanii au perfecționat-o. Se poate să fi existat o oarecare creștere economică fără inovație, pe baza tehnologiei existente, însă aceasta a fost o creștere fără distrugere creatoare. Și nu a durat. Pe măsură ce drepturile de proprietate au devenit mai nesigure și declinul drepturilor economice ale cetățenilor a urmat celui al drepturilor lor politice, creșterea economică a intrat, și ea, în declin.

Un lucru remarcabil în privința noilor tehnologii din perioada romană este aparentul impuls dat creării și răspândirii lor de către stat. Aceasta este o veste bună, până când guvernul decide că nu este interesat de dezvoltarea tehnologică – o întâmplare foarte des întâlnită din cauza temerii în fața distrugerii creatoare. Marele scriitor roman Pliniu cel Bătrân relatează următoarea întâmplare. În timpul domniei împăratului Tiberius, un bărbat a inventat sticla incasabilă și s-a dus la împărat anticipând că va primi o mare răsplată. Și-a prezentat invenția, iar Tiberius l-a întrebat dacă mai spusese altcuiva despre ea. Când omul a răspuns că nu, Tiberius a ordonat ca acesta

să fie luat și omorât, „ca nu cumva aurul să ajungă la valoarea noroiului“. Sunt două lucruri interesante în legătură cu această istorisire. În primul rând, bărbatul s-a dus la Tiberius pentru o recompensă, în loc să își înființeze afacerea lui și să facă profit vânzând sticla. Acest lucru arată rolul guvernului roman în controlarea tehnologiei. În al doilea rând, Tiberius a fost bucuros să distrugă inovația din cauza efectelor economice adverse pe care aceasta le-ar fi avut. Iată teama de efectele economice ale distrugerii creatoare.

Există, de asemenea, dovezi directe, din perioada imperiului, ale temerii de consecințele politice ale distrugerii creatoare. Suetonius povestește că împăratul Vespasian, care a domnit între 69 și 79 d.Hr., a fost abordat de un bărbat care inventase un dispozitiv pentru transportarea coloanelor la Capitoliu, citadela Romei, la un cost relativ mic. Coloanele erau foarte mari, grele și foarte dificil de transportat. Transportarea lor la Roma, din carierele unde erau cioplite, implica efortul a mii de oameni, cu un mare cost pentru guvern. Vespasian nu l-a omorât, dar și el a refuzat să folosească inovația, declarând: „Cum voi mai putea să hrănesc plebea?“ Din nou, un inventator a venit la oficialități. Poate în acest caz a fost mai firesc decât în privința sticlei incasabile, întrucât guvernul roman se ocupa de executarea și de transportul coloanelor. Din nou, inovația a fost respinsă din cauza amenințării distrugerii creatoare, nu atât de mult din cauza impactului său economic, ci a fricii provocate de distrugerea creatoare politică. Vespasian a fost preocupat ca nu cumva, dacă nu avea grijă ca poporul să fie fericit și sub control, acesta să devină o forță politică destabilizatoare. Era necesar ca plebeii romani să fie ținuți ocupați și manipulabili, așadar era bine ca statul să aibă să le dea ceva de lucru, cum ar fi transportarea coloanelor. Un lucru complementar pâinii și circului, care erau, de asemenea, distribuite gratuit pentru a menține populația satisfăcută. Este, poate, grăitor faptul că ambele exemple au apărut la scurt timp după căderea republicii. Împărații romani aveau mult mai multă putere de a bloca schimbarea decât conducătorii romani din timpul republicii.

Un alt motiv important pentru lipsa inovației tehnologice a fost generalizarea sclaviei. Pe măsură ce teritoriile pe care romanii le controlau s-au extins, mari mulțimi de oameni au fost luate în sclavie, deseori fiind aduse în Italia pentru a munci pe proprietățile mari. Mulți cetățeni din Roma nu aveau nevoie să muncească: trăiau de pe urma cadourilor din partea guvernului. De

unde să vină inovația? Am arătat că inovația vine de la oameni noi cu idei noi, care dezvoltă soluții noi la probleme vechi. În Roma, oamenii care produceau erau sclavi și, mai târziu, erau coloni cu un statut de semisclavie, cărora li se ofereau puține stimulente pentru a inova, având în vedere că stăpânii lor, și nu ei, erau cei care beneficiau de pe urma oricărei inovații. Așa cum vom vedea în repetate rânduri, în această carte, economiile bazate pe represiunea muncii și pe sisteme ca sclavia și iobăgia sunt, în mod notoriu, neinovatoare. Acest fapt este valabil din lumea antică până în epoca modernă. În Statele Unite, de exemplu, statele nordice au participat la Revoluția Industrială, și nu Sudul. Desigur, sclavia și iobăgia au generat o bogăție enormă pentru cei care posedau sclavii și care controlau iobagii, însă ele nu au generat inovație tehnologică sau prosperitate pentru societate.

NIMENI NU SCRIE DIN VINDOLANDA

În anul 43 d.Hr., împăratul roman Claudius cucerise Anglia, dar nu Scoția. O ultimă încercare, inutilă, a fost făcută de guvernatorul roman Agricola, care a renunțat și, în 85 d.Hr., a construit o serie de forturi pentru a proteja hotarul nordic al Angliei. Unul dintre cele mai mari era cel de la Vindolanda, la 56 de kilometri vest de Newcastle și reprezentat pe harta 11 în extremitatea nord-vestică a Imperiului Roman. Mai târziu, Vindolanda a fost integrată în zidul de apărare de 137 de kilometri pe care l-a construit împăratul Hadrian, dar, în 103 d.Hr., când un centurion roman, Candidus, s-a instalat acolo, acesta era un fort izolat. Candidus a fost angajat, împreună cu prietenul lui, Octavius, ca să completeze proviziile din garnizoana romană și a primit de la Octavius un răspuns la o scrisoare pe care i-o trimisese anterior:

Octavius către fratele lui, Candidus, salutări.

Ți-am scris de câteva ori că am cumpărat aproximativ 5 000 de modii de spice de grâu, pentru care am nevoie de bani. Dacă nu îmi trimiți niște bani, cel puțin 500 de dinari, rezultatul va fi că voi pierde depozitul pe care l-am dat, aproximativ 300 de dinari, și voi fi strâmtorat. Așadar, te rog, trimite-mi niște bani cât de curând posibil. Pieile de animale despre care scrii sunt la Cataractonium – scrie să îmi fie date mie, ca și căruța despre care scrii. M-aș

fi dus deja să le iau, doar că nu voiam să rănesc animalele când drumurile sunt proaste. Vezi cu Tertius de cei opt dinari și jumătate pe care i-a primit de la Fatalis. Nu mi i-a dat mie. Asigură-te că îmi trimiți bani ca să am spice de grâu în pod. Salută-i pe Spectacus și pe Firmus. Cu bine.

Corespondența dintre Candidus și Octavius ilustrează anumite aspecte semnificative ale prosperității economice în Anglia romană: arată o economie monetară avansată, cu servicii financiare. Arată existența drumurilor construite, chiar dacă uneori în stare proastă. Arată existența unui sistem fiscal care mărea taxele pentru a plăti salariul lui Candidus. Cel mai clar arată faptul că ambii bărbați erau învățați și puteau profita de un soi de serviciu poștal. Anglia romană a beneficiat și de pe urma manufacturii de ceramică de înaltă calitate, în special din zona Oxfordshire de azi, de pe urma centrelor cu băi și clădiri publice, și de pe urma tehnicilor de construcție a caselor, folosind mortar și țigle pentru acoperișuri.

În secolul al IV-lea, toate acestea erau în declin, iar, după 411 d.Hr., Imperiul Roman a renunțat la Anglia. Trupele s-au retras; cele care au rămas nu erau plătite și, în timp ce statul roman se năruia, administratorii au fost alungați de populația locală. Până în 450 d.Hr., toate aceste semne ale prosperității economice au dispărut. Banii au ieșit din circulație. Zonele urbane au fost abandonate, iar piatra clădirilor jefuită. Drumurile au fost năpădite de buruieni. Nu se fabrica decât un tip de ceramică neprelucrată și lucrată manual, nu produsă industrial. Oamenii au uitat cum să folosească mortarul, iar gradul de alfabetizare s-a redus substanțial. Acoperișurile au fost făcute din crengi, nu din țigle. Nimeni nu mai scria din Vindolanda.

După 411 d.Hr., Anglia a trecut printr-un colaps economic și a devenit o zonă înapoiată, săracă – și nu pentru prima dată. În capitolul anterior, am văzut că Revoluția neolitică a început în Orientul Mijlociu, în jur de 9500 î.Hr. În timp ce locuitorii din Ierihon și Abu Hureyra trăiau în orașe mici și cultivau pământul, locuitorii Angliei încă trăiau de pe urma vânatului și a culesului și aveau să trăiască astfel pentru încă cel puțin 5 500 de ani. Nici chiar atunci englezii nu au trecut la cultivarea pământului sau la creșterea animalelor; acestea au fost aduse din afară de către nomazii care se răspândiseră de la o margine la cealaltă a Europei, venind tocmai din Orientul Mijlociu. Când locuitorii Angliei au prins din urmă aceste invenții

cu impact major, cei din Orientul Mijlociu întemeiau orașe, descopereau scrisul și ceramica. În 3500 î.Hr., orașe mari, ca Uruk și Ur, au apărut în Mesopotamia, Irakul modern. Se poate ca Uruk să fi avut o populație de 14 000 de locuitori în 3500 î.Hr. și de 40 000 la scurt timp după aceea. Roata olarului a fost inventată în Mesopotamia cam în aceeași perioadă ca și transportul pe roți. Capitala egipteană, Memphis, devenea un oraș mare în scurt timp. Scrisul a apărut independent în ambele regiuni. În timp ce egiptenii construiau marile piramide din Giza în jurul anului 2500 î.Hr., englezii construiau cel mai renumit monument antic al lor, ansamblul de la Stonehenge. Nu este rău, potrivit standardelor englezești, dar nu era îndeajuns de mare ca să fi găzduit nici măcar una dintre bărcile rituale îngropate la baza piramidei regelui Khufu. Anglia a continuat să rămână în urmă și să împrumute din Orientul Mijlociu și din restul Europei până la și inclusiv în perioada romană.

În ciuda unei istorii atât de nefavorabile, Anglia a fost țara în care a apărut prima societate cu adevărat incluzivă și unde s-a declanșat Revoluția Industrială. Am afirmat mai devreme că acesta a fost rezultatul unei serii de interacțiuni dintre diferențele instituționale mici și perioadele critice – de exemplu, Moartea Neagră și descoperirea Americii. Discrepanța în dezvoltarea engleză a avut rădăcini istorice, dar imaginea din Vindolanda sugerează că aceste rădăcini nu au fost atât de adânci și, cu siguranță, nu predeterminate istoric. Ele nu au apărut în timpul Revoluției neolitice și nici măcar pe parcursul secolelor de hegemonie romană. În 450 d.Hr., la începutul perioadei pe care istoricii o numesc Evul Mediu timpuriu, Anglia căzuse iar în sărăcie și în haos politic. În Anglia nu a existat un stat centralizat eficient, timp de sute de ani.

TRAIECTORII DIFERITE

Apariția instituțiilor incluzive și dezvoltarea industrială ulterioară în Anglia nu au mers pe urmele unei moșteniri directe (sau timpurii) a instituțiilor romane. Acest lucru nu înseamnă că nu s-a petrecut ceva semnificativ odată cu prăbușirea Imperiului Roman de Apus, un eveniment major care a afectat cea mai mare parte a Europei. Având în vedere că zone diferite ale Europei au trecut prin aceleași perioade critice, instituțiile lor au deviat într-o

manieră similară, poate într-un mod specific european. Căderea Imperiului Roman a fost un aspect decisiv al acestor perioade critice comune. Această traiectorie europeană se află în contrast cu traiectoriile altor zone ale lumii, inclusiv ale Africii Subsahariene, Asiei și ale Americii, care s-au dezvoltat diferit, parțial pentru că nu au întâmpinat aceleași perioade critice.

Anglia romană s-a prăbușit răsunător. Nu s-a întâmplat la fel în Italia sau în Galia romană (Franța modernă) sau chiar în Africa de Nord, unde multe dintre vechile instituții au continuat să existe, sub o formă sau alta. Dar nu există nici o îndoială că trecerea de la dominația unui singur stat roman la o puzderie de state conduse de franci, vizigoți, ostrogoți, vandali și burgunzi a fost un eveniment cu semnificație. Puterea acestor state era mult mai mică și au fost lovite de o lungă serie de invazii venite de la periferiile lor. Din nord au venit vikingii și danezii, în bărcile lor mari. Din est au venit călăreții huni. În sfârșit, apariția Islamului ca religie și forță politică, în secolul ulterior morții lui Mahomed, din 632 d.Hr., a dus la crearea unor noi state islamice în cea mai mare parte a Imperiului Bizantin, în Africa de Nord și în Spania. Aceste procese comune au zguduit Europa și, în urma lor, a apărut un anumit tip de societate, cunoscut, de obicei, sub numele de feudalism. Societatea feudală era descentralizată deoarece principalele state puternice se atrofiaseră, chiar dacă unii conducători, precum Carol cel Mare, au încercat să le reconstruiască.

Instituțiile feudale, care se bazau pe munca silnică (iobăgia), au fost, în mod evident, extractive și au reprezentat baza unei îndelungi perioade extractive și de creștere lentă în Europa, în timpul Evului Mediu. Dar ele au fost, de asemenea, importante și pentru evoluțiile ulterioare. De exemplu, în perioada în care populația rurală a fost adusă în stare de iobăgie, sclavia a dispărut din Europa. Într-o vreme când era posibil ca elitele să aducă întreaga populație rurală în stare de iobăgie, nu părea necesară existența unei clase distincte de sclavi, așa cum se întâmplase în toate societățile anterioare. Feudalismul a creat și un vid de putere, în contextul căruia orașe independente care se specializau în producție manufacturieră și în comerț au putut înflori. Însă, când echilibrul de putere s-a schimbat în urma Morții Negre, iar iobăgia a început să se năruie în Europa de Vest, s-a pregătit terenul pentru o societate mult mai pluralistă, fără sclavie de nici un fel.

Perioadele critice care au dat naștere societății feudale au fost distincte, dar ele nu s-au limitat doar la Europa. O comparație relevantă este aceea cu Ethiopia modernă, care s-a dezvoltat din Regatul Axumit, întemeiat în nordul țării pe la 400 î.Hr. Regatul Axumit a fost unul relativ dezvoltat pentru vremea lui care făcea comerț cu India, Arabia, Grecia și cu Imperiul Roman. A fost, din multe puncte de vedere, comparabil cu Imperiul Roman de Răsărit din această perioadă. Folosea bani, construia clădiri publice grandioase și drumuri, și avea o tehnologie foarte asemănătoare, de exemplu, în agricultură și în navigație. Există și paralele ideologice interesante între Regatul Axumit și Roma. În 312 d.Hr., împăratul roman Constantin s-a convertit la creștinism, la fel cum a făcut regele Ezana al Regatului Axumit, cam în aceeași perioadă. Harta 12 ne arată că statul istoric axumit se afla pe teritoriul Ethiopiei și al Eritreei zilelor noastre, cu avanposturi de cealaltă parte a Mării Roșii, în Arabia Saudită și Yemen.

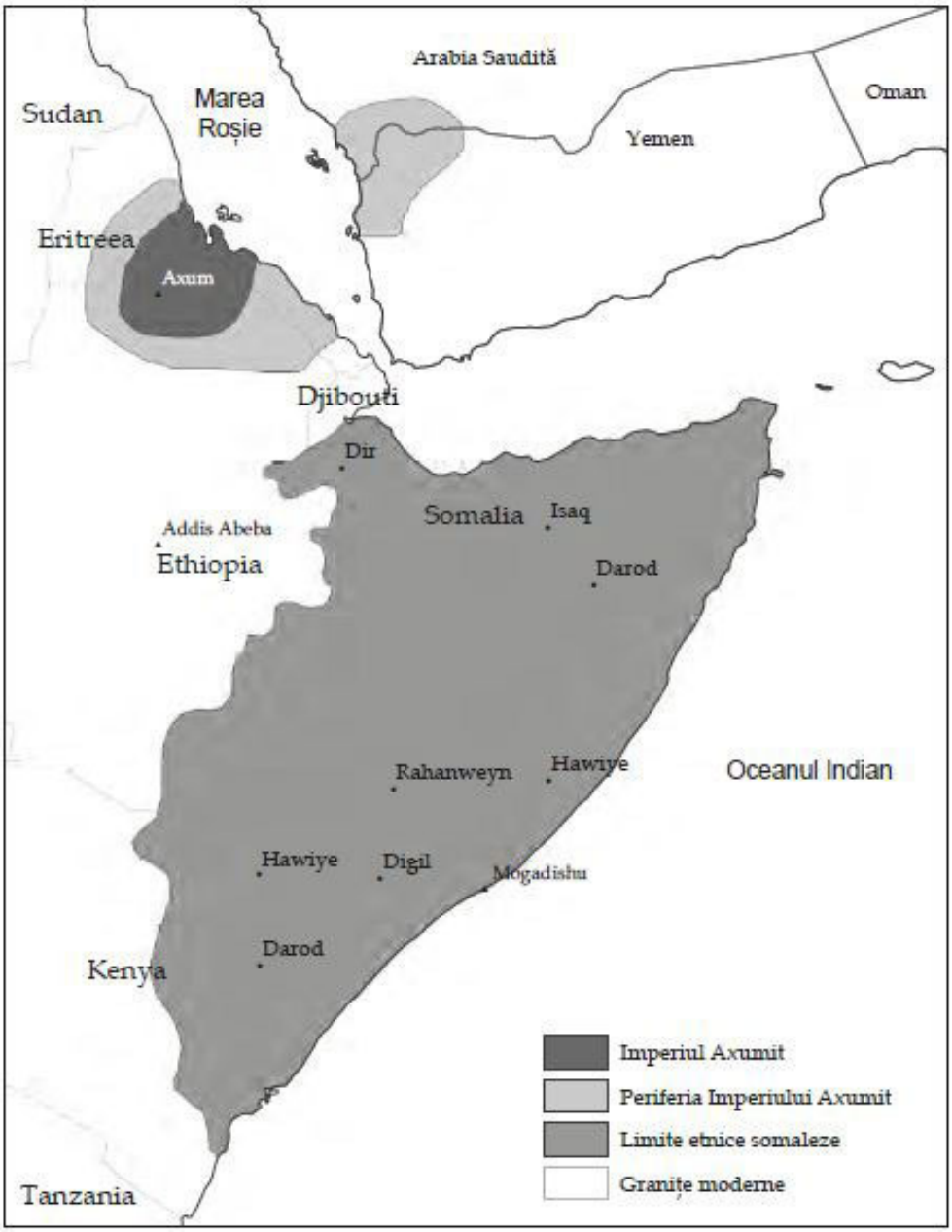

Harta 11: Imperiul Roman în 117 d.Hr.

La fel cum a decăzut Roma, așa a decăzut și Regatul Axumit, iar declinul său istoric a urmat un model apropiat de cel al Imperiului Roman de Apus. Rolul pe care l-au jucat hunii și vandalii în declinul Romei a fost preluat de arabi care, în secolul al VII-lea, s-au extins peste Marea Roșie și în jos, spre Peninsula Arabică. Regatul Axumit și-a pierdut coloniile din Arabia și rutele

comerciale. Acest lucru i-a precipitat declinul economic: nu s-a mai bătut monedă, populația urbană a scăzut numeric și statul s-a concentrat în interiorul țării și spre platourile Ethiopiei moderne.

În Europa, instituțiile feudale au apărut în urma prăbușirii autorității centrale de stat. Același lucru s-a întâmplat în Ethiopia, pe baza unui sistem numit gult, care presupunea acordarea de pământ de către împărat. Instituția este menționată în manuscrise din secolul al XIII-lea, deși este posibil să fi luat naștere mult mai devreme. Termenul gult este derivat dintr-un cuvânt amharic[5] care se traduce prin „el a dat o feudă". Acest lucru însemna că, în schimbul pământului, deținătorul de gult era obligat să ofere servicii împăratului, în special servicii militare. La rândul lui, deținătorul de gult avea dreptul de a lua tribut de la cei care cultivau pământul. Mai multe surse istorice sugerează că deținătorii de gult extrăgeau între jumătate și trei pătrimi din producția agricolă a țăranilor. Acest sistem a reprezentat o evoluție independentă, care a avut asemănări remarcabile cu feudalismul european, însă a fost, probabil, chiar mai extractiv. La apogeul feudalismului în Anglia, servii se loveau de un sistem extractiv mai puțin împovărător și dădeau aproape jumătate din producția lor seniorilor, într-o formă sau alta.

Dar Ethiopia nu era un caz reprezentativ pentru Africa. În alte părți, sclavia nu a fost înlocuită cu iobăgia; sclavia africană și instituțiile care o susțineau aveau să-și continue existența multe secole după aceea. Chiar și traiectoria finală a Ethiopiei a fost foarte diferită. După secolul al VII-lea, Ethiopia a rămas izolată în munții Africii de Est de procesele care au influențat ulterior traiectoria instituțională a Europei, cum ar fi apariția orașelor independente, constrângerile în creștere asupra monarhilor și expansiunea comerțului transatlantic, după descoperirea Americii. Drept consecință, varianta sa de instituții absolutiste a rămas, în mare parte, necontestată. Continentul african avea să interacționeze mai târziu, în termeni foarte diferiți, cu Europa și Asia. Africa de Est a devenit un mare furnizor de sclavi pentru lumea arabă, iar Africa Centrală și de Vest au fost integrate în economia mondială, în timpul expansiunii europene asociate comerțului transatlantic, ca furnizori de sclavi. Modul în care comerțul transatlantic a condus la traiectorii în mod clar diferite în Europa de Vest și în Africa reprezintă încă un exemplu de discrepanță instituțională care a rezultat din interacțiunea dintre perioadele critice și diferențele instituționale existente. În timp ce, în Anglia, profiturile din comerțul cu sclavi au contribuit la îmbogățirea celor care se opuneau

absolutismului, în Africa acestea au dus la crearea și la consolidarea absolutismului.

În locurile mai îndepărtate de Europa, procesele de separare a traiectoriilor de dezvoltare ale instituțiilor au fost, în mod evident chiar mai libere să își urmeze propriul lor drum. Pe continentul american, de exemplu, care fusese despărțit de Europa în jurul anului 15000 î.Hr., prin topirea ghețurilor care legau Alaska de Rusia, au existat inovații instituționale asemănătoare celor ale comunităților Natufi, care au dus la o viață sedentară, la ierarhie și la inegalitate – pe scurt, la instituții extractive. Aceste inovații au avut loc mai întâi în Mexic, în Anzii peruvieni și în Bolivia, și au condus la Revoluția neolitică americană, odată cu aclimatizarea porumbului. În aceste locuri, s-au dezvoltat formele timpurii de creștere extractivă, așa cum am văzut în cazul orașelor-stat maiașe. Dar, la fel cum marile breșe care au deschis drumul spre instituțiile incluzive și spre dezvoltarea industrială din Europa nu au apărut în zone în care dominația romană a fost cea mai puternică, instituțiile incluzive de pe continentul american nu s-au dezvoltat în zonele acestor civilizații timpurii. De fapt, așa cum am văzut în capitolul 1, aceste civilizații extrem de stabile au interacționat într-un mod pervers cu colonialismul european, creând o „inversare a sorții“ și făcând ca zonele de pe continentul american, care înainte erau relativ bogate, să devină relativ sărace. Astăzi, Statele Unite și Canada, care pe atunci erau cu mult în urma civilizațiilor complexe din Mexic, Perú și Bolivia, sunt mult mai bogate decât restul Americii.

CONSECINȚE ALE CREȘTERII TIMPURII

Lunga perioadă dintre Revoluția neolitică, ale cărei începuturi datează de pe la 9500 î.Hr., și Revoluția Industrială britanică, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, este presărată cu accese de creștere economică. Acestea au fost declanșate de inovații instituționale care, în final, au eșuat. În Roma Antică, instituțiile republicii, care au generat un anume grad de vitalitate economică și au permis construirea unui imperiu, s-au destrămat după lovitura de stat a lui Iulius Caesar și edificarea imperiului sub Augustus. A fost nevoie de secole pentru ca Imperiul Roman să dispară, în cele din urmă, iar declinul a fost prelungit; dar, odată ce instituțiile republicane, relativ mai incluzive, au

cedat în fața instituțiilor mai extractive ale imperiului, regresul economic a devenit inevitabil.

Dinamicile dezvoltării Veneției au fost similare. Prosperitatea economică a Veneției a fost creată de instituții care au avut elemente incluzive importante, dar acestea au fost subminate când elita existentă a închis sistemul în fața noilor candidați și chiar a interzis instituțiile economice care generaseră prosperitatea republicii.

Oricât de remarcabilă este experiența Romei, nu moștenirea acesteia a fost cea care a dus direct la apariția instituțiilor incluzive în Anglia și la Revoluția Industrială britanică. Factorii istorici modelează felul în care instituțiile evoluează, dar acesta nu este un proces simplu, predeterminat, cumulativ. Roma și Veneția ne arată modul în care pașii timpurii către instituțiile incluzive au fost inversați. Peisajul economic și instituțional pe care l-a creat Roma, în toată Europa și în Orientul Mijlociu, nu a condus, în mod inevitabil, la instituții incluzive mai bine înrădăcinate în secolele următoare. De fapt, acestea aveau să apară mai întâi și cel mai puternic în Anglia, unde dominația romană a fost cea mai slabă și unde a dispărut în mod definitiv, aproape fără urmă, în secolul al V-lea d.Hr. În schimb, așa cum am discutat în capitolul 4, istoria joacă un rol major prin separarea traiectoriilor de dezvoltare ale unor instituții până atunci aflate în același punct, care generează diferențe instituționale, deși uneori mici, iar acestea sunt amplificate, apoi, când interacționează cu perioadele critice. Tocmai pentru că aceste diferențe sunt deseori mici, ele pot fi inversate ușor și nu sunt, în mod necesar, consecința unui simplu proces cumulativ.

Desigur, Roma a avut efecte de lungă durată asupra Europei. Dreptul și instituțiile romane au influențat legile și instituțiile pe care le-au instituit regatele barbarilor, după prăbușirea Imperiului Roman de Apus. De asemenea, căderea Romei a fost cea care a creat peisajul politic descentralizat care a evoluat în ordinea feudală. Dispariția sclaviei și apariția orașelor independente au reprezentat efecte secundare îndelungate, prelungite (și, desigur, contingente istoric) ale acestui proces. Acestea au devenit deosebit de importante când Moartea Neagră a zguduit societatea feudală din temelii. Din cenușa Morții Negre au apărut sate și orașe mai puternice și o țărănime care nu mai era legată de pământ și proaspăt eliberată de obligațiile feudale. Exact aceste perioade critice dezlănțuite de căderea

Imperiului Roman au fost cele care au condus la separarea clară a traiectoriilor de dezvoltare a instituțiilor aflate până atunci în același punct, fapt care a afectat întreaga Europă într-un mod care nu are corespondent în Africa Subsahariană, Asia sau America.

În secolul al XVI-lea, Europa era foarte diferită din punct de vedere instituțional de Africa Subsahariană și de America. Cu toate că nu era mult mai bogată decât cele mai spectaculoase civilizații asiatice din India sau China, Europa era diferită, din puncte de vedere importante, de aceste organizări statale. De exemplu, dezvoltase instituții reprezentative de un tip inexistent acolo. Acestea aveau să joace un rol crucial în dezvoltarea instituțiilor incluzive. Așa cum vom vedea în următoarele două capitole, micile diferențe instituționale au fost cele care au contat cu adevărat în Europa; și acestea au favorizat Anglia pentru că ordinea feudală crease un spațiu cuprinzător pentru fermierii cu înclinații comerciale și pentru centrele urbane independente, în care negustorii și fabricanții se puteau dezvolta. Aceste grupuri cereau deja de la monarhii lor drepturi de proprietate mai sigure, instituții economice diferite și o voce în politică. Acest întreg proces a atins apogeul în secolul al XVII-lea.

---

[5] Limba amharică – limbă oficială a Ethiopiei, cu originea în limba gî'îz (n.red.)

CAPITOLUL 7

PUNCTUL DE COTITURĂ

PROBLEME CU CIORAPII

În 1583, William Lee s-a întors de la studii, de la Universitatea Cambridge, pentru a deveni preot în Calverton, Anglia. Elisabeta I (1558–1603) promulgase cu puțin timp în urmă o decizie ca poporul ei să poarte mereu un soi de beretă tricotată. Lee scria că „tricotezele erau singurele care produceau astfel de articole, dar finisarea articolului necesita foarte mult timp. Am început să mă gândesc. Mă uitam la mama mea și la surorile mele cum stăteau în lumina serii și lucrau cu andrelele lor. Dacă articolele de îmbrăcăminte erau tricotate cu două andrele și cu un fir de lână, de ce să nu folosești mai multe andrele cu care să apuci firul?“

Acest gând spectaculos a reprezentat începutul mecanizării producției textile. Lee a devenit obsedat de construirea unei mașini care să îi scutească pe oameni de nesfârșitul împletit manual. El își amintea: „Am început să îmi neglijez îndatoririle față de biserică și de familie. Ideea mașinii mele și realizarea ei practică mă consumau teribil.“

În cele din urmă, în 1589, „mașina“ lui „de tricotat“ a fost gata. A călătorit entuziasmat la Londra pentru a cere o audiență la Elisabeta I ca să îi arate cât de utilă ar fi mașina și să îi ceară un patent care să îi împiedice pe alții să-i copieze modelul. A închiriat o clădire ca să instaleze mașina și, cu ajutorul reprezentantului său în Parlament, Richard Parkyns, s-a întâlnit cu Henry Carey, lordul Hunsdon, un membru al Consiliului Privat (Privy Council) al reginei. Carey a aranjat ca regina Elisabeta să vină să vadă mașina, însă reacția acesteia a fost cu totul neașteptată. A refuzat să îi acorde un patent lui Lee, remarcând în schimb: „Ții sus, domnule Lee. Gândește-te ce ar putea să le facă invenția bieților mei supuși. Cu siguranță

i-ar ruina, lăsându-i fără loc de muncă și transformându-i astfel în cerșetori“. Zdrobit, Lee s-a mutat în Franța ca să își încerce norocul acolo; eșuând din nou, s-a întors în Anglia, unde i-a cerut lui Iacob I (1603–1625), succesorul Elisabetei, un patent. Iacob I a refuzat din aceleași motive ca și Elisabeta. Ambii s-au temut că mecanizarea producției de tricotaje avea să aibă un efect politic destabilizator. Avea să îi lase pe oameni fără slujbe, să creeze șomaj și instabilitate politică și să amenințe puterea regală. Mașina de tricotat era o inovație care promitea creșteri uriașe ale productivității, dar promitea, totodată, și distrugere creatoare.

Reacția față de invenția strălucită a lui Lee ilustrează o idee-cheie a acestei cărți. Teama de distrugere creatoare este motivul principal pentru care nu a existat o creștere continuă a standardelor de viață între Revoluția neolitică și cea industrială. Inovația tehnologică face societățile umane prospere, dar presupune și înlocuirea vechiului cu noul și distrugerea privilegiilor economice și a puterii politice ale anumitor oameni. Pentru creșterea economică permanentă avem nevoie de noi tehnologii, de noi moduri de a face lucrurile și, cel mai adesea, acestea sosesc din partea nou-veniților ca Lee. Inovația tehnologică poate face societatea prosperă, însă procesul distrugerii creatoare pe care îl deschide amenință traiul celor care lucrează cu vechile tehnologii, cum erau cei care împleteau manual și care s-ar fi văzut aruncați în șomaj de tehnologia lui Lee. Mai important, inovațiile majore, ca mașina de tricotat a lui Lee, amenințau să reorganizeze și puterea politică. În ultimă instanță, nu grija pentru soarta celor care ar fi putut deveni șomeri din cauza mașinii lui Lee i-a determinat pe Elisabeta I și pe Iacob I să se opună ideii de a-i oferi un patent; aceasta le stârnea teama că aveau să devină perdanți politic – anxietatea că aceia aruncați în șomaj de această invenție aveau să creeze instabilitate politică și să reprezinte un pericol pentru propria lor putere. Așa cum am văzut în cazul ludiților, este deseori posibil ca opoziția muncitorilor, cum erau cei care împleteau manual, să fie ignorată. Dar elitele, mai ales când le este amenințată puterea politică, ridică o barieră greu de trecut în fața inovației. Faptul că membrii elitei au mult de pierdut din cauza distrugerii creatoare nu înseamnă doar că nu ei sunt cei care introduc aceste inovații, ci și că deseori se opun și încearcă să împiedice asemenea inovații. Astfel, societatea are nevoie de nou-veniți care să aducă inovațiile cele mai radicale, iar acești nou-veniți și distrugerea creatoare pe care o provoacă trebuie adesea să depășească mai

multe surse de posibilă opoziție, inclusiv pe cea venită din partea conducătorilor puternici și a elitelor.

Înainte de Anglia secolului al XVII-lea, instituțiile extractive fuseseră regula în istorie. Acestea au fost uneori capabile să genereze creștere economică, așa cum am arătat în ultimele două capitole, mai ales când au avut elemente incluzive, ca în Veneția și în Roma. Dar nu au îngăduit distrugerea creatoare. Creșterea pe care au generat-o nu a fost de durată și a luat sfârșit din cauza lipsei de inovații, a luptelor politice interne determinate de dorința de a beneficia de pe urma extracției sau a faptului că elementele incluzive în formare au fost subminate definitiv, ca în Veneția.

Speranța de viață a unui locuitor din așezarea Natufi Abu Hureyra nu era, probabil, foarte diferită de cea a unui cetățean din Roma Antică. Speranța de viață a unui roman era destul de apropiată de cea a unui locuitor de rând al Angliei secolului al XVII-lea. În termeni de venituri, în 301 d.Hr., împăratul roman Dioclețian promulga Edictul prețurilor maxime, prin care stabilea o listă de salarii pe care diversele categorii de muncitori aveau să le primească. Nu știm exact cât de bine au fost aplicate măsurile lui Dioclețian cu privire la salarii și la prețuri, însă când specialistul în istorie economică Robert Allen a folosit edictul acestuia pentru a calcula standardele de viață ale unui muncitor necalificat, el a observat că acestea erau aproape identice cu cele ale unui muncitor necalificat din Italia secolului al XVII-lea. Mai spre nord, în Anglia, salariile erau mai mari și în creștere, iar lucrurile se schimbau. Modul în care s-a întâmplat acest lucru reprezintă subiectul acestui capitol.

CONFLICTUL POLITIC OMNIPREZENT

Conflictul pentru instituții și distribuirea resurselor a fost generalizat de-a lungul istoriei. Am văzut, de exemplu, modul în care conflictul politic a modelat evoluția Romei antice și a Veneției, unde acesta s-a încheiat, în cele din urmă, în favoarea elitelor care au reușit să își consolideze dominația asupra puterii.

Istoria englezilor este și ea plină de conflicte între monarhie și supușii acesteia, între diferitele facțiuni care se luptau pentru putere, și între elite și cetățeni. Efectul, totuși, nu a fost întotdeauna consolidarea puterii celor care o dețineau. În 1215, baronii, stratul de elită de sub rege, l-au înfruntat pe regele Ioan și l-au pus să semneze Magna Carta la Runnymede. Acest document a stabilit câteva principii de bază care au reprezentat provocări semnificative la adresa autorității regelui. Cel mai important, el a stabilit că regele era obligat să se consulte cu baronii pentru a mări taxele. Clauza cea mai controversată era cea cu numărul 61, care declara că: „baronii vor alege, după voia lor, oricare 25 de baroni din regat, care trebuie să respecte, să păstreze și să se asigure, cu toată puterea lor, că sunt respectate pacea și libertățile pe care noi le-am oferit lor și le-am confirmat prin această prezentă cartă". În esență, baronii au creat un consiliu pentru a se asigura că regele punea în aplicare carta și, în caz că nu o făcea, acești 25 de baroni aveau dreptul să confișteze castele, pământuri și proprietăți „...până când, după părerea lor, se vor fi plătit despăgubirile". Regele Ioan nu a fost încântat de Magna Carta și, imediat ce baronii s-au împrăștiat, l-a convins pe papă să anuleze actul. Dar atât puterea politică a baronilor, cât și influența edictului Magna Carta au rămas. Anglia făcuse primul ei pas șovăielnic către pluralism.

Conflictul pentru instituțiile politice nu s-a stins, iar puterea monarhiei a continuat să fie constrânsă de către primul Parlament ales în 1265. Spre deosebire de Consiliul Plebeilor din Roma sau de parlamentarii aleși în ziua de azi, membrii acestuia fuseseră la origine nobili feudali, iar ulterior deveniseră cavaleri și cei mai bogați aristocrați ai națiunii. În ciuda faptului că era alcătuit din elite, Parlamentul englez a căpătat două caracteristici distincte. În primul rând, instituția reprezenta nu doar elitele foarte apropiate regelui, ci și un set vast de interese, inclusiv ale aristocraților mărunți implicați în diferite profesii, cum ar fi comerțul și industria, și, mai târziu, ale „micii nobilimi", o nouă clasă de fermieri comercianți, care urcau pe scara socială. Astfel, Parlamentul a dat putere unui grup destul de cuprinzător din societate – mai ales după standardele timpului. În al doilea rând și, în mare parte, ca o consecință a primei caracteristici, mulți membri ai Parlamentului s-au opus constant încercărilor monarhiei de a-și crește puterea și au devenit sprijinul temeinic al celor care au luptat împotriva monarhiei în Războiul Civil și apoi în Revoluția glorioasă.

Fără a ține seama de Magna Carta și de primul parlament ales, conflictul politic în ceea ce privește puterea monarhiei și cine avea să fie rege a continuat. Conflictul dintre elite s-a încheiat cu Războiul celor Două Roze, o îndelungată confruntare între Casele Lancaster și York, două familii care aveau pretendenți la tron. Câștigători au fost cei din Casa Lancaster, al căror candidat la tron, Henric Tudor, a devenit Henric al VII-lea, în 1485.

Alte două procese corelate au avut loc. Primul a fost centralizarea politică în creștere, pusă în aplicare de dinastia Tudorilor. După 1485, Henric al VII-lea a dezarmat aristocrația, demilitarizând-o practic și extinzând astfel masiv puterea statului central. Fiul lui, Henric al VIII-lea, a realizat prin prim-ministrul său, Thomas Cromwell, o revoluție în guvern. În anii 1530, Cromwell a pus bazele unui stat birocratic incipient. În loc ca guvernarea să fie administrația privată a regelui, aceasta putea deveni un ansamblu distinct de instituții solide. Acest fapt a fost finalizat odată cu despărțirea lui Henric al VIII-lea de Biserica Romano-Catolică și prin desființarea mănăstirilor, ocazie cu care Henric a expropriat toate terenurile Bisericii. Înlăturarea Bisericii de la putere a făcut parte din procesul de transformare a statului într-o instituție mai centralizată. Această centralizare a instituțiilor statului a însemnat că, pentru prima dată, existența instituțiilor politice incluzive a devenit posibilă. Procesul inițiat de Henric al VII-lea și de Henric al VIII-lea nu a dus doar la centralizarea instituțiilor statului, ci a și crescut cererea pentru o reprezentare politică mai extinsă. Procesul de centralizare politică poate conduce, de fapt, la o formă de absolutism, pentru că regele și asociații acestuia vor înfrânge alte grupuri puternice din societate. Acesta este, într-adevăr, unul dintre motivele pentru care există opoziție față de centralizarea statală, așa cum am văzut în capitolul 3. În orice caz, în opoziție cu această forță, centralizarea instituțiilor statului poate mobiliza și cererea pentru o formă nouă de pluralism, așa cum s-a întâmplat în Anglia dinastiei Tudorilor. Atunci când baronii și elitele locale și-au dat seama că puterea politică era tot mai centralizată și că acest proces era greu de oprit, au cerut să aibă un cuvânt de spus în privința felului în care era folosită această putere centralizată. În Anglia, la sfârșitul secolului al XV-lea și în secolul al XVI-lea, acest lucru a presupus eforturi mai mari din partea grupurilor respective pentru a face din Parlament o contragreutate pentru Coroană și să controleze parțial modul de funcționare a statului. Astfel, proiectul dinastiei Tudorilor nu doar că a inițiat centralizarea politică, un

pilon al instituțiilor incluzive, dar a și contribuit indirect la pluralism, celălalt pilon al instituțiilor incluzive.

Aceste evoluții ale instituțiilor politice s-au desfășurat în contextul altor mari schimbări în natura societății. Deosebit de semnificativă a fost extinderea conflictului politic care a crescut posibilitatea ansamblului de grupuri sociale de a face solicitări monarhiei și elitelor politice. Revolta țăranilor din 1381 a fost esențială, după care elitele englezești au fost zguduite de un lung șir de răscoale populare. Puterea politică era redistribuită nu, pur și simplu, dinspre rege înspre nobili, ci și dinspre elită înspre popor. Aceste schimbări, alături de constrângerile tot mai mari de limitare a puterii regelui, au făcut posibilă apariția unei mari coaliții opuse absolutismului, și, astfel, au pus temelia instituțiilor politice pluraliste.

Deși contestate, instituțiile politice și economice pe care dinastia Tudorilor le-a moștenit și le-a sprijinit au fost, în mod evident, extractive. În 1603, Elisabeta I, fiica lui Henric al VIII-lea, care urcase pe tronul Angliei în 1558, a murit fără să aibă moștenitori, iar dinastia Tudorilor a fost înlocuită de dinastia Stuart. Primul rege Stuart, Iacob I, a moștenit nu doar instituțiile, ci și conflictele. El a dorit să fie un conducător absolutist. Cu toate că statul devenise mai centralizat și schimbarea socială redistribuia puterea în societate, instituțiile politice nu erau încă pluraliste. În economie, instituțiile extractive se manifestau nu doar prin opoziția față de invenția lui Lee, ci și sub forma monopolurilor, a monopolurilor și iar a monopolurilor. În 1601, s-a citit o listă a acestora în Parlament, un membru întrebând ironic: „Cum să nu găsești o pâine de mâncat acolo?“ În 1621, existau 700 de monopoluri. După cum se exprima istoricul englez Christopher Hill:

Un om locuia într-o casă construită din cărămizi de monopol, cu ferestre din sticlă de monopol; se încălzea cu cărbuni de monopol (în Irlanda cu lemne de monopol), care ardeau într-o vatră făcută din fier de monopol... Se spăla cu săpun de monopol, iar hainele și le clătea cu scrobeală de monopol. Se îmbrăca în dantelă de monopol, pânză de monopol, piele de monopol, fir de aur de monopol... Își prindea hainele cu cingători de monopol, nasturi de monopol, ace de monopol. Acestea erau vopsite cu vopseluri de monopol. Mânca unt de monopol, stafide de monopol, hering roșu de monopol, somon de monopol și homari de monopol. Mâncarea lui era condimentată

cu sare de monopol, piper de monopol, oțet de monopol... Scria cu pene de monopol, pe hârtie de monopol; citea (cu ochelari de monopol, la lumina lumânărilor de monopol) cărți tipărite de monopol.

Aceste monopoluri, și multe altele, le ofereau indivizilor sau grupurilor dreptul exclusiv de a controla producția multor bunuri. Ele împiedicau distribuția talentului pe piața muncii, un lucru esențial pentru prosperitatea economică.

Atât Iacob I, cât și fiul și succesorul lui, Carol I, năzuiau să consolideze monarhia, să reducă influența Parlamentului și să înființeze instituții absolutiste, asemănătoare celor care se clădeau în Spania și în Franța, pentru a spori controlul lor și al elitei asupra economiei, făcând instituțiile mai extractive. Conflictul dintre Iacob I și Parlament s-a agravat în anii 1620. Central în acest conflict a fost controlul comerțului atât pe mare, cât și în interiorul Insulelor Britanice. Capacitatea Coroanei de a acorda monopoluri era o sursă-cheie de venit pentru stat și era folosită frecvent ca o modalitate de a oferi drepturi exclusive susținătorilor regelui. Nu este surprinzător faptul că această instituție extractivă care bloca accesul pe piață și descuraja funcționarea pieței era extrem de nocivă activității economice și intereselor multor membri ai Parlamentului. În 1623, Parlamentul a înregistrat o victorie remarcabilă, reușind să aprobe Statutul Monopolurilor, ceea ce l-a împiedicat pe Iacob I să creeze noi monopoluri domestice. Regele încă putea acorda monopoluri în comerțul internațional, deoarece autoritatea Parlamentului nu se extindea asupra afacerilor internaționale. Monopolurile existente, internaționale sau de alt tip, au rămas neatinse.

Parlamentul nu se întrunea regulat și trebuia convocat în sesiuni de către rege. Înțelegerea care a apărut după Magna Carta a fost că regelui i s-a cerut să convoace Parlamentul pentru a primi consimțământul pentru stabilirea de noi taxe. Carol I a urcat pe tron în 1625, a refuzat să convoace Parlamentul după 1629 și a intensificat eforturile lui Iacob I de a construi un regim absolutist mai solid. El a dat startul modei împrumuturilor forțate, ceea ce însemna că oamenii erau obligați să îi „împrumute“ bani, și a modificat unilateral termenii împrumuturilor, refuzând să își achite datoriile. A creat și a vândut monopoluri prin singura posibilitate pe care i-o lăsase Statutul

Monopolurilor: acțiunile comerciale de peste ocean. A subminat, de asemenea, independența justiției și a încercat să influențeze rezultatul proceselor. A colectat multe penalizări și taxe, dintre care cea mai controversată a fost „impozitul pentru construirea navelor de război“ – în 1634, taxând comitatele de pe coastă ca să plătească pentru întreținerea Flotei Regale, și, în 1635, extinzând impozitul în comitatele din interiorul țării. Impozitul pentru construirea navelor de război a fost perceput în fiecare an, până în 1640.

Comportamentul tot mai absolutist al lui Carol și politicile sale extractive au stârnit resentiment și opoziție în toată țara. În 1640, a intrat într-un conflict cu Scoția și, fără să aibă îndeajuns de mulți bani pentru a trimite pe câmpul de luptă o armată, a fost obligat să convoace Parlamentul pentru a cere mai multe taxe. Așa-numitul Parlament Scurt s-a întrunit pentru doar trei săptămâni. Parlamentarii care au venit la Londra au refuzat să discute despre taxe, însă au avut multe alte revendicări pe care au continuat să le formuleze până când Carol i-a dat afară. Scoțienii și-au dat seama că regele nu avea sprijinul națiunii și au invadat Anglia, ocupând orașul Newcastle. Carol a deschis negocierile și scoțienii au cerut ca Parlamentul să fie implicat. Acest lucru l-a făcut pe Carol să convoace ceea ce a devenit cunoscut ca Parlamentul cel Lung, deoarece adunarea a continuat să se întrunească până în 1648, refuzând să fie dizolvată chiar și atunci când Carol a cerut acest lucru.

În 1642, a izbucnit Războiul Civil între Carol și Parlament, cu toate că mulți membri ai Parlamentului erau de partea Coroanei. Tiparul conflictelor a reflectat lupta pentru instituțiile economice și politice. Parlamentul voia să se pună capăt instituțiilor politice absolutiste; regele le voia consolidate. Aceste conflicte au avut rădăcini în economie. Mulți au sprijinit Coroana pentru că li se acordaseră monopoluri. De exemplu, monopolurile locale controlate de comercianții bogați și puternici din Shrewsbury și Oswestry erau protejate de către Coroană de competiția cu negustorii londonezi. Acești comercianți au fost de partea lui Carol I. De cealaltă parte, industria metalurgică înflorise în jurul orașului Birmingham pentru că monopolurile erau slabe în zonă, iar nou-veniții în industrie nu erau obligați să facă o ucenicie de șapte ani, așa cum erau nevoiți în alte părți din țară. În timpul Războiului Civil, au făcut săbii și au oferit voluntari, susținători ai

Parlamentului. În mod similar, lipsa reglementării breslelor în comitatul Lancashire a permis, înainte de 1640, apariția „noilor textile“, un nou tip de material mai ușor. Zona unde era concentrată producția acestor materiale a fost singura din Lancashire care a sprijinit Parlamentul.

Sub conducerea lui Oliver Cromwell, susținătorii Parlamentului Lung – cunoscuți ca Roundheads, după stilul în care se tundeau – i-au înfrânt pe regaliști, supranumiți Cavalerii. Carol a fost judecat și executat în 1649. Înfrângerea lui și abolirea monarhiei nu a avut drept rezultat crearea de instituții incluzive, cu toate acestea. În schimb, monarhia a fost înlocuită cu dictatura lui Oliver Cromwell. După moartea lui Cromwell, monarhia a fost restaurată în 1660 și a recuperat multe dintre privilegiile de care fusese privată în 1649. Fiul lui Carol, Carol al II-lea, a pornit, apoi, la punerea în practică a aceluiași program de consolidare a absolutismului în Anglia. Aceste tentative au fost impulsionate de către fratele său, Iacob al II-lea, care a urcat pe tron după moartea lui Carol, în 1685. În 1688, tentativa lui Iacob de a restabili absolutismul a declanșat o altă criză și un alt război civil. De această dată, Parlamentul a fost mai unit și mai organizat. Parlamentarii l-au invitat pe Statholder-ul olandez[6], Wilhelm de Orania, împreună cu soția lui, Mary, fiica protestantă a lui Iacob, să îl înlocuiască pe Iacob. Wilhelm a venit cu o armată și a revendicat tronul, pentru a conduce nu ca monarh absolutist, ci într-o monarhie constituțională creată de Parlament. La două luni după sosirea lui Wilhelm în Insulele Britanice, la Brixham, în Devon, armata lui Iacob s-a dezintegrat, iar acesta a fugit în Franța.

REVOLUȚIA GLORIOASĂ

După victoria din Revoluția glorioasă, Parlamentul și Wilhelm au negociat o nouă Constituție. Schimbările au fost anticipate de „Declarația“ lui Wilhelm, făcută cu puțin înainte de invazia lui. Ele au fost reproduse cu sfințenie în Declarația drepturilor (Declaration of Rights), prezentată de Parlament, în februarie 1689. Declarația i-a fost citită lui Wilhelm în aceeași ședință în care i s-a oferit coroana. Din multe puncte de vedere, Declarația, care avea să fie numită Bill of Rights, după ce a fost aprobată ca lege, era vagă. În mod decisiv, totuși, ea a stabilit niște principii constituționale

centrale. A stabilit succesiunea la tron și a făcut acest lucru într-un mod care se îndepărta semnificativ de principiile ereditare împământenite. Dacă Parlamentul a putut o dată să înlăture un monarh și să pună în locul lui un altul, mai pe placul parlamentarilor, atunci de ce să nu facă din nou acest lucru? Declarația drepturilor (Declaration of Rights) a stipulat, de asemenea, că monarhul nu putea suspenda sau nu putea abroga legi și a reiterat caracterul ilegal al taxării fără aprobarea parlamentară. În plus, a specificat că nu putea exista o armată permanentă în Anglia fără aprobarea Parlamentului. Caracterul vag a apărut în clauze de tipul celei cu numărul opt, care specifica faptul că „alegerea membrilor Parlamentului trebuie să fie liberă“, dar nu menționa cum trebuia decis caracterul „liber“. Chiar mai vagă era clauza 13, al cărei punct principal afirma că era necesar ca sesiunile parlamentare să aibă loc frecvent. Având în vedere că problema când și unde să se întrunească Parlamentul fusese una atât de litigioasă, pe parcursul întregului secol, ar fi fost de așteptat mult mai multă precizie în această clauză. Totuși, motivul pentru această formulare vagă este clar. Clauzele trebuie aplicate. În timpul domniei lui Carol al II-lea, fusese în vigoare o lege numită Triennial Act, care stipula că Parlamentul trebuia convocat cel puțin o dată la trei ani. Însă Carol o ignorase și nu se întâmplase nimic, deoarece nu a existat nici o metodă de a impune legea. După 1688, Parlamentul ar fi putut încerca să găsească o metodă de a impune această clauză, așa cum făcuseră baronii în privința consiliului lor după ce regele Ioan semnase Magna Carta. Parlamentarii nu au făcut asta pentru că nu au avut nevoie. Și aceasta pentru că autoritatea și puterea de luare a deciziilor au fost transferate Parlamentului după 1688. Chiar și în absența regulilor sau a legilor specifice constituționale, Wilhelm a renunțat, pur și simplu, la multe dintre practicile regilor anteriori. El a încetat să se mai amestece în deciziile legislative și a renunțat la „drepturile“ anterioare, cum ar fi dreptul de a încasa pe viață taxele vamale. Luate împreună, aceste modificări aduse instituțiilor politice au reprezentat triumful Parlamentului asupra regelui și, implicit, sfârșitul absolutismului în Anglia și, ulterior, în Marea Britanie – căci Anglia și Scoția s-au unit prin Legea Uniunii din 1707. Din acest moment, politica de stat s-a aflat sub controlul ferm al Parlamentului. Acest lucru a afectat enorm situația, deoarece interesele Parlamentului erau foarte diferite de cele ale regilor din dinastia Stuart. Întrucât mulți dintre cei aflați în Parlament aveau investiții importante în comerț și în industrie, pentru ei era o miză mare să impună respectarea

drepturilor de proprietate. Dinastia Stuart încălcase frecvent drepturile de proprietate; acum acestea aveau să fie susținute. Mai mult, atunci când dinastia Stuart controla felul în care cheltuia guvernul banii, Parlamentul își exprimase opoziția față de mărirea taxelor și se împotrivise consolidării puterii statului. Acum că Parlamentul însuși controla cheltuielile, acesta a fost bucuros să mărească taxele și să cheltuie banii pentru activități pe care le considera valoroase. Printre acestea, o prioritate a fost consolidarea flotei, care avea să protejeze interesele mercantile ale multor membri ai Parlamentului.

Chiar mai importantă decât interesul parlamentarilor a fost dezvoltarea naturii pluraliste a instituțiilor politice. Poporul englez avea acum acces la Parlament, și la politicile și la instituțiile economice create în Parlament, într-un mod cu totul nou față de perioada când politicile se aflau sub controlul regelui. Acest lucru se întâmpla, desigur, în parte pentru că membrii Parlamentului erau aleși. Dar, întrucât Anglia era departe de a fi o democrație în această perioadă, acest acces a oferit doar un grad modest de receptivitate. Printre multele nedreptăți s-a numărat aceea că mai puțin de 2% din populație putea vota în secolul al XVIII-lea, și era obligatoriu ca votanții să fie bărbați. Orașele în care a avut loc Revoluția Industrială, Birmingham, Leeds, Manchester și Sheffield, nu aveau reprezentare independentă în Parlament. În schimb, zonele rurale erau suprareprezentate. La fel de rău, dreptul de vot în zonele rurale, în „comitate“, se baza pe dreptul de proprietate asupra pământului, iar multe zone urbane, „burguri“, erau controlate de o mică elită care nu permitea ca noii industriași să voteze sau să candideze la funcții. În Buckingham, de exemplu, 13 cetățeni aveau dreptul exclusiv de vot. Pe deasupra, mai erau și „burgurile putrede“, care avuseseră, istoric, drept de vot, dar „dispăruseră“, fie pentru că populația lor se mutase în timp, fie pentru că, așa cum a fost cazul burgului Dunwich, de pe coasta de est a Angliei, acestea căzuseră efectiv în ocean, în urma eroziunii coastei. În fiecare dintre aceste burguri putrede, un mic număr de votanți alegeau doi membri ai Parlamentului. Old Sarum avea șapte votanți, Dunwich 32, și fiecare alegea câte doi membri ai Parlamentului.

Dar existau alte căi de a influența Parlamentul și, implicit, instituțiile economice. Cea mai importantă cale era aceea a înaintării de petiții, mult mai importantă pentru apariția pluralismului după Revoluția glorioasă,

decât gradul limitat de democrație. Oricine putea înainta o petiție Parlamentului și oamenii chiar făceau acest lucru. Este semnificativ faptul că, atunci când oamenii înaintau petiții, Parlamentul asculta. Acest fapt, mai mult decât orice altceva, reflectă înfrângerea absolutismului, emanciparea unui segment destul de larg al societății și ascensiunea pluralismului în Anglia, după 1688. Activitatea frenetică de înaintare de petiții arată că, într-adevăr, un astfel de grup larg din societate, cu mult peste cei care făceau parte din Parlament sau chiar și peste cei care erau reprezentați în Parlament, era cel care avea puterea de a influența modul în care funcționa statul. Și populația folosea această putere.

Cazul monopolurilor ilustrează cel mai bine acest lucru. Am văzut mai sus cum monopolurile s-au aflat în centrul instituțiilor economice extractive, în secolul al XVII-lea. Ele au fost atacate, în 1623, prin Statutul Monopolurilor și au reprezentat un serios măr al discordiei în timpul Războiului Civil. Parlamentul cel Lung a abolit toate monopolurile interne care afectaseră atât de mult viețile oamenilor. Deși Carol al II-lea și Iacob al II-lea nu au putut să le reînvie, aceștia au reușit să păstreze capacitatea de a acorda monopoluri pe mare. Unul a aparținut Companiei Regale Africane, căreia Carol al II-lea i-a acordat statut de monopol în 1660. Această companie a avut monopol asupra comerțului profitabil cu sclavi africani, iar conducătorul său și principalul acționar era fratele lui Carol, Iacob, care avea să devină, în scurt timp, Iacob al II-lea. După 1688, Compania și-a pierdut nu doar conducătorul, ci și principalul susținător. Iacob protejase cu asiduitate monopolul companiei de „negustori“, comercianții independenți care încercau să cumpere sclavi în Africa de Vest și să îi vândă în America. Aceasta era o activitate comercială foarte profitabilă, iar Compania Regală Africană s-a confruntat cu o mulțime de provocări, având în vedere că toate celelalte activități comerciale engleze transatlantice erau libere. În 1689, Compania a confiscat încărcătura unui negustor pe nume Nightingale. Nightingale a dat în judecată Compania pentru confiscare ilegală de bunuri, iar judecătorul Holt a decis că acțiunea de confiscare pe care o înfăptuise Compania fusese ilegală deoarece aceasta exercita un drept de monopol creat prin prerogativă regală. Holt a argumentat că privilegiile de monopol puteau fi create doar prin lege, iar acest lucru trebuia făcut de către Parlament. Așadar, Holt a transferat toate monopolurile viitoare, nu doar pe cel al Companiei Regale Africane, în mâinile Parlamentului. Înainte de

1688, Iacob al II-lea ar fi demis imediat din funcție orice judecător care dădea o asemenea hotărâre. După 1688, lucrurile s-au schimbat.

Parlamentul trebuia să decidă acum ce să facă cu monopolul, și petițiile au început să curgă. 135 au venit din partea negustorilor care cereau acces liber la comerțul transatlantic. Deși Compania Regală Africană a acționat la fel, aceasta nu putea spera să egaleze numărul sau anvergura petițiilor care cereau sfârșitul ei. Negustorii au reușit să își formuleze opoziția nu doar în termenii interesului individual, ci și în termenii interesului național, ceea ce într-adevăr și era. Drept rezultat, doar cinci din cele 135 de petiții au fost semnate de negustorii înșiși, iar 73 dintre petițiile negustorilor au venit din provinciile din afara Londrei, față de opt petiții pentru Companie. Din colonii, unde înaintarea petițiilor era permisă, negustorii au strâns 27 de petiții, iar Compania, 11. Negustorii au strâns, de asemenea, mult mai multe semnături pentru petițiile lor, în total 8 000, în comparație cu 2 500 pentru Companie. Lupta a continuat până în 1698, când monopolul Companiei Regale Africane a fost abolit.

Odată cu acest nou centru, unde se luau deciziile asupra instituțiilor economice, și cu această nouă receptivitate la solicitări, după 1688, susținătorii Parlamentului Lung au început să facă o serie de modificări-cheie în instituțiile economice și în politicile de guvernare, care, în ultimă instanță, au netezit calea pentru Revoluția Industrială. Drepturile de proprietate, degradate sub dinastia Stuart, au fost consolidate. Parlamentul a inițiat un proces de reformare a instituțiilor economice care să promoveze industria manufacturieră, în loc să o taxeze și să o înfrâneze. Impozitul pe vatră (hearth tax) – un impozit anual pentru fiecare vatră sau sobă, care îi afecta cel mai mult pe manufacturieri, aceștia opunându-se cu înverșunare aplicării lui – a fost desființat în 1689, la scurt timp după ce William și Mary au urcat pe tron. În loc să impoziteze vetrele, Parlamentul a început să impoziteze pământul.

Redistribuirea poverii fiscale nu a fost singura politică în favoarea industriei manufacturiere pe care Parlamentul a susținut-o. S-a aprobat o întreagă serie de hotărâri și de legi care au extins piața și au sporit rentabilitatea textilelor din lână. Toate acestea au avut un sens politic, întrucât mulți dintre susținătorii Parlamentului Lung, care s-au opus lui Iacob, au fost

implicați din plin în aceste noi inițiative manufacturiere. Parlamentul a adoptat, de asemenea, o legislație care îngăduia reorganizarea completă a drepturilor de proprietate asupra pământului, permițând fuziunea și eliminarea multor forme arhaice de drepturi de proprietate și de uzufruct.

O altă prioritate a Parlamentului a fost reformarea finanțelor. Cu toate că se înregistrase o expansiune a activității bancare și financiare în perioada care a pregătit terenul pentru Revoluția glorioasă, acest proces a fost consolidat în continuare prin crearea Băncii Angliei, în 1694, ca sursă de fonduri pentru industrie. Aceasta a fost o altă consecință directă a Revoluției glorioase. Fondarea Băncii Angliei a netezit calea pentru o „revoluție financiară“ mult mai vastă, care a condus la o mare expansiune a piețelor financiare și a activității bancare. La începutul secolului al XVIII-lea, toți cei care puteau face dovada unei garanții ipotecare aveau acces la împrumuturi. Arhivele unei bănci relativ mici, C. Hoare & Co. din Londra, care au rămas intacte din perioada 1702–1724, ilustrează acest lucru. Deși banca împrumuta bani aristocraților și nobililor, cel puțin două treimi dintre persoanele care împrumutaseră cel mai mult de la Hoare, în această perioadă, nu aparțineau claselor sociale privilegiate. Erau, în schimb, comercianți și oameni de afaceri, inclusiv un anume John Smith, un bărbat care purta numele generic al englezului de rând, care fusese împrumutat cu 2 600 de lire de către bancă, între 1715 și 1719.

Până acum am subliniat că Revoluția glorioasă a transformat instituțiile politice engleze, făcându-le mai pluraliste, și a început să pună temelia instituțiilor economice incluzive. Mai există o schimbare instituțională semnificativă, care s-a născut din Revoluția glorioasă: Parlamentul a continuat procesul de centralizare politică inițiat de dinastia Tudorilor. Nu doar că au crescut constrângerile sau că statul reglementa economia într-un mod diferit, sau că statul englez cheltuia banii pentru lucruri diferite; dar, de asemenea, capacitatea și competența statului au crescut în toate direcțiile. Acest lucru ilustrează din nou legăturile dintre centralizarea politică și pluralism: Parlamentul se opusese tentativei de a face statul mai eficient și mai bine înzestrat cu resurse, înainte de 1688, deoarece nu îl putea controla. După 1688, lucrurile s-au schimbat.

Statul a început să se extindă, cheltuielile ajungând în scurt timp la aproape 10% din venitul național. Acest lucru a fost sprijinit de o creștere a bazei de impozitare, în special în ceea ce privește accizele, impuse pentru o lungă listă de bunuri produse intern. Era un buget de stat foarte mare pentru perioada respectivă și era, de fapt, mai mare decât ceea ce vedem astăzi în multe părți ale lumii. Bugetul de stat din Columbia, de exemplu, a ajuns la această valoare relativă abia în anii 1980. În multe părți din Africa Subsahariană – de exemplu, în Sierra Leone – bugetul de stat ar fi chiar și astăzi cu mult mai mic în ceea ce privește volumul economiei, fără afluxurile masive de ajutor extern.

Însă creșterea dimensiunilor statului este doar o parte din procesul de centralizare politică. Mai importantă decât acest lucru a fost calitatea funcționării statului și modul în care se comportau cei care îl controlau și cei care lucrau în el. Dezvoltarea instituțiilor de stat în Anglia merge înapoi în timp până în Evul Mediu, însă, așa cum am văzut, niște pași înspre centralizarea politică și dezvoltarea administrației moderne au fost făcuți și de către Henric al VII-lea și Henric al VIII-lea. Totuși, statul era încă departe de forma modernă care avea să apară după 1688. De exemplu, multe numiri în funcții se făceau pe baza intereselor politice, nu datorită meritului sau talentului, iar statul încă avea o capacitate foarte limitată de a strânge taxe.

După 1688, Parlamentul a început să amelioreze capacitatea de a crește veniturile prin impozitare, o evoluție bine ilustrată de birocrația pentru colectarea accizei, care s-a extins rapid de la 1 211 persoane, în 1690, la 4 800, în 1780. Inspectorii pentru acciză s-au instalat în toată țara, supravegheați de colectorii care făceau tururi pentru a evalua și a controla cantitatea de pâine, de bere și de alte bunuri pentru care era impusă acciza. Proporțiile acestei operațiuni sunt ilustrate de interpretarea pe care o face istoricul John Brewer evidenței accizelor ținută de George Cowperthwaite. Între 12 iunie și 5 iulie 1710, inspectorul Cowperthwaite a călătorit 467 de kilometri în districtul Richmond, din Yorkshire. În această perioadă, el a vizitat 263 de hangii, 71 de producători de malț, 20 de lumânărari și un berar obișnuit. În total, el a făcut 81 de măsurători diferite ale producției și a controlat munca a nouă accizari diferiți care lucrau pentru el. Opt ani mai târziu, îl vedem lucrând la fel de mult, însă acum în districtul Wakefield,

într-o altă parte din Yorkshire. În Wakefield, el călătorea în medie mai mult de 30 de kilometri pe zi și lucra șase zile pe săptămână, inspectând, în mod obișnuit, patru sau cinci localuri. În ziua lui liberă, duminica, își alcătuia registrele, așadar, avem un dosar complet al activităților lui. Într-adevăr, sistemul de accizare avea o evidență foarte minuțioasă. Funcționarii țineau trei tipuri diferite de evidențe, fiind necesar ca toate să se potrivească una cu cealaltă, iar orice falsificare a acestor evidențe reprezenta un delict foarte grav. Acest nivel remarcabil de supraveghere statală a societății depășește ceea ce guvernele celor mai sărace țări pot realiza astăzi, iar aceasta se întâmpla în 1710. Este, de asemenea, semnificativ că, după 1688, statul a început să se sprijine mai mult pe talent și mai puțin pe numirile politice și a dezvoltat o infrastructură puternică pentru administrarea țării.

REVOLUȚIA INDUSTRIALĂ

Revoluția Industrială s-a manifestat în toate domeniile economiei engleze. Au avut loc îmbunătățiri importante în transporturi, metalurgie și în domeniul energiei pe bază de aburi. Dar cel mai semnificativ domeniu de inovație a fost mecanizarea producției textile și dezvoltarea fabricilor pentru producția industrială a acestor textile. Acest proces dinamic a fost declanșat de către modificările instituționale care au decurs din Revoluția glorioasă. Aici nu a fost vorba doar despre abolirea monopolurilor interne, care fusese obținută în 1640, sau despre taxe diferite ori despre accesul la finanțare. A fost vorba despre o reorganizare fundamentală a instituțiilor economice în favoarea inovatorilor și a antreprenorilor, pe baza apariției drepturilor de proprietate mai sigure și mai eficiente.

Creșterea siguranței și a eficienței drepturilor de proprietate, de exemplu, a jucat un rol central în „revoluția transporturilor“, netezind calea pentru Revoluția Industrială. Investițiile în canale și drumuri, așa-numitele bariere unde se percepeau taxe, au crescut masiv după 1688. Reducând costurile transportului, aceste investiții au participat la crearea unei condiții necesare pentru Revoluția Industrială. Înainte de 1688, investiția într-o asemenea infrastructură fusese împiedicată prin legi arbitrare de către regii din dinastia Stuart. Schimbarea situației după 1688 este ilustrată de cazul râului Salwerpe, din Worcestershire, Anglia. În 1662, Parlamentul a aprobat o lege

care încuraja investițiile pentru a face râul Salwerpe navigabil, familia Baldwyn investind 6 000 de lire în acest proiect. În schimb, aceasta a primit dreptul de a taxa oamenii pentru navigarea pe râu. În 1693, s-a prezentat Parlamentului o lege prin care se cerea transferul drepturilor de taxare pentru navigare către lordul Coventry, conte de Shrewsbury. Această lege a fost contestată de sir Timothy Baldwyn, care a înaintat imediat o petiție Parlamentului, în care afirma că legea propusă îl expropria practic pe tatăl său, care investise deja mult în râu, anticipând taxele pe care le-ar fi putut percepe ulterior. Baldwyn susținea că „noua lege este susceptibilă de a invalida amintita lege și de a ne lua toate materialele investite și lucrările făcute conform ei". Realocarea unor drepturi ca acesta a fost exact tipul de acțiune specifică monarhilor din dinastia Stuart. Baldwyn remarca: „Răpirea dreptului oricărei persoane, dobândit printr-o lege a Parlamentului, fără consimțământul persoanei, are consecințe periculoase". În cele din urmă, noua lege a căzut, iar drepturile lui Baldwyn au fost confirmate. Drepturile de proprietate au devenit mult mai sigure după 1688, în parte, pentru că garantarea lor era compatibilă cu interesele Parlamentului și, în parte, pentru că instituțiile pluraliste puteau fi influențate prin înaintarea de petiții. Vedem aici, că după 1688, sistemul politic a devenit semnificativ mai pluralist și a creat un cadru instituțional relativ echilibrat în Anglia.

Legile parlamentare care au susținut revoluția în domeniul transporturilor și, mai general, reorganizarea pământului, în secolul al XVIII-lea, au modificat natura dreptului de proprietate. Până în 1688, exista chiar ficțiunea legală potrivit căreia tot pământul din Anglia se afla, în ultimă instanță, în posesia Coroanei, o moștenire directă a organizării feudale a societății. Pe multe parcele de pământ s-a pus povara numeroaselor forme arhaice de drepturi de proprietate și a multor revendicări care reuneau interese tradițional distincte. Mare parte din pământ era deținut prin așa-zisul drept de proprietate fără drept de vânzare, care presupunea că proprietarul nu putea ipoteca, vinde sau concesiona pământul. Proprietatea funciară comună putea fi folosită deseori doar în scopuri tradiționale. Existau multe impedimente pentru utilizarea pământului în moduri care ar fi fost dezirabile economic. Parlamentul a început să modifice acest lucru, permițând grupurilor de oameni să înainteze petiții pentru simplificarea și reorganizarea drepturilor de proprietate, modificări care au dus ulterior la apariția a sute de legi.

Această reorganizare a instituțiilor economice s-a manifestat și prin apariția unei agende pentru protejarea producției interne de textile în fața importurilor. Nu este surprinzător faptul că membrii Parlamentului Lung și alegătorii lor nu s-au opus tuturor barierelor ridicate în calea lor și monopolurilor. Acelea care le favorizau propria piață și propriile profituri erau binevenite. Totuși, în mod decisiv, instituțiile politice pluraliste – faptul că Parlamentul reprezenta, împuternicea și asculta un segment larg din societate – se asigurau că aceste bariere de acces nu sufocă alți industriași, nici nu îi exclud complet pe nou-veniți, așa cum a făcut Serrata în Veneția. Manufacturierii puternici din domeniul prelucrării lânii au făcut, în scurt timp, această descoperire.

În 1688, unele dintre cele mai importante importuri în Anglia erau textilele din India, stambă și muselină, care reprezentau aproape un sfert din toate importurile de textile. Importante, de asemenea, erau mătăsurile din China. Stamba și mătăsurile erau importate de către Compania Britanică a Indiilor de Est care, înainte de 1688, se bucurase de un monopol aprobat de guvern asupra comerțului cu Asia. Dar monopolul și puterea politică de care se bucurase Compania Britanică a Indiilor de Est au fost susținute prin mituirea excesivă a lui Iacob al II-lea. După 1688, compania s-a găsit într-o situație vulnerabilă și, în scurt timp, a fost atacată. Acest atac a luat forma unui război intens al petițiilor înainte de negustori care sperau să aibă activități comerciale în Extremul Orient și în India, cerând ca Parlamentul să aprobe concurența pentru Compania Britanică a Indiilor de Est, în timp ce compania a răspuns prin alte petiții și oferte de a împrumuta bani Parlamentului. Compania a pierdut și a fost înființată o nouă Companie a Indiilor de Est care să concureze cu aceasta. Dar producătorii de textile nu voiau doar mai multă concurență în domeniul comerțului cu India. Voiau ca importurile de textile indiene ieftine (stambă) să fie taxate sau chiar interzise. Pentru acești producători, importurile indiene ieftine reprezentau o concurență puternică. În acel moment, manufacturierii interni cei mai importanți produceau textile din lână, dar producătorii de materiale de bumbac deveneau deopotrivă mai importanți economic și mai puternici politic.

Industria lânii a avut tentative de a se apăra încă din anii 1660. Aceasta a promovat Legile „somptuare“ care, printre altele, interziceau îmbrăcămintea

fabricată din materiale mai ușoare. De asemenea, a influențat Parlamentul să aprobe legislația din 1666 și 1678, care declara ilegal ca o persoană să fie înmormântată în altceva decât un giulgiu de lână. Ambele măsuri au protejat piața bunurilor de lână și au redus concurența pe care manufacturierii englezi au întâmpinat-o din partea Asiei. Totuși, în această perioadă, Compania Britanică a Indiilor de Est era prea puternică pentru ca importurile de textile asiatice să mai poată fi restricționate. Cursul evenimentelor s-a schimbat după 1688. Între 1696 și 1698, manufacturierii de produse din lână din estul și din sud-vestul Angliei s-au aliat cu țesătorii de mătase din Londra, Canterbury și cu Compania Levant pentru a limita importurile. Chiar dacă își pierduseră de curând monopolul, importatorii de mătase de la Compania Levant voiau să excludă mătăsurile asiatice pentru a crea o nișă pentru mătăsurile din Imperiul Otoman. Această coaliție a început să înainteze cereri Parlamentului pentru a impune restricții asupra hainelor din bumbac și a mătăsurilor asiatice și, de asemenea, restricții asupra vopsirii și imprimării textilelor asiatice în Anglia. Ca reacție la acest lucru, Parlamentul a aprobat în cele din urmă, în 1701, „o Lege pentru angajarea mai eficientă a săracilor, prin încurajarea manufacturierilor din acest regat“. Din septembrie 1701, a decis: „Toate mătăsurile, materialele bengaleze și mărfurile înflorate, amestecate cu mătase sau herba, fabricate în Persia, în China sau Indiile de Est, toate pânzele pictate, vopsite, imprimate sau colorate acolo, care sunt sau vor fi importate în acest regat, nu vor fi purtate“.

În Anglia, devenise de acum ilegală îmbrăcămintea din mătase și stambă asiatică. Dar era încă posibil ca acestea să fie importate pentru a fi exportate în Europa sau în alte părți, în special în coloniile americane. Mai mult, stamba fără imprimeuri putea fi importată și finisată în Anglia, iar muselinele nu erau supuse interdicției. După o îndelungată luptă, aceste fisuri ale legii, așa cum le vedeau manufacturierii interni de textile din lână, au fost acoperite prin Legea Stambei, din 1721: „După 25 decembrie 1722, nu va fi legal, pentru nici o persoană sau persoane să folosească sau să poarte în Marea Britanie orice articol de îmbrăcăminte sau veșminte de orice fel din stambă imprimată, pictată, colorată sau vopsită“. Cu toate că această lege a înlăturat concurența asiatică pentru confecțiile din lână englezești, ea a lăsat, în continuare, o industrie internă activă de bumbac și de pânză de in să concureze cu industria confecțiilor din lână: bumbacul și

pânza de in erau combinate pentru a produce un material popular numit finet. După ce a exclus concurența asiatică, industria lânii a dorit acum să pună limite industriei inului. Pânza de in era fabricată în primul rând în Scoția și în Irlanda, ceea ce oferea o anumită libertate unei coaliții engleze să ceară excluderea acestor țări de pe piețele englezești. Totuși, puterea manufacturierilor de produse din lână a fost limitată. Noile lor tentative au întâmpinat o opoziție puternică din partea producătorilor de finet din centrele industriale înfloritoare – Manchester, Lancaster și Liverpool. Instituțiile politice pluraliste presupuneau că toate aceste grupuri diferite aveau acum acces la procesul de elaborare a legislației în Parlament prin vot și, mai important, prin înaintarea de petiții. Cu toate că petițiile apăreau cu viteză de sub condeiele ambelor părți, strângând semnături pentru și împotrivă, rezultatul acestui conflict a fost victoria noilor interese în fața celor din industria lânii. Legea Manchester, din 1736, recunoștea faptul că „mari cantități de mărfuri fabricate din pânză de in și din bumbac brut sunt produse de câțiva ani și imprimate și vopsite pe teritoriul acestui regat al Marii Britanii“. Apoi continua afirmând că „nimic din numita Lege expusă [din 1721] nu va fi extins sau nu va fi interpretat pentru a interzice îmbrăcămintea sau utilizarea în îmbrăcăminte, bunuri casnice, mobilier sau altele, a oricărui fel de bunuri fabricate din pânză de in și din bumbac brut, produse și imprimate sau vopsite cu orice culoare sau culori pe teritoriul regatului Marii Britanii“.

Legea Manchester a reprezentat o victorie semnificativă pentru manufacturierii din industria în plină dezvoltare a prelucrării bumbacului. Însă semnificația ei istorică și economică a fost, de fapt, mult mai mare. În primul rând, a demonstrat limitele barierelor de acces pe care instituțiile politice pluraliste ale Angliei parlamentare le-au permis. În al doilea rând, de-a lungul următoarei jumătăți de secol, inovațiile tehnologice din industria materialelor din bumbac au jucat un rol central în Revoluția Industrială și au transformat în mod fundamental societatea, punând bazele sistemului de fabrică.

După 1688, cu toate că, pe plan intern, a apărut egalitatea de șanse, Parlamentul a făcut toate eforturile pentru a o ataca pe plan internațional. Acest lucru reieșea clar nu doar din Legile Stambei, ci și din Legile Navigației, prima fiind aprobată în 1651, ele rămânând în vigoare, cu

modificări, pentru următorii 200 de ani. Scopul acestor legi a fost acela de a facilita Angliei monopolizarea comerțului internațional – deși, în mod hotărâtor, aceasta a fost o monopolizare făcută nu de către stat, ci de către sectorul privat. Principiul de bază era ca negoțul englez să se facă pe baza transportului cu nave englezești. Legile au hotărât că era ilegal ca navele străine să transporte bunuri din afara Europei către Anglia sau către coloniile ei, și că era, de asemenea, ilegal ca navele țărilor terțe să transporte pe mare bunuri dintr-o țară din altă parte a Europei în Anglia. Acest avantaj pentru comercianții și manufacturierii englezi le-a crescut în mod firesc profiturile și se poate să fi încurajat, în continuare, inovația în aceste noi sectoare foarte profitabile.

În 1760, combinația dintre toți acești factori – noi drepturi de proprietate, infrastructură perfecționată, un regim fiscal modificat, acces mai larg la finanțare și protecția agresivă a comercianților și a manufacturierilor – începea să își arate efectele. După această dată, numărul invențiilor patentate a înregistrat un salt, iar marea înflorire a schimbării tehnologice, care avea să fie în centrul Revoluției Industriale, a început să se vadă clar. Inovațiile s-au desfășurat pe multe fronturi, reflectând mediul instituțional îmbunătățit. Un domeniu decisiv a fost energia, cele mai vestite fiind diversificările utilizării mașinii cu aburi, rezultatul punerii în practică a ideilor lui James Watt, în anii 1760.

Inovația inițială a lui Watt a constat în introducerea unei camere de condensare a aburului separate, astfel încât cilindrul în care se afla pistonul putea fi menținut mereu fierbinte, în loc să fie nevoie să fie încălzit și răcit. El a dezvoltat ulterior multe alte idei, inclusiv metode mult mai eficiente de convertire a mișcării mașinii cu aburi în energie utilizabilă, în special cu regulatorul centrifugal. În toate aceste domenii, inovațiile tehnologice au avut la bază lucrările anterioare ale altora. În cazul mașinii cu aburi, era vorba de invenția englezului Thomas Newcomen și, de asemenea, de cea a lui Dionysius Papin, un inventator și fizician francez.

Povestea invenției lui Papin este un alt exemplu al felului cum, în cadrul instituțiilor extractive, teama de distrugere creatoare a împiedicat schimbarea tehnologică. Papin a realizat o schiță pentru un „cazan cu aburi“, în 1679, iar, în 1690, a extins această invenție construind motorul cu

piston. În 1705, a folosit acest motor rudimentar pentru a realiza prima navă cu aburi din lume. Papin era, la acea vreme, profesor de matematică la Universitatea din Marburg, în statul german Kassel. El a hotărât să navigheze cu un vas cu aburi în jos pe râul Fulda, înspre Weser. Orice navă care făcea această călătorie era obligată să oprească în orașul Münden. La vremea respectivă, traficul pe râurile Fulda și Weser era monopolizat de o breaslă de barcagii. Papin trebuie să fi prevăzut că era posibil să aibă probleme acolo. Prietenul și mentorul lui, faimosul fizician german Gottfried Leibniz, i-a scris principelui elector de Kassel, șeful statului, solicitând să i se dea voie lui Papin să „treacă în condiții de siguranță“ prin Kassel. Totuși petiția lui Leibniz a fost respinsă și a primit răspunsul scurt că „membrii Consiliului elector au identificat piedici serioase în ceea ce privește aprobarea petiției menționate și, fără a comunica rațiunile lor, mi-au ordonat să vă informez asupra deciziei lor, cererea nefiind, în consecință, aprobată de către Înălțimea sa Electorul“. Fără să se descurazeje, Papin a hotărât să facă oricum călătoria. Când vasul său cu aburi a ajuns la Münden, breasla barcagiilor a încercat mai întâi să convingă un judecător local să oprească nava, însă nu a avut succes. Barcagiii au atacat apoi nava lui Papin și au făcut-o bucățele, la fel cum au făcut și cu motorul cu aburi. Papin a murit în sărăcie și a fost înmormântat într-un loc rămas nemarcat. În Anglia dinastiilor Tudor sau Stuart, este posibil ca Papin să fi avut parte de același tratament ostil, însă acest lucru s-a schimbat complet după 1688. Într-adevăr, Papin intenționa să ajungă cu nava lui la Londra, înainte ca aceasta să fie distrusă.

În metalurgie s-au adus contribuții esențiale în anii 1780, de către Henry Cort, care a introdus noi tehnici de tratare a impurităților din fier, ceea ce permitea să se producă o calitate mult mai bună de fier forjat. Această descoperire a fost esențială pentru fabricarea componentelor de mașini, a cuielor și a uneltelor. Producția unor cantități mari de fier forjat, pe baza tehnicilor lui Cort, a fost facilitată de inovațiile lui Abraham Darby și ale fiilor lui, care au început să utilizeze cărbunele pentru topirea fierului încă din 1709. Acest proces a fost perfecționat în 1762 prin adaptarea, de către John Smeaton, a energiei hidraulice care acționează cilindri de suflantă pentru fabricarea cocsului. După aceasta, cărbunele de lemn a dispărut din procesul de producere a fierului, fiind înlocuit de cărbune, care era mult mai ieftin și mai disponibil.

Cu toate că inovația este, în mod evident, cumulativă, s-a înregistrat o accelerare clară la mijlocul secolului al XVIII-lea. Nicăieri nu a fost mai vizibil acest lucru decât în producția de textile. Operațiunea de bază în producerea textilelor este filarea, care presupune răsucirea împreună a fibrelor de origine vegetală sau animală, precum bumbacul sau lâna, pentru a alcătui fire textile. Aceste fire sunt apoi împletite, alcătuind țesătura. Una dintre marile inovații tehnologice din perioada medievală a fost roata de tors, care a înlocuit torsul de mână. Această invenție a apărut în jur de 1280, în Europa, venind probabil din Orientul Mijlociu. Metodele de tors nu s-au schimbat până în secolul al XVIII-lea. Inovațiile semnificative au început în 1738, când Lewis Paul a obținut un brevet pentru o nouă metodă de tors folosind cilindri care să înlocuiască mâinile pentru a extrage fibrele care erau filate. Mașina nu a funcționat bine, totuși, iar cele care au revoluționat cu adevărat filarea au fost inovațiile lui Richard Arkwright și James Hargreaves.

În 1769, Arkwright, una dintre figurile marcante ale Revoluției Industriale, a obținut un brevet pentru invenția sa, „mașina de filat umed“, care a reprezentat un progres uriaș față de mașina lui Lewis. El a intrat într-un parteneriat cu Jedediah Strutt și cu Samuel Need, care erau manufacturieri de tricotaje. În 1771, au construit una dintre primele fabrici din lume, la Cromford. Noile mașini mergeau pe bază de energie hidraulică, însă Arkwright a făcut ulterior tranziția decisivă la energia pe bază de aburi. În 1774, compania lui a angajat 600 de muncitori, iar el s-a extins agresiv, înființând, în final, fabrici la Manchester, Matlock, Bath și New Lanark, în Scoția. Inovațiile lui Arkwright au fost completate de invenția lui Hargreaves din 1764: mașina de tors, care a fost perfecționată ulterior de Samuel Crompton, în 1779, inventatorul mașinii de filat, și, mai târziu, de Richard Roberts, care a inventat mașina automată de filat. Efectele acestor inovații au fost cu adevărat revoluționare: la începutul secolului, cei care filau manual aveau nevoie de 50 000 de ore pentru a fila 45 de kilograme de bumbac. Mașina de filat umed a lui Arkwright putea face acest lucru în 300 de ore, iar mașina automată de filat în 135 de ore.

Odată cu mecanizarea torsului a venit și mecanizarea țesătoriei. Un prim pas important a fost inventarea suveicii zburătoare, de către John Kay, în 1733. Cu toate că, inițial, a crescut doar productivitatea țesătorilor manuali,

impactul cel mai puternic a constat în faptul că a deschis calea țesăturii mecanizate. Pornind de la suveica zburătoare, Edmund Cartwright a introdus războiul de țesut mecanic în 1785, un început al unei serii de inovații care au făcut ca mașinile să înlocuiască meseriile manuale din țesut, așa cum s-a întâmplat și în cazul torsului.

Industria textilă engleză nu a fost doar forța motrice din spatele Revoluției Industriale, ci a revoluționat, deopotrivă, economia mondială. Exporturile engleze, în frunte cu textilele de bumbac, s-au dublat între 1780 și 1800. Dezvoltarea acestui sector a fost cea care a propulsat întreaga economie. Combinația dintre inovația tehnologică și cea organizațională oferă modelul pentru progresul care a transformat economiile acelei părți a lumii care s-a îmbogățit.

Prezența unor oameni noi cu idei noi a fost hotărâtoare pentru această transformare. Să analizăm inovația în transporturi. În Anglia, au existat câteva valuri de astfel de inovații: întâi, canalele, apoi, drumurile și, în sfârșit, liniile de cale ferată. Fiecare dintre aceste valuri de inovații a pornit de la oameni noi. Canalele au început să se dezvolte în Anglia după 1770, și, în 1810, ele legaseră deja cele mai importante zone manufacturiere. Pe măsură ce Revoluția Industrială era în plină desfășurare, canalele au jucat un rol important în reducerea costurilor pentru transportul noilor bunuri industriale finisate și voluminoase, ca textilele de bumbac și materialele folosite la producerea lor, în special bumbacul brut și cărbunele pentru motoarele cu aburi. Primii inventatori care au construit canalele au fost oameni ca James Brindley, angajat de ducele de Bridgewater pentru a construi Canalul Bridgewater, care a ajuns să lege orașul industrial Manchester de portul Liverpool. Născut în zona rurală din Derbyshire, Brindley era de profesie proiectant. Renumele lui datorat faptului că reușea să găsească soluții creative la problemele de inginerie l-a adus în atenția ducelui. Și asta deși nu avea deloc experiență anterioară în problemele de transport, un lucru valabil și pentru alți mari constructori de canale, ca Thomas Telford, care și-a început viața ca zidar, sau ca John Smeaton, fabricant de instrumente și inginer.

La fel cum marii ingineri constructori de canale nu aveau vreo legătură anterioară cu transportul, nici marii ingineri de drumuri și de căi ferate nu

aveau. John McAdam, care a inventat asfaltul, pe la 1816, a fost cel de-al doilea fiu al unui mic aristocrat. Prima locomotivă cu aburi a fost construită de Richard Trevithick în 1804. Tatăl lui Trevithick se ocupase de minerit în Cornwall, iar Richard intrase și el în afacere la o vârstă fragedă, devenind fascinat de motoarele cu aburi folosite în mine. Mai semnificative au fost inovațiile lui George Stephenson, fiul unor părinți analfabeți și inventatorul celebrei locomotive „Racheta“, el începând să lucreze ca mecanic într-o mină de cărbune.

Figuri noi s-au aflat și în fruntea importantei industrii a textilelor din bumbac. Unii dintre pionierii acestei noi industrii au fost cei care înainte fuseseră foarte implicați în producerea și comercializarea materialelor din lână. John Foster, de exemplu, angajase 700 de țesători manuali în industria lânii când a trecut la bumbac și a deschis Fabricile Black Dyke, în 1835. Dar oamenii ca Foster au reprezentat o minoritate. Numai aproximativ o cincime din industriașii de vârf de la acea vreme fuseseră implicați înainte în vreun tip de activitate manufacturieră. Acest lucru nu este surprinzător. În mod special, industria bumbacului s-a dezvoltat în orașele noi din nordul Angliei. Fabricile au reprezentat un mod complet nou de organizare a producției. Industria lânii fusese organizată într-un mod foarte diferit, prin fabricarea materialelor în casele lucrătorilor, care filau și țeseau pe cont propriu. Majoritatea celor din industria lânii erau, așadar, insuficient echipați ca să treacă la bumbac, așa cum a făcut Foster. Era nevoie de nou-veniți care să dezvolte și să folosească noile tehnologii. Extinderea rapidă a industriei bumbacului a distrus industria lânii – distrugerea creatoare în acțiune.

Distrugerea creatoare redistribuie nu doar câștigul și bogăția, ci și puterea politică, așa cum a descoperit William Lee când a văzut că autoritățile au fost foarte puțin receptive la invenția lui pentru că se temeau de consecințele politice ale acesteia. Pe măsură ce economia industrială s-a extins în Manchester și în Birmingham, noii proprietari de fabrici și grupurile din clasa de mijloc care au apărut în jurul acestora au început să protesteze împotriva privării lor de drepturi și împotriva politicilor guvernamentale opuse intereselor lor. Prima lor țintă au reprezentat-o „Legile cerealelor“, care interziceau importul de cereale – toate tipurile de cereale, dar în special grâu – dacă prețul scădea prea mult, asigurându-se

astfel că profiturile marilor proprietari funciari producători de grâu erau menținute la cote înalte. Această politică a fost foarte bună pentru marii proprietari funciari, dar proastă pentru manufacturierii care erau nevoiți să plătească salarii mai mari pentru a compensa prețul mare al pâinii.

Dat fiind că muncitorii erau concentrați în noile fabrici și centre industriale, a devenit mai ușor ca aceștia să se organizeze și să se revolte. În anii 1820, excluderea din politică a noilor manufacturieri și a centrelor manufacturiere nu mai putea fi susținută. Pe 16 august 1819, s-a planificat organizarea unei întâlniri în vederea organizării unui protest împotriva sistemului politic și a politicilor guvernamentale, în St. Peter's Fields din Manchester. Organizatorul a fost Joseph Johnson, un producător local de perii și unul dintre fondatorii ziarului radical Manchester Observer. Printre organizatori s-au mai numărat John Knight, un manufacturier de bumbac, și John Thacker Saxton, redactor-șef al ziarului Manchester Observer. S-au adunat 60 000 de protestatari, mulți ținând pancarte pe care scria „Fără Legile cerealelor", „Sufragiu universal" și „Vot prin bile" (ceea ce însemna că votul trebuia să fie secret, nu deschis, așa cum era în 1819). Autoritățile fiind foarte agitate din cauza întâlnirii, fusese convocat un detașament de cavalerie de 600 de soldați, din Regimentul 15 Husari. Când au început discursurile, un magistrat local a decis să emită un mandat de arestare pentru vorbitori. În momentul în care a încercat să pună în aplicare mandatul, poliția a întâmpinat opoziția mulțimii și a izbucnit o încăierare. În acel moment, husarii au atacat mulțimea. În câteva minute haotice, 11 oameni au murit și probabil 600 au fost răniți. Manchester Observer a numit acest eveniment Masacrul de la Peterloo.

Însă, date fiind schimbările care avuseseră deja loc în instituțiile economice și politice, represiunea pe termen lung nu era o soluție în Anglia. Masacrul de la Peterloo a rămas un incident izolat. În urma revoltei, instituțiile politice din Anglia au cedat în fața presiunii și a amenințării de destabilizare adusă de tulburări sociale mult mai extinse, în special după Revoluția din 1830 din Franța, împotriva lui Carol al X-lea, care încercase să restaureze absolutismul căruia îi pusese capăt Revoluția Franceză din 1789. În 1832, guvernul a aprobat prima „Lege a reformei". Aceasta a acordat drepturi electorale orașelor Birmingham, Leeds, Manchester și Sheffield, și a extins baza electorală astfel încât manufacturierii să poată fi reprezentați în

Parlament. Schimbarea care a rezultat, în mod firesc, în cadrul puterii politice, a împins politicile în direcția acestor interese de curând reprezentate; în 1846, manufacturierii au reușit să obțină abrogarea detestatelor „Legi ale cerealelor“, demonstrând din nou că distrugerea creatoare presupunea o redistribuire nu doar a câștigului, ci și a puterii politice. Și, în mod firesc, schimbările în ceea ce privește distribuirea puterii politice au condus, în timp, la o redistribuire ulterioară a câștigului.

Natura incluzivă a instituțiilor engleze a fost cea care a permis ca acest proces să aibă loc. Cei care suferiseră de pe urma distrugerii creatoare și se temeau de ea nu o mai puteau stăvili.

DE CE ÎN ANGLIA?

Revoluția Industrială a început și a făcut cele mai mari progrese în Anglia datorită instituțiilor ei economice incluzive unice. Acestea, la rândul lor, s-au construit pe temeliile puse de instituțiile politice incluzive aduse de Revoluția glorioasă. Revoluția glorioasă a fost cea care a consolidat și a raționalizat drepturile de proprietate, a perfecționat piețele financiare, a subminat monopolurile susținute de stat în comerțul extern și a înlăturat obstacolele din calea expansiunii industriei. Revoluția glorioasă a fost cea care a făcut ca sistemul politic să se deschidă și să răspundă nevoilor economice și aspirațiilor societății. Aceste instituții economice incluzive au oferit oamenilor cu talent și viziune, ca James Watt, oportunitatea și stimulentul de a-și dezvolta competențele și ideile și de a influența sistemul în moduri care le-au fost benefice lor și națiunii. În mod firesc, acești oameni, odată ce au avut succes, au avut aceleași impulsuri ca orice altă persoană. Au vrut să îi împiedice pe alții să intre în domeniile lor de afaceri și să concureze cu ei și s-au temut de procesul distrugerii creatoare care i-ar fi putut scoate din afaceri, la fel cum și ei îi aduseseră la faliment pe alții, cu ceva timp înainte. Dar, după 1688, acest lucru a devenit mai greu de realizat. În 1775, Richard Arkwright a obținut un brevet cuprinzător care, spera el, i-ar fi oferit pe viitor monopolul asupra industriei de filare a bumbacului, aflată în expansiune rapidă. Nu a reușit să convingă tribunalul să impună monopolul.

De ce a început acest proces unic în Anglia și de ce în secolul al XVII-lea? De ce a dezvoltat Anglia instituții politice pluraliste și a renunțat la instituțiile extractive? După cum am văzut, evoluțiile politice care au dus la Revoluția glorioasă au fost modelate de câteva procese interconectate. Central a fost conflictul politic dintre absolutism și oponenții acestuia. Rezultatul acestui conflict nu doar că a pus capăt tentativelor de creare a unui absolutism nou și mai puternic în Anglia, dar le-a și dat putere celor care au vrut să schimbe din temelii instituțiile societății. Oponenții absolutismului nu au încercat doar să construiască un tip diferit de absolutism. Aici nu a fost vorba, pur și simplu, de Casa Lancaster care a învins Casa York în Războiul celor Două Roze. În schimb, Revoluția glorioasă a presupus apariția unui nou regim bazat pe constituționalitate și pe pluralism.

Acest rezultat a fost o consecință a separării direcției luate de instituțiile engleze și a modului în care ele au interacționat cu perioadele critice. Am văzut în capitolul anterior cum au fost create instituțiile feudale în Europa Occidentală în urma prăbușirii Imperiului Roman de Apus. Feudalismul s-a răspândit în aproape toată Europa, de Vest și de Est. Însă, așa cum am arătat în capitolul 4, cele două părți ale Europei au început să o ia pe căi radical diferite după Moartea Neagră. Micile diferențe dintre instituțiile politice și economice au însemnat că, în Vest, balanța puterii a condus la progresul instituțional, iar în Est, la deteriorarea instituțională. Dar aceasta nu a fost o traiectorie care ar fi condus în mod necesar și inevitabil la instituții incluzive. A fost nevoie să se facă mulți alți pași decisivi pe drum. Cu toate că Magna Carta încercase să plaseze niște principii instituționale elementare la baza constituționalității, multe alte părți ale Europei, chiar și ale Europei de Est, au asistat la lupte asemănătoare cu documente asemănătoare. Totuși, după Moartea Neagră, Europa de Vest a luat-o pe o cale semnificativ diferită de cea a Europei de Est. Documente precum Magna Carta au început să aibă mai multă importanță în Vest. În Est, ele au ajuns să nu însemne prea mult. În Anglia, chiar înainte de conflictele din secolul al XVII-lea, s-a stabilit regula că regele nu putea strânge noi taxe fără acordul Parlamentului. Nu mai puțin importantă a fost deplasarea lentă, treptată, a puterii de la elite către cetățeni, în sens mai general, așa cum o arată mobilizarea politică a comunităților rurale, vizibilă în Anglia în momente precum răscoala țăranilor din 1381.

Această separare a traiectoriilor de dezvoltare a instituțiilor aflate în același punct a interacționat acum cu o altă perioadă critică, determinată de extinderea masivă a comerțului transatlantic. După cum am văzut în capitolul 4, o modalitate decisivă în care acest lucru a influențat dinamica instituțională ulterioară a depins de posibilitatea Coroanei de a monopoliza sau nu acest comerț. În Anglia, puterea oarecum mai crescută a Parlamentului a însemnat că monarhii din dinastiile Tudor și Stuart nu puteau face asta. Acest lucru a creat o nouă clasă de comercianți și de oameni de afaceri care s-au opus în mod agresiv planului de reinstaurare a absolutismului în Anglia. În 1686, în Londra, de exemplu, 702 comercianți exportau mărfuri în Caraibe și 1 283 importau. America de Nord avea 691 de comercianți care exportau mărfuri și 626 care importau. Ei au angajat magazioneri, marinari, căpitani, hamali, vânzători – toți aceștia împărtășindu-le, în mare, interesele. Alte porturi cu o activitate intensă, ca Bristol, Liverpool și Portsmouth, erau la fel de pline de astfel de comercianți. Acești oameni noi voiau și cereau instituții economice diferite și, pe măsură ce s-au îmbogățit prin comerț, au devenit mai puternici. Aceleași forțe au funcționat și în Franța, Spania și Portugalia. Dar, acolo, regii au avut mult mai multă putere de control asupra comerțului și a profiturilor rezultate din acesta. Tipul de grup nou care avea să transforme Anglia a apărut și în aceste țări, însă a fost semnificativ mai mic și mai slab.

Când Parlamentul cel Lung s-a întrunit și Războiul Civil a izbucnit, în 1642, acești comercianți au fost, la început, de partea cauzei parlamentare. În anii 1670, ei s-au implicat din plin în formarea Partidului Whig (Liberal), pentru a se opune absolutismului dinastiei Stuart, iar, în 1688, au jucat un rol central în detronarea lui Iacob al II-lea. Așadar, oportunitățile comerciale în dezvoltare care s-au ivit în America, implicarea masivă a negustorilor englezi în acest comerț și dezvoltarea economică a coloniilor, și averile care s-au făcut în acest proces, au înclinat balanța puterii în lupta dintre monarhie și oponenții absolutismului.

Poate cel mai important a fost faptul că apariția și emanciparea diverselor interese – care variau de la cele ale micii nobilimi, o clasă de fermieri comercianți, care apăruse în perioada dinastiei Tudorilor, până la cele ale diferitelor tipuri de fabricanți și la cele ale comercianților transatlantici – au însemnat că alianța împotriva absolutismului dinastiei Stuart nu a fost doar

puternică, ci și largă. Această alianță a fost consolidată chiar mai mult prin formarea Partidului Whig, în anii 1670, care a reprezentat o organizație pentru promovarea intereselor proprii. Acordarea de putere acestei alianțe a fost ceea ce a susținut pluralismul obținut în urma Revoluției glorioase. Dacă toți cei care au luptat împotriva dinastiei Stuart ar fi avut aceleași interese și aceeași condiție socială, ar fi fost mult mai probabil ca răsturnarea monarhiei Stuart să fi fost o repetare a luptei dintre Casa Lancaster și Casa York, stârnind un grup împotriva unui alt grup restrâns de interese și, în ultimă instanță, înlocuind și reconstruind aceeași sau o altă formă de instituții extractive. O alianță vastă a însemnat că existau cereri mai mari pentru crearea instituțiilor politice pluraliste. Fără pluralism, ar fi existat pericolul ca unul dintre grupurile de interese să uzurpe puterea în detrimentul celorlalte. Faptul că Parlamentul, după 1688, a reprezentat o coaliție atât de vastă a fost un factor decisiv care i-a determinat pe membrii Parlamentului să asculte petițiile, chiar și atunci când acestea veneau din partea unor oameni din afara Parlamentului și chiar din partea celor fără drept de vot. Acesta a fost un factor decisiv care a împiedicat tentativele unui grup de a crea un monopol pe seama celorlalte grupuri, așa cum grupurile de interese din domeniul prelucrării lânii au încercat să facă înainte de Legea Manchester.

Revoluția glorioasă a fost un eveniment de seamă tocmai pentru că a fost condusă de o mare coaliție care a beneficiat de susținere și a acordat, la rândul ei, mai multă putere acestei coaliții, care a reușit să creeze un regim constituțional capabil să impună restricții atât asupra puterii executivului, cât și, la fel de important, asupra puterii oricăruia dintre membrii săi. Aceste restricții au fost cele care i-au împiedicat pe fabricanții de textile din lână să reușească să zdrobească potențiala concurență din partea fabricanților de bumbac și de finet. Astfel, această coaliție vastă a fost esențială pentru pregătirea terenului pentru un Parlament puternic după 1688, dar a însemnat, de asemenea, că existau obstacole în cadrul Parlamentului, care împiedicau un grup să devină prea puternic și să abuzeze de puterea sa. Acesta a fost factorul hotărâtor în ceea ce privește apariția instituțiilor politice pluraliste. Acordarea de putere unei coaliții atât de extinse a jucat de asemenea un rol important și în ce privește durabilitatea și consolidarea acestor instituții economice și politice incluzive, așa cum vom vedea în capitolul 11.

Dar nici unul dintre aceste aspecte nu a făcut ca un regim cu adevărat pluralist să fie inevitabil, iar apariția lui a fost, în parte, o consecință a traiectoriei contingente a istoriei. O coaliție care nu a fost foarte diferită a ieșit învingătoare în Războiul Civil împotriva dinastiei Stuart, dar această evoluție nu a produs decât dictatura lui Oliver Cromwell. Puterea acestei coaliții nu a reprezentat o garanție pentru înfrângerea absolutismului. Iacob al II-lea l-ar fi putut înfrânge pe Wilhelm de Orania. Traiectoria schimbării instituționale majore nu a fost, ca de obicei, mai puțin contingentă decât rezultatul altor conflicte politice. Așa au stat lucrurile, chiar dacă traiectoria distinctă a separării direcțiilor instituționale, care a dus la crearea coaliției împotriva absolutismului, și perioada critică a oportunităților comerciale transatlantice au creat contextul defavorabil dinastiei Stuart. În acest caz, așadar, contingența și o mare coaliție au fost factori decisivi care au sprijinit apariția pluralismului și a instituțiilor incluzive.

---

[6] Guvernatorul Provinciilor Unite ale Țărilor de Jos (n.tr.)

CAPITOLUL 8

NU PE TERITORIUL NOSTRU: BARIERE ÎN CALEA DEZVOLTĂRII

TIPĂRITUL INTERZIS

În 1445, în orașul german Mainz, Johannes Gutenberg făcea cunoscută lumii o inovație cu consecințe profunde pentru istoria economică ulterioară: o tiparniță cu litere mobile. Până atunci, cărțile fie fuseseră copiate de mână de către scribi, un proces foarte lent și laborios, fie fuseseră gravate cu ajutorul unor bucăți speciale din lemn tăiate pentru imprimarea fiecărei pagini. Cărțile erau rare și foarte scumpe. Ca urmare a invenției lui Gutenberg, lucrurile au început să se schimbe. Cărțile au fost tipărite și au devenit mai ușor disponibile. Fără această inovație, alfabetizarea în masă și educația ar fi fost imposibile.

În Europa de Vest, importanța tiparului a fost repede recunoscută. În 1460, exista deja o tiparniță peste graniță, la Strasbourg, în Franța. La sfârșitul anilor 1460, tehnologia se răspândise de la un capăt la celălalt al Italiei, existând tipărnițe la Roma și Veneția, urmate la scurt timp de Florența, Milano și Torino. În 1476, William Caxton înființase o tipografie la Londra, iar doi ani mai târziu se găsea una și la Oxford. În aceeași perioadă, tiparul s-a răspândit peste tot în Țările de Jos, în Spania și chiar și în Europa de Est, o tiparniță funcționând la Budapesta, în 1473, și la Cracovia, un an mai târziu.

Nu toată lumea a privit tiparul ca pe o inovație binevenită. Încă din 1485, sultanul otoman Baiazid al II-lea a emis un decret conform căruia musulmanilor le era strict interzis să tipărească în limba arabă. Această decizie a fost întărită ulterior de către sultanul Selim I, în 1515. Abia în 1727 a fost permisă apariția primei tipărnițe pe teritoriile otomane. Apoi, sultanul Ahmed al III-lea a emis un ordin prin care îi acorda lui Ibrahim Müteferrika

permisiunea de a înființa o tipografie. Chiar și acest pas a fost îngrădit de constrângeri. Cu toate că ordinul menționa „ziua fericită în care se va ridica vălul de pe această mașinărie occidentală ca de pe o mireasă și aceasta nu va mai fi ascunsă“, tiparnița lui Müteferrika avea să fie atent monitorizată. Decretul spunea:

...astfel încât cărțile tipărite să nu aibă greșeli de tipar, înțelepții, respectații cărturari religioși vrednici de toată lauda, specializați în legea islamică, excelentul Cadiu al Istanbulului, Mevlana Ishak, și Cadiul Salonicului, Mevlana Sahib, și Cadiul Galatei, Mevlana Asad, mărită să le fie cinstea, și din ilustrele ordine religioase, stâlpul drepților cărturari religioși, Șeicul Kasim Pașa Mevlevihane, Mevlana Musa, mărite să îi fie știința și înțelepciunea, vor supraveghea corectura.

Müteferrika a primit permisiunea de a înființa o tiparniță, însă orice tipărea trebuia verificat de un grup de trei cărturari religioși și specializați în drept, cadiii. Poate că știința și înțelepciunea cadiilor, și nu numai a lor, ar fi sporit mult mai repede dacă tiparnița ar fi fost disponibilă mai devreme. Dar asta nu avea să se întâmple, chiar și după ce i s-a acordat permisiunea lui Müteferrika să-și deschidă tiparnița.

Nu este surprinzător că, până la urmă, Müteferrika a tipărit puține cărți, doar 17, între 1729, când tiparnița a început să funcționeze, și 1743, când el a încetat să lucreze. Familia lui a încercat să continue tradiția, însă a reușit să tipărească doar alte șapte cărți până când a renunțat, în cele din urmă, în 1797. La periferia Imperiului Otoman, tipăritul a rămas și mai mult în urmă. În Egipt, de exemplu, prima tiparniță a fost deschisă abia în 1798 de către francezi, după tentativa neizbutită a lui Napoleon Bonaparte de a lua țara în stăpânire. Până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, producția de cărți în Imperiul Otoman a intrat, în primul rând, în atribuțiile scribilor care copiau de mână cărțile existente. Se presupune că, la începutul secolului al XVIII-lea, erau 80 000 de astfel de scribi care lucrau doar în Istanbul.

Această opoziție față de tipar a avut consecințe evidente asupra alfabetizării, a educației și a succesului economic. În 1800, probabil doar 2% sau 3% dintre cetățenii Imperiului Otoman erau aflabetizați, în comparație cu 60%

dintre bărbații adulți și 40% dintre femeile adulte din Anglia. În Olanda și Germania, ratele de alfabetizare erau chiar mai ridicate. Teritoriile otomane au rămas cu mult în urma țărilor europene cu cel mai scăzut grad de educație în această perioadă, precum Portugalia, unde, probabil, doar în jur de 20% dintre adulți știau să citească și să scrie.

Dat fiind că instituțiile otomane erau puternic absolutiste și extractive, ostilitatea sultanului față de tipar este ușor de înțeles. Cărțile răspândesc idei, iar populația devine mult mai greu de controlat. Unele dintre aceste idei pot reprezenta noi abilități valoroase de sporire a creșterii economice, însă altele pot fi subversive și pot pune sub semnul întrebării statu-quo-ul politic și social existent. Cărțile subminează, de asemenea, puterea celor care controlează informațiile orale, întrucât, prin cărți, acea cunoaștere devine ușor accesibilă oricui este alfabetizat. Acest lucru amenința să submineze statu-quo-ul existent, în care informațiile erau controlate de către elite. Sultanii otomani și cercurile conducătoare religioase s-au temut de distrugerea creatoare care avea să urmeze. Soluția lor a fost să interzică tiparul.

Revoluția Industrială a creat o perioadă critică care a afectat aproape toate țările. Unele națiuni, ca Anglia, nu doar că au permis, dar au și încurajat în mod activ comerțul, industrializarea și antreprenoriatul, și, prin urmare, s-au dezvoltat rapid. Multe altele, ca Imperiul Otoman, China și alte regimuri absolutiste, au rămas în urmă întrucât au blocat sau cel puțin nu au făcut nimic ca să încurajeze răspândirea industriei. Instituțiile politice și economice au influențat reacția față de inovația tehnologică, creând, încă o dată, modelul familiar al interacțiunii dintre instituțiile existente și perioadele critice, care duce la discrepanțe între instituții și între rezultatele economice.

Imperiul Otoman a rămas absolutist până la prăbușirea lui, la sfârșitul Primului Război Mondial, și a fost, așadar, capabil să se opună cu succes sau să pună piedici inovațiilor precum tiparul, dar și distrugerii creatoare care ar fi urmat. Motivul pentru care schimbările economice care au avut loc în Anglia nu s-au petrecut și în Imperiul Otoman este legătura naturală dintre instituțiile politice extractive, absolutiste, și instituțiile economice extractive. Absolutismul înseamnă domnia neîngrădită de constrângerile legii sau de dorințele altora, cu toate că, în realitate, absolutiștii conduc cu sprijinul unui

mic grup sau al unei elite. În Rusia secolului al XIX-lea, de exemplu, țarii erau conducători absolutiști care aveau sprijinul unei nobilimi reprezentând cam 1% din întreaga populație. Acest grup restrâns a organizat instituțiile politice pentru a-și perpetua puterea. Nu a existat un Parlament sau vreo reprezentare politică a altor grupuri din societatea rusă, până în 1905, când țarul a creat Duma, cu toate că a subminat repede puținele puteri pe care i le conferise. Nu este surprinzător că instituțiile economice erau extractive, organizate în așa fel încât să-l îmbogățească pe țar și să îmbogățească nobilimea pe cât de mult posibil. La baza acestei stări de lucruri, ca în cazul multor sisteme economice extractive, a stat un sistem de constrângere și de control strict al forței de muncă, care a luat forma deosebit de dăunătoare a iobăgiei rusești.

Absolutismul nu a fost singurul tip de instituție politică împiedicând industrializarea. Cu toate că regimurile absolutiste nu erau pluraliste și se temeau de distrugerea creatoare, multe aveau state centralizate sau cel puțin state care erau îndeajuns de centralizate pentru a impune interdicții asupra inovațiilor ca tiparul. Chiar și astăzi, țări ca Afghanistan, Haiti și Nepal au state naționale cărora le lipsește centralizarea politică. În Africa Subsahariană, situația este și mai gravă. După cum am demonstrat mai devreme, în lipsa unui stat centralizat care să impună ordinea și să pună în aplicare legile și drepturile de proprietate, instituțiile incluzive nu puteau apărea. Vom vedea în acest capitol că, în multe zone din Africa Subsahariană (de exemplu, Somalia și sudul Sudanului), o barieră importantă în fața industrializării a fost absența oricărei forme de centralizare politică. Fără aceste condiții necesare firești, industrializarea nu a avut nici o șansă să prindă rădăcini.

Absolutismul și absența centralizării politice sau centralizarea redusă sunt două bariere diferite în calea răspândirii industriei. Dar există, de asemenea, o legătură între ele; ambele sunt menținute din cauza temerii de distrugerea creatoare și pentru că procesul de centralizare politică duce deseori la o tendință către absolutism. Rezistența în fața centralizării politice este motivată de rațiuni similare celor care motivează rezistența în fața instituțiilor politice incluzive: teama de a pierde puterea politică, de această dată în favoarea statului care se află în curs de centralizare și a celor care îl controlează. Am văzut în capitolul precedent că procesul de centralizare politică sub dinastia Tudorilor, în Anglia, a intensificat revendicările pentru

dreptul la vot și pentru reprezentare în instituțiile politice naționale din partea diferitelor elite locale, ca un mod de a întârzia această pierdere a puterii politice. A fost creat un parlament mai puternic, permițând, în ultimă instanță, apariția instituțiilor politice incluzive.

Însă, în multe alte cazuri, se întâmplă exact contrariul, iar procesul de centralizare politică inaugurează, de asemenea, o epocă cu un grad mai ridicat de absolutism. Acest lucru este exemplificat de originile absolutismului rusesc, care a fost creat de Petru cel Mare, între 1682 și anul morții lui, 1725. Petru a construit o nouă capitală la Sankt-Petersburg, luând puterea de la vechea aristocrație, boierii, pentru a crea un stat birocratic modern și o armată modernă. El a abolit chiar Duma boierilor care îl făcuse țar. Petru a introdus Tabelul Rangurilor, o ierarhie socială complet nouă, al cărei unic criteriu era serviciul adus personal țarului.[7] El a preluat și controlul asupra Bisericii, la fel cum o făcuse Henric al VIII-lea când centralizase statul în Anglia. Prin acest proces de centralizare politică, Petru a luat puterea de la alții și a redirecționat-o către sine. Reformele lui militare au determinat gărzile regale tradiționale, streliții, să se revolte. Răscoala streliților a fost urmată de altele, precum aceea a bașchirilor din Asia Centrală și răscoala lui Bulavin. Dar asta a fost tot.

Deși proiectul de centralizare politică al lui Petru cel Mare a fost un succes și opoziția a fost învinsă, acele forțe, precum streliții, care s-au opus centralizării statale, văzând că puterea le era contestată, au câștigat în multe părți ale lumii, iar absența centralizării statale care a rezultat de aici a însemnat persistența unui tip diferit de instituții politice extractive.

În acest capitol vom vedea cum, în timpul perioadei critice declanșate de Revoluția Industrială, multe națiuni au pierdut ocazia și nu au reușit să profite de răspândirea industriei. Fie au avut instituții politice absolutiste și instituții economice extractive, ca în Imperiul Otoman, fie le-a lipsit centralizarea politică, așa cum a fost în Somalia.

O MICĂ DIFERENȚĂ CARE A CONTAT

Absolutismul a dispărut în Anglia, în secolul al XVII-lea, însă, în Spania, a devenit mai puternic. Echivalentul spaniol al Parlamentului englez, Cortesul, exista doar cu numele. Spania s-a format în 1492, prin unirea regatelor Castiliei și Aragonului, ca urmare a căsătoriei reginei Isabela cu regele Ferdinand. Acea dată a coincis cu sfârșitul Reconquistei, lungul proces de alungare a arabilor care ocupaseră sudul Spaniei și construiseră marile cetăți Granada, Cordoba și Sevilia, începând cu secolul al VIII-lea. Ultimul stat arab din Peninsula Iberică, Granada, a fost cucerit de Spania în aceeași perioadă în care Cristofor Columb a ajuns în America și a început să revendice insule în numele reginei Isabela și al regelui Ferdinand, care îi finanțaseră călătoria.

Fuziunea Coroanelor Castiliei și Aragonului, căsătoriile dinastice și moștenirile ulterioare au creat un suprastat european. Isabela a murit în 1504, fiica ei, Ioana, fiind încoronată regină a Castiliei. Ioana s-a căsătorit cu Filip din Casa de Habsburg, fiul împăratului Sfântului Imperiu Roman, Maximilian I. În 1516, Carol, fiul Ioanei și al lui Filip, a fost încoronat sub numele de Carol I al Castiliei și Aragonului. La moartea tatălui lui, Carol a moștenit Țările de Jos și provincia Franche-Comté, pe care le-a adăugat teritoriilor sale din Iberia și din America. În 1519, când a murit Maximilian I, Carol a moștenit și teritoriile habsburgice din Germania și a devenit împăratul Carol al V-lea al Sfântului Imperiu Roman. Ceea ce fusese o fuziune a două regate spaniole în 1492, devenise un imperiu multicontinental, Carol continuând proiectul de consolidare a statului absolutist pe care Isabela și Ferdinand îl începuseră.

Efortul de a construi și de a consolida absolutismul în Spania a fost sprijinit masiv de descoperirea metalelor prețioase în America. Argintul fusese deja descoperit în cantități mari la Guanajuato, în Mexic, prin anii 1520, și, curând după aceea, în Zacatecas, tot în Mexic. Cucerirea zonei care va deveni Perú de astăzi, după 1532, a generat chiar mai multă bogăție pentru monarhie. Aceasta venea sub formă de cotă parte, „cincimea regală“, din orice pradă obținută în urma cuceririlor și, de asemenea, din mine. Așa cum am văzut în capitolul 1, un munte de argint a fost descoperit la Potosí, în anii 1540, vărsând și mai multă bogăție în cuferele regelui spaniol.

În momentul fuziunii dintre Castilia și Aragon, Spania se număra printre zonele cele mai prospere din punct de vedere economic din Europa. După ce

sistemul său politic absolutist s-a solidificat, ea a intrat într-un declin economic relativ și, apoi, după 1600, absolut. Una dintre primele hotărâri ale Isabelei și ale lui Ferdinand, după Reconquista, a constat în exproprierea evreilor. Celor aproximativ 200 000 de evrei din Spania li s-au acordat patru luni ca să plece. Ei au fost nevoiți să își vândă pământul și bunurile la prețuri foarte mici și nu li s-a permis să scoată din țară aur sau argint. O tragedie umană similară se va petrece la mai puțin de 100 de ani după aceea. Între 1609 și 1614, Filip al III-lea a alungat comunitatea de moriscos[8], urmașii locuitorilor fostelor state arabe din sudul Spaniei. La fel ca în cazul evreilor, comunitatea de moriscos a fost nevoită să plece doar cu lucrurile pe care oamenii le puteau căra și nu li s-a permis să ia cu ei aur, argint sau alte metale prețioase.

Drepturile de proprietate au fost nesigure și din alte puncte de vedere, sub domnia habsburgică în Spania. Filip al II-lea, care i-a urmat la tron tatălui său, Carol al V-lea, în 1556, nu a reușit să își plătească datoriile în 1557 și nici în 1560, falimentând familiile Fugger și Welser, care se ocupau de activități bancare. Rolul familiilor germane implicate în activități bancare a fost, apoi, asumat de către familiile genoveze, care au fost la rândul lor, ruinate din cauza incapacității de plată a spaniolilor manifestate în timpul domniei habsburgilor, în 1575, 1596, 1607, 1627, 1647, 1652, 1660 și 1662.

La fel de hotărâtor ca instabilitatea drepturilor de proprietate în Spania absolutistă a fost impactul absolutismului asupra instituțiilor comerciale și asupra dezvoltării imperiului colonial spaniol. După cum am văzut în capitolul precedent, succesul economic al Angliei a avut la bază expansiunea rapidă a comerțului. Cu toate că, în comparație cu Spania și Portugalia, Anglia a intrat târziu în activitatea comercială transatlantică, ea a permis participarea unui segment relativ mare din societate la activitatea comercială și accesul la oportunitățile coloniale. Avuțiile care au umplut cuferele Coroanei în Spania au îmbogățit, în Anglia, nou apăruta clasă de comercianți. Această clasă de comercianți a fost aceea care a stat la baza dinamismului economic din Anglia și a devenit bastionul coaliției politice antiabsolutiste.

În Spania, aceste procese care au determinat progresul economic și schimbarea instituțională nu au avut loc. După ce America fusese descoperită, Isabela și Ferdinand au organizat schimburile comerciale dintre

noile lor colonii și Spania printr-o breaslă a comercianților din Sevilia. Acești comercianți controlau întreaga activitate comercială și se asigurau că monarhia primea partea ei din bogăția Americii. Nu a existat comerț liber cu nici una dintre colonii și, în fiecare an, o flotilă mare de nave se întorcea din America aducând metale prețioase și bunuri valoroase la Sevilia. Baza îngustă, monopolizată, a acestui comerț a însemnat că nu era posibil să apară o clasă largă de comercianți care să profite de oportunitățile de schimb comercial cu coloniile. Chiar și comerțul din interiorul continentului american era extrem de atent reglementat. De exemplu, un comerciant dintr-o colonie ca Noua Spanie, Mexicul modern, nu putea face comerț direct cu o persoană din Noua Granadă, Columbia modernă. Aceste restricții asupra comerțului din interiorul Imperiului Spaniol i-au redus acestuia prosperitatea economică și, indirect, potențialele beneficii pe care le-ar fi putut câștiga de pe urma comerțului cu un alt imperiu, mai prosper. Totuși, aceste restricții erau atractive deoarece garantau că argintul și aurul continuau să se verse în Spania.

Instituțiile economice extractive din Spania au fost un rezultat direct al edificării absolutismului și al traiectoriei diferite, în comparație cu Anglia, urmate de instituțiile politice. Ambele regate, al Castiliei și al Aragonului, aveau parlamentul lor (Cortes), un parlament care reprezenta diferite grupuri, sau „stări“, din regat. Ca în cazul parlamentului englez, parlamentul castilian trebuia convocat pentru a se declara de acord cu noile taxe. Totuși, Cortesul din Castilia și Aragon reprezenta, mai degrabă, orașele mari, decât majoritatea zonelor urbane și rurale, cum era în cazul Parlamentului englez. În secolul al XV-lea, Cortesul reprezenta doar 18 orașe, fiecare dintre acestea trimițând câte doi deputați. Prin urmare, nu a reprezentat un ansamblu de grupuri la fel de vast ca Parlamentul englez și nu s-a dezvoltat niciodată ca o rețea de interese diverse care să se lupte să pună restricții absolutismului. Parlamentul spaniol nu putea legifera și chiar și sfera puterilor sale în privința impozitelor era limitată. Toate acestea au făcut să fie mai ușor pentru monarhia spaniolă să împiedice parlamentul să aibă un cuvânt în procesul de consolidare a absolutismului său. Cu tot argintul care venea de pe continentul american, Carol al V-lea și Filip al II-lea cereau tot mai mulți bani de la bugetul de stat ca să finanțeze o serie de războaie costisitoare. În 1520, Carol al V-lea a hotărât să înainteze parlamentului cereri pentru creșterea taxelor. Elitele urbane au folosit momentul pentru a cere o schimbare mult mai cuprinzătoare a organizării Parlamentului și a puterilor

acestuia. Această opoziție a devenit violentă și mișcarea s-a făcut repede cunoscută ca Răscoala comuneros. Carol a putut să înăbușe răscoala cu ajutorul trupelor loiale. Restul secolului al XVI-lea a fost, totuși, marcat de o luptă continuă, întrucât Coroana a încercat să ia Parlamentului puținele atribuții pe care acesta le avea de a percepe noi taxe și de a le crește pe cele vechi. Cu toate că această bătălie a avut suișuri și coborâșuri, ea a fost câștigată, în cele din urmă, de monarhie. După 1664, Parlamentul nu s-a mai întrunit până când nu a fost reformat, în timpul invaziilor napoleoniene, cu aproape 150 de ani mai târziu.

În Anglia, înfrângerea absolutismului, în 1688, a condus nu doar la apariția de instituții politice pluraliste, ci și la dezvoltarea ulterioară a unui stat centralizat mult mai eficient. În Spania, s-a întâmplat contrariul, întrucât absolutismul a învins. Cu toate că monarhia a slăbit Parlamentul și a înlăturat orice restricții pe care acesta i le-ar fi putut impune, a devenit din ce în ce mai greu pentru monarhie să strângă impozitele, chiar și atunci când încerca acest lucru prin negocieri directe cu câte un oraș în parte. În timp ce statul englez crea o birocrație pentru un sistem de impozitare modern și eficient, statul spaniol se îndrepta din nou în direcția opusă. Nu doar că monarhia nu reușea să creeze drepturi de proprietate sigure pentru antreprenori și activitatea comercială monopolistă, dar ea vindea și funcții, făcându-le adesea ereditare, încurajând taxele pentru cultivarea pământului și chiar vânzând imunități în fața justiției.

Consecințele acestor instituții politice și economice extractive din Spania erau previzibile. În secolul al XVII-lea, în timp ce Anglia se îndrepta spre dezvoltarea comercială și apoi spre industrializarea rapidă, Spania trecea printr-un declin economic la scară largă. La începutul secolului, unul din cinci oameni din Spania locuia în zone urbane. La sfârșitul secolului, acest raport se înjumătățise ajungând la un om din zece, în cadrul unui proces care a corespuns pauperizării crescânde a populației spaniole. Veniturile spaniole au scăzut, în timp ce Anglia a devenit mai bogată.

Persistența și consolidarea absolutismului în Spania, în timp ce acesta a fost dezrădăcinat în Anglia, este un alt exemplu de mici diferențe care contează în timpul perioadelor critice. Diferențele s-au regăsit în puterile și în natura instituțiilor reprezentative; perioada critică a fost reprezentată de descoperirea Americii. Interacțiunea dintre acestea a dus Spania pe o

traiectorie instituțională foarte diferită de cea a Angliei. Instituțiile economice relativ incluzive care au rezultat în Anglia au generat un dinamism economic fără precedent, care a culminat cu Revoluția Industrială, în timp ce industrializarea nu a avut nici o șansă în Spania. Atunci când tehnologia industrială se răspândea în multe părți ale lumii, economia spaniolă intrase atât de mult în declin, încât nici măcar nu a fost nevoie ca monarhia spaniolă sau marii proprietari de pământ să blocheze industrializarea.

TEAMA DE INDUSTRIE

În absența schimbărilor din cadrul instituțiilor politice și din cadrul puterii politice, asemănătoare celor care au apărut în Anglia, după 1688, țările absolutiste au avut puține șanse să beneficieze de pe urma inovațiilor și a noilor tehnologii aduse de Revoluția Industrială. În Spania, de exemplu, lipsa siguranței drepturilor de proprietate și declinul economic de proporții au însemnat că oamenii nu au fost, pur și simplu, motivați să facă investițiile și sacrificiile necesare. În Rusia și Austro-Ungaria, nu doar neglijența și proasta conducere a elitelor și declinul economic subtil, din cadrul instituțiilor extractive, au împiedicat industrializarea; conducătorii au blocat în mod activ orice tentativă de a introduce aceste tehnologii și investiții elementare în infrastructură, cum ar fi căile ferate, care le-ar fi putut servi drept mijloace de acces.

În momentul Revoluției Industriale, în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, harta politică a Europei arăta destul de diferit în comparație cu cea de astăzi. Sfântul Imperiu Roman, un mozaic format din mai bine de 400 de state, dintre care cele mai multe s-au unit, în cele din urmă, formând Germania, ocupa aproape toată Europa Centrală. Casa de Habsburg încă era o forță politică de temut, iar imperiul ei, cunoscut ca Imperiul Habsburgic sau Austro-Ungar, se întindea pe o suprafață de aproximativ 647 000 km², chiar dacă nu mai includea Spania, după ce Bourbonii preluaseră tronul spaniol în 1700. În ceea ce privește populația, Imperiul Austro-Ungar era al treilea stat din Europa ca număr de locuitori și cuprindea o șeptime din populația Europei. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, teritoriile habsburgice includeau, în vest, teritoriul de astăzi al Belgiei,

pe atunci cunoscută ca Țările de Jos austriece. Cea mai mare parte, în orice caz, o reprezentau teritoriile compacte limitrofe din jurul Austriei și al Ungariei, inclusiv Cehia și Slovacia în nord, Slovenia, Croația și părți întinse din Italia și Serbia în sud. În est, imperiul încorpora mare parte din teritoriul de astăzi al României și Polonia.

Comercianții de pe teritoriile habsburgice erau mult mai puțin importanți decât în Anglia, iar iobăgia predomina în Europa de Est. După cum am văzut în capitolul 4, cea de-a doua perioadă de iobăgie în Europa de Est s-a manifestat, în special, în Ungaria și Polonia. Habsburgii, spre deosebire de dinastia Stuart, au reușit cu succes să mențină o conducere puternic absolutistă. Francisc I, care a fost ultimul împărat al Sfântului Imperiu Roman, între 1792 și 1806, și apoi împărat al Austro-Ungariei până la moartea sa, în 1835, a fost un absolutist desăvârșit. Nu a recunoscut nici o limitare a puterii sale și, mai presus de orice, a vrut să mențină statu-quo-ul politic. Principala lui strategie a fost să se opună schimbării, oricărui tip de schimbare. În 1821, a afirmat clar acest lucru într-un discurs caracteristic pentru conducătorii habsburgici, pe care l-a ținut în fața profesorilor de la o școală din Laibach: „Nu am nevoie de savanți, ci de cetățeni buni, cinstiți. Sarcina dumneavoastră este să educați astfel de tineri. Cel care mă servește pe mine trebuie să îi învețe pe alții ceea ce îi poruncesc eu. Dacă există vreo peroană care nu poate face aceasta sau dacă această persoană vine cu idei noi, poate să plece, altfel îl voi înlătura eu“.

Împărăteasa Maria Tereza, care a domnit între 1740 și 1780, răspundea deseori sugestiilor privitoare la felul în care ar fi putut fi perfecționate sau schimbate instituțiile prin remarca: „Lăsați lucrurile așa cum sunt“. Totuși, și ea, și fiul ei, Iosif al II-lea, care a fost împărat între 1780 și 1790, au încercat să construiască un stat centralizat mai puternic și un sistem administrativ mai eficient. Dar ei au făcut acest lucru în contextul unui sistem politic care nu le limita, în mod real, acțiunile și care avea puține elemente de pluralism. Nu a existat un parlament național care să fi exercitat măcar un control minim asupra monarhului, ci doar un sistem de clase și de diete regionale, care aveau, din punct de vedere istoric, o oarecare putere în ceea ce privește taxarea și recrutarea militarilor. Au existat chiar mai puține mijloace de control asupra a ceea ce puteau face habsburgii austro-ungari decât existau asupra monarhilor spanioli, iar puterea politică era concentrată în câteva mâini.

Pe măsură ce absolutismul habsburgic s-a consolidat, în secolul al XVIII-lea, puterea tuturor instituțiilor nonmonarhice a slăbit și mai mult. Când o delegație de cetățeni din provincia austriacă Tirol a înaintat o petiție către Francisc pentru a li se da o constituție, acesta a răspuns: „Așadar, vreți o constituție!... Uitați ce este, nu mă interesează, eu vă dau o constituție, dar trebuie să știți că soldații mi se supun mie și nu am să vă cer de două ori dacă am nevoie de bani... În orice caz, vă sfătuiesc să fiți atenți la ce veți răspunde“. După un asemenea răspuns, conducătorii delegației din Tirol au spus: „Dacă așa credeți, atunci este mai bine să nu avem nici o constituție“, la care Francisc a replicat: „Asta este și părerea mea“.

Francisc a dizolvat Consiliul de Stat pe care Maria Tereza îl folosise drept adunare pentru consultarea miniștrilor ei. Ulterior nu a mai existat nici o consultare sau vreo discuție publică asupra deciziilor Coroanei. Francisc a creat un stat polițienesc și a cenzurat neîndurător orice ar fi putut fi considerat radical. Filosofia guvernării lui era caracterizată de contele Hartig, consilier pentru o lungă perioadă, drept „menținerea neabătută a autorității suveranului și refuzul tuturor revendicărilor care veneau din partea poporului de a participa la acea autoritate“. Francisc a fost sprijinit de către prințul von Metternich, pe care l-a numit ministru de externe în 1809. Puterea și influența lui Metternich au rezistat, de fapt, mai mult decât cele ale lui Francisc, acesta fiind ministru de externe aproape 40 de ani.

În centrul instituțiilor economice habsburgice s-au aflat orânduirea feudală și iobăgia. Cu cât te apropiai mai mult de estul imperiului, cu atât feudalismul era mai puternic, o reflectare a variației mai generale a instituțiilor economice pe care am menționat-o în capitolul 4, pe măsură ce înaintăm dinspre Europa de Vest spre cea de Est. Mobilitatea forței de muncă era extrem de limitată, iar emigrarea era ilegală. Atunci când filantropul Robert Owen a încercat să convingă guvernul austriac să adopte niște reforme sociale pentru a ameliora condițiile de trai ale săracilor, unul dintre aghiotanții lui Metternich, Friedrich von Gentz, a răspuns: „Nu dorim ca marile mase să devină înstărite și independente... Cum am mai putea atunci să le conducem?“

Pe lângă iobăgie, care a blocat complet apariția unei piețe a forței de muncă și a eliminat stimulentele economice sau inițiativa pentru populația rurală, absolutismul habsburgic a înflorit pe baza monopolurilor și a altor restricții

asupra comerțului. Economia urbană era dominată de bresle, care limitau accesul în cadrul profesiilor. Până în 1775, au existat taxe interne chiar în Austria, iar, în Ungaria, până în 1784. Se percepeau taxe foarte mari pe bunurile importate și existau multe interdicții explicite în ceea ce privește importul și exportul de bunuri.

Reprimarea piețelor și crearea instituțiilor economice extractive sunt, desigur, caracteristice într-un grad mare absolutismului, dar Francisc a mers mai departe. Nu doar că instituțiile economice extractive au eliminat motivația indivizilor de a inova sau de a adopta noi tehnologii. Am văzut în capitolul 2 cum, în Regatul Congo, tentativele de a încuraja folosirea plugurilor au eșuat deoarece oamenii nu aveau nici o motivație, dată fiind natura extractivă a instituțiilor economice. Regele din Congo și-a dat seama că, dacă reușea să îi determine pe oameni să folosească plugurile, productivitatea agricolă ar fi fost mai mare, generând mai multă bogăție, de pe urma căreia el putea să beneficieze. Iată un potențial stimulent pentru toate guvernele, chiar și pentru cele absolutiste. Problema în Regatul Congo era aceea că oamenii au înțeles că orice produceau putea fi confiscat de monarhul absolutist și, prin urmare, nu au avut nici o motivație să investească sau să folosească tehnologie mai bună. Pe teritoriile habsburgice, Francisc nu și-a încurajat cetățenii să adopte o tehnologie mai bună; dimpotrivă, chiar s-a opus acesteia și a blocat, prin instituțiile economice existente, răspândirea tehnologiilor pe care oamenii ar fi fost dispuși, altminteri, să le adopte.

Opoziția față de inovație s-a manifestat în două moduri. În primul rând, Francisc I s-a opus dezvoltării industriei. Industria aducea fabrici, iar fabricile concentrau muncitorii săraci în orașe, în special în capitală, în Viena. Acei muncitori puteau, apoi, să devină susținători ai oponenților absolutismului. Politicile lui au avut drept scop să mențină în funcție elitele tradiționale și să păstreze statu-quo-ul politic și economic. El a vrut să mențină societatea agrară. Cel mai bun mod de a face acest lucru, credea Francisc, era, mai înainte de toate, să împiedice construirea fabricilor. Acest lucru l-a făcut direct – de exemplu, în 1802, a interzis construcția de noi fabrici în Viena. În loc să încurajeze importul și adoptarea unor noi echipamente, baza industrializării, el a interzis acest lucru până în 1811.

În al doilea rând, s-a opus construcției de căi ferate, una dintre cele mai importante tehnologii noi care au venit odată cu Revoluția Industrială. Când i-a fost prezentat un plan de construire a unei căi ferate în nord, Francisc I a replicat: „Nu, nu, nu vreau să am nimic de-a face cu asta, ca nu cumva să vină revoluția în țară“.

Întrucât guvernul a refuzat să acorde dreptul de concesiune unei companii pentru construirea unei căi ferate care să folosească locomotiva cu aburi, s-a ajuns ca prima cale ferată construită în imperiu să folosească vagoane trase de cai. Calea ferată care lega orașul Linz, de pe malul Dunării, de orașul Budweis, din Boemia, pe malul râului Moldau, a fost construită pe un teren accidentat, ceea ce însemna că a fost imposibil să fie utilizată ulterior pentru locomotiva cu aburi. Așa că s-au folosit în continuare caii, până în anii 1860. Potențialul economic pentru dezvoltarea căilor ferate în imperiu fusese sesizat devreme de către Salomon Rothschild, reprezentantul din Viena al marii familii de bancheri. Fratele lui Salomon, Nathan, care locuia în Anglia, a fost foarte impresionat de locomotiva lui George Stephenson, „Racheta“, și de potențialul oferit de transportul folosind energia aburilor. El l-a contactat pe fratele lui pentru a-l încuraja să caute oportunități de dezvoltare a căilor ferate în Austria, deoarece considera că familia putea scoate profituri mari din finanțarea căilor ferate. Nathan a fost de acord, dar planul nu a ajuns nicăieri pentru că împăratul Francisc a spus din nou, pur și simplu, nu.

Opoziția față de industrie și față de locomotivele cu aburi își avea originea în neliniștea lui Francisc în privința distrugerii creatoare care însoțea dezvoltarea unei economii moderne. Prioritățile lui au constat în asigurarea stabilității instituțiilor extractive pe care el le conducea și în protejarea avantajelor elitelor tradiționale care îl susțineau. Nu doar că avea puțin de câștigat de pe urma industrializării, care ar fi subminat orânduirea feudală, atrăgând forța de muncă de la țară la orașe, dar Francisc recunoștea și amenințările pe care schimbările economice importante le exercitau la adresa puterii lui politice. Drept consecință, a blocat progresul industrial și progresul economic, întârzierea economică manifestându-se sub mai multe forme. De exemplu, încă în anul 1883, când 90% din producția mondială de fier era obținută folosind cărbunele, mai mult de jumătate din producția de fier de pe teritoriile habsburgice încă folosea cărbunele din lemn, mult mai puțin eficient. La fel, până aproape de Primul Război Mondial, când imperiul

s-a prăbușit, industria textilă nu a fost niciodată pe deplin mecanizată, ci încă se țesea manual.

Austro-Ungaria nu a fost singura care se temea de industrie. Mai spre est, Rusia avea un ansamblu de instituții politice la fel de absolutiste, creat de Petru cel Mare, așa cum am văzut mai devreme în acest capitol. Ca și în cazul Austro-Ungariei, instituțiile economice ale Rusiei erau extractive în cel mai înalt grad, având la bază iobăgia, și ținând cel puțin jumătate din populație legată de pământ. Iobagii erau nevoiți să muncească fără plată trei zile pe săptămână, pe pământurile nobililor lor. Nu puteau pleca, nu aveau libertatea de a-și alege ocupația și puteau fi vânduți după bunul plac al nobilului lor unui alt nobil. Filosoful radical Piotr Kropotkin, unul dintre fondatorii anarhismului modern, ne-a lăsat o descriere plină de culoare a modului de funcționare a iobăgiei în timpul domniei țarului Nicolae I, care a condus Rusia din 1825 până în 1855. El își amintea încă din copilărie

...povești despre femei și bărbați smulși din mijlocul familiilor lor și din satele lor și vânduți, pierduți la jocuri de noroc sau dați la schimb pentru doi câini de vânătoare, și duși în vreun colț îndepărtat al Rusiei... despre copii luați de lângă părinții lor și vânduți unor stăpâni nemiloși sau desfrânați; despre biciuiri „în grajd“, care se petreceau în fiecare zi, cu o cruzime nemaiauzită; despre o fată care și-a găsit scăparea doar în înec; despre un bătrân care încărunțise servindu-l pe stăpânul său și care, în cele din urmă, s-a spânzurat sub fereastra acestuia; și despre răscoale ale robilor, care au fost înăbușite de generalii lui Nicolae I, care îl omorau în bătaie pe fiecare al zecelea sau al cincilea om pe care îl scoteau din rânduri, și care pustiau satele... Cât despre sărăcia pe care am văzut-o în timpul călătoriilor noastre în anumite sate, mai ales în cele care aparțineau familiei imperiale, nu există cuvinte potrivite pentru a descrie mizeria cititorilor care nu au văzut-o.

Exact ca în Austro-Ungaria, absolutismul nu a creat doar un ansamblu de instituții economice care a împiedicat prosperitatea societății. A existat o teamă similară de distrugere creatoare și o teamă de industrie și de căile ferate. În centrul acestei stări de fapt, în timpul domniei lui Nicolae I, s-a aflat contele Igor Kankrin, care a fost ministru de finanțe, între 1823 și 1844,

și a jucat un rol-cheie în opoziția față de schimbările din societate, necesare pentru încurajarea prosperității economice.

Politicile lui Kankrin au avut drept scop consolidarea pilonilor politici tradiționali ai regimului, în special a aristocrației funciare, și menținerea societății rurale și agrare. Când a devenit ministru de finanțe, Kankrin s-a opus imediat și a anulat o propunere făcută de fostul ministru, Gurev, de a înființa o bancă de stat comercială pentru a împrumuta industria. În schimb, Kankrin a redeschis Banca pentru Împrumuturi de la Stat, care fusese închisă în timpul războaielor napoleoniene. Această bancă a fost creată inițial pentru a acorda împrumuturi marilor proprietari de pământ, în condițiile în care nivelul dobânzilor se baza pe subvenții primite de la stat, o politică pe care Kankrin a sancționat-o. Politica de acordare a împrumuturilor cerea ca solicitanții să pună iobagii drept „garanție“, sau garanție ipotecară, pentru ca proprietarii să primească astfel de împrumuturi. Ca să finanțeze Banca pentru Împrumuturi de Stat, Kankrin a transferat activele de la Banca Comercială, prinzând doi iepuri deodată: rămâneau mai puțini bani pentru industrie.

Atitudinea lui Kankrin a fost influențată de teama că schimbarea economică avea să aducă cu sine schimbarea politică, și la fel a fost influențată și atitudinea țarului Nicolae. Preluarea puterii de către Nicolae, în decembrie 1825, aproape că nu putuse avea loc din cauza unei tentative de lovitură de stat organizate de ofițerii din armată, așa-numiții decembriști, care aveau un program radical de schimbare socială. Nicolae îi scria Marelui Duce Mihail: „Revoluția bate la ușa Rusiei, dar jur că nu va cuprinde țara atât timp cât sunt eu în viață“.

Nicolae se temea de schimbările sociale pe care le-ar fi adus crearea unei economii moderne. Așa cum se exprima într-un discurs pe care l-a ținut la o întrunire a manufacturierilor de la o expoziție industrială din Moscova:

...atât statul, cât și fabricanții trebuie să își întoarcă atenția către un subiect fără de care fabricile însele ar deveni un blestem, mai degrabă decât o binecuvântare; este vorba de grija pentru muncitorii al căror număr crește anual. Ei au nevoie de o supraveghere viguroasă și părintească a moravurilor lor; în lipsa ei, această masă de oameni va fi coruptă treptat și, în final, se va

transforma într-o clasă pe cât de mizeră, pe atât de periculoasă pentru stăpânii ei.

La fel ca Francisc I, Nicolae se temea că distrugerea creatoare declanșată de o economie industrială modernă avea să submineze statu-quo-ul politic din Rusia. La recomandarea insistentă a lui Nicolae, Kankrin a făcut acei pași caracteristici pentru a încetini potențialul de dezvoltare a industriei. A interzis câteva expoziții industriale, care fuseseră organizate periodic înainte, pentru a prezenta noile tehnologii și a facilita adoptarea lor.

În 1848, Europa a fost zdruncinată de o serie de revoluții. Ca răspuns la acestea, A.A. Zakrevski, guvernatorul militar din Moscova, care era însărcinat cu menținerea ordinii publice, îi scria lui Nicolae: „Pentru păstrarea calmului și a prosperității, de care în prezent numai Rusia se bucură, guvernul nu trebuie să permită adunarea celor fără adăpost și a oamenilor imorali, care se vor alătura cu ușurință oricărei mișcări, distrugând pacea socială sau individuală“. Sfatul lui a fost prezentat miniștrilor lui Nicolae și, în 1849, era adoptată o nouă lege care a impus restricționarea severă a numărului de fabrici care puteau fi deschise în orice colț al Moscovei. Legea a interzis, în mod specific, deschiderea de noi filaturi de bumbac sau de lână și de turnătorii de fontă. Pentru alte industrii, precum țesătoria și vopsitoria, trebuiau înaintate petiții guvernatorului militar, dacă se voia deschiderea de noi fabrici. În cele din urmă, filaturile de bumbac au fost explicit interzise. Legea a fost menită să împiedice orice concentrare suplimentară a muncitorilor cu potențial de revoltă în oraș.

Opoziția față de căile ferate a însoțit opoziția față de industrie, exact ca în Austro-Ungaria. Înainte de 1842, exista o singură cale ferată în Rusia. Aceasta era calea ferată Țarkoe Selo, care se întindea pe o distanță de 27 km, de la Sankt-Petersburg până la reședințele imperiale de la Țarkoe Selo și Pavlovsk. La fel cum s-a opus industriei, Kankrin nu a văzut nici un motiv să promoveze căile ferate care, afirma el, ar fi determinat o mobilitate periculoasă din punct de vedere social, remarcând că „drumurile de fier nu sunt întotdeauna consecința unei necesități naturale, ci reprezintă, mai degrabă, obiectul unei nevoi artificiale sau al luxului. Ele încurajează călătoriile inutile dintr-un loc într-altul, ceea ce caracterizează în mod fundamental, vremurile noastre“.

Kankrin a respins numeroase oferte de construcție a căilor ferate și abia în 1851 s-a construit o linie care lega Moscova de Sankt-Petersburg. Politica lui Kankrin a fost continuată de contele Kleinmichel, care a fost numit la conducerea Administrației Transporturilor și Clădirilor Publice. Această instituție a devenit principalul arbitru al construirii de căi ferate, iar Kleinmichel a folosit-o ca rampă pentru a descuraja construirea lor. După 1849, el chiar și-a folosit puterea pentru a cenzura opiniile din ziare despre dezvoltarea căilor ferate.

Harta 13: Căile ferate din Europa, in 1870

Harta 13 ne arată care au fost consecințele consecințele acestei logici. În timp ce Marea Britanie și cea mai mare parte a Europei Occidentale erau traversate în lung și în lat de căi ferate, în 1870, foarte puține traversau vastul teritoriu al Rusiei. Politica împotriva căilor ferate a fost modificată abia după înfrângerea definitivă a Rusiei de către forțele britanice, franceze și otomane, în Războiul Crimeii, 1853–1856, când stadiul în care se afla rețeaua sa de transport a fost înțeles ca un handicap serios pentru securitatea Rusiei. Căile ferate s-au dezvoltat, de asemenea, foarte puțini în Austro-Ungaria, în jurul Austriei și în teritoriile vestice ale imperiului, deși revoluțiile din 1848 aduseseră schimbări în aceste zone, în special abolirea iobăgiei.

NAVIGAȚIA INTERZISĂ

Absolutismul domnea nu doar în mare parte din Europa, ci și în Asia și, în mod similar, a împiedicat industrializarea în timpul perioadei critice a Revoluției Industriale. Dinastiile Ming și Qing din China și absolutismul Imperiului Otoman ilustrează acest model. Sub dinastia Song, între anii 960 și 1279, China s-a aflat în avangarda inovațiilor tehnologice. Chinezii au inventat ceasul, busola, praful de pușcă, hârtia, banii de hârtie, porțelanul și cuptoarele pentru producerea fontei, înaintea europenilor. Ei au inventat, pe cont propriu, roata de tors și energia hidraulică, mai mult sau mai puțin în același moment când acestea au apărut la celălalt capăt al Eurasiei. În consecință, în 1500, standardul de viață era probabil cel puțin la fel de ridicat în China, ca și în Europa. Vreme de secole, China a avut și un stat centralizat cu o administrație civilă recrutată pe baze meritocratice.

Totuși, China era absolutistă, iar creșterea sub dinastia Song a avut loc în cadrul instituțiilor extractive. Nu exista reprezentare politică pentru alte grupuri din societate în afara monarhiei, nimic care să semene cu un parlament sau un Cortes. Comercianții au avut întotdeauna o stare precară în China, iar marile invenții din timpul dinastiei Song nu au fost încurajate prin

stimuli de piață, ci au fost realizate sub patronajul sau chiar la ordinul guvernului. Puține dintre acestea au fost comercializate. Autoritatea statului a crescut în timpul dinastiilor Ming și Qing, care au urmat dinastiei Song. La rădăcina tuturor acestor lucruri s-a aflat logica obișnuită a instituțiilor extractive. Ca majoritatea conducătorilor care se aflau în fruntea instituțiilor extractive, împărații absolutiști ai Chinei s-au opus schimbării, au căutat stabilitate și, în esență, s-au temut de distrugerea creatoare.

Acest lucru este cel mai bine ilustrat de istoria comerțului internațional. După cum am văzut, descoperirea Americii și modul în care comerțul internațional era organizat au jucat un rol-cheie în conflictele politice și în schimbările instituționale ale Europei moderne timpurii. În China, dacă negustorii privați erau implicați, în mod obișnuit, în comerțul intern, statul monopoliza comerțul de peste ocean. Când dinastia Ming a venit la putere, în 1368, împăratul Hongwu a fost cel dintâi pe tron, domnind 30 de ani. Hongwu era îngrijorat că afacerile comerciale de peste ocean aveau să fie destabilizatoare pe plan politic și social și a permis ca negoțul internațional să se desfășoare doar dacă era organizat de către guvern și doar dacă era pe bază de tribut și nu implica o activitate comercială. Hongwu chiar a executat sute de oameni acuzați că au încercat să transforme misiunile pe bază de tribut în comerț. Între 1377 și 1397, nu a fost permisă nici o misiune pe bază de tribut peste ocean. El le-a interzis supușilor să facă comerț cu străinii și nu le-a permis chinezilor să călătorească peste ocean.

În 1402, împăratul Yongle a urcat pe tron și a deschis una dintre cele mai renumite perioade din istoria chineză, reluând comerțul exterior subvenționat de guvern la scară mare. Yongle l-a finanțat pe amiralul Zheng He cu scopul de a întreprinde șase misiuni de mare anvergură în Asia de Sud-Est și de Sud, Arabia și Africa. Chinezii știau despre aceste locuri din lunga lor istorie de relații comerciale, dar nu se desfășurase, niciodată până atunci, vreo activitate de asemenea proporții. Prima flotă a inclus 27 800 de bărbați și 62 de nave mari cu mărfuri, însoțite de 190 de nave mai mici, inclusiv unele folosite anume pentru transportul apei potabile, altele pentru provizii și altele pentru trupe. Dar împăratul Yongle a oprit temporar misiunile, după cea de-a șasea dintre acestea, din 1422. Aceste misiuni au fost permanentizate de către succesorul lui, Hongxi, care a domnit din 1424 până în 1425. Moartea prematură a lui Hongxi l-a adus pe tron pe împăratul Xuande, care, la început, i-a îngăduit lui Zheng He să mai facă o ultimă misiune, în 1433.

Dar, după aceasta, tot comerțul de peste ocean a fost interzis. În 1436, construirea navelor maritime a devenit chiar ilegală. Interdicția asupra comerțului peste ocean nu a fost ridicată până în 1567.

Aceste evenimente, deși erau doar vârful aisbergului extractiv care a împiedicat multe activități economice despre care se credea că aveau un potențial destabilizator, urmau să aibă un impact fundamental asupra dezvoltării economice chineze. Chiar în momentul în care comerțul internațional și descoperirea Americii transformau din temelii instituțiile din Anglia, China și-a retezat legăturile cu exteriorul și s-a orientat spre interior. Această orientare spre interior nu s-a sfârșit în 1567. Dinastia Ming a fost învinsă în 1644 de populația Jurchen, Manchu din Asia interioară, care a creat dinastia Qing. A urmat, apoi, o perioadă de instabilitate politică intensă. Dinastia Qing s-a angajat în exproprieri masive de proprietăți și de bunuri. În anii 1690, T'ang Chen, un cărturar chinez retras din activitate și comerciant care nu avusese succes, scria:

Mai bine de 50 de ani au trecut de la întemeierea dinastiei Ch'ing [Qing], iar imperiul sărăcește pe zi ce trece. Fermierii sunt săraci, meșteșugarii sunt săraci, comercianții sunt săraci și funcționarii, de asemenea, sunt săraci. Cerealele sunt ieftine, totuși este greu să mănânci pe săturate. Țesăturile sunt ieftine, totuși este greu să îți acoperi pielea. Navele încărcate cu bunuri merg dintr-o piață în alta, dar încărcăturile trebuie vândute în pierdere. Când pleacă din funcțiile lor, funcționarii descoperă că nu au cele de trebuință ca să își întrețină familiile. Într-adevăr, cele patru îndeletniciri se află toate în pragul sărăciei.

În 1661, împăratul Kangxi a ordonat ca toată populația care locuia de-a lungul coastei, din Vietnam până în Chekiang – în esență, toată coasta de sud, cândva cea mai activă parte a Chinei din punct de vedere comercial –, să se mute cu 27 km în interiorul țării. Pe coastă patrulau trupe ca să pună în aplicare măsura, iar, până în 1693, s-a pus interdicție pe traficul maritim de pe coastă. Această interdicție a fost impusă din nou, periodic, în secolul al XVIII-lea, împiedicând eficient apariția comerțului chinez peste ocean. Deși unii s-au dezvoltat, puțini au fost dispuși să investească, având în vedere că împăratul putea să se răzgândească brusc și să interzică activitatea

comercială, făcând ca investițiile în nave, echipamente și relații comerciale să fie inutile sau chiar mai rău.

Motivația dinastiilor Ming și Qing pentru poziția lor împotriva comerțului internațional este deja cunoscută: teama de distrugerea creatoare. Principalul scop al conducătorilor a fost stabilitatea politică. Comerțul internațional era potențial destabilizator, întrucât comercianții s-ar fi îmbogățit și ar fi prins curaj, așa cum se întâmplase în Anglia, în timpul perioadei de expansiune transatlantică. Aceasta nu a fost doar convingerea conducătorilor din timpul dinastiilor Ming și Qing, ci a caracterizat și atitudinea conducătorilor din dinastia Song, chiar dacă aceștia au fost dispuși să finanțeze inovații tehnologice și să îngăduie o libertate comercială mai mare, cu condiția ca aceasta să fie supusă controlului lor. Lucrurile s-au înrăutățit sub dinastiile Ming și Qing, întrucât controlul statului asupra activității economice s-a înăsprit și comerțul peste ocean a fost interzis. Existau, desigur, piețe și comerț în China sub dinastiile Ming și Qing, iar guvernul taxa economia domestică destul de puțin. Totuși, guvernul nu a făcut mare lucru ca să sprijine inovația și a dat dezvoltarea prosperității comerciale sau industriale la schimb pe stabilitate politică. Consecința acestui control absolutist asupra economiei a fost previzibilă: economia chineză a stagnat, pe toată perioada secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX, în vreme ce alte economii deveneau industrializate. Când Mao și-a instaurat regimul comunist, în 1949, China devenise una dintre cele mai sărace țări din lume.

ABSOLUTISMUL PĂRINTELUI IOAN

Absolutismul, ca ansamblu de instituții politice și de consecințe economice, nu s-a limitat la Europa și Asia. El a fost prezent și în Africa, de exemplu, în Regatul Congo, după cum am văzut în capitolul 2. Un exemplu chiar mai trainic de absolutism african îl reprezintă Ethiopia, sau Abisinia, ale cărui origini le-am întâlnit în capitolul 6, când am discutat despre apariția feudalismului în urma declinului Regatului Axumit. Absolutismul abisinian a avut o durată mai lungă chiar și decât echivalentele lui europene, pentru că acesta a întâmpinat provocări și perioade critice foarte diferite.

După convertirea regelui axumit Ezana la creștinism, ethiopienii au rămas creștini, iar, în secolul al XIV-lea, se aflau în centrul legendei regelui părinte Ioan. Acesta a fost un rege creștin ale cărui legături cu Europa fuseseră întrerupte din cauza ascensiunii Islamului în Orientul Mijlociu. Inițial, se credea că regatul lui s-ar afla în India. Totuși, pe măsură ce informațiile europenilor despre India s-au înmulțit, oamenii și-au dat seama că nu era așa. Regele Ethiopiei, fiind creștin, s-a transformat, apoi, firesc în originea legendei. Regii ethiopieni au încercat din răsputeri, de altfel, să formeze alianțe cu monarhii europeni împotriva invaziilor arabe, trimițând misiuni diplomatice în Europa încă din anul 1300 și chiar convingându-l pe regele portughez să trimită soldați.

Acești soldați, alături de diplomați, de iezuiți și de călători care doreau să îl întâlnească pe părintele Ioan, au lăsat multe relatări despre Ethiopia. Unele dintre cele mai interesante din punct de vedere economic îi aparțin lui Francisco Alvarez, un preot care a însoțit o misiune diplomatică portugheză și care a stat în Ethiopia din 1520 până în 1527. În plus, există detalii ale iezuitului Manoel de Almeida, care a trăit în Ethiopia începând cu anul 1642, și ale lui John Bruce, un călător care s-a aflat în țară între 1768 și 1773. Scrierile acestor vizitatori oferă relatări bogate despre instituțiile politice și economice din vremea respectivă din Ethiopia și nu lasă nici o urmă de îndoială că țara era exemplul perfect de absolutism. Nu existau nici un fel de instituții pluraliste, nici piedici și constrângeri asupra puterii împăratului, care își revendica dreptul de a conduce pe baza presupusei descendențe din legendarul rege Solomon și din mitica regină din Saba.

Consecința absolutismului a fost o mare nesiguranță a drepturilor de proprietate din cauza strategiei politice a împăratului. Bruce, de exemplu, observa că:

...tot pământul îi aparține regelui; el îl oferă cui dorește, după bunul lui plac, și îl ia înapoi când vrea el. Imediat ce moare, tot pământul din regat se află la dispoziția Coroanei; și nu numai atât, căci, după moartea actualului proprietar, bunurile lui, indiferent de cât de mult s-a bucurat de ele, îi revin regelui și nu intră în posesia celui mai mare fiu.

Alvarez susținea că ar fi fost mult mai multe „roade și culturi agricole dacă oameni de la conducere nu ar fi maltratat poporul“. Istorisirea lui Almeida despre modul cum funcționa societatea este foarte coerentă. El remarca:

Este cât se poate de obișnuit ca împăratul să schimbe, să modifice și să ia pământurile pe care le deține fiecare, o dată la doi sau trei ani, uneori în fiecare an și chiar de mai multe ori în decursul unui an, încât nu este nici o surpriză. Adesea un om ară pământul, un altul îl cultivă și un altul seceră. Rezultă, așadar, că nici un om nu poate avea grijă de pământul de care se bucură; nu se găsește nici măcar o persoană care să planteze un copac pentru că știe că acela care îl plantează strânge foarte rar roadele. Pentru rege, în orice caz, este util ca oamenii să fie atât de dependenți de el.

Aceste descrieri sugerează asemănări mari între structurile politice și economice ale Ethiopiei și cele ale absolutismului european, cu toate că ele arată, de asemenea, clar, că absolutismul a fost mai puternic în Ethiopia, iar instituțiile economice chiar mai extractive. Mai mult, după cum am subliniat în capitolul 6, Ethiopia nu a fost supusă acelorași perioade critice care au sprijinit subminarea regimului absolutist din Anglia. Ea a fost izolată de multe dintre procesele care au modelat lumea modernă. Chiar dacă nu ar fi fost așa, intensitatea absolutismului ei ar fi condus, probabil, la consolidarea tot mai puternică a acestuia. De exemplu, ca și în Spania, comerțul internațional din Ethiopia, inclusiv comerțul profitabil cu sclavi, era controlat de către monarh. Ethiopia nu era complet izolată: europenii l-au căutat pe preotul Ioan și țara a fost nevoită să lupte în războaie împotriva statelor islamice din împrejurimi. Totuși, istoricul Edward Gibbon observa cu oarecare îndreptățire că, „înconjurați din toate părțile de dușmanii religiei lor, ethiopienii au dormitat aproape 1 000 de ani, uitând de lumea care i-a uitat“.

Când colonizarea europeană a Africii a început în secolul al XIX-lea, Ethiopia era un regat independent sub Ras (Duce) Kassa, care a fost încoronat sub numele de împăratul Tewodros al II-lea, în 1855. Tewodros s-a angajat într-un proces de modernizare a statului, creând o birocrație și o justiție mai centralizate, și o armată capabilă să controleze țara și, poate, să se lupte cu europenii. El a numit în fruntea tuturor provinciilor guvernatori

militari, responsabili cu strângerea taxelor și cu expedierea acestora către el. Negocierile lui cu puterile europene au fost dificile și, exasperat, l-a întemnițat pe consulul englez. În 1868, englezii au trimis un corp expediționar, care i-a jefuit capitala. Tewodros s-a sinucis.

Totuși, guvernul restaurat al lui Tewodros a reușit să obțină unul dintre marile triumfuri anticoloniale, din secolul al XIX-lea, împotriva italienilor. În 1889, pe tron s-a urcat Menelik al II-lea, care s-a confruntat imediat cu interesul Italiei de a întemeia o colonie în Ethiopia. În 1885, cancelarul german Bismark convocase o conferință la Berlin, unde puterile europene puseseră la cale „Lupta pentru Africa" – adică hotărâseră cum să împartă Africa în diferite sfere de interes. La conferință, Italia își asigurase dreptul la colonii în Eritreea, de-a lungul coastei Ethiopiei și în Somalia. Deși nu a fost reprezentată la conferință, Ethiopia a reușit cumva să rămână intactă. Dar italienii aveau alte planuri, iar, în 1896, au înaintat cu o armată la sud de Eritreea. Reacția lui Menelik a fost asemănătoare celei a unui rege european medieval; a alcătuit o armată convingând nobilimea să își cheme la luptă oamenii înarmați. Această abordare nu putea ține o armată pe câmpul de luptă pentru mult timp, însă putea aduna o forță uriașă pentru un timp scurt. Acest scurt răgaz a fost suficient pentru a-i înfrânge pe italieni, ai căror 15 000 de oameni au fost copleșiți numeric de cei 100 000 ai lui Menelik, în bătălia de la Adowa, din 1896. A fost cea mai serioasă înfrângere militară pe care o putere europeană a suferit-o în fața unei țări africane precoloniale, și una care i-a asigurat Ethiopiei independența pentru încă 40 de ani.

Ultimul împărat al Ethiopiei, Ras Tafari, a fost Haile Selassie, încoronat în 1930. Haile Selassie a guvernat până când a fost dat jos de o a doua invazie italiană, care a început în 1935, dar s-a întors din exil cu ajutorul englezilor, în 1941. Apoi a guvernat până când a fost dat jos printr-o lovitură de stat, în 1974, organizată de către Derg, „Comitetul", un grup de ofițeri militari marxiști, care au continuat apoi să secătuiască și să sărăcească și mai mult țara. Principalele instituții economice extractive din imperiul absolutist ethiopian, precum sistemul gult, și feudalismul creat după prăbușirea Regatului Axumit, au rezistat până când au fost desființate, după revoluția din 1974.

Astăzi, Ethiopia este una dintre cele mai sărace țări din lume. Venitul ethiopianului de rând reprezintă aproximativ a patruzecea parte din cel al

unui cetățean de rând din Anglia. Majoritatea oamenilor trăiesc în zone rurale și se ocupă cu agricultura de subzistență. Nu au apă potabilă, electricitate și acces la școli sau la un sistem de sănătate. Speranța de viață este de aproximativ 55 de ani și numai o treime dintre adulți sunt alfabetizați. O comparație între Anglia și Ethiopia reflectă inegalitatea mondială. Motivul pentru situația în care se află astăzi Ethiopia este că, spre deosebire de Anglia, în această țară absolutismul a rezistat până de curând. Odată cu absolutismul au venit instituțiile economice extractive și sărăcia pentru marea masă de ethiopieni, deși, desigur, împărații și nobilimea au avut enorm de câștigat. Dar consecința cea mai de durată a absolutismului a fost aceea că societatea ethiopiană nu a reușit să profite de pe urma oportunităților de industrializare din timpul secolului al XIX-lea și de la începutul secolului XX, încurajând sărăcia cumplită în care trăiesc astăzi cetățenii țării.

DESCENDENȚII LUI SAMALI

Instituțiile politice absolutiste din lume au împiedicat industrializarea fie indirect, prin modul în care au organizat economia, fie direct, așa cum am văzut în cazul Austro-Ungariei și al Rusiei. Dar absolutismul nu a fost singura barieră în calea apariției instituțiilor economice incluzive. La începutul secolului al XIX-lea, multe zone din lume, mai ales din Africa, nu aveau un stat care să le ofere măcar un grad minim de lege și de ordine, ceea ce reprezintă o condiție necesară pentru a avea o economie modernă. Acolo nu a existat echivalentul lui Petru cel Mare din Rusia, care să inițieze procesul de centralizare politică și apoi să creeze absolutismul rus, ca să nu mai vorbim de cel al Tudorilor în Anglia, care au centralizat statul fără să distrugă total – sau, mai degrabă, fără să aibă capacitatea totală de a distruge – Parlamentul și restul constrângerilor asupra puterii lor. Fără un anume grad de centralizare politică, chiar dacă elitele din aceste state africane ar fi vrut să întâmpine industrializarea cu brațele deschise, tot nu ar fi avut ce face.

Somalia, aflată în Cornul Africii, ilustrează efectele devastatoare ale absenței centralizării politice. Somalia a fost dominată istoric de populații organizate în șase clanuri. Cele mai mari patru dintre acestea, Dir, Darod, Isaaq și Hawiye, descind toate dintr-un strămoș mitic, Samali. Aceste clanuri au

apărut în nordul Somaliei și s-au răspândit treptat spre sud și spre est, și sunt și astăzi formate, în principal, din populații pastorale care migrează cu turmele lor de capre, oi și cămile. În sud, se află ultimele două clanuri, Digil și Rahanweyn, cultivatori de pământ sedentari. Teritoriile acestor clanuri sunt prezentate în Harta 12.

Somalezii se identifică mai întâi cu clanul lor familial, dar aceste clanuri sunt foarte mari și includ numeroase subclanuri. Primele dintre acestea sunt clanurile care își au originea într-unul dintre clanurile de familii mai mari. Mai importante sunt subclanurile din clanuri, numite grupurile care plătesc diya, care sunt alcătuite din persoane având legături de rudenie strânse, care plătesc și strâng diya, sau „tributul de sânge“, plata pentru asasinarea unuia dintre membrii lor. Clanurile somaleze și grupurile care plătesc diya s-au aflat, istoric vorbind, într-un conflict aproape continuu pentru resursele insuficiente pe care le aveau la dispoziție, în special pentru resurse de apă și pășuni pentru vitele lor. De asemenea, aceștia prădau în mod constant turmele clanurilor și ale grupurilor vecine care plăteau diya. Deși clanurile aveau conducători numiți sultani, dar și un fel de adunări ale bătrânilor, acești oameni nu aveau o putere reală. Puterea politică era dispersată foarte mult, fiecare bărbat adult somalez putând să își spună părerea asupra deciziilor care afectau clanul sau grupul. Acest lucru se făcea printr-un consiliu neoficial alcătuit din toți bărbații adulți. Nu existau legi scrise, nici poliție și nici un sistem legislativ la care să se poată raporta, cu excepția faptului că legea Sharia era folosită drept cadru în care erau încorporate legi neoficiale. Aceste legi neoficiale, pentru un grup care plătea diya, erau codificate în ceea ce se numea un heer, un ansamblu de obligații, drepturi și îndatoriri formulate explicit, pe care grupul cerea ca alții să le respecte în interacțiunile cu ei. Odată cu apariția regimului colonial, aceste heer au început să fie scrise. De exemplu, neamul lui Hassan Ugaas alcătuia un grup care plătea diya, grup format din aproximativ 1 500 de bărbați, și era un subclan al clanului familial Dir din Somalia Britanică. În 8 martie 1950, heer-ul lor a fost înregistrat de către comisarul britanic de district, iar primele trei clauze prevedeau:

1. Dacă un bărbat din Hassan Ugaas este omorât de un grup din exterior, 20 de cămile din tributul lui de sânge (100) vor fi luate de ruda lui cea mai

apropiată și cele 80 de cămile rămase vor fi împărțite între toți membrii Hassan Ugaas.

2. Dacă un bărbat din Hassan Ugaas este rănit de un străin și rănile lui sunt evaluate la 33 și o treime în cămile, zece cămile i se dau lui și ceea ce rămâne grupului său jiffo (un subgrup din grupul diya).

3. Pentru omorul comis între membri din Hassan Ugaas se plătește un preț de 33 și o treime în cămile, care sunt plătite numai rudei celei mai apropiate a decedatului. Dacă vinovatul nu poate plăti totul sau o parte, va fi ajutat de neamul lui.

Faptul că heer-ul se concentra mult pe omor și rănire sugerează starea de război aproape constantă între grupurile care plăteau diya și clanuri. Importante aici erau tributul de sânge și răzbunarea sângelui. O crimă împotriva unei anumite persoane era o crimă împotriva întregului grup care plătea diya și reclama o compensație colectivă, tributul de sânge. Dacă un astfel de tribut de sânge nu era plătit, grupul care plătea diya, din care făcea parte persoana care comisese crima, se confrunta cu răzbunarea colectivă a grupului victimei. Când transportul modern a ajuns în Somalia, tributul de sânge s-a extins asupra oamenilor care erau omorâți sau răniți în accidente de mașină. Heer-ul lui Hassan Ugaas nu se referea doar la crimă; clauza 6 spunea: „Dacă un bărbat din Hassan Ugaas insultă un altul, la un consiliu Hassan Ugaas, acesta va plăti 150 de șilingi părții jignite“.

La începutul anului 1955, turmele a două clanuri, Habar Tol Ja'lo și Habar Yuunis, pășteau aproape una de cealaltă, în regiunea Domberelly. Un bărbat din Yuunis a fost rănit în urma unei dispute cu un membru al clanului Tol Ja'lo având ca subiect păscutul cămilelor. Clanul Yuunis s-a răzbunat imediat, atacând clanul Tol Ja'lo și ucigând un bărbat. Această moarte a adus după sine, potrivit codului tributului de sânge, plata oferită de clanul Yuunis clanului Tol Ja'lo, care a fost acceptată. Tributul de sânge trebuia înmânat personal, fiind, ca de obicei, sub formă de cămile. La ceremonia de înmânare, un membru al Tol Ja'lo a ucis un membru al clanului Yuunis, confundându-l cu un membru al grupului care plătea diya, din care făcea parte criminalul. Aceasta a condus la un adevărat război și, în următoarele 48 de ore, fuseseră omorâți 13 membri Yuunis și 26 Tol Ja'lo. Războiul a

continuat încă un an, până când bătrânii din ambele clanuri, aduși la masa tratativelor de către administrația colonială engleză, au reușit să negocieze o înțelegere (schimbul de tribut de sânge) care a fost satisfăcătoare pentru ambele părți și a fost plătită în următorii trei ani.

Plata tributului de sânge era umbrită de amenințarea forței și a răzbunării și, chiar și atunci când era plătit, conflictul nu înceta cu necesitate. De obicei, conflictul se stingea și izbucnea iar.

Puterea politică era, așadar, larg dispersată în societatea somaleză, aproape în mod pluralist. Însă, fără autoritatea unui stat centralizat care să impună ordinea, ca să nu mai vorbim de drepturile de proprietate, acest lucru nu a adus cu sine și instituții incluzive. Nimeni nu respecta autoritatea altuia și nimeni nu era capabil să impună ordinea, nici statul colonial britanic atunci când a ajuns aici, în cele din urmă. Absența centralizării politice a făcut imposibil ca Somalia să beneficieze de Revoluția Industrială. Într-un asemenea climat ar fi fost de neimaginat să se adopte sau să se investească în noile tehnologii care veneau din Marea Britanie, ba chiar să se creeze tipurile de organizare necesare pentru acest lucru.

Politica somaleză complexă a avut implicații chiar mai subtile pentru progresul economic. Am menționat mai devreme unele dintre marile enigme tehnologice din istoria africană. Înainte de extinderea stăpânirii coloniale, la sfârșitul secolului al XIX-lea, societățile africane nu foloseau transportul pe roți sau agricultura pe bază de plug și puține dintre aceste societăți cunoșteau scrisul. Ethiopia îl cunoștea, după cum am văzut. Somalezii aveau și ei litere de mână, dar, spre deosebire de ethiopieni, nu le foloseau. Am văzut deja astfel de exemple în istoria africană. Societățile africane poate că nu foloseau roțile sau plugurile, dar știau cu siguranță de existența lor. În cazul Regatului Congo, așa cum am văzut, aceasta se datora, în mod esențial, faptului că instituțiile economice nu ofereau nici un fel de motivație pentru ca oamenii să adopte aceste tehnologii. Se poate să fi fost vorba de aceleași probleme în ce privește adoptarea scrisului?

Ne putem forma o idee despre acest lucru analizând situația în Regatul Taqali, situat la nord-vest de Somalia, în Munții Nuba din sudul Sudanului. Regatul Taqali a fost întemeiat la sfârșitul secolului al XVIII-lea de un grup de războinici, conduși de un bărbat pe nume Isma'il, și a rămas independent

până când a fost inclus în Imperiul Britanic, în 1884. Regii Taqali și populația au avut acces la alfabetul arab, dar nu l-au folosit – cu excepția regilor, pentru comunicarea cu alte state și pentru corespondența diplomatică. La o primă vedere, această situație pare foarte stranie. Potrivit celor cunoscute despre originile scrisului din Mesopotamia, acesta a fost dezvoltat de state cu scopul de a înregistra informații, de a controla oamenii și de a strânge taxe. Statul Taqali nu era, oare, interesat de acest lucru?

Aceste chestiuni au fost studiate de istoricul Janet Ewald, la sfârșitul anilor 1970, în timp ce încerca să reconstituie istoria statului Taqali. Pe de o parte, se crede că cetățenii s-au opus folosirii scrisului pentru că s-au temut că acesta avea să fie utilizat pentru controlul resurselor, precum pământul, permițând statului să pretindă dreptul de proprietate. Ei s-au temut, de asemenea, că scrisul avea să aducă și o taxare mai sistematică. Dinastia ale cărei temelii au fost puse de Isma'il nu a coagulat un stat puternic. Chiar și dacă ar fi vrut, statul nu era îndeajuns de puternic pentru a-și impune voința în fața obiecțiilor cetățenilor. Dar erau și alți factori în joc, mai subtili. Diverse elite s-au opus și ele centralizării politice, preferând, de exemplu, interacțiunea orală, mai degrabă decât cea în scris, cu cetățenii, deoarece aceasta le oferea o discreție maximă. Legile sau hotărârile scrise nu puteau fi retrase sau negate și erau mai greu de schimbat; ele ar fi impus criterii pe care elitele de la putere ar fi vrut, poate, să le schimbe. Așadar, nici guvernații, nici guvernanții statului Taqali nu au considerat că introducerea scrisului era în avantajul lor. Guvernații s-au temut de modul în care scrisul ar fi fost folosit de guvernanți, iar guvernanții, la rândul lor, au văzut că absența scrisului venea în ajutorul puterii lor destul de nesigure. Politica statului Taqali a împiedicat introducerea scrisului. Cu toate că somalezii au avut o elită chiar mai puțin bine definită, în comparație cu Regatul Taqali, este foarte posibil ca aceleași forțe să fi împiedicat utilizarea scrisului și adoptarea altor tehnologii de bază.

Cazul somalez arată consecințele absenței centralizării politice pentru creșterea economică. Literatura istorică nu menționează exemple de tentative de a crea o astfel de centralizare în Somalia. În orice caz, este clar de ce acest lucru ar fi fost foarte dificil. Centralizarea politică ar fi presupus ca unele clanuri să se supună controlului altora. Dar ele au respins orice astfel de dominație și cedarea puterii lor, care ar fi rezultat de aici; echilibrul puterii militare din societate ar fi făcut, de asemenea, dificilă crearea unor

astfel de instituții centralizate. De fapt, putem spune că orice grup sau clan care ar fi încercat să centralizeze puterea nu ar fi întâmpinat doar o opoziție dură, ci și-ar fi pierdut și puterea și privilegiile pe care le deținea. Drept consecință a acestei absențe a centralizării politice și a absenței implicite chiar a celei mai elementare siguranțe a drepturilor de proprietate, societatea somaleză nu a produs niciodată motivații pentru investiția în tehnologii care să crească productivitatea. În timp ce procesul de industrializare era în plină desfășurare în alte părți ale lumii, în secolul al XIX-lea și la începutul secolului XX, somalezii erau prinși în dispute și își apărau viața, iar înapoierea lor economică se adâncea.

ÎNTÂRZIERE DE DURATĂ

Revoluția Industrială a creat o perioadă critică transformatoare pentru întreaga lume, în decursul secolului al XIX-lea și după, aceea: acele societăți care au permis și au oferit stimulente cetățenilor lor, ca să investească în tehnologii noi, au putut crește rapid. Dar multe societăți nu au reușit să facă acest lucru – sau au ales, în mod explicit, să nu facă acest lucru. Națiunile sub autoritatea instituțiilor politice și economice extractive nu au produs asemenea stimulente. Spania și Ethiopia oferă exemple unde controlul absolutist asupra instituțiilor politice și instituțiile economice extractive implicite au anihilat stimulentele economice cu mult înainte de începutul secolului al XIX-lea. Rezultatul a fost similar în cazul altor regimuri absolutiste – de exemplu, în Austro-Ungaria, Rusia, Imperiul Otoman și China, deși, în aceste cazuri, din cauza fricii de distrugerea creatoare, conducătorii nu doar că au neglijat încurajarea progresului economic, ci au făcut pași clari pentru a bloca răspândirea industriei și introducerea noilor tehnologii care aveau să aducă industrializarea.

Absolutismul nu este singura formă de instituție politică extractivă și nu a fost singurul factor care a împiedicat industrializarea. Instituțiile politice și economice incluzive necesită un anumit grad de centralizare politică, astfel încât statul să poată impune legea și ordinea, să susțină drepturile de proprietate și să încurajeze activitatea economică atunci când este necesar, investind în servicii publice. Dar, chiar și astăzi, multe state, precum Afghanistan, Haiti, Nepal și Somalia, sunt incapabile să păstreze cea mai

rudimentară ordine, iar stimulentele economice sunt aproape inexistente. Cazul Somaliei arată cum procesul industrializării a trecut și el pe lângă astfel de societăți. Acestea se opun centralizării politice din același motiv ca și regimurile absolutiste: teama, adesea justificată, că schimbarea va redistribui puterea politică de la cei care domină astăzi către noi indivizi și grupuri. Astfel, așa cum absolutismul blochează deplasarea către pluralism și schimbare economică, la fel procedează și elitele tradiționale și clanurile care domină scena în societățile fără centralizare statală. Drept consecință, societățile care nu aveau încă o astfel de centralizare, în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, au fost defavorizate mai ales în era industrială.

Dacă instituțiile extractive, în varietatea lor, de la statele absolutiste până la cele cu un grad redus de centralizare, nu au reușit să profite de pe urma răspândirii industriei, perioada critică a Revoluției Industriale a avut efecte foarte diferite în alte zone ale lumii. După cum vom vedea în capitolul 10, societățile care făcuseră deja pași spre instituțiile politice și economice incluzive, ca Statele Unite sau Australia, și cele unde absolutismul a fost contestat mai serios, ca Franța și Japonia, au profitat de pe urma acestor noi oportunități economice și au inițiat un proces de creștere economică rapidă. Ca atare, schema obișnuită de interacțiune dintre o perioadă critică și diferențele instituționale existente, care a dus la alte discrepanțe instituționale și economice, a apărut din nou în secolul al XIX-lea, iar, de această dată, cu un răsunet chiar mai mare și cu efecte mai importante asupra prosperității și a sărăciei națiunilor.

---

[7] Tabelul Rangurilor a fost o listă a ierarhiilor sociale din Imperiul Rus, introdusă de către Petru cel Mare. Tabelul presupunea o anumită mobilitate socială, rangul fiind conferit unei persoane în funcție de serviciile aduse țarului, și nu în funcție de apartenența la o familie nobilă. (n.tr.)

[8] Musulmani convertiți la creștinism, după Reconquista (n.tr.)

CAPITOLUL 9

ÎN SENS INVERS DEZVOLTĂRII

MIRODENII ȘI GENOCID

Arhipelagul Molucce din Indonezia modernă este alcătuit din trei grupuri de insule. La începutul secolului al XVII-lea, Moluccele de Nord au găzduit regatele independente Tidore, Ternate și Bacan. În Moluccele Centrale se afla regatul insular Ambon. În sud se găseau Insulele Banda, un mic arhipelag care încă nu era unificat politic. Deși azi ne par exotice, Moluccele erau, pe atunci, cunoscute în comerțul mondial, fiind singurele producătoare de mirodenii prețioase: cuișoare, macis (coajă de nucșoară) și nucșoară. Dintre acestea, nucșoara și macisul creșteau doar în Insulele Banda. Locuitorii acestor insule produceau și exportau mirodeniile rare la schimb cu mâncare și bunuri fabricate din Insula Java, din depozitul de la Malacca, din Peninsula Malaya, și din India, China și Arabia.

Locuitorii au avut primul contact cu europenii în secolul al XVI-lea, prin marinarii portughezi care au venit să cumpere mirodenii. Înainte de acest moment, era necesar ca mirodeniile să fie trimise pe vase prin Orientul Mijlociu, pe rute comerciale controlate de Imperiul Otoman. Europenii au căutat un drum ocolind Africa sau peste Atlantic, pentru a avea acces direct la Insulele Mirodeniilor[9] și la comerțul cu această marfă mult râvnită. Capul Bunei Speranțe a fost înconjurat de marinarul portughez Bartolomeo Diaz, în 1488, și Vasco da Gama a ajuns în India urmând același traseu, în 1498. Pentru prima dată, europenii beneficiau de propria rută către Insulele Mirodeniilor.

Portughezii au preluat imediat misiunea de a controla comerțul cu mirodenii. Au cucerit Malacca în 1511. Fiind situată strategic, în partea vestică a Peninsulei Malaya, comercianții din toată Asia de Sud-Est veneau acolo să își vândă mirodeniile altor comercianți, indieni, chinezi și arabi, care le

transportau apoi cu navele în vest. Așa cum spunea călătorul portughez Tomé Pires, în 1515: „Afacerile și comerțul dintre diferitele națiuni, la 1 000 de leghe depărtare, în toate direcțiile, trebuie să ajungă la Malacca... Cine este stăpân peste Malacca și-a pus mâinile în jurul gâtului Veneției“.

Cu Malacca în stăpânirea lor, portughezii au încercat sistematic să obțină monopolul asupra comerțului cu prețioasele mirodenii. Nu au reușit.

Adversarii cu care s-au confruntat nu erau niște oarecare. Între secolele al XIV-lea și al XVI-lea, s-a înregistrat o mare dezvoltare economică în Asia de Sud-Est, bazată pe comerțul cu mirodenii. Orașele-stat, ca Aceh, Banten, Malacca, Makassar, Pegu și Brunei, s-au extins rapid, producând și exportând mirodenii pe lângă celelalte produse, precum lemnul de esență tare.

Aceste state au avut forme absolutiste de guvernare, similare celor din Europa aceleiași perioade. Dezvoltarea instituțiilor politice a fost stimulată de procese similare, inclusiv de modificarea tehnologică a metodelor de purtare a războiului și de realizare a comerțului internațional. Instituțiile de stat au devenit mai centralizate, cu un rege care revendica puterea absolută. Asemenea conducătorilor absolutiști din Europa, regii din Asia de Sud-Est s-au bizuit mult pe câștigurile din comerț, practicându-l ei înșiși și acordând monopoluri elitelor locale și străine. Ca și în Europa absolutistă, acest lucru a generat o oarecare creștere economică, însă a fost vorba de un ansamblu de instituții economice departe de a aduce prosperitatea economică, cu bariere de acces greu de trecut și cu drepturi de proprietate nesigure pentru majoritatea. Dar procesul de comercializare era în curs chiar și când portughezii au încercat să pună bazele unei dominații în Oceanul Indian.

Prezența europenilor a crescut și a avut un impact mult mai mare odată cu sosirea olandezilor. Olandezii și-au dat repede seama că monopolizarea ofertei de mirodenii prețioase din Insulele Molucce ar fi mult mai profitabilă decât concurența cu comercianții locali sau cu alți comercianți europeni. În 1600, ei l-au convins pe conducătorul Ambonului să semneze un acord exclusiv care le oferea monopolul asupra vânzării și a cumpărării de cuișoare din Ambon. Odată cu înființarea Companiei Olandeze a Indiilor de Est, în 1602, tentativele olandezilor de a prelua controlul asupra întregului comerț cu mirodenii și de a-și elimina concurenții, prin orice mijloace, au luat o

întorsătură favorabilă pentru ei și nefavorabilă pentru Asia de Sud-Est. Compania Olandeză a Indiilor de Est era cea de-a doua societate europeană pe acțiuni, după Compania Britanică a Indiilor de Est, repere importante în istoria corporațiilor moderne, care, ulterior, aveau să joace un rol capital în creșterea industrială europeană. Ea a fost și cea de-a doua companie care a avut propria armată și forța de a purta războaie și de a coloniza teritorii străine. Puterea militară a companiei exercitându-și acum influența, olandezii au continuat să elimine toți potențialii intruși pentru a pune în aplicare înțelegerea dintre ei și conducătorul Ambonului. Au preluat controlul asupra unui fort-cheie deținut de portughezi, din 1605, și i-au înlăturat cu forța pe toți ceilalți comercianți. Apoi s-au extins în Moluccele de Nord, forțându-i pe conducătorii din Tidore, Ternate și Bacan să consimtă ca, pe teritoriile lor, cuișoarele să nu fie cultivate sau comercializate. Acordul pe care l-au impus Insulei Ternate le-a permis olandezilor să vină și să distrugă toți arborii de cuișoare pe care i-au găsit acolo.

Harta 14: Asia de Sud-Est, Insulele Mirodeniilor, Ambon și Banda, în 1600

Insula Ambon era condusă la fel ca și cea mai mare parte din Europa și America în vremea respectivă. Cetățenii Ambonului datorau tribut conducătorului și prestau muncă forțată. Olandezii au preluat puterea și au perfecționat aceste sisteme pentru a beneficia de mai multă forță de muncă și

de mai multe cuișoare de pe insulă. Înainte de sosirea olandezilor, familiile extinse plăteau tribut în cuișoare elitei Insulei Ambon. Olandezii au stipulat acum că fiecare gospodărie era legată de pământ și că trebuia să cultive un anumit număr de arbori de cuișoare. Gospodăriile erau, de asemenea, obligate să furnizeze muncă forțată olandezilor.

Olandezii au preluat controlul și asupra Insulelor Banda, intenționând, de această dată, să monopolizeze macisul și nucșoara. Dar Insulele Banda erau organizate foarte diferit de Ambon. Ele erau alcătuite din multe orașe-stat mici și autonome și nu aveau nici o structură ierarhică socială sau politică. Aceste state, în realitate nu mai mari decât niște orașe mici, erau conduse de adunările comunitare ale cetățenilor. Nu exista o autoritate centrală pe care olandezii să o poată constrânge să semneze un acord de monopol și nici un sistem de tribut pe care să îl poată prelua pentru a pune stăpânire pe întreaga rezervă de nucșoară și de macis. Inițial, acest lucru a însemnat că olandezii erau nevoiți să concureze cu negustori englezi, portughezi, indieni și chinezi, pierzând mirodeniile în favoarea concurenților lor, atunci când nu plăteau prețuri ridicate. Planurile lor inițiale de a înființa un monopol al macisului și nucșoarei fiind distruse, guvernatorul olandez al Bataviei, Jan Pieterszoon Coen, a venit cu o soluție alternativă. Coen a înființat Batavia, pe Insula Java, ca noua capitală a Companiei Olandeze a Indiilor de Est, în 1618. În 1621, a navigat până în Banda cu o flotă și a început un masacru al întregii populații de pe insule, aproximativ 15 000 de oameni. Toți conducătorii lor au fost executați și doar câțiva au fost lăsați în viață, cât să se păstreze cunoștințele necesare pentru producția de macis și de nucșoară. După ce acest genocid a luat sfârșit, Coen a continuat să creeze structura politică și economică necesară planului lui: o societate de plantație. Insulele au fost împărțite în 68 de parcele, care au fost date în grija a 68 de olandezi, în general, foști și actuali angajați ai Companiei Olandeze a Indiilor de Est. Acești noi proprietari de plantații au învățat cum să producă mirodeniile de la puținii supraviețuitori din Insulele Banda și au putut cumpăra sclavi de la Compania Indiilor de Est, pentru a popula insulele acum pustii și pentru a produce mirodenii, care erau vândute companiei la prețuri fixe.

Instituțiile extractive create de olandezi în Insulele Mirodeniilor au avut efectele dorite, deși, în Banda, aceasta s-a întâmplat odată cu sacrificarea a 15 000 de vieți nevinovate și cu înființarea unui ansamblu de instituții economice și politice care au condangat insulele la subdezvoltare. La

sfârșitul secolului al XVII-lea, olandezii reduseseră aprovizionarea mondială cu aceste mirodenii cu aproape 60%, iar prețul nucșoarei se dublase.

Olandezii au aplicat, în întreaga regiune, strategia pe care o perfecționaseră în Molucce, faptul având consecințe profunde pentru instituțiile economice și politice ale restului Asiei de Sud-Est. Îndelungata expansiune comercială a câtorva state în zonă, care începuse în secolul al XIV-lea, a intrat în declin. Chiar și statele care nu au fost colonizate direct și, astfel, strivite de Compania Olandeză a Indiilor de Est, s-au închis și au abandonat comerțul. Schimbarea economică și politică care apăruse în Asia de Sud-Est a fost oprită din mers.

Pentru a evita amenințarea Companiei Olandeze a Indiilor de Est, câteva state au abandonat producția de culturi pentru export și au încetat activitatea comercială. Autarhia era mai sigură decât o confruntare cu olandezii. În 1620, statul Banten, de pe insula Java, și-a tăiat arborii de piper în speranța că așa avea să îi facă pe olandezi să îl lase în pace. Când un comerciant olandez a vizitat provincia Maguindanao, din sudul Filipinelor, în 1686, i s-a spus: „Nucșoara și cuișoarele cresc aici, la fel ca în Malacca. Acum nu mai sunt pentru că bătrânul Raj a cerut să fie distruse toate înainte de moartea lui. S-a temut să nu vină Compania Olandeză să facă război cu ei pentru mirodenii.“ Un negustor a auzit ceva asemănător despre conducătorul provinciei Maguindanao, în 1699: „El interzisese continuarea plantării de piper ca să nu fie implicat astfel într-un război fie cu cei de la companie [olandezii], fie cu alți suverani“. S-a înregistrat o deurbanizare și chiar un declin al numărului populației. În 1635, birmanii și-au mutat capitala de la Pegu, pe coastă, la Ava, în centrul țării, în amonte pe fluviul Irrawaddy.

Nu știm care ar fi fost traiectoria dezvoltării economice și politice în statele sud-est asiatice fără agresiunea olandeză. Este posibil ca ele să își fi dezvoltat propriul model de absolutism, este posibil să fi rămas în aceeași stare în care se aflau la sfârșitul secolului al XVI-lea sau să își fi continuat activitatea comercială adoptând treptat tot mai multe instituții incluzive. Dar, ca în Molucce, colonialismul olandez le-a schimbat fundamental dezvoltarea economică și politică. Popoarele din Asia de Sud-Est nu au mai făcut comerț, s-au închis între granițele lor și au devenit mai absolutiste. În următoarele două secole, nu au mai avut cum să profite de pe urma inovațiilor apărute în timpul Revoluției Industriale. Și, în ultimă instanță, retragerea lor din

activitatea comercială nu i-a scăpat de europeni; până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, aproape toate aceste state făceau parte din imperiile coloniale europene.

Am văzut în capitolul 7 că expansiunea europeană transatlantică a stimulat ascensiunea instituțiilor incluzive în Marea Britanie. Dar, după cum arată experiența din Molucce, sub dominația olandeză, această expansiune a semănat semințele subdezvoltării în multe colțuri ale lumii, impunând sau consolidând instituțiile extractive deja existente. Acestea au distrus fie direct, fie indirect activitatea comercială și industrială în formare sau au perpetuat instituții care au stopat industrializarea. Drept rezultat, în timp ce industrializarea se răspândea în unele zone ale lumii, zonele care făceau parte din imperiile coloniale europene nu au avut nici o șansă de a beneficia de noile ei tehnologii.

O INSTITUȚIE CÂT SE POATE DE OBIȘNUITĂ

Răspândirea puterii navale și comerciale europene, în perioada modernă timpurie, a scurtat, în Asia de Sud-Est, o perioadă promițătoare de expansiune economică și de schimbare instituțională. În aceeași perioadă, când Compania Olandeză a Indiilor de Est se extindea, în Africa se intensifica un tip foarte diferit de comerț: comerțul cu sclavi.

În Statele Unite, sclavia din sud era deseori numită „instituția neobișnuită“. Istoric, însă, așa cum sublinia marele clasicist Moses Finlay, sclavia era oricum, numai neobișnuită nu, ea existând în aproape toate societățile. A fost, cum am văzut mai devreme, endemică în Roma antică și în Africa, mult timp o sursă de sclavi pentru Europa, deși nu singura.

În perioada romană, sclavii proveneau din rândurile popoarelor slave din jurul Mării Negre, din Orientul Mijlociu și, de asemenea, din Europa de Nord. Dar, pe la 1400, europenii încetaseră să se mai ia în sclavie unii pe alții. Africa, însă, după cum am văzut în capitolul 6, nu trecuse prin tranziția de la sclavie la iobăgie, așa cum făcuse Europa medievală. Înainte de perioada modernă timpurie, a existat un comerț viguros cu sclavi în Africa de Est și un număr mare de sclavi au fost transportați dincolo de Sahara, în

Peninsula Arabică. Mai mult, marile state medievale vest-africane, Mali, Ghana și Songhai, au folosit din plin sclavi în administrație, armată și agricultură, adoptând modelele organizaționale de la statele musulmane nord-africane cu care făceau comerț.

Dezvoltarea plantațiilor de zahăr din coloniile din Caraibe, care a debutat la începutul secolului al XVII-lea, a fost cea care a condus la o intensificare remarcabilă a comerțului internațional cu sclavi și la o creștere fără precedent a importanței sclaviei chiar în Africa. În secolul al XVI-lea, probabil circa 300 000 de sclavi au fost vânduți în cadrul comerțului transatlantic. Ei proveneau, în general, din Africa Centrală, cu implicarea masivă a Regatului Congo și a portughezilor care aveau baza mai departe spre sud, în Luanda, acum capitala Angolei. În această perioadă, comerțul transsaharian cu sclavi era chiar mai intens, probabil în jur de 550 000 de africani deplasându-se spre nord ca sclavi. În secolul al XVII-lea situația s-a schimbat. Aproximativ 1 350 000 de africani au fost vânduți ca sclavi în contextul comerțului transatlantic, majoritatea fiind transportați în America. Cifrele din cadrul comerțului saharian au rămas relativ neschimbate. Secolul al XVIII-lea a fost martorul unei alte creșteri dramatice, în jur de 6 000 000 de sclavi fiind transportați peste Atlantic și poate 700 000 dincolo de Sahara. Adunând cifrele de-a lungul perioadelor și din diferite părți ale Africii, mult peste 10 000 000 de africani au fost trimiși pe cale maritimă de pe continent, ca sclavi.

Harta 15 ne arată proporțiile comerțului cu sclavi. Utilizând granițele moderne dintre țări, harta estimează extinderea cumulativă a sclaviei, între 1400 și 1900, ca procentaj din populație în 1400. Cu nuanțe mai închise este reprezentată sclavia practicată mai intens. De exemplu, în Angola, Benin, Ghana și Togo, totalul exporturilor cumulate de sclavi s-a ridicat la mai mult de întreaga populație a țării în 1400.

Apariția bruscă a europenilor, pe coasta Africii de Vest și Centrale, dornici să cumpere sclavi, nu putea să nu aibă un efect asupra societăților africane. Majoritatea sclavilor care au fost transportați în America erau prizonieri de război trimiși ulterior pe coastă. Intensificarea războiului a fost alimentată de importurile uriașe de arme de foc și de muniție, pe care europenii le dădeau la schimb pentru sclavi. Până în 1730, aproape 180 000 de arme de foc erau importate în fiecare an, chiar de-a lungul coastei vest-africane, iar, între 1750

și începutul secolului al XIX-lea, numai britanicii au vândut între 283 000 și 394 000 de arme de foc anual.

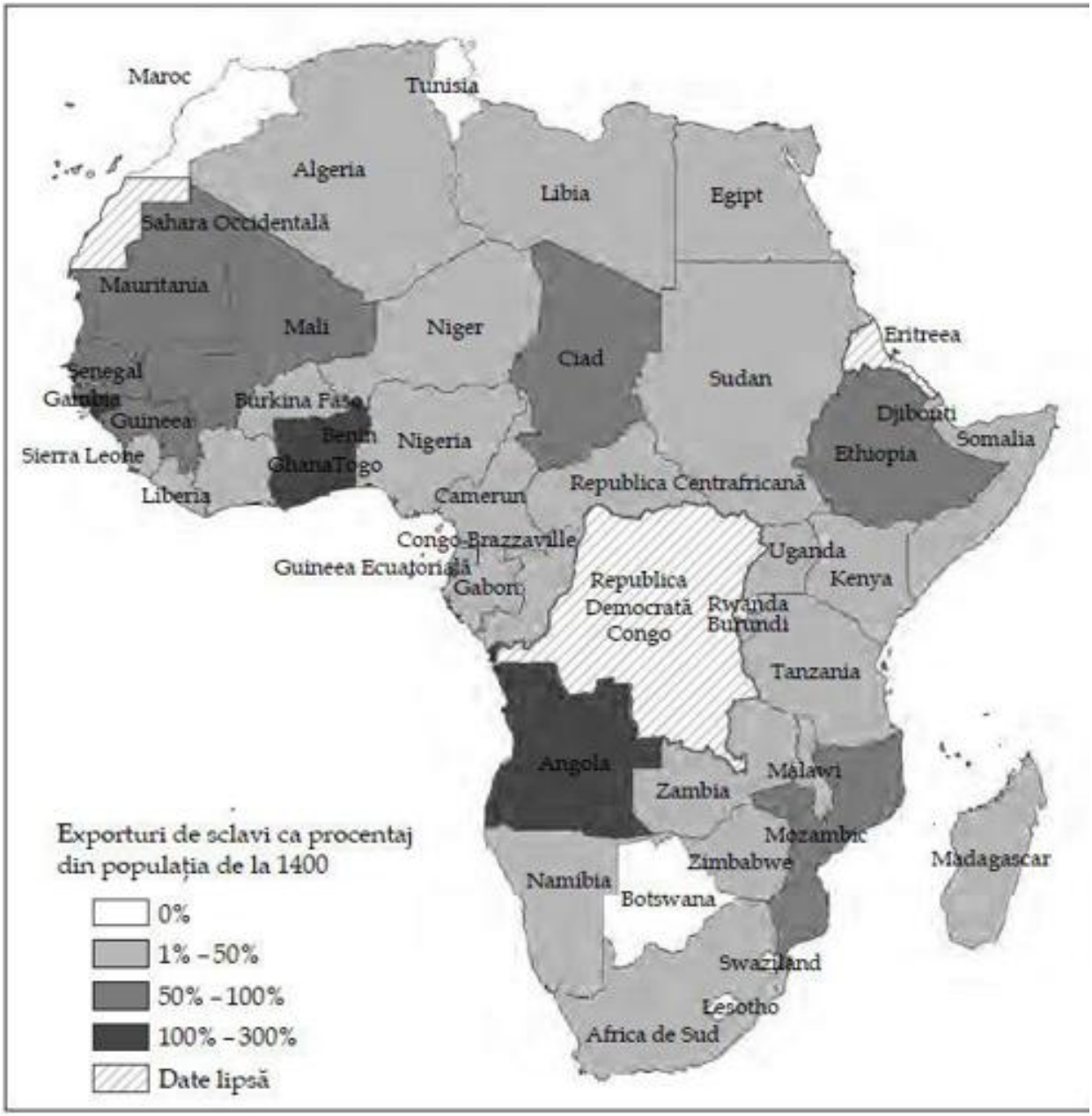

Harta 15: Exporturi de sclavi din Africa

Între 1750 și 1807, britanicii au vândut o cantitate impresionantă de 22 000 de tone de praf de pușcă, ceea ce însemna o medie de 384 000 de kilograme anual, pe lângă 91 000 de kilograme de alice pe an. Mai spre sud, comerțul era exact la fel de viguros. Pe coasta Loango, la nord de Regatul Congo, europenii au vândut aproape 50 000 de arme de foc pe an.

Toate aceste războaie și conflicte nu au provocat doar pierderi impresionante de vieți și suferințe umane, ci au pus, de asemenea, în mișcare o anumită direcție de dezvoltare instituțională în Africa. Înainte de epoca modernă timpurie, societățile africane erau mai puțin centralizate politic decât cele din Eurasia. Cele mai multe state erau mici, cu căpetenii de trib și poate chiar cu regi care dețineau controlul asupra pământului și al resurselor. Multe, așa cum am arătat în cazul Somaliei, nu aveau nici un fel de structură de autoritate politică ierarhică. Comerțul cu sclavi a declanșat două procese politice opuse. În primul rând, multe state au devenit inițial mai absolutiste, organizate în jurul unui singur obiectiv: să îi înrobească și să îi vândă pe alții comercianților europeni de sclavi. În al doilea rând, ca o consecință, dar, în mod paradoxal, în opoziție cu primul proces, războiul și înrobirea au distrus, în ultimă instanță, puțina ordine și autoritate statală legitimă existente în Africa Subsahariană. Lăsând la o parte războiul, sclavii erau răpiți și capturați și în atacuri de mică anvergură. Legea a devenit și ea un instrument al înrobirii. Indiferent de infracțiunea comisă, pedeapsa era sclavia. Comerciantul englez Francis Moore observa consecințele acestui fapt, de-a lungul coastei Senegambiei, din Africa de Vest, în anii 1730:

De când se practică acest comerț cu sclavi, toate pedepsele sunt transformate în sclavie; întrucât există un avantaj al acestor condangări, se forțează foarte mult legea pentru infracțiuni ca să se poată vinde infractorul. Nu numai crima, furtul și adulterul sunt pedepsite prin vânzarea infractorului ca sclav, ci și orice abatere măruntă este pedepsită în aceeași manieră.

Instituțiile, chiar și cele religioase, au fost pervertite de dorința de a captura și de a vinde sclavi. Un exemplu îl reprezintă celebrul oracol de la Arochukwu, din estul Nigeriei. Multă lume credea că oracolul vorbea în numele unei zeități importante din zonă, respectate de către grupurile etnice din zonă, Ijaw, Ibibio și Igbo. Oracolul era abordat pentru a rezolva dispute

și a judeca neînțelegeri. Reclamanții care călătoreau la Arochukwu pentru a sta în fața oracolului erau obligați să coboare din oraș într-un defileu pe cursul râului Cross, unde era găzduit oracolul, într-o peșteră înaltă, a cărei intrare era pavoazată cu cranii umane. Preoții oracolului, aliați cu traficanții de sclavi și cu comercianții, împărțeau deciziile oracolului. Deseori acest lucru presupunea că oamenii erau „înghițiți“ de oracol, ceea ce însemna, de fapt, că, odată ce treceau prin peșteră, erau duși în aval pe râul Cross, la navele în așteptare ale europenilor. Acest proces, în care toate legile și obiceiurile erau distorsionate și încălcate pentru a prinde tot mai mulți sclavi, a avut efecte devastatoare asupra centralizării politice, deși, în unele locuri, a dus la ascensiunea unor state puternice a căror rațiune de a fi erau atacurile și înrobirea. Chiar Regatul Congo a fost, probabil, primul stat african care a experimentat transformarea într-un stat sclavagist, până când a fost distrus de un război civil. Alte state sclavagiste s-au ridicat, în mod remarcabil, în Africa de Vest și, printre acestea, s-au numărat Oyo din Nigeria, Dahomey din Benin și, mai târziu, Asante din Ghana.

Expansiunea statului Oyo, la mijlocul secolului al XVII-lea, de exemplu, este direct legată de creșterea exporturilor de sclavi pe coastă. Puterea statului a fost rezultatul unei revoluții militare care a implicat importul de cai din nord și alcătuirea unei cavalerii puternice care putea decima armatele inamice. Pe măsură ce Oyo s-a extins în sud, spre coastă, acesta a zdrobit statele care au intervenit și i-au vândut pe mulți dintre locuitorii lor ca sclavi. În perioada dintre 1690 și 1740, Oyo și-a înființat monopolul în interiorul a ceea ce a ajuns să fie cunoscut cu numele de Coasta Sclavilor. Se estimează că între 80% și 90% dintre sclavii vânduți pe coastă erau urmare a acestor cuceriri. O legătură frapantă între război și furnizarea de sclavi a existat, în secolul al XVIII-lea, mai spre vest, pe Coasta de Aur, teritoriul care acum aparține Ghanei. După 1700, statul Asante s-a extins din interior, cam la fel cum făcuse și Oyo înainte. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, această expansiune a declanșat așa-numitele Războaie Akan, Asante învingând statele independente, unul după altul. Ultimul, Gyaman, a fost cucerit în 1747. Majoritatea celor 375 000 de sclavi exportați de pe Coasta de Aur, între 1700 și 1750, au fost prizonieri luați în aceste războaie.

Probabil cel mai evident impact al acestei extracții masive de ființe umane a fost cel demografic. Este dificil de știut cu certitudine care era cifra populației în Africa înainte de perioada modernă, dar oamenii de știință au

făcut diverse estimări posibile ale impactului comerțului cu sclavi asupra populației. Istoricul Patrick Manning estimează că populația din acele zone din Africa de Vest și de Centru-Vest, care au furnizat sclavi pentru export era undeva între 22 și 25 de milioane, la începutul secolului al XVIII-lea. După ipoteza moderată, conform căreia, în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, în aceste zone s-ar fi înregistrat o rată de creștere a populației de aproximativ jumătate de procent pe an, dacă nu ar fi existat comerțul cu sclavi, Manning estimează că populația din această regiune ar fi trebuit să ajungă, în 1850, cel puțin undeva între 46 și 53 de milioane. În realitate, populația era la jumătate din această cifră.

Această diferență semnificativă nu venea numai din exportarea ca sclavi a aproximativ opt milioane de oameni din această regiune, între 1700 și 1850, ci și din, probabil, asasinarea a milioane de oameni în războaiele interne permanente, care aveau ca scop capturarea de sclavi. Sclavia și comerțul cu sclavi din Africa au destabilizat structurile de familie și de căsătorie și este, de asemenea posibil să fi redus și fertilitatea.

De la sfârșitul secolului al XVIII-lea, a început să capete amploare, în Marea Britanie, o puternică mișcare pentru abolirea comerțului cu sclavi, condusă de figura charismatică a lui William Wilberforce. După repetate eșecuri, în 1807, aboliționiștii au convins parlamentul britanic să aprobe o lege care declara comerțul cu sclavi ilegal. Statele Unite au luat o măsură similară în anul următor. Guvernul britanic a mers mai departe, însă: a încercat, în mod activ, să aplice această măsură instalând escadrile navale în Atlantic pentru a încerca să pună capăt comerțului cu sclavi. Deși a fost nevoie de un timp pentru ca aceste măsuri să fie cu adevărat eficiente, și abia în 1834 sclavia, în sine, a fost abolită în Imperiul Britanic, zilele comerțului transatlantic cu sclavi, de departe cea mai profitabilă ramură a comerțului, erau numărate.

Cu toate că sfârșitul comerțului cu sclavi, după 1807, a redus cererea de sclavi din Africa, acest lucru nu a însemnat că impactul sclaviei asupra societăților și a instituțiilor africane a dispărut ca prin miracol. Multe state africane se organizaseră în jurul instituției sclaviei, iar faptul că britanicii au pus capăt comerțului nu a schimbat această realitate. Mai mult, sclavia devenise mult mai răspândită în Africa însăși. Acești factori au modelat, în cele din urmă, traiectoria dezvoltării Africii nu doar înainte, ci și după 1807.

Locul sclaviei a fost luat de „comerțul legal“, o expresie inventată pentru exportul de noi mărfuri din Africa, care nu aveau legătură cu comerțul de sclavi. Între aceste mărfuri se numărau uleiul și sâmburii de palmier, arahidele, fildeșul, cauciucul și guma arabică. Pe măsură ce veniturile europene și nord-americane au crescut odată cu răspândirea Revoluției Industriale, cererea pentru multe dintre aceste produse exotice a crescut și ea accelerat. Așa cum societățile africane au profitat agresiv de ocaziile oferite de comerțul cu sclavi, la fel au făcut și cu comerțul legal. Dar au făcut acest lucru într-un context neobișnuit, unul în care sclavia era un mod de viață, însă cererea externă de sclavi secase brusc. Ce era de făcut cu acești sclavi, acum că nu mai puteau fi vânduți europenilor? Răspunsul a fost simplu: puteau fi puși la muncă forțată, în mod profitabil, în Africa, pentru a produce noile articole care făceau obiectul comerțului legal.

Unul dintre exemplele cel mai bine documentate este din Asante, în Ghana modernă. Înainte de 1807, Imperiul Asante fusese implicat din plin în capturarea și în exportul de sclavi, aducându-i jos, pe coastă, pentru a fi vânduți în marile centre de la Cape Coast și Elmina. După 1807, odată ce această opțiune a dispărut, elita politică din Asante a reorganizat economia țării. Cu toate acestea, munca folosind sclavii și sclavia nu au luat sfârșit. În schimb, sclavii au fost duși pe plantații mari, la început în jurul capitalei Kumasi, iar mai târziu răspândite pe tot teritoriul imperiului (care corespunde celei mai mari părți din Ghana interioară). Ei au fost folosiți la producția de aur și de nuci de cola pentru export, dar cultivau, de asemenea, mari cantități de hrană și erau folosiți intensiv ca hamali, întrucât în Asante nu se utiliza transportul pe roți. Mai înspre est, au avut loc evoluții asemănătoare. În Dahomey, de exemplu, regele avea mari plantații de palmieri lângă porturile de pe coastă, Whydah și Porto Novo, toate folosind munca sclavilor.

Așadar, în loc să facă sclavia să dispară în Africa, abolirea comerțului cu sclavi a dus, pur și simplu, la o reamplasare a sclavilor, care erau acum folosiți în Africa mai degrabă decât în America. Mai mult, multe dintre instituțiile politice pe care le modelase comerțul cu sclavi, în cele două secole anterioare, au rămas neschimbate, iar modelele de comportament au persistat. De exemplu, în Nigeria, între anii 1820 și 1830, fostul mare Regat Oyo s-a prăbușit. A fost subminat de războaiele civile și de ascensiunea orașelor-stat din zona Yoruba, Ilorin și Ibadan, care au fost direct implicate

în comerțul cu sclavi din sudul regatului. În anii 1830, capitala Regatului Oyo a fost prădată și, după aceea, statele din Yoruba și-au disputat puterea cu Dahomey pentru dominația asupra regiunii. Au purtat războaie aproape fără contenire, în prima jumătate a secolului, ceea ce a generat un aflux masiv de sclavi. Mână în mână cu această stare de lucru au mers și seriile obișnuite de răpiri și de condangări date de oracole și atacurile de dimensiuni mai mici. Răpirile erau o problemă atât de mare în unele părți din Nigeria, încât părinții nu își lăsau copiii să se joace afară de frică să nu fie luați și vânduți ca sclavi.

Drept consecință, sclavia, și nu încheierea de contracte, pare să se fi extins în Africa, în secolul al XIX-lea. Deși sunt greu de obținut cifrele exacte, o serie de relatări existente, scrise de călători și de comercianți în această perioadă, sugerează că, în regatele vest-africane Asante și Dahomey și în orașele-stat din Yoruba, mai bine de jumătate din populație era formată din sclavi. Date mai precise avem din arhivele coloniale franceze pentru vestul Sudanului, o fâșie mare din vestul Africii, care se întinde din Senegal, prin Mali și Burkina Faso, până în Niger și Ciad. În această regiune, 30% din populație era înrobită în 1900.

La fel cum s-a întâmplat și cu apariția comerțului legal, instaurarea colonialismului oficial, în urma Luptei pentru Africa, nu a reușit să distrugă sclavia în Africa. Cu toate că, în bună parte, sosirea europenilor în Africa a fost justificată prin faptul că sclavia trebuia combătută și abolită, realitatea a fost alta. În cele mai multe zone ale Africii coloniale, sclavia a continuat să existe încă o lungă perioadă a secolului XX. În Sierra Leone, de exemplu, abia în 1928 sclavia a fost abolită, în cele din urmă, deși capitala Freetown a fost întemeiată la sfârșitul secolului al XVIII-lea, ca refugiu pentru sclavii repatriați din America. Apoi a devenit o bază importantă pentru escadrila britanică care lupta împotriva sclaviei și un nou cămin pentru sclavii eliberați, salvați de pe navele capturate de flota britanică. Chiar și purtând cu sine un astfel de simbolism, sclavia a durat în Sierra Leone 130 de ani. Liberia, chiar la sud de Sierra Leone, a fost fondată, la fel, pentru sclavii americani eliberați în anii 1840. Însă, și acolo, sclavia a durat până în secolul XX; în anii 1960, încă se estima că un sfert din forța de muncă era oprimată, trăind și muncind în condiții apropiate de sclavie. Având în vedere existența instituțiilor economice și politice extractive bazate pe comerțul cu sclavi, industrializarea nu s-a răspândit în Africa Subsahariană, care a stagnat sau a

cunoscut chiar o întârziere economică, în vreme ce alte părți ale lumii își transformau economiile.

CREAREA UNEI ECONOMII DUALE

Paradigma „economiei duale“, propusă inițial, în 1955, de sir Arthur Lewis, încă influențează modul în care majoritatea cercetătorilor din științele sociale se raportează la problemele economice ale țărilor mai puțin dezvoltate. Potrivit lui Lewis, multe economii mai puțin dezvoltate sau subdezvoltate au o structură dual și sunt împărțite între un sector modern și un sector tradițional. Sectorul modern, care corespunde acelei părți mai dezvoltate a economiei, este asociat vieții urbane, industriei moderne și utilizării tehnologiilor avansate. Sectorul tradițional este asociat vieții rurale, agriculturii, instituțiilor și tehnologiilor „înapoiate“. Între instituțiile agrare înapoiate se numără proprietatea comună asupra pământului, care presupune absența drepturilor de proprietate privată asupra pământului. Munca era folosită atât de ineficient în sectorul tradițional, potrivit lui Lewis, încât putea fi canalizată către sectorul modern fără a reduce cantitatea pe care sectorul rural o putea produce. Pentru generații de economiști specializați în dezvoltare, care au pornit de la observațiile lui Lewis, „problema dezvoltării“ a ajuns să însemne transferul oamenilor și al resurselor din sectorul tradițional, din agricultură și din regiunile rurale, către sectorul modern, în industrie și în orașe. În 1979, Lewis a primit Premiul Nobel pentru contribuția lui în domeniul dezvoltării economice.

Lewis și economiștii specializați în dezvoltare, care au pornit de la opera lui, au identificat corect, cu siguranță, economiile duale. Africa de Sud era unul dintre exemplele cele mai evidente, fiind împărțită între un sector tradițional, care era înapoiat și sărac, și unul modern, care era viguros și prosper. Chiar și astăzi, economia dual identificată de Lewis se întâlnește peste tot în Africa de Sud. Una dintre modalitățile cele mai la îndemână de a vedea acest lucru este să călătorești cu mașina peste granița dintre statul KwaZulu-Natal, pe vremuri Natal, și statul Transkei. Granița merge pe lângă fluviul Great Kei. La est de fluviu, în Natal, de-a lungul coastei, sunt proprietăți bogate și întinderi mari de plaje nisipoase splendide. Interiorul este acoperit de plantații de trestie de zahăr, cu vegetație luxuriantă. Drumurile sunt

excelente; întreaga zonă miroase a prosperitate. Peste fluviu pare că intri într-o altă epocă și într-o țară diferită. Zona este, în mare măsură, distrusă. Solul nu este verde, ci maro, și nu zărești nici un copac. În loc de case cu apă curentă, toalete și toate utilitățile moderne, oamenii locuiesc în șoproane improvizate și gătesc direct pe foc. Viața este, evident, tradițională, departe de existența modernă de la est de fluviu. Deja nu mai surprinde pe nimeni că aceste diferențe sunt legate de diferențele importante dintre instituțiile economice aflate de o parte și de cealaltă a fluviului.

La est, în Natal, există drepturi de proprietate privată, legislație funcțională, piețe, agricultură și industrie. La vest, Transkei a avut proprietate comună asupra pământului și căpetenii tradiționale atotputernice până nu demult. Privit prin lentilele teoriei lui Lewis despre economia dual ă, contrastul dintre Transkei și Natal ilustrează problemele dezvoltării africane. De fapt, putem merge mai departe și putem observa că, din punct de vedere istoric, toată Africa a fost ca Transkei, pauperă, cu instituții economice premoderne, tehnologie înapoiată și condusă de căpetenii. Potrivit acestei perspective, așadar, dezvoltarea economică ar trebui să constea, pur și simplu, în a ne asigura că Transkei se transformă, în cele din urmă, în Natal.

Această perspectivă conține mult adevăr, însă îi scapă întreaga logică a felului în care a apărut economia dual ă și a relației ei cu economia modernă. Înapoierea statului Transkei nu este doar o rămășiță a înapoierii firești a Africii. Economia dual ă a celor două regiuni, Transkei și Natal, este, de fapt, destul de recentă și nu este, în nici un caz, naturală. Ea a fost creată de către elitele albe sud-africane pentru a produce o rezervă de forță de muncă ieftină în beneficiul lor și pentru a reduce concurența din partea africanilor negri. Economia dual ă este un alt exemplu de subdezvoltare creată, nu de subdezvoltare apărută natural, și care s-a păstrat de-a lungul secolelor.

Africa de Sud și Botswana, după cum vom vedea mai târziu, au evitat, într-adevăr, majoritatea efectelor negative ale comerțului cu sclavi și războaiele pe care acesta le-a declanșat. Prima interacțiune de proporții a sud-africanilor cu europenii a avut loc când Compania Olandeză a Indiilor de Est și-a înființat o bază în golful Table, acum port în Cape Town, în 1652. În această vreme, partea vestică a Africii de Sud era slab populată, în general de vânători-culegători, formând așa-numita populație Khoikhoi. Mai departe spre est, unde sunt acum Ciskei și Transkei, existau societăți africane cu o

densitate mare a populației, specializate în agricultură. Acestea nu au interacționat mult, la început, cu noua colonie a olandezilor, nici nu s-au implicat în traficul cu sclavi. Coasta sud-africană era foarte îndepărtată de piețele de sclavi și locuitorii din Ciskei și Traskei, cunoscuți ca Xhosa, se aflau destul de mult în interiorul teritoriului ca să nu atragă atenția. Drept consecință, aceste societăți nu au cunoscut greul multor evenimente potrivnice care au lovit Africa de Vest și Africa Centrală.

Izolarea acestor locuri s-a terminat în secolul al XIX-lea. Europenii au fost foarte atrași de clima și de absența bolilor din Africa de Sud. Spre deosebire de Africa de Vest, de exemplu, Africa de Sud avea o climă temperată și nu cunoștea boli ca malaria și febra galbenă, care transformaseră o mare parte din Africa în „cimitirul omului alb“, împiedicându-i pe europeni să înființeze colonii sau chiar să stabilească avanposturi. Africa de Sud reprezenta o perspectivă mult mai bună pentru colonizarea europeană. Expansiunea europeană către interior a început la scurt timp după ce englezii au preluat controlul asupra orașului Cape Town din mâinile olandezilor, în timpul războaielor napoleoniene. Acest lucru a dus la precipitarea unei lungi serii de războaie Xhosa, întrucât frontiera colonizării s-a extins mai adânc în interiorul țării. Pătrunderea în interiorul Africii de Sud s-a intensificat în 1835, când europenii de origine olandeză care au rămas, și care au devenit cunoscuți ca afrikaneri sau buri, și-au început faimoasa deplasare cunoscută ca Marea Migrație, departe de controlul britanic al coastei și al zonei Cape Town. Burii au întemeiat, mai târziu, două state independente în intreriorul Africii, Statul liber Orange și Transvaal.

Următoarea etapă în dezvoltarea Africii de Sud a venit odată cu descoperirea unor rezerve mari de diamante la Kimberly, în 1867, și a unor mine bogate în aur la Johannesburg, în 1886. Această cantitate uriașă de minereu din interior i-a convins imediat pe britanici să își extindă controlul asupra întregii Africi de Sud. Opoziția Statului liber Orange și a Transvaalului a dus la celebrele Războaie ale Burilor, din 1880–1881 și 1899–1902. După o surprinzătoare primă înfrângere, britanicii au reușit să unească statele afrikaner cu Provincia Capului și Natal, pentru a întemeia Uniunea Africii de Sud, în 1910. Dincolo de lupta dintre afrikaneri și britanici, dezvoltarea economiei miniere și expansiunea coloniei europene au avut alte implicații pentru dezvoltarea regiunii. În principal, acestea au generat o cerere pentru hrană și

alte produse agricole și au creat noi oportunități economice pentru africanii indigeni, atât în agricultură cât și în comerț.

Xhosa, din Ciskei și Transkei, au reacționat rapid la aceste oportunități economice, potrivit istoricului Colin Bundy. Încă din 1832, chiar înainte de explozia industriei miniere, un misionar morav din Transkei observa noul dinamism economic din aceste zone și remarca proaspăta cerere venită din partea africanilor pentru noile bunuri de consum pe care le descoperiseră datorită europenilor. El scria: „Pentru a obține aceste obiecte, ei încearcă... să obțină bani din munca mâinilor lor, și cumpără haine, lopeți, pluguri, căruțe și alte articole folositoare“.

Descrierea de către comisarul civil John Hemming a vizitei lui în Fingoland, în Ciskei, în 1876, este la fel de relevantă. Acesta scria:

Am fost impresionat de progresul foarte mare pe care l-a înregistrat populația Fingo în câțiva ani... Peste tot pe unde m-am dus am găsit colibe solide și case din cărămidă sau din piatră. În multe cazuri, fuseseră ridicate case solide din cărămidă... și fuseseră plantați pomi fructiferi; oriunde a putut fi făcut accesibil un curs de apă, acesta a fost redirecționat și pământul a fost cultivat în măsura în care a putut fi irigat; coastele dealurilor și chiar vârfurile munților au fost cultivate oriunde s-a putut face rost de un plug. Întinderea de pământ brăzdat m-a surprins; nu am mai văzut o asemenea suprafață mare de pământ cultivat de ani de zile.

Ca în alte părți din Africa Subsahariană, utilizarea plugului fusese o noutate în agricultură, însă, când li s-a dat posibilitatea, fermierii africani au părut să fie destul de pregătiți să adopte această tehnologie. Au fost pregătiți și să investească în căruțe și în lucrări de irigație.

Pe măsură ce economia agrară s-a dezvoltat, instituțiile tribale rigide au început să cedeze. Există numeroase dovezi că au avut loc schimbări în privința drepturilor de proprietate asupra pământului. În 1879, magistratul din Umzikulu, Griqualand East, în Tanskei, remarca „dorința tot mai mare a indigenilor de a deveni proprietari de pământ – au achiziționat 38 000 de

acri“. Trei ani mai târziu, el nota că în jur de 8 000 de fermieri africani din zonă cumpăraseră și începuseră să lucreze 90 000 de acri de pământ.

Africa nu era, cu siguranță, în pragul unei Revoluții Industriale, însă schimbarea reală era în curs. Proprietatea privată asupra pământului slăbise puterea căpeteniilor și permisese și altor oameni să cumpere pământ și să facă avere, un lucru care, cu doar câteva decenii înainte, fusese de neimaginat. Acest fapt ilustrează și cât de repede poate duce slăbirea instituțiilor extractive și a sistemelor de control absolutist la un nou dinamism economic. Una dintre poveștile de succes a fost cea a lui Stephen Sonjica, din Ciskei, un fermier care s-a realizat prin propriile puteri și care provenea dintr-un mediu sărac. Într-un mesaj din 1911, Sonjica menționa că, atunci când își exprimase pentru prima dată dorința, în fața tatălui său, de a cumpăra pământ, acesta îi răspunsese: „Să cumperi pământ? Cum să vrei să cumperi pământ? Nu știi că tot pământul este al lui Dumnezeu și el l-a dat numai căpeteniilor?“ Reacția tatălui lui Sonjica era de înțeles. Dar Sonjica nu a fost descurajat. Și-a luat o slujbă în King William’s Town și nota:

Mi-am deschis prevăzător un cont bancar personal unde am pus o parte din economiile mele... Astfel am strâns 80 de lire... [Am cumpărat] o pereche de boi cu juguri, echipament, plug și restul accesoriilor pentru agricultură... Acum am achiziționat o mică fermă... Nu am cuvinte să recomand îndeajuns de puternic agricultura ca profesie... Ei trebuie, totuși, să adopte metode moderne de a face profit.

O dovadă extraordinară care confirmă dinamismul economic și prosperitatea fermierilor africani din această perioadă este dezvăluită într-o scrisoare trimisă în 1869, de un misionar metodist, W.J. Davis. Scriind în Anglia, el își amintea cu plăcere că strânsese 46 de lire bani gheață „pentru Fondul de Asistență în Industria Bumbacului din Lancashire“. În această perioadă, fermierii africani prosperi donau bani pentru ajutorarea muncitorilor englezi săraci din industria textilă!

Acest nou dinamism economic, cum era de așteptat, nu a fost pe placul căpeteniilor tradiționale care, după un model care ne este de acum familiar, au văzut în el erodarea bogăției și a puterii lor. În 1879, Matthew Blyth,

judecătorul suprem din Transkei, a observat opoziția care exista față de cadastrul agricol pentru ca pământul să fie împărțit în proprietăți private. El a observat că „unele căpetenii... au obiectat, însă majoritatea oamenilor au fost mulțumiți... căpeteniile înțeleg că acordarea de titluri individuale de proprietate le va distruge influența printre căpetenii“.

Căpeteniile s-au opus și amenajărilor făcute pe acel teren, cum ar fi săparea canalelor de irigație sau ridicarea gardurilor. Și-au dat seama că aceste amenajări erau doar preludiul drepturilor de proprietate individuală asupra pământului, începutul sfârșitului pentru ei. Observatorii europeni remarcau chiar că aceste căpetenii și alte autorități tradiționale, precum vracii, încercau să interzică toate „năravurile europene“, care includeau noi culturi, unelte precum plugurile și obiecte comercializate. Dar integrarea Ciskeiului și a Transkeiului în statul colonial britanic a slăbit puterea căpeteniilor tradiționale și a autorităților, iar opoziția lor nu a fost suficientă pentru a opri noul dinamism economic din Africa de Sud. Un observator european a remarcat faptul că, în Fingoland, în 1884,

oamenii ne transferaseră nouă loialitatea lor. Căpeteniile lor s-au transformat într-un fel de proprietari de pământ cu numele... fără putere politică. Nemaifiindu-i frică de invidia căpeteniei sau de arma mortală... vraciul, care lovește proprietarul bogat de vite, sfătuitorul competent, noile obiceiuri, agricultorul priceput, aducându-i pe toți la uniformitatea mediocrității – nemaifiindu-i teamă de aceasta, membrul clanului Fingo... este un progresist. Rămânând tot un fermier de la țară... el are căruțe și pluguri, deschide canale de irigație, este proprietarul unei turme de oi.

Chiar și un minim de instituții incluzive și erodarea puterii căpeteniilor și a restricțiilor ridicate de acestea au fost suficiente pentru a da startul unui puternic avânt economic african. Dar, vai, acesta avea să se bucure de viață scurtă. Între 1890 și 1913, această evoluție s-a sfârșit brusc și a alunecat pe o pantă descendentă. În această perioadă, două forțe au conlucrat la distrugerea prosperității rurale și a dinamismului pe care africanii le creaseră în ultimii 50 de ani. Prima a fost opoziția fermierilor europeni care concurau cu africanii. Fermierii africani de succes au scăzut prețul produselor pe care le produceau și europenii. Reacția europenilor a fost aceea de a-i înlătura pe

africani. Cea de-a doua forță a fost chiar mai sinistră. Europenii voiau forță de muncă ieftină pe care să o folosească în industria minieră acum înfloritoare și puteau asigura această ofertă ieftină doar aducându-i la sapă de lemn pe africani. De acest lucru se vor ocupa, în mod sistematic, în următoarele câteva decenii.

Mărturia lui George Albu, din 1897, președintele Asociației Minelor, pe care a depus-o în fața unei Comisii de Investigație, descrie pe scurt logica pauperizării africanilor în vederea obținerii de forță de muncă ieftină. El a explicat cum a propus să ieftinească munca „pur și simplu, zicându-le băieților că li s-au redus salariile". Mărturia lui continuă după cum urmează:

Comisia: Dacă s-ar întoarce cafri [africanii negri] în kraalul [așezarea crescătorilor de vite] lor? Ați susține cererea către Guvern de a impune munca forțată?

Albu: Desigur... Aș face-o obligatorie. De ce să lași un cioroi să stea degeaba? Cred că un cafru trebuie forțat să lucreze ca să își câștige traiul.

Comisia: Dacă un om poate trăi fără să muncească, cum poți să îl forțezi să muncească?

Albu: Îl taxezi, atunci...

Comisia: Deci nu ați permite ca un cafru să dețină pământ la țară, și acesta trebuie să muncească pentru omul alb ca să îl îmbogățească?

Albu: Trebuie să își facă treaba ca să își ajute vecinii.

Ambele țeluri, eliminarea concurenței cu fermierii albi și crearea unei mari forțe de muncă prost plătite, au fost realizate simultan prin Native Land Act, din 1913. Legea, premergătoare noțiunii de economie dualã a lui Lewis, a divizat Africa într-o parte modernă prosperă și o parte tradițională săracă. Doar că prosperitatea și sărăcia au fost, de fapt, create chiar de această lege. Ea prevedea ca 87% din pământ să fie dat europenilor, care reprezentau aproximativ 20% din populație. Restul de 13% le revenea africanilor. Această lege a pământului a avut multe precedente, desigur, penru că,

treptat, europenii le limitaseră africanilor tot mai mult rezervele. Însă legea din 1913 a fost cea care a instituționalizat starea de fapt și a pregătit scena pentru apariția regimului de apartheid sud-african, minoritatea albă având atât drepturi politice, cât și economice, iar majoritatea neagră fiind exclusă de la ambele. Legea prevedea ca anumite teritorii, inclusiv Transkei și Ciskei, să devină homeland-urile africanilor. Mai târziu, acestea aveau să devină cunoscute ca bantustane, o altă parte a retoricii regimului de apartheid din Africa de Sud, care pretindea că popoarele africane din sudul Africii nu erau originare din această regiune, ci descindeau din populația bantu care emigrase din estul Nigeriei, cu aproximativ 1 000 de ani în urmă. Astfel, aceștia nu aveau mai multe drepturi – în practică aveau, desigur, mai puține – la acest teritoriu decât coloniștii europeni.

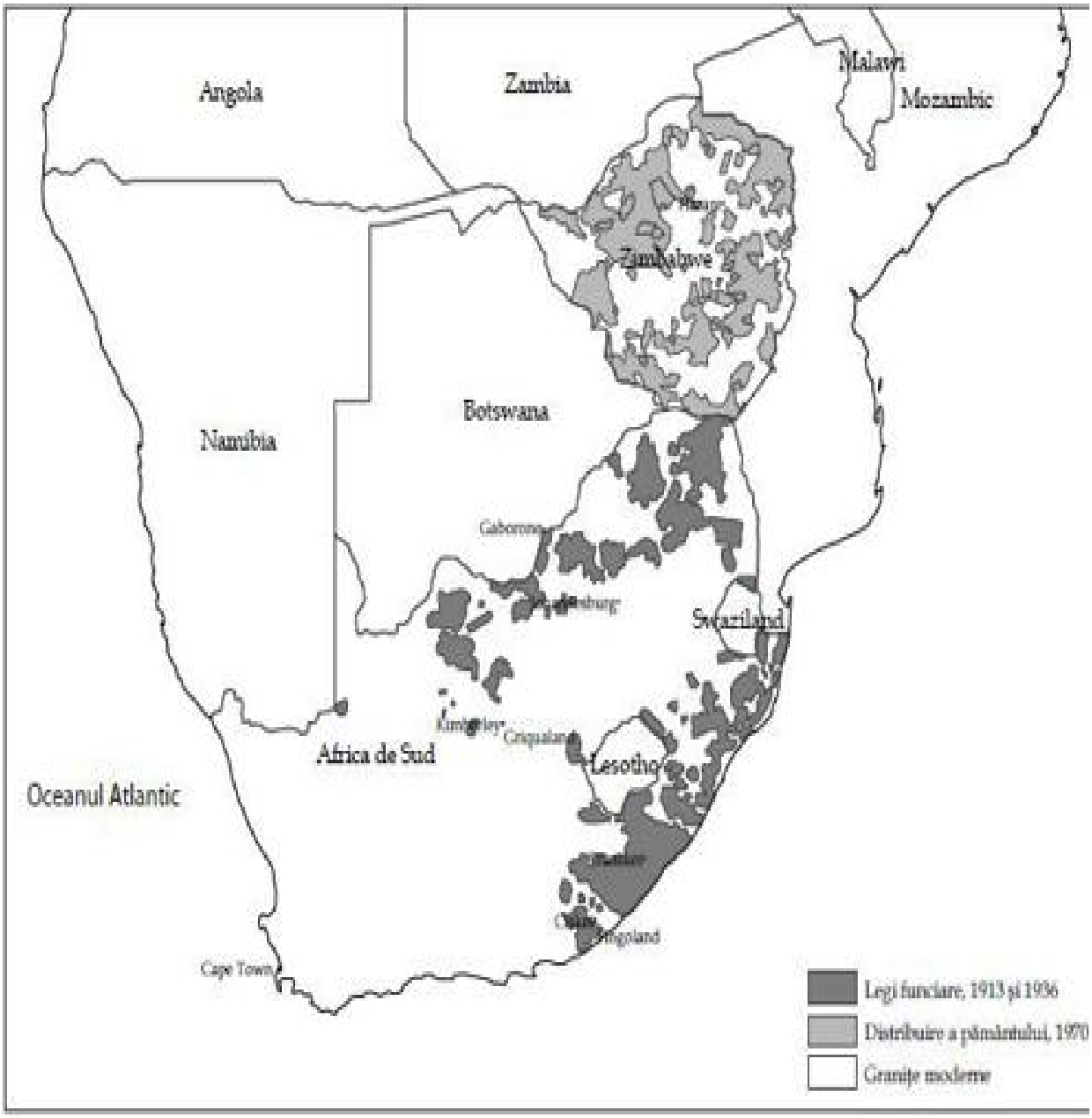

Harta 16: Parcelele de pământ distribuite africanilor de către regimurile minoritarilor albi din Africa de Sud și Zimbabwe

Harta 16 arată suprafața derizorie de pământ alocată africanilor prin legea pământului din 1913 și prin legea care i-a succedat în 1936. Harta înregistrează, de asemenea, informații din 1970 despre dimensiunile unei

distribuiri similare a pământului, care a avut loc în timpul construirii unei alte economii duale în Zimbabwe, despre care vom discuta în capitolul 13.

Legislația din 1913 cuprindea și prevederi menite să îi împiedice pe arendașii negri și pe negrii stabiliți ilegal pe terenuri să lucreze pe pământul unui alb, în orice altă calitate decât aceea de dijmași. După cum explica secretarul pentru problemele populației indigene: „Efectul legii a fost de a opri, pe viitor, toate tranzacțiile care implicau orice fel de parteneriat între europeni și indigeni în privința pământului sau a roadelor pământului. Toate noile contracte cu indigenii trebuie să fie contracte de prestare de servicii. Dacă există un contract din această categorie încheiat cu bună-credință, nimic nu îl împiedică pe angajator să îl plătească pe indigen în natură sau cu privilegiul de a cultiva o anume bucată de pământ... Dar indigenul nu îi poate plăti stăpânului nimic pentru dreptul lui de a ocupa pământul.“

Economiștilor specializați în probleme de dezvoltare, care au vizitat Africa de Sud, în anii 1950 și 1960, atunci când această disciplină academică tocmai se forma, iar ideile lui Arthur Lewis erau în plină diseminare, li s-a părut că diferențele dintre aceste homeland-uri și economia prosperă modernă a europenilor albi reflectau exact teoria economiei duale. Partea europeană a economiei era urbană și educată și utiliza tehnologie modernă. Homeland-urile erau sărace, rurale și înapoiate; munca era foarte neproductivă; oamenii, needucați. Părea să fie esența Africii eterne, înapoiate.

Doar că economia dală nu era naturală sau inevitabilă. Ea fusese creată de colonialismul european. Da, homeland-urile erau sărace și înapoiate tehnologic, iar oamenii erau needucați. Dar toate acestea erau rezultatele politicilor guvernamentale, care distruseseră cu forța creșterea economică africană și creaseră o rezervă de forță de muncă africană ieftină, needucată, care să fie angajată în minele și pe pământurile controlate de europeni. După 1913, un număr mare de africani au fost evacuați de pe pământurile lor, care au fost luate în stăpânire de albi, și înghesuiți în homeland-uri, prea mici pentru ca aceștia să își poată câștiga existența pe cont propriu. După scopul urmărit, așadar, ei au fost obligați să își caute mijloace de trai în economia albilor, oferindu-și munca ieftin. Întrucât stimulentele lor economice s-ar fi năruit, progresele care avuseseră loc în ultimii 50 de ani au fost inversate, alunecând toate pe o pantă descendentă. Oamenii au renunțat la plugurile lor

și au revenit la cultivarea pământului cu mijloace rudimentare – asta dacă mai cultivau pământul. Cel mai adesea ei erau doar disponibili ca forță de muncă ieftină, scopul inițial al homeland-urilor.

Nu doar stimulentele economice au fost distruse. Schimbările politice care începuseră să aibă loc au intrat și ele pe un drum reversibil. Puterea căpeteniilor și a conducătorilor tradiționali, care se clătinase înainte, s-a consolidat, deoarece o parte din proiectul de creare a forței de muncă ieftine a constat în eliminarea proprietății private asupra pământului. Așadar, controlul căpeteniilor asupra pământului s-a reconfirmat. Aceste măsuri au ajuns la apogeu în 1951, când guvernul a aprobat Bantu Authorities Act. Încă din 1940, G. Findlay punea punctul pe i:

Dreptul de proprietate tribală este o garanție că pământul nu va fi cultivat niciodată cum trebuie și că nu va aparține niciodată cu adevărat indigenilor. Forța de muncă ieftină trebuie să aibă un loc ieftin de reproducere și acesta le este oferit africanilor pe cheltuiala lor.

Exproprierea fermierilor africani a dus la pauperizarea lor în masă. Ea a creat nu doar fundamentele instituționale pentru o economie înapoiată, ci și oamenii săraci care să o perpetueze.

Dovezile existente demonstrează inversarea standardelor de viață în homeland-uri, ca efect al legii Natives Land Act, din 1913. Transkei și Ciskei au intrat într-un declin economic prelungit. Datele despre angajări ale companiilor miniere aurifere, adunate de istoricul Francis Wilson, arată că acest declin a fost valabil pentru întreaga economie sud-africană. În urma Natives Land Act și a altor legi, salariile minerilor au scăzut cu 30%, între 1911 și 1921. În 1961, în ciuda creșterii relativ constante din economia sud-africană, aceste salarii erau în continuare cu 12% mai mici decât fuseseră în 1911. Nu este de mirare că, în această perioadă, Africa de Sud a devenit țara cu cele mai mari inegalități sociale din lume.

Dar, chiar și în aceste circumstanțe, nu ar fi putut oare africanii negri să își croiască drum în economia europeană modernă, să deschidă o afacere sau să capete o educație și să înceapă o carieră? Guvernul s-a asigurat ca aceste

lucruri să nu se întâmple. Nici unui african nu îi era permis să posede o proprietate sau să deschidă o afacere în zona europeană a economiei – care reprezenta 87% din teritoriu. Regimul de apartheid și-a dat seama și că africanii educați concurau cu albii, în loc să furnizeze forță de muncă ieftină pentru mine și pentru agricultura aflate în posesia albilor. Încă din 1904, în economia minieră s-a introdus un sistem de rezervare de slujbe pentru europeni. Nici unui african nu îi era permis să fie amalgamator, laborant, semnalizator la gura puțului, ajutor de macaragiu, fierar, tinichigiu, finisor de alamă, turnător de bronz, zidar... și lista continua mai departe, până la mașinist în industria prelucrării lemnului. Dintr-o lovitură, africanilor le era interzis să aibă orice meserie calificată din sectorul minier. Aceasta a fost prima concretizare a legii colour bar, una dintre cele câteva invenții rasiste ale regimului din Africa de Sud. Legea colour bar a fost extinsă asupra întregii economii în 1926 și a rămas în vigoare până în anii 1980. Nimic surprinzător în faptul că africanii negri erau needucați; statul sud-african nu doar că a eliminat posibilitatea africanilor de a beneficia economic de pe urma unei educații, ci a refuzat, de asemenea, să investească în școlile de negri și a descurajat educația acestora. Această politică a atins punctul culminant în anii 1950, când, sub conducerea lui Hendrik Verwoerd, unul dintre arhitecții regimului apartheid care a durat până în 1994, Guvernul a aprobat legea Bantu Education Act. Filosofia din spatele acestei legi era explicată de către însuși Verwoerd, într-un discurs din 1954:

Bantu trebuie dirijat ca să își servească propria comunitate, în toate privințele. Nu este loc pentru el în comunitatea europeană, peste pragul anumitor forme de muncă... Din acest motiv, nu îi este de nici un folos să beneficieze de o instruire profesională al cărei scop ar fi integrarea în comunitatea europeană, din moment ce nu poate fi și nu va fi integrat acolo.

În mod firesc, tipul de economie dual articulat în discursul lui Verwoerd este destul de diferit de teoria economiei duale a lui Lewis. În Africa de Sud, economia dual nu a fost un rezultat inevitabil al procesului de dezvoltare. Ea a fost creată de stat. În Africa de Sud nu trebuia să existe o deplasare uniformă a oamenilor săraci din sectorul tradițional către cel modern, pe măsură ce economia se dezvolta. Dimpotrivă, succesul sectorului modern s-a bazat pe existența sectorului tradițional, ceea ce le-a permis angajatorilor

albi să facă profituri uriașe plătind salarii foarte mici muncitorilor negri necalificați. În Africa de Sud nu a existat un proces prin care muncitorii necalificați din sectorul tradițional să devină treptat educați și calificați, așa cum preconiza abordarea lui Lewis. În realitate, muncitorii negri erau ținuți intenționat necalificați și nu le era permis accesul la ocupațiile care presupuneau un grad înalt de calificare, pentru ca muncitorii albi calificați să nu aibă concurență și să se bucure de salarii mari. În Africa de Sud, africanii negri au fost, într-adevăr, „prinși în capcana“ economiei tradiționale, în homeland-uri. Dar aceasta nu era o problemă de dezvoltare pe care creșterea economică urma să o rezolve. Homeland-urile au fost cele care au permis dezvoltarea economiei albe.

Nu ar trebui să ne mire faptul că tipul de dezvoltare economică pe care o realiza minoritatea albă a Africii de Sud a fost limitat, în ultimă instanță, fiind întemeiat pe instituții extractive pe care albii le construiseră pentru a-i exploata pe negri. Albii sud-africani aveau drepturi de proprietate, investeau în educație și puteau extrage aur și diamante ca să le vândă profitabil pe piața globală. Dar peste 80% din populația sud-africană a fost marginalizată și exclusă de la marea majoritate a activităților economice dezirabile. Negrii nu își puteau folosi talentele; nu puteau deveni muncitori calificați, oameni de afaceri, antreprenori, ingineri sau oameni de știință. Instituțiile economice erau extractive; albii au devenit bogați extrăgând de la negri. Într-adevăr, sud-africanii albi aveau același standard de viață ca locuitorii țărilor din Europa Occidentală, în timp ce sud-africanii negri nu erau mai bogați decât cei din restul Africii Subsahariene. Această creștere economică fără distrugere creatoare, de pe urma căreia au beneficiat numai albii, a continuat atâta timp cât profiturile din aur și diamante au crescut. În anii 1970, totuși, economia a încetat să mai crească.

Și, din nou, nu este surprinzător faptul că acest ansamblu de instituții economice extractive a fost construit pe temeliile puse de un ansamblu de instituții politice extrem de extractive. Înainte de răsturnarea sa, în 1994, sistemul politic sud-african a dat toată puterea albilor, singurii care aveau drept de vot și puteau candida la funcții publice. Albii aveau sub controlul lor poliția, armata și toate instituțiile politice. Aceste instituții au fost organizate sub dominația militară a coloniștilor albi. În momentul înființării Uniunii Africii de Sud, în 1910, statele afrikaner – Statul liber Orange și Transvaal – aveau un sistem electoral bazat în mod explicit pe discriminarea

rasială, interzicându-le complet negrilor participarea politică. Natalul și Colonia Capului le-au permis negrilor să voteze dacă aveau destule proprietăți ceea ce, de regulă, nu era cazul. Situația din Natal și Colonia Capului a fost menținută în 1910, dar, până în anii 1930, negrii au fost explicit privați de drepturi peste tot în Africa de Sud.

Economia dual a Africii de Sud a luat sfârșit în 1994. Dar nu din cauza motivelor pe care sir Arthur Lewis le-a teoretizat. Nu cursul firesc al dezvoltării economice a pus capăt legii colour bar și homeland-urilor. Sud-africanii negri au protestat și s-au ridicat împotriva regimului care nu le recunoștea drepturile elementare și care nu împărțea cu ei câștigurile provenite din creșterea economică. După răscoala din Soweto, din 1976, protestele au devenit mai organizate și mai puternice, doborând, în cele din urmă, statul apartheid. Emanciparea negrilor, care au reușit să se organizeze și să se revolte, a fost cea care a pus capăt, în cele din urmă, economiei duale a Africii de Sud, la fel cum o crease forța politică a albilor sud-africani.

DEZVOLTARE REVERSIBILĂ

Inegalitatea mondială există astăzi pentru că, în secolele al XIX-lea și XX, unele națiuni au putut să profite de Revoluția Industrială și de tehnologiile și de metodele de organizare pe care aceasta le-a adus, în timp ce altele nu au putut să o facă. Schimbarea tehnologică este doar unul dintre motoarele prosperității, dar, poate, motorul decisiv. Țările care nu au profitat de pe urma noilor tehnologii nu au beneficiat nici de alte motoare ale prosperității. Așa cum am arătat în acest capitol și în cel precedent, acest eșec a fost provocat de instituțiile lor extractive, fie ca o consecință a persistenței regimurilor lor absolutiste, fie pentru că le-a lipsit un stat centralizat. Dar acest capitol a arătat și că, în câteva cazuri, instituțiile extractive care au determinat sărăcia acestor națiuni au fost impuse sau cel puțin consolidate de exact același proces care a stimulat creșterea europeană: expansiunea comercială și colonială europeană. De fapt, rentabilitatea imperiilor coloniale europene a fost adesea construită pe distrugerea statelor independente și a economiilor indigene sau pe crearea de instituții extractive pornind, în esență, de la bază, ca în insulele Caraibe, unde, în urma sărăcirii

aproape totale a populațiilor indigene, europenii au importat sclavi africani și au înființat sisteme coloniale de plantație.

Nu vom ști niciodată care ar fi fost traiectoriile orașelor-stat independente, precum cele din Insulele Banda, din Aceh sau din Birmania (Myanmar), fără intervenția europeană. Este posibil ca acestea să fi avut propria lor revoluție glorioasă sau să se fi deplasat încet către instituții politice și economice mai incluzive, bazate pe comerțul în curs de dezvoltare cu mirodenii și alte mărfuri scumpe. Dar această posibilitate a fost exclusă de expansiunea Companiei Olandeze a Indiilor de Est. Compania a distrus orice speranță de dezvoltare în Insulele Banda prin genocidul pe care l-a pus în practică. Amenințarea ei a determinat, de asemenea, orașele-stat din multe alte părți ale Asiei de Sud-Est să se retragă din comerț.

Povestea uneia dintre cele mai vechi civilizații din Asia, India, este asemănătoare, deși schimbarea direcției dezvoltării sale a fost realizată nu de către olandezi, ci de britanici. India era cel mai mare producător și exportator de textile din lume în secolul al XVIII-lea. Stamba și muselinele indiene au umplut piețele europene și au fost comercializate de la un capăt la celălalt al Asiei și chiar în estul Africii. Principalul agent care le transporta în Insulele Britanice a fost Compania Britanică a Indiilor de Est. Înființată în 1600, cu doi ani înainte de versiunea sa olandeză, Compania Britanică a Indiilor de Est a încercat, pe tot parcursul secolului al XVII-lea, să pună monopol pe exporturile prețioase din India. Ea trebuia să concureze cu portughezii, care aveau baze în Goa, Chittagong și Bombay, și cu francezii, cu baze la Pondicherry, Chandernagore, Yanam și Karaikal. Un alt obstacol în calea Companiei Indiilor de Est a fost Revoluția glorioasă, după cum am văzut în capitolul 7. Regii din dinastia Stuart acordaseră monopol Companiei Indiilor de Est, iar acesta a fost contestat imediat după 1688 și chiar anulat pentru mai bine de un deceniu. Pierderea de putere a fost semnificativă, după cum am văzut mai devreme, deoarece producătorii britanici de textile au reușit să constrângă Parlamentul să interzică importurile de stambă, marfa cea mai profitabilă a Companiei Indiilor de Est. În secolul al XVIII-lea, sub conducerea lui Robert Clive, Compania Indiilor de Est și-a schimbat strategia și a început să clădească un imperiu continental. La vremea respectivă, India era împărțită în numeroase state rivale, deși multe încă se aflau oficial sub controlul împăratului mogul de la Delhi. Compania Indiilor de Est s-a extins întâi în Bengal, în est, supunând conducerile locale în

bătăliile de la Plassey, din 1757, și de la Buxar, din 1764. Compania Indiilor de Est a prădat bogățiile și a preluat controlul asupra instituțiilor de impozitare extractivă ale conducătorilor moguli din India, și poate chiar le-a întărit. Această expansiune a coincis cu masiva contractare a industriei textile indiene, întrucât, la urma urmelor, nu mai exista o piață pentru aceste bunuri în Anglia. Contractarea a mers mână în mână cu dezurbanizarea și sărăcia tot mai mare. Ea a deschis o lungă perioadă de inversare a cursului dezvoltării în India. În scurt timp, în loc să producă textile, indienii le cumpărau din Anglia și produceau opiu pe care Compania Indiilor de Est îl vindea în China.

Comerțul cu sclavi pe Atlantic a aplicat același model în Africa, deși aici a pornit de la condiții de dezvoltare mai proaste decât în Asia de Sud-Est și în India. Multe state africane au fost transformate în mașini de război al căror unic scop era capturarea și vânzarea de sclavi europenilor. Pe măsură ce conflictul dintre diferite formațiuni statale și state s-a transformat într-un război continuu, instituțiile de stat, care, în multe cazuri, nu prea dobândiseră încă o centralizare statală prea solidă, s-au prăbușit în multe zone din Africa, netezind calea pentru instituțiile extractive rezistente și pentru statele eșuate de azi, pe care le vom studia mai târziu. În câteva zone din Africa, care au scăpat de comerțul cu sclavi, ca Africa de Sud, europenii au impus un set diferit de instituții, de această dată menite să creeze o rezervă de forță de muncă ieftină pentru minele și fermele lor. Statul sud-african a dezvoltat o economie dual, împiedicând 80% din populație să aibă meserii calificate, să se ocupe de cultivarea pământului și de antreprenoriat. Toate acestea nu doar că explică de ce industrializarea a trecut, fără a lăsa urme, pe lângă numeroase zone din lume, dar și prezintă succint modul în care dezvoltarea economică se poate uneori hrăni din, și poate chiar crea, subdezvoltarea altor domenii ale economiei domestice sau mondiale.

---

[9] Așa cum mai sunt numite Insulele Molucce. (n.tr.)

CAPITOLUL 10

RĂSPÂNDIREA PROSPERITĂȚII

ONOAREA HOȚILOR

Anglia secolului al XVIII-lea – sau, mai bine spus, Marea Britanie, după unirea din 1707 a Angliei, Țării Galilor și Scoției – avea o soluție simplă când trebuia să se ocupe de infractori: erau ascunși vederii, dați uitării sau, cel puțin, evitați. Englezii transportau mulți infractori în coloniile penitenciare din imperiu. Înainte de Războiul de Independență, infractorii condangați, pușcăriașii, erau trimiși în coloniile americane. După 1783, Statele Unite ale Americii independente nu au mai primit pușcăriași britanici și autoritățile au fost obligate să le găsească o altă destinație. Întâi s-au gândit la Africa de Vest. Dar clima, cu boli endemice, ca malaria și febra galbenă, la care europenii nu aveau deloc imunitate, erau fatale, prin urmare autoritățile au decis că era inacceptabil să trimită până și pușcăriași în „cimitirul omului alb“. Următoarea lor opțiune a fost Australia. Coasta estică fusese explorată de către marele navigator, căpitanul James Cook. Pe 29 aprilie 1770, Cook a acostat într-un minunat golfuleț, pe care l-a numit Golful Botany în onoarea abundenței de specii pe care au găsit-o acolo naturaliștii care călătoreau împreună cu el. Aceasta părea locația ideală pentru oficialii guvernului britanic. Clima era temperată, iar locul era cât se poate de izolat.

O flotă de 11 nave încărcate cu pușcăriași se îndrepta spre Golful Botany în ianuarie 1788, sub comanda căpitanului Arthur Phillip. Pe 26 ianuarie, zi sărbătorită acum ca Ziua Națională a Australiei, britanicii au instalat tabăra în Golful Sydney, centrul orașului modern Sydney. Au numit colonia Noua Galie de Sud. La bordul uneia dintre nave, Alexander, conduse de căpitanul Duncan Sinclair, se afla un cuplu căsătorit de pușcăriași, Henry și Susannah Cable. Susannah era vinovată de furt și fusese inițial condangată la moarte. Pedeapsa a fost comutată ulterior în 14 ani de detenție și deportare în

coloniile americane. Acel plan a căzut odată cu obținerea independenței de către Statele Unite. Între timp, în închisoarea Norwich Castle, Susannah l-a întâlnit și s-a îndrăgostit de Henry, pușcăriaș și el. În 1787, a fost aleasă să fie deportată în noua colonie penitenciară din Australia cu prima navă care se îndrepta într-acolo. Dar Henry nu a fost ales. Decizia însemna ca familia să fie separată. Susannah a fost mutată pe un ponton-închisoare, acostat pe malul Tamisei, dar zvonul despre acest eveniment nefericit s-a răspândit, ajungând la urechile unei filantroape, lady Cadogan. Lady Cadogan a organizat o adevărată campanie pentru reîntregirea familiei Cable. Acum amândoi aveau să fie deportați, împreună cu micul lor Henry, în Australia. Lady Cadogan a strâns și 20 de lire ca să le cumpere bunuri, pe care aveau să le primească în Australia. Aceștia au plecat pe vasul Alexander, însă, când au ajuns în Golful Botany, coletul cu bunuri dispăruse, sau cel puțin așa pretindea căpitanul Sinclair.

Ce putea să facă familia Cable? Nu prea multe, potrivit legii engleze sau britanice. Cu toate că, în 1787, Marea Britanie avea instituții politice și economice incluzive, acest caracter incluziv nu se extindea și asupra pușcăriașilor, care, practic, nu aveau nici un drept. Nu aveau dreptul la proprietate. În mod sigur, nu puteau da pe cineva în judecată. De fapt, nici măcar nu puteau depune mărturie la proces. Sinclair știa acest lucru și, probabil, de aceea furase coletul. Deși nu ar fi recunoscut vreodată, s-a lăudat, totuși, că nu putea fi dat în judecată de familia Cable. Avea dreptate, conform legii britanice. În Marea Britanie toată treaba s-ar fi terminat aici. Dar nu și în Australia. S-a emis un document adresat lui David Collins, consilierul curții aflat în Australia, care spunea următoarele:

Având în vedere că Henry Cable și soția lui, noi coloniști pe acest teritoriu, au avut, înainte să plece din Anglia, un anumit colet încărcat la bordul vasului Alexander, sub comanda lui Duncan Sinclair, care includea haine și alte câteva articole adecvate situației lor actuale, care au fost colectate și cumpărate pe cheltuiala multor persoane cu înclinații filantropice, cu scopul ca acestea să fie folosite de către amintitul Henry Cable, soția și copilul lui. S-au făcut câteva cereri cu scopul precis de a obține amintitul colet de la căpitanul vasului Alexander, care se află acum în acest port, fără nici un rezultat, (exceptând) o mică parte din amintitul colet care cuprinde câteva cărți, restul, care are o valoare mai însemnată, încă se află la bordul

amintitului vas Alexander, al cărui căpitan pare să fie foarte neatent, nelivrând coletul proprietarilor de drept, după cum am menționat deja.

Fiind amândoi analfabeți, Henry și Susannah nu puteau semna documentul și au pus doar câte un x la sfârșit. Cuvintele „noi coloniști pe acest teritoriu“ au fost tăiate mai târziu, însă au rămas pline de semnificație. Cineva considera că, dacă Henry Cable și soția lui ar fi fost descriși ca pușcăriași, cazul nu ar mai fi avut nici o șansă să meargă mai departe. Dar a venit, în schimb, cu ideea de a-i numi noi coloniști. A fost probabil o exprimare mult prea îndrăzneață pentru judecătorul Collins și, cel mai probabil, el a fost cel care a cerut ca acele cuvinte să fie scoase. Însă documentul și-a atins țelul. Collins nu a abandonat cazul și a convocat tribunalul, cu un juriu alcătuit în exclusivitate din soldați. Sinclair a fost chemat în fața tribunalului. Cu toate că judecătorul Collins nu era deloc entuziasmat de caz, iar juriul era alcătuit din oamenii trimiși în Australia ca să păzească pușcăriașii precum familia Cable, familia Cable a câștigat. Sinclair a contestat verdictul pe motiv că soții Cable erau infractori. Însă verdictul a rămas în picioare și el a fost obligat să plătească 15 lire.

Ca să ajungă la acest verdict, judecătorul Collins nu a aplicat legea britanică; a ignorat-o. Acesta a fost primul proces civil care s-a judecat în Australia. Primul proces penal le-ar fi părut la fel de bizar celor din Marea Britanie. Un pușcăriaș a fost găsit vinovat că furase pâinea unui alt pușcăriaș, care valora doi peni. La vremea respectivă, un asemenea caz nu ar fi ajuns la tribunal, deoarece pușcăriașii nu aveau voie să aibă nimic în posesie. Australia nu era Marea Britanie și legea ei nu era, pur și simplu, britanică. Iar Australia avea să se despartă în curând de Marea Britanie în ceea ce privește dreptul civil și cel penal, precum și în privința a numeroase instituții economice și politice.

Colonia penitenciară din Noua Galie de Sud a fost alcătuită inițial din pușcăriași și din gărzile care îi păzeau, în general soldați. Au existat puțini „coloniști liberi“ în Australia, până în anii 1820, iar deportarea pușcăriașilor, cu toate că în Noua Galie de Sud s-a oprit în 1840, a continuat în Australia de Vest până în 1868. Pușcăriașii erau obligați la „muncă obligatorie“, practic un alt nume pentru munca forțată, iar gărzile intenționau să scoată bani din asta. Inițial, pușcăriașii nu primeau nici o plată. Primeau doar mâncare pentru munca pe care o efectuau. Gărzile păstrau tot ceea ce

produceau ei. Dar acest sistem, ca și sistemele pe care le-a aplicat Virginia Company la Jamestown, nu a funcționat foarte bine deoarece pușcăriașii nu erau motivați să muncească din greu sau să facă treburile bine. Erau exilați pe Insula Norfolk, un teritoriu de numai 34,6 km², situat la mai bine de 1 600 km est de Australia, în Oceanul Pacific. Dar întrucât nici biciul, nici exilul nu au funcționat, alternativa a fost să li se dea stimulente. Aceasta nu a fost o idee care le-a venit de la sine soldaților și gărzilor. Pușcăriașii erau pușcăriași și nu ar fi trebuit să își vândă munca sau să aibă proprietăți. Dar, în Australia, nu exista nimeni altcineva care să muncească. Erau, desigur, aborigenii, probabil nu mai puțin de un milion la vremea înființării Noii Galii de Sud. Dar ei erau răspândiți pe un continent mare, iar numărul era insuficient pentru crearea unei economii bazate pe exploatarea lor. Nu exista o opțiune latino-americană în Australia. Gărzile au pornit, astfel, pe o cale care avea, în cele din urmă, să conducă spre instituții care erau chiar mai incluzive decât cele din Marea Britanie. Pușcăriașii primeau un număr de sarcini pe care să le îndeplinească și, dacă mai aveau timp liber, puteau să lucreze pentru ei și să vândă ceea ce produceau.

Gărzile au beneficiat și ele de pe urma noii libertăți economice a pușcăriașilor. Producția a crescut, iar gărzile au înființat monopoluri pentru a vinde bunuri pușcăriașilor. Cel mai profitabil monopol a fost cel pus pe rom. Noua Galie de Sud de la acea vreme, exact ca și alte colonii britanice, era condusă de un guvernator, numit de guvernul britanic. În 1806, Marea Britanie l-a numit pe William Bligh, omul care, cu 17 ani înainte, în 1789, fusese căpitanul vasului H.M.S. Bounty, în timpul celebrei „Revolte de pe Bounty“. Bligh era un partizan strict al disciplinei, o trăsătură care probabil fusese, în mare parte, motivul rebeliunii. Felul lui de a fi nu se schimbase și va contesta imediat monopolurile pe rom. Acest lucru a dus la o altă rebeliune, de această dată a monopoliștilor, condusă de un fost soldat, John Macarthur. Evenimentele, care au devenit cunoscute ca Rebeliunea Romului, au dus la o nouă înfrângere a lui Bligh de către rebeli, de această dată pe uscat, nu la bordul vasului Bounty. Macarthur l-a închis pe Bligh. Autoritățile britanice au trimis mai mulți soldați care să se ocupe de rebeliune. Macarthur a fost arestat și trimis înapoi în Marea Britanie. Dar a fost eliberat în scurt timp și s-a întors în Australia ca să joace un rol important în politica, precum și în economia coloniei.

Rădăcinile Rebeliunii Romului au fost economice. Strategia de a le oferi pușcăriașilor stimulente le aducea o grămadă de bani oamenilor ca Macarthur, care sosise în Australia ca soldat, cu al doilea grup de vase ce acostase în 1790. În 1796, demisionase din armată ca să se concentreze pe afaceri. La vremea respectivă, avea deja primele lui oi și înțelesese că se puteau scoate o grămadă de bani din creșterea animalelor și din exportul de lână. Lângă Sydney erau Munții Albaștri și, în 1813, s-a trecut în sfârșit de cealaltă parte a lor, descoperindu-se întinderi vaste de pajiști deschise. Era raiul oilor. Macarthur a devenit, în scurt timp, cel mai bogat om din Australia și, împreună cu colegii săi de acum adevărați magnați, au devenit cunoscuți ca squatteri (persoane stabilite ilegal pe un teren), deoarece pământul pe care păștea oile lor nu le aparținea. Se afla în posesia guvernului britanic. Dar, la început, acesta fusese un detaliu minor. Squaterii au reprezentat elita Australiei sau, mai bine spus, squattocrația.

Chiar și cu o squattocrație, Noua Galie de Sud nu semăna deloc cu regimurile absolutiste din Europa de Est sau din coloniile sud-americane. Nu existau robi ca în Austro-Ungaria și Rusia, și nici populații indigene numeroase care să fie exploatate, ca în Mexic și Perú. În schimb, Noua Galie de Sud semăna cu Jamestown, din Virginia, din multe puncte de vedere: elitele au considerat, în ultimă instanță, că era în interesul lor să creeze instituții economice care erau semnificativ mai incluzive decât cele din Austro-Ungaria, Rusia, Mexic și Perú. Pușcăriașii erau singura forță de muncă și singurul mod de a-i motiva era acela de a le plăti salarii pentru munca pe care o prestau.

Pușcăriașilor li s-a permis, în scurt timp, să devină antreprenori și să angajeze alți pușcăriași. Mai remarcabil, li s-a oferit chiar pământ după executarea pedepselor și li s-au cedat toate drepturile. Unii dintre ei au început să se îmbogățească, chiar și analfabetul Henry Cable. În 1798, deținea un hotel numit Calul nărăvaș și avea, de asemenea, un magazin. A cumpărat un vas și a intrat în comerțul cu piei de focă. În 1809, deținea cel puțin nouă ferme de aproximativ 470 de acri și, de asemenea, mai multe magazine și case în Sydney.

Următorul conflict din Noua Galie de Sud a fost între elită și restul societății, formată din pușcăriași, foști pușcăriași și familiile lor. Elita, condusă de foste gărzi și de foști soldați ca Macarthur, îi includea pe unii dintre coloniștii

liberi care fuseseră atrași de colonie datorită avântului luat de economia lânii. Majoritatea proprietăților se aflau tot în mâinile elitei, iar foștii pușcăriași și urmașii lor voiau încetarea deportărilor, posibilitatea de a fi judecați de un juriu alcătuit din egalii lor și dreptul de a avea pământ. Elita nu voia să ofere nimic din toate acestea. Principala ei preocupare era de a obține titluri legale de proprietate asupra pământurilor pe care se stabiliseră ilegal. Situația era similară evenimentelor care avuseseră loc în America de Nord, cu peste două secole în urmă. După cum am văzut în capitolul 1, victoriile obținute de funcționarii angajați prin contract, în fața Companiei Virginia, au fost urmate de conflictele din Maryland și din cele două Caroline. În Noua Galie de Sud, rolul lordului Baltimore și cel al lui sir Anthony Ashley-Cooper au fost jucate de către Macarthur și de squatteri. Guvernul britanic a fost din nou de partea elitei, cu toate că se temea că, într-o bună zi, Macarthur și squatterii ar putea fi tentați să-și declare independența.

Guvernul britanic l-a trimis pe John Bigge în colonie, în 1819, ca să conducă o comisie de anchetă a evenimentelor care avuseseră loc acolo. Bigge a fost șocat de drepturile de care se bucurau pușcăriașii și a fost surprins de natura fundamental incluzivă a instituțiilor economice din această colonie penitenciară. El a recomandat o revizuire radicală: pușcăriașii nu trebuiau să aibă dreptul de a poseda pământ, nimeni nu trebuia să le mai plătească salarii pușcăriașilor, grațierile urmau să fie limitate, foștilor pușcăriași nu trebuia să li se dea pământ, iar pedeapsa trebuia să devină mult mai aspră. Bigge i-a considerat pe squatteri aristocrația indigenă a Australiei și și-a imaginat o societate autocratică dominată de ei. Nu avea să fie așa.

În timp ce Bigge încerca să împiedice mersul firesc al lucrurilor, foștii pușcăriași, fiii și fiicele lor cereau mai multe drepturi. Cel mai important, ei și-au dat seama, din nou, exact ca în Statele Unite, că, pentru a-și consolida pe deplin drepturile economice și politice, aveau nevoie de instituții politice care să îi includă în procesul de luare a deciziilor. Au cerut alegeri la care să participe în condiții de egalitate, instituții și adunări reprezentative unde să dețină și ei funcții.

Foștii pușcăriași, fiii și fiicele lor erau conduși de scriitorul, exploratorul și jurnalistul William Wentworth. Wentworth a fost unul dintre conducătorii primei expediții care a traversat Munții Albaștri, cea care le-a făcut

cunoscute squatterilor marile pajiști; un oraș din acești munți încă îi poartă numele. Îi simpatiza pe pușcăriași, poate din cauza tatălui lui, care fuseseră acuzat de jaf la drumul mare și fusese nevoit să accepte deportarea în Australia ca să scape de proces și de posibila condangare. În această etapă, Wentworth era un susținător înfocat al instituțiilor politice mai incluzive, al unei adunări reprezentative alese, al procesului cu jurați pentru foștii pușcăriași și familiile lor și al încetării deportărilor în Noua Galie de Sud. El a înființat un ziar, The Australian, care, din acel moment, avea să conducă lupta împotriva instituțiilor politice existente. Macarthur nu îl plăcea pe Wentworth și, în mod sigur, nu era deloc încântat de cererile lui. El a examinat amănunțit lista susținătorilor lui Wentworth, caracterizându-i după cum urmează:

condangat să fie spânzurat de când a sosit aici

biciuit în mod repetat la coada căruței

un evreu londonez

evreu cârciumar rămas de curând fără autorizație

adjudecător deportat pentru comerț cu sclavi

deseori biciuit

fiul a doi pușcăriași

un escroc – cu datorii mari

un aventurier american

un avocat fără caracter

un străin care a dat faliment de curând

cu un magazin de muzică

căsătorit cu fiica a doi pușcăriași

căsătorit cu o pușcăriașă care a cântat cândva la tamburină

Macarthur și viguroasa opoziție a squatterilor nu au putut, totuși, opri cursul evenimentelor în Australia. Cererea pentru instituții reprezentative a fost puternică și nu a putut fi înăbușită. Până în 1823, guvernatorul condusese Noua Galie de Sud mai mult sau mai puțin singur. În acel an, puterile lui au fost limitate prin crearea unui consiliu numit de guvernul britanic. Inițial, persoanele numite erau din rândul squatterilor și al elitei care nu includea pușcăriași, Macarthur fiind unul dintre ei, dar această stare de lucruri nu avea cum să dureze. În 1831, guvernatorul Richard Bourke a cedat presiunii și, pentru prima dată, le-a permis foștilor pușcăriași să fie membri în juriu. Foștii pușcăriași și, de fapt, mulți noi coloniști liberi cereau, de asemenea, oprirea deportării pușcăriașilor din Marea Britanie, deoarece crea competiție pe piața forței de muncă și scădea salariile. Squatterilor le plăceau salariile mici, dar aveau să fie nevoiți să se recunoască învinși. În 1840, deportările în Noua Galie de Sud au fost oprite, iar, în 1842, s-a creat un consiliu legislativ în care două treimi dintre membri au fost aleși (ceilalți au fost numiți). Foștii pușcăriași puteau candida la funcții și puteau vota dacă aveau o proprietate îndeajuns de mare, și mulți aveau.

În anii 1850, Australia introdusese votul pentru bărbații albi. Cererile cetățenilor, ale foștilor pușcăriași și ale familiilor lor, depășeau acum cu mult ceea ce își imaginase la început William Wentworth. De fapt, el se afla, de acum, de partea conservatorilor, insistând pentru un Consiliu Legislativ numit. Dar, exact ca Macarthur înainte, Wentworth nu a putut opri curentul care cerea instituții politice mai incluzive. În 1856, statul Victoria, care fusese rupt din Noua Galie de Sud în 1851, și statul Tasmania au devenit primele din lume care au introdus votul secret în alegeri, ceea ce a pus capăt cumpărării voturilor și coerciției. Și astăzi metoda standard de asigurare a votului secret în alegeri se numește scrutin australian.

Circumstanțele inițiale din Sydney, din Noua Galie de Sud, au fost foarte asemănătoare celor din Jamestown, Virginia, cu 181 de ani mai devreme, deși coloniștii din Jamestown erau, în general, muncitori angajați prin contract, nu pușcăriași. În ambele cazuri, circumstanțele inițiale nu au permis crearea de instituții coloniale extractive. Nici una dintre colonii nu a avut populații numeroase de indigeni pe care să le exploateze, acces ușor la

metale prețioase, ca aurul sau argintul, sau pământ și culturi care să facă plantațiile de sclavi viabile din punct de vedere economic. Comerțul cu sclavi încă era puternic în anii 1780, iar Noua Galie de Sud ar fi putut fi umplută cu sclavi dacă ar fi fost rentabil. Nu a fost. Atât Virginia Company, cât și soldații și coloniștii liberi care au condus Noua Galie de Sud au cedat la presiuni, creând treptat instituții economice incluzive care s-au dezvoltat în tandem cu instituțiile politice incluzive. Acest lucru s-a petrecut chiar cu eforturi mai mici în Noul Wales de Sud decât în Virginia, iar tentativele ulterioare de a schimba această direcție au eșuat.

Australia, ca și Statele Unite, a experimentat o traiectorie diferită către instituțiile incluzive decât cea adoptată de Anglia. În Statele Unite sau în Australia nu a fost nevoie de aceleași evenimente care au zguduit Anglia în timpul Războiului Civil și apoi de Revoluția glorioasă, datorită circumstanțelor foarte diferite în care au fost întemeiate aceste țări – deși acest lucru nu înseamnă, desigur, că instituțiile incluzive au fost înființate fără nici o opoziție, iar, pentru a le crea, Statele Unite au fost nevoite să se descotorosească de colonialismul britanic. În Anglia, absolutismul a avut o istorie îndelungată, având rădăcini adânci, și a fost nevoie de o revoluție ca să fie înlăturat. În Statele Unite și în Australia nu a existat așa ceva. Deși lordul Baltimore din Maryland și John Macarthur din Noua Galie de Sud ar fi vrut să aspire la un asemenea rol, ei nu au putut să pună bazele unei autorități îndeajuns de puternice în societate pentru ca planurile lor să dea roade. Instituțiile incluzive întemeiate în Statele Unite și în Australia au însemnat că Revoluția Industrială s-a răspândit repede în aceste zone care au început să se îmbogățească. Traiectoria pe care au adoptat-o aceste țări a fost urmată și de alte colonii, precum Canada și Noua Zeelandă.

Au existat și alte căi spre instituțiile incluzive. Zone mari din Europa de Vest au adoptat o a treia traiectorie, în urma Revoluției Franceze, care a răsturnat absolutismul în Franța și apoi a generat o serie de conflicte interstatale care au răspândit reforma instituțională prin mai toată Europa Occidentală. Consecința economică a acestor reforme a constat în apariția instituțiilor economice incluzive în cea mai mare parte din Europa de Vest prin adoptarea Revoluției Industriale și prin obținerea creșterii economice.

SPARGEREA BARIERELOR: REVOLUȚIA FRANCEZĂ

În decursul celor trei secole de dinainte de 1789, Franța a fost condusă de o monarhie absolutistă. Societatea franceză era împărțită în trei segmente, așa-numitele stări. Aristocrații (nobilimea) alcătuiau cea de-a doua stare, clerul prima stare și restul populației – a treia stare. Existau legi diferite pentru diferitele stări, iar primele două stări aveau drepturi de care restul populației era lipsit. Nobilimea și clerul nu plăteau impozite, pe când cetățenii erau obligați să plătească numeroase taxe diferite, așa cum era de așteptat din partea unui regim în mare măsură extractiv. De fapt, nu doar că Biserica era scutită de taxe, dar, de asemenea, poseda numeroase pământuri și putea impune țăranilor propriile taxe. Monarhul, nobilimea și clerul se bucurau de un stil de viață luxos, în timp ce o mare parte din starea a treia trăia în sărăcie lucie. Nu doar că legile garantau o poziție economică foarte avantajoasă pentru nobilime și cler, dar le confereau acestora din urmă și putere politică.

Viața în orașele Franței, în secolul al XVIII-lea, era dură și nesănătoasă. Activitatea manufacturilor era reglementată de bresle puternice, care aduceau venituri mari membrilor lor, dar îi împiedicau pe alții să intre în aceste profesii sau să deschidă noi afaceri. Așa-numitul ancien régime se mândrea cu durabilitatea și stabilitatea lui. Accesul antreprenorilor și al indivizilor talentați la noi profesii ar fi creat instabilitate și nu era tolerat. Dacă viața la oraș era aspră, viața la țară era probabil și mai grea. Așa cum am văzut, forma extremă de iobăgie, prin care oamenii erau legați de pământ și obligați să muncească pentru nobilii feudali și să le plătească taxe acestora, se afla demult în declin în Franța. Totuși, existau restricții asupra mobilității populației și o puzderie de taxe pe care țăranii francezi erau obligați să le plătească monarhului, nobilimii și Bisericii.

Pe acest fundal, Revoluția Franceză a fost o afacere radicală. Pe 4 august 1789, Adunarea Națională Constituantă a schimbat complet legile propunând o nouă constituție. Primul articol consacra:

Adunarea Națională anulează complet sistemul feudal. Ea decretează că, printre drepturile și taxele existente, atât feudale, cât și cenzitare, toate câte

își au originea în sau care reprezintă iobăgia reală sau personală, vor fi abolite fără despăgubire.

Cel de-al nouălea articol continua:

Privilegiile pecuniare, personale sau reale, sub forma plății taxelor, sunt abolite pentru totdeauna. Taxele se vor strânge de la toți cetățenii și de pe orice proprietate, în aceeași manieră și în aceeași formă. Vor fi concepute planuri pentru ca taxele să fie plătite proporțional de toată lumea, chiar și pentru ultimele șase luni ale anului curent.

Astfel, dintr-o lovitură, Revoluția Franceză abolea sistemul feudal și toate obligațiile și taxele pe care acesta le impunea, și elimina complet scutirile de taxe ale nobilimii și ale clerului. Dar ceea ce era poate cel mai radical, chiar de neimaginat la vremea respectivă, era articolul al unsprezecelea, care stipula:

Toți cetățenii, fără nici o deosebire bazată pe origine, sunt eligibili pentru orice funcție sau demnitate, ecleziastică, civilă sau militară; și nici o profesie nu va face excepție.

Așadar, acum toți erau egali în fața legii, nu doar în viața de zi cu zi și în afaceri, ci și în politică. Reformele Revoluției au continuat după 4 august. Revoluția va aboli autoritatea Bisericii de a percepe taxe speciale și va transforma clerul în angajați ai statului. Odată cu eliminarea pozițiilor politice și sociale rigide, au fost distruse și barierele de netrecut ridicate în fața activităților economice. Breslele și toate restricțiile profesionale au fost desființate, creându-se o egalitate de șanse mai mare în orașe.

Aceste reforme au reprezentat un prim pas către sfârșitul domniei monarhilor absolutiști francezi. După declarațiile din 4 august au urmat câteva decenii de instabilitate și de război. Dar s-a făcut un pas ireversibil dinspre absolutism și instituții extractive către instituții politice și economice incluzive. Aceste schimbări au fost urmate de alte reforme în economie și în

politică, culminând cu cea de-a Treia Republică, în 1870, care i-a adus Franței tipul de sistem parlamentar pe care Revoluția glorioasă îl pusese în mișcare în Anglia. Revoluția Franceză a adus multă violență, suferință, instabilitate și război. Cu toate acestea, datorită ei, francezii nu au rămas captivi instituțiilor extractive care blocau creșterea economică și prosperitatea, așa cum s-a întâmplat în regimurile absolutiste din Europa de Est, ca Austro-Ungaria și Rusia.

Cum a ajuns monarhia absolutistă franceză în pragul Revoluției din 1789? La urma urmelor, am văzut că multe regimuri absolutiste au fost capabile să supraviețuiască perioade îndelungate de timp, chiar în mijlocul stagnării economice sau al revoltelor sociale. Ca în majoritatea cazurilor de revoluții și de transformări radicale, a fost vorba de o acumulare de factori care a deschis calea către Revoluția Franceză, iar aceștia au fost strâns legați de faptul că Marea Britanie se industrializa rapid. Și, desigur, traiectoria a fost, ca de obicei, contingentă, dat fiind că multe tentative ale monarhiei de stabilizare a regimului au eșuat și revoluția s-a dovedit a fi mai capabilă, în mare măsură, să schimbe instituțiile din Franța și din alte zone ale Europei decât și-ar fi imaginat mulți în 1789.

Multe legi și privilegii din Franța reprezentau vestigii ale timpurilor medievale. Acestea nu doar că favorizau stările întâi și a doua față de majoritatea populației, ci le și acordau privilegii față de Coroană. Ludovic al XIV-lea, Regele Soare, s-a aflat efectiv pe tronul Franței timp de 54 de ani, din 1661 până la moartea lui, în 1715, deși se urcase, de fapt, pe tron în 1643, la vârsta de cinci ani. El a consolidat puterea monarhiei, accelerând evoluția, care începuse cu secole în urmă, către un absolutism mai puternic. Mulți monarhi consultau deseori așa-numita Adunare a Notabililor, alcătuită din aristocrați de seamă, aleși cu grijă de Coroană. Deși în mare măsură consultativă, Adunarea ridica totuși niște obstacole minime în fața puterii monarhului. Din acest motiv, Ludovic al XIV-lea a condus fără să convoace Adunarea. Sub domnia lui, Franța s-a bucurat de o anume creștere economică – de exemplu, prin participarea la comerțul transatlantic și colonial. Ministrul de finanțe competent al lui Ludovic, Jean-Baptiste Colbert, a supravegheat și dezvoltarea industriei finanțate și controlate de guvern, un tip de creștere extractivă. Acest volum limitat de creștere a avantajat, aproape în exclusivitate, stările întâi și a doua. Ludovic al XIV-lea a vrut, de asemenea, să reformeze sistemul francez de impozitare, deoarece

statul avea adesea dificultăți în a-i finanța războaiele, armata permanentă și anturajul personal, cheltuielile și palatele. Incapacitatea statului de a taxa chiar și mica nobilime a impus limitări severe la nivelul veniturilor sale.

Deși se înregistrase o ușoară creștere economică, în momentul în care a venit Ludovic al XVI-lea la domnie, în 1774, în societate avuseseră loc, totuși, schimbări mari. Mai mult, problemele fiscale anterioare se transformaseră într-o criză adevărată, iar Războiul de Șapte Ani cu britanicii, dintre 1756 și 1763, în care Franța pierduse Canada, fusese deosebit de costisitor. Mai multe personalități importante au încercat să echilibreze bugetul regal prin restructurarea datoriei și mărirea taxelor; printre aceste personalități s-au numărat Anne-Robert-Jacques Turgot, unul dintre cei mai renumiți economiști de la acea vreme; Jacques Necker, care a jucat un rol important și după Revoluție; și Charles Alexandre de Calonne. Dar nici unul nu a reușit. O parte din strategia lui Calonne a fost să îl convingă pe Ludovic al XVI-lea să convoace Adunarea Notabililor. Regele și consilierii lui se așteptau ca Adunarea să le sprijine reformele, cam la fel cum Carol I se așteptase ca Parlamentul englez să fie, pur și simplu, de acord să suporte cheltuielile pentru o armată care să se lupte cu scoțienii, atunci când regele convocase organul legislativ în 1640. Adunarea a făcut un pas neașteptat și a hotărât că numai un organ reprezentativ, Stările Generale, putea aproba astfel de reforme.

Stările Generale erau un organism foarte diferit de Adunarea Notabililor. Dacă aceasta din urmă era alcătuită din nobilime și era, în mare măsură, aleasă cu grijă de Coroană dintre aristocrați importanți, prima adunare includea reprezentanți din toate cele trei stări. Aceasta fusese convocată ultima dată în 1614. Când membrii Stărilor Generale s-au adunat, în 1789, la Versailles, a devenit imediat evident că nu se putea ajunge la vreo înțelegere. Existau diferențe ireconciliabile, starea a treia văzând în această adunare șansa de a-și spori puterea politică și dorind să dispună de mai multe voturi în Adunarea Stărilor Generale, lucru la care nobilimea și clerul se opuneau ferm. Întrunirea s-a încheiat pe 5 mai 1789, fără nici un rezultat, în afara deciziei de a convoca un organism superior, Adunarea Națională, ceea ce a adâncit criza politică. Starea a treia, în mod special comercianții, oamenii de afaceri, membrii diferitelor profesii și meșteșugarii, care cereau cu toții o putere mai mare, a privit aceste evoluții ca pe o dovadă a creșterii puterii ei. Așadar, în Adunarea Națională, membrii celei de-a treia stări au cerut mai

multă influență asupra procedurilor și mai multe drepturi, în general. Sprijinul de care dispuneau în stradă, în toată țara, din partea cetățenilor încurajați de acest curs al evenimentelor, a determinat reorganizarea Adunării ca Adunare Națională Constituantă pe 9 iulie.

Între timp, starea de spirit din țară, și mai ales din Paris, se radicaliza. Ca reacție, cercurile conservatoare din jurul lui Ludovic al XVI-lea l-au convins pe rege să îl dea afară pe Necker, ministrul de finanțe reformist. Acest lucru a dus la reacții și mai drastice în stradă. Rezultatul a fost celebrul asalt asupra Bastiliei, din 14 iulie 1789. De aici înainte, Revoluția a început în toată puterea cuvântului. Necker a fost repus în funcție, iar revoluționarul marchiz de Lafayette a fost pus în fruntea Gărzii Naționale a Parisului.

Chiar mai remarcabilă decât atacul asupra Bastiliei a fost dinamica Adunării Naționale Constituante, care, pe 4 august 1789, cu o nou descoperită încredere în sine, a aprobat noua constituție, abolind feudalismul și privilegiile speciale ale stărilor întâi și a doua. Dar această radicalizare a determinat diviziuni în rândul Adunării, întrucât existau multe opinii divergente asupra formei pe care ar fi trebuit să o ia societatea. Primul pas a fost formarea de cluburi locale, în primul rând Clubul Iacobinilor, care, mai târziu, avea să preia controlul asupra Revoluției. În același timp, nobilii fugeau din țară în număr mare – așa-numiții émigrés. Mulți îl încurajau pe rege să se despartă de Adunare și să acționeze fie pe cont propriu, fie cu ajutorul puterilor străine ca Austria, țara de origine a Mariei Antoaneta și locul unde fugiseră majoritatea emigranților. Cum mulți dintre cei din stradă au început să simtă pericolul iminent îndreptat împotriva realizărilor Revoluției din ultimii doi ani, radicalizarea a sporit. Adunarea Națională Constituantă a aprobat versiunea finală a Constituției pe 29 septembrie 1791, transformând Franța într-o monarhie constituțională, afirmând egalitatea în drepturi a tuturor oamenilor, absența obligațiilor sau a taxelor feudale și sfârșitul tuturor restricțiilor comerciale impuse de bresle. Franța era tot o monarhie, însă acum regele nu mai avea aproape nici un rol și, de fapt, nu mai avea nici măcar libertate.

Dar dinamica Revoluției a fost transformată apoi ireversibil de războiul care a izbucnit în 1792, între Franța și „Prima Coaliție“, condusă de Austria. Războiul a sporit hotărârea și radicalismul revoluționarilor și al maselor (așa-numiții sans-culottes, literal „fără pantaloni strânși sub genunchi“,

pentru că nu își permiteau să poarte hainele la modă în acea perioadă). Rezultatul acestui proces a fost perioada cunoscută sub numele de Teroarea, instaurată de facțiunea iacobină condusă de Robespierre și de Saint-Just, dezlănțuiți în urma execuției lui Ludovic al XVI-lea și a Mariei Antoaneta. Aceasta a dus la execuția nu doar a unui mare număr de aristocrați și de contrarevoluționari, ci și a câtorva mari personalități revoluționare, inclusiv a foștilor liderilor populari Brissot, Danton și Desmoulins.

Dar Teroarea a scăpat, în scurt timp, de sub control și, în cele din urmă, s-a sfârșit în iulie 1794 cu executarea propriilor conducători, inclusiv a lui Robespierre și Saint-Just. A urmat o fază de stabilitate relativă, întâi sub conducerea oarecum ineficientă a Directoratului, între 1795 și 1799, apoi puterea fiind concentrată în mâinile unui Consulat alcătuit din trei persoane, Ducos, Sieyès și Napoleon Bonaparte. Deja din timpul Directoratului, tânărul general Napoleon Bonaparte devenise celebru pentru succesele lui militare, dar influența lui urma să crească și mai mult după 1799. Consulatul s-a transformat, în curând, în domnia personală a lui Napoleon.

Anii dintre 1799 și sfârșitul domniei lui Napoleon, 1815, au adus o serie de mari victorii militare pentru Franța, inclusiv cele de la Austerlitz, Jena-Auerstadt și Wagram, îngenunchind Europa continentală. Acestea i-au permis lui Napoleon să își impună voința, reformele și Codul Civil pe o mare parte a teritoriului. Prăbușirea lui Napoleon, în urma înfrângerii sale finale din 1815, a adus și o perioadă de restricții, cu drepturi politice mai îngrădite, și cu restaurarea monarhiei franceze sub Ludovic al XVIII-lea. Dar toate acestea doar au încetinit apariția finală a instituțiilor politice incluzive.

Forțele dezlănțuite de Revoluția din 1789 au pus capăt absolutismului și, în mod inevitabil, chiar dacă mai încet, au dus la apariția instituțiilor incluzive. Franța și acele zone din Europa unde au fost exportate reformele revoluționare urmau să ia parte la procesul de industrializare aflat deja în curs în secolul al XIX-lea.

EXPORTAREA REVOLUȚIEI

În ajunul Revoluției Franceze din 1789, existau restricții severe impuse evreilor în toată Europa. În orașul german Frankfurt, de exemplu, viața lor era reglementată prin decizii expuse într-o lege care data din Evul Mediu. În Frankfurt nu puteau exista mai mult de 500 de familii de evrei și era obligatoriu ca toate să locuiască într-o anumită zonă din oraș, înconjurată de ziduri, Judengasse, ghetoul evreiesc. Evreii nu aveau voie să părăsească ghetoul noaptea, duminica sau în timpul vreunei sărbători creștine.

Judengasse era incredibil de înghesuit. Avea o lungime de o jumătate de kilometru și o lățime nu mai mare de 3,6 metri și, în unele locuri, de mai puțin de trei metri. Evreii erau subiectul represiunii și al reglementărilor constante. În fiecare an erau primite în ghetou cel mult două familii noi și cel mult 12 cupluri de evrei se puteau căsători, asta doar dacă amândoi aveau peste 25 de ani. Evreii nu aveau voie să cultive pământul; de asemenea, nu aveau voie să comercializeze arme, mirodenii, vin sau cereale. Până în 1726, erau obligați să poarte anumite simboluri, două inele concentrice galbene pentru bărbați și un văl dungat pentru femei. Toți evreii erau obligați să plătească un impozit special.

La izbucnirea Revoluției Franceze, în Judengasse, în Frankfurt, locuia un tânăr om de afaceri de succes, Mayer Amschel Rothschild. La începutul anilor 1780, Rothschild se consacrase ca principalul comerciant de monede, de metale și de antichități din Frankfurt. Dar, ca toți evreii din oraș, nu putea deschide o afacere în afara ghetoului, nici măcar nu putea să trăiască în afara lui.

Toate acestea aveau să se schimbe în curând. În 1791, Adunarea Națională Franceză a emancipat evreii francezi. Armatele franceze ocupau acum și Renania și emancipau evreii din vestul Germaniei. În Frankfurt, acțiunile lor au fost mai neașteptate și, poate, oarecum neintenționate. În 1796, francezii au bombardat orașul, demolând jumătate din Judengasse cu această ocazie. Aproape 2 000 de evrei au rămas fără adăpost și au fost nevoiți să iasă din ghetou. Familia Rothschild s-a numărat printre ei. Odată afară din ghetou și eliberați acum de numeroasele reglementări care le blocau accesul la antreprenoriat, s-au putut folosi de noile oportunități de afaceri. Între acestea s-a numărat un contract pentru furnizarea de cereale armatei austriece, ceva ce nu le-ar fi fost îngăduit să facă înainte.

La sfârșitul deceniului, Rothschild era unul dintre cei mai bogați evrei din Frankfurt și deja un om de afaceri cu o reputație bună. Emanciparea deplină avea de așteptat până în 1811; ea a fost implementată, în cele din urmă, de Karl von Dalberg, care fusese numit Mare Duce de Frankfurt în timpul reorganizării Germaniei de către Napoleon, în 1806. Mayer Amschel i-a zis fiului lui: „Ești cetățean de acum“.

Astfel de evenimente nu au pus capăt luptei pentru emanciparea evreilor, întrucât au existat schimbări de direcție ulterioare, mai ales la Congresul de la Viena, din 1815, care a stabilit ordinea politică post-napoleoneană. Dar nu se punea problema întoarcerii în ghetou pentru familia Rothschild. Mayer Amschel și fiii lui vor avea, în curând, cea mai mare bancă din Europa secolului al XIX-lea, cu filiale la Frankfurt, Londra, Paris, Napoli și Viena.

Acesta nu a fost un eveniment izolat. Întâi armatele revoluționare franceze și, mai apoi, Napoleon au invadat suprafețe întinse din Europa continentală și, în aproape toate zonele pe care le-au invadat, instituțiile existente erau rămășițe ale vremurilor medievale, care acordau putere regilor, principilor și nobilimii, și limitau activitatea comercială atât în orașe, cât și în mediul rural. Iobăgia și feudalismul erau mult mai importante în multe dintre aceste zone decât în Franța însăși. În Europa de Est, inclusiv în Prusia și în Ungaria, iobagii erau legați de pământ. În Vest, această formă severă de robie dispăruse deja, dar țăranii datorau nobililor feudali diverse taxe senioriale, impozite și obligații în muncă. De exemplu, în statul Nassau-Usingen, țăranii erau obligați să ofere 230 de plăți diferite, taxe și servicii. Între taxe se număra una care trebuia plătită după tăierea unui animal, care se numea zeciuiala pentru sânge; exista și o zeciuială pentru albine și o zeciuială pentru ceară. Dacă o parte din proprietate era cumpărată sau vândută, nobilului i se datorau taxe. Breslele care reglementau toate tipurile de activități economice în orașe erau și ele de regulă mai puternice în aceste locuri decât în Franța. În orașele germane din vest, Köln și Aachen, breslele au blocat adoptarea mașinilor de filat și de țesut. Multe orașe, de la Berna, în Elveția, până la Florența, în Italia, erau controlate de doar câteva familii.

Harta 17: Imperiul lui Napoleon

Conducătorii Revoluției Franceze și, ulterior, Napoleon au exportat Revoluția în aceste ținuturi, distrugând absolutismul, punând capăt relațiilor feudale referitoare la proprietatea asupra pământului, desființând breslele și impunând egalitatea în fața legii – noțiune indispensabilă a statului de drept, despre care vom discuta detaliat în următorul capitol. Revoluția Franceză a

pregătit, astfel, nu doar Franța, ci și cea mai mare parte a restului Europei pentru instituțiile incluzive și creșterea economică pe care acestea aveau să o stimuleze.

Așa cum am văzut, alarmate de evenimentele din Franța, câteva puteri europene s-au organizat în jurul Austriei, în 1792, pentru a ataca Franța, sub pretextul eliberării regelui Ludovic al XVI-lea, dar, în realitate, pentru a zdrobi Revoluția Franceză.

Lumea se aștepta ca armatele provizorii puse în mișcare de Revoluție să fie spulberate în scurt timp. Dar, după câteva înfrângeri inițiale, armatele noii Republici Franceze au ieșit victorioase într-un război inițial defensiv. Au avut probleme de organizare serioase de depășit. Însă francezii au luat-o înaintea altor țări într-o inovație majoră: recrutarea în masă. Introdusă în august 1793, recrutarea în masă le-a permis francezilor să trimită pe câmpul de luptă armate mari și să dețină un avantaj militar care aproape că le-a conferit supremația chiar înainte de apariția pe scenă a celebrelor talente de militar ale lui Napoleon.

Succesul militar inițial a încurajat conducerea Republicii să extindă granițele Franței, urmărind crearea unei zone-tampon între noua republică și monarhiile ostile din Prusia și Austria. Francezii au cucerit repede Țările de Jos austriece și Provinciile Unite, Belgia și Olanda de astăzi. Francezii au preluat, de asemenea, controlul asupra unei mari părți din Elveția modernă. În toate cele trei zone, francezii au exercitat un control puternic de-a lungul anilor 1790.

Germania a fost aprins disputată la început. Dar, în 1795, francezii dețineau controlul ferm asupra Renaniei, partea vestică a Germaniei, care se întinde pe malul stâng al fluviului Rin. Prusacii au fost forțați să recunoască acest fapt prin Pacea de la Basel. Între 1795 și 1802, francezii au controlat Renania, dar nu și vreun alt teritoriu german. În 1802, Renania a fost oficial încorporată în Franța.

Italia a rămas principalul teatru de război în a doua jumătate a anilor 1790, cu austriecii ca adversari ai francezilor. Savoia a fost anexată de Franța în 1792 și, până la invazia lui Napoleon din aprilie 1796, se ajunsese într-un punct mort. În prima lui mare campanie continentală, la începutul lui 1797,

Napoleon cucerise aproape tot nordul Italiei, cu excepția Veneției, care fusese luată de austrieci. Pacea de la Campo Formio, semnată cu austriecii în octombrie 1797, a pus capăt Războiului Primei Coaliții și a dus la recunoașterea unei serii de republici, aflate sub control francez, din nordul Italiei. Totuși, francezii au continuat să își extindă controlul asupra Italiei chiar și după această pace, invadând Statele Papale și înființând Republica Romană, în martie 1798. În ianuarie 1799, a fost cucerit Napoli și s-a creat Republica Partenopiană. Cu excepția Veneției, care i-a rămas Austriei, francezii controlau acum întreaga Peninsulă Italică fie direct, ca în cazul Savoiei, fie prin state satelit, ca Republica Cisalpină, Republica Ligurică, Republica Romană și Republica Partenopiană.

Balanța a înclinat pe rând în favoarea uneia din tabere în Războiul celei de-a Doua Coaliții, între 1798 și 1801, dar dezechilibrul a încetat odată ce francezii au obținut și au păstrat în esență controlul. Armatele revoluționare franceze s-au apucat imediat de un proces radical de reformă în ținuturile pe care le cuceriseră, abolind rămășițele iobăgiei și ale relațiilor feudale referitoare la proprietatea pământului, și impunând egalitatea în fața legii. Clericii au fost deposedați de statutul lor special și de putere, iar breslele din zonele urbane au fost distruse sau, cel puțin, semnificativ slăbite. Aceasta s-a petrecut în Țările de Jos austriece, imediat după invazia franceză din 1795, și în Provinciile Unite, unde francezii au întemeiat Republica Batavă, cu instituții politice foarte asemănătoare celor din Franța. În Elveția situația a fost similară, iar breslele, precum și proprietarii de pământ feudali și Biserica, au fost învinse, privilegiile feudale înlăturate, iar breslele desființate și expropriate.

Ceea ce au început armatele revoluționare franceze a fost continuat, într-o formă sau alta, de către Napoleon. Napoleon a fost interesat, întâi de toate, să stabilească un control ferm asupra teritoriilor pe care le cucerise. Aceasta a presupus uneori înțelegeri cu elitele locale sau așezarea în funcții de control a membrilor familiei și a asociaților lui, așa cum s-a întâmplat în timpul scurtei lui domnii în Spania și în Polonia. Dar Napoleon dorea, de asemenea, cu sinceritate, să continue și să aprofundeze reformele Revoluției. Cel mai important este că a elaborat, pe baza dreptului roman și a ideilor privind egalitatea în fața legii, un sistem legislativ care a devenit cunoscut sub numele de Codul Napoleonian. Napoleon a considerat acest cod drept

cea mai mare moștenire a sa și a vrut să îl impună în toate teritoriile pe care le controla.

Desigur, reformele impuse de Revoluția Franceză și de Napoleon nu au fost ireversibile. În unele locuri, ca în Hanovra, Germania, vechile elite au fost repuse în funcție la scurt timp după căderea lui Napoleon și multe dintre realizările francezilor s-au pierdut pentru totdeauna. Dar, în multe alte locuri, feudalismul, breslele și nobilimea au fost distruse sau slăbite pentru totdeauna. De exemplu, chiar și după ce francezii s-au retras, în multe cazuri, Codul Napoleonian a rămas în vigoare.

Una peste alta, armatele franceze au produs multă suferință în Europa, însă au și schimbat radical starea de lucruri. În mare parte a Europei, relațiile feudale au fost distruse, la fel și puterea breslelor, controlul absolutist al monarhilor și al principilor, autoritatea clerului asupra puterii economice, sociale și politice, și temeliile hulitului ancien régime, care trata diferit oamenii doar pe baza originii lor. Aceste schimbări au creat tipul de instituții economice incluzive care au permis apoi industrializării să prindă rădăcini în aceste locuri. Până la mijlocul secolului al XIX-lea, industrializarea se desfășura cu rapiditate în aproape toate locurile care fuseseră sub control francez, pe când teritorii ca Austro-Ungaria și Rusia, pe care francezii nu le cuceriseră, sau Polonia și Spania, unde dominația franceză fusese temporară și limitată, au stagnat, în mare măsură.

ÎN CĂUTAREA MODERNITĂȚII

În toamna anului 1867, Ōkubo Toshimichi, curtean de frunte de pe domeniul Satsuma, călătorea din capitala Edo, acum Tokyo, până în orașul de provincie Yamaguchi. Pe 14 octombrie, s-a întâlnit cu cei care conduceau domeniul Chōshū. Le-a făcut o propunere simplă: să își unească forțele, să pornească împreună cu armatele spre Edo și să îl răstoarne pe shogun, conducătorul Japoniei. Ōkubo Toshimichi îi avea deja pe conducătorii domeniilor Tosa și Hizen de partea lui. Odată ce conducătorii puternicului domeniu Chōshū au fost de acord, s-a format Alianța Satcho, o alianță secretă.

În 1868, Japonia era o țară subdezvoltată economic, dominată încă din 1600 de familia Tokugawa, al cărei conducător își luase titlul de shogun (comandant) în 1603. Împăratul japonez fusese dat la o parte și luase în primire un rol pur formal. Shogunii Tokugawa erau membri dominanți ai unei clase de nobili feudali care stăpâneau și își taxau propriile domenii, printre acestea numărându-se și domeniul Satsuma, condus de familia Shimazu. Acești nobili, împreună cu subordonații lor militari, celebrii samurai, conduceau o societate care era asemănătoare celei din Europa medievală, cu categorii profesionale stricte, restricții asupra comerțului și niveluri ridicate de impozitare a fermierilor. Shogunul conducea de la Edo, de unde monopoliza și controla comerțul extern și oprea accesul străinilor în țară. Instituțiile politice și economice erau extractive, iar Japonia era săracă.

Dar dominația shogunului nu era totală. Chiar și atunci când familia Tokugawa a preluat puterea asupra țării, în 1600, aceasta nu a putut să controleze pe toată lumea. În sudul țării, domeniul Satsuma a rămas destul de autonom și chiar i s-a îngăduit să facă negoț independent cu lumea din afară prin Insulele Ryūkyū. În capitala regiunii Satsuma, Kagoshima, s-a născut și Ōkubo Toshimichi, în 1830. Fiind fiul unui samurai, a devenit și el samurai. Talentul i-a fost recunoscut de timpuriu de către Shimazu Nariakira, stăpânul domeniului Satsuma, care l-a promovat rapid. La vremea respectivă, Shimazu Nariakira își făcuse deja un plan să folosească trupele din Satsuma ca să îl răstoarne pe shogun. El voia să extindă comerțul cu Asia și Europa, să abolească vechile instituții economice feudale și să construiască un stat modern în Japonia. Planul lui bine conturat i-a fost zădărnicit de moartea subită, din 1858. Succesorul lui, Shimazu Hisamitzu, a fost mai prevăzător, cel puțin la început.

Ōkubo Toshimichi devenea deja tot mai convins că Japonia trebuia să răstoarne shogunatul feudal și, în cele din urmă, l-a convins pe Shimazu Hisamitsu. Ca să adune sprijin pentru cauza lor, ei au prezentat-o după ce au pretins că sunt scandalizați de marginalizarea împăratului. Înțelegerea pe care Ōkubo Toshimichi o semnase deja cu domeniul Tosa afirma că „o țară nu are doi monarhi, o casă nu are doi stăpâni; guvernarea cade în sarcina unui singur conducător“. Dar adevărata intenție nu era doar de a-l readuce pe împărat la putere, ci de a schimba complet instituțiile politice și economice. Din partea domeniului Tosa, unul dintre semnatarii înțelegerii era Sakamoto Ryōma. În timp ce Satsuma și Chōshū își mobilizau armatele, Sakamoto

Ryōma i-a prezentat shogunului un plan cu opt puncte, solicitându-i să demisioneze ca să evite un război civil. Planul era radical și, cu toate că punctul 1 stipula că „puterea politică a țării trebuie restituită Curții Imperiale și toate hotărârile trebuie date de Curte“, planul presupunea mult mai mult decât simpla restaurare a puterii împăratului. Punctele 2, 3, 4 și 5 stipulau:

2. Trebuie înființate două adunări legislative, o cameră superioară și una inferioară, și toate măsurile de guvernare trebuie decise pe baza opiniei majoritare.

3. Oamenii competenți din rândurile seniorilor, ale nobililor și ale poporului, în general, trebuie angajați pe post de consilieri, iar funcțiile tradiționale, care și-au pierdut scopul, trebuie abolite.

4. Afacerile externe trebuie dirijate conform unor reglementări adecvate, elaborate pe baza opiniei generale.

5. Legislația și reglementările din trecut trebuie date deoparte și trebuie ales un nou cod adecvat.

Shogunul Yoshinobu a consimțit să demisioneze și, pe 3 ianuarie 1868, a început Restaurația Meiji; împăratul Kōmei și, la o lună după moartea lui Kōmei, fiul lui, Meiji, au fost readuși la putere. Deși forțele Satsuma și Chōshū au ocupat acum Edo și capitala imperială Kyoto, acestea s-au temut că Tokugawa avea să încerce să redobândească puterea și să recreeze shogunatul. Ōkubo Toshimichi voia ca familia Tokugawa să fie zdrobită pentru totdeauna. El l-a convins pe împărat să desființeze domeniul Tokugawa și să le confiște pământurile. Pe 27 ianuarie, fostul shogun Yoshinobu a atacat forțele Satsuma și Chōshū și a început războiul civil; acesta a durat până în vară, când familia Tokugawa a fost, în sfârșit, înfrântă.

După Restaurația Meiji, în Japonia a avut loc un proces de reformare instituțională. În 1869, feudalismul a fost abolit, iar cele 300 de feude au fost cedate guvernului și transformate în prefecturi, sub conducerea unui guvernator numit. Impozitarea a fost centralizată și un stat modern birocratic l-a înlocuit pe cel vechi, feudal. În 1869, s-a introdus egalitatea în fața legii a tuturor claselor sociale și au fost abolite restricțiile asupra migrației interne

și asupra comerțului. Clasa samurailor a fost desființată, deși nu fără a înăbuși, mai întâi, câteva răscoale. S-au introdus drepturi individuale de proprietate asupra pământului, iar oamenilor li s-a dat libertatea de a practica orice activitate comercială. Statul s-a implicat masiv în construirea infrastructurii. Spre deosebire de atitudinea regimurilor absolutiste față de căile ferate, în 1869, regimul japonez a realizat un canal pentru navele cu aburi între Tokyo și Osaka și a construit prima cale ferată între Tokyo și Yokohama. A început, de asemenea, să dezvolte o industrie manufacturieră, iar Ōkubo Toshimichi, în calitate de ministru de finanțe, a supravegheat începuturile efortului conjugat de industrializare. Seniorul domeniului Satsuma se aflase în fruntea acestor evenimente, construind fabrici de ceramică, de arme și de producere a firelor de bumbac, și importând utilaje englezești pentru textile, pentru a crea prima filatură de bumbac modernă din Japonia, în 1861. El a construit și două șantiere navale moderne. În 1890, Japonia era prima țară din Asia care adopta o constituție scrisă și care crea o monarhie constituțională cu un parlament ales, Dieta, și un sistem judecătoresc independent. Aceste schimbări au reprezentat factori decisivi care i-au dat Japoniei posibilitatea să fie beneficiarul principal al Revoluției Industriale în Asia.

La mijlocul secolului al XIX-lea, atât China, cât și Japonia erau națiuni sărace, care stagnau sub regimuri absolutiste. Regimul absolutist din China manifestase vreme de secole suspiciuni față de schimbare. Deși au existat multe asemănări între China și Japonia – shogunatul Tokugawa interzisese și comerțul peste ocean în secolul al XVII-lea, așa cum o făcuseră și împărații chinezi mai devreme, și se opusese schimbării economice și politice – au existat și diferențe politice remarcabile. China era un imperiu birocratic centralizat, condus de un împărat absolutist. Împăratul întâmpina, cu siguranță, niște constrângeri la adresa puterii lui, dintre care cea mai importantă era amenințarea cu rebeliunea. În perioada cuprinsă între 1850 și 1864, întreaga parte de sud a Chinei a fost devastată de Rebeliunea Taiping, în care au murit milioane de oameni, fie în conflict, fie prin înfometare în masă. Dar opoziția față de împărat nu era instituționalizată.

Structura instituțiilor politice japoneze era diferită. Shogunatul îl dăduse la o parte pe împărat, dar, după cum am văzut, Tokugawa nu aveau putere absolută, iar domeniile, ca Satsuma, și-au păstrat independența și chiar capacitatea de a face comerț extern în nume propriu.

La fel ca în cazul Franței, o consecință importantă a Revoluției Industriale britanice pentru China și Japonia a fost vulnerabilitatea militară. China a fost umilită de puterea maritimă britanică, în timpul Primului Război al Opiului, între 1839 și 1842, și același pericol a devenit extrem de real pentru japonezi când nave de război americane, conduse de comandorul Matthew Perry, au ajuns în golful Edo, în 1853. Realitatea că înapoierea economică a determinat înapoiere militară a fost unul dintre motivele aflate în spatele planului lui Shimazu Nariakira de a răsturna shogunatul și de a pune în mișcare schimbările care au dus, în cele din urmă, la Restaurația Meiji. Conducătorii domeniului Satsuma și-au dat seama că creșterea economică – poate chiar supraviețuirea Japoniei – putea fi realizată doar prin reforme instituționale, însă shogunul opunea rezistență deoarece puterea lui era legată de setul de instituții existente. Pentru a forța reformele, shogunul trebuia înlăturat, și a fost. Situația era asemănătoare în China, însă instituțiile politice diferite au făcut ca răsturnarea împăratului să fie mult mai dificilă, aceasta petrecându-se abia în 1911. În loc să reformeze instituțiile, chinezii au încercat să țină piept armatei britanice importând arme moderne. Japonezii și-au construit propria industrie de armament.

Ca o consecință a acestor diferențe inițiale, fiecare țară a reacționat diferit la provocările secolului al XIX-lea, iar Japonia și China au luat-o pe căi spectaculos diferite atunci când s-au confruntat cu perioada critică generată de Revoluția Industrială. În timp ce instituțiile japoneze erau transformate și economia pornea pe calea creșterii rapide, în China, forțele care cereau cu insistență schimbări instituționale nu au fost îndeajuns de puternice, iar instituțiile extractive au continuat să reziste neclintite, în mare măsură, până când s-au schimbat în rău, odată cu revoluția comunistă a lui Mao, din 1949.

RĂDĂCINILE INEGALITĂȚII MONDIALE

Acest capitol și cele trei capitole precedente au spus povestea apariției instituțiilor economice și politice incluzive în Anglia, care au făcut posibilă Revoluția Industrială, și au explicat de ce anumite țări au beneficiat de Revoluția Industrială și au pornit pe calea dezvoltării, în vreme ce altele nu au făcut-o sau, de fapt, au refuzat ferm să permită până și începutul industrializării. Dacă o țară a pornit pe calea industrializării, acest fapt a

depins, în mare măsură, de instituțiile ei. Statele Unite, care au trecut printr-o transformare similară Revoluției glorioase engleze, își dezvoltaseră deja propriul tip de instituții politice și economice incluzive, până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Statele Unite aveau, astfel, să devină prima națiune care a exploatat noile tehnologii sosite de pe vechiul continent și au întrecut în scurt timp Anglia, devenind pionierii industrializării și ai schimbării tehnologice. Australia a urmat o traiectorie asemănătoare către instituțiile incluzive, chiar dacă oarecum mai târziu și mai puțin evident. Cetățenii ei, exact ca și cei din Anglia și din Statele Unite, au fost nevoiți să lupte pentru a câștiga instituții incluzive. Odată ce acestea au fost înființate, Australia a inițiat propriul proces de creștere economică. Australia și Statele Unite au fost capabile să se industrializeze și să se dezvolte rapid, deoarece instituțiile lor relativ incluzive nu au respins noile tehnologii, inovația sau distrugerea creatoare.

Nu la fel au stat lucrurile în majoritatea celorlalte colonii europene. Dinamica lor a fost total inversă celei din Australia și Statele Unite. Absența unei populații indigene sau a resurselor care să fie extrase a făcut ca experiența colonială din Australia și din Statele Unite să fie o chestiune foarte diferită, chiar dacă cetățenii acestor țări au fost nevoiți să lupte din greu pentru drepturile lor politice și pentru instituțiile incluzive. În Molucce, ca în multe alte locuri pe care europenii le-au colonizat în Asia, în Caraibe și în America de Sud, cetățenii nu au avut prea multe șanse să câștige o asemenea luptă. În aceste zone, coloniștii europeni au impus un nou tip de instituții extractive sau au preluat tipul de instituții extractive, oricare ar fi fost acesta, pe care l-au găsit acolo, ca să poată beneficia de resurse prețioase, de la mirodenii și zahăr, până la argint și aur. În multe dintre aceste locuri, au pus în mișcare un ansamblu de schimbări instituționale care au făcut ca apariția instituțiilor incluzive să fie aproape imposibilă. În unele locuri au distrus explicit orice industrie înfloritoare sau oricare instituții economice incluzive existente acolo. Majoritatea acestor locuri au fost împiedicate să beneficieze de industrializare, în secolul al XIX-lea sau chiar în secolul XX.

Dinamica în restul Europei a fost și ea destul de diferită de cea din Australia și Statele Unite. În timp ce Revoluția Industrială din Marea Britanie prindea viteză, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, majoritatea țărilor europene erau conduse de regimuri absolutiste, controlate de monarhi și de aristocrații a

căror principală sursă de venit o reprezentau pământurile și activitățile comerciale privilegiate de care se bucurau datorită barierelor prohibitive. Distrugerea creatoare adusă de procesul industrializării a erodat profiturile comerciale ale conducătorilor și a luat resursele și forța de muncă de pe pământurile lor. Aristocrațiile au pierdut economic în urma industrializării. Mai important, aristocrații au pierdut și politic, întrucât procesul de industrializare a creat neîndoios instabilitate și le-a contestat politic monopolul asupra puterii politice.

Dar tranzițiile instituționale din Marea Britanie și Revoluția Industrială au creat noi oportunități și provocări pentru statele europene. Cu toate că în Europa Occidentală exista absolutism, regiunea cunoscuse, de asemenea, mult din schimbările instituționale prin care trecuse Anglia în mileniul precedent. Dar situația era foarte diferită în Europa de Est, în Imperiul Otoman și în China. Aceste diferențe au contat pentru răspândirea industrializării. Exact ca Moartea Neagră sau ca ascensiunea comerțului transatlantic, perioada critică generată de industrializare a amplificat conflictul omniprezent pentru instituții în multe națiuni europene. Un factor major a fost Revoluția Franceză din 1789. Sfârșitul absolutismului în Franța a deschis drumul instituțiilor incluzive, iar francezii au pornit, în cele din urmă, pe calea industrializării și a creșterii economice rapide. Revoluția Franceză, de fapt, a făcut mai mult decât atât. A exportat instituțiile invadând și reformând forțat instituțiile extractive ale câtorva țări vecine. Astfel, a deschis drumul industrializării nu doar în Franța, ci și în Belgia, Țările de Jos, Elveția și în zone din Germania și Italia. Mai spre est, reacția a fost similară celei de după Moartea Neagră, când, în loc să se prăbușească, feudalismul s-a consolidat. Austro-Ungaria, Rusia și Imperiul Otoman au rămas și mai mult în urmă, din punct de vedere economic, însă monarhiile lor absolutiste au reușit să păstreze puterea până la Primul Război Mondial.

În alte părți ale lumii, absolutismul a fost la fel de viguros ca în Europa de Est. Acest lucru a fost valabil mai ales în China, unde tranziția Ming-Qing a dus la existența unui stat care s-a dedicat construirii unei societăți agrare stabile și care a fost ostil comerțului internațional. Dar au existat și diferențe instituționale care au contat în Asia. Dacă reacția Chinei față de Revoluția Industrială a fost asemănătoare celei a Europei de Est, reacția Japoniei a fost aceeași ca a Europei de Vest. Exact ca în Franța, a fost nevoie de o revoluție pentru schimbarea sistemului, de această dată, o revoluție condusă de nobilii

renegați de pe domeniile Satsuma, Chōshū, Tosa și Hizen. Acești nobili l-au dat jos pe shogun, au inaugurat Restaurația Meiji și au pus Japonia pe calea reformelor instituționale și a creșterii economice.

Am văzut, de asemenea, că absolutismul a fost viguros în Ethiopia cea izolată. În alte părți ale continentului, aceeași forță a comerțului internațional care a încurajat transformarea instituțiilor engleze în secolul al XVII-lea a blocat zone întinse din Africa de Vest și Centrală în instituții extrem de extractive, prin comerțul cu sclavi. Acest lucru a condus la distrugerea societăților din unele locuri și a determinat crearea statelor extractive bazate pe muncă sclavagistă și pe comerțul cu sclavi, în alte locuri.

Dinamica instituțională pe care am descris-o a determinat, în ultimă instanță, ce țări au profitat de marile oportunități existente începând cu secolul al XIX-lea și ce țări nu au reușit să facă asta. Rădăcinile inegalității mondiale, pe care o vedem astăzi, se găsesc în această discrepanță. Cu câteva excepții, țările bogate de astăzi sunt cele care au pornit pe calea procesului industrializării și a schimbării tehnologice începând cu secolul al XIX-lea, iar cele sărace sunt cele care nu au luat-o pe acest drum.

CAPITOLUL 11

CERCUL VIRTUOS

BLACK ACT

Castelul Windsor, situat chiar la vest de Londra, este una dintre marile reședințe regale din Anglia. La începutul secolului al XVIII-lea, castelul era înconjurat de o pădure imensă, plină de căprioare. În 1722, unul dintre administratorii pădurii, Baptist Nunn, a fost implicat într-un conflict violent. Pe 27 iunie, el își amintea:

Blacks au venit noaptea și au tras în mine de trei ori, două gloanțe nimerind în fereastra camerei mele, și [eu] am fost de acord să le plătesc cinci lire sterline la Crowthorne, în data de 30.

Un alt fragment din jurnalul lui Nunn spunea: „O altă surpriză. A apărut un bărbat deghizat, cu un mesaj care amenință cu distrugerea.“

Cine erau acești misterioși Blacks care lansau amenințări, trăgeau în Nunn și cereau bani? Blacks erau grupuri de localnici care aveau fețele „înnegrite“ ca modalitate de camuflare noaptea. Apăreau peste tot în sudul Angliei, în această perioadă, omorând și schilodind căprioare și alte animale, dând foc la căpițele de fân și la hambare și distrugând garduri și helești pentru pești. În aparență era vorba de simple distrugeri, dar nu era chiar așa. Vânătoarea ilegală (braconajul) de căprioare pe pământurile aflate în posesia regelui și a altor membri ai aristocrației se practica de mult timp. În anii 1640, în timpul Războiului Civil, întreaga populație de căprioare de la Castelul Windsor fusese ucisă. După Restaurația din 1660, când Carol al II-lea urcase pe tron, populația de căprioare fusese refăcută. Dar Blacks nu

braconau căprioare doar ca să le mănânce; ei păreau cuprinși de o adevărată frenezie a distrugerii. Cu ce scop?

Un element caracteristic al Revoluției glorioase din 1688 îl constituie natura pluralistă a intereselor reprezentate în Parlament. Nici un grup dintre comercianții, industriașii, din mica nobilime sau dintre aristocrații aliați cu Wilhelm de Orania și apoi cu monarhii de Hanovra, care i-au urmat reginei Anna, în 1714, nu a fost îndeajuns de puternic pentru a-și impune voința unilateral.

Tentativele de restaurare a dinastiei Stuart au continuat aproape tot secolul al XVIII-lea. După moartea lui Iacob al II-lea, în 1701, fiul lui, James Francis Edward Stuart, „Bătrânul Pretendent", a fost recunoscut ca moștenitorul legitim al Coroanei engleze de către Franța, Spania, de papă și de susținătorii dinastiei Stuart din Anglia și Scoția, așa-numiții iacobiți. În 1708, Bătrânul Pretendent a încercat să recupereze tronul cu sprijinul trupelor franceze, însă nu a reușit. În deceniile care au urmat, au avut loc câteva revolte ale iacobiților, inclusiv unele de proporții, în 1715 și 1719. În 1745–1746, fiul Bătrânului Pretendent, Charles Edward Stuart, „Tânărul Pretendent", a încercat să recupereze tronul, însă armata lui a fost înfrântă de către armata britanică.

Partidul Whig care, după cum am văzut, a fost fondat în anii 1670, pentru a reprezenta noile interese comerciale și economice, a fost principala organizație din spatele Revoluției glorioase și a dominat Parlamentul, din 1714 până în 1760. Odată ajunși la putere, liberalii au fost tentați să se folosească de poziția lor nou dobândită pentru a încălca drepturile altora, ca să prindă doi iepuri deodată. Nu erau cu nimic diferiți de regii Stuart, însă puterea le era departe de a fi absolută. Ea era limitată atât de grupurile rivale din Parlament, în mod deosebit de Partidul Tory (Conservator), care fusese format pentru a se opune liberalilor, și chiar de acele instituții pe care ei se luptaseră să le înființeze pentru a consolida Parlamentul și a împiedica apariția unui nou absolutism și revenirea dinastiei Stuart. Natura pluralistă a societății, care s-a născut din Revoluția glorioasă, a însemnat și că populația, în general, chiar și cei fără o reprezentare formală în Parlament, fusese învestită cu putere, iar acțiunile grupurilor de Blacks au reprezentat

tocmai o reacție a oamenilor de rând la faptul că simțeau abuzul de putere al liberalilor.

Cazul lui William Cadogan, un general care se făcuse remarcat în războiul spaniol de secesiune, dintre 1701 și 1714, și în reprimarea revoltelor iacobiților, ilustrează tipul de încălcare a drepturilor oamenilor de rând de către liberali. George I l-a făcut pe Cadogan baron, în 1716, și apoi conte, în 1718. El a fost, de asemenea, membru influent în Consiliul de Regență al Judecătorilor Curții de Apel, care dirija principalele treburi ale statului, și a fost comandant suprem în exercițiu. A cumpărat o proprietate de aproximativ 1 000 de acri la Caversham, la aproximativ 32 km vest de Windsor. Acolo a construit o casă grandioasă și grădini impresionante și a amenajat un parc de 240 de acri, populându-l cu căprioare. Totuși, această proprietate a prins formă prin încălcarea drepturilor celor din vecinătate. Oamenii au fost evacuați, iar drepturile lor tradiționale de a paște animalele și de a strânge turbă și lemne de foc au fost anulate. Cadogan a stârnit furia grupurilor de Blacks. Pe 1 ianuarie 1722, și din nou în iulie, parcul a fost atacat de către Blacks călare și înarmați. În primul atac au fost omorâte 16 căprioare. Contele Cadogan nu a fost singurul afectat. Moșiile multor proprietari și politicieni de seamă au fost atacate de către Blacks.

Guvernul Whig nu avea de gând să accepte așa ceva fără a replica. În mai 1723, Parlamentul a aprobat Black Act, care a definit un număr de 50 de noi infracțiuni speciale care se pedepseau prin spânzurare. Black Act a stabilit ca infracțiune nu doar posesia de arme, ci și înnegrirea feței. Legea a fost, de fapt, amendată în scurt timp pentru ca activitatea de blacking să fie pedepsită prin spânzurare. Elitele Whig au implementat legea cu entuziasm. Baptist Nunn a înființat o rețea de informatori în Pădurea Windsor, care să descopere identitatea atacatorilor. În scurtă vreme, câțiva au fost arestați. Tranziția de la arest la spânzurătoare ar fi trebuit să fie o treabă simplă. La urma urmelor, Black Act fusese deja adoptată, liberalii conduceau Parlamentul, Parlamentul conducea țara, iar grupurile de Blacks acționau în opoziție directă cu interesele unor liberali puternici. Până și sir Robert Walpole, secretar de stat, apoi prim-ministru – și, asemenea lui Cadogan, un alt membru influent în Consiliul de Regență al Judecătorilor Curții de Apel – a fost implicat. El avea un interes legitim în ceea ce privește Richmond Park, din sud-vestul Londrei, care fusese scos din domeniul public de către

Carol I. Acest parc încălca, de asemenea, drepturile tradiționale ale localnicilor de a-și paște animalele, de a vâna iepuri și de a strânge lemne de foc. Dar se pare că aceste drepturi nu au fost anulate destul de ferm, iar păscutul și vânătoarea au continuat, până când Walpole a aranjat ca fiul lui să devină administratorul parcului. În acest timp, parcul a fost închis, s-a construit un nou zid și s-au instalat capcane pentru oameni. Lui Walpole îi plăcea să vâneze căprioare și avea o căsuță construită special pentru el la Houghton, în parc. Animozitatea localnicilor a fost imediat stârnită.

În 10 noiembrie 1724, un localnic din afara parcului, John Huntridge, a fost acuzat că ajutase hoții de căprioare și indivizi cunoscuți ca făcând parte din grupul Black, infracțiune pedepsită cu spânzurătoarea. Acuzarea lui Huntridge a venit direct de sus, fiind inițiată de către Consiliul de Regență al Judecătorilor Curții de Apel, care era dominat de Walpole și Cadogan. Cadogan a mers până într-acolo încât a strâns el însuși dovezi privitoare la acuzația adusă lui Huntridge de la un informator, Richard Blackburn. Condangarea ar fi trebuit să fie concluzia inevitabilă, însă nu a fost. În urma unui proces de opt sau nouă ore, juriul l-a găsit nevinovat pe Huntridge, în parte din motive procedurale, întrucât existaseră nereguli în felul în care fuseseră adunate probele.

Nu toți cei din grupurile de Blacks sau dintre cei care simpatizau cu ei au fost la fel de norocoși ca Huntridge. Cu toate că și alții au fost achitați sau condangările le-au fost comutate, mulți au fost spânzurați sau deportați în colonia penitenciară preferată atunci, America de Nord; reglementarea a rămas, de fapt, în codul de legi până la anularea ei din 1824. Totuși, victoria lui Huntridge este remarcabilă. Juriul nu era alcătuit din egali de-ai lui Huntridge, ci din importanți proprietari de pământ și din mica nobilime, care ar fi trebuit să simpatizeze cu Walpole. Dar secolul al XVII-lea, în care Curtea Înstelată dădea, pur și simplu, ascultare doleanțelor monarhilor din dinastia Stuart, acționând ca un instrument fățiș de represiune a oponenților lor, regii putând demite judecătorii ale căror decizii nu le plăceau, trecuse. Acum, liberalii erau obligați să se supună domniei legii, principiului că legile nu trebuie aplicate selectiv sau arbitrar și că nimeni nu se află deasupra lor.

Evenimentele din jurul Black Act arată că Revoluția glorioasă adusese cu ea domnia legii și că această noțiune era mai puternică în Anglia și Marea Britanie, iar elitele erau cu mult mai constrânse de aceasta decât își imaginaseră vreodată. Dar, domnia legii nu este același lucru cu guvernarea prin lege. Chiar dacă liberalii puteau aproba o lege nedreaptă, represivă, care să înlăture obstacolele din partea oamenilor de rând, ei erau nevoiți să se lupte cu niște constrângeri suplimentare din cauza domniei legii. Legea lor a violat drepturile pe care Revoluția glorioasă și schimbările din instituțiile politice, care au urmat mai apoi, le stabiliseră deja pentru toată lumea, demolând drepturile „divine“ ale regilor și privilegiile elitelor. Domnia legii a presupus că elitele și nonelitele deopotrivă aveau să opună rezistență implementării ei.

Din perspectivă istorică, domnia legii este un concept foarte ciudat. De ce ar trebui ca legile să se aplice în mod egal tuturor? Dacă regele și aristocrații au putere politică și restul nu, este firesc ca orice îi este permis regelui și aristocrației să îi fie interzis și să îi aducă pedeapsă restului populației. Într-adevăr, domnia legii nu poate fi imaginată în cadrul instituțiilor politice absolutiste. Ea este o creație a instituțiilor politice pluraliste și a coalițiilor vaste care sprijină un asemenea pluralism. Abia când mai mulți indivizi și grupuri pot lua parte la decizii, iar puterea politică este împărțită egal, ideea ca toți să fie tratați imparțial începe să aibă sens. La începutul secolului al XVIII-lea, Anglia devenea îndeajuns de pluralistă, iar elitele liberale aveau să descopere că, încorporate în noțiunea de domnie a legii, legile și instituțiile aveau să le constrângă și pe ele.

Dar, de ce au respectat liberalii și parlamentarii asemenea constrângeri? De ce nu și-au folosit controlul asupra Parlamentului și al statului ca să forțeze o aplicare intransigentă a legii Black Act și să anuleze deciziile tribunalelor, atunci când acestea nu erau așa cum voiau ei? Răspunsul dezvăluie multe lucruri referitoare la natura Revoluției glorioase – de ce nu a înlocuit doar un absolutism învechit cu o versiune mai nouă a acestuia –, la legătura dintre pluralism și domnia legii și la dinamica cercurilor virtuoase. După cum am văzut în capitolul 7, Revoluția glorioasă nu a constat doar în înlocuirea unei elite cu o alta, ci a fost o revoluție a unei coaliții vaste, alcătuite din mica nobilime, din comercianți și din meșteșugari, precum și din grupuri de liberali și conservatori, împotriva absolutismului. Apariția

instituțiilor politice pluraliste a fost o consecință a acestei revoluții. Domnia legii a apărut și ea ca un derivat al acestui proces. Dat fiind că la masa puterii s-au aflat multe grupuri, a fost firesc ca acestea să facă în așa fel încât legile și constrângerile să se aplice tuturor, ca nu cumva un grup să înceapă să acumuleze prea multă putere și să submineze, în ultimă instanță, chiar fundamentele pluralismului. Astfel, ideea că existau limitări și constrângeri asupra conducătorilor, esența domniei legii, a făcut parte din logica pluralismului generat de vasta coaliție care a format opoziția față de absolutismul dinastiei Stuart.

În această lumină, nu ar trebui să fie o surpriză că principiul domniei legii, asociat cu ideea că monarhii nu aveau drepturi divine, a fost, de fapt, un argument-cheie împotriva absolutismului dinastiei Stuart. După cum afirma istoricul britanic E.P. Thompson, în lupta împotriva monarhilor Stuart:

S-au depus eforturi uriașe... pentru a proiecta imaginea unei clase conducătoare care era ea însăși supusă domniei legii, și a cărei legitimitate se baza pe echitatea și pe universalitatea acelor forme legale. Iar conducătorii au fost, în sens riguros, de voie sau de nevoie, prizonierii propriei retorici; au jucat jocuri de putere după niște reguli care le-au convenit, dar nu au putut încălca acele reguli, altminteri tot jocul ar fi fost ratat.

Ratarea jocului ar fi destabilizat sistemul și ar fi deschis calea către absolutismul unui grup din vasta coaliție sau chiar ar fi riscat revenirea la putere a dinastiei Stuart. Folosind cuvintele lui Thompson, ceea ce a făcut ca Parlamentul să aibă rețineri față de crearea unui nou absolutism a fost faptul că

dacă legea este dată la o parte, prerogativa regală... ar putea avea efecte asupra proprietăților și vieții lor.

Mai mult,

a fost ceva inerent naturii înseși a mijlocului pe care ei [acei aristocrați, comercianți etc. care s-au opus Coroanei] îl aleseseră pentru propria apărare, că acesta nu putea fi păstrat spre folosul exclusiv al propriei clase. Legea, în forma și tradițiile ei, a impus principii de echitate și de universalitate care... trebuiau să fie extinse asupra oamenilor de toate felurile și de toate rangurile.

Odată adoptată, noțiunea de domnie a legii nu doar că a restricționat absolutismul, ci a și creat un fel de cerc virtuos: dacă legile se aplicau în mod egal tuturor, atunci nici un individ și nici un grup, nici măcar Cadogan sau Walpole, nu se putea ridica deasupra legii, iar oamenii de rând acuzați de încălcarea proprietății private aveau, totuși, dreptul la un proces corect.

Am văzut cum apar instituțiile economice și politice incluzive. Dar de ce rezistă ele în timp? Istoria legii Black Act și limitele impuse aplicării ei ilustrează cercul virtuos, un proces puternic de feedback pozitiv, care păstrează aceste instituții în ciuda tentativelor de a le submina și, de fapt, pune în mișcare forțe care produc un grad mai mare de incluziune. Logica cercurilor virtuoase izvorăște, în parte, din faptul că instituțiile incluzive se bazează pe constrângeri asupra exercitării puterii și pe distribuirea pluralistă a puterii politice în societate, încorporată în domnia legii. Capacitatea unui grup de a-și impune voința asupra altora, fără vreo constrângere, chiar dacă acei „alții“ sunt cetățeni de rând, așa cum era Huntridge, pune în pericol tocmai acest echilibru. Dacă el ar fi fost suspendat temporar, în cazul țăranilor care protestaseră împotriva elitelor ce atentaseră la pământurile lor, ce garanție ar mai fi existat că nu ar fi fost suspendat din nou? Și, cu următoarea ocazie când ar fi fost suspendat, ce ar fi împiedicat Coroana și aristocrația să ia înapoi ceea ce câștigaseră comercianții, oamenii de afaceri și mica nobilime, în jumătatea de secol care abia se scursese? De fapt, următoarea dată când ar fi fost suspendat, probabil că întregul proiect al pluralismului s-ar fi spulberat, pentru că un grup restrâns de interese ar fi preluat controlul în defavoarea coaliției extinse. Sistemul politic nu ar fi riscat așa ceva. Dar acest lucru a făcut ca pluralismul și domnia legii, pe care o presupunea acesta, să fie trăsături durabile ale instituțiilor politice britanice. Și vom vedea că, odată ce s-au pus bazele pluralismului și ale

domniei legii, a existat o cerere pentru și mai mult pluralism și pentru o participare mai largă la procesul politic.

Cercul virtuos ia naștere nu doar din logica inerentă a pluralismului și a domniei legii, ci apare și pentru că instituțiile politice incluzive tind să sprijine instituțiile economice incluzive. Acest lucru determină, apoi, o distribuție mai echitabilă a veniturilor, acordând putere unui segment important din societate și instituind o egalitate mai mare de șanse. Aceasta limitează sfera avantajelor pe care le poate obține cineva prin uzurparea puterii politice și scade motivațiile de a restaura instituțiile politice extractive. Acești factori au avut un rol important în apariția instituțiilor politice cu adevărat democratice din Anglia.

Pluralismul creează, de asemenea, un sistem mai deschis și permite dezvoltarea unei prese independente, încurajând grupurile care sunt interesate de rezistența instituțiilor incluzive să conștientizeze și să se organizeze împotriva amenințărilor la adresa acestor instituții. Este extrem de semnificativ faptul că statul englez a încetat să cenzureze presa după 1688. Presa a jucat un rol aproape la fel de important în emanciparea populației, în general, și în persistența cercului virtuos al dezvoltării instituționale în Statele Unite, după cum vom vedea în acest capitol.

Dacă cercul virtuos înclină balanța în favoarea instituțiilor incluzive, această tendință nu este nici inevitabilă, nici ireversibilă. Atât în Anglia, cât și în Statele Unite, instituțiile economice și politice incluzive au avut de înfruntat multe provocări. În 1745, Tânărul Pretendent a ajuns până la Derby, la numai 161 de kilometri de Londra, cu o armată, ca să desființeze instituțiile create în timpul Revoluției glorioase. Dar a fost înfrânt. Mai importante decât provocările din afară au fost provocările potențiale din interior care ar fi putut, de asemenea, să ducă la destrămarea instituțiilor incluzive. După cum am văzut în contextul Masacrului de la Peterloo, din Manchester, în 1819, și după cum vom vedea mai detaliat în cele ce urmează, elitele politice britanice s-au gândit să folosească represiunea ca să evite necesitatea de a deschide mai mult sistemul politic, dar s-au retras la timp, când se aflau deja pe marginea prăpastiei. În mod similar, instituțiile economice și politice incluzive din Statele Unite au întâmpinat provocări serioase, care, teoretic, ar fi putut să le înfrângă, dar nu au avut

succes. Și, desigur, nu era prestabilit că aceste provocări aveau să fie înfrânte. Faptul că instituțiile incluzive britanice și americane au supraviețuit și au devenit considerabil mai puternice în timp se datorează nu doar cercului virtuos, ci și efectului traiectoriei contingente a istoriei.

MARȘUL LENT AL DEMOCRAȚIEI

Reacția față de Black Act le-a arătat britanicilor de rând că aveau mai multe drepturi decât crezuseră până atunci. Ei își puteau apăra drepturile tradiționale și interesele economice la tribunale și în Parlament, prin folosirea petițiilor și prin lobby. Dar acest pluralism nu dăduse încă naștere democrației efective. Majoritatea adulților de sex masculin nu puteau vota; nici femeile nu aveau acest drept; și existau multe nedreptăți în structurile democratice existente. Toate acestea aveau să se schimbe. Cercul virtuos al instituțiilor incluzive nu doar că menține ceea ce s-a dobândit deja, ci și deschide calea către un grad mai mare de incluziune. Elita britanică a secolului al XVIII-lea nu a avut șanse să își mențină dominația asupra puterii politice fără niște provocări serioase. Această elită venise la putere contestând dreptul divin al regilor și deschizând poarta participării poporului la viața politică, însă, ulterior, a acordat acest drept doar unui grup restrâns. A fost doar o problemă de timp până când o parte tot mai mare din populație și-a cerut dreptul de a participa la procesul politic. Și, în anii premergători anului 1831, a ajuns să și participe la acesta.

În primele trei decenii ale secolului al XIX-lea, au avut loc mai multe tulburări sociale în Anglia, în general ca reacție la inechitățile economice tot mai mari și la solicitările maselor de a avea drepturi pentru o reprezentare politică mai mare. Revoltele ludiților din 1811–1816, când muncitorii s-au opus introducerii noilor tehnologii despre care credeau că aveau să le reducă salariile, au fost urmate de rebeliuni care cereau în mod explicit, drepturi politice, de Revoltele de la Spa Fields din 1816, în Londra, și de Masacrul de la Peterloo din 1819, în Manchester. În timpul Revoltelor lui Swing, din 1830, agricultorii au protestat împotriva scăderii standardelor de viață, precum și împotriva introducerii de noi tehnologii. Între timp, în 1830, la Paris a izbucnit Revoluția din Iulie. Începea să se formeze un consens între elite că nemulțumirile ajungeau la un punct culminant, și

singurul mod de a dezamorsa tulburările sociale și de a opri extinderea revoluțiilor era acela de a îndeplini cererile maselor și de a iniția reforme parlamentare.

Nu a fost, deci, o surpriză că alegerile din 1831 au fost preocupate, în general, de o singură temă: reforma politică. Liberalii, la aproape 100 de ani după sir Robert Walpole, au fost mult mai receptivi la dorințele omului de rând și au organizat campanii pentru extinderea drepturilor de vot. Dar aceasta a însemnat doar o creștere minoră a electoratului. Sufragiul universal, chiar și numai pentru bărbați, nu era o opțiune. Liberalii au câștigat alegerile și liderul lor, contele Grey, a devenit prim-ministru. Contele Grey nu era un radical – chiar dimpotrivă. El și liberalii au impulsionat îndeplinirea reformelor nu pentru că erau de părere că un bazin electoral mai mare era mai echitabil sau pentru că voiau să împartă puterea. Democrația britanică nu a fost un dar al elitei. Ea a fost, în mare măsură, dobândită de către mase care, prin procesele politice desfășurate în Anglia și în restul Marii Britanii, în ultimele câteva secole, se emancipaseră. Ele fuseseră încurajate de schimbările din natura instituțiilor politice, schimbări descătușate de Revoluția glorioasă. Reformele au fost aprobate deoarece elita a considerat că reprezentau singurul mod de a-și asigura continuitatea la conducere, chiar dacă într-o formă întru câtva diminuată. Contele Grey enunța foarte clar acest lucru în discursul lui celebru, ținut în fața Parlamentului, în favoarea reformei politice:

Nimeni nu este mai categoric împotriva alegerilor parlamentare anuale, a sufragiului universal și a votului secret decât mine. Scopul meu nu este acela de a favoriza, ci de a pune capăt unor asemenea speranțe și proiecte... Principiul reformei mele este, ... reforma cu scopul de a păstra, și nu de a demola, pentru a preveni necesitatea revoluției.

Masele nu voiau doar votul de dragul votului, ci voiau să aibă un loc la masă ca să își poată apăra interesele. Acest lucru a fost înțeles foarte bine de mișcarea cartistă, care a condus campania pentru sufragiul universal după 1838, luându-și numele după adoptarea Cartei Poporului, numită astfel pentru a sugera paralela cu Magna Carta. Cartistul J.R. Stephens explica de ce sufragiul universal, și votul pentru toți cetățenii, era esențial pentru mase:

Chestiunea sufragiului universal... este o problemă esențială, o problemă de bază... prin sufragiu universal vreau să spun că fiecare muncitor din ținut are dreptul la o haină bună cu care să se îmbrace, la pălărie bună pe cap, la un acoperiș solid care să îi acopere casa, la o cină hrănitoare pe masă.

Stephens înțelesese bine că sufragiul universal era modul cel mai bun de a acorda mai multă putere maselor britanice și de a garanta muncitorului o haină, o pălărie, un acoperiș și o cină bună.

În ultimă instanță, contele Grey a izbutit, deopotrivă, să asigure aprobarea Primei Reforme Electorale și să destindă atmosfera revoluționară, fără să facă progrese importante în privința dreptului de vot universal. Reformele din 1832 au fost modeste, dublând doar electoratul, de la 8% la aproximativ 16% din populația adultă de sex masculin (cam între 2% și 4% din totalul populației). Reformele au eliminat și burgurile putrede și au oferit reprezentare independentă noilor orașe în curs de industrializare, ca Manchester, Leeds și Sheffield. Dar ele au lăsat, în continuare, multe probleme nerezolvate. Astfel, în curând, au apărut mai multe solicitări pentru drepturi de vot extinse și mai multe tulburări sociale. Ca reacție, s-au făcut mai multe reforme.

De ce au capitulat elitele britanice în fața cererilor? De ce a crezut contele Grey că reforma parțială – într-adevăr, foarte parțială – era singurul mod de menținere a sistemului? De ce au fost nevoite elitele să accepte răul cel mai mic dintre două rele, reforma sau revoluția, decât să păstreze puterea fără vreo reformă? Nu ar fi putut să facă, pur și simplu, ceea ce au făcut conchistadorii spanioli în America de Sud, ce aveau să facă monarhii austro-ungar și rus, în următoarele câteva decenii, când cererile pentru reforme au ajuns și în acele ținuturi, și ce au făcut britanicii înșiși în Caraibe și în India: să folosească forța ca să reducă la tăcere cererile? Răspunsul la această întrebare se află în cercul virtuos. Schimbările economice și politice care avuseseră deja loc în Marea Britanie au făcut ca folosirea forței pentru a reduce la tăcere aceste cereri să fie deopotrivă neatractivă pentru elită și tot mai nerealistă. Așa cum scria E.P. Thompson:

Când conflictele din 1790–1832 au anunțat că acest echilibru se schimbase, conducătorii Angliei s-au văzut confruntați cu alternative alarmante. Fie să se dispenseze de domnia legii, să demonteze structurile constituționale bine puse la punct, să își anuleze propria retorică și să conducă prin forță; fie să se supună propriilor legi și să renunțe la hegemonia lor... au mers șchiopătând în prima direcție. Dar, în cele din urmă, în loc să își strice imaginea de sine și să abandoneze 150 de ani de legalitate constituțională, au ales să se supună legii.

Altfel spus, aceleași forțe care au determinat elita britanică să nu dorească să demoleze domnia legii, în timpul aplicării Black Act, au determinat-o, de asemenea, să se abțină de la represiune și de la a conduce prin forță, ceea ce ar fi pus din nou în pericol stabilitatea întregului sistem. Dacă subminarea legii în încercarea de a aplica Black Act ar fi slăbit sistemul pe care comercianții, oamenii de afaceri și mica nobilime îl construiseră în timpul Revoluției glorioase, instaurarea unei dictaturi represive, în 1832, l-ar fi subminat complet. De fapt, organizatorii protestelor pentru reforma parlamentară erau perfect conștienți de importanța domniei legii și de ceea ce a simbolizat ea pentru instituțiile politice britanice de-a lungul acestei perioade. Au folosit retorica ei tocmai pentru a lămuri acest punct. Una dintre primele organizații care au cerut reforma parlamentară s-a numit Hampden Club, după parlamentarul care îi opusese primul rezistență lui Carol I în problema impozitului pe corăbii, un eveniment decisiv care a dus la prima mare răscoală împotriva absolutismului dinastiei Stuart, așa cum am văzut în capitolul 7.

A existat, de asemenea, un feedback pozitiv dinamic între instituțiile economice și politice incluzive, care a făcut atractiv un asemenea plan de acțiune. Instituțiile economice incluzive au favorizat dezvoltarea piețelor incluzive, determinând o alocare mai eficientă a resurselor, o mai mare încurajare în vederea dobândirii de educație și de competențe, și mai multe inovații în tehnologie. Toate aceste forțe se aflau în joc în Anglia, în 1831. Limitarea cererilor populare și desființarea instituțiilor politice incluzive ar fi anulat și aceste câștiguri, iar elitele care s-ar fi opus unei mai mari democratizări și unei mai vaste incluziuni s-ar fi putut trezi fără averi în urma acestei distrugeri.

Un alt aspect al acestui feedback pozitiv este faptul că, în cadrul instituțiilor economice și politice incluzive, controlul puterii a devenit mai puțin important. În Austro-Ungaria și în Rusia, după cum am văzut în capitolul 8, monarhii și aristocrația aveau mult de pierdut de pe urma industrializării și a reformei. În schimb, în Anglia, la începutul secolului al XIX-lea, grație dezvoltării instituțiilor economice incluzive, miza era mult mai mică: nu existau iobagi, coerciția pe piața forței de muncă era relativ redusă și puține monopoluri erau protejate prin bariere de acces. Pentru elita britanică, așadar, era cu mult mai puțin important să țină cu dinții de putere.

Logica cercului virtuos însemna și că astfel de măsuri represive erau tot mai nerealiste, din nou datorită feedbackului pozitiv dintre instituțiile economice și politice incluzive. Instituțiile economice incluzive determină o distribuție mai echitabilă a resurselor decât instituțiile extractive. Ca atare, ele acordă putere cetățenilor, în general, și generează, astfel, o mai mare egalitate de șanse, chiar și atunci când se ajunge la o luptă pentru putere. Aceasta face din înfrângerea voinței maselor un lucru mai dificil pentru un grup restrâns de elite decât să cedeze la cererile lor, sau cel puțin la unele dintre ele. Instituțiile incluzive britanice declanșaseră deja și Revoluția Industrială, iar Marea Britanie era extrem de urbanizată. Folosirea represiunii împotriva unui grup urban, concentrat și emancipat și care se organizase parțial ar fi fost o acțiune mult mai dificilă decât reprimarea răscoalelor țărănești sau ale iobagilor legați de pământ.

Cercul virtuos, așadar, a adus Angliei prima reformă electorală, în 1832. Dar acesta a fost numai începutul. Mai era încă drum lung de parcurs până la democrația reală, deoarece, în 1832, elita oferise doar atât cât credea că era nevoită să ofere, nimic mai mult. Chestiunea reformei parlamentare a fost preluată de către mișcarea cartistă, a cărei Cartă a Poporului, din 1838, includea următoarele clauze:

Un vot pentru fiecare bărbat în vârstă de 21 de ani, întreg la minte, și care nu are nici o condangare pentru infracțiune.

Votul secret – Pentru protejarea alegătorului în timp ce își exercită dreptul de vot.

Nu se pune nici o condiție privitoare la proprietate pentru membrii Parlamentului, permițând astfel circumscripțiilor electorale să aleagă pe cine vor, fie că este bogat sau sărac.

Plata membrilor, permițând astfel unui meșteșugar cinstit, unui muncitor sau oricărei alte persoane să deservească o circumscripție, atunci când persoana respectivă este luată de la treburile sale pentru a servi interesele țării.

Circumscripții egale, care să asigure reprezentare egală pentru un număr egal de electori, în loc să permită circumscripțiilor mici să atragă voturile celor mari.

Alegeri parlamentare anuale, introducând astfel cea mai eficientă măsură de control împotriva mituirii și a intimidării, întrucât, dacă o circumscripție ar putea fi cumpărată o dată la șapte ani (chiar și cu votul secret), nimeni nu își permite să cumpere o circumscripție (în cadrul unui sistem de vot universal) la fiecare douăsprezece luni; și pentru că membrii, atunci când sunt aleși numai pentru un an, nu își pot sfida și trăda alegătorii așa cum fac acum.

Prin „vot“, ei se refereau la votul secret și la sfârșitul sistemului de vot deschis, care facilitase cumpărarea voturilor și intimidarea alegătorilor.

Mișcarea cartistă a organizat o serie de proteste de masă și, în toată această perioadă, Parlamentul a dezbătut permanent posibilitatea continuării reformelor. Deși cartiștii au dispărut ca grup, după 1848, ei au fost urmați de Uniunea Națională pentru Reforma Electorală, fondată în 1864, și de Liga pentru Reforma Electorală, care a fost fondată în 1865. În iulie 1866, revoltele de anvergură din Hyde Park pentru reforma electorală au adus din nou subiectul în fruntea agendei politice. Această presiune a dat naștere unor avantaje neașteptate care au luat forma celei de-a doua reforme electorale din 1867, prin care numărul total al electoratului s-a dublat, iar votanții din clasa muncitoare au devenit majoritari în toate circumscripțiile urbane. La scurt timp după aceea, s-a introdus votul secret și s-au luat măsuri pentru eliminarea practicilor electorale corupte, ca „oferirea de bunuri“ (practic, cumpărarea voturilor, votantul primind, în schimb, diverse bunuri, de obicei, bani, mâncare sau alcool). Electoratul s-a dublat din nou

la cea de-a treia reformă electorală din 1884, când 60% din bărbații adulți au primit drept de vot. După Primul Război Mondial, Legea reprezentării populare, din 1918, a acordat drept de vot tuturor bărbaților cu vârsta peste 21 de ani și femeilor cu vârsta peste 30 de ani, care plăteau taxe sau erau căsătorite cu contribuabili. În cele din urmă, toate femeile au primit drept de vot în condiții de egalitate cu bărbații, în 1928. Măsurile din 1918 au fost negociate în timpul războiului și au reflectat schimbul reciproc dintre guvern și clasa muncitoare, de care a fost nevoie pentru a lupta pe front și pentru a produce muniție. Guvernul a ținut, probabil, seama și de radicalismul Revoluției Ruse.

În paralel cu dezvoltarea treptată a unor instituții politice mai incluzive s-a remarcat o orientare către instituții economice chiar mai incluzive. O consecință majoră a primei reforme electorale a fost anularea Legilor cerealelor, în 1846. După cum am văzut în capitolul 7, Legile cerealelor interziceau importul de grâne și de cereale, menținând prețurile acestora la nivel ridicat și asigurând profituri avantajoase pentru marii proprietari de pământ. Noii parlamentari din Manchester și Birmingham voiau porumb ieftin și salarii mici. Au câștigat, iar proprietarii de pământ au suferit o înfrângere grea.

Schimbările în privința electoratului și a altor dimensiuni ale instituțiilor politice, care au avut loc în cursul secolului al XIX-lea, au fost urmate de reforme suplimentare. În 1871, prim-ministrul liberal Gladstone a deschis administrația de stat controlului public, transformând-o într-un sistem organizat pe baze meritocratice și, astfel, continuând procesul centralizării politice și al creării instituțiilor de stat, care începuse în perioada Tudorilor. În această perioadă, guvernele liberal și conservator au introdus un număr considerabil de legi privitoare la piața forței de muncă. De exemplu, Legile angajatorilor și ale angajaților care le permiteau primilor să folosească legea pentru a limita mobilitatea muncitorilor, au fost anulate, modificând natura relațiilor de muncă în avantajul muncitorilor. Între 1906–1914, Partidul Liberal, sub conducerea lui H.H. Asquith și a lui David Lloyd George, a început să folosească statul pentru a furniza mult mai multe servicii publice, inclusiv asigurări de sănătate și de șomaj, pensii finanțate de guvern, salarii minime și un angajament de impozitare redistributivă. Ca rezultat al acestor schimbări fiscale, taxele, ca proporție din produsul național, au crescut mai

mult decât dublu în ultimele trei decenii ale secolului al XIX-lea și apoi s-au dublat iar, în primele trei decenii ale secolului XX. Sistemul de taxare a devenit și el mai „progresiv“, astfel încât oamenii mai bogați purtau o povară mai grea.

Între timp, sistemul educațional, care înainte fie fusese în primul rând pentru elite, administrat de confesiunile religioase, fie solicitase taxe de la săraci, a devenit mai accesibil pentru mase; Legea Educației din 1870 a plasat pentru prima dată în responsabilitatea guvernului asigurarea educației permanente pentru toată lumea. Educația a devenit gratuită în 1891. În 1893, s-a stabilit ca învățământul să fie obligatoriu până la vârsta de 11 ani. În 1899 vârsta a fost ridicată la 12 ani și s-au introdus clauze speciale pentru copiii din familii nevoiașe. Drept rezultat al acestor schimbări, proporția elevilor de zece ani înscriși la școală, care se afla la un dezolant 40% în 1870, a crescut la 100%, în 1900. În fine, Legea Educației din 1902 a determinat o creștere considerabilă a resurselor pentru școli și a introdus gimnaziile, care ulterior au pus bazele învățământului secundar în Marea Britanie.

De fapt, exemplul britanic, o ilustrare a cercului virtuos al instituțiilor incluzive, este un exemplu de „cerc virtuos gradual“. Schimbările politice au mers negreșit în direcția unor instituții politice mai incluzive și au fost rezultatul solicitărilor maselor care dobândiseră putere. Dar și acestea au fost treptate. În fiecare deceniu se făcea încă un pas, uneori mai mic, alteori mai mare, către democrație. Au existat conflicte de fiecare dată și rezultatul fiecărui conflict a fost contingent. Dar cercul virtuos a creat forțe care au redus mizele păstrării cu orice preț a puterii. A stimulat, de asemenea, domnia legii, făcând mai dificilă utilizarea forței împotriva celor care cereau exact ceea ce aceste elite ceruseră ele însele de la monarhii dinastiei Stuart. A devenit mai puțin probabil ca acest conflict să se transforme într-o revoluție totală și mai probabil să se încheie în favoarea unei mai mari incluziuni. Acest tip de schimbare treptată are un mare merit. Este mai puțin amenințătoare pentru elită decât răsturnarea totală a sistemului. Fiecare pas este mic și pare mai rezonabil pentru elită să cedeze la o cerere mică decât să genereze o criză de proporții. Acest lucru explică parțial cum a fost anulată Legea cerealelor fără a întâmpina împotriviri serioase. În 1846, proprietarii de pământ nu mai puteau controla legislația în Parlament.

Acesta a fost unul din rezultatele primei reforme electorale. Totuși, dacă în 1832 extinderea electoratului, reforma burgurilor putrede și anularea Legilor cerealelor ar fi fost toate puse pe masă, proprietarii funciari ar fi opus mult mai multă rezistență. Faptul că s-au făcut mai întâi reforme politice limitate și că anularea Legilor cerealelor a fost pusă pe agendă abia mai târziu a dezamorsat conflictul.

Schimbarea treptată a împiedicat, de asemenea, incursiunile pe teritorii necunoscute. Răsturnarea violentă a sistemului presupune că trebuie construit ceva complet nou în locul a ceea ce a fost înlăturat. Așa au stat lucrurile în cazul Revoluției Franceze, când prima experiență a democrației a dus la teroare și pe urmă iar la monarhie, de două ori, înainte de a ajunge, în cele din urmă, la a Treia Republică Franceză, în 1870. Așa au stat lucrurile în cazul Revoluției Ruse, unde dorințele multora de a pune bazele unui sistem mai echitabil decât cel din Imperiul Rus au condus la dictatura unui partid care a fost mult mai violentă, mai sângeroasă și mai coruptă decât aceea pe care o înlocuise. Reforma graduală era dificilă în aceste societăți tocmai pentru că le lipsea pluralismul și erau extrem de extractive. Pluralismul care s-a născut din Revoluția glorioasă și domnia legii pe care acesta a întemeiat-o au fost cele care au făcut schimbarea graduală posibilă și dezirabilă în Marea Britanie.

Analistul conservator englez Edmund Burke, oponent declarat Revoluției Franceze, scria în 1790: „Oricine se avântă să dărâme un edificiu, care a funcționat timp de secole într-o manieră tolerabilă, sau să-l reconstruiască, fără a avea în fața ochilor modele și proiecte consfințite, trebuie să facă aceste lucruri cu mare prudență“. Priveliștea de ansamblu a lui Burke era greșită. Revoluția Franceză dărâmase un edificiu putred și deschisese calea către instituțiile incluzive nu numai în Franța, ci aproape peste tot în Europa Occidentală. Dar avertismentul lui Burke nu fusese complet incorect. Procesul gradual al reformei politice britanice, care începuse în 1688 și care își accelerase ritmul la trei decenii după moartea lui Burke, a fost mai eficient deoarece natura lui treptată l-a făcut mai puternic, mai greu de învins și, în ultimă instanță, mai rezistent.

DISTRUGEREA TRUSTURILOR

Instituțiile incluzive din Statele Unite își aveau rădăcinile în luptele din Virginia, Maryland și din cele două Caroline, în timpul perioadei coloniale. Aceste instituții au fost consolidate prin Constituția Statelor Unite, cu sistemul ei de constrângeri și cu separația puterilor. Dar Constituția nu a marcat sfârșitul dezvoltării instituțiilor incluzive. La fel ca în Marea Britanie, acestea au fost consolidate printr-un proces de feedback pozitiv, bazat pe cercul virtuos.

La mijlocul secolului al XIX-lea, toți bărbații albi, dar nu și femeile sau negrii, aveau drept de vot în Statele Unite. Instituțiile economice au devenit mai incluzive – de exemplu, prin aprobarea Documentului Homestead în 1862, prin care proprietățile de la frontieră au devenit accesibile potențialilor coloniști, în loc ca aceste terenuri să fie distribuite elitelor politice. Dar, exact ca în Marea Britanie, provocările la adresa instituțiilor incluzive au fost mereu prezente. Sfârșitul Războiului Civil American a adus un boom economic în Nord. În timp ce căile ferate, industria și comerțul s-au extins, câțiva au făcut averi. Încurajați de succesul lor economic, aceștia au devenit tot mai lipsiți de scrupule, cum au devenit și companiile lor. Au fost numiți „baronii tâlhari“ din cauza practicilor lor de afaceri care aveau drept țel consolidarea monopolurilor și împiedicarea potențialilor rivali să intre pe piață sau să facă afaceri pe picior de egalitate cu ei. Unul dintre cei mai rău-famați din această categorie a fost Cornelius Vanderbilt, care a făcut celebra remarcă: „Ce-mi pasă mie de lege? Nu am eu puterea?“

Un altul a fost John D. Rockefeller, care a înființat Standard Oil Company în 1870. El și-a eliminat rapid rivalii din Cleveland și a încercat să monopolizeze transportul și vânzările de petrol și de produse din petrol. În 1882, crease un monopol de proporții – în limbajul zilelor noastre, un trust. În 1890, Standard Oil controla 88% din fluxurile de petrol rafinat din Statele Unite, iar Rockefeller devenea primul miliardar din lume în 1916. Caricaturile din epocă prezintă Standard Oil ca pe o caracatiță care se încolăcește nu doar în jurul industriei petrolului, ci și în jurul Capitoliului Statelor Unite.

De o reputație aproape la fel de proastă s-a bucurat și John Pierpont Morgan, fondatorul conglomeratului bancar modern J.P. Morgan, care, mai

târziu, după multe fuziuni realizate de-a lungul deceniilor, a devenit, în final, JPMorgan Chase. Împreună cu Andrew Carnegie, Morgan a fondat U.S. Steel Company în 1901, prima corporație cu o valoare capitalizată de mai mult de un miliard de dolari și de departe cea mai mare corporație a oțelului din lume. În anii 1890, au început să apară mari trusturi în aproape toate sectoarele economiei și multe dintre ele controlau mai mult de 70% din piață. Între acestea se numărau câteva nume cunoscute, ca Du Pont, Eastman Kodak și International Harvester. Din punct de vedere istoric, Statele Unite, cel puțin nordul și vestul mijlociu, au avut piețe relativ competitive și aici a existat o egalitate mai mare decât în alte zone din țară, în special în sud. Dar, în această perioadă, competiția a cedat locul monopolului, iar inegalitatea de avere a crescut rapid.

Sistemul politic pluralist american acorda deja putere unui segment larg din societate care putea înfrunta asemenea condiții neprielnice. Cei care erau victimele practicilor monopoliste ale „baronilor tâlhari“ sau care le contestau dominația lipsită de scrupule asupra industriei au început să se organizeze împotriva lor. Au format Mișcarea populistă și, mai târziu, Mișcarea progresistă.

Mișcarea populistă s-a născut în urma unei crize agrare de lungă durată, care a afectat Vestul mijlociu american începând cu sfârșitul anilor 1860. Organizația Patronatului din Agricultură National Grange of the Order of Patrons of Husbandry –, cunoscută ca The Grangers, a fost fondată în 1867 și a început să mobilizeze fermierii împotriva practicilor de afaceri inechitabile și discriminatorii. În 1873 și 1874, The Grangers au câștigat controlul asupra a 11 circumscripții din Vestul mijlociu, iar nemulțumirile au culminat cu formarea Partidului Poporului în 1892, care a obținut 8,5% din votul popular, la alegerile prezidențiale din 1892. La următoarele două alegeri, populiștii au pierdut mult teren din cauza celor două campanii nereușite ale democraților, avându-l drept candidat la președinție pe William Jennings Bryan, care a adoptat multe dintre temele lor. Opoziția de la firul ierbii față de răspândirea trusturilor se organizase acum ca să încerce să contracareze influența pe care Rockefeller și alți „baroni tâlhari“ o exercitau asupra politicii naționale.

Aceste mișcări au început, încetul cu încetul, să aibă un impact asupra atitudinilor politice și apoi asupra legislației, în mod deosebit în ceea ce privește rolul statului în reglementarea monopolului. Prima lege importantă a fost Legea privind comerțul interstatal din 1887, care a creat Comisia pentru Comerțul Interstatal și a inaugurat reglementarea industriei la nivel federal. Aceasta a fost rapid urmată de Legea Sherman Antitrust din 1890. Legea Sherman, care reprezintă încă o parte importantă din legislația americană antitrust, avea să devină baza atacurilor la adresa trusturilor „baronilor tâlhari". Măsuri importante împotriva trusturilor s-au luat în urma alegerii unor președinți dedicați reformelor și limitării puterii „baronilor tâlhari": Theodore Roosevelt, 1901–1909; William Taft, 1909–1913; și Woodrow Wilson, 1913–1921.

Forța politică esențială din spatele legislației antitrust și a acțiunii de impunere a reglementării industriei la nivel federal a fost, din nou, fermierul. Tentativele individuale timpurii ale statelor, din anii 1870, de a reglementa industria căilor ferate au venit din partea organizațiilor de fermieri. Într-adevăr, aproape toate cele 59 de petiții care priveau trusturile, trimise Congresului înainte de adoptarea Legii Sherman, au venit din partea statelor preponderent agricole și proveneau de la organizații ca Sindicatul Fermierilor, Alianța Fermierilor, Asociația de Ajutor Reciproc al Fermierilor și Patronii din Industria Zootehnică. Fermierii au descoperit un interes colectiv în opoziția față de practicile monopoliste din industrie.

Din cenușa populiștilor, care intraseră într-un declin serios după ce își folosiseră influența pentru a-i sprijini pe democrați, s-au născut progresiștii, o mișcare eterogenă, susținătoare a reformei, preocupată de multe dintre aceleași teme. Mișcarea progresistă s-a format inițial în jurul figurii lui Teddy Roosevelt, care era vicepreședintele lui William McKinley și care a preluat președinția după asasinarea lui McKinely, în 1901. Înainte de ascensiunea sa în cea mai înaltă funcție din stat, Roosevelt fusese guvernatorul intransigent al New Yorkului și muncise din greu să elimine corupția și „mașinațiunile politice". În primul discurs ținut în fața Congresului, Roosevelt și-a îndreptat atenția spre trusturi. A afirmat că prosperitatea Statelor Unite se baza pe economia de piață și pe cinstea oamenilor de afaceri, dar, în același timp,

există probleme reale și grave... și o... convingere răspândită în rândurile americanilor că marile corporații, cunoscute ca trusturi, sunt, prin anumite caracteristici și tendințe ale lor, dăunătoare bunăstării generale. Această convingere nu izvorăște nicidecum dintr-un spirit al invidiei sau al lipsei de generozitate, nici din lipsa de mândrie față de marile realizări industriale care au așezat această țară în fruntea națiunilor care se luptă pentru supremație comercială. Nu are la bază absența recunoașterii inteligente a necesității de a face față prin noi metode condițiilor comerciale în permanentă mișcare, nici ignorarea faptului că, în efortul de a realiza lucruri mărețe, aportul capitalului este necesar când progresul lumii reclamă realizarea de lucruri mărețe. Se bazează pe convingerea sinceră că aportul și concentrarea capitalului ar trebui să fie nu interzise, ci supravegheate și controlate în limite rezonabile; și, în opinia mea, această convingere este corectă.

El continua: „Cei care caută progresul social trebuie să se preocupe, în egală măsură, de eliminarea din lumea afacerilor a infracțiunilor comise prin înșelătorie și de eliminarea din întregul corp politic a infracțiunilor comise prin violență“. Concluzia lui era că

în interesul întregului popor, națiunea trebuie, de asemenea, fără să interfereze cu puterea statelor în privința acestei chestiuni, să preia forța de supraveghere și de reglementare a tuturor corporațiilor care fac o afacere interstatală. Acest lucru este valabil mai ales acolo unde corporația obține o parte din bogăția ei datorită existenței unui element sau a unei tendințe monopoliste în domeniul său de afaceri.

Roosevelt a propus să fie înființată o agenție federală, care să aibă puterea de a investiga afacerile marilor corporații și, dacă era necesar, să se folosească un amendament constituțional pentru a se crea o asemenea agenție. Până în 1902, Roosevelt folosise Legea Sherman pentru a dezintegra compania Northern Securities, prejudiciind interesele corporației J.P. Morgan, și se intentaseră procese trustului Du Pont, companiei American Tobacco și companiei Standard Oil. Roosevelt a consolidat Legea privind comerțul interstatal prin Legea Hepburn, din 1906, care a crescut

puterile Comisiei de Comerț Interstatal, în mod special prin faptul că îi permitea să verifice situația financiară a căilor ferate și să își extindă autoritatea asupra unor domenii noi. Succesorul lui Roosevelt, William Taft, a dus un război și mai perseverent împotriva trusturilor, punctul maxim atingându-se odată cu dezintegrarea companiei Standard Oil, în 1911. Taft a susținut și alte reforme importante, cum ar fi introducerea unei taxe federale pe venit, care a intrat în vigoare prin ratificarea celui de-al șaisprezecelea amendament, în 1913.

Apogeul reformelor progresiste a fost atins odată cu alegerea lui Woodrow Wilson, în 1912. Wilson remarca, în cartea lui din 1913, Noua libertate: „Dacă monopolul va continua să existe, monopolul se va afla întotdeauna la cârma guvernului. Nu mă aștept să văd monopolul mai reținut. Dacă în țara asta sunt oameni suficient de influenți ca să ia în proprietate guvernul Statelor Unite, îl vor lua.“

Wilson a depus eforturi pentru aprobarea Legii Clayton Antitrust în 1914, consolidând astfel Legea Sherman, și a creat Comisia Federală de Comerț, care a aplicat Legea Clayton. În plus, sub impulsul oferit de investigația Comisiei Pujo, condusă de congressmanul din Louisiana Arsene Pujo, asupra „trustului banilor“, apariția monopolului în industria financiară, Wilson a trecut la creșterea reglementării sectorului financiar. În 1913, a creat Consiliul de Administrație al Rezervei Federale, care avea să reglementeze activitățile monopoliste din sectorul financiar.

Ascensiunea „baronilor tâlhari“ și a trusturilor lor monopoliste, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, subliniază că, așa cum am evidențiat deja în capitolul 3, existența piețelor nu este în sine o garanție pentru instituțiile incluzive. Piețele pot fi dominate de câteva companii, care cer prețuri exorbitante și blochează accesul rivalilor mai competenți și al noilor tehnologii. Piețele, lăsate în voia propriilor mecanisme, pot înceta să mai fie incluzive, devenind tot mai dominate de cei puternici economic și politic. Instituțiile economice incluzive au nevoie nu doar de piețe, ci de piețe incluzive care să genereze egalitate de șanse și oportunități economice pentru majoritatea oamenilor. Monopolul vast, susținut de puterea politică a elitei, contrazice toate acestea. Dar reacția față de trusturile monopoliste arată, de asemenea, faptul că, atunci când instituțiile politice sunt incluzive,

ele creează o forță compensatoare care împiedică îndepărtarea de piețele inclusive. Acesta este cercul virtuos în funcțiune. Instituțiile economice incluzive oferă fundamentele pe care instituțiile politice incluzive pot înflori, în timp ce instituțiile politice incluzive limitează abaterile de la instituțiile economice incluzive. Distrugerea trusturilor în Statele Unite, spre deosebire de ceea ce am văzut în Mexic, ilustrează acest aspect al cercului virtuos. În timp ce, în Mexic, nu există nici un organ politic care să limiteze monopolul lui Carlos Slim, Legile Sherman și Clayton au fost folosite în mod repetat în Statele Unite, de-a lungul ultimului secol, pentru a limita trusturile, monopolurile și cartelurile și pentru a garanta că piețele rămân incluzive.

Experiența americană din prima jumătate a secolului XX subliniază și rolul important al presei libere în emanciparea unor segmente vaste din societate și, deci, în cercul virtuos. În 1906, Roosevelt a inventat termenul muckraker (persoană care se ocupă de scandaluri în presă), inspirat fiind de personaj literar, omul care scormonește prin gunoaie, din Călătoria pelerinului de Bunyan, pentru a descrie ceea ce el considera a fi un jurnalism extrem de intruziv. Termenul s-a păstrat și a ajuns să reprezinte jurnaliștii care demascau, în mod intruziv, dar eficient, excesele „baronilor tâlhari“, precum și corupția din politica locală și federală. Poate cel mai renumit muckraker a fost Ida Tarbell, a cărei carte din 1904, Istoria Companiei Standard Oil, a jucat un rol-cheie în stârnirea opiniei publice împotriva lui Rockefeller și a intereselor lui de afaceri, culminând cu dezintegrarea companiei Standard Oil în 1911. Un alt muckraker important a fost avocatul și autorul Louis Brandeis, care va fi numit ulterior judecător la Curtea Supremă de președintele Wilson. Brandeis a prezentat o serie de scandaluri financiare în cartea Banii altora și cum îi folosesc bancherii, și a avut o influență foarte mare în Comisia Pujo. Magnatul presei William Randolph Hearst a jucat, de asemenea, un rol important ca muckraker. Publicarea în revista lui, The Cosmopolitan, a unei serii de articole de David Graham Phillips, în 1906, numită „Trădarea Senatului“, a dinamizat campania pentru introducerea votului direct pentru Senat, o altă reformă-cheie a progresiștilor, care s-a făcut prin adăugarea celui de-al șaptesprezecelea amendament la Constituția americană, în 1913.

Jurnaliștii muckraker au jucat un rol important în a-i determina pe politicieni să ia măsuri cu privire la trusturi. „Baronii tâlhari“ îi urau pe jurnaliștii muckraker, însă instituțiile politice din Statele Unite au făcut să fie imposibil ca aceștia să îi distrugă și să îi reducă la tăcere. Instituțiile politice incluzive permit dezvoltarea presei libere, iar presa liberă, la rândul ei, face mai posibile informarea publicului și existența opoziției față de amenințările la adresa instituțiilor economice și politice incluzive. În schimb, o astfel de libertate este imposibilă în cadrul instituțiilor politice extractive, în cadrul absolutismului sau al dictaturilor, ceea ce ajută regimurile extractive să împiedice, în primul rând, formarea unei opoziții serioase. Informațiile pe care le-a furnizat presa liberă au fost, în mod clar, esențiale în prima jumătate a secolului XX, în Statele Unite. Fără aceste informații, publicul american nu ar fi cunoscut adevăratele proporții ale puterii și ale abuzurilor „baronilor tâlhari“ și nu s-ar fi mobilizat împotriva trusturilor lor.

REORGANIZAREA CURȚII SUPREME

Franklin D. Roosevelt, candidat al Partidului Democrat și văr cu Teddy Roosevelt, a fost ales președinte în 1932, în mijlocul Marii Crize. A venit la putere având un mandat popular pentru a implementa un ansamblu ambițios de politici, cu scopul de a combate Marea Criză. În momentul preluării funcției, la începutul anului 1933, un sfert din forța de muncă era în șomaj, mulți trăind în sărăcie lucie. Producția industrială scăzuse cu mai mult de jumătate de când lovise criza, în 1929, iar investițiile se prăbușiseră. Ansamblul de politici pe care l-a propus Roosevelt pentru a echilibra această situație a rămas cunoscut sub numele de New Deal (Noua Învoială sau Orientare). Roosevelt înregistrase o victorie impresionantă, obținând 57% din votul popular, iar Partidul Democrat avea majoritate atât în Congres, cât și în Senat, îndeajuns cât să adopte legislația New Deal. Totuși, o parte din legislație a ridicat probleme constituționale și a ajuns la Curtea Supremă, unde mandatul electoral al lui Roosevelt avea mult mai puțină influență.

Unul dintre pilonii de bază ai New Deal a fost Legea redresării industriei naționale. Capitolul I se concentra pe redresarea industriei. Președintele

Roosevelt și echipa lui considerau că înfrânarea competiției industriale, acordarea mai multor drepturi muncitorilor pentru a forma sindicate și reglementarea standardelor de muncă erau decisive pentru efortul de redresare. Capitolul II înființa Administrația Lucrărilor Publice, printre proiectele căreia se numărau lucrări de seamă, precum gara de pe Strada 30 din Philadelphia, Podul Triborough, Barajul Grand Coulee și Autostrada Overseas, care leagă Key West, Florida, de continent. Președintele Roosevelt a promulgat Legea redresării industriei naționale în 16 iunie 1933, aceasta intrând în vigoare. Totuși, a fost contestată imediat la tribunal. În 27 mai 1935, Curtea Supremă a hotărât în unanimitate că primul capitol din lege era neconstituțional. Verdictul lor remarca solemn: „Condiții extraordinare pot reclama măsuri extraordinare. Dar... condițiile extraordinare nu creează și nici nu extind puterea constituțională.“

Înainte să sosească hotărârea Curții, Roosevelt trecuse la următorul punct de pe agenda lui și ratificase Legea asigurărilor sociale, prin care se întemeiase statul modern al bunăstării sociale în Statele Unite: pensii la retragerea din activitate, ajutoare de șomaj, ajutor pentru familiile cu copii minori sau cu probleme medicale, și un sistem public de sănătate și de ajutoare de invaliditate. A promulgat și Legea națională a relațiilor de muncă, aceasta consolidând mai mult drepturile muncitorilor de a organiza sindicate, de a se implica în negocieri colective și de a organiza greve împotriva angajatorilor lor. Și aceste măsuri au fost contestate la Curtea Supremă. În timp ce acestea erau studiate de judecători, Roosevelt a fost reales, în 1936, cu o susținere puternică, primind 61% din votul popular.

Popularitatea lui atingând cote record, Roosevelt nici nu se gândea să lase Curtea Supremă să mai pună piedici politicilor de pe agenda lui. Și-a expus planurile, pe 9 martie 1937, într-una dintre discuțiile obișnuite (Fireside Chats), difuzate live la radio, în 9 martie 1937. El a început prin a sublinia că, în primul lui mandat, politici cât se poate de necesare trecuseră de Curtea Constituțională la mustață. Și continua:

Îmi amintesc de acea seară din martie, de acum patru ani, când m-am adresat pentru prima dată dumneavoastră prin intermediul radioului. Atunci ne aflam în mijlocul marii crize bancare. La scurt timp, am cerut națiunii, prin autoritatea Congresului, să predea tot aurul deținut în privat, în

totalitate, guvernului Statelor Unite. Redresarea din prezent dovedește cât de corectă a fost acea politică. Dar atunci când, aproape doi ani mai târziu, a ajuns la Curtea Supremă, constituționalitatea măsurii a fost susținută printr-un vot doar de cinci la patru. Încă un singur vot împotrivă ar fi aruncat această mare națiune înapoi, într-un haos fără speranță. De fapt, patru judecători au hotărât că dreptul asigurat printr-un contract privat era sacru față de principalele obiective ale Constituției de a întemeia o națiune trainică.

Evident, nu mai trebuia să riște din nou. Roosevelt a continuat:

Joia trecută am descris forma de guvernare americană ca fiind un atelaj cu trei cai oferit de Constituție poporului american pentru ca americanii să își cultive pământul. Cei trei cai reprezintă, desigur, cele trei ramuri ale guvernului – Congresul, executivul și sistemul judecătoresc. Doi dintre cai, Congresul și executivul, trag la unison astăzi; cel de-al treilea, nu.

Roosevelt preciza, apoi, că, în Statele Unite, Constituția nu acordase, de fapt, Curții Supreme dreptul de a contesta constituționalitatea legislației, dar că aceasta din urmă își asumase acest rol în 1803. La vremea respectivă, judecătorul Bushrod Washington ceruse Curții Supreme „să pornească de la prezumția constituționalității [unei legi] până când încălcarea Constituției este dovedită dincolo de orice dubiu rezonabil“. Roosevelt completa apoi:

În ultimii patru ani, nu s-a ținut seama de regula corectă de a porni de la prezumția rezonabilă a constituționalității legilor. Curtea a funcționat nu ca un organ legislativ, ci ca un organ responsabil cu elaborarea de politici publice.

Roosevelt a afirmat că avea un mandat popular ca să schimbe această situație și că „în urma deliberării privitoare la ce reformă trebuia propusă, singura metodă care era clar constituțională... era de a realiza o infuzie de sânge proaspăt în toate tribunalele noastre“. El a susținut, de asemenea, că

judecătorii Curții Supreme erau suprasolicitați, iar cantitatea de muncă era, pur și simplu, prea mare pentru judecătorii mai în vârstă – care se întâmpla să fie exact cei care îi respingeau legislația. Atunci, el a propus ca toți judecătorii să fie scoși obligatoriu la pensie la vârsta de 70 de ani și să i se permită să numească până la șase noi judecători. Acest plan, pe care Roosevelt l-a prezentat sub forma unui Proiect de lege privind reorganizarea sistemului judecătoresc, ar fi fost suficient pentru a înlătura judecătorii care fuseseră numiți mai devreme, de către administrațiile mai conservatoare, și care se opuseseră cu foarte multă înverșunare New Deal-ului.

Cu toate că Roosevelt a încercat cu pricepere să câștige sprijin popular pentru această măsură, sondajele de opinie sugerau că doar vreo 40% din populație era în favoarea planului. Louis Brandeis era acum judecător la Curtea Supremă. Deși Brandeis era de acord cu o bună parte din legislația lui Roosevelt, el a criticat tentativele președintelui de a submina puterea Curții Supreme și declarațiile lui că judecătorii erau suprasolicitați. Partidul Democrat al lui Roosevelt avea o majoritate semnificativă în ambele camere ale Congresului. Dar Camera Reprezentanților a refuzat, mai mult sau mai puțin direct, să se ocupe de proiectul de lege al lui Roosevelt. Roosevelt a încercat, atunci, la Senat. Proiectul de lege a fost trimis la Comisia Juridică a Senatului, care a organizat apoi ședințe extrem de animate, solicitând diverse opinii asupra proiectului de lege. În cele din urmă, Comisia l-a trimis înapoi la Senat cu un raport negativ, afirmând că proiectul de lege reprezenta o „abandonare inutilă, zadarnică și extrem de periculoasă a principiului constituțional... fără precedent sau justificare“. Senatul a votat cu 70 la 20 ca proiectul să fie trimis înapoi la comisie pentru a fi rescris. Toate elementele planului de reorganizare a Curții Supreme au fost eliminate. Roosevelt nu avea cum să elimine constrângerile la adresa puterii lui, constrângeri stabilite de către Curtea Supremă. Chiar dacă prerogativele lui Roosevelt au continuat să fie limitate, s-au făcut compromisuri, iar Curtea a hotărât că atât Legea asigurărilor sociale, cât și Legea națională a relațiilor de muncă erau constituționale.

Mai importantă decât soarta acestor două legi a fost lecția învățată din acest episod. Instituțiile politice incluzive nu doar că împiedică abaterile majore să afecteze instituțiile economice incluzive, ci și rezistă tentativelor de subminare a propriei lor continuități. Interesele imediate ale democraților

majoritari din Congres și din Senat erau să reorganizeze Curtea Supremă și să se asigure că întreaga legislație New Deal supraviețuia. Dar, la fel cum elitele politice britanice, de la începutul secolului al XVIII-lea, au înțeles că suspendarea domniei legii le-ar fi pus în pericol câștigurile pe care le smulseseră de la monarh, membrii congresului și senatorii au înțeles că, dacă președintele putea submina independența sistemului judecătoresc, atunci acest lucru avea să submineze puterile din sistemul care îi proteja de președinte și care asigura continuitatea instituțiilor politice pluraliste.

Poate că următorul pas al lui Roosevelt ar fi fost ca, părându-i-se că realizarea majorităților legislative presupunea prea multe compromisuri și lua prea mult timp, să decidă să guverneze prin decret, subminând complet pluralismul și sistemul politic american. Congresul nu ar fi aprobat, cu siguranță, acest lucru, dar apoi Roosevelt ar fi putut face apel la națiune, învinovățind Congresul că nu lua măsurile necesare de luptă împotriva crizei. S-ar fi putut folosi de poliție ca să închidă Congresul. Sună exagerat? Exact asta s-a întâmplat în Perú și în Venezuela, în anii 1990. Președinții Fujimori și Chavez au făcut apel la mandatul lor popular ca să dizolve parlamentele necooperante și, ulterior, au rescris constituțiile consolidând masiv puterile președintelui. Teama de această pantă alunecoasă, a celor care împart puterea în cadrul instituțiilor politice pluraliste, este tocmai aceea care l-a împiedicat pe Walpole să blocheze tribunalele britanice în anii 1720 și care a împiedicat Congresul american să sprijine planul de organizare a Curții Supreme al lui Roosevelt. Roosevelt se lovise de puterea cercurilor virtuoase.

Dar această logică nu se aplică întotdeauna, în special în societățile cu trăsături incluzive, dar care sunt, în mare, extractive. Am văzut deja aceste dinamici în cazul Romei și al Veneției. Un alt exemplu vine din compararea tentativei eșuate a lui Roosevelt de a reorganiza Curtea Supremă cu eforturile similare din Argentina, unde au avut loc aceleași lupte în contextul instituțiilor economice și politice predominant extractive.

Constituția din 1853 a Argentinei a creat o Curte Supremă cu răspunderi asemănătoare celor ale Curții Supreme americane. O hotărâre din 1887 i-a permis Curții argentiniene să își asume același rol ca acela al Curții Supreme americane în ceea ce privește decizia asupra constituționalității

anumitor legi. Teoretic, Curtea Supremă ar fi putut constitui unul dintre elementele importante ale instituțiilor politice incluzive din Argentina, dar restul sistemului politic și economic a rămas majoritar extractiv, în Argentina neacordându-se putere unor segmente vaste din societate și nici pluralism. Ca în Statele Unite, rolul constituțional al Curții Supreme avea să fie contestat și în Argentina. În 1946, Juan Domingo Perón a fost ales democratic președinte al Argentinei. Fost colonel, Perón ieșise în evidență în urma unei lovituri militare din 1943, prin care fusese numit ministrul muncii. Din această poziție, formase o coaliție politică cu mișcarea muncitorească și cu sindicatele, care avea să fie decisivă în ceea ce privește efortul lui de a câștiga președinția.

La scurt timp după victoria lui Perón, susținătorii lui din Camera Deputaților au propus suspendarea a patru dintre cei cinci membri ai Curții. Acuzațiile aduse împotriva Curții erau mai multe. Una se referea la acceptarea neconstituțională a legalității a două regimuri militare, în 1930 și 1943 – destul de ironic, având în vedere că Perón jucase un rol-cheie în ultima lovitură de stat. Cealaltă se referea la legislația pe care Curtea o anulase, exact cum făcuse echivalenta sa americană. Mai precis, chiar înainte de alegerea lui Perón ca președinte, Curtea dăduse o hotărâre care prevedea că noul Consiliu Național pentru Relațiile de Muncă era neconstituțional. Roosevelt criticase sever Curtea Supremă în campania din 1936, când fusese reales, iar Perón a făcut același lucru în campania lui din 1946. La nouă luni după inițierea procedurilor de suspendare, Camera Deputaților a suspendat trei dintre judecători; cel de-al patrulea își dăduse deja demisia. Senatul a aprobat inițiativa. Perón a numit apoi patru judecători noi. Rezultatul subminării Curții a fost, în mod evident, eliberarea lui Perón de constrângerile politice. Acum el își putea exercita puterea nestingherit, cam la fel cum o făcuseră și o vor face regimurile militare din Argentina înainte și după mandatul lui prezidențial. Judecătorii numiți de el, de exemplu, au declarat constituțională condangarea lui Ricardo Balbín, liderul principalului partid care se afla în opoziție față de regimul lui Perón, Partidul Radical, pentru că manifestase lipsă de respect față de Perón. Acesta putea să guverneze efectiv ca un dictator.

Dat fiind că Perón reorganizase cu succes Curtea, alegerea propriilor judecători la Curtea Constituțională avea să devină regula pentru orice

președinte nou ales în Argentina. O instituție politică, așadar, care ar fi putut impune niște constrângeri puterii executivului, a fost distrusă. Regimul lui Perón a fost înlăturat de la putere printr-o altă lovitură de stat, în 1955, și a fost urmat de o lungă serie de tranziții de la guvernarea militară la cea civilă și invers. Atât regimul militar, cât și cel civil, și-au ales propriii judecători. Dar, în Argentina, alegerea judecătorilor la Curtea Supremă nu a fost o activitate limitată la tranzițiile de la guvernarea militară la cea civilă și invers. În 1990, Argentina a trecut, în cele din urmă, printr-o tranziție între guverne alese democratic – un guvern democratic a fost urmat de un altul. Totuși, guvernele democratice nu se mai comportau, deja, foarte diferit de cele militare în privința subiectului reprezentat de Curtea Supremă. Președintele proaspăt ales era Carlos Saúl Menem, de la Partidul Peronist. Membrii Curții Supreme întrunite fuseseră numiți, în urma tranziției la democrație din 1983, de către președintele Partidului Radical, Raúl Alfonsín. Întrucât aceasta fusese o tranziție democratică, Menem nu ar fi trebuit să aibă motive să facă propriile numiri la Curte. Dar, încă din cursa electorală, Menem își dăduse deja arama pe față. El a încercat în mod continuu, chiar dacă fără succes, să încurajeze (sau chiar să intimideze) membri ai Curții să demisioneze. Se știe că i-a oferit judecătorului Carlos Fayt o funcție de ambasador. Dar a fost mustrat, iar Fayt a reacționat trimițându-i un exemplar din cartea lui, Lege și etică, cu dedicația: „Fiți atent, eu am scris-o“. Nedescurajat, la trei luni după ce a intrat în funcție, Menem a trimis o lege la Camera Deputaților prin care propunea extinderea Curții de la cinci la nouă membri. Unul dintre argumente a fost același pe care îl folosise Roosevelt în 1937: membrii Curții erau suprasolicitați. Legea a trecut rapid de Senat și de Cameră și acest lucru i-a permis lui Menem să numească patru judecători noi. Avea majoritatea lui.

Victoria lui Menem asupra Curții Supreme a pus în mișcare tipul de dinamică bazată pe o logică alunecoasă, pe care l-am menționat mai devreme. Următorul lui pas a fost să rescrie Constituția ca să elimine limitarea numărului de mandate, astfel încât să poată candida iar la președinție. După ce a fost reales, Menem s-a pus din nou pe rescris Constituția, dar a fost oprit nu de către instituțiile politice argentiniene, ci de facțiuni din cadrul propriului său Partid Peronist, care s-au opus începutului său de dictatură personală.

De la independență, Argentina a suferit de pe urma majorității problemelor instituționale care au năpăstuit America Latină. A fost închisă într-un cerc vicios, nu într-unul virtuos. Drept consecință, evenimentele pozitive, cum ar fi primii pași către crearea unei Curți Supreme independente, nu au avut niciodată un punct de sprijin. În condiții de pluralism, nici un grup nu vrea sau nu îndrăznește să răstoarne puterea altuia, de teamă ca propria lui putere să nu fie contestată mai târziu. În același timp, distribuția vastă de putere face dificilă o asemenea răsturnare. O curte supremă are putere dacă primește un sprijin semnificativ din partea unor segmente largi din societate, dispuse să respingă tentativele de anulare a independenței curții. Acesta a fost cazul în Statele Unite, nu și în Argentina. Un motiv este acela că, grație instituțiilor extractive, ai mult de câștigat de pe urma înfrângerii Curții Supreme, iar potențialele beneficii merită riscurile.

FEEDBACK POZITIV ȘI CERCURI VIRTUOASE

Instituțiile economice și politice incluzive nu apar de la sine. Ele sunt, deseori, rezultatul unui conflict semnificativ între elitele care opun rezistență creșterii economice și schimbării politice și cei care vor să limiteze puterea economică și politică a elitelor existente. Instituțiile incluzive apar în timpul perioadelor critice, ca în timpul Revoluției glorioase din Anglia sau al întemeierii coloniei Jamestown din America de Nord, atunci când o serie de factori slăbesc menținerea la putere a elitelor, cresc puterea oponenților lor și creează stimulente pentru formarea unei societăți pluraliste. Rezultatul conflictului politic nu este niciodată sigur și chiar dacă, retrospectiv, considerăm multe evenimente istorice ca fiind inevitabile, traiectoria istoriei este contingentă. Totuși, odată ce se află la locul potrivit, instituțiile economice și politice incluzive au tendința să creeze un cerc virtuos, un proces de feedback pozitiv, făcând mai verosimil ca aceste instituții să reziste sau chiar să se dezvolte.

Cercul virtuos funcționează prin câteva mecanisme. În primul rând, logica instituțiilor politice pluraliste face mult mai dificilă uzurparea puterii de către un dictator, o facțiune din guvern sau chiar de către un președinte bine intenționat, așa cum a descoperit Franklin Roosevelt atunci când a încercat să elimine constrângerile impuse de Curtea Supremă prerogativelor lui, și

așa cum a descoperit sir Robert Walpole atunci când a încercat să pună pripit în aplicare Black Act. În ambele cazuri, concentrarea suplimentară a puterii în mâinile unui individ sau ale unui grup restrâns ar fi început să submineze bazele instituțiilor politice pluraliste, iar adevărata măsură a pluralismului stă tocmai în capacitatea lui de a opune rezistență unor astfel de tentative. Pluralismul prețuiește, de asemenea, noțiunea de domnie a legii, principiul că legile trebuie aplicate în mod egal tuturor – ceva ce este, în mod firesc, imposibil într-o monarhie absolutistă. Dar domnia legii, la rândul ei, presupune că legile nu pot fi, pur și simplu, folosite de către un grup pentru a încălca drepturile unui alt grup. Mai mult decât atât, principiul domniei legii deschide poarta unei participări mai largi la procesul politic și al unei incluziuni mai mari, la fel cum introduce, cu forță, ideea că oamenii trebuie să fie egali nu doar în fața legii, ci și în sistemul politic. Acesta a fost unul dintre principiile care au făcut dificilă opoziția sistemului politic britanic față de apelurile puternice la mai multă democrație, de-a lungul secolului al XIX-lea, deschizând calea către acordarea treptată a dreptului de vot tuturor persoanelor adulte.

În al doilea rând, după cum am văzut de câteva ori până acum, instituțiile politice incluzive sprijină și sunt sprijinite de instituțiile economice incluzive. Aceasta creează un alt mecanism al cercului virtuos. Instituțiile economice incluzive înlătură relațiile economice extractive cele mai stridente, ca sclavia și iobăgia, reduc importanța monopolurilor și creează o economie dinamică, toate acestea diminuând beneficiile economice care pot fi dobândite, cel puțin pe termen scurt, prin uzurparea puterii politice. Deoarece instituțiile economice deveniseră deja îndeajuns de incluzive în Marea Britanie a secolului al XVIII-lea, elita avea mai puțin de câștigat dacă se agăța de putere și, de fapt, avea mult de pierdut dacă folosea represiunea pe scară largă împotriva celor care cereau mai multă democrație. Acest aspect al cercului virtuos a făcut, deopotrivă, ca progresul treptat al democrației în Anglia secolului al XIX-lea să fie mai puțin amenințător la adresa elitei, și ca succesul lui să fie mai fezabil. Și aceasta spre deosebire de situația din regimurile absolutiste, ca în imperiile Austro-Ungar sau Rus, unde instituțiile economice erau încă puternic extractive și, drept consecință, apelurile la un grad mai mare de incluziune politică, făcute mai târziu, în secolul al XIX-lea, au fost reprimate, pentru că elita avea prea mult de pierdut dacă împărțea puterea.

În sfârșit, instituțiile politice incluzive permit ca o presă liberă să înflorească, iar o presă liberă deseori furnizează informații despre și mobilizează opoziția față de amenințările la adresa instituțiilor incluzive, așa cum s-a întâmplat în ultimul sfert al secolului al XIX-lea și în primul sfert al secolului XX, când dominația economică tot mai pronunțată a „baronilor tâlhari“ amenința esența instituțiilor economice incluzive din Statele Unite.

Cu toate că rezultatul conflictelor omniprezente continuă să fie contingent, prin aceste mecanisme, cercul virtuos creează o puternică tendință a instituțiilor incluzive de a persista, de a rezista la provocări și de a se extinde, așa cum au făcut-o atât în Marea Britanie, cât și în Statele Unite. Din nefericire, așa cum vom vedea în capitolul următor, instituțiile extractive creează forțe la fel de puternice, forțe care le ajută să existe – procesul cercului vicios.

CAPITOLUL 12

CERCUL VICIOS

NU MAI POȚI LUA TRENUL SPRE BO

Întreaga națiune vest-africană din Sierra Leone a devenit colonie britanică în 1896. Capitala, Freetown, fusese fondată la sfârșitul secolului al XVIII-lea ca refugiu pentru sclavii repatriați și eliberați. Dar, când Freetown a devenit colonie britanică, interiorul Sierrei Leone încă era alcătuit din mai multe regate africane mici. Treptat, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, britanicii și-au extins stăpânirea în interiorul țării printr-un lung șir de tratate cu africanii aflați la conducere. Pe 31 august 1896, guvernul britanic a declarat colonia protectorat în baza acestor tratate. Britanicii au identificat conducătorii importanți și le-au oferit un nou titlu, acela de șef suprem. În estul Sierrei Leone, de exemplu, în districtul modern Kono, unde există exploatări diamantifere, l-au găsit pe Suluku, un puternic rege războinic. Regele Suluku a fost făcut „Șeful Suprem“ Suluku, iar regatul Sandor a fost transformat într-o unitate administrativă a protectoratului.

Cu toate că regi ca Suluku încheiaseră tratate cu un administrator britanic, ei nu înțeleseseră că aceste tratate aveau să fie interpretate ca o semnătură în alb pentru înființarea unei colonii. Atunci când britanicii au încercat să perceapă un impozit pe colibă – un impozit de cinci șilingi strâns de la fiecare casă – în ianuarie 1898, șefii s-au răsculat, izbucnind un război civil care a devenit cunoscut ca „Răscoala împotriva impozitului pe colibă“. Aceasta a început din nord, dar a avut cea mai mare forță și a durat mai mult în sud, în special în Mendeland, teritoriu dominat de grupul etnic Mende. Răscoala împotriva impozitului pe colibă a fost înfrântă în scurt timp, dar le-a transmis un avertisment britanicilor în ceea ce privește provocările pe care le presupunea controlul zonei interioare din Sierra Leone. Britanicii începuseră deja să construiască o cale ferată din Freetown

spre interior. Lucrul a început în martie 1896, iar calea ferată a ajuns la Songo Town în decembrie 1898, în mijlocul revoltei. Documentele parlamentare britanice din 1904 consemnau că:

În cazul căilor ferate din Sierra Leone, insurecția indigenă, care a izbucnit în februarie 1898, a avut ca efect încetarea completă a lucrărilor și dezorganizarea pentru un timp a personalului. Rebelii au năvălit pe calea ferată, rezultatul fiind că întregul personal a trebuit retras la Freetown... Rotifunk, situat acum pe traseul căii ferate, la 88 km distanță de Freetown, se afla, în momentul respectiv, complet în mâinile rebelilor.

De fapt, Rotifunk nu era, în 1894, pe traseul planificat al căii ferate. Traseul a fost modificat după ce a început răscoala; așadar, în loc să înainteze spre nord-est, a înaintat spre sud, prin Rotifunk, și până la Bo, în Mendeland. Britanicii voiau acces rapid la Mendeland, focarul rebeliunii, și în alte zone potențial turbulente din interiorul țării, în caz că ar fi izbucnit alte răscoale.

Când Sierra Leone a devenit independentă, în 1961, britanicii i-au încredințat puterea lui sir Milton Margai și Partidului Poporului din Sierra Leone (SLPP) condus de el, care a atras sprijin în primul rând în sud, în special în Mendeland, și în est. Lui sir Milton i-a urmat ca prim-ministru fratele lui, sir Albert Margai, în 1964. În 1967, SLPP a înregistrat, după alegeri extrem de controversate, un eșec semnificativ în favoarea opoziției, Partidul Congresul Întregului Popor (APC), condus de Siaka Stevens. Stevens aparținea grupului etnic Limba, din nord, iar APC a primit cea mai mare susținere de la grupurile etnice din nord, Limba, Temne și Loko.

Deși calea ferată către sud fusese concepută, inițial, de către britanici pentru a guverna Sierra Leone, în 1967, rolul ei era unul economic, transportând majoritatea exporturilor țării: cafea, cacao și diamante. Fermierii care cultivau cafea și cacao erau Mende, iar calea ferată reprezenta deschiderea Mendelandului către lume. Mendeland votase masiv pentru Albert Margai la alegerile din 1967. Pe Stevens îl interesa mult mai mult să rămână la putere, decât să susțină exporturile Mendelandului. Raționamentul lui era simplu: orice era bun pentru Mende era bun pentru SLPP și rău pentru Stevens. Așa că a închis calea ferată către Mendeland. Apoi a continuat,

distrugând calea ferată și locomotiva pentru a face modificarea pe cât de ireversibilă posibil. Acum, când ieși din Freetown către est, treci pe lângă stațiile de tren în ruină de la Hastings și Waterloo. Trenurile nu mai trec către Bo. Desigur, acțiunea drastică a lui Stevens a provocat prejudicii imense unora dintre cele mai viguroase sectoare ale economiei din Sierra Leone. Dar, asemenea multor lideri africani de după independență, când s-a pus problema de a alege între consolidarea puterii și încurajarea creșterii economice, Stevens a ales să își consolideze puterea și nu a mai privit în urmă. Astăzi nu mai poți lua trenul spre Bo, pentru că, asemenea țarului Nicolae I, care s-a temut că drumurile de fier aveau să aducă revoluția în Rusia, Stevens a crezut că drumurile de fier aveau să le confere mai multă putere oponenților lui. Ca foarte mulți alți conducători care au deținut controlul asupra instituțiilor extractive, el s-a temut de provocările la adresa puterii lui politice și a fost dispus să sacrifice creșterea economică pentru a înfrânge orice opoziție.

La prima vedere, strategia lui Stevens este opusă celei a britanicilor. Dar, de fapt, a existat o continuitate semnificativă între conducerea britanică și regimul lui Stevens, care ilustrează teoria cercurilor vicioase. Stevens a guvernat Sierra Leone extrăgând resurse de la popor prin metode similare. El se afla încă la putere în 1985, nu pentru că fusese reales de popor, ci pentru că, după 1967, a pus bazele unei dictaturi violente, omorându-i și hărțuindu-i pe oponenții lui politici, în special pe membrii SLPP. S-a autoproclamat președinte în 1971, iar, după 1978, Sierra Leone a avut numai un singur partid politic, APC al lui Stevens. Stevens și-a consolidat astfel cu succes puterea, chiar dacă prețul a fost pauperizarea unei bune părți din țară.

În perioada colonială, britanicii au folosit un sistem de conducere indirectă pentru a guverna Sierra Leone, așa cum au făcut în cazul majorității coloniilor lor africane. La baza acestui sistem s-au aflat șefii supremi, care strângeau taxe, împărțeau dreptate și menținеau ordinea. Britanicii s-au ocupat de cultivatorii de cacao și de cafea nu izolându-i, ci forțându-i să își vândă toată producția unui consiliu înființat de administrația colonială cu scopul de a-i ajuta pe fermieri. Prețurile bunurilor agricole au fluctuat dramatic în timp. Prețurile la cacao puteau fi ridicate într-un an, dar scăzute în anul următor. Odată cu prețurile fluctuau și veniturile fermierilor.

Justificarea autorităților a fost că acestea, și nu fermierii, aveau să suporte fluctuațiile prețurilor. Atunci când, la nivel mondial, prețurile erau ridicate, administrația îi plătea pe fermierii din Sierra Leone la un nivel mai mic decât prețul mondial, iar când prețurile erau scăzute la nivel mondial, administrația făcea contrariul. În principiu părea o idee bună. Realitatea, însă, a fost foarte diferită. Consiliul produselor agricole din Sierra Leone a fost înființat în 1949. Desigur, acesta avea nevoie de o sursă de venituri ca să funcționeze. Modul firesc de a obține aceste venituri era de a-i plăti pe fermieri numai un pic mai puțin decât ar fi trebuit să primească ei fie în anii buni, fie în cei proști. Aceste fonduri puteau fi folosite apoi pentru cheltuielile totale și de administrare. În scurt timp, acel „un pic mai puțin“ s-a transformat în mult mai puțin. Statul colonial folosea consiliul ca un instrument de taxare despotică a fermierilor.

Mulți s-au așteptat ca până și cele mai rele practici ale stăpânirii coloniale din Africa Subsahariană să înceteze după independență și ca folosirea consiliilor pentru taxarea excesivă a fermierilor să ia sfârșit. Dar nici una dintre acestea nu s-a întâmplat. De fapt, exploatarea fermierilor a crescut și mai mult. La mijlocul anilor 1960, cultivatorii de fructe de palmier primeau 56% din prețul mondial de la consiliu; cultivatorii de cacao, 48%; și cultivatorii de cafea, 49%. Atunci când Stevens a plecat din funcție, în 1985, dându-și demisia pentru a lăsa succesorului său, ales cu grijă, Joseph Momoh, scaunul de președinte, aceste procente erau 37%, 19% și, respectiv, 27%. Indiferent de cât de jalnică pare situația, aceste procente erau mai bune decât ce primeau fermierii în timpul lui Stevens, deseori numai 10% – adică 90% din câștigul fermierilor era extras de guvernul lui Stevens, și nu pentru a oferi servicii publice, infrastructură sau educație, ci pentru ca el și apropiații lui să se îmbogățească și să cumpere sprijin politic.

Ca parte din sistemul lor de conducere indirectă, britanicii au stipulat și ca funcția de șef suprem să fie deținută pe viață. Cel eligibil pentru funcția de șef trebuia să fie membru al unei „case conducătoare“ recunoscute. Identitatea caselor conducătoare dintr-un regat s-a dezvoltat în timp, dar ea se baza, în esență, pe descendența regilor dintr-o anumită zonă și a familiilor din elită care semnaseră tratate cu britanicii, la sfârșitul secolului al XIX-lea. Șefii erau aleși, dar nu democratic. Un organ numit Autoritatea Tribală, ai cărui membri erau șefi ai unor așezări sau erau numiți de către

șefii supremi, de șefii unei așezări sau de către autoritățile britanice, decidea cine urma să devină șef suprem. S-ar putea crede că și această instituție colonială ar fi fost abolită sau cel puțin reformată după independență. Dar, precum consiliile, a rămas neschimbată. Astăzi șefii supremi încă se ocupă de strângerea taxelor. Nu mai este vorba de un impozit pe colibă, dar este înrudit cu acesta, impozitul pe cap de locuitor. În 2005, Autoritatea Tribală din Sandor a ales un nou șef suprem. Numai candidații din casa conducătoare Fasuluku, singura casă conducătoare, au putut candida. Învingătorul a fost Sheku Fasuluku, stră-stră-nepotul regelui Suluku.

Conduita consiliilor comerciale și existența sistemelor tradiționale de proprietate asupra pământului contribuie mult la explicarea motivului pentru care productivitatea agricolă este foarte scăzută în Sierra Leone și în mare parte din Africa Subsahariană. Politologul Robert Bates a pornit, în anii 1980, în căutarea motivului pentru care agricultura era foarte neproductivă în Africa, deși, potrivit manualelor de economie, ar fi trebuit să fie cel mai dinamic sector al economiei. El a înțeles că acest lucru nu avea nici o legătură cu geografia sau cu tipurile de factori prezentați în capitolul 2, despre care s-a spus că aduc, intrinsec, productivitatea agricolă la un nivel scăzut. Motivul a fost, mai degrabă, acela că, pur și simplu, politicile de determinare a prețurilor, elaborate de consilii, le-au distrus fermierilor orice stimulent ca să investească, să folosească îngrășăminte sau să protejeze solul.

Motivul pentru care politicile consiliilor au fost atât de defavorabile intereselor fermierilor a fost acela că aceste interese nu s-au sprijinit deloc pe o putere politică. Aceste politici de determinare a prețurilor au interacționat cu alți factori fundamentali, care au făcut ca dreptul de proprietate să fie nesigur, subminând, în continuare, stimulentele pentru investiții. În Sierra Leone, șefii supremi nu se ocupă doar de asigurarea legii, a ordinii și a serviciilor juridice, precum și de colectarea de taxe, ci sunt și „custozii pământului“. Cu toate că familiile, clanurile și dinastiile au drept de folosință și drepturi tradiționale asupra pământului, în ultimă instanță, șefii au un cuvânt hotărâtor cu privire la cine și unde cultivă. Drepturile de proprietate sunt sigure doar dacă posesorul lor are relații cu șeful, dacă aparține, poate, aceleiași familii conducătoare. Pământul nu poate fi cumpărat sau vândut ori folosit drept garanție pentru un împrumut,

iar dacă o persoană se naște în afara casei conducătoare, nu poate planta nici o cultură permanentă, cum ar fi cafeaua, cacaua sau palmierul, de teamă că acest lucru îi va permite să revendice drepturi de proprietate „de facto“.

Contrastul dintre instituțiile extractive dezvoltate de britanici în Sierra Leone și instituțiile incluzive care s-au dezvoltat în alte colonii, ca Australia, este ilustrat de modul în care au fost administrate resursele minereu. La Kono, în estul Sierrei Leone, în ianuarie 1930, au fost descoperite diamante. Depozitele de diamante erau aluviale, adică nu se aflau în mine adânci. Așadar, principala metodă de minerit consta în extragerea minereului din râuri. Unii cercetători le numesc „diamante democratice“, pentru că ele permit multor oameni să se implice în minerit, creând o oportunitate potențial incluzivă. Nu așa au stat lucrurile în Sierra Leone, însă. Ignorând cu seninătate natura intrinsec democratică a extragerii diamantelor din râuri, guvernul britanic a înființat un monopol pentru întregul protectorat, l-a numit Trustul de Sortare Sierra Leone, iar acesta a fost acordat companiei De Beers, compania gigantică sud-africană de minerit diamantifer. În 1936, De Beers a primit și dreptul de a crea Forța pentru Protejarea Diamantelor, o armată privată care a devenit mai mare decât cea a administrației coloniale din Sierra Leone. Chiar și așa, aria de răspândire a diamantelor aluviale a făcut situația greu de supravegheat. Deja în anii 1950, Forța pentru Protejarea Diamantelor era copleșită de miile de mineri care extrăgeau diamante ilegal, o sursă importantă de conflict și de haos. În 1955, guvernul britanic a deschis niște câmpuri diamantifere, oferindu-le unor mineri autorizați din afara Trustului de Sortare Sierra Leone, deși compania încă deținea cele mai bogate zone din Yengema și câmpurile diamantifere Koidu și Tongo. Lucrurile nu au făcut decât să se înrăutățească după independență. În 1970, Siaka Stevens a naționalizat Trustul de Sortare Sierra Leone, creând Compania Națională de Minerit Diamantifer (Sierra Leone) SRL, în care guvernul, în realitate Stevens, deținea 51% din acțiuni. Aceasta a fost faza inițială a planului lui Stevens de a prelua controlul asupra mineritului diamantifer din țară.

În Australia secolului al XIX-lea, aurul, descoperit în 1851, în Noua Galie de Sud și în statul nou înființat Victoria, nu diamantele, a atras atenția tuturor. Ca și diamantele din Sierra Leone, aurul era aluvial și trebuia luată

o decizie privitoare la modul de exploatare a minereului. Unii, ca James Macarthur, fiul lui John Macarthur, liderul remarcabil al squatterilor despre care am discutat mai devreme, au propus ca zonele de minerit să fie îngrădite și drepturile de monopol să se vândă prin licitație. Ei voiau o versiune australiană a Trustului de Sortare Sierra Leone. Dar mulți doreau acces liber la zonele de minerit aurifer. A câștigat modelul incluziv și, în loc să înființeze un monopol, autoritățile australiene le-au permis tuturor celor care plăteau o taxă anuală ca autorizație pentru minerit să caute și să sape după aur. În curând, minerii, așa cum au ajuns să fie cunoscuți acești aventurieri, au ajuns o forță în politica australiană, în special în Victoria. Au jucat un rol important în obținerea votului universal și a votului secret.

Am văzut deja două efecte dăunătoare ale expansiunii și ale conducerii coloniale europene în Africa: introducerea comerțului transatlantic cu sclavi, care a încurajat dezvoltarea instituțiilor politice și economice africane într-o direcție extractivă, și folosirea legislației și a instituțiilor coloniale pentru distrugerea dezvoltării agriculturii comerciale africane, care ar fi putut concura cu interesele europenilor. Sclavia a fost, cu siguranță, o forță în Sierra Leone. În momentul colonizării, în interior nu exista un stat puternic centralizat, doar multe regate mici, rivale, care se invadau reciproc în permanență și care luau prizonieri bărbați și femei. Sclavia era endemică, aproximativ 50% din populație fiind afectată. Din cauza bolilor specifice locului, nu era posibilă existența coloniilor mari de albi în Sierra Leone, spre deosebire de Africa de Sud. Așadar, acolo nu erau albi care să concureze cu africanii. Mai mult, absența unei economii a mineritului la nivelul celei din Johannesburg explică de ce, pe lângă lipsa cererii de forță de muncă africană din partea fermelor aflate în proprietatea albilor, nu existau stimulente pentru crearea instituțiilor extractive pe piața forței de muncă, atât de caracteristice regimului de apartheid din Africa de Sud.

Dar au fost implicate și alte mecanisme. Cultivatorii de cacao și de cafea din Sierra Leone nu concurau cu albii, deși câștigurile lor erau, totuși, preluate printr-un monopol guvernamental, consiliul comercial. Sierra Leone a suferit și de pe urma conducerii indirecte. În multe regiuni din Africa, unde autoritățile britanice au vrut să practice conducerea indirectă, acestea au găsit populații care nu aveau un sistem de autoritate centralizată

care să poată fi preluat. De exemplu, în estul Nigeriei, populațiile Igbo nu aveau șefi atunci când au fost descoperite de britanici, în secolul al XIX-lea. Atunci, britanicii au creat warrant chiefs (șefi numiți prin decret). În Sierra Leone, britanicii și-au sprijinit conducerea indirectă pe instituțiile indigene și pe sistemele de autoritate existente.

Totuși, indiferent de baza istorică a indivizilor recunoscuți ca șefi supremi în 1896, conducerea indirectă și puterile pe care aceasta le-a acordat șefilor supremi au schimbat total politica în Sierra Leone. În primul rând, a introdus un sistem de stratificare socială – casele conducătoare – acolo unde nu existase așa ceva înainte. În locul unei organizări care fusese mult mai fluidă și în cadrul căreia șefii avuseseră nevoie de sprijin popular, a fost așezată o aristocrație ereditară. Ceea ce a apărut, în schimb, a fost un sistem rigid, cu șefi care ocupau o funcție pe viață, îndatorați binefăcătorilor lor din Freetown sau din Marea Britanie și mult mai puțin responsabili în fața poporului pe care îl conduceau. Britanicii au fost bucuroși să corupă instituțiile și în alte feluri, de exemplu, înlocuind șefii legitimi cu oameni care erau mai cooperanți. Într-adevăr, familia Margai, care a dat primii doi premieri în Sierra Leone independentă, a venit la putere în regiunea Banta Inferioară, aliindu-se cu britanicii în timpul răscoalei împotriva impozitului pe colibă spre deosebire de șeful Nyama. Nyama a fost demis din funcție și membrii familiei Margai au devenit șefi, menținându-se la putere până în 2010.

Remarcabil este gradul de continuitate dintre Sierra Leone colonială și cea independentă. Britanicii creaseră consiliile comerciale și le folosiseră pentru taxarea fermierilor. Guvernele postcoloniale au făcut același lucru, extrăgând foloase în proporție și mai mare. Britanicii au creat sistemul conducerii indirecte prin șefii supremi. Guvernele care au urmat după independență nu au respins această instituție colonială; de fapt, au folosit-o ca să guverneze și în regiunile rurale. Britanicii au înființat un monopol diamantifer și au încercat să țină la distanță minerii africani. Guvernele de după independență au făcut la fel. Este adevărat că britanicii au considerat că o bună modalitate de a conduce Mendeland o reprezenta construirea căilor ferate, în timp ce Siaka Stevens nu a fost de aceeași părere. Britanicii aveau încredere în armata lor și știau că o puteau trimite la Mendeland, dacă izbucnea o rebeliune. Stevens, de partea cealaltă, nu putea face asta. Ca în

cazul multor alte națiuni africane, o armată puternică ar fi devenit o amenințare pentru guvernarea lui Stevens. Din acest motiv, el a slăbit armata, reducând-o și privatizând violența prin crearea de unități paramilitare speciale, loiale numai lui, iar, pe parcursul acestui proces, a accelerat declinul redusei autorități statale care mai exista în Sierra Leone. În locul armatei, a apărut mai întâi Unitatea Internă pentru Securitate (ISU), pe care populația o știa după porecla I Shoot U („Eu te împușc“). Apoi, a apărut Divizia Specială pentru Securitate, SSD, cunoscută drept Siaka Steven's Dogs („Câinii lui Siaka Stevens“). În cele din urmă, absența unei armate care să susțină regimul avea să ducă la propria-i dispariție. Un grup de numai 30 de soldați, conduși de căpitanul Valentine Strasser, a fost cel care a dat regimul jos de la putere, pe 29 aprilie 1992.

Evoluția Sierrei Leone, sau involuția acesteia, poate fi interpretată cel mai bine ca rezultat al cercului vicios. Autoritățile coloniale britanice au construit, de la bun început, instituții extractive, iar politicienii africani de după independență au fost extrem de bucuroși să preia ei înșiși din atribuțiile acestora. Modelul a fost înspăimântător de asemănător în toată Africa Subsahariană. Ghana, Kenya, Zambia și multe alte țări africane au avut speranțe similare după obținerea independenței. Dar, în toate aceste cazuri, instituțiile extractive au fost recreate după un model prefigurat de cercul vicios – mai mult, au devenit și mai vicioase odată cu trecerea timpului. În toate aceste țări, consiliile comerciale și conducerea indirectă, ca să dăm un exemplu, create de către britanici, au fost menținute.

Există motive naturale ale acestui cerc vicios. Instituțiile politice extractive conduc la instituții economice extractive, care îi îmbogățesc pe câțiva pe seama celor mulți. Cei care beneficiază de pe urma instituțiilor extractive au, astfel, resurse să își construiască propriile armate (private) și armate de mercenari, să își cumpere judecători și să măsluiască alegerile pentru a rămâne la putere. De asemenea, au toate interesele să apere sistemul. Așadar, instituțiile economice extractive creează platforma pe baza căreia rezistă instituțiile politice extractive. Puterea este prețioasă în regimurile cu instituții politice extractive, deoarece puterea este necontrolată și aduce bogății economice.

Instituțiile politice extractive nu oferă mecanisme de control pentru abuzurile de putere. Dacă puterea corupe sau nu, rămâne de discutat, însă lordul Acton a avut, în mod sigur, dreptate atunci când a afirmat că puterea absolută corupe în mod absolut. Am văzut în capitolul anterior că, chiar și atunci când Franklin Roosevelt a vrut să se folosească de puterile lui prezidențiale într-un mod care, credea el, ar fi fost benefic pentru societate, nestânjenit de constrângerile exercitate asupra lui de Curtea Supremă, instituțiile politice americane incluzive l-au împiedicat să anuleze aceste constrângeri impuse puterii lui. În cadrul instituțiilor politice extractive, nu prea există mecanisme de control asupra exercitării puterii, oricât de denaturată și de sociopată ar putea deveni aceasta. În 1980, Sam Bangura, pe atunci guvernatorul băncii centrale din Sierra Leone, a criticat politicile lui Siaka Stevens pentru faptul că se risipeau fonduri. El a fost ucis la scurt timp după aceea și aruncat de la ultimul etaj al băncii centrale, aflată pe strada cu un nume atât de potrivit situației, Siaka Stevens. Instituțiile politice extractive au, astfel, tendința să creeze un cerc vicios pentru că nu oferă nici un mecanism de apărare împotriva celor care vor să uzurpe în continuare și să abuzeze de puterile statului.

Încă un mecanism al cercului vicios este faptul că instituțiile extractive, creând o putere nelimitată și o mare inegalitate de venituri, măresc potențialele mize ale jocului politic. Pentru că acea persoană care controlează statul devine beneficiarul acestei puteri excesive și al bogăției pe care ea o generează, instituțiile extractive creează stimulente pentru luptele interne duse în vederea obținerii controlului asupra puterii și asupra beneficiilor acesteia, o dinamică pe care am văzut-o manifestându-se în orașele-stat maiașe și în Roma antică. În această lumină, nu este nici o surpriză că instituțiile extractive, pe care multe țări africane le-au moștenit de la puterile coloniale, au semănat semințele luptelor pentru putere și ale războaielor civile. Aceste lupte au fost foarte diferite de Războiul Civil Englez și de Revoluția glorioasă. Ele nu s-au purtat pentru schimbarea instituțiilor politice, pentru introducerea constrângerilor asupra exercitării puterii sau pentru crearea pluralismului, ci pentru acapararea puterii și îmbogățirea unui grup pe seama celorlalți. În Angola, Burundi, Ciad, Coasta de Fildeș, Republica Democrată Congo, Ethiopia, Liberia, Mozambic, Nigeria, Republica Congo-Brazzaville, Rwanda, Somalia, Sudan și Uganda și, desigur, în Sierra Leone, așa cum vom vedea mai în detaliu în următorul

capitol, aceste conflicte s-au transformat în războaie civile sângeroase și au produs o distrugere economică și o suferință umană fără precedent – și, de asemenea, au dus la prăbușirea statului.

DE LA ENCOMIENDA LA ACAPARAREA PĂMÂNTURILOR

Pe 14 ianuarie 1993, Ramiro De León Carpio a fost învestit în funcția de președinte al Guatemalei. El l-a numit pe Richard Aitkenhead Castillo în funcția de ministru de finanțe și pe Ricardo Castillo Sinibaldi în funcția de ministru al dezvoltării. Toți acești trei oameni aveau ceva în comun: erau urmași direcți ai conchistadorilor spanioli, care veniseră în Guatemala la începutul secolului al XVI-lea. Ilustrul strămoș al lui De León a fost Juan De León Cardona, în timp ce familia Castillo era înrudită cu Bernal Díaz del Castillo, autorul uneia dintre cele mai renumite relatări de la fața locului despre cucerirea Mexicului. Ca recompensă pentru serviciul adus lui Hernán Cortés, Díaz del Castillo a fost numit guvernator al orașului Santiago de los Caballeros, actualul Antigua din Guatemala. Atât Castillio, cât și de León au întemeiat dinastii, alături de alți conchistadori, ca Pedro de Alvarado. Specialista guatemaleză în sociologie Marta Casaús Arzú a identificat în Guatemala un nucleu alcătuit din 22 de familii, care erau legate prin căsătorie de alte 26 de familii din afara nucleului. Studiul ei genealogic și politic sugera că aceste familii au controlat puterea economică și politică în Guatemala din 1531. O identificare chiar mai cuprinzătoare a familiilor care făceau parte din această elită a sugerat că acestea reprezentau doar puțin peste 1% din populație, în anii 1990.

În Sierra Leone și în mare parte din Africa Subsahariană, cercul vicios a apărut sub forma preluării de către liderii de după obținerea independenței a instituțiilor extractive înființate de puterile coloniale. În Guatemala, ca în mare parte din America Centrală, vedem o formă mai simplă, mai neșlefuită, a cercului vicios: cei care dețin puterea economică și politică organizează instituțiile pentru a asigura continuitatea puterii lor și reușesc să facă acest lucru. Acest tip de cerc vicios determină persistența instituțiilor extractive și menținerea la putere a acelorași elite, ca și persistența subdezvoltării.

În momentul cuceririi spaniole, Guatemala era dens populată, având, probabil, o populație de aproape două milioane de maiași. Bolile și exploatarea au pricinuit pierderi mari, ca peste tot în America. Abia în anii 1920, numărul total al populației a revenit la nivelul inițial. Ca în alte părți din Imperiul Spaniol, indigenii au fost repartizați conchistadorilor, cu drept de exploatare, prin encomienda. După cum am văzut în contextul colonizării Mexicului și Perú-ului, encomienda era un sistem de muncă forțată, care, ulterior, a făcut loc altor instituții coercitive similare, de remarcat fiind repartimiento, numit și mandamiento în Guatemala. Elita, alcătuită din descendenții conchistadorilor și din câteva elemente indigene, nu doar că a beneficiat de pe urma diverselor sisteme de muncă forțată, dar a și controlat și monopolizat comerțul printr-o asociație de comercianți numită Consulado de Comercio (Consulatul pentru Comerț). Cea mai mare parte din populația Guatemalei se afla sus în munți și departe de coastă. Costurile mari de transport au limitat proporțiile exporturilor și, la început, pământul nu a fost foarte valoros. O mare parte din el încă se afla în mâinile populațiilor indigene, care aveau mari proprietăți comune numite ejidos. Restul pământului era în mare măsură neocupat și se afla, teoretic, în posesia guvernului. Se scoteau mai mulți bani din controlul și din impozitarea comerțului, decât din controlul pământului.

Exact ca în Mexic, elitele guatemaleze au privit Constituția de la Cádiz cu ostilitate, ceea ce le-a încurajat să își declare independența, la fel cum au făcut elitele mexicane. În timpul unei uniuni temporare cu Mexicul și cu Federația Americii Centrale, elita colonială a guvernat Guatemala, în timpul dictaturii lui Rafael Carrera, din 1839 până în 1865. În această perioadă, descendenții conchistadorilor și elita indigenă au păstrat instituțiile economice extractive din perioada colonială în mare măsură neschimbate. Nici măcar organizarea Consulado nu s-a modificat după independență. Cu toate că aceasta era o instituție regală, ea a continuat, nestingherită, să existe sub o guvernare republicană.

Independența, deci, a fost o lovitură de stat a elitei locale preexistente, exact ca în Mexic; elitele au dus mai departe, ca de obicei, instituțiile economice extractive de pe urma cărora obținuseră foarte multe beneficii. Destul de ironic, în această perioadă, Consulado a rămas responsabil de dezvoltarea economică a țării. Dar, așa cum fusese înainte de independență, Consulado

acționa în propriul interes, nu în interesul țării. Consulado era responsabil, în parte, de dezvoltarea infrastructurii, ca porturile și drumurile, dar, ca în Austro-Ungaria, Rusia și Sierra Leone, acest lucru amenința deseori cu distrugerea creatoare și ar fi putut destabiliza sistemul. Așadar, în loc să aibă ca scop dezvoltarea infrastructurii, Consulado i-a opus, deseori, rezistență. De exemplu, amenajarea unui port pe coasta Suchitepéquez, de la Oceanul Pacific, a fost unul dintre proiectele propuse. La vremea respectivă, singurele porturi cu dotări corespunzătoare se aflau pe Coasta Caraibelor, iar acestea erau supravegheate de Consulado. Acest Consulado nu a făcut nimic pe coasta din Pacific, deoarece un port în acea zonă ar fi oferit o piață de desfacere mult mai avantajoasă pentru bunurile din orașele aflate în munții Mazatenango și Quezaltenango, iar accesul la o altă piață pentru aceste bunuri ar fi subminat monopolul deținut de Consulado asupra comerțului extern. Aceeași logică s-a aplicat în cazul drumurilor, Consulado fiind, din nou, responsabil cu drumurile din toată țara. După cum se poate bănui, instituția a refuzat să construiască drumuri care ar fi întărit grupurile rivale sau i-ar fi distrus, posibil, monopolul. Presiunea a venit din nou din vestul Guatemalei și de la Quezaltenango, din regiunea Los Altos. Dar dacă drumul dintre Los Altos și coasta Suchitepéquez ar fi fost îmbunătățit, s-ar fi putut crea o clasă de comercianți care ar fi rivalizat cu comercianții Consulado în capitală. Drumul nu a fost îmbunătățit.

Ca rezultat al acestei dominații a elitei, Guatemala a fost prinsă într-o buclă temporală, rămânând în mijlocul secolului al XIX-lea, în timp ce restul lumii se afla într-o schimbare rapidă. Dar aceste schimbări aveau să influențeze, în cele din urmă, și Guatemala. Costurile de transport scădeau datorită inovațiilor tehnologice, ca locomotiva cu aburi, căile ferate și noi tipuri de nave mult mai rapide. Mai mult, veniturile în creștere ale oamenilor din Europa Occidentală și din America de Nord generau o cerere masivă pentru multe produse pe care o țară, precum Guatemala, ar fi putut să le producă.

La începutul secolului, se produceau pigmenți naturali, indigo și apoi carmin pentru export, însă mai rentabilă avea să fie producția de cafea. Guatemala avea o grămadă de pământ bun pentru cafea și culturile de cafea au început să se răspândească – fără vreun sprijin din partea celor din Consulado. Când prețul mondial al cafelei a crescut și comerțul

internațional s-a extins, s-au putut face profituri uriașe, iar elita guatemaleză a devenit interesată de cafea. În 1871, regimul creat de dictatorul Carrera a fost, în sfârșit, răsturnat de un grup care își zicea liberal, după mișcarea cu același nume care se remarcase la nivel mondial. Semnificația liberalismului s-a schimbat în timp. Dar, în secolul al XIX-lea, în Statele Unite și în Europa, liberalismul semăna cu ceea ce se numește astăzi libertarianism și apăra libertatea indivizilor, implicarea limitată a guvernului și comerțul liber. Lucrurile s-au întâmplat puțin altfel în Guatemala. Conduși inițial de Miguel García Granados și, după 1873, de Justo Rufino Barrios, liberalii guatemalezi nu erau, majoritatea lor, figuri noi cu idealuri liberale. În general, rămăseseră la putere aceleași familii. Ele au păstrat instituțiile politice extractive și au realizat o reorganizare din temelii a economiei pentru a exploata cafeaua. Au desființat Consulado în 1871, dar circumstanțele economice se schimbaseră. Centrul atenției instituțiilor economice extractive era reprezentat acum de producția și de exportul de cafea.

Pentru producția de cafea era nevoie de pământ și de forță de muncă. Ca să facă rost de pământ pentru fermele de cafea, liberalii au insistat pentru privatizarea pământului, în realitate, o preluare în forță, prin care au putut să pună mâna pe pământul aflat înainte în proprietate comună sau aflat în proprietatea Guvernului. Cu toate că încercarea lor a fost aprig contestată, având în vedere instituțiile politice extrem de extractive și concentrarea puterii politice de Guatemala, elitele au ieșit victorioase, în cele din urmă. Între 1871 și 1883, aproape un milion de acri de pământ, în general terenuri folosite în comun și terenuri de la frontieră, au încăput pe mâinile elitei și abia atunci industria cafelei s-a dezvoltat rapid. Scopul a fost formarea de mari proprietăți. Terenurile privatizate au fost vândute la licitație, de regulă membrilor elitei tradiționale sau celor aflați în relații cu aceasta. Puterea coercitivă a statului liberal a fost, deci, folosită pentru a le înlesni marilor proprietari de pământ accesul la forța de muncă, prin adaptarea și intensificarea diverselor sisteme de muncă forțată. În noiembrie 1876, președintele Barrios s-a adresat în scris tuturor guvernatorilor din Guatemala observând că

...întrucât țara are întinse suprafețe de pământ pe care trebuie să le exploateze prin cultivare, folosind mulțimea de muncitori care rămân astăzi în afara mișcării de dezvoltare a elementelor productive ale națiunii, trebuie să acordați sprijin total agriculturii de export:

1. Din orașele indiene, aflate în jurisdicția voastră, furnizați proprietarilor de finca [ferme] din acel departament, care cer forță de muncă, numărul de muncitori de care au nevoie, indiferent că este vorba de 50 sau de 100.

Repartimiento, recrutarea pentru muncă forțată, nu fusese abolit după independență, iar acum și-a lărgit scopul și durata. A fost instituționalizată în 1877, prin Ordinul 177, care specifica faptul că angajatorii puteau cere și primi de la guvern până la 60 de muncitori pentru 15 zile de lucru, dacă proprietatea se afla în același departament, și pentru 30 de zile, dacă se afla în afara lui. Cererea putea fi reînnoită dacă angajatorul dorea acest lucru. Acești muncitori puteau fi recrutați forțat, în afara cazului în care demonstrau, cu dosare personale de evidență a muncilor îndeplinite, că efectuaseră recent un asemenea serviciu, în mod satisfăcător. Toți muncitorii din mediul rural au fost obligați să aibă asupra lor o evidență a muncilor îndeplinite, numită libreta, unde erau trecute detalii despre persoanele pentru care munceau și o evidență a tuturor datoriilor. Mulți muncitori aveau datorii la angajatorii lor, iar un muncitor cu datorii nu avea voie să plece de la angajator fără permisiune. Ordinul 177 a stipulat, de asemenea, că singurul mod prin care muncitorii se puteau sustrage de la recrutarea în repartimiento era acela de a dovedi că aveau datorii în acel moment la un angajator. Muncitorii erau prinși în capcană. Pe lângă aceste legi, au fost adoptate numeroase reglementări privitoare la vagabondaj, astfel încât, cei care nu puteau dovedi că aveau o slujbă erau imediat recrutați în repartimiento, sau pentru alte tipuri de muncă forțată, la construcția de drumuri, de exemplu, sau erau obligați să accepte o slujbă la o fermă. Ca și în Africa de Sud, în secolele al XIX-lea și XX, politicile privitoare la pământ, de după 1871, au fost concepute să distrugă economia de subzistență a populațiilor indigene, să le forțeze să muncească pentru salarii mici. Repartimiento a durat până în anii 1920; sistemul libreta și toată suma legilor privitoare la vagabondaj au rămas în vigoare până în

1945, când Guatemala a cunoscut, pentru prima dată, o scurtă perioadă de democrație.

Exact ca înainte de 1871, elitele guatemaleze au guvernat prin intermediul militarilor, care au condus prin forță. Au continuat să facă acest lucru și după ce industria cafelei a luat avânt. Jorge Ubico, președinte între 1931 și 1944, a avut guvernarea cea mai lungă. Ubico a câștigat alegerile prezidențiale din 1931, ca unic candidat, nimeni nefiind atât de necugetat încât să candideze împotriva lui. Ca și instituția Consulado, nu a autorizat nici producția de bunuri, nici acțiunile care ar fi provocat distrugerea creatoare și i-ar fi amenințat atât puterea politică, cât și profiturile elitei. Astfel, el s-a opus dezvoltării industriei pentru același motiv pentru care o făcuseră și Francisc I în Austro-Ungaria și Nicolae I în Rusia: muncitorii din industrie ar fi creat probleme. Printr-o legislație fără termen de comparație în ceea ce privește gradul de represiune paranoică, Ubico a interzis utilizarea unor cuvinte ca obreros (muncitori), sindicatos (sindicate) și hueglas (greve). Se putea ajunge la închisoare pentru folosirea vreunuia dintre aceste cuvinte. Cu toate că Ubico era puternic, elita trăgea sforile. Opoziția față de regimul lui a crescut în 1944, condusă fiind de studenți, care au început să organizeze demonstrații. Nemulțumirea populară a crescut și, pe 24 iunie, 311 oameni, mulți dintre ei din rândurile elitei, au semnat Memorial de los 311 (Memoriul celor 311) – o scrisoare deschisă în care denunțau regimul. Ubico și-a dat demisia în 1 iulie. Deși după el a venit un regim democratic, în 1945, acesta a fost răsturnat printr-o lovitură de stat în 1954, declanșându-se un război civil sângeros. Guatemala s-a democratizat din nou abia după 1986.

Conchistadorii spanioli nu au avut mustrări de conștiință când au înființat un sistem politic și economic extractiv. De aceea bătuseră atâta drum până în Lumea Nouă. Dar majoritatea instituțiilor pe care le înființaseră ei erau menite să fie temporare. Encomienda, de exemplu, a fost o acordare temporară de drepturi asupra muncii. Nu au avut un plan foarte detaliat privitor la modul cum aveau să înființeze un sistem care urma să persiste încă 400 de ani. De fapt, instituțiile pe care le-au înființat ei s-au modificat semnificativ în timp, dar un lucru nu s-a schimbat: natura extractivă a instituțiilor, rezultatul cercului vicios. S-a schimbat forma extracției, dar nu s-au schimbat nici natura extractivă a instituțiilor, nici identitatea elitei. În

Guatemala, encomienda, repartimiento și monopolizarea comerțului au făcut loc libretei și acaparării pământurilor. Dar majoritatea maiașilor indigeni au continuat să muncească fiind prost plătiți, needucați, lipsiți de drepturi și de servicii publice.

În Guatemala, ca în mare parte din America Centrală, după un model caracteristic cercului vicios, instituțiile politice extractive au sprijinit instituțiile economice extractive, care, la rândul lor, au furnizat baza pentru instituțiile politice extractive și pentru continuitatea puterii aceleiași elite.

DE LA SCLAVIE LA JIM CROW

În Guatemala, instituțiile extractive au rezistat din vremurile coloniale până în cele moderne, aceeași elită deținând ferm controlul. Orice modificare a instituțiilor a fost rezultatul adaptărilor la lumea în schimbare, cum a fost cazul acaparării pământurilor de către elita motivată de boom-ul cafelei. Instituțiile din sudul Statelor Unite au fost aproape la fel de extractive până la Războiul Civil. Economia și politica erau dominate de elita sudistă, formată din proprietari de plantații, care aveau suprafețe mari de pământ și sclavi. Sclavii nu aveau nici drepturi politice, nici economice; nu aveau aproape nici un drept.

Până la mijlocul secolului al XIX-lea, instituțiile economice și politice extractive ale Sudului l-au făcut semnificativ mai sărac decât Nordul. Sudul nu avea industrie și făcea relativ puține investiții în infrastructură. În 1860, producția sa manufacturieră totală era mai mică decât cea din Pennsylvania, New York sau Massachusetts. Numai 9% din populație locuia în zone urbane, în comparație cu 35% în nord-est. Densitatea căilor ferate (kilometrii de cale ferată împărțiți la suprafața de pământ) era de trei ori mai mare în Nord decât în statele sudice. Proporția de kilometri de canal era similară.

Harta 18 indică proporțiile sclaviei, reprezentând grafic procentajul populației de sclavi în districtele americane, în 1840. Este evident că sclavia era dominantă în Sud, unele districte, aflate de-a lungului fluviului Mississippi, având, de exemplu, sclavi în proporție de nu mai puțin de 95%

din populație. Harta 19 prezintă una dintre consecințele acestui fapt, și anume proporția de forță de muncă ce lucra în industrie în 1880. Cu toate că aceasta nu era mare, potrivit standardelor secolului XX, există diferențe clare între Nord și Sud. În mare parte din nord-est, mai bine de 10% din forța de muncă lucra în industrie. Spre deosebire de această situație, într-o mare parte a Sudului, în special în zonele cu o mare concentrare de sclavi, proporția era, practic, zero.

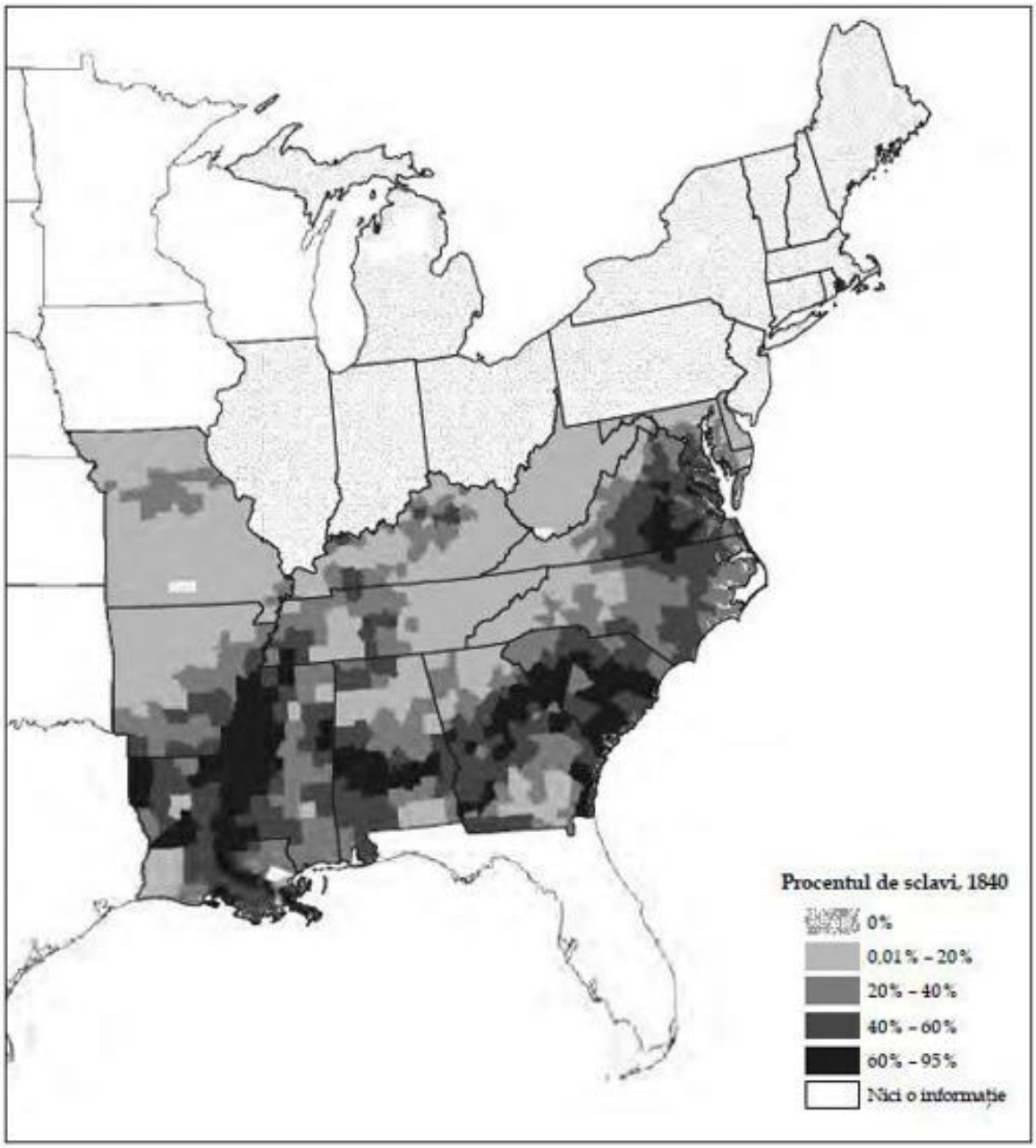

Harta 18: Sclavia în districtele americane, în 1840

Sudul nu era inovator nici măcar în sectoarele în care era specializat: din 1837 până în 1859, numărul de brevete eliberate în fiecare an, pentru inovații având legătură cu porumbul și grâul, a fost, în medie, de 12 și, respectiv, zece; s-a eliberat doar unul pe an pentru cea mai importantă cultură a Sudului, bumbacul. Nu exista nici un indiciu că industrializarea și creșterea economică aveau să înceapă în curând. Dar înfrângerea din Războiul Civil a fost urmată de reforme economice și politice fundamentale sub amenințarea baionetei. Sclavia a fost abolită și bărbații negri au primit drept de vot.

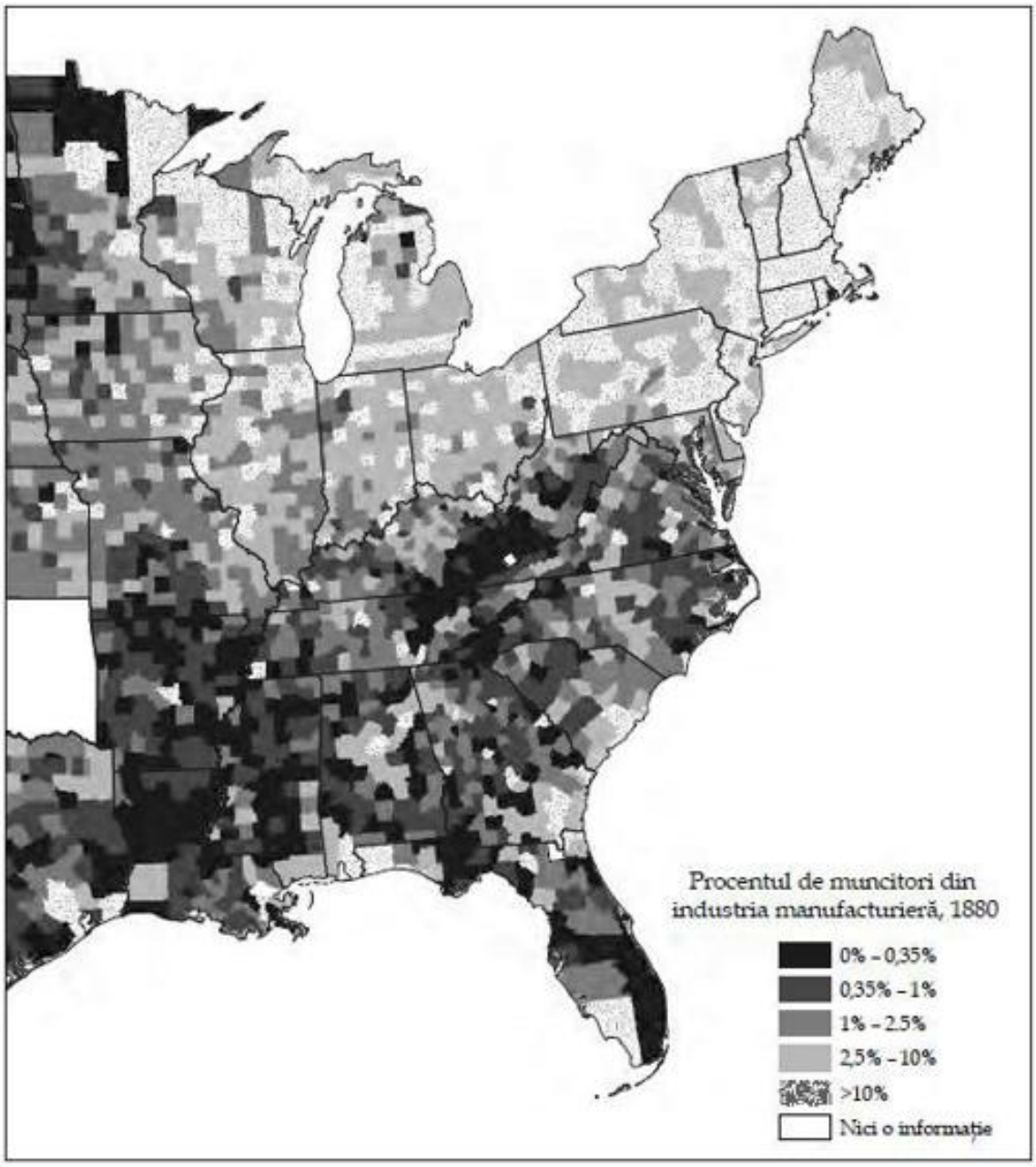

Harta 19: Angajările în industrie în districtele americane, 1880

Aceste schimbări importante ar fi trebuit să deschidă calea pentru o transformare radicală a instituțiilor extractive din Sud în instituții incluzive, și să lanseze Sudul pe traiectoria către prosperitate economică. Dar, printr-o altă manifestare a cercului vicios, nu s-a întâmplat nimic de acest gen. În Sud s-a înregistrat o reînnoire a instituțiilor extractive, de această dată de

tipul Jim Crow, nu de tipul sclaviei. Expresia Jim Crow („Cioara Jim“), care se presupune că și-ar fi avut originea în Jump Jim Crow („Sari Jim Crow“), o satiră de la începutul secolului al XIX-lea despre negri jucată de actori albi cu „fața vopsită în negru“, a ajuns să se refere la toată gama de legi segregaționiste care au fost adoptate în Sud după 1865. Acestea au rămas în vigoare aproape un secol, până la o altă importantă mișcare socială, mișcarea pentru drepturi civile. Între timp, negrii au continuat să fie excluși de la putere și persecutați. Agricultura de tipul celei de plantație, bazată pe o forță de muncă prost plătită, prost educată, a rezistat, iar veniturile din Sud au scăzut în continuare, în comparație cu media americană. Cercul vicios al instituțiilor extractive a fost mai puternic decât se așteptaseră mulți la vremea respectivă.

Motivul pentru care traiectoria economică și politică a Sudului nu s-a schimbat niciodată, chiar dacă sclavia a fost abolită și bărbații negri au primit drept de vot, a fost că puterea politică a negrilor și independența lor economică erau fragile. Proprietarii de plantații din Sud pierduseră războiul, dar câștigaseră pacea. Ei încă erau organizați și încă dețineau proprietatea asupra pământului. În timpul războiului, sclavilor eliberați li se făcuse promisiunea că urmau să primească 40 de acri și un catâr când sclavia avea să fie abolită, și pentru unii promisiunea chiar a fost îndeplinită în timpul renumitelor campanii ale generalului William T. Sherman. Dar, în 1865, președintele Andrew Johnson a anulat ordinele lui Sherman, iar redistribuirea promisă a pământului nu a avut loc niciodată. La o dezbatere în Congres pe această temă, congressmanul George Washington Julian remarca premonitoriu: „La ce bun o lege a Congresului care abolește complet sclavia... dacă vechea bază agrară a puterii aristocratice va rămâne?“ Acesta a fost începutul „salvării“ vechiului Sud și al perpetuării vechii elite funciare sudiste.

Sociologul Jonathan Wiener a studiat perpetuarea elitei proprietarilor de plantații în cinci districte din Black Belt, regiunea principală în care se cultivase bumbacul, din sudul statului Alabama. Urmărind familiile pe baza recensământului american și luându-i în considerare pe cei cu proprietăți imobiliare în valoare de cel puțin 10 000 de dolari, el a descoperit că, din cei 236 de membri ai elitei proprietare de plantații, din 1850, 101 își păstraseră poziția în 1870. Interesant, această proporție era foarte

asemănătoare celei cunoscute în perioada de dinaintea Războiului Civil; din cele 236 cele mai bogate familii proprietare de plantații din 1850, numai 110 își păstraseră poziția un deceniu mai târziu. Totuși, din cei 25 de proprietari de plantații cu cele mai mari proprietăți în 1870, 18 (72%) se număraseră printre familiile de elită în 1860; 16 se aflaseră în grupul elitei în 1850. Cu toate că mai mult de 600 000 de oameni au pierit în Războiul Civil, elitele au suferit puține pierderi. Legea, concepută de proprietarii de plantații și pentru proprietarii de plantații, scutea un proprietar de sclavi de serviciul militar pentru fiecare 20 de sclavi aflați în posesia sa. În timp ce sute de mii de oameni au murit ca să mențină economia sudistă de plantație, mulți mari proprietari de sclavi și fiii lor au rămas, până la sfârșitul războiului, pe moșiile lor și au putut, astfel, să asigure continuitatea economiei de plantație.

După sfârșitul războiului, proprietarii de plantații din rândul elitei care controla pământul au putut să își exercite din nou controlul asupra forței de muncă. Cu toate că instituția economică a sclaviei fusese abolită, există dovezi care arată clar continuitatea sistemului economic din Sud, bazat pe agricultura de plantație cu forță de muncă ieftină. Acest sistem economic a fost menținut printr-o varietate de mijloace, inclusiv prin controlul politicii locale și prin violență. Drept consecință, folosind cuvintele cercetătorului afro-american W.E.B. Du Bois, Sudul a devenit „pur și simplu, o tabără militarizată pentru intimidarea negrilor“.

În 1865, organul legislativ al statului Alabama a adoptat Black Code (Codul Negrilor), un reper al persecuției forței de muncă negre. La fel ca Ordinul 177 din Guatemala, Codul Negrilor din Alabama a inclus o lege împotriva vagabondajului și o lege împotriva „ademenirii“ muncitorilor. Codul a fost conceput pentru a împiedica mobilitatea forței de muncă și pentru a reduce concurența pe piața forței de muncă, garantându-le, în continuare, proprietarilor de plantații din Sud un bazin sigur de forță de muncă ieftină.

După Războiul Civil, perioada numită „Reconstrucția“ a durat din 1865 până în 1877. Politicienii din Nord, cu ajutorul Armatei Unioniste, au gândit unele schimbări sociale în Sud. Dar contrareacția sistematică din partea elitei sudiste, sub forma sprijinului acordat așa-numiților Redeemers (aripa conservatoare a democraților), care urmăreau eliberarea Sudului, a recreat

vechiul sistem. La alegerile prezidențiale din 1877, Rutherford Hayes a avut nevoie de sprijin din partea Sudului în Colegiul Electoral. Acest colegiu, care continuă să existe, este o instituție de bază pentru alegerea indirectă a președintelui, consacrată de Constituția americană. Prin voturile lor, cetățenii nu aleg direct președintele, ci aleg, în schimb, electori care apoi aleg președintele în Colegiul electoral. Sudiștii au cerut, la schimb, pentru sprijinul lor în Colegiul Electoral, ca soldații unioniști să fie retrași din Sud și regiunea să fie lăsată în pace. Hayes a acceptat. Cu sprijin sudic, Hayes a devenit președinte și a retras trupele. Perioada de după 1877 a marcat, apoi, adevărata revenire a elitei proprietare de plantații. Eliberarea Sudului a presupus introducerea unor noi taxe electorale și a unor teste prin care votanții trebuiau să dovedească faptul că nu sunt analfabeți, măsuri prin care negrii și, deseori, și albii săraci au fost privați, în mod sistematic, de dreptul de vot. Aceste tentative au avut succes și au creat un regim monopartinic sub conducerea Partidului Democrat, o mare parte din puterea politică aparținând elitei care deținea plantații.

Legile Jim Crow au creat școli segregate și, după cum se poate bănui, inferioare. Alabama, de exemplu, și-a rescris Constituția în 1901 pentru a permite acest lucru. În mod șocant, chiar și astăzi, Capitolul 256 din Constituția statului Alabama, deși nu mai este pus în practică, încă specifică:

Datoria organului legislativ de a înființa și a menține sistemul public de educație; alocarea fondurilor pentru sistemul public de educație; școli separate pentru copiii albi și copiii de culoare.

Organul legislativ va înființa, organiza și menține un sistem liberal de școli publice pe teritoriul întregului stat, în folosul copiilor cu vârste între șapte și 21 de ani. Fondul pentru sistemul public de educație va fi distribuit diferitelor districte, proporțional cu numărul de elevi cu vârsta de școlarizare de aici, și va fi astfel distribuit școlilor din cartierele sau orașele din districte încât să ofere, pe cât de realizabil cu putință, școlarizare cu durate egale în asemenea școli din cartiere sau din orașe. Se vor asigura școli separate pentru copiii albi și pentru cei de culoare și nici unui copil, de orice rasă ar fi el, nu i se va permite să meargă la o școală destinată celeilalte rase.

Un amendament pentru anularea Capitolului 256 din Constituție a fost respins de o largă majoritate în Parlamentul statului Alabama, în 2004.

Privarea de drepturi, legile împotriva vagabondajului, precum Codul Negrilor din Alabama, diversele legi Jim Crow și acțiunile grupului Ku Klux Klan, deseori finanțate și sprijinite de elită, au transformat Sudul, de după Războiul Civil, într-o societate efectiv de apartheid, unde negrii și albii duceau vieți cu totul diferite. Ca în Africa de Sud, aceste legi și practici au avut drept scop controlul populației negre și al muncii ei.

Politicienii sudiști de la Washington au depus și ei eforturi ca să se asigure că instituțiile extractive din Sud își vor continua existența. De exemplu, s-au asigurat ca nici un proiect federal și nici o lucrare publică federală, care ar fi pus în pericol controlul elitei sudice asupra forței de muncă negre, să nu fie aprobate vreodată. În consecință, Sudul a intrat în secolul XX ca o societate predominant rurală, cu un nivel slab de educație și cu tehnologie înapoiată, care încă angaja forță de muncă manuală și catâri pentru tracțiune, practic fără a beneficia de ajutorul oferit de echipamentele mecanice. Cu toate că proporția locuitorilor din zonele urbane a crescut, aceasta era cu mult în urma celei din Nord. În 1900, de exemplu, 13,5% din populația Sudului era urbanizată, în comparație cu 60% în nord-est.

În concluzie, instituțiile extractive din sudul Statelor Unite, bazate pe puterea elitei funciare, pe agricultura de plantație și pe forță de muncă prost plătită și prost educată, au rezistat până târziu, în secolul XX. Aceste instituții au început să se năruie abia după cel de-al Doilea Război Mondial și apoi, cu adevărat, după ce mișcarea pentru drepturi civile a distrus baza politică a sistemului. Și abia după dispariția acestor instituții, în anii 1950 și 1960, Sudul a început procesul lui de convergență rapidă către Nord.

Sudul american arată o altă față, mai viguroasă, a cercului vicios: ca și în Guatemala, elita proprietară de plantații din Sud a rămas la putere și a organizat instituțiile economice și politice pentru a-și asigura continuitatea puterii. Dar, în mod diferit față de Guatemala, a întâmpinat provocări semnificative în urma înfrângerii în Războiul Civil, care a abolit sclavia și a anulat excluderea totală, constituțională, a negrilor de la participarea

politică. Dar există mai multe moduri de a jupui o pisică: atâta vreme cât elita proprietară de plantații își controla proprietățile imense și rămânea organizată, putea configura un nou set de instituții, Jim Crow în loc de sclavie, pentru a atinge același obiectiv. Cercul vicios s-a dovedit a fi mai puternic decât crezuseră mulți, inclusiv Abraham Lincoln. Cercul vicios se bazează pe instituții politice extractive care creează instituții economice extractive, care, la rândul lor, sprijină instituțiile politice extractive, deoarece bogăția și puterea economică cumpără puterea politică. Când cei 40 de acri și un catâr au ieșit din discuție, puterea economică a elitei proprietarilor de plantații din Sud a rămas neatinsă. Și, deloc surprinzător și din nefericire, implicațiile pentru populația neagră din Sud, și pentru dezvoltarea economică a Sudului, au fost aceleași.

LEGEA DE FIER A OLIGARHIEI

Dinastia solomonică[10] din Ethiopia a rezistat la putere până când a fost înlăturată printr-o lovitură militară, în 1974. Lovitura a fost condusă de către Derg, un grup de ofițeri marxiști. Regimul pe care grupul Derg l-a înlăturat de la putere era un vestigiu al unui secol anterior, un anacronism. Împăratul Haile Selassie își începea ziua în curtea Marelui Palat, care fusese construit de împăratul Menelik al II-lea, la sfârșitul secolului al XIX-lea. În fața palatului stătea o mulțime de demnitari care îi anticipau sosirea, făcând plecăciuni și încercând cu disperare să îi atragă atenția. Împăratul își primea curtenii în Sala de Audiențe, așezat pe tronul imperial. (Selassie era mic de statură; pentru ca picioarele să nu îi atârne, un purtător de perne îl însoțea oriunde mergea și se asigura că îi putea pune perna potrivită sub picioare. Purtătorul de perne avea un stoc de 52 de perne, ca să facă față oricărei situații.) Selassie se afla în fruntea unui grup de instituții puternic extractive și conducea țara ca și cum ar fi fost propria lui moșie, oferind favoruri și protecție și pedepsind cu cruzime lipsa de loialitate. Nu putea fi vorba de dezvoltare economică în Ethiopia dinastiei solomonice.

Grupul Derg a fost alcătuit, inițial, din 108 reprezentanți ai diferitelor unități militare de pe tot cuprinsul țării. Reprezentantul Diviziei a Treia, din provincia Harar, era un maior pe nume Mengistu Haile Mariam. Cu toate că, în declarația lor inițială, din 4 iulie 1974, ofițerii Derg și-au exprimat

loialitatea față de împărat, la scurt timp, ei au început să aresteze membri ai guvernului, pentru a verifica reacția la astfel de acțiuni. Când au devenit mai siguri că susținerea regimului lui Selassie era firavă, au trecut la însuși Selassie, arestându-l pe 12 septembrie. Apoi au început execuțiile. Mulți politicieni din nucleul vechiului regim au fost omorâți rapid. Până în decembrie, grupul Derg declarase Ethiopia stat socialist. Selassie a murit, probabil asasinat, pe 27 august 1975. În 1975, grupul Derg a început să naționalizeze proprietățile, inclusiv tot pământul de la orașe și state. Comportamentul tot mai autoritar al regimului a dus la apariția unei mișcări de opoziție pe tot teritoriul țării. Zone întinse din Ethiopia au fost unite în timpul expansiunii coloniale europene, de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, prin politicile împăratului Menelik al II-lea, cel victorios în bătălia de la Adowa, pe care l-am menționat înainte. Între aceste zone se numărau Eritreea și Tigray la nord și Ogaden la est. Mișcările de independență, ca reacție la regimul fără scrupule al grupului Derg, s-au făcut simțite în Eritreea și Tigray, în timp ce armata somaleză a invadat Ogaden unde se vorbea somaleză. Însuși grupul Derg a început să se dezintegreze și să se descompună în facțiuni. Maiorul Mengistu s-a dovedit a fi cel mai nemilos, dar și mai deștept din grup. Până la mijlocul anului 1977, își eliminase principalii oponenți și luase, practic, în mână frâiele regimului care a fost salvat de la prăbușire numai printr-un aflux uriaș de arme și de trupe din Uniunea Sovietică și din Cuba, mai târziu, în luna noiembrie a aceluiași an.

În 1978, regimul a organizat o sărbătoare națională prin care se marca a patra aniversare de la răsturnarea de la putere a lui Haile Selassie. Deja, în acest moment, Mengistu era conducătorul de necontestat al grupului Derg. Drept reședință, locul de unde avea să conducă Ethiopia, el își alesese Marele Palat al lui Selassie, rămas nelocuit după abolirea monarhiei. La sărbătoare, a stat așezat pe un tron împodobit, ca împărații din vechime, pentru a privi parada. Ceremoniile oficiale se țineau la Marele Palat, Mengistu stând pe vechiul tron al lui Haile Selassie. Mengistu a început să se compare pe sine cu împăratul Tewodros, care pusese noile baze ale dinastiei solomonice, la mijlocul secolului al XIX-lea, după o perioadă de declin.

Unul dintre miniștrii lui, Dawit Wolde Giorgis, scria în memoriile lui:

La începutul Revoluției, cu toții respinseserăm complet orice avea legătură cu trecutul. Urma să nu mai conducem mașini sau să purtăm costume; cravatele erau considerate criminale. Orice te făcea să pari avut sau burghez, orice mirosea a belșug sau a sofisticare era disprețuit ca făcând parte din vechea ordine. Apoi, în jurul anului 1978, totul a început să se schimbe. Treptat, materialismul a fost acceptat, apoi necesar. Hainele cusute de cei mai buni croitori europeni au devenit uniforma tuturor oficialilor de rang înalt din guvern și a membrilor Consiliului Militar. Aveam tot ce era mai bun: cele mai bune case, cele mai bune mașini, cel mai bun whisky, șampanie, mâncare. Era vorba de o răsturnare totală a idealurilor Revoluției.

Giorgios consemna, de asemenea, cum se schimbase Mengistu odată ce devenise conducător unic:

Adevăratul Mengistu a ieșit la iveală: răzbunător, crud și autoritar... Mulți dintre noi, care ne obișnuisem să discutăm cu el cu mâinile în buzunare, ca și cum ar fi fost unul de-ai noștri, ne-am trezit stând în poziția de drepți, nemișcați, atenți să fim plini de respect în prezența lui. Ca să i ne adresăm, folosiserăm întotdeauna forma familiară „tu“, ante; acum ne-am văzut trecând la forma mai protocolară de „dumneavoastră“, ersiwo. El s-a mutat într-un birou mai mare, mai extravagant, din Palatul lui Menelik... A început să folosească mașinile împăratului... Ar fi trebuit să facem o revoluție a egalității; acum el devenise noul împărat.

Modelul cercului vicios ilustrat de tranziția de la Haile Selassie la Mengistu sau de la guvernatorii coloniali britanici din Sierra Leone la Siaka Stevens este extrem și, într-un anumit fel, atât de ciudat, încât merită un nume special. Așa cum am menționat deja în capitolul 4, sociologul german Robert Michels l-a numit legea de fier a oligarhiei. Logica internă a oligarhiilor și, de fapt, a tuturor organizațiilor ierarhice, spunea Michels, este aceea că ele se reproduc nu doar când același grup este la putere, dar chiar și atunci când un grup cu totul nou preia controlul. Ceea ce Michels

nu a anticipat, poate, a fost ecoul spuselor lui Karl Marx că istoria se repetă – prima dată ca tragedie, a doua oară ca farsă.

Nu era vorba numai de faptul că mulți dintre liderii africani de după independență s-au mutat în aceleași reședințe, s-au folosit de aceleași rețele clientelare și au întrebuințat aceleași modalități de manipulare a piețelor și de extragere a resurselor pe care le folosiseră regimurile coloniale și împărații pe care îi înlocuiseră, dar și de faptul că au înrăutățit lucrurile. A fost, într-adevăr, o farsă, extrem de cinică, de altfel, că Stevens, anticolonialistul înverșunat, a fost preocupat să controleze aceeași populație, Mende, pe care încercaseră să o controleze britanicii; că s-a bazat pe aceiași șefi cărora britanicii le dăduseră putere și pe care apoi îi folosiseră ca să controleze interiorul țării; că a dirijat economia în același mod, expropriindu-i pe fermieri cu ajutorul acelorași instituții și controlând diamantele printr-un monopol asemănător. A fost într-adevăr, o farsă, cu adevărat o farsă foarte tristă, că Laurent Kabila, care a mobilizat o armată împotriva dictaturii lui Mobutu, cu promisiunea de a elibera poporul și de a pune capăt corupției sufocante și pauperizante și represiunii din Zairul lui Mobutu, a pus bazele, apoi, unui regim la fel de corupt și, poate, chiar mai dezastruos. A fost, în mod sigur, burlesc faptul că a încercat să întemeieze un cult al personalității ca al lui Mobutu, ajutat și încurajat de Dominique Sakombi Inongo, fostul ministru al informațiilor al lui Mobutu, și că regimul lui Mobutu a fost el însuși organizat după modele de exploatare a maselor care fuseseră inaugurate, cu mai bine de un secol în urmă, în Statul Independent Congo al regelui Leopold. A fost, într-adevăr, o farsă faptul că ofițerul marxist Mengistu a început să locuiască într-un palat, considerându-se împărat și îmbogățindu-se și îmbogățindu-și anturajul său exact la fel cum făcuseră Haile Selassie și alți împărați înaintea lui.

Totul a fost o farsă, dar mai tragică decât tragedia originară, și nu doar în ceea ce privește speranțele care au fost spulberate. Stevens și Kabila, ca mulți alți conducători din Africa, au început să își asasineze oponenții și apoi să omoare cetățeni nevinovați. Mengistu și politicile grupului Derg au provocat perioade repetate de foamete, pe tărâmul fertil al Ethiopiei. Istoria se repeta, dar într-o formă foarte distorsionată. O foamete din provincia Wollo, din 1973, față de care Haile Selassie se arătase relativ indiferent, a fost cea care, în cele din urmă, a consolidat opoziția față de regimul lui.

Selassie, cel puțin, fusese doar indiferent. Mengistu, în schimb, a privit foametea ca pe un instrument politic prin care putea să submineze puterea oponenților lui. Istoria nu a fost numai burlescă și tragică, ci și crudă cu cetățenii Ethiopiei și ai unei mari părți din Africa Subsahariană.

Esența legii de fier a oligarhiei, acest aspect aparte al cercului vicios, este că noii lideri care îi dau jos pe cei vechi, cu promisiuni de schimbare radicală, nu aduc nimic nou sau chiar înrăutățesc lucrurile. Într-un anumit fel, legea de fier a oligarhiei este mai greu de înțeles decât alte forme ale cercului vicios. Există o logică limpede în ceea ce privește persistența instituțiilor extractive din sudul Statelor Unite și din Guatemala. Aceleași grupuri au continuat să domine economia și politica timp de secole. Chiar și atunci când a fost contestată, așa cum s-a întâmplat în cazul proprietarilor de plantații din sudul Statelor Unite după Războiul Civil, puterea lor a rămas intactă și aceste grupuri au putut să mențină și să recreeze un set similar de instituții extractive de pe urma cărora să beneficieze din nou. Dar cum să îi înțelegem pe cei care vin la putere în numele schimbării radicale și care sfârșesc recreând același sistem? Răspunsul la această întrebare dovedește, încă o dată, că acest cerc vicios este mai puternic decât pare la început.

Nu toate schimbările radicale sunt sortite eșecului. Revoluția glorioasă a fost o schimbare radicală și a condus la ceea ce s-a dovedit a fi poate cea mai importantă revoluție politică din ultimele două milenii. Revoluția Franceză a fost și mai radicală, cu haosul și cu violența ei excesivă, dar și cu ascensiunea lui Napoleon Bonaparte, însă nu a condus la recrearea ancien régime.

Trei factori au înlesnit în mare măsură apariția unor instituții politice mai incluzive în urma Revoluției glorioase și a Revoluției Franceze. Primul a fost reprezentat de dorința comercianților și a oamenilor de afaceri de a dezlănțui puterea distrugerii creatoare de pe urma căreia aveau să beneficieze ei înșiși; acești oameni s-au numărat printre membrii marcanți ai coaliților revoluționare și nu au vrut să vadă cum se dezvoltă încă un ansamblu de instituții extractive care să îi jefuiască din nou.

Al doilea a fost natura vastei coaliții care se formase în ambele cazuri. De exemplu, Revoluția glorioasă nu a fost o lovitură de stat organizată de un grup restrâns sau de un anumit grup restrâns de interese, ci o mișcare

susținută de comercianți, industriași, de mica nobilime și de diverse grupări politice. Același lucru a fost valabil, în mare măsură, și în cazul Revoluției Franceze.

Al treilea factor este legat de istoria instituțiilor politice engleze și franceze. Ele au creat un fundament pe care regimurile noi, mai incluzive, s-au putut dezvolta. În ambele țări a existat o tradiție a parlamentelor și a împărțirii puterii, care ajunge până la Magna Carta, în Anglia, și la Adunarea Notabililor, în Franța. Mai mult, ambele revoluții au avut loc în mijlocul unui proces care slăbise deja puterea regimurilor absolutiste sau a celor care aspirau la absolutism. În nici unul dintre cazuri aceste instituții politice nu au înlesnit unui nou ansamblu de conducători sau unui grup restrâns preluarea controlului asupra statului, uzurparea bogăției economice existente și construirea unei puteri politice necontrolate și trainice. În urma Revoluției Franceze, un grup restrâns, sub conducerea lui Robespierre și a lui Saint-Just, a preluat controlul, cu consecințe dezastruoase, dar acest lucru a fost temporar și nu a provocat deraierea traiectoriei către instituții mai incluzive. Toate acestea contrastează cu situația societăților cu o lungă istorie de instituții economice și politice extractive extreme și fără constrângeri la adresa puterii conducătorilor. În aceste societăți, nu au existat noi comercianți sau oameni de afaceri puternici care să sprijine și să finanțeze opoziția față de regimul existent, în parte ca să asigure instituții economice mai incluzive, nici mari coaliții care să impună constrângeri asupra puterii fiecăruia dintre membrii lor, nici instituții politice care să descurajeze noii conducători dornici să uzurpe și să abuzeze de putere.

În consecință, în Sierra Leone, Ethiopia și Congo, a fost mult mai greu de opus rezistență cercului vicios și a fost mult mai puțin posibil ca înaintarea către instituțiile incluzive să se pună în mișcare. Acolo nu au existat instituții tradiționale sau istorice care să-i controleze pe cei care preluau puterea în stat. Astfel de instituții existaseră în anumite zone din Africa și unele, ca în Botswana, chiar au supraviețuit perioadei coloniale. Dar ele au fost mult mai puțin influente în întreaga istorie a Sierrei Leone și, în măsura în care au existat, ele au fost pervertite de conducerea indirectă. Același lucru a fost valabil și pentru alte colonii britanice din Africa, precum Kenya și Nigeria. Aceste instituții nu au existat vreodată în regatul absolutist al Ethiopiei. În Congo, instituțiile indigene au fost secătuite de conducerea

colonială belgiană și de politicile autocratice ale lui Mobutu. În toate aceste societăți, nu au existat nici noi comercianți, oameni de afaceri sau antreprenori, care să sprijine noile regimuri și să ceară garantarea drepturilor de proprietate și sfârșitul instituțiilor extractive anterioare. De fapt, instituțiile economice extractive din perioada colonială au dus la situația în care nu mai era loc de antreprenoriat sau de afaceri.

Comunitatea internațională a crezut că independența africană postcolonială avea să ducă la creștere economică, printr-un proces de planificare statală și de cultivare a sectorului privat. Dar sectorul privat nu exista – cu excepția zonelor rurale, care nu erau deloc reprezentate în noile guverne și care, prin urmare, aveau să fie primele victime ale acestora. Cel mai important, poate, este faptul că, în majoritatea acestor cazuri, deținerea puterii a adus beneficii enorme. Aceste beneficii i-au atras pe cei mai ticăloși, precum Stevens, care a vrut să monopolizeze această putere, și au scos ce era mai rău din ei, odată ce au ajuns la putere. Nimic nu putea rupe cercul vicios.

FEEDBACK NEGATIV ȘI CERCURI VICIOASE

Națiunile bogate sunt bogate, în mare măsură, pentru că au reușit să dezvolte instituții incluzive într-un anumit moment din ultimii trei sute de ani. Aceste instituții au rezistat grație unui proces al cercurilor virtuoase. Chiar dacă au fost incluzive doar într-un sens limitat, cel puțin la început, și uneori fragile, ele au generat dinamici care au creat un proces de feedback pozitiv, sporindu-și caracterul incluziv. Anglia nu a devenit o democrație după Revoluția glorioasă din 1688. Nici vorbă. Numai o mică parte din populație era reprezentată oficial, dar, cel mai important lucru a fost că Anglia era pluralistă. Odată ce pluralismul a fost asigurat, s-a manifestat o tendință a instituțiilor de a deveni mai incluzive în timp, chiar dacă acesta a fost un proces tumultuos și nesigur.

Prin aceasta, Anglia a fost un caz tipic de cerc virtuos: instituțiile politice incluzive impun constrângeri asupra exercitării și a uzurpării puterii. Ele tind, de asemenea, să creeze instituții economice incluzive, care, la rândul lor, fac posibilă continuarea instituțiilor politice incluzive.

În cadrul instituțiilor economice incluzive, bogăția nu este concentrată în mâinile unui mic grup care își poate folosi, apoi, puterea economică pentru a-și mări, disproporționat, puterea politică. De asemenea, în cadrul instituțiilor economice incluzive, deținerea puterii politice aduce câștiguri limitate și, deci, stimulente mai slabe pentru ca un grup și un individ ambițios să încerce să preia controlul asupra statului. O confluență a factorilor într-o perioadă critică, inclusiv interacțiunea dintre instituțiile existente și oportunitățile și provocările ridicate de perioada critică, este, în general, responsabilă de apariția instituțiilor incluzive, așa cum demonstrează cazul englez. Dar, odată ce aceste instituții incluzive sunt întemeiate, nu mai este nevoie de aceeași confluență de factori pentru ca ele să supraviețuiască. Cercurile virtuoase, deși mereu supuse unui grad semnificativ de contingență, facilitează continuitatea instituțiilor și, deseori, chiar dezlănțuie dinamici care conduc societatea către un grad mai mare de incluziune.

La fel cum cercurile virtuoase determină rezistența în timp a instituțiilor incluzive, cercurile vicioase creează forțe puternice favorabile persistenței instituțiilor extractive. Istoria nu este destin, iar cercurile vicioase nu sunt imposibil de rupt, așa cum vom vedea mai departe, în capitolul 14. Dar sunt viguroase. Ele creează un proces puternic de feedback negativ, instituțiile politice extractive modelând instituțiile economice extractive, care, la rândul lor, creează baza pentru durabilitatea în timp a instituțiilor politice extractive. Am văzut cel mai clar acest lucru în cazul Guatemalei, unde aceeași elită a deținut puterea, mai întâi în cadrul conducerii coloniale, apoi în Guatemala independentă, timp de mai bine de patru secole; instituțiile extractive îmbogățesc elitele, iar bogăția le creează baza pentru continuarea dominației lor.

Același proces al cercului vicios este evident și în cazul persistenței economiei de plantație în sudul Statelor Unite, doar că ilustrează și marea rezistență a cercului vicios la provocări. Proprietarii de plantații din sudul Statelor Unite pierduseră oficial controlul asupra instituțiilor economice și politice în urma înfrângerii lor din Războiul Civil. Sclavia, care era baza economiei de plantație, fusese abolită, iar negrii au primit drepturi politice și economice egale. Dar Războiul Civil nu a distrus puterea politică a elitelor proprietare de plantații sau baza lor economică, și acestea au putut

să reorganizeze sistemul, sub o formă diferită, dar tot sub propriul control politic local, și să ducă la îndeplinire același obiectiv: obținerea forței de muncă ieftină pentru plantații.

Această formă a cercului vicios, în care instituțiile extractive persistă, deoarece elita care le controlează și beneficiază de pe urma lor continuă să existe, nu este singura. La început, o formă mai puțin cunoscută, dar nu mai puțin reală și nu mai puțin vicioasă, de feedback negativ a modelat dezvoltarea politică și economică a multor națiuni, și este exemplificată prin experiențele unei mari părți din Africa Subsahariană, în special ale Sierrei Leone și Ethiopiei. Îmbrăcând o formă pe care sociologul Robert Michels ar recunoaște-o ca fiind legea de fier a oligarhiei, răsturnarea unui regim care dirijează instituțiile extractive vestește sosirea unui nou grup de stăpâni care exploatează același set de instituții extractive pernicioase.

Logica acestui tip de cerc vicios este și ea simplu de înțeles retrospectiv: instituțiile politice extractive impun puține constrângeri asupra exercitării puterii, așadar, nu există, în esență, instituții care să înfrâneze uzul și abuzul puterii de către cei care îi dau jos pe dictatori și care preiau controlul asupra statului; iar instituțiile economice extractive garantează faptul că se pot face profituri și averi uriașe, pur și simplu, prin controlul puterii, prin exproprierea bunurilor altora și prin înființarea de monopoluri.

Desigur, legea de fier a oligarhiei nu este o lege în adevăratul sens al cuvântului, în sensul legilor fizicii. Ea nu trasează o traiectorie inevitabilă, după cum ne arată Revoluția glorioasă din Anglia sau Restaurația Meiji din Japonia.

Un factor-cheie în aceste episoade, care au provocat turnura decisivă către instituțiile incluzive, a fost acordarea de putere unei mari coaliții care a putut să înfrunte absolutismul și a înlocuit instituțiile absolutiste cu unele mai incluzive, pluraliste. O revoluție a unei mari coaliții face mult mai verosimilă apariția instituțiilor politice pluraliste. În Sierra Leone și în Ethiopia, existența legii de fier a oligarhiei a fost făcută posibilă nu doar pentru că instituțiile existente erau puternic extractive, ci și pentru că nici mișcarea de independență, în primul caz, nici lovitura de stat a grupului Derg, în cel de-al doilea, nu au fost revoluții conduse de astfel de coaliții

vaste, ci, mai degrabă, de indivizi și de grupuri care alergau după putere ca să se poată implica în acțiuni de natură extractivă.

Mai există un alt aspect, mai distructiv, al cercului vicios, anticipat de discuția noastră despre orașele-stat maiașe, din capitolul 5. Atunci când instituțiile extractive creează inegalități uriașe în societate și o mare bogăție și o putere neîngrădită pentru cei care dețin controlul, se vor găsi mulți care vor dori să lupte ca să preia controlul asupra statului și a instituțiilor. Instituțiile extractive, deci, nu doar că netezesc calea următorului regim, care va fi și mai puternic extractiv, dar dau naștere și unor lupte interne permanente și războaielor civile. Războaiele civile provoacă apoi mai multă suferință umană și distrug și puțina centralizare statală pe care au dobândit-o aceste societăți. Acest lucru marchează, adesea, startul unui proces de afundare în anarhie, de eșec al statului și de haos politic, spulberând toate speranțele de prosperitate economică, așa cum vom vedea în următorul capitol.

---

[10] Dinastia conducătoare a Imperiului Ethiopian. Membrii ei își asumă descendența pe linie paternă din Solomon și din regina din Saba. (n.red.)

CAPITOLUL 13

DE CE EȘUEAZĂ NAȚIUNILE ASTĂZI

CUM SĂ CÂȘTIGI LA LOTERIE ÎN ZIMBABWE

Era ianuarie, anul 2000, la Harare, Zimbabwe. Maestrul de ceremonii Fallot Chawawa trebuia să extragă biletul câștigător la loteria națională organizată de o bancă, în parte deținută de stat, Corporația Bancară Zimbabwe (Zimbank). Loteria era deschisă tuturor clienților care păstraseră cinci mii de dolari zimbabweni sau mai mult în conturile lor, în luna decembrie din anul 1999. După ce a extras biletul, Chawawa a fost cuprins de consternare. După cum scria în declarația publică a Zimbank: „Maestrului de ceremonii Fallot Chawawa nu i-a venit să își creadă ochilor când biletul extras pentru premiul de 100 000 de dolari zimbabweni i-a fost înmânat și a văzut că pe el scrie Excelența Sa RG Mugabe“.

Președintele Robert Mugabe, care guverna Zimbabwe prin orice mijloace și, mai ales, prin teroare, încă din 1980, câștigase la loterie un premiu în valoare de o sută de mii de dolari zimbabweni, cam de cinci ori venitul anual pe cap de locuitor în țara sa. Zimbank a pretins că numele domnului Mugabe fusese extras dintre mii de clienți eligibili. Ce om norocos! Nu mai este nevoie să spunem că nu prea avea nevoie de acei bani. De fapt, Mugabe tocmai își acordase lui însuși și cabinetului său măriri salariale de până la 200%.

Biletul de loterie era doar un indiciu în plus despre instituțiile extractive ale statului Zimbabwe. Unii o numesc corupție, dar nu este decât un simptom al stării proaste de lucruri la nivel instituțional din Zimbabwe. Faptul că Mugabe putea să și câștige la loterie, dacă dorea, arăta cât de mult control avea asupra a tot ceea ce se întâmpla în Zimbabwe și dădea lumii o idee despre proporțiile luate de instituțiile extractive ale țării.

Motivul cel mai întâlnit din cauza căruia națiunile eșuează astăzi este că au instituții extractive. Zimbabwe, sub regimul lui Mugabe, ilustrează sugestiv consecințele economice și sociale ale acestui fapt. Deși statisticile naționale din Zimbabwe nu sunt demne de încredere, cele mai bune estimări spun că, în 2008, venitul pe cap de locuitor în Zimbabwe era aproape jumătate din cât fusese la câștigarea independenței, în 1980. Pe cât de dramatic sună această estimare, de fapt, ea este departe de a descrie deteriorarea standardelor de viață din Zimbabwe. Statul s-a prăbușit și a încetat, practic, să mai furnizeze vreun serviciu public de bază. În 2008–2009, deteriorarea sistemelor de sănătate a dus la o epidemie de holeră care a devastat țara. Începând din 10 ianuarie 2010, s-au raportat 98 741 de cazuri și 4 293 de morți, transformând-o în epidemia de holeră cu cea mai mare rată a mortalității din Africa, din ultimii 15 ani. Între timp, șomajul a atins, de asemenea, cote fără precedent. La începutul anului 2009, Biroul ONU pentru Coordonarea Afacerilor Umanitare susținea că rata șomajului atinsese cota incredibilă de 94%.

Rădăcinile multor instituții economice și politice din Zimbabwe, ca în mare parte din Africa Subsahariană, pot fi descoperite în perioada colonială. În 1890, Compania Britanică din Africa de Sud a lui Cecil Rhodes a trimis o expediție militară în regatul Ndebele, situat pe teritoriul Matabeleland și pe cel al învecinatului Mashonaland. Armamentul superior al Companiei a înăbușit rapid rezistența africană și, până în 1901, se formase colonia Rhodesia de Sud, denumită după Rhodes, în regiunea unde se află acum Zimbabwe. Acum, că zona era o concesiune privată a Companiei Britanice din Africa de Sud, Rhodes a anticipat că avea să facă bani prin explorarea și exploatarea minereurilor de metale prețioase. Afacerile nu s-au pus niciodată în mișcare, dar terenurile agricole foarte bogate au început să atragă albii. Acești coloniști au anexat, în scurt timp, o mare parte din terenuri. Până în 1923, ei scăpaseră de sub conducerea Companiei Britanice din Africa de Sud și au convins guvernul britanic să le acorde autonomie. Ceea ce s-a întâmplat apoi seamănă foarte mult cu ce se întâmplase în Africa de Sud cu aproximativ un deceniu în urmă. Natives Land Act, din 1913, a creat o economie dual în Africa de Sud. Rhodesia a adoptat legi foarte asemănătoare și, urmând modelul sud-african, s-a construit aici un regim de apartheid, în scurtă vreme după 1923.

După ce imperiile coloniale europene s-au prăbușit, la sfârșitul anilor 1950 și începutul anilor 1960, elita albilor din Rhodesia, condusă de Ian Smith, reprezentând aproximativ 5% din populație, și-a declarat independența de Marea Britanie, în 1965. Puține guverne au recunoscut independența Rhodesiei, iar Națiunile Unite au impus sancțiuni economice și politice țării. Cetățenii negri au organizat un război de gherilă, având baze în țările învecinate, Mozambic și Zambia. Presiunea internațională și insurecția organizată de cele două grupuri principale, ZANU al lui Mugabe (Zimbabwe African National Union – Uniunea Națională Africană din Zimbabwe) și ZAPU (Zimbabwe African People's Union – Uniunea Poporului African din Zimbabwe), condusă de Joshua Nkomo, au avut ca rezultat sfârșitul, negociat, al guvernării albilor. Statul Zimbabwe a fost creat în 1980.

După independență, Mugabe a pus repede bazele unei dictaturi personale. Fie și-a eliminat violent oponenții, fie i-a cooptat. Cele mai șocante acte de violență au avut loc în Matabeleland, centrul ZAPU, unde nu mai puțin de 20 000 de oameni au fost uciși la începutul anilor 1980. În 1987, ZAPU fuzionase cu ZANU, creând ZANU-PF, iar Joshua Nkomo a fost înlăturat din politică. Mugabe a putut rescrie constituția pe care o moștenise ca parte din negocierea pentru obținerea independenței, numindu-se pe sine președinte (începuse ca prim-ministru), eliminând listele electorale pentru albi, care făcuseră parte din acordul de independență și, în cele din urmă, în 1990, descotorosindu-se cu totul de senat și inventând în parlament funcții în care putea face el numirile. Rezultatul a fost un stat monopartinic de facto, condus de Mugabe.

Imediat după independență, Mugabe a preluat un set de instituții economice extractive create de regimul albilor. Printre acestea s-au numărat și acțiuni de reglementare a prețurilor și comerțului internațional, a industriilor de stat și a consiliilor comerciale agricole obligatorii. Numărul de angajați la stat a crescut rapid, fiind oferite slujbe susținătorilor ZANU-PF. Reglementarea guvernamentală puternică a economiei a fost pe placul elitelor ZANU-PF, pentru că a făcut dificilă apariția unei clase independente de oameni de afaceri africani, care ar fi putut, apoi, să conteste monopolul politic al elitelor. Acest fapt era foarte asemănător situației pe care am văzut-o în Ghana, în anii 1960, situație discutată în capitolul 2. Ironic, desigur, această

stare de lucruri a făcut ca albii să constituie principalul grup al oamenilor de afaceri. În această perioadă, principalele puncte tari ale economiei albe, în special sectorul exportului de produse agricole, extrem de productiv, au rămas neatinse. Dar acest lucru avea să dureze doar până când Mugabe avea să își piardă popularitatea.

Modelul de reglementare și de intervenție în funcționarea pieței a devenit, treptat, nesustenabil, și, în 1991, după o criză fiscală severă, a început un proces de schimbare instituțională, cu sprijinul Băncii Mondiale și al Fondului Monetar Internațional. Declinul performanței economice a dus, în cele din urmă, la apariția unei opoziții politice serioase față de guvernarea monopartinică a formațiunii politice ZANU-PF: The Movement for Democratic Change (MDC) (Mișcarea pentru Schimbare Democratică). Alegerile parlamentare din 1995 nu au fost nici pe departe o competiție. ZANU-PF a câștigat 81% din voturi și 118 din cele 120 de locuri. 55 dintre acești membri ai Parlamentului au fost aleși fără să aibă contracandidați. Alegerile prezidențiale din anul următor au fost chiar mai susceptibile de nereguli și de fraudă. Mugabe a câștigat 93% din voturi, dar cei doi oponenți ai săi, Abel Muzorewa și Ndabaningi Sithole, își retrăseseră deja candidatura înainte de alegeri, acuzând guvernul de utilizarea de mijloace coercitive și de fraudă.

După 2000, în ciuda corupției extinse, dominația formațiunii politice ZANU-PF a slăbit. Aceasta a obținut numai 49% din votul popular și doar 63 de locuri. Toate au fost contestate de MDC, care a luat toate locurile din capitala Harare. La alegerile prezidențiale din 2002, Mugabe a câștigat la limită, cu numai 56% din voturi. La ambele scrutine, ZANU-PF a câștigat numai datorită violenței și intimidării, însoțite de fraude electorale.

Răspunsul lui Mugabe la prăbușirea controlului său politic a fost să intensifice deopotrivă represiunea și folosirea politicilor guvernamentale în vederea cumpărării de sprijin politic. A dezlănțuit un atac total asupra proprietarilor de pământ albi. Începând cu 2000, a încurajat și a sprijinit o serie extinsă de luări cu forța în stăpânire și de exproprieri ale terenurilor. Aceste acțiuni au fost, deseori, conduse de asociații ale veteranilor de război, grupuri despre care se presupunea că erau alcătuite din foști combatanți în războiul de independență. Unele dintre terenurile expropriate

au fost date acestor grupuri, dar o mare parte dintre ele a ajuns la elitele ZANU-PF. Nesiguranța drepturilor de proprietate pe care au creat-o Mugabe și ZANU-PF a dus la prăbușirea producției agricole. Când economia s-a făcut țăndări, singurul lucru care a mai rămas a fost tipărirea de bani pentru a cumpăra sprijin, ceea ce a dus la o hiperinflație impresionantă. În ianuarie 2009, a devenit legală folosirea altor monede, ca randul sud-african, iar dolarul zimbabwean a dispărut din circulație, devenind o bucată de hârtie fără valoare.

Ce s-a întâmplat în Zimbabwe, după 1980, a fost ceva obișnuit în Africa Subsahariană după obținerea independenței. Zimbabwe a moștenit un ansamblu de instituții politice și economice extrem de extractive, în 1980. În primul deceniu și jumătate, acestea au fost păstrate relativ neatinse. Deși au avut loc alegeri, instituțiile politice erau orice, numai incluzive nu. Instituțiile economice s-au schimbat întru câtva; de exemplu, nu mai exista discriminarea explicită a negrilor. Dar, în ansamblu, instituțiile au rămas extractive, singura diferență fiind că extracția nu mai era apanajul lui Ian Smith și al albilor, ci a lui Robert Mugabe și a elitelor ZANU-PF, care își umpleau buzunarele în locul lor. Cu timpul, instituțiile au devenit și mai extractive și veniturile s-au prăbușit în Zimbabwe. Eșecul economic și politic din Zimbabwe este o altă manifestare a legii de fier a oligarhiei – în acest caz, regimul extractiv și represiv al lui Ian Smith fiind înlocuit de regimul extractiv, corupt și represiv al lui Robert Mugabe. Escrocheria de la loterie a lui Mugabe, din 2000, a fost, deci, doar vârful unui aisberg foarte corupt și modelat istoricește.

Națiunile eșuează astăzi pentru că instituțiile lor economice extractive nu creează stimulentele de care au nevoie oamenii ca să economisească, să investească și să facă inovații. Instituțiile politice extractive sprijină aceste instituții economice prin cimentarea puterii celor care beneficiază de pe urma extracției. Instituțiile economice și politice extractive, deși având particularități care variază în circumstanțe diferite, se află mereu la baza acestui eșec. În multe situații, așa cum vom vedea în cazul Argentinei, Columbiei și al Egiptului, acest eșec ia forma lipsei unei activități economice suficiente, pentru că politicienii sunt, pur și simplu, foarte încântați să extragă resurse sau să înăbușe orice tip de activitate economică independentă, amenințătoare pentru ei și pentru elitele economice. În unele

cazuri extreme, ca în Zimbabwe și în Sierra Leone, despre care discutăm în cele ce urmează, instituțiile extractive netezesc calea pentru eșecul complet al statului, distrugând nu doar legea și ordinea, ci chiar și cele mai elementare stimulente economice. Rezultatul este stagnarea economică și – așa cum ne arată istoria recentă a Angolei, Camerunului, Ciadului, a Republicii Democrate Congo, a Haitiului, Liberiei, Nepalului, Sierrei Leone, Sudanului și a Republicii Zimbabwe – războaie civile, strămutări masive de populații, perioade de foamete și de epidemii, ceea ce face ca multe dintre aceste țări să fie mai sărace astăzi decât erau în anii 1960.

O CRUCIADĂ A COPIILOR?

În 23 martie 1991, un grup de oameni înarmați, sub conducerea lui Foday Sankoh, a trecut granița din Liberia în Sierra Leone și a atacat orașul Kailahun, de la granița sudică. Sankoh, fost caporal în armata Sierrei Leone, fusese întemnițat după ce participase la o lovitură de stat eșuată împotriva guvernului lui Siaka Stevens, în 1971. După ce a fost eliberat, a ajuns în final în Libia, unde a intrat într-o tabără de antrenament a revoluționarilor africani, pe care o coordona dictatorul libian, colonelul Gaddafi. Acolo l-a întâlnit pe Charles Taylor, care punea la cale răsturnarea guvernului din Liberia. Când Taylor a invadat Liberia, în Ajunul Crăciunului din 1989, Sankoh era cu el, ulterior Sankoh invadând Sierra Leone cu un grup de oameni de-ai lui Taylor, în general liberieni și burkinabezi (cetățeni ai statului Burkina Faso). Intitulându-se Revolutionary United Front (RUF) (Frontul Unit Revoluționar), au anunțat că se aflau acolo ca să răstoarne guvernul corupt și tiranic al APC.

Așa cum am văzut în capitolul precedent, Siaka Stevens și partidul lui, Congresul Întregului Popor, APC, au preluat și au amplificat instituțiile extractive ale conducerii coloniale din Sierra Leone, exact la fel cum au făcut Mugabe și ZANU-PF în Zimbabwe. În 1985, când Stevens, bolnav de cancer, l-a adus pe Joseph Momoh ca să îl înlocuiască, economia se prăbușea. Lui Stevens, aparent fără nici o urmă de ironie, îi plăcea să citeze proverbul „Vaca mănâncă acolo unde este priponită“. Și, acolo unde Stevens mâncase cândva, Momoh se îmbuiba acum. Drumurile s-au distrus și școlile au ajuns în ruină. Televiziunea națională nu mai transmitea

emisiuni din 1987, când transmițătorul fusese vândut de ministrul informațiilor, iar, în 1989, un turn de transmisie, care transmitea semnale radio în afara orașului Freetown a căzut, încetând transmisiunile în afara capitalei. O analiză publicată, în 1995, într-un ziar din capitala Freetown prezintă corect situația:

...până la finalul guvernării lui Momoh, el încetase să-i plătească pe funcționarii de stat, pe profesori și chiar pe șefii supremi. Guvernul central se prăbușise și, apoi, desigur, am avut parte de incursiuni la graniță, de „rebeli“ și de toate armele automate care veneau în valuri peste graniță, din Liberia. NPRC-ul[11], „rebelii“ și „sobelii“ [soldați deveniți rebeli], cu toții au participat la haosul care este de așteptat, când dispare un guvern. Nici unul dintre aceștia nu reprezintă cauzele problemelor noastre, dar sunt simptomele lor.

Colapsul statului sub guvernarea lui Momoh, din nou o consecință a cercului vicios dezlănțuit de instituțiile extrem de extractive sub conducerea lui Stevens, a însemnat că nimic nu putea împiedica RUF-ul să treacă granița, în 1991. Statul nu avea deloc capacitatea să i se opună. Stevens slăbise deja armata, deoarece se temea că l-ar fi putut da jos. A fost, așadar, ușor pentru un număr relativ redus de oameni înarmați să creeze haos în mai toată țara. Aceștia își concepuseră chiar un manifest numit „Căi spre democrație“, care începea cu un citat din intelectualul de culoare, Frantz Fanon: „Dintr-o obscuritate relativă, fiecare generație trebuie să își descopere misiunea, să o împlinească sau să o trădeze“. Capitolul „Pentru ce ne luptăm?“ începe astfel:

Continuăm să luptăm pentru că ne-am săturat să fim la nesfârșit victimele sărăciei sponsorizate de stat și ale degradării umane pricinuite de anii de guvernare autocratică și de militarism. Dar noi vom fi cumpătați și vom continua să așteptăm cu răbdare întâlnirea cu pacea – când vom ieși cu toții câștigători. Suntem devotați dobândirii păcii, prin orice mijloace necesare, dar lucrul căruia nu îi suntem devotați este să devenim victime ale păcii. Știm că avem o cauză dreaptă și Dumnezeu/Allah nu ne va lăsa niciodată singuri în lupta noastră de a reconstrui o nouă Sierra Leone.

Cu toate că Sankoh și alți lideri RUF se poate să fi început cu nemulțumiri politice, iar plângerile oamenilor care sufereau sub instituțiile extractive ale APC-ului este posibil să-i fi încurajat, poate, să se alăture mișcării la început, situația s-a schimbat rapid și a scăpat de sub control. „Misiunea“ RUF a aruncat țara în agonie, după cum reiese din mărturia unui adolescent din Geoma, în sudul Sierrei Leone:

Ne-au strâns laolaltă pe câțiva dintre noi... I-au ales pe unii dintre prietenii noștri și i-au omorât pe doi dintre ei. Aceștia erau oameni ai căror tați erau șefi și aveau bocanci de soldați și bunuri acasă la ei. Au fost împușcați pentru nici un alt motiv decât acela că fuseseră acuzați că adăpostiseră soldați. Șefii au fost și ei omorâți – pentru că făceau parte din guvern. Au ales un nou șef. Tot spuneau că veniseră să ne elibereze de APC. După un timp, nu mai alegeau oameni să îi omoare, doar trăgeau la întâmplare.

În primul an al invaziei, orice rădăcini intelectuale pe care le-ar fi avut vreodată RUF fuseseră complet distruse. Sankoh i-a executat pe cei care criticau seria tot mai mare de atrocități. În scurt timp, puțini s-au mai alăturat voluntar RUF. Conducătorii RUF au început recrutarea forțată, în special a copiilor. Într-adevăr, toate părțile aflate în conflict au făcut asta, inclusiv armata. Dacă războiul civil din Sierra Leone a început ca o cruciadă pentru construirea unei societăți mai bune, în cele din urmă, a devenit o cruciadă a copiilor. Conflictul s-a intensificat, adăugându-se masacre și abuzuri grosolane împotriva drepturilor omului, inclusiv violuri în masă și amputări de mâini și de urechi. Când RUF-ul a preluat controlul asupra regiunilor, a început exploatarea economică. Cel mai evident a fost cazul regiunilor cu mine diamantifere, unde oamenii au fost puși la muncă forțată, dar exploatarea era răspândită și în alte părți.

Nu numai RUF a comis atrocități, masacre și a organizat munca forțată. Guvernul făcea și el aceleași lucruri. Degradarea siguranței publice ajunsese la un asemenea grad, încât devenise dificil pentru oameni să discearnă cine era soldat și cine era rebel. Disciplina militară dispăruse cu totul. Când s-a terminat războiul, în 2001, muriseră probabil 80 000 de oameni și toată țara

fusese devastată. Drumuri, case și clădiri erau complet distruse. Astăzi, cine merge în Koidu, o zonă importantă din est, producătoare de diamante, poate încă vedea șiruri de case complet arse, pline de găuri făcute de gloanțe.

În 1991, statul eșuase complet în Sierra Leone. Să analizăm ce începuse regele Shyaam cu populația Bushong: a înființat instituții extractive pentru a-și consolida puterea și a extrage rezultatele producției realizate de restul societății. Dar, până și instituțiile extractive, cu autoritatea centrală concentrată în mâinile lui, reprezentau un progres față de situația în care nu exista siguranță, autoritate centrală sau drepturi de proprietate, și care caracteriza societatea Lele, de pe celălalt mal al râului Kasai. Lipsa de ordine și de autoritate centrală a fost problema multor națiuni africane în ultimele decenii, parțial pentru că procesul centralizării politice a fost amânat istoric în mare parte din Africa Subsahariană, dar și pentru că acest cerc vicios al instituțiilor extractive a anulat orice fel de centralizare statală existentă, netezind calea către eșecul statului.

Sierra Leone, în timpul războiului civil sângeros care a durat zece ani, din 1991 până în 2001, a fost un caz tipic de stat eșuat. A început prin a nu fi decât încă o țară mutilată de instituțiile extractive, chiar dacă unele de un tip deosebit de vicios și de ineficient. Țările devin state eșuate nu din cauza geografiei sau a culturii lor, ci din cauza moștenirii instituțiilor extractive, concentrând puterea și bogăția în mâinile celor care controlează statul, deschizând calea tulburărilor, a conflictului și a războiului civil. Instituțiile extractive contribuie, de asemenea, direct, la prăbușirea treptată a statului prin neglijarea investițiilor în cele mai elementare servicii publice, fapt care s-a întâmplat în Sierra Leone.

Instituțiile extractive care expropriază și sărăcesc poporul, blocând dezvoltarea economică, sunt destul de des întâlnite în Africa, în Asia și în America de Sud. Charles Taylor a pus umărul la declanșarea războiului civil în Sierra Leone în același timp în care pornea un conflict teribil în Liberia, care a condus și acolo la eșecul statului. Modelul instituțiilor extractive care au sfârșit prăbușindu-se în război civil și eșec statal s-a regăsit și în alte părți din Africa, de exemplu, în Angola, Coasta de Fildeș, Republica Democrată Congo, Mozambic, Republica Congo, Somalia, Sudan și Uganda. Extracția netezește calea către conflict, unul care nu este cu mult

deosebit de conflictul pe care instituțiile puternic extractive ale orașelor-stat maiașe l-au generat cu aproape o mie de ani în urmă. Conflictul accelerează eșecul statului. Așadar, un alt motiv pentru care națiunile eșuează astăzi este acela că statele lor eșuează. Acest lucru, la rândul lui, este o consecință a deceniilor de guvernare în cadrul instituțiilor economice și politice extractive.

CINE ESTE STATUL?

Cazurile statelor Zimbabwe, Somalia și Sierra Leone, chiar dacă tipice pentru țările sărace din Africa și, poate, pentru unele state din Asia, par, mai degrabă, extreme. Oare țările latino-americane nu au state eșuate? Oare președinții lor nu sunt îndeajuns de nerușinați ca să câștige la loterie?

În Columbia, Munții Anzi se unesc la nord cu o întinsă câmpie de coastă care mărginește Marea Caraibilor. Columbienii numesc această zonă tierra caliente, „pământul fierbinte“, deosebind-o de teritoriul din Anzi cunoscut ca tierra fria, „pământul rece“. În ultimii 50 de ani, Columbia a fost considerată de majoritatea politologilor și a guvernelor o democrație. Statele Unite sunt încântate să negocieze un potențial acord de liber schimb cu această țară și trimit în zonă tot felul de ajutoare, în special ajutor militar. După o guvernare militară de scurtă durată, care s-a sfârșit în 1958, alegerile s-au organizat cu regularitate, chiar dacă, până în 1974, printr-un acord, puterea politică și președinția alternau între cele două partide politice tradiționale, Partidul Conservator și Partidul Liberal. Totuși, acest acord, Frontul Național, a fost el însuși ratificat de poporul columbian printr-un plebiscit, astfel încât totul a părut suficient de democratic.

Dar, deși Columbia are o îndelungată istorie de alegeri democratice, ea nu are instituții incluzive. În schimb, istoria ei a fost afectată de încălcări ale libertăților civile, de execuții extrajudiciare, de violențe față de civili și de război civil. Nu par tipul de rezultate la care ne așteptăm de la o democrație. Războiul civil din Columbia este diferit de cel din Sierra Leone, unde statul și societatea s-au prăbușit și a început domnia haosului. Dar este, totuși, un război civil și încă unul care a pricinuit mult mai multe pierderi. Guvernarea militară din anii 1950 a venit ea însăși, parțial, ca răspuns la un război civil

cunoscut în spaniolă sub numele simplu de La Violencia, „Violența“. De atunci, o gamă destul de largă de grupuri insurgente, în general, revoluționari comuniști, au bântuit țara, făcându-se vinovați de răpiri, de omoruri. Pentru ca o persoană să poată evita să fie răpită sau omorâtă în zona rurală a Columbiei, trebuia să plătească vacuna, literal „vaccinarea“, adică trebuia să se vaccineze ca să nu fie omorâtă sau răpită, dând, în fiecare lună, o sumă unui grup de bătăuși înarmați.

Nu toate grupurile armate din Columbia sunt comuniste. În 1981, membri ai principalului grup comunist de gherilă din Columbia, Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia (FARC – Forțele Armate Revoluționare din Columbia), au răpit un lăptar, numit Jesus Castaño, care locuia în orășelul Amalfi din zona fierbinte a țării, în partea de nord-est a departamentului Antioquia. FARC a cerut o răscumpărare care s-a ridicat la 7 500 de dolari, o mică avere în satele din Columbia. Familia a strâns această sumă ipotecând ferma, dar, cu toate acestea, cadavrul lui Jesus a fost găsit legat cu lanțuri de un copac. Pentru trei dintre fiii lui Castaño, Carlos, Fidel și Vicente, se umpluse paharul. Ei au înființat un grup paramilitar, Los Tangueros, ca să îi urmărească pe membrii FARC și să se răzbune pentru această faptă. Frații erau pricepuți la organizare și, în curând, grupul lor s-a mărit și a început să descopere interese comune cu alte grupuri paramilitare asemănătoare, care apăruseră din motive similare. Columbienii din multe regiuni erau abuzați de gherilele de stânga, iar grupurile paramilitare de dreapta s-au format ca reacție la cele dintâi. Grupurile paramilitare erau folosite de proprietarii de pământ ca să se apere de gherile, dar acestea erau implicate și în trafic de droguri, în șantaj, în răpirea și în asasinarea cetățenilor.

În 1997, grupurile paramilitare, sub conducerea fraților Castaño, reușiseră să alcătuiască o organizație națională numită Autodefensas Unidas de Colombia (AUC – Forțele Unite de Autoapărare din Columbia). AUC s-a răspândit în zone întinse din țară, în special în „pământul fierbinte“, în departamentele Córdoba, Sucre, Magdalena și César. În 2001, este posibil ca AUC să fi avut nu mai puțin de 30 000 de oameni înarmați la dispoziție și se organizase în grupări diferite. În Córdoba, grupul paramilitar Bloque Catatumbo era condus de Salvatore Mancuso. Pe măsură ce puterea organizației continua să crească, AUC a luat decizia strategică de a se

implica în politică. Grupurile paramilitare și politicienii se curtau reciproc. Câțiva dintre liderii AUC au organizat o întâlnire cu politicienii cei mai cunoscuți în orașul Santa Fé de Ralito, din Córdoba. Un document comun, un acord, care cerea „refondarea țării", a fost emis și semnat de membrii conducători ai AUC, ca „Jorge 40" (porecla lui Rodrigo Tovar Pupo), Adolfo Paz (numele de luptă al lui Diego Fernando „Don Berna" Murillo) și Diego Vecino (numele adevărat: Edwar Cobo Téllez), și de politicieni, printre care senatorii William Montes și Miguel de la Espriella. Până în acel moment, AUC avea influență în zone întinse din Columbia, astfel încât a fost ușor pentru ei să aranjeze cine să fie ales la alegerile din 2002 pentru Congres și pentru Senat. De exemplu, în municipiul San Onofre, din Sucre, alegerile au fost aranjate de către conducătorul paramilitar Cadena („lanț"). Un martor ocular descria ce se întâmplase:

Camioanele trimise de Cadena au mers prin cartierele, prin corregimientos[12] și prin zonele rurale din San Onofre și au fost încărcate cu oameni. Conform unor locuitori... la alegerile din 2002, sute de țărani au fost duși în corregimiento Plan Parejo ca să vadă fețele candidaților cu care trebuiau să voteze la alegerile parlamentare: Jairo Merlano pentru Senat și Muriel Benito Rebollo pentru Congres.

Cadena a pus într-o sacoșă numele membrilor Consiliului Municipal, a scos două la întâmplare și a spus că îi omoară pe aceștia, și nu numai pe ei, dacă Muriel nu câștigă.

Amenințarea pare să fi funcționat: fiecare candidat a obținut 40 000 de voturi în provincia Sucre. Nu este de mirare că primarul din San Onofre a semnat acordul de la Santa Fé de Ralito. Probabil că o treime dintre membrii Congresului și dintre senatori și-au datorat votul primit în 2002 sprijinului paramilitar, iar harta 20, care prezintă regiunile din Columbia aflate sub control paramilitar, arată cât de răspândit era acest control. Însuși Salvatore Mancuso se exprima astfel într-un interviu:

35% din Congres a fost ales în regiuni unde erau state ale grupurilor de autoapărare, în acele state noi eram cei care strângeau taxele, noi împărțeam

dreptatea și dețineam controlul militar și teritorial asupra regiunii, și toți cei care voiau să intre în politică erau nevoiți să vină și să se înțeleagă cu reprezentanții politici pe care îi aveam acolo.

Nu este greu să ne imaginăm ce efect au avut dimensiunile controlului paramilitar din politică și societate asupra instituțiilor economice și a politicilor publice. Extinderea AUC nu a fost o chestiune pașnică.

Grupul nu doar că a luptat împotriva FARC-ului, dar a omorât și civili nevinovați, a terorizat și a mutat sute de mii de oameni din casele lor. Potrivit Centrului de Monitorizare a Deplasărilor Interne (CMID), al Consiliului Norvegian pentru Refugiați, la începutul lui 2010, aproape 10% din populația Columbiei, aproximativ 4,5 milioane de oameni, a fost strămutată dintr-o parte într-alta a țării. De asemenea, grupurile paramilitare, după cum a sugerat Mancuso, au preluat conducerea guvernului și toate funcțiile din acesta, doar că taxele pe care ei le colectau nu erau destinate propriilor buzunare. Un acord extraordinar între liderul paramilitar Martín Llanos (numele adevărat: Héctor Germán Buitrago) și primarii municipalităților Tauramena, Aguazul, Maní, Villanueva, Monterrey și Sabanalarga, din departamentul Casanare, din estul Columbiei, expune următoarele reguli pe care primarii erau nevoiți să le respecte prin decretul „Grupului Paramilitar al Țăranilor din Casanare“:

9) 50% din bugetul municipalității să fie gestionat de Grupul Paramilitar al Țăranilor din Casanare.

10) 10% din fiecare contract al municipalității [să fie dat Grupului Paramilitar al Țăranilor din Casanare].

11) Sprijin obligatoriu pentru toate întâlnirile convocate de Grupul Paramilitar al Țăranilor din Casanare.

12) Includerea Grupului Paramilitar al Țăranilor din Casanare în toate proiectele de infrastructură.

13) Afilierea la noul partid politic format de Grupul Paramilitar al Țăranilor din Casanare.

14) Realizarea programului de guvernare al acestuia.

Casanare nu este un departament sărac. Dimpotrivă, are cel mai ridicat venit pe cap de locuitor dintre toate departamentele columbiene, pentru că are zăcăminte de petrol semnificative – exact tipul de resurse care îi atrage pe paramilitari. De fapt, odată ce au dobândit puterea, grupurile paramilitare au intensificat exproprierea sistematică a proprietăților. Se crede că Mancuso însuși a acumulat proprietăți la țară și la oraș în valoare de 25 de milioane de dolari. Estimările asupra procentului de terenuri expropriate în Columbia de către grupurile paramilitare se ridică la 10% din totalitatea terenurilor rurale din zonă.

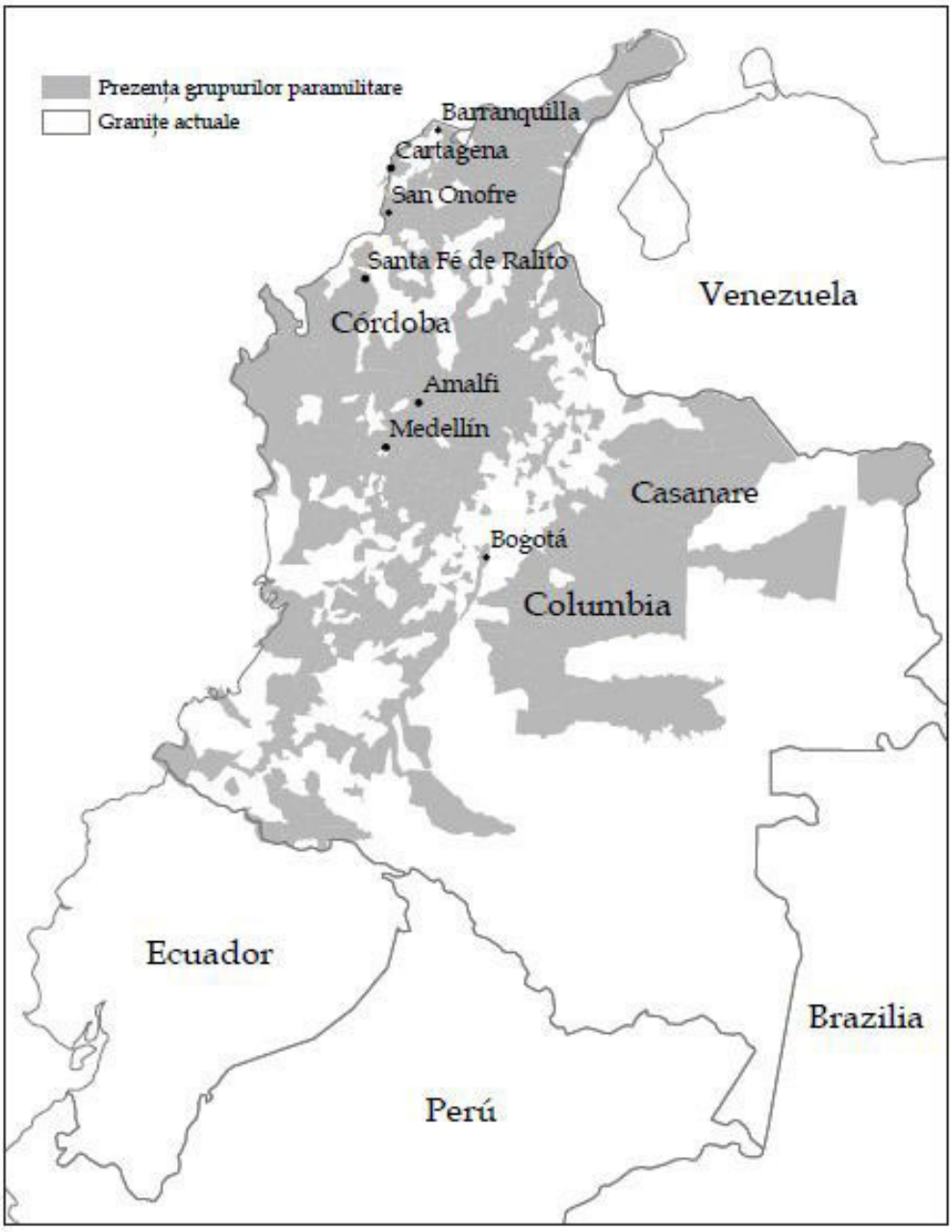

Harta 20: Prezența grupurilor paramilitare în Columbia, 1997–2005

Columbia nu este un caz de stat eșuat, aflat pe punctul de a se prăbuși. Dar este un stat fără un grad suficient de ridicat de centralizare și cu o autoritate nici pe departe totală asupra întregului său teritoriu. Cu toate că statul este capabil să ofere securitate și servicii publice în zonele urbane mari, ca Bogotá și Barranquilla, există regiuni importante din țară unde statul nu

oferă decât puține servicii publice și aproape deloc lege și ordine. În schimb, unele grupuri și persoane ca Mancuso dețin controlul asupra politicii și al resurselor. În unele părți din țară, instituțiile economice funcționează destul de bine și există niveluri decente de capital uman și competențe antreprenoriale; în alte părți, instituțiile sunt puternic extractive, neizbutind nici măcar să ofere un grad minim de autoritate statală.

Poate că este greu de înțeles cum o astfel de situație poate persista decenii, chiar secole. Dar, de fapt, situația are o logică proprie, ca un tip de cerc vicios. Violența și absența instituțiilor de stat centralizate de acest tip intră într-o relație de simbioză cu politicienii care conduc zonele funcționale din societate. Relația de simbioză apare pentru că politicienii exploatează anarhia din zonele periferice ale țării, în timp ce grupările paramilitare sunt lăsate să acționeze după bunul plac de către guvernul central.

Acest model a devenit deosebit de evident în anii 2000. În 2002, alegerile prezidențiale au fost câștigate de Álvaro Uribe. Uribe avea ceva în comun cu frații Castaño: tatăl lui fusese omorât de FARC. Uribe a condus o campanie în care a respins tentativele administrației precedente de a încerca să facă pace cu FARC. În 2002, a luat cu trei procente mai mult în regiunile cu grupuri paramilitare decât în cele fără astfel de grupuri. În 2006, când a fost reales, a obținut cu 11 procente mai mult în astfel de zone. Dacă Mancuso și partenerii lui puteau furniza voturi pentru Congres și Senat, o puteau face și la alegerile prezidențiale, în special pentru un președinte care era, din multe puncte de vedere, de acord cu viziunea lor și, cel mai probabil, avea să fie binevoitor față de ei. După cum declara, în septembrie 2005, Jairo Angarita, asistentul lui Salvatore Mancuso și fostul lider al grupărilor Sinú și San Jorge, a fost mândru să lucreze pentru „realegerea celui mai bun președinte pe care l-am avut vreodată“.

Odată ce Uribe a fost ales, senatorii și membrii paramilitari ai Congresului au votat pentru ce dorea el, în special pentru modificarea constituției, astfel încât să poată fi reales în 2006, ceea ce nu fusese permis pe vremea când fusese ales prima dată, în 2002. În schimb, președintele Uribe a promulgat o lege extrem de tolerantă, care a permis demobilizarea grupurilor paramilitare. Demobilizarea nu a însemnat sfârșitul activității paramilitare, ci, pur și simplu, instituționalizarea acesteia în zone extinse ale Columbiei

și ale statului columbian, unde grupurile paramilitare preluaseră controlul, fiindu-le îngăduit să îl mențină.

În Columbia, multe aspecte ale instituțiilor economice și politice au devenit mai incluzive de-a lungul timpului. Dar rămân anumite elemente extractive importante. Anarhia și drepturile de proprietate nesigure sunt endemice în mare parte din țară, iar aceasta este o consecință a absenței controlului statului național în multe părți din țară și a formei specifice de absență a centralizării statale în Columbia. Dar această stare de fapt nu este un rezultat inevitabil. Este ea însăși o consecință a unor dinamici care reflectă cercul vicios: instituțiile politice din Columbia nu îi stimulează pe politicieni să furnizeze servicii publice și siguranța cetățenilor, în mare parte din țară, și nu le impun suficiente constrângeri pentru a-i împiedica să facă înțelegeri implicite sau explicite cu grupurile paramilitare și cu tâlharii.

EL CORRALITO

Argentina a fost prinsă în cleștele unei crize economice la sfârșitul anului 2001. Timp de trei ani, veniturile fuseseră în scădere, șomajul fusese în creștere, iar țara acumulase o datorie externă impresionantă. Politicile care au dus la această situație au fost adoptate după 1989, de către guvernul lui Carlos Menem, pentru a stopa hiperinflația și a stabiliza economia. Pentru un timp, ele au avut succes.

În 1991, Menem a legat pesoul argentinian de dolarul american. Un peso era egal cu un dolar, prin lege. Cursul de schimb nu putea fi modificat. Punct. Ei bine, nu chiar. Pentru a-i încredința pe oameni că guvernul dorea cu adevărat să nu se abată de la lege, aceștia au fost convinși să își deschidă conturi bancare în dolari americani. Dolarii puteau fi folosiți în magazinele din capitala Buenos Aires și retrași de la bancomatele din tot orașul. Această politică a ajutat, poate, la stabilizarea economiei, însă a avut un mare inconvenient. A făcut exporturile argentiniene foarte scumpe și importurile foarte ieftine. Exporturile erau în agonie; importurile luaseră avânt. Singura modalitate de a plăti pentru acestea era împrumutul. Era o situație nesustenabilă. Pe măsură ce tot mai mulți oameni începuseră să se îngrijoreze cu privire la stabilitatea pesoului, depuneau mai mult din averea

lor în conturile în dolari. La urma urmelor, dacă guvernul anula legea și devaloriza pesoul, economiile lor aveau să fie în siguranță transformate în dolari, nu? Oamenii au avut dreptate să se îngrijoreze în legătură cu pesoul. Însă au fost prea optimiști în legătură cu dolarii.

Pe 1 decembrie 2001, guvernul a înghețat toate conturile bancare, inițial pentru 90 de zile. Era permisă doar retragerea unor sume mici de bani săptămânal. La început s-au putut retrage 250 de peso, care încă valorau 250 de dolari; apoi, 300 de peso. Dar acești bani se puteau retrage doar din conturile în peso. Nimeni nu avea voie să retragă bani din conturile în dolari, în afara cazului în care ar fi fost de acord să schimbe dolarii în peso. Nimeni nu voia să facă asta. Argentinienii au numit această situație El Corralito, „Micul țarc“: deponenții au fost închiși într-un țarc, ca vacile, neavând unde să se ducă. În ianuarie s-a hotărât, în cele din urmă, devalorizarea și, în loc ca un peso să valoreze un dolar, un dolar era egal cu patru peso. Această situație ar fi trebuit să fie în favoarea celor care crezuseră că trebuie să își transforme economiile în dolari. Dar nu a fost așa, pentru că, apoi, guvernul a transformat cu forța toate conturile bancare în dolari în conturi în peso, dar nu la vechiul curs de schimb de unu la unu. O persoană care avusese 1 000 de dolari economisiți s-a văzut deodată cu numai 250 de dolari. Guvernul expropriase trei sferturi din economiile oamenilor.

Pentru economiști, Argentina este o țară paradoxală. Pentru a ilustra cât de dificil era să înțelegi Argentina, economistul câștigător al Premiului Nobel, Simon Kuznets, făcea, la un moment dat, remarca bine cunoscută că existau patru tipuri de țări: dezvoltate, subdezvoltate, Japonia și Argentina. Kuznets a ajuns la această concluzie pentru că, în preajma Primului Război Mondial, Argentina fusese una dintre cele mai bogate țări din lume. Apoi a intrat într-un declin constant, în comparație cu celelalte țări bogate din Europa de Vest și din America de Nord, un declin care s-a transformat, în anii 1970 și 1980, într-un declin absolut. La prima vedere, performanța economică a Argentinei este de neînțeles, însă motivele declinului ei devin mai clare când sunt privite prin prisma instituțiilor incluzive și extractive.

Este adevărat că, înainte de 1914, Argentina a trecut prin aproape 50 de ani de creștere economică, dar acesta a fost un caz clasic de creștere în cadrul

instituțiilor extractive. Argentina era condusă de un grup restrâns de elite implicate masiv în economia de export agricol. Economia a crescut prin exporturile de carne de vită, de piei de animale și de cereale, în mijlocul unui boom al pieței mondiale a acestor bunuri. Ca toate experiențele de creștere de acest tip, din cadrul instituțiilor extractive, această creștere nu a implicat nicidecum distrugerea creatoare și inovația. Și nu a fost sustenabilă. În preajma Primului Război Mondial, instabilitatea politică în creștere și revoltele armate au determinat elitele argentiniene să încerce să extindă sistemul politic, dar acest lucru a dus la coalizarea unor forțe pe care nu le-au putut controla, iar, în 1930, a venit prima lovitură de stat militară. Până în 1983, Argentina a oscilat înainte și înapoi, între democrație și dictatură, și între diverse instituții extractive. A existat o represiune masivă sub conducerea militară, care a ajuns la punctul culminant în anii 1970, cel puțin 9 000 de oameni fiind executați ilegal. Sute de mii au fost trimiși la închisoare și torturați.

În perioadele de guvernare civilă, s-au organizat alegeri – a fost un fel de democrație. Dar sistemul politic nu a fost nici pe departe incluziv. De la ascensiunea lui Perón, în anii 1940, Argentina democratică a fost dominată de partidul politic pe care l-a creat el, Partido Justicialista, de regulă numit Partidul Peronist. Peroniștii au câștigat alegerile grație unui imens angrenaj politic, care a cumpărat voturi, distribuind protecție și implicându-se în acte de corupție, oferind inclusiv contracte și slujbe la guvern în schimbul sprijinului politic. Într-un fel, aceasta era o democrație, dar nu era o democrație pluralistă. Puterea era concentrată, într-o foarte mare măsură, în mâinile Partidului Peronist, care întâmpina puține constrângeri în ceea ce privește acțiunile sale, cel puțin în perioada în care armata s-a abținut de la a-l da jos de la putere. Așa cum am văzut mai devreme, dacă o politică era atacată de Curtea Supremă, cu atât mai rău pentru Curtea Supremă.

În anii 1940, Perón cultivase mișcarea muncitorească ca bază politică. Atunci când aceasta a fost slăbită de represiunea militară din anii 1970 și 1980, partidul lui a trecut, pur și simplu, la cumpărarea voturilor de la alții. Politicile și instituțiile economice au fost proiectate să ofere câștiguri susținătorilor lor, nu să creeze egalitate de șanse. Când președintele Menem s-a confruntat cu limitarea numărului de mandate, fapt care l-a împiedicat să fie reales în anii 1990, urmarea a fost aceeași ca întotdeauna; i s-a

permis, pur și simplu, să rescrie constituția și să se scape de constrângerea referitoare la numărul de mandate. După cum demonstrează El Corralito, chiar dacă Argentina are alegeri și guverne alese prin vot popular, guvernul poate foarte bine să nu țină cont de drepturi de proprietate și să îi exproprieze pe propriii cetățeni, fără teamă de urmări. Nu există control asupra președinților argentinieni și asupra elitelor politice și, în nici un caz, nu există pluralism.

Ceea ce l-a nedumerit pe Kuznets și, fără îndoială, pe mulți alții care vizitează Buenos Aires, este că orașul pare foarte diferit de Lima, Guatemala, sau chiar de Ciudad de Mexico. Aici nu vezi indigeni și nici descendenți ai foștilor sclavi. Ceea ce se poate vedea este, în general, arhitectura splendidă și clădirile ridicate în perioada Belle Époque, când s-au înregistrat anii de creștere în cadrul instituțiilor extractive. Dar Buenos Aires este doar o parte a Argentinei. Menem, de exemplu, nu era din Buenos Aires. El s-a născut la Anillaco, în provincia La Rioja, în munți, la mare distanță către nord-vest de Buenos Aires, și a avut trei mandate de guvernator al provinciei. Când America a fost cucerită de către spanioli, această zonă a Argentinei era o parte periferică a Imperiului Inca și avea o populație densă de indigeni. Spaniolii au creat aici encomienda, dezvoltându-se astfel o economie puternic extractivă, cultivându-se hrană și crescându-se catâri pentru minerii din Potosí, din nord. De fapt, La Rioja semăna mult mai mult cu regiunea Potosí din Perú și Bolivia decât cu Buenos Aires. În secolul al XIX-lea, La Rioja l-a dat pe renumitul dictator militar Facundo Quiroga, care a condus regiunea fără a avea dreptul legal și care a înaintat cu armata până la Buenos Aires. Povestea evoluției instituțiilor politice argentiniene este o poveste despre felul în care provinciile din interior, ca La Rioja, au ajuns la înțelegeri cu Buenos Aires. Aceste înțelegeri au fost un armistițiu: conducătorii militari din La Rioja au acceptat să lase Buenos Aires în pace pentru ca orașul să poată face bani. În schimb, elitele din Buenos Aires au renunțat la reformarea instituțiilor din „interior“. Așadar, Argentina pare, la prima vedere, o lume diferită de Perú sau de Bolivia, dar nu este chiar atât de diferită dincolo de bulevardele elegante ale Buenos Airesului. Faptul că preferințele și politica din interiorul țării au fost încorporate instituțiilor argentiniene este motivul pentru care țara a cunoscut o traiectorie instituțională foarte asemănătoare celor ale altor țări extractive latino-americane.

Că alegerile nu au adus nici instituții politice, nici instituții economice incluzive reflectă situația tipică în America Latină. În Columbia, grupurile paramilitare pot aranja o treime din alegerile naționale. În Venezuela de astăzi, ca și în Argentina, guvernul ales democratic al lui Hugo Chávez își atacă oponenții, îi dă afară din posturile ocupate în sectorul public, închide ziare ale căror editoriale nu îi sunt pe plac și expropriază proprietatea. În tot ceea ce face, Chávez este mult mai puternic și mai puțin constrâns decât era sir Robert Walpole în Anglia, în anii 1720, când nu a putut să îl condange pe John Huntridge prin Black Act. Lui Huntridge i-ar fi mers mult mai rău în Venezuela sau în Argentina zilelor noastre.

Dacă democrația în curs de dezvoltare a Americii Latine este, în principiu, diametral opusă conducerii elitiste, iar în discurs și în acțiune încearcă să ia din drepturile și din oportunitățile unui segment al elitei, cel puțin, și să le redistribuie, rădăcinile ei sunt adânc înfipte în regimuri extractive, din două puncte de vedere. În primul rând, inechitățile care persistă de secole în cadrul regimurilor extractive îi determină pe alegătorii din democrațiile în curs de dezvoltare să voteze pentru politicienii care aplică politici extreme. Nu este vorba de faptul că argentinienii sunt, pur și simplu, naivi și cred că Juan Perón sau politicienii peroniști mai recenți, ca Menem sau soții Kirchner, sunt dezinteresați și urmăresc interesele alegătorilor, sau că venezuelenii văd în Chávez salvarea lor. În schimb, mulți argentinieni și venezueleni recunosc că toți ceilalți politicieni și toate celelalte partide nu reușesc să le ofere o voce, să le ofere servicii publice de bază, precum drumuri și educație, și să îi apere de exploatarea elitelor locale. Așa că mulți venezueleni susțin astăzi politicile pe care le adoptă Chávez, chiar dacă acestea sunt însoțite de corupție și mizerie, la fel cum mulți argentinieni au susținut politicile lui Perón, în anii 1940 și 1970. În al doilea rând, din nou instituțiile extractive de la bază sunt cele care fac politica foarte atractivă, sau foarte favorabilă, figurilor politice cu mână de fier ca Perón sau Chávez, mai degrabă decât pentru un sistem partinic eficient, care să producă alternative dezirabile social. Perón, Chávez și zeci de alte figuri din America Latină reprezintă doar o altă fațetă a legii de fier a oligarhiei și, așa cum sugerează numele, rădăcinile acestei legi se găsesc în regimurile precedente, conduse de elite.

NOUL ABSOLUTISM

În noiembrie 2009, guvernul Coreei de Nord a implementat ceea ce economiștii numesc o reformă monetară. Crizele inflaționiste severe sunt, deseori, motivele unor astfel de reforme. În Franța, în ianuarie 1960, printr-o reformă monetară, un franc nou a devenit egal cu o sută de franci. Francii vechi au rămas în circulație și oamenii chiar vorbeau de prețuri în franci vechi, trecerea la francii noi făcându-se treptat. În cele din urmă, francii vechi au încetat să mai fie un mijloc de plată legal în ianuarie 2002, când Franța a introdus moneda euro. Reforma nord-coreeană a părut asemănătoare, dar doar la suprafață. Asemenea francezilor, în 1960, guvernul nord-coreean a decis să taie două zerouri din monedă. O sută de woni vechi, moneda Coreei de Nord, aveau să valoreze un won nou. Populației i s-a permis să vină să schimbe vechea monedă cu cea nou tipărită, deși acest lucru a trebuit făcut doar o săptămână, nu în 42 de ani, ca în cazul francez. Apoi s-a dezvăluit și șiretlicul: guvernul a anunțat că nimeni nu avea voie să schimbe mai mult de 100 000 de woni, deși, mai târziu, a relaxat această limită la 500 000. 100 000 de woni însemnau în jur de 40 de dolari la cursul de schimb de pe piața neagră. Dintr-o lovitură, guvernul anulase o mare parte din bogăția personală a cetățenilor nord-coreeni; nu știm exact cât, dar este probabil mai mult decât cea expropriată de guvernul argentinian, în 2002.

Guvernul Coreei de Nord este unul dictatorial comunist, care se opune proprietății private și piețelor. Dar este dificil să controleze piețele negre, iar piețele negre fac tranzacții cu bani lichizi. Desigur, se folosește destul de multă valută, în special monedă chineză, dar, în multe tranzacții, se folosește wonul. Reforma monetară a fost concepută ca să îi pedepsească pe cei care foloseau aceste piețe și, mai precis, ca modalitate a guvernului de a se asigura că acești oameni nu se îmbogățesc prea mult, astfel încât să devină prea puternici și să amenințe regimul. Era mai prudent să îi țină săraci. Piețele negre nu reprezintă, însă, întreaga poveste. Oamenii din Coreea de Nord își țin economiile în woni și pentru că sunt puține bănci și toate se află în proprietatea guvernului. De fapt, guvernul a folosit reforma monetară ca să exproprieze o mare parte din economiile oamenilor.

Deși guvernul pretinde că nu privește piețele cu ochi buni, elitelor nord-coreene le place destul de mult ceea ce pot produce piețele pentru ele. Conducătorul, Kim Jong-Il, avea un palat al plăcerilor cu șapte etaje, dotat cu un bar, un aparat de karaoke și un minicinematograf. La parter se afla o piscină enormă, cu un dispozitiv de făcut valuri, unde lui Kim îi plăcea să folosească un bodyboard dotat cu un motor de capacitate redusă. Când Statele Unite au impus sancțiuni Coreei de Nord, în 2006, au știut să lovească, într-adevăr, regimul în punctul cel mai sensibil. Odată cu sancțiunile, a devenit ilegal exportul a mai mult de 60 de bunuri de lux în Coreea de Nord, inclusiv iahturi, scutere acvatice, mașini de curse, motociclete, DVD playere și televizoare cu diagonala mai mare de 73 cm. Nu aveau să mai fie cravate de mătase, stilouri de marcă, blănuri sau genți din piele. Acestea erau exact bunurile colecționate de Kim și de elitele lui din Partidul Comunist. Un cercetător a folosit datele referitoare la vânzări ale companiei franceze Hennessy pentru a estima că, înainte de aplicarea sancțiunilor, bugetul anual pentru coniac al lui Kim putea ajunge la 800 000 de dolari pe an.

Este imposibil să înțelegem multe dintre cele mai sărace regiuni din lume, de la sfârșitul secolului XX, fără să înțelegem noul absolutism al secolului XX: comunismul. Marx a avut viziunea unui sistem care să genereze prosperitate, în condiții favorabile și fără inegalitate. Lenin și partidul lui comunist au fost inspirați de Marx, dar practica nu ar fi putut fi mai diferită de teorie. Revoluția bolșevică din 1917 a fost un eveniment sângeros, care nu a avut nici un aspect uman în el. Nici egalitatea nu a făcut parte din ecuație, având în vedere că primul lucru pe care l-au făcut Lenin și anturajul lui a fost să instaleze o nouă elită, care îi includea pe ei înșiși, în fruntea partidului bolșevic. Pentru a face acest lucru, au epurat și au ucis nu doar elementele noncomuniste, ci și pe alți comuniști care le-ar fi putut amenința puterea. Dar adevăratele tragedii abia urmau să vină: întâi a fost Războiul Civil și, apoi, colectivizarea lui Stalin și epurările lui mult prea frecvente, în cursul cărora este posibil să fi murit nu mai puțin de 40 de milioane de oameni. Comunismul rus a fost brutal, represiv și sângeros, dar nu unic. Consecințele economice și suferința umană au fost destul de tipice pentru ceea ce s-a întâmplat și în alte părți – de exemplu, în Cambodgia, în anii 1970, sub regimul Khmerilor Roșii, în China și în Coreea de Nord. În toate cazurile, comunismul a adus dictaturi corupte și abuzuri pe scară largă

împotriva drepturilor omului. Dincolo de suferința umană și de masacre, toate regimurile comuniste au înființat diverse tipuri de instituții extractive. Instituțiile economice, cu sau fără piețe, au fost concepute să extragă resursele de la populație și, respingând complet drepturile de proprietate, au creat adesea sărăcie în loc de prosperitate. În cazul sovietic, așa cum am văzut în capitolul 5, sistemul comunist a generat mai întâi o creștere rapidă, însă, apoi, s-a clătinat și a dus la stagnare. Consecințele au fost mult mai dramatice în China sub Mao, în Cambodgia sub Khmerii Roșii și în Coreea de Nord, unde instituțiile economice comuniste au dus la colaps economic și la foamete.

Instituțiile economice comuniste au fost sprijinite, la rândul lor, de instituțiile politice extractive, care au concentrat toată puterea în mâinile partidelor comuniste și nu au impus nici o constrângere în privința exercitării acestei puteri. Deși acestea au fost instituții extractive diferite ca formă, ele au avut efecte similare asupra vieții oamenilor cu efectele instituțiilor extractive din Zimbabwe și Sierra Leone.

REGELE BUMBACULUI

Bumbacul reprezintă aproximativ 45% din exporturile Uzbekistanului, fiind, astfel, cea mai importantă cultură încă din momentul în care țara a devenit independentă, odată cu prăbușirea Uniunii Sovietice, în 1991. Sub conducerea comunismului sovietic, toate terenurile cultivate din Uzbekistan se aflaseră sub controlul a 2 048 de ferme de stat. Acestea au fost desființate și terenurile s-au distribuit populației după 1991. Dar acest lucru nu a însemnat că fermierii au putut acționa independent. Bumbacul era mult prea valoros pentru noul guvern al lui Islam Karimov, primul și, până acum, singurul președinte al Uzbekistanului. În schimb, s-au introdus reglementări prin care s-a hotărât ce puteau cultiva fermierii și la ce preț puteau vinde produsele. Bumbacul era o marfă de export valoroasă, iar fermierii erau plătiți pentru cultura lor cu o mică parte din prețul mondial al pieței, guvernul luând restul. Nimeni nu ar fi cultivat bumbac la prețurile care se plăteau; prin urmare, guvernul i-a forțat pe oameni să-l cultive. Fiecare fermier trebuie să aloce 35% din terenul lui culturii de bumbac. Acest lucru a provocat multe probleme, una dintre ele fiind reprezentată de dificultățile

referitoare la utilaje. În perioada obținerii independenței, aproape 40% din recoltă era strânsă cu combinele de recoltat. După 1991, deloc surprinzător, date fiind stimulentele pe care regimul președintelui Karimov le-a creat pentru fermieri, aceștia nu au dorit să le cumpere sau să le întrețină. Dându-și seama de problemă, Karimov a venit cu o soluție, de fapt, o opțiune mai ieftină decât combinele de recoltat: elevii.

Capsulele de bumbac încep să se maturizeze și sunt gata de cules la începutul lui septembrie, cam în același timp când se întorc copiii la școală. Karimov a dat ordine guvernatorilor locali să trimită școlilor cote de recoltare pentru bumbac. La începutul lui septembrie, școlile erau golite de 2,7 milioane de copii (cifre din 2006). Profesorii, în loc să fie dascăli, deveneau recrutori de forță de muncă. Gulnaz, mama a doi dintre acești copii, a explicat ce se întâmpla:

La începutul fiecărui an școlar, aproximativ la începutul lui septembrie, nu se mai țin ore la școală și, în loc să fie trimiși la ore, copiii sunt trimiși la recoltarea bumbacului. Nimeni nu cere aprobarea părinților. Nu au liber la sfârșit de săptămână [în timpul sezonului de recoltare]. Dacă un copil rămâne acasă din vreun motiv, profesorul sau dirigintele vine și îi învinuiește pe părinți. Fiecare copil primește o normă, de la 20 la 60 kg pe zi, în funcție de vârsta lui. Dacă un copil nu izbutește să facă această normă, atunci, a doua zi dimineață, este admonestat în fața întregii clase.

Culesul durează două luni. Copiii de la țară, care sunt îndeajuns de norocoși să fie trimiși la ferme aproape de casă, pot merge pe jos sau sunt duși cu autobuzul la muncă. Copiii care locuiesc mai departe sau cei din zonele urbane trebuie să doarmă în șoproane sau în magazii cu utilaje și animale. Nu există toalete sau bucătării. Copiii trebuie să își aducă prânzul cu ei.

Principalii beneficiari ai acestei munci forțate sunt elitele politice, conduse de președintele Karimov, regele de facto al bumbacului din Uzbekistan. Elevii sunt plătiți, se zice, pentru munca lor, dar este doar un fel de-a spune. În 2006, când prețul mondial al bumbacului era în jur de 1,40 dolari (americani) pe kilogram, copiii erau plătiți cu aproximativ 0,03 dolari pentru norma lor zilnică de 20 până la 60 kg. Probabil că 75% din recolta de

bumbac este strânsă acum de copii. Primăvara, școlile se închid pentru activitățile obligatorii de prășire, plivire și răsădire.

Cum s-a ajuns aici? Uzbekistanul, asemenea celorlalte republici socialiste sovietice, ar fi trebuit să își câștige independența după căderea Uniunii Sovietice și să dezvolte o economie de piață și o democrație. Ca în multe alte republici sovietice, nu s-a întâmplat așa. Președintele Karimov, care și-a început cariera politică în Partidul Comunist din vechea Uniune Sovietică, ajungând până la funcția de prim-secretar al Uzbekistanului, a reușit, la momentul potrivit, în 1989, tocmai când se prăbușea Zidul Berlinului, să se reinventeze ca naționalist. Cu sprijinul crucial al forțelor de securitate, în decembrie 1991, a ieșit câștigător la alegerile prezidențiale organizate pentru prima dată în Uzbekistan. După ce a preluat puterea, a suprimat opoziția politică independentă. Oponenții sunt acum în închisoare sau în exil. Nu există presă liberă în Uzbekistan și nu este autorizată nici o organizație nonguvernamentală. Apogeul represiunii a sosit în 2005, când aproximativ 750 de demonstranți, poate și mai mulți, au fost uciși de poliție și armată la Andijan.

Folosindu-se de această autoritate asupra forțelor de securitate și de controlul total al mass-media, Karimov și-a extins întâi limita mandatului lui de cinci ani, printr-un referendum, și apoi a câștigat, la alegerile din 2000, un nou mandat de șapte ani, cu 91,2% din voturi. Singurul lui oponent a declarat că votase cu Karimov! La realegerea lui, din 2007, unanim considerată frauduloasă, a luat 88% din voturi. Alegerile din Uzbekistan seamănă cu cele pe care Iosif Stalin obișnuia să le organizeze în perioada de glorie a Uniunii Sovietice. De subiectul alegerilor din 1937 s-a ocupat, după cum se știe, corespondentul ziarului New York Times, Harold Denny, care a reprodus în traducere un fragment din Pravda, ziarul Partidului Comunist, menit să redea tensiunea și entuziasmul alegerilor sovietice:

A bătut miezul nopții. 12 decembrie, ziua primelor alegeri generale, egale și directe pentru Sovietul Suprem, s-a sfârșit. Rezultatul votului urmează să fie anunțat.

Comisia rămâne singură în încăperea destinată ei. Este liniște și lămpile luminează solemn. În așteptarea generală, atentă și febrilă, președintele comisiei îndeplinește toate formalitățile necesare înainte de numărarea voturilor – verifică numărul potențialilor votanți și al celor care au votat – și rezultatul este de 100%. 100%! La ce alegeri, din ce țară, pentru ce candidat s-a mai răspuns cu o prezență de 100%?

Chestiunea fundamentală începe acum. Cu entuziasm, președintele verifică sigiliile de pe urne. Apoi le verifică și membrii comisiei. Sigiliile sunt intacte și sunt tăiate acum. Urnele sunt deschise.

Este liniște. Stau așezați, atenți și serioși, adevărați inspectori și organizatori ai alegerilor.

Acum a sosit timpul ca plicurile să fie deschise. Trei membri din comisie iau foarfecele. Președintele se ridică. Persoanele care numără voturile au caietele pregătite. Primul plic este tăiat. Toți ochii sunt îndreptați într-acolo. Președintele scoate două bilete – alb [pentru un candidat pentru Sovietul Uniunii] și albastru [pentru un candidat pentru Sovietul Naționalităților] – și citește tare și răspicat, „Tovarășul Stalin“.

Pe dată, solemnitatea dispare. Toată lumea din încăpere sare în sus și aplaudă bucuros și furtunos primul vot de la primele alegeri generale secrete, sub Constituția stalinistă – un vot cu numele creatorului Constituției.

Această stare trebuie să fi caracterizat încordarea din jurul realegerilor lui Karimov, care pare un adevărat discipol al lui Stalin când vine vorba de represiune și de control politic și care pare să organizeze alegeri concurând cu cele ale lui Stalin prin suprarealismul lor.

Sub guvernarea lui Karimov, Uzbekistanul a devenit o țară cu instituții politice și economice puternic extractive. Și este săracă. Probabil o treime dintre locuitori trăiesc în sărăcie, iar venitul anual mediu este în jur de 1 000 de dolari. Nu toți indicatorii de dezvoltare sunt negativi. Potrivit datelor de la Banca Mondială, procentul copiilor înscriși într-o formă de învățământ este de 100%... ei bine, poate cu excepția sezonului când se culege

bumbacul. Rata de alfabetizare este, de asemenea, foarte ridicată, deși, în afară de faptul că deține controlul asupra întregii mass-media, regimul interzice cărți și cenzurează internetul. În vreme ce majoritatea oamenilor sunt plătiți cu numai câțiva cenți pe zi la strânsul bumbacului, familia Karimov și fostele cadre comuniste, care s-au reinventat după 1989 sub chipul noilor elite economice și politice ale Uzbekistanului, au devenit fabulos de bogate.

Fiica lui Karimov, Gulnora, despre care se presupune că îi va urma tatălui ei în funcția de președinte, se ocupă de interesele economice ale familiei. Într-o țară atât de netransparentă și plină de secrete, nimeni nu știe exact ce anume controlează familia Karimov sau câți bani câștigă, dar experiența companiei americane Interspan este grăitoare pentru ceea ce s-a întâmplat în economia uzbecă, în ultimele două decenii. Bumbacul nu este singura cultură agricolă; alte zone din țară sunt ideale pentru cultivarea ceaiului verde, iar Interspan a decis să investească aici. În 2005, compania preluase 30% din piața locală, dar apoi a intrat în încurcătură. Gulnora a înțeles că industria ceaiului părea de viitor, din punct de vedere economic. În curând, angajații uzbeci ai companiei Interspan s-au trezit arestați, bătuți și torturați. Funcționarea companiei nu a mai fost posibilă și, până în august 2006, aceasta se retrăsese din țară. Activele ei au fost preluate de familia Karimov, ale cărei interese în domeniul producției de ceai creșteau rapid, acestea reprezentând, la vremea respectivă, 67% din interesele de pe piață, în creștere de la 2%, nivelul la care se aflaseră cu aproximativ doi ani în urmă.

Din multe puncte de vedere, Uzbekistanul pare un vestigiu din trecut, dintr-o epocă apusă. Este o țară care se chinuie sub guvernarea absolutistă a unei singure familii și a apropiaților acesteia, cu o economie bazată pe muncă forțată – de fapt, munca forțată a copiilor. Numai că nu este o rămășiță a trecutului. Face parte din mozaicul actual de societăți care eșuează sub instituțiile extractive și, din nefericire, are multe în comun cu alte foste republici socialiste sovietice, de la Armenia și Azerbaidjan, până la Kirghistan, Tadjikistan și Turkmenistan, reamintindu-ne că, până și în secolul XXI, instituțiile economice și politice extractive pot îmbrăca o formă de o atrocitate extremă.

INEGALITATE DE ȘANSE

Anii 1990 au reprezentat o perioadă de reforme în Egipt. De la lovitura de stat militară, care a înlăturat monarhia în 1954, Egiptul a fost condus ca o societate semi-socialistă, unde guvernul juca un rol central în economie. Multe sectoare din economie erau dominate de întreprinderi de stat. De-a lungul anilor, retorica socialistă s-a perimat, piețele s-au deschis și sectorul privat s-a dezvoltat. Totuși, acestea nu erau piețe incluzive, ci piețe controlate de stat și de o mână de oameni de afaceri asociați cu Partidul Național Democrat (PND), partidul politic fondat de președintele Anwar Sadat, în 1978. Oamenii de afaceri au creat tot mai multe legături cu partidul, iar partidul a creat tot mai multe legături cu ei, sub guvernarea lui Hosni Mubarak. Mubarak, care a devenit președinte în 1981, în urma asasinării lui Anwar Sadat, a guvernat împreună cu PND până când a fost forțat să demisioneze, la presiunea protestelor populare și a armatei, în februarie 2011, după cum am pomenit deja în prefața acestei cărți.

Oameni de afaceri importanți au fost numiți în funcții guvernamentale cheie, în domenii strâns legate de interesele lor economice. Rasheed Mohamed Rasheed, fostul președinte al Unilever AOMT (Africa, Orientul Mijlociu și Turcia), a devenit ministrul afacerilor externe și al industriei; Mohamed Zoheir Wahid Garana, proprietarul și directorul administrativ al Agenției de Turism Garana, una dintre cele mai mari din Egipt, a devenit ministrul turismului; Amin Ahmed Mohamad Osman Abaza, fondatorul Companiei Nile Cotton Trade, cea mai mare companie exportatoare de bumbac din Egipt, a devenit ministrul agriculturii.

Oamenii de afaceri au convins guvernul să restricționeze accesul în multe sectoare din economie, prin reglementări de stat. Printre aceste sectoare se numărau presa, industria prelucrării fierului și a oțelului, industria automobilelor, a băuturilor alcoolice și a cimentului. Fiecare sector era foarte concentrat, cu bariere de acces solide, care protejau oamenii de afaceri și companiile cu relații politice. Oamenii de afaceri importanți apropiați regimului, ca Ahmed Ezz (cu afaceri în industria prelucrării fierului și a oțelului), familia Sawiris (cu afaceri în multimedia, băuturi și telecomunicații) și Mohamed Nosseir (băuturi și telecomunicații), au primit nu numai protecție din partea statului, ci și contracte cu guvernul și împrumuturi bancare masive, fără să fie nevoie să le garanteze ipotecar.

Ahmed Ezz era, deopotrivă, președintele companiei Ezz Steel, cea mai mare companie din industria oțelului din țară, care producea 70% din oțelul Egiptului, și membru important din PND, președintele Comitetului pentru buget și planificare din cadrul Adunării Populare, asociat apropiat al lui Gamal Mubarak, unul dintre fiii președintelui Mubarak.

Reformele economice din anii 1990, susținute de instituțiile financiare internaționale și de economiști, au avut drept scop deblocarea piețelor și reducerea implicării statului în economie. Un pilon de bază al acestor reforme l-a reprezentat privatizarea întreprinderilor de stat. Privatizările din Mexic, în loc să ducă la creșterea concurenței, au transformat, pur și simplu, monopolurile de stat în monopoluri private, acest proces îmbogățindu-i pe oamenii de afaceri cu relații în politică, precum Carlos Slim. Exact același lucru s-a petrecut în Egipt. Oamenii de afaceri care aveau legături cu regimul au putut să influențeze decisiv implementarea programului de privatizare din Egipt, astfel încât acesta să favorizeze elita bogată a oamenilor de afaceri – sau „balenele“, așa cum sunt cunoscuți la ei în țară. Când a început privatizarea, economia era dominată de 32 dintre aceste balene.

Un membru al acestei elite era Ahmed Zayat, care conducea Luxor Group. În 1996, guvernul a decis să privatizeze compania de băuturi Al Ahram (ABC), care era singurul producător de bere din Egipt. O ofertă a venit din partea unui consorțiu alcătuit din Compania Financiară Egipteană, condusă de dezvoltatorul imobiliar Farid Saad, împreună cu prima companie cu capital de risc fondată în Egipt, în 1995. Consorțiul îi includea pe Fouad Sultan, fostul ministru al turismului, pe Mohamed Nosseir și pe Mohamed Ragab, un alt om de afaceri din elită. Grupul avea legături foarte bune, dar nu îndeajuns de bune. Oferta sa de 400 de milioane de lire egiptene a fost respinsă ca fiind prea mică. Zayat avea relații mai bune. Cum nu avea bani ca să cumpere ABC, a venit cu o schemă ingenioasă, de tipul celei a lui Carlos Slim. Acțiunile ABC au fost listate pentru prima dată la Bursa de Valori londoneză, iar Luxor Group a achiziționat 74,9% din acele acțiuni la prețul de 68,5 lire egiptene pe acțiune. Trei luni mai târziu, acțiunile au fost împărțite în două, iar Luxor Group a putut să le vândă pe toate cu 52,5 lire pe acțiune, făcând un profit de 36%, cu care Zayat a putut să plătească achiziția ABC, cu 231 de milioane de lire, în următoarea lună. La vremea

respectivă, ABC făcea un profit anual de aproximativ 41,3 milioane de lire egiptene și avea rezerve de bani lichizi de 93 de milioane de lire egiptene. A fost o afacere bună. În 1999, compania ABC, de acum privatizată, și-a extins monopolul, de la producția de bere și la cea de vin, cumpărând monopolul privat în comercializarea vinului la nivel național, Gianaclis. Gianaclis era o companie foarte profitabilă, simțindu-se la adăpost în spatele taxei de 3 000% puse pe vinurile de import, și avea o marjă a profitului de 70% pentru produsele pe care le vindea. În 2002, monopolul și-a schimbat din nou proprietarul, când Zayat a vândut compania ABC companiei Heineken pentru 1,3 miliarde de lire egiptene. Un profit de 563% în cinci ani.

Mohamed Nosseir nu se aflase dintotdeauna de partea perdanților. În 1993, el achiziționase compania El Nasr, care avea drepturi de monopol pentru îmbutelierea și comercializarea Coca-Cola în Egipt. Relațiile lui Nosseir cu ministrul de atunci al afacerilor din sectorul public, Atef Ebeid, i-au permis să facă achiziția aproape fără concurență. Nosseir a vândut compania după doi ani, la un preț de trei ori mai mare decât prețul de achiziție. Un alt exemplu este manevra de la sfârșitul anilor 1990, prin care sectorul privat s-a implicat în industria cinematografelor de stat. Din nou, datorită legăturilor politice, numai două familii au fost lăsate să liciteze și să conducă cinematografele – una dintre acestea fiind familia Sawiris.

Egiptul de astăzi este o națiune săracă – nu la fel de săracă precum majoritatea țărilor din sud, din Africa Subsahariană, dar, cu toate acestea, o țară unde în jur de 40% din populație este extrem de săracă și trăiește cu mai puțin de doi dolari pe zi. Ironic, așa cum am văzut mai devreme, în secolul al XIX-lea, Egiptul a fost locul unei tentative inițial reușite de schimbare instituțională și de modernizare economică sub Muhammad Ali, care a generat o perioadă de creștere economică extractivă înainte de a fi, efectiv, anexat Imperiului Britanic. Din perioada colonială britanică au apărut instituțiile extractive, care au fost duse mai departe de conducerea militară după 1954. A existat o oarecare creștere economică și s-au făcut investiții în educație, dar majoritatea populației avea puține oportunități economice, în timp ce noua elită putea beneficia de pe urma legăturilor ei cu guvernul.

Aceste instituții economice extractive au fost din nou sprijinite de instituțiile politice extractive. Președintele Mubarak plănuia să formeze o dinastie politică, pregătindu-și fiul, pe Gamal, să îi ia locul. Planul lui nu a fost zădărnicit decât de colapsul, la începutul anului 2011, regimului său extractiv, sub presiunea revoltelor și a demonstrațiilor de mari proporții, din timpul așa-numitei Primăveri arabe. În perioada în care Nasser a fost președinte, instituțiile economice au prezentat un număr de aspecte incluzive, iar statul a deschis sistemul de educație spre oportunități pe care regimul anterior, al regelui Farouk, nu le oferise. Dar a fost un exemplu de combinație instabilă între instituții politice extractive și un anume grad de incluziune al instituțiilor economice.

Rezultatul inevitabil, apărut în timpul regimului lui Mubarak, a fost că instituțiile economice au devenit mai extractive, reflectând distribuirea puterii politice în societate. Într-un anumit sens, Primăvara arabă a fost o reacție tocmai la acest lucru, valabil nu doar în Egipt, ci și în Tunisia. Trei decenii de creștere tunisiană în cadrul instituțiilor politice extractive au intrat pe o pantă descendentă când președintele Ben Ali și familia lui au început să devalizeze tot mai mult economia.

DE CE EȘUEAZĂ NAȚIUNILE

Națiunile eșuează economic din cauza instituțiilor extractive. Aceste instituții mențin țările în sărăcie și le împiedică să pornească pe calea către creșterea economică. Lucrul este valabil astăzi în Africa, în regiuni ca Zimbabwe și Sierra Leone; în America de Sud, în țări precum Columbia și Argentina; în Asia, în țări precum Coreea de Nord și Uzbekistan; și în Orientul Mijlociu, în cazuri precum Egiptul. Există diferențe importante între aceste țări. Unele sunt tropicale, altele se află la latitudini temperate. Unele au fost colonii ale Angliei, altele, ale Japoniei, Spaniei sau ale Rusiei. Au istorii, limbi și culturi diferite. Lucrul pe care toate îl au în comun este reprezentat de instituțiile extractive. În toate aceste cazuri, la baza acestor instituții se află elite care pun pe picioare instituțiile economice pentru ca ele să se îmbogățească și să își perpetueze puterea pe seama unei majorități a societății. Istoriile și structurile sociale diferite ale țărilor conduc la diferențe în ceea ce privește natura elitelor și a particularităților instituțiilor

extractive. Dar motivul pentru care aceste instituții extractive persistă este mereu legat de cercul vicios, iar implicațiile acestor instituții în ceea ce privește pauperizarea cetățenilor lor sunt similare – chiar dacă intensitatea lor diferă.

În Zimbabwe, de exemplu, elita este alcătuită din Robert Mugabe și nucleul formațiunii politice ZANU-PF, personaje care au condus lupta anticolonială din anii 1970. În Coreea de Nord, ea este alcătuită din clica din jurul lui Kim Jong-Il[13] și din Partidul Comunist. În Uzbekistan, elita este formată din președintele Islam Karimov, din familia lui și din apropiații săi de pe vremea Uniunii Sovietice, care s-au reinventat între timp. Aceste grupuri sunt, evident, foarte diferite, iar aceste diferențe, alături de societățile și economiile diverse pe care grupurile le guvernează, sunt cauza formei specifice pe care o îmbracă instituțiile extractive. De exemplu, deoarece Coreea de Nord a fost creată printr-o revoluție comunistă, modelul ei politic este guvernarea monopartinică a Partidului Comunist. Deși Mugabe a invitat armata nord-coreeană în Zimbabwe, în anii 1980, ca să îi masacreze pe oponenții lui din Matabeleland, un asemenea model de instituții politice extractive nu este aplicabil în Zimbabwe. În schimb, pentru că a venit la putere luptând împotriva colonialismului, Mugabe a fost nevoit să își ascundă guvernarea în spatele alegerilor, și, pentru o perioadă, chiar a reușit să construiască un stat monopartinic consfințit prin Constituție.

Spre deosebire de aceste cazuri, Columbia a avut o lungă istorie a alegerilor, care a apărut, din punct de vedere istoric, ca o metodă de împărțire a puterii între partidele liberal și conservator, în urma câștigării independenței față de Spania. Nu doar natura elitelor este diferită, ci și numărul lor. În Uzbekistan, Karimov a putut să jefuiască rămășițele statului sovietic, ceea ce i-a oferit un aparat puternic pentru a reduce la tăcere și a ucide elitele care i-ar fi putut face opoziție. În Columbia, lipsa autorității statului central în unele regiuni din țară a produs, în mod firesc, elite mult mai fragmentate – de fapt, fragmentate într-o asemenea măsură, încât uneori se ucid între ele. Totuși, în ciuda varietății elitelor și a instituțiilor politice, acestea reușesc deseori să consolideze și să reproducă puterea elitei care le-a creat. Dar, uneori, luptele interne pe care le provoacă duc la prăbușirea statului, ca în Sierra Leone.

Așa cum istoria și structurile diferite determină diferențe în ceea ce privește identitatea elitelor și particularitățile instituțiilor politice extractive, la fel diferă și particularitățile instituțiilor economice extractive pe care le întemeiază elitele. În Coreea de Nord, instrumentele de extracție au fost, din nou, moștenite din setul de instrumente al comunismului: abolirea proprietății private, ferme și industrie de stat.

În Egipt, situația a fost destul de asemănătoare sub regimul socialist militar creat de colonelul Nasser, după 1952. Nasser a fost de partea Uniunii Sovietice în Războiul Rece, expropriind investițiile străine, cum ar fi Canalul Suez deținut de britanici, și a trecut în proprietatea statului o mare parte din economie. Totuși, situația din Egipt, din anii 1950 și 1960, era foarte diferită de cea din Coreea de Nord din anii 1940. A fost mult mai ușor pentru nord-coreeni să creeze o economie în stil comunist mai radical, întrucât au putut să exproprieze fostele proprietăți japoneze și să se bazeze pe modelul economic al Revoluției chineze.

În schimb, Revoluția egipteană a fost, mai degrabă, o lovitură de stat organizată de un grup de ofițeri. Când Egiptul a trecut de partea adversă în Războiul Rece și a devenit prooccidental, a fost, așadar, relativ ușor, dar și avantajos, pentru conducerea militară a Egiptului să treacă de la comanda de la centru, la capitalismul bazat pe relațiile preferențiale ale marelui capital cu statul, ca metodă de extracție. Chiar și așa, performanța economică mai bună a Egiptului în comparație cu Coreea de Nord a fost o consecință a naturii extractive mai limitate a instituțiilor egiptene. În primul rând, lipsindu-i controlul represiv al Partidului Comunist nord-coreean, regimul egiptean a fost nevoit să își împace populația într-un mod în care regimul nord-coreean nu a trebuit să o facă. În al doilea rând, chiar și capitalismul bazat pe relațiile preferențiale ale marelui capital cu statul generează niște stimulente pentru investiții, cel puțin printre cei favorizați de regim, stimulente care lipsesc cu desăvârșire în Coreea de Nord.

Cu toate că aceste detalii sunt interesante, lecțiile cele mai importante se descoperă în privirea de ansamblu, care ne arată că, în fiecare dintre aceste cazuri, instituțiile politice extractive au creat instituții economice extractive, transferând bogăția și puterea către elite.

Intensitatea extracției în aceste țări variază, în mod evident, și are consecințe importante pentru prosperitate. În Argentina, de exemplu, Constituția și alegerile democratice nu funcționează în favoarea susținerii pluralismului, însă funcționează mult mai bine decât în Columbia. Cel puțin în Argentina statul poate pretinde că deține monopolul asupra violenței. Parțial ca o consecință a acestui fapt, venitul pe cap de locuitor în Argentina este dublu față de cel din Columbia. Instituțiile politice ale ambelor țări reușesc mult mai bine să impună constrângeri asupra elitelor decât cele din Zimbabwe și Sierra Leone și, drept urmare, Zimbabwe și Sierra Leone sunt mult mai sărace decât Argentina și Columbia.

Cercul vicios presupune că, chiar și atunci când instituțiile extractive conduc la prăbușirea statului, ca în Sierra Leone și Zimbabwe, acest lucru nu pune capăt, în mod decisiv, puterii acestor instituții. Am văzut deja că războaiele civile și revoluțiile, deși pot apărea în perioadele critice, nu conduc în mod necesar la schimbări instituționale. Evenimentele din Sierra Leone, din momentul încheierii războiului civil, în 2002, ilustrează sugestiv această posibilitate.

În 2007, în urma unor alegeri democratice, vechiul partid al lui Siaka Stevens, APC, a revenit la putere. Deși cel care a câștigat alegerile prezidențiale, Ernest Bai Koroma, nu avea nici o legătură cu vechile guverne APC, mulți din cabinetul lui aveau. Doi dintre fiii lui Stevens, Bockarie și Jengo, au fost făcuți ambasadori în Statele Unite și în Germania. Într-un sens, aceasta este o versiune mai volatilă a ceea ce am văzut că s-a întâmplat în Columbia. Acolo, absența autorității statale, în multe regiuni din țară, persistă de-a lungul timpului deoarece este în interesul unei părți a elitei politice naționale să permită acest lucru, însă instituțiile de bază ale statului sunt suficient de puternice ca să împiedice ca această dezordine să se transforme în haos total. În Sierra Leone, parțial datorită naturii mai extractive a instituțiilor economice și parțial datorită tradiției instituțiilor politice extrem de extractive pe care o are țara, societatea nu a suferit doar economic, ci a și oscilat între dezordine completă și o oarecare ordine. Totuși, efectul pe termen lung este același: statul nu face decât să rămână absent, iar instituțiile sunt extractive.

În toate aceste cazuri, a existat o îndelungată istorie a instituțiilor extractive, cel puțin din secolul al XIX-lea. Fiecare țară este prinsă într-un cerc vicios. În Columbia și Argentina, instituțiile extractive își au originea în instituțiile guvernării coloniale spaniole. Instituțiile extractive din Zimbabwe și din Sierra Leone au rădăcini în regimurile coloniale britanice înființate la sfârșitul secolului al XIX-lea. În Sierra Leone, în absența coloniștilor albi, aceste regimuri s-au bazat mult pe structurile extractive precoloniale ale puterii politice, pe care le-au intensificat. Chiar aceste structuri au fost rezultatul unui îndelungat cerc vicios, caracterizat prin absența centralizării politice și prin efectele dezastruoase ale comerțului cu sclavi. În Zimbabwe, s-a petrecut, într-o mult mai mare măsură, edificarea unei noi forme de instituții extractive, deoarece Compania Britanică din Africa de Sud a creat o economie dual. Uzbekistanul a putut să preia instituțiile extractive ale Uniunii Sovietice și, asemenea Egiptului, să le transforme în capitalism bazat pe relațiile preferențiale ale marelui capital cu statul. Instituțiile extractive ale Uniunii Sovietice au fost, în multe feluri, o continuare a celor din timpul regimului țarist, din nou urmând un model care are la bază legea de fier a oligarhiei. În timp ce aceste diverse cercuri vicioase s-au manifestat în diferite părți ale lumii de-a lungul ultimilor 250 de ani, inegalitatea mondială s-a manifestat și persistă.

Soluția în fața eșecului economic și politic al națiunilor de astăzi este ca instituțiile lor extractive să se transforme treptat în unele incluzive. Cercul vicios ne spune că acest lucru nu este ușor. Dar nu este imposibil, iar legea de fier a oligarhiei nu este inevitabilă. Fie niște elemente incluzive care existau dinainte în instituții, fie prezența unor coaliții vaste care conduc lupta împotriva regimului existent, fie doar natura contingentă a istoriei pot sparge cercurile vicioase. Exact ca Războiul Civil din Sierra Leone, Revoluția glorioasă din 1688 a fost o luptă pentru putere. Însă a fost o luptă de o cu totul altă natură decât Războiul Civil din Sierra Leone. Se poate presupune că unii membri din Parlament care se luptau să îl înlăture pe Iacob al II-lea, s-au imaginat pe ei înșiși jucând rolul noului monarh absolutist, așa cum a făcut Oliver Cromwell după Războiul Civil din Anglia. Dar faptul că Parlamentul era deja puternic și era alcătuit dintr-o largă coaliție care includea interese economice diferite și puncte de vedere diferite a redus posibilitatea aplicării legii de fier a oligarhiei în 1688. La aceasta a ajutat faptul că norocul a fost de partea Parlamentului și împotriva

lui Iacob al II-lea. În următorul capitol, vom vedea alte exemple de țări care au reușit să spargă tiparele și să aducă o schimbare pozitivă în instituțiile lor, chiar și după o istorie îndelungată a instituțiilor extractive.

---

[11] National Provisional Ruling Council (Consiliul Național Provizoriu de Conducere), care a dat o lovitură de stat militară, în 1992. (n.red.)

[12] Unitate administrativ-teritorială (n.red.)

[13] Decesul lui Kim Jong-Il a survenit pe 17 decembrie 2011, dată de la care fiul său, Kim Jong-Un, și-a asumat funcția de Conducător Suprem al Coreei de Nord. (n.red.)

CAPITOLUL 14

SPARGEREA TIPARELOR

TREI ȘEFI AFRICANI

Pe 6 septembrie 1895, transatlanticul Tantallon Castle a acostat la Plymouth, pe coasta sudică a Angliei. Trei șefi africani, Khama din Ngwato, Bathoen din Ngwaketse și Sebele din Kwena, au debarcat și au luat trenul expres de 8:10, până în gara Paddington din Londra. Cei trei șefi veniseră în Marea Britanie cu o misiune: să își salveze statul și alte cinci state Tswana de Cecil Rhodes. Ngwato, Ngwaketse și Kwena erau trei dintre cele opt state Tswana care cuprindeau teritoriul Bechuanaland, ce avea să devină Botswana după independența din 1966.

Triburile făcuseră comerț cu europenii pe aproape întreaga durată a secolului al XIX-lea. În anii 1840, celebrul misionar scoțian David Livingstone călătorise mult în Bechuanaland și îl convertise pe regele Sechele din Kwena la creștinism. Prima traducere a Bibliei într-o limbă africană a fost în setswana, limba populației Tswana. În 1885, Marea Britanie declarase Bechuanaland protectorat. Populația Tswana a fost mulțumită de aranjament, întrucât a crezut că acesta avea să îi ofere protecție împotriva altor invazii europene, în special ale burilor, cu care se tot confruntaseră de la Marea Migrație, din 1835, când mii de buri se refugiaseră către interior ca să scape de colonialismul britanic. Britanicii, pe de altă parte, voiau să controleze regiunea ca să blocheze deopotrivă continuarea expansiunii burilor și posibilele expansiuni ale germanilor, care anexaseră regiunea din sud-vestul Africii, corespunzând Namibiei de astăzi. Britanicii nu au considerat că o colonizare totală merita osteneala. Înaltul comisar Rey rezuma perfect comportamentul guvernului britanic în 1885: „Nu ne interesează țara de la nord de Molope [protectoratul Bechuanaland], decât ca o cale de acces către interior; să ne limităm, așadar, în prezent la a

preveni ocuparea acelei părți a Protectoratului fie de către aventurieri care se angajează în acțiuni militare, fie de către puteri străine, mărginindu-ne la cât mai puține acțiuni cu putință având legătură cu administrarea teritoriului sau cu colonizarea lui.“

Dar lucrurile s-au schimbat pentru populația Tswana în 1889, când Compania Britanică pentru Africa de Sud, a lui Cecil Rhodes, a început să se extindă la nord, expropriind mari suprafețe de pământ, care aveau să devină, în cele din urmă, Rhodesia de Nord și Rhodesia de Sud, în prezent Zambia și Zimbabwe. În 1895, anul vizitei celor trei șefi la Londra, Rhodes avea ochii ațintiți asupra teritoriilor de la sud-vest de Rhodesia, teritorii care alcătuiau Bechuanaland. Șefii știau că nu se puteau aștepta decât la dezastru și la exploatare în cazul în care aceste teritorii cădeau în mâinile lui Rhodes. Cu toate că le era imposibil să îl înfrângă pe Rhodes pe câmpul de luptă, ei erau hotărâți să îi opună rezistență în orice fel puteau. Au decis ca, din două rele, să îl aleagă pe cel mai mic: un control mai mare al britanicilor, mai degrabă decât anexarea de către Rhodes. Cu ajutorul Societății Misionare Londoneze, au călătorit la Londra ca să încerce să îi convingă pe regina Victoria și pe Joseph Chamberlain, pe atunci secretar colonial, să își mărească autoritatea asupra teritoriului Bechuanaland și să îi apere de Rhodes.

În 11 septembrie 1895, au avut prima întâlnire cu Chamberlain. Sebele a vorbit primul, apoi Bathoen și, la final, Khama. Chamberlain a declarat că avea să ia în considerare ideea de a impune controlul britanic pentru a proteja triburile de Rhodes. Între timp, șefii au pornit imediat într-un turneu în cadrul căruia au ținut o serie de discursuri în toată țara, ca să obțină sprijin popular pentru revendicările lor. Au făcut vizite și au vorbit la Windsor și Reading, în apropiere de Londra; la Southampton, pe coasta sudică; și în Leicester și Birmingham, baza electorală a lui Chamberlain. S-au dus în nord, în zonele industriale din Yorkshire, la Sheffield, Leeds, Halifax și Bradford; s-au dus, de asemenea, în vest, la Bristol și apoi mai sus, la Manchester și Liverpool.

Între timp, în Africa de Sud, Cecil Rhodes făcea pregătiri pentru ceea ce avea să devină dezastruosul raid Jameson, un atac armat asupra Republicii Transvaal, aparținând burilor, în ciuda obiecțiilor puternice ale lui

Chamberlain. Aceste evenimente l-au determinat, cel mai probabil, pe Chamberlain să fie mult mai plin de înțelegere față de situația nefericită a șefilor decât ar fi fost în altă situație. Pe 6 noiembrie, s-a întâlnit din nou cu ei la Londra. Șefii au vorbit cu ajutorul unui interpret:

Chamberlain: Voi vorbi despre teritoriile Șefilor, și despre calea ferată, și despre legea care trebuie respectată pe teritoriul Șefilor... Să ne uităm acum pe hartă... Noi vom lua terenurile pe care le vrem pentru calea ferată, și atât.

Khama: Eu zic că dacă domnul Chamberlain va lua el însuși terenurile, eu voi fi mulțumit.

Chamberlain: Atunci spune-i că am să mă ocup eu însumi de calea ferată printr-un intermediar pe care îl voi trimite și voi lua numai atâta pământ cât am nevoie, și voi oferi despăgubiri dacă ceea ce iau este valoros.

Khama: Aș vrea să știu cum [pe unde] va merge calea ferată.

Chamberlain: Va trece prin teritoriul lui, dar va fi împrejmuită și noi nu vom lua nici un teren.

Khama: Nădăjduiesc că veți face acest lucru ca și cum l-ați face pentru mine însumi, și că mă veți trata corect în aceste chestiuni.

Chamberlain: Vă voi apăra interesele.

În ziua următoare, Edward Fairfield, de la Biroul Colonial, explica acordul cu Chamberlain mai detaliat:

Toți cei trei șefi, Khama, Sebele și Bathoen, vor avea fiecare câte o țară unde vor locui, ca până acum, sub protecția reginei. Regina va numi un ofițer să locuiască împreună cu ei. Șefii își vor conduce propriul popor în mare măsură, la fel cum îl conduc în prezent.

Reacția lui Rhodes la faptul că fusese înfrânt de iscusința celor trei șefi africani a fost cea așteptată. I-a telegrafiat unuia dintre angajații lui, spunând: „Refuz să recunosc că am fost învins de trei indigeni șireți“.

Șefii, de fapt, aveau un singur lucru de preț pe care îl protejaseră de Rhodes și pe care aveau să îl protejeze, ulterior, de conducerea britanică indirectă. În secolul al XIX-lea, statele Tswana dezvoltaseră un set esențial de instituții politice. Acestea presupuneau, deopotrivă, un grad neobișnuit, după standardele africane subsahariene, de centralizare politică și de proceduri colective de luare a deciziilor care pot fi privite ca o formă în devenire, primitivă, de pluralism. Exact cum Magna Carta făcuse posibilă participarea baronilor la procesul politic de luare a deciziilor și impusese niște restricții asupra acțiunilor monarhilor englezi, instituțiile politice ale statelor Tswana, în special kgotla, au încurajat și ele participarea politică și au impus constrângeri asupra șefilor. Antropologul sud-african Isaac Schapera descrie astfel modul de funcționare al kgotla:

...toate chestiunile legate de politicile tribale ajung, în final, în fața unei adunări generale alcătuite din bărbații adulți din kglota [locul consiliului] șefului. Astfel de întâlniri au loc foarte des... printre subiectele discutate... se numără disputele tribale, conflictele dintre șef și rudele lui, impunerea de noi impozite, începerea unor noi lucrări publice, promulgarea unor noi decrete de către șef... nu este deloc neobișnuit ca adunarea tribală să respingă dorințele șefului. Întrucât oricine poate să vorbească, aceste întâlniri îi dau șefului posibilitatea să descopere sentimentele poporului, în general, și îi oferă acestuia din urmă ocazia de a-și face cunoscute plângerile. Dacă este nevoie, șeful și sfătuitorii lui pot fi criticați sever, întrucât oamenii nu se prea tem să vorbească deschis și sincer.

Dincolo de kgotla, funcția de căpetenie în statele Tswana nu era strict ereditară, ci era deschisă oricărui bărbat care dădea dovadă de suficient de mult talent și de capacități deosebite. Antropologul John Comaroff a studiat în detaliu istoria politică a unui alt stat Tswana, Rolong. El a arătat că, deși în aparență populația Tswana avea reguli clare care stipulau modul în care era moștenită funcția de căpetenie, în practică, aceste reguli erau interpretate pentru a înlătura conducătorii nepotriviți și pentru a permite

candidaților talentați să devină șefi. El a arătat că dobândirea funcției de căpetenie depindea de realizări, însă era, apoi, gestionată în așa fel încât concurentul câștigător să pară moștenitorul de drept. Populația Tswana a redat această idee printr-un proverb, care amintește de o monarhie constituțională: kgosi ke kgosi ka morafe, „regele este rege prin voința poporului“.

După călătoria la Londra, șefii Tswana au continuat să încerce să-și păstreze independența față de Marea Britanie să-și păstreze instituțiile indigene. Au încuviințat construirea de căi ferate în Bechunaland, dar au limitat intervenția britanicilor în alte aspecte ale vieții economice și politice. Nu s-au opus construirii căilor ferate, – în mod sigur, nu au avut aceleași motive ca monarhii austro-ungar și rus de a bloca drumurile de fier. Dar și-au dat seama că drumurile de fier, ca toate politicile britanicilor, nu aveau să aducă dezvoltare în Bechuanaland câtă vreme teritoriul se afla sub control colonial. Experiența lui Quett Masire, președintele Botswanei independente, din 1980 până în 1998, ne explică de ce. Masire fusese un fermier cu inițiativă în anii 1950; el a pus la punct noi tehnici de cultivare a sorgului și a găsit un potențial client, Vryburg Milling, o companie localizată peste graniță, în Africa de Sud. El s-a dus la șeful de gară de la Lobatse, în Bechuanaland, și a cerut să închirieze două vagoane de tren ca să își ducă recolta la Vryburg. Șeful de gară a refuzat. Apoi, la rugămintea lui, a intervenit pentru el un prieten alb. Șeful de gară a acceptat cu reticență, dar i-a cerut lui Masire un preț de patru ori mai mare decât cel pentru albi. Masire a renunțat și a concluzionat: „Practicile albilor, nu doar legile care interzic africanilor să dețină pământ în proprietate sau să aibă autorizații de comerț, sunt cele care îi împiedică pe negri să desfășoare activități antreprenoriale în Bechuanaland“.

În ansamblu, șefii și populația Tswana fuseseră norocoși. În ciuda tuturor probabilităților, ei au izbutit să prevină preluarea puterii de către Rhodes. Întrucât Bechuanaland a fost mereu un teritoriu periferic pentru britanici, instalarea conducerii indirecte nu a generat tipul de cerc vicios manifestat în Sierra Leone. Populația Tswana a fost ocolită de tipul de expansiune colonială care a avut loc în interiorul Africii de Sud și care a transformat acele teritorii în bazine de forță de muncă ieftină pentru proprietarii de mine sau pentru fermierii albi. Fazele timpurii ale procesului de colonizare

reprezintă o perioadă critică pentru majoritatea societăților, o perioadă decisivă în care se petrec evenimente care vor avea consecințe importante, pe termen lung, pentru dezvoltarea economică și politică. După cum am văzut în capitolul 9, majoritatea societăților din Africa Subsahariană, exact ca în America de Sud și din Asia de Sud, au fost nevoite să accepte apariția sau consolidarea instituțiilor extractive în timpul colonizării. Populația Tswana a fost ocolită, în schimb, atât de tipul de conducere indirectă intensă, cât și de soarta mult mai rea care s-ar fi abătut asupra ei, dacă Rhodes ar fi reușit să îi anexeze teritoriul. Totuși, aici nu a fost vorba doar de noroc. A fost, încă o dată, rezultatul interacțiunii dintre instituțiile existente, modelate de orientarea instituțională a populației Tswana, și conjunctura critică adusă de colonialism. Cei trei șefi și-au făcut singuri norocul prin faptul că au luat inițiativa și au călătorit la Londra, și au putut face acest lucru pentru că aveau un grad neobișnuit de autoritate, în comparație cu alți conducători tribali din Africa Subsahariană, datorat centralizării politice pe care triburile Tswana o dobândiseră, și poate că aveau și un grad neobișnuit de legitimitate, datorită minimului pluralism încorporat în instituțiile lor tribale.

O altă perioadă critică de la sfârșitul perioadei coloniale a fost mai importantă pentru succesul Botswanei, permițându-i să dezvolte instituții incluzive. Când Bechuanaland a devenit teritoriu independent, în 1966, sub numele de Botswana, succesul șefilor Sebele, Bathoen și Khama făcea demult parte din trecut. În anii care se scurseseră, britanicii investiseră puțin în Bechuanaland. În momentul independenței, Botswana era una dintre cele mai sărace țări din lume; avea, în total, 12 km de drumuri pavate, 22 de cetățeni care absolviseră o facultate și 100 care terminaseră liceul. Pe deasupra, mai era și încercuită aproape în întregime de regimurile albilor din Africa de Sud, Namibia și Rhodesia, toate fiind ostile țărilor africane independente conduse de negri. Nimeni nu ar fi zis că se număra printre țările cu șanse de reușită. Dar, în următorii 45 de ani, Botswana a devenit una dintre țările cu cea mai rapidă creștere din lume. Azi, Botswana are cel mai mare venit pe cap de locuitor din Africa Subsahariană și se află la același nivel ca țările est-europene de succes, precum Estonia și Ungaria, și ca națiunile latino-americane cele mai înfloritoare, precum Costa Rica.

Cum a spart tiparele Botswana? Dezvoltând rapid instituții economice și politice incluzive după independență. De atunci, este o țară democrată, organizează alegeri libere la intervale regulate și nu a trecut niciodată printr-un război civil, nici nu a cunoscut intervenții militare. Guvernul a înființat instituții economice care au impus respectarea drepturilor de proprietate, au asigurat stabilitate macroeconomică și au încurajat dezvoltarea unei economii de piață incluzive. Dar, desigur, întrebarea mai provocatoare este cum a reușit Botswana să pună bazele unei democrații stabile și unor instituții pluraliste și să opteze pentru instituții economice incluzive, în timp ce majoritatea celorlalte țări africane au făcut opusul? Pentru a răspunde la această întrebare, trebuie să înțelegem cum a interacționat o perioadă critică, de această dată sfârșitul conducerii coloniale, cu instituțiile existente ale Botswanei.

În cea mai mare parte din Africa Subsahariană – de exemplu, în Sierra Leone și în Zimbabwe – independența a fost o oportunitate ratată, însoțită de recrearea aceluiași tip de instituții extractive care existaseră în timpul perioadei coloniale. Fazele incipiente ale independenței s-au derulat foarte diferit în Botswana, din nou, în mare măsură datorită cadrului creat de instituțiile istorice ale populației Tswana. În acest sens, Botswana a avut multe lucruri în comun cu Anglia în pragul Revoluției glorioase. Anglia dobândise o centralizare politică rapidă sub dinastia Tudorilor și a beneficiat de Magna Carta și de tradiția Parlamentului care a putut, cel puțin, să aspire la a constrânge monarhii și la a asigura un anumit grad de pluralism. Botswana a avut și un anume grad de centralizare statală și instituții tribale relativ pluraliste care au supraviețuit colonialismului. Anglia avusese o coaliție vastă în plină formare, alcătuită din comercianți în zona Atlanticului, industriași și mica nobilime orientată spre comerț, care susținea impunerea respectării drepturilor de proprietate. Botswana a avut coaliția ei, care susținea reglementări procedurale solide, formată din șefii Tswana și elitele care dețineau principalele bunuri din economie, vitele. Cu toate că pământul era deținut în comun, vitele erau proprietate privată în statele Tswana, iar elitele erau și ele în favoarea impunerii respectării drepturilor de proprietate. Toate acestea nu neagă, desigur, traiectoria contingentă a istoriei. Lucrurile ar fi luat o turnură foarte diferită în Anglia dacă liderii Parlamentului și noul monarh ar fi încercat să se folosească de Revoluția glorioasă ca să uzurpe puterea. În mod similar, lucrurile ar fi

putut lua o turnură foarte diferită în Botswana, mai ales dacă nu ar fi fost atât de norocoasă încât să aibă lideri ca Seretse Khama sau Quett Masire, care au hotărât să conteste puterea la alegeri, mai degrabă decât să submineze sistemul electoral, așa cum au făcut mulți lideri din Africa Subsahariană după obținerea independenței.

Populația Tswana a întâmpinat independența cu o tradiție a instituțiilor care valorificau limitarea atribuțiilor căpeteniei și cu un anumit grad de răspundere a șefilor în fața poporului. Populația Tswana nu a fost, desigur, unică în Africa prin faptul că a avut astfel de instituții, dar cazul ei a fost unic în măsura în care aceste instituții au supraviețuit nevătămate perioadei coloniale. Conducerea britanică fusese aproape absentă. Teritoriul Bechuanaland era administrat de la Mafeking, din Africa de Sud, și abia în timpul tranziției la independență, în anii 1960, au fost concepute planurile pentru capitala Gaborone. Capitala și noile structuri de acolo nu au fost gândite să distrugă instituțiile indigene, ci să le dezvolte; în timp ce Gaborone se construia, alături de el se construiau noi kgotla.

Independența a fost și un eveniment relativ organizat. Campania pentru independență a fost condusă de Partidul Democrat din Botswana (PDB), fondat, în 1960, de Quett Masire și Seretse Khama. Khama era nepotul regelui Khama al III-lea; prenumele lui, Seretse, înseamnă „lutul care leagă“. Avea să fie un nume extraordinar de potrivit. Khama era șeful ereditar din Ngwato, majoritatea șefilor și a elitelor Tswana intrând în Partidul Democrat din Botswana. Botswana nu a avut un consiliu comercial deoarece britanicii nu manifestaseră aproape deloc interes față de colonie. PDB a înființat repede unul în 1967, Comisia pentru carne din Botswana. Dar, în loc să exproprieze fermierii și proprietarii de vite, Comisia pentru carne a jucat un rol central în dezvoltarea sectorului economic al creșterii vitelor; a ridicat garduri ca să controleze febra aftoasă și a promovat exporturile, care au contribuit la dezvoltarea economică și, de asemenea, au oferit sprijin pentru instituțiile economice incluzive.

Deși creșterea timpurie din Botswana s-a bazat pe exporturile de carne, lucrurile s-au schimbat dramatic când au fost descoperite rezervele de diamante. Administrația resurselor naturale din Botswana a fost și ea considerabil diferită față de cele ale altor națiuni africane. În perioada

colonială, șefii Tswana încercaseră să blocheze prospecțiunile pentru minereuri în Bechuanaland, știind că, dacă europenii descopereau metale sau pietre prețioase, se termina cu autonomia lor. Prima mare descoperire de diamante a fost în pământul din Ngwato, zona de baștină a lui Seretse Khama. Înainte ca descoperirea să fie anunțată, Khama a forțat o schimbare a legii astfel încât toate drepturile asupra minereurilor din subsol să aparțină națiunii, nu tribului. Acest lucru asigura faptul că bogăția obținută din exploatarea rezervelor de diamante nu avea să creeze inegalități mari în Botswana. A dat, de asemenea, un imbold suplimentar procesului de centralizare statală, întrucât câștigurile din diamante puteau fi folosite acum pentru construirea unei birocrații de stat, a unei infrastructuri și pentru investițiile în educație. În Sierra Leone și în multe alte națiuni din Africa Subsahariană, diamantele au alimentat conflictele dintre diferite grupări și au contribuit la prelungirea războaielor civile, căpătând denumirea de „diamante însângerate“, din cauza măcelului provocat de războaiele purtate pentru ele. În Botswana, câștigurile din diamante au fost administrate pentru bunăstarea națiunii.

Modificarea legii privind drepturile asupra resurselor subsolului nu a fost singura politică de consolidare statală pe care a implementat-o guvernul lui Seretse Khama. În cele din urmă, Legea privind funcția de căpetenie (Chieftaincy Act) din 1965, adoptată de adunarea legislativă înainte de independență, și Ordonanța privind funcția de căpetenie (Chieftaincy Amendment Act) din 1970 au continuat procesul de centralizare politică, consfințind puterea statului și a președintelui ales, prin retragerea dreptului șefilor de a distribui pământ și prin faptul că i se acorda președintelui dreptul de a destitui din funcție un șef, dacă era necesar. Un alt aspect al centralizării politice l-a constituit efortul de a continua procesul de unificare a țării, de exemplu, prin legea care prevedea că la școală era obligatoriu să se predea numai setswana și engleza. Astăzi, Botswana arată ca o țară omogenă, fără fragmentarea etnică și lingvistică asociată multor alte națiuni africane. Dar acesta a fost un rezultat al politicii prin care s-a decis ca la școală să se predea numai engleza și o singură limbă națională, setswana, pentru a minimaliza conflictul dintre diferite triburi și grupuri din societate. Ultimul recensământ, în cadrul căruia s-au pus întrebări privitoare la etnie fusese realizat în 1946 și dezvăluise o eterogenitate semnificativă în Botswana. Pe teritoriul Ngwato, de exemplu, numai 20% din populație s-a

identificat ca aparținând exclusiv etniei Ngwato; deși existau și alte triburi Tswana, erau, de asemenea, multe grupuri non-Tswana, a căror limbă maternă nu era setswana. Această eterogenitate de la bază a fost moderată atât prin politicile guvernului de după independență, cât și prin instituțiile relativ incluzive ale triburilor Tswana, la fel cum eterogenitatea din Marea Britanie, de exemplu, determinată de conviețuirea dintre englezi și galezi, a fost moderată de către statul britanic. Statul Botswana a făcut același lucru. De la independență încoace, la recensământ nu s-a mai pus niciodată întrebarea privitoare la eterogenitatea etnică, pentru că în Botswana toată lumea este Tswana.

Botswana a obținut rate de creștere remarcabile după independență deoarece Seretse Khama, Quett Masire și Partidul Democrat au condus țara în direcția instituțiilor economice și politice incluzive. Când diamantele au fost scoase la vânzare în 1970, ele nu au provocat un război civil, ci au furnizat guvernului o bază fiscală consolidată, iar acesta a folosit câștigurile ca să investească în serviciile publice. A existat o motivație mult mai slabă pentru a contesta sau a răsturna guvernul, și pentru a prelua controlul asupra statului. Instituțiile politice incluzive au dus la stabilitate politică și au sprijinit instituțiile economice incluzive. După modelul cunoscut al cercului virtuos, descris în capitolul 11, instituțiile economice incluzive au sporit viabilitatea și durabilitatea instituțiilor politice incluzive.

Botswana a spart tiparele deoarece a fost capabilă să profite de o perioadă critică, independența postcolonială, și să înființeze instituții incluzive. Partidul Democrat din Botswana și elitele tradiționale, inclusiv Khama însuși, nu au încercat să pună bazele unui regim dictatorial sau să înființeze instituții extractive care i-ar fi putut îmbogăți pe seama societății. Acesta a fost, din nou, un rezultat al interacțiunii dintre o perioadă critică și instituțiile existente. După cum am văzut, în mod diferit față de aproape orice alt loc din Africa Subsahariană, Botswana avea deja instituții tribale care dobândiseră un anume grad de autoritate centralizată și aveau caracteristici pluraliste importante. Mai mult, țara a beneficiat de elite economice care au avut ele însele mult de câștigat de pe urma drepturilor de proprietate sigure.

Nu mai puțin important, traiectoria contingentă a istoriei a avantajat Botswana. A fost un caz de noroc deosebit, pentru că Seretse Khama și Quett Masire nu au fost Siaka Stevens și Robert Mugabe. Cei dintâi au muncit din greu și sincer la consolidarea instituțiilor incluzive pe fundamentele instituțiilor tribale ale populației Tswana. Toate aceste lucruri au făcut mai verosimil succesul Botswanei în asumarea direcției către instituții incluzive, în vreme ce o mare parte din restul Africii Subsahariene nici măcar nu a încercat sau a eșuat imediat ce a pornit pe acest drum.

SFÂRȘITUL EXTRACȚIEI SUDISTE

Era 1 decembrie 1955. Mandatul de arestare din orașul Montgomery, Alabama, specifică faptul că ora la care s-a produs infracțiunea a fost 18:06. James Blake, un șofer de autobuz, avea probleme, a telefonat la poliție și ofițerii Day și Mixon au ajuns la fața locului. Aceștia au notat în procesul-verbal:

Am primit un telefon. Când am sosit, conducătorul autobuzului a spus că o femeie de culoare s-a așezat pe locurile pentru albi și că nu voia să se mute în spate. Și... noi am văzut-o. Conducătorul autobuzului a semnat un mandat pentru ea. Rosa Parks a fost acuzată în baza capitolului 6 alineatul 11 din Codul orașului Montgomery.

Vina Rosei Parks a fost aceea că se așezase pe locurile rezervate albilor din autobuzul de Cleveland-Avenue, ceea ce constituia o infracțiune potrivit legilor Jim Crow din Alabama. Parks a primit o amendă de zece dolari, pe lângă cheltuielile de judecată de patru dolari. Rosa Parks nu era o anonimă. Ea era deja secretara filialei din Montgomery a Asociației Naționale pentru Emanciparea Oamenilor de Culoare (NAACP – National Association for the Advancement of Colored People) care se lupta de multă vreme pentru schimbarea instituțiilor din sudul Statelor Unite. Arestarea ei a declanșat o mișcare de proporții, „Boicotul autobuzelor din Montgomery“, planificată și condusă de Martin Luther King, Jr. În 3 decembrie, King și alți lideri de culoare organizaseră un boicot coordonat al autobuzelor, convingând toți

negrii să nu se urce în nici un autobuz din Montgomery. Boicotul a avut succes și a durat până în 20 decembrie 1956. Mișcarea a inițiat un proces care a culminat cu hotărârea Curții Supreme americane, potrivit căreia legile privind segregarea rasială din autobuzele din Alabama și din Montgomery erau neconstituționale.

„Boicotul autobuzelor din Montgomery“ a reprezentat un moment-cheie în mișcarea pentru drepturi civile din sudul Statelor Unite. Această mișcare a făcut parte dintr-o serie de evenimente și de schimbări care au spart, în cele din urmă, tiparele și au produs o schimbare fundamentală a instituțiilor. După cum am văzut în capitolul 12, după Războiul Civil, elitele sudiste reușiseră să recreeze instituțiile economice și politice extractive care dominaseră Sudul înainte de Războiul Civil. Cu toate că particularitățile acestor instituții s-au schimbat – de exemplu, sclavia nu mai era posibilă – impactul negativ asupra stimulentelor economice și a prosperității a fost același. Sudul era evident mai sărac decât restul Statelor Unite.

Începând cu anii 1950, instituțiile din Sud au început să așeze regiunea pe traiectoria unei creșteri mult mai rapide. Tipul de instituții eliminate, în cele din urmă, în sudul Statelor Unite era diferit de instituțiile coloniale ale Botswanei de dinainte de independență. Tipul de perioadă critică inițiatoare a procesului de prăbușire a acestora a fost, de asemenea, diferit, însă a avut câteva lucruri în comun cu tipul de perioadă critică din Botswana. Începând cu anii 1940, cei care duceau povara discriminării și a instituțiilor extractive din Sud, oameni ca Rosa Parks, au început să devină mult mai bine organizați în lupta lor împotriva acestor instituții. În același timp, Curtea Supremă americană și guvernul federal au început să intervină, în mod sistematic, în vederea reformării instituțiilor extractive din Sud. Astfel, un factor principal care a declanșat o perioadă critică pentru schimbare în Sud a fost emanciparea afro-americanilor și sfârșitul dominației de necontestat a elitelor sudiste.

Instituțiile politice din Sud, atât înainte de Războiul Civil, cât și după, au avut o logică economică bine stabilită, nu foarte diferită de regimul de apartheid sud-african: să asigure forță de muncă ieftină pentru plantații. Dar, în anii 1950, această logică a devenit mai puțin motivantă. În primul rând, migrarea masivă a negrilor din Sud era deja în curs, o moștenire

deopotrivă a Marii Crize și al celui de-al Doilea Război Mondial. În anii 1940 și 1950, această migrare a atins o medie de 100 000 de oameni pe an. Între timp, inovațiile tehnologice din agricultură, deși adoptate încet, au redus dependența proprietarilor de plantații de forță de muncă ieftină. Majoritatea forței de muncă de pe plantații era folosită la culesul bumbacului. În 1950, aproape tot bumbacul din Sud încă era cules manual. Dar mecanizarea reducea cererea pentru acest tip de muncă. În 1960, în statele principale, Alabama, Louisiana și Mississippi, aproape jumătate din producție devenise mecanizată. Exact când negrii au devenit mai greu de legat de Sud, ei nu au mai fost indispensabili pentru proprietarii de plantații. Elitele nu mai aveau multe motive să se lupte din răsputeri pentru menținerea vechilor instituții economice extractive. Acest lucru nu însemna că ele aveau să accepte schimbările instituționale de bunăvoie, totuși. În schimb, a urmat un conflict prelungit. O coaliție neobișnuită, între negrii din Sud și instituțiile federale incluzive ale Statelor Unite, a creat o forță puternică împotriva extracției sudiste și în favoarea egalității în drepturi politice și civile pentru negri, care avea să înlăture, în final, barierele semnificative din fața creșterii economice în sudul Statelor Unite.

Cel mai important imbold dat schimbării a venit din partea mișcării pentru drepturi civile. Emanciparea negrilor din Sud a fost cea care a deschis drumul, ca în Montgomery, aceștia contestând instituțiile extractive din jurul lor, cerându-și drepturile și protestând, mobilizându-se pentru a le obține. Dar nu au fost singuri, pentru că sudul Statelor Unite nu era o țară separată și elitele sudiste nu aveau libertate nelimitată de acțiune, așa cum aveau elitele guatemaleze, de exemplu. Făcând parte din Statele Unite ale Americii, Sudul trebuia să respecte Constituția americană și legislația federală. Cauza reformelor fundamentale din Sud a beneficiat, în cele din urmă, de sprijin din partea executivului, a legislativului și a Curții Supreme americane, parțial pentru că mișcarea pentru drepturi civile a reușit să își facă auzită vocea în afara Sudului, mobilizând astfel guvernul federal.

Intervenția federală în vederea schimbării instituțiilor din Sud a început cu hotărârea Curții Supreme din 1944, conform căreia alegerile primare la care puteau participa numai albii erau neconstituționale. Așa cum am văzut, negrii fuseseră privați de drepturi politice în anii 1890, prin introducerea taxelor electorale și a testelor de alfabetizare. Aceste teste erau de regulă

manipulate ca să îi discrimineze pe negri, în timp ce le permiteau, totuși, albilor săraci și analfabeți să voteze. Un celebru exemplu este cel de la începutul anilor 1960, din Louisiana, când un solicitant alb a fost considerat alfabetizat după ce a dat răspunsul „LBRTATE DE VRBI“ („FRDUM OOF SPETGH“) la o întrebare referitoare la constituția statului. Hotărârea Curții Supreme din 1944 a fost salva de început din bătălia mai îndelungată pentru deschiderea sistemului politic către negri, iar Curtea a înțeles importanța slăbirii controlului albilor asupra partidelor politice.

Acea hotărâre a fost urmată de cazul „Brown împotriva Consiliului Educațional“ (Brown vs Board of Education) din 1954, Curtea Supremă hotărând că segragarea școlilor și a altor instituții publice, decretată de stat, era neconstituțională. În 1962, Curtea a continuat să lovească într-un alt pilon al dominației politice a elitelor albe: proasta distribuire a locurilor în Parlament. Când într-un Parlament locurile sunt prost distribuite – așa cum a fost cazul „burgurilor putrede“ în Anglia, înainte de prima reformă electorală – unele zone sau regiuni primesc o reprezentare mult mai mare decât ar trebui în baza proporției de populație reprezentativă. Proasta distribuire însemna că zonele rurale, centrul elitelor proprietare de plantații din Sud, erau suprareprezentate în comparație cu zonele urbane. Curtea Supremă a pus capăt acestei stări de lucruri în 1962, prin decizia din cazul Baker vs. Carr, care a introdus regula de „o persoană, un vot“.

Dar toate hotărârile Curții Supreme nu ar fi avut nici o importanță dacă nu ar fi fost aplicate. În anii 1890, de fapt, legislația federală prin care negrilor din Sud li se acordau drepturi nu a fost pusă în aplicare, pentru că organul local de aplicare a legii se afla sub controlul elitei sudiste și a Partidului Democrat, iar guvernul federal a fost bucuros să accepte această situație. Dar, când negrii au început să se revolte împotriva elitei sudiste, acest bastion de sprijin al legilor Jim Crow s-a năruit, iar Partidul Democrat, condus de membrii lui non-sudiști, s-a întors împotriva segregării rasiale. Democrații sudiști renegați s-au regrupat sub stindardul Partidului Democrat pentru Drepturile Statelor și au participat la alegerile prezidențiale din 1948. Candidatul lor, Strom Thurmond, a câștigat sprijinul a patru state și a obținut 39 de voturi în Colegiul Electoral. Dar partidul era foarte departe de puterea Partidului Democrat care vorbea pe aceeași voce în politica națională și de controlul pe care îl deținea elitele sudiste asupra

acelui partid. Campania lui Strom Thurmond s-a axat pe contestarea capacității guvernului federal de a interveni în instituțiile din Sud. El și-a exprimat poziția cu mult aplomb: „Vreau să vă spun, doamnelor și domnilor, că nu sunt destule trupe în armată ca să îi forțeze pe oamenii din Sud să renunțe la segregare și să permită cioroilor accesul în cinematografele noastre, în piscinele noastre, în casele noastre și în bisericile noastre“.

I s-a dovedit că se înșela. Hotărârile Curții Supreme au însemnat că instituțiile de educație din Sud erau obligate să fie desegregate, inclusiv University of Mississippi din Oxford (cunoscută și sub numele de „Ole Miss“). În 1962, după o lungă bătălie juridică, tribunalele federale au hotărât că James Meredith, un tânăr negru, veteran al forțelor aeriene, trebuia să fie admis la „Ole Miss“. Opoziția față de implementarea acestei hotărâri a fost organizată de așa-numitele Consilii ale cetățenilor, primul fiind format la Indianola, Mississippi, în 1954, ca să lupte împotriva desegregării din Sud. Guvernatorul statului, Ross Barnett, a respins într-o intervenție televizată desegregarea ordonată de tribunal, pe 13 septembrie, anunțând că universitățile de stat se vor închide înainte să accepte desegregarea. În final, după multe negocieri între Barnett, președintele John Kennedy și procurorul general Robert Kennedy la Washington, guvernul federal a intervenit prin forță pentru a implementa această hotărâre. S-a stabilit o zi în care ofițerii federali americani aveau să îl aducă pe Meredith la Oxford. În așteptarea acestui eveniment, susținătorii supremației albilor au început să se organizeze. În 30 septembrie, cu o zi înainte de apariția stabilită a lui Meredith, ofițerii federali americani au intrat în campusul universitar și au încercuit principalul sediu administrativ. Aproximativ 2 500 de albi au venit să protesteze și, în curând, a izbucnit o revoltă. Ofițerii federali au folosit gaze lacrimogene pentru a-i împrăștia pe protestatari, dar, în scurtă vreme, au fost atacați. La ora 22:00 în acea noapte, trupele federale au fost trimise în oraș pentru a restaura ordinea. Peste puțin timp, în Oxford se aflau 20 000 de soldați și 11 000 de jandarmi. În total, au fost arestați 300 de oameni. Meredith a hotărât să rămână în campusul universității, de unde, protejat de amenințările cu moartea de către ofițeri federali americani și de 300 de soldați, și-a obținut, în cele din urmă, diploma.

Legislația federală a fost esențială în procesul de reformă instituțională din Sud. În timpul adoptării primei Legi a drepturilor civile (Civil Rights Act) în 1957, Strom Thurmond, pe atunci senator, a vorbit întruna, timp de 24 de ore și 18 minute, ca să împiedice, sau cel puțin să întârzie, adoptarea legii. În timpul discursului său, a citit de toate, de la Declarația de Independență până la diverse cărți de telefoane. Dar în zadar. Actul din 1957 a culminat cu Legea drepturilor civile din 1964, care scotea în afara legii o gamă întreagă de acte legislative și de practici statale segregaționiste. Legea dreptului de vot (Voting Rights Act), din 1965, a declarat ilegale testele de alfabetizare, taxele electorale și alte metode folosite pentru privarea de drepturi a negrilor din Sud. Aceeași lege a extins supravegherea federală asupra desfășurării alegerilor din state.

Impactul tuturor acestor evenimente a reprezentat o schimbare semnificativă pentru instituțiile economice și juridice din Sud. În Mississippi, de exemplu, numai în jur de 5% dintre negrii cu drept de vot își exercitau acest drept în 1960. În 1970, acest procent crescuse la 50%. În Alabama și Carolina de Sud, procentul a urcat de la aproximativ 10%, în 1960, la 50%, în 1970. Aceste exemple au modificat natura alegerilor, atât la nivel local, cât și național. Mai important, sprijinul politic din partea Partidului Democrat, de obicei acordat instituțiilor extractive discriminatoare față de negri, s-a erodat. S-a deschis, apoi, calea către o gamă de schimbări în instituțiile economice. Înainte de reformele instituționale din anii 1960, negrilor le fusese aproape total interzis accesul la slujbele din fabricile de textile. În 1960, numai în jur de 5% dintre angajații din fabricile de textile din Sud erau negri. Legislația privitoare la drepturile civile a pus capăt acestei discriminări. În 1970, acest procent crescuse la 15%; în 1990, a ajuns la 25%. Discriminarea economică împotriva negrilor a intrat în declin, oportunitățile în educație pentru negri s-au îmbunătățit simțitor, iar piața forței de muncă din Sud a devenit mai competitivă. Odată cu instituțiile incluzive au apărut progrese economice mai rapide în Sud. În 1940, statele din Sud aveau numai aproximativ 50% din nivelul venitului pe cap de locuitor din Statele Unite. Acest lucru a început să se schimbe la sfârșitul anilor 1940 și în anii 1950. Până în 1990, decalajul practic dispăruse.

Ca și în Botswana, cheia a fost dezvoltarea instituțiilor politice și economice incluzive. Acest fapt s-a suprapus peste nemulțumirile tot mai mari ale negrilor care sufereau sub instituțiile extractive sudiste și peste năruirea conducerii monopartinice a Partidului Democrat, în Sud. Încă o dată, instituțiile existente au modelat traiectoria schimbării. În acest caz, a fost esențial faptul că instituțiile sudiste erau încorporate în instituțiile federale incluzive ale Statelor Unite, iar acest lucru le-a permis, în cele din urmă, negrilor din Sud să mobilizeze guvernul și instituțiile federale pentru cauza lor. Întregul proces a fost facilitat și de faptul că, odată cu migrarea masivă a negrilor din Sud și cu mecanizarea producției de bumbac, condițiile economice se schimbaseră, astfel încât elitele sudiste au fost mai puțin dispuse să opună rezistență.

RENAȘTERE ÎN CHINA

Partidul Comunist sub conducerea lui Mao Zedong i-a dat jos de la putere, în cele din urmă, pe naționaliștii conduși de Chiang Kai-shek, în 1949. Republica Populară Chineză a fost proclamată pe 1 octombrie. Instituțiile politice și economice create după 1949 au fost puternic extractive. Pe plan politic, au fost corespondentul dictaturii Partidului Comunist Chinez. Nici o altă organizație politică nu a mai fost acceptată în China de atunci încolo. Până la moartea lui, în 1976, Mao a dominat total Partidul Comunist și guvernul. Mână în mână cu aceste instituții politice extractive autoritare, mergeau instituțiile economice puternic extractive. Mao a naționalizat imediat pământul și a abolit toate tipurile de drepturi de proprietate dintr-o singură mișcare. A ordonat executarea proprietarilor de pământ, precum și a altor categorii de populație pe care le-a socotit a fi împotriva regimului. Economia de piață a fost, în esență, abolită. Populația din zonele rurale a fost organizată treptat pentru munca în fermele de stat. În locul banilor și salariilor, s-au introdus „puncte pentru munca prestată“, în schimbul cărora se dădeau bunuri. În 1956, s-au introdus pașapoartele interne, interzicându-se călătoriile fără autorizație, cu scopul de a spori controlul politic și economic. Întreaga industrie a fost naționalizată, în mod similar, iar Mao a lansat un proiect ambițios de promovare a dezvoltării rapide a industriei prin utilizarea „planurilor cincinale“, după modelul celor din Uniunea Sovietică.

Ca în cazul tuturor instituțiilor extractive, regimul lui Mao încerca să extragă resurse din țara enormă care se afla acum sub controlul lui. Așa cum a văzut în Sierra Leone, în cazul consiliului comercial, Partidul Comunist Chinez deținea monopolul asupra vânzării producției, precum cea de orez și de cereale, monopol care era folosit pentru a-i taxa din greu pe fermieri. Tentativele de industrializare s-au transformat în faimosul Mare Salt Înainte după 1958, prin lansarea celui de-al doilea plan cincinal. Mao a anunțat că producția de oțel avea să se dubleze într-un an, pe baza producției la scară mică a furnalelor de oțel „locale". El a afirmat că, în 15 ani, China avea să ajungă din urmă producția de oțel a britanicilor. Singura problemă era că nu exista nici o modalitate fezabilă de a îndeplini aceste obiective. Pentru a realiza obiectivele planului, era necesar să se găsească deșeuri de metal, iar oamenii au fost nevoiți să își topească oalele și tigăile și chiar și uneltele agricole, ca sapele și plugurile. Muncitorii care ar fi trebuit să se ocupe cu muncile câmpului produceau oțel distrugându-și plugurile și, odată cu ele, capacitatea viitoare de a se hrăni pe ei înșiși și de a hrăni țara. Rezultatul a fost o foamete catastrofală în zona rurală chineză. Cu toate că cercetătorii polemizează asupra rolului politicii lui Mao, în comparație cu impactul secetelor care au avut loc în același timp, nimeni nu pune la îndoială rolul central jucat de Marele Salt Înainte în moartea a 20 până la 40 de milioane de oameni. Nu știm numărul exact, deoarece China din timpul lui Mao nu ținea evidența cifrelor care ar fi adus dovada atrocităților. Venitul pe cap de locuitor a scăzut cu aproximativ un sfert.

O consecință a Marelui Salt Înainte a fost aceea că un membru marcant al Partidului Comunist, Deng Xiaoping, un general care se remarcase în timpul revoluției și care condusese o campanie „împotriva dreptei" ce se încheiase cu execuția multor „dușmani ai revoluției", și-a schimbat poziția. La o conferință de la Gangzhou, în sudul Chinei, în 1961, Deng afirma: „Nu contează dacă o pisică este neagră sau albă, câtă vreme prinde șoareci, este o pisică bună". Nu conta dacă politicile păreau sau nu a fi comuniste; China avea nevoie de politici care să încurajeze producția pentru a-și hrăni poporul.

Dar Deng avea să sufere în curând pentru pragmatismul său nou descoperit. Pe 16 mai 1966, Mao a anunțat că revoluția era amenințată de interesele „burgheze" care subminau societatea comunistă a Chinei și voiau să

recreeze capitalismul. Ca reacție, el a anunțat declanșarea Marii Revoluții Culturale Proletare, numită, pe scurt, Revoluția Culturală. Revoluția Culturală a avut la bază 16 puncte programate. Primul începea astfel:

Deși burghezia a fost răsturnată, ea tot încearcă să se folosească de vechile idei, de vechea cultură și de vechile practici și obiceiuri ale claselor exploatatoare ca să corupă masele, să pună stăpânire asupra minților lor și să caute să își planifice revenirea. Proletariatul trebuie să facă exact opusul: trebuie să dea piept cu fiecare provocare a burgheziei pe teren ideologic și să folosească noile idei, cultura, practicile și obiceiurile proletariatului pentru a schimba perspectiva mentală a întregii societăți. În prezent, obiectivul nostru este să luptăm împotriva și să zdrobim acele persoane de la putere care o iau pe drumul capitalismului, să criticăm și să respingem autoritățile academice și ideologia burgheziei și a tuturor celorlalte clase exploatatoare și să transformăm educația, literatura și arta și toate celelalte componente ale suprastructurii care nu corespund bazei economice socialiste, astfel încât să facilităm consolidarea și dezvoltarea sistemului socialist.

În scurtă vreme, Revoluția Culturală, exact ca și Marele Salt Înainte, avea să înceapă să distrugă deopotrivă economia și multe vieți omenești. De la un capăt la celălalt al țării s-au format unități ale Gărzilor Roșii: membrii tineri, entuziaști ai Partidului Comunist au fost folosiți la epurarea oponenților regimului. Mulți oameni au fost uciși, arestați sau exilați în zone izolate ale Chinei. Mao însuși a răspuns la îngrijorările privitoare la proporțiile violenței, afirmând: „Omul ăsta, Hitler, a fost și mai crud. Cu cât mai crud, cu atât mai bine, nu credeți? Cu cât omori mai mulți oameni, cu atât ești mai revoluționar.“

Deng s-a văzut etichetat drept cea de-a doua persoană ca importanță care voia să o ia pe drumul capitalismului, fiind închis în 1967 și apoi exilat în provincia Jiangxi, în 1969, ca să lucreze la o fabrică de tractoare. A fost reabilitat în 1974, iar Mao a fost convins de premierul Zhou Enlai să îl facă pe Deng vicepremier. În 1975, Deng supraveghea alcătuirea a trei documente programatice de partid care ar fi trasat o nouă direcție, dacă ar fi fost adoptate. Acestea cereau revitalizarea educației postliceale, revenirea la

stimulente materiale în industrie și în agricultură și eliminarea „stângiștilor“ din partid. La vremea respectivă, sănătatea lui Mao se șubrezise, iar puterea era concentrată tot mai mult chiar în mâinile stângiștilor pe care Deng Xiaoping voia să îi înlăture de la putere. Soția lui Mao, Jiang Qing, și trei dintre apropiații ei, cunoscuți sub denumirea de Grupul celor Patru, fuseseră mari susținători ai Revoluției Culturale și ai represiunii care rezultase de aici. Ei intenționau să continue pe această cale, folosind acest model pentru a conduce țara sub dictatura Partidului Comunist. Pe 5 aprilie, o celebrare spontană a vieții lui Zhou Enlai din Piața Tiananmen s-a transformat într-un protest împotriva guvernului. Grupul celor Patru l-a învinuit pe Deng pentru demonstrații și acesta a fost încă o dată înlăturat din toate funcțiile și dat afară. În loc să obțină eliminarea stângiștilor, Deng a descoperit că stângiștii îl eliminaseră pe el. După moartea lui Zhou Enlai, Mao l-a numit pe Hua Guofeng în funcția de premier supleant în loc să îl numească pe Deng. În condițiile vidului relativ de putere din 1976, Hua a avut ocazia să acumuleze foarte multă putere.

În septembrie, s-a declanșat o perioadă de criză: Mao a murit. Partidul Comunist Chinez fusese dominat de Mao, iar Marele Salt Înainte și Revoluția Culturală fuseseră, în mare măsură, inițiativele lui. Mao fiind mort, s-a creat un adevărat vid de putere, care s-a terminat cu o luptă între cei cu viziuni și credințe diferite privitoare la consecințele schimbării. Grupul celor Patru intenționa să continue politicile Revoluției Culturale, ca singura modalitate de consolidare a puterii lor și a Partidului Comunist. Hua Guofeng voia să abandoneze Revoluția Culturală, însă nu se putea distanța de ea prea mult, deoarece propria lui ascensiune în partid se datora efectelor acesteia. În schimb, el a susținut revenirea la o versiune mai echilibrată a viziunii lui Mao, care a fost rezumată în expresia „cei Doi Orice“, așa cum a formulat-o, în 1977, cotidianul Partidului Comunist Chinez, People’s Daily. Hua susținea: „Vom sprijini cu fermitate orice decizii privitoare la politicile publice pe care le-a trasat președintele Mao și vom urma neabătut orice instrucțiuni a dat președintele Mao“.

Deng Xiaoping nu voia mai mult decât dorea Hua să abolească regimul comunist și să îl înlocuiască cu piețe incluzive. Și el făcea parte din același grup de oameni adus la putere de revoluția comunistă. Dar el și susținătorii lui credeau că o creștere economică semnificativă putea fi obținută fără să

își pună în pericol controlul politic: dispuneau de un model de creștere în cadrul instituțiilor politice extractive care să nu le amenințe puterea, pentru că poporul chinez avea o nevoie grozavă de îmbunătățire a standardelor de viață și pentru că toată opoziția serioasă față de Partidul Comunist fusese redusă la tăcere în timpul dominației lui Mao și în timpul Revoluției Culturale. Pentru a obține acest lucru, ei voiau să abandoneze nu doar Revoluția Culturală, ci și o mare parte din moștenirea instituțională maoistă. Și-au dat seama că dezvoltarea economică ar fi fost posibilă doar prin orientarea semnificativă către instituțiile economice incluzive. Astfel, au vrut să reformeze economia și să consolideze rolul forțelor pieței și al stimulentelor. Au vrut, de asemenea, să extindă sfera proprietății private și să reducă rolul Partidului Comunist în societate și în administrație, descotorosindu-se de concepte ca lupta de clasă. Grupul lui Deng era deschis și către investițiile străine și spre comerțul internațional și dorea să urmeze o politică mult mai agresivă de integrare în economia internațională. Totuși, existau limite, iar construirea unor instituții economice cu adevărat incluzive și slăbirea semnificativă a controlului pe care Partidul Comunist îl deținea asupra economiei nici nu se numărau printre opțiuni.

Punctul de cotitură pentru China l-a reprezentat puterea lui Hua Guofeng și disponibilitatea lui de a o folosi împotriva Grupului celor Patru. La o lună de la moartea lui Mao, Hua a pregătit o lovitură împotriva Grupului celor Patru, ordonând arestarea tuturor. Apoi, l-a repus în funcție pe Deng, în martie 1977. Nu a existat nimic inevitabil, nici cu privire la acest curs al evenimentelor, nici cu privire la următorii pași importanți, care au rezultat din faptul că Hua însuși a fost învins de manevrele politice ale lui Deng Xiaoping. Deng a încurajat critica publică a Revoluției Culturale și a început să pună în funcțiile-cheie din Partidul Comunist, la toate nivelurile, oameni care, ca și el, suferiseră în această perioadă. Hua nu putea să repudieze Revoluția Culturală și acest lucru i-a slăbit puterea. Era, de asemenea, relativ nou-venit în zona puterii și îi lipsea rețeaua de conexiuni și de relații informale pe care Deng și-o construise de-a lungul multor ani. Într-o serie de discursuri, Deng a început să critice politicile lui Hua. În septembrie 1978, a atacat explicit cei Doi Orice, remarcând că, decât să lase directivele lui Mao să decidă politicile, abordarea corectă era, mai degrabă, să „caute adevărul din fapte“.

Deng a început, și el, extrem de iscusit, să pună presiune publică asupra lui Hua, care s-a reflectat cel mai bine în mișcarea Zidul Democrației din 1978, în cadrul căreia oamenii își lipeau nemulțumirile privitoare la mersul țării pe un zid din Beijing. În iulie 1978, unul dintre susținătorii lui Deng, Hu Qiaomu, a prezentat câteva principii de bază ale reformei economice. Acestea includeau ideea că trebuia să li se acorde companiilor o mai mare putere de inițiativă și o autoritate sporită pentru a lua propriile decizii privitoare la producție. Mecanismul de stabilire a prețurilor trebuia să reunească cererea și oferta, în loc ca acesta să fie dictat de guvern, iar reglementarea economiei de către stat, în general, trebuia limitată. Acestea erau sugestii radicale, dar Deng câștiga influență. În noiembrie și decembrie 1978, cea de-a Treia Sesiune Plenară a celui de-al Unsprezecelea Comitet Central al Partidului a produs o breșă. Trecând peste obiecțiile lui Hua, s-a decis ca, de atunci înainte, partidul să nu se concentreze pe lupta de clasă, ci pe modernizarea economică. Plenul a anunțat demararea unui program cu un „sistem de responsabilitate gospodărească“ în unele provincii, sistem care a fost o încercare de întoarcere în timp a gospodăriilor agricole colective și de introducere a stimulentelor economice în agricultură. În următorul an, Comitetul Central recunoștea caracterul central al ideii de „adevăr din fapte“ și declara că Revoluția Culturală fusese o mare calamitate pentru poporul chinez. În toată această perioadă, Deng se asigura numindu-și propriii susținători în funcțiile importante din partid, armată și guvern. Cu toate că trebuia să se miște cu grijă împotriva susținătorilor lui Hua din Comitetul Central, el a creat baze paralele ale puterii. În 1980, Hua a fost forțat să își dea demisia din funcția de premier, fiind înlocuit cu Zhao Ziyang. Până în 1982, Hua fusese deja înlăturat din Comitetul Central. Dar Deng nu s-a oprit acolo. La cel de-al Doisprezecelea Congres Național din 1982, și apoi la Conferința Națională Populară, din septembrie 1985, el a obținut o remaniere aproape completă a conducerii partidului și a cadrelor cu vechime. În locul lor au venit oameni mult mai tineri, cu dorință de reformare. O comparație între anul 1980 și anul 1985 ne arată că, în anul din urmă, fuseseră schimbați 21 dintre cei 26 de membri din biroul politic, opt dintre cei 11 membri ai secretariatului Partidului Comunist și zece dintre cei 18 vicepremieri.

Acum, că Deng și reformatorii își desăvârșiseră revoluția politică și dețineau controlul asupra statului, au lansat o serie de modificări

suplimentare ale instituțiilor economice. Au început cu agricultura: în 1983, urmând ideile lui Hu Qiaomu, s-a adoptat peste tot sistemul de responsabilitate gospodărească, sistem ce oferea stimulente economice fermierilor. În 1985, achiziționarea obligatorie de către stat a cerealelor a fost abandonată și înlocuită cu un sistem pe bază de contracte oarecum voluntare. Controlul administrativ al prețurilor din agricultură a fost mult relaxat în 1985. În economia urbană, s-a acordat mai multă autonomie întreprinderilor de stat și s-au identificat 14 „orașe deschise“, acordându-li-se posibilitatea de a atrage investiții străine.

Economia rurală a fost cea care a luat prima avânt. Introducerea stimulentelor a produs o creștere semnificativă a productivității agricole. În 1984, producția de cereale a fost cu o treime mai mare decât cea din 1978, cu toate că erau mai puțini oameni implicați în agricultură. Mulți fuseseră angajați în noile industrii rurale, așa-numitele întreprinderi din orașe mici și din sate. Acestora li s-a permis să se dezvolte în afara sistemului de planificare industrială de stat după 1979, când s-a acceptat accesul unor noi companii care să concureze companiile de stat. Treptat, s-au introdus și stimulente economice în sectorul industrial, în special în procesul de funcționare a întreprinderilor de stat, deși în această fază nici nu se punea problema privatizării, care mai avea de așteptat până la mijlocul anilor 1990.

Renașterea Chinei s-a făcut prin îndepărtarea semnificativă de unul dintre cele mai extractive seturi de instituții economice și prin orientarea către instituții mai incluzive. Stimulentele economice din agricultură și din industrie, urmate apoi de investiții și tehnologii străine, au așezat China pe o traiectorie a creșterii economice rapide. Așa cum vom discuta în continuare, în următorul capitol, aceasta a fost o creștere în cadrul instituțiilor politice extractive, chiar dacă ele nu erau la fel de represive cum fuseseră în timpul Revoluției Culturale și chiar dacă instituțiile economice deveneau parțial incluzive. Toate acestea nu trebuie să bagatelizeze radicalismul schimbărilor din instituțiile economice ale Chinei. China a spart tiparele, chiar dacă nu și-a transformat instituțiile politice. Ca în Botswana și în sudul Statelor Unite, schimbările cruciale au survenit în timpul unei perioade critice – în cazul Chinei, în urma morții lui Mao. Ele au fost și contingente, de fapt, extrem de contingente, întrucât nu era nimic

inevitabil în faptul că Grupul celor Patru pierduse lupta pentru putere; și dacă nu ar fi pierdut-o, China nu ar fi experimentat creșterea economică de durată pe care a cunoscut-o în ultimii 30 de ani. Dar distrugerile și suferința umană pe care le-au produs Marele Salt Înainte și Revoluția Culturală au generat o cerere pentru schimbare îndeajuns de mare astfel încât Deng Xiaoping și aliații lui să poată câștiga lupta politică.

Botswana, China și sudul Statelor Unite, exact ca Revoluția glorioasă din Anglia, Revoluția Franceză și Restaurația Meiji din Japonia, sunt exemple vii ale faptului că istoria nu este destin. În ciuda cercului vicios, instituțiile extractive pot fi înlocuite cu instituții incluzive. Dar acest lucru nu se întâmplă nici automat și nici ușor. O confluență de factori, în special o perioadă critică asociată cu o coaliție vastă alcătuită din cei care insistă în favoarea reformei sau alte instituții existente prielnice, este deseori necesară pentru ca o națiune să înainteze către instituții extrem de incluzive. În plus, este nevoie și de puțin noroc, pentru că istoria se desfășoară mereu într-o manieră contingentă.

CAPITOLUL 15

ÎNȚELEGEREA PROSPERITĂȚII ȘI A SĂRĂCIEI

ORIGINI ISTORICE

Există diferențe uriașe, la nivel mondial, în ceea ce privește standardele de viață. Chiar și cei mai săraci cetățeni din Statele Unite au venituri și acces la sănătate, educație, servicii publice și oportunități economice și sociale net superioare celor de care dispune marea masă a oamenilor care trăiesc în Africa Subsahariană, Asia de Sud și America Centrală. Contrastele dintre Coreea de Nord și Coreea de Sud, dintre cele două orașe Nogales și dintre Statele Unite și Mexic ne reamintesc faptul că acestea sunt niște fenomene relativ recente. În urmă cu 500 de ani, Mexicul, spațiu al vechiului stat aztec, era, cu siguranță, mai bogat decât statele din nord, iar Statele Unite nu au reușit să întreacă Mexicul decât în secolul al XIX-lea. Decalajul dintre cele două orașe Nogales este și mai recent. Coreea de Sud și Coreea de Nord erau, din punct de vedere economic, dar și social și cultural, practic imposibil de deosebit până în momentul în care țara a fost divizată de-a lungul paralelei 38, după cel de-al Doilea Război Mondial. La fel, majoritatea diferențelor economice uriașe pe care le observăm astăzi în jurul nostru au apărut în ultimii 200 de ani.

Era, oare, nevoie ca lucrurile să stea astfel? A fost predeterminat istoric – sau geografic, sau cultural – faptul că, în ultimii 200 de ani, Europa Occidentală, Statele Unite și Japonia au devenit într-o atât de mare măsură mai bogate decât Africa Subsahariană, America Latină și China? A fost inevitabil ca Revoluția Industrială să se pună în mișcare în secolul al XVIII-lea, în Marea Britanie, și apoi să se răspândească în toată Europa de Vest și către coloniile britanice, în America de Nord și Australia? O lume ipotetică, în care Revoluția glorioasă și Revoluția Industrială ar fi avut loc în Perú,

care apoi ar fi colonizat Europa Occidentală și ar fi înrobit populația albă, ar fi fost oare o opțiune viabilă sau este doar o formă de SF istoric?

Pentru a răspunde – de fapt, chiar și doar pentru a reflecta – la aceste întrebări, avem nevoie de o teorie care să explice de ce unele națiuni sunt prospere, în timp ce altele sunt sărace și eșuează. Această teorie trebuie să descrie deopotrivă factorii care creează și întârzie prosperitatea și originile istorice ale acestora. Cartea de față a propus o astfel de teorie. Orice fenomen social complex, cum ar fi originile diferitelor traiectorii economice și politice ale entităților statale din întreaga lume are, după toate probabilitățile, o multitudine de cauze, ceea ce îi face pe cei mai mulți cercetători în domeniul științelor sociale să evite teoriile monocauzale, simple și general aplicabile, și să caute, mai degrabă, explicații diferite pentru situații aparent similare care au apărut în perioade și zone diferite. Noi am prezentat, în schimb, o teorie simplă și am folosit-o pentru a explica principalele configurații ale dezvoltării economice și politice din lume, de la Revoluția neolitică încoace. Alegerea noastră nu a fost motivată de o credință naivă că o asemenea teorie ar putea explica totul, ci de convingerea că o teorie ar trebui să ne ofere posibilitatea de a ne concentra pe asemănări, uneori cu prețul renunțării la multe detalii interesante. O teorie de succes, așadar, nu reproduce cu exactitate detalii, ci oferă o explicație utilă și bine întemeiată din punct de vedere empiric pentru o gamă de procese, clarificând, în același timp, principalele forțe care acționează pentru declanșarea lor.

Teoria noastră a încercat sa facă toate aceste lucruri operând pe două niveluri. Primul îl reprezintă distincția dintre instituțiile economice și politice extractive și incluzive. Cel de-al doilea este reprezentat de explicația noastră privind motivul grație căruia instituțiile incluzive au apărut în unele părți ale lumii și nu în altele. În vreme ce primul nivel al teoriei noastre ține de o interpretare instituțională a istoriei, cel de-a doilea nivel ne arată modul în care istoria a modelat traiectoriile instituționale ale națiunilor.

Un aspect central al teoriei noastre îl reprezintă legătura dintre instituțiile economice și politice incluzive și prosperitate. Instituțiile economice incluzive, care impun respectarea drepturilor de proprietate, creează

egalitatea de șanse și încurajează investițiile în noi tehnologii și competențe, conduc la creștere economică mai mult decât instituțiile economice extractive, care sunt organizate astfel încât cei puțini să extragă resurse de la cei mulți, care nu reușesc să protejeze drepturile de proprietate, și să ofere stimulente pentru activitatea economică. Instituțiile economice incluzive sunt sprijinite și sprijină, la rândul lor, instituții politice incluzive, adică acele instituții care distribuie puterea politică în mod pluralist și la toate nivelurile, și sunt capabile să realizeze un anumit grad de centralizare politică, astfel încât să instituie legea și ordinea, fundamentele drepturilor de proprietate sigure și o economie de piață incluzivă. Tot așa, instituțiile economice extractive sunt, în mod sinergetic, legate de instituțiile politice extractive care concentrează puterea în mâinile unui grup restrâns ce va fi apoi stimulat să mențină și să dezvolte instituțiile economice extractive în beneficiul său și să folosească resursele pe care le obține ca să își consolideze controlul asupra puterii politice.

Existența acestor tendințe nu înseamnă că instituțiile economice și politice extractive sunt incompatibile cu creșterea economică. Dimpotrivă, presupunând că există aceleași condiții, orice elită și-ar dori să încurajeze cât de mult posibil creșterea economică pentru a avea de unde să extragă și mai mult. Instituțiile extractive care au dobândit măcar un grad minim de centralizare politică sunt deseori capabile să genereze un oarecare nivel de creștere economică. Însă, crucial este faptul că dezvoltarea economică în cadrul instituțiilor extractive nu poate fi de durată, din două motive-cheie. În primul rând, creșterea economică de durată necesită inovație, iar inovația nu poate fi separată de distrugerea creatoare care, în domeniul economic, înlocuiește vechiul cu noul, iar în cel politic destabilizează relațiile de putere existente. Întrucât elitele care domină instituțiile extractive se tem de distrugerea creatoare, ele se împotrivesc acesteia și orice creștere care apare în cadrul instituțiilor extractive este, în ultimă instanță, de scurtă durată. În al doilea rând, capacitatea celor care domină instituțiile extractive de a obține beneficii mari pe seama restului societății presupune că puterea politică în cadrul instituțiilor extractive este extrem de râvnită, ceea ce face multe grupuri și numeroși indivizi să se lupte pentru a o obține. Drept consecință, există mereu forțe puternice care împing societățile cu instituții extractive către instabilitate politică.

Sinergiile dintre instituțiile economice și politice extractive creează un cerc vicios în care instituțiile extractive, odată apărute, tind să persiste. În mod similar, există un cerc virtuos asociat instituțiilor economice și politice incluzive. Dar nici cercul vicios, nici cel virtuos nu sunt absolute. De fapt, unele națiuni au astăzi instituții incluzive pentru că, deși instituțiile extractive au reprezentat regula în istorie, unele societăți au fost capabile să spargă tiparele și să facă tranziția către instituțiile incluzive. Explicația noastră pentru aceste tranziții este de natură istorică, însă nu presupune predeterminarea istorică a acestora. Schimbările instituționale majore, condiția indispensabilă pentru schimbările economice de proporții, au loc ca rezultat al interacțiunii dintre instituțiile existente și perioadele critice. Perioadele critice sunt evenimente majore care perturbă echilibrul politic și economic existent într-una sau mai multe societăți, cum ar fi: Moartea Neagră, care a ucis, probabil, nu mai puțin de jumătate din populația Europei în secolul al XIV-lea; deschiderea rutelor comerciale atlantice, care a creat oportunități enorme de profit pentru mulți oameni din Europa Occidentală; și Revoluția Industrială, care a oferit posibilitatea unor schimbări rapide, dar și tumultuoase în structura economiilor din întreaga lume.

Diferențele instituționale dintre societăți sunt rezultatul unor schimbări instituționale din trecut. De ce diferă direcția schimbării instituționale de la o societate la alta? Răspunsul la această întrebare stă în schimbarea traiectoriilor de dezvoltare ale instituțiilor aflate în același punct, la un moment dat. Așa cum genele a două populații de organisme izolate se vor îndepărta încet una de alta din cauza mutațiilor aleatorii în așa-numitul proces de derivație evolutivă sau genetică, tot astfel, două societăți, altminteri asemănătoare, se vor îndepărta și ele din punct de vedere instituțional – chiar dacă, din nou, aceasta se va întâmpla în timp și nu brusc. Conflictul pentru venituri și putere și, indirect, pentru instituții, este o constantă în toate societățile. Acest conflict are deseori un rezultat contingent, chiar dacă nu se desfășoară în condițiile egalității de șanse. Rezultatul acestui conflict determină schimbarea traiectoriilor de dezvoltare ale instituțiilor aflate în același punct, la un moment dat. Dar nu este neapărat vorba de un proces cumulativ. El nu presupune obligatoriu că micile diferențe care apar într-un anumit moment vor deveni mai mari în timp. Dimpotrivă, așa cum ilustrează discuția noastră din capitolul 6 despre

Britannia romană, micile diferențe se dezvoltă, dispar și apoi reapar. În orice caz, atunci când se ivește o perioadă critică, aceste mici diferențe, care au apărut ca rezultat al schimbării traiectoriilor de dezvoltare ale instituțiilor, ar putea fi exact acele mici diferențe care contează pentru a face ca societăți, altminteri destul de asemănătoare, să evolueze în mod radical diferit.

Am văzut în capitolele 7 și 8 că, în ciuda multor asemănări dintre Anglia, Franța și Spania, perioada critică a comerțului atlantic a avut un impact care a transformat cel mai mult Anglia, tocmai datorită unor astfel de mici diferențe – faptul că, din cauza evoluțiilor din secolele al XV-lea și al XVI-lea, englezii nu au putut să dețină controlul asupra întregului comerț de peste ocean, întrucât francezii și spaniolii aveau monopol aproape complet asupra acestui comerț. Prin urmare, în Franța și în Spania, monarhia și grupurile aliate ei au fost acelea care au beneficiat în primul rând de marile profituri generate de comerțul atlantic și de expansiunea colonială, în vreme ce, în Anglia, grupurile care s-au opus vehement monarhiei au fost cele care au avut de câștigat de pe urma oportunităților economice deschise de această perioadă critică. Deși separarea traiectoriilor de dezvoltare a instituțiilor aflate în același punct, la un moment dat, generează diferențe mici, interacțiunea acestui fenomen cu perioadele critice duce la deosebiri instituționale și, astfel, această deosebire creează apoi diferențe instituționale mai importante, care vor fi afectate de impactul următoarei perioade critice.

Istoria este esențială, de vreme ce procesele istorice sunt cele care, prin separarea traiectoriilor de dezvoltare ale instituțiilor aflate în același punct, la un moment dat, generează acele diferențe care ar putea deveni importante în perioadele critice. Perioadele critice în sine sunt momente istorice de cotitură. Iar cercurile vicioase și virtuoase indică faptul că trebuie să studiem istoria pentru a înțelege natura diferențelor instituționale care au fost structurate istoric. Dar teoria noastră nu presupune determinism istoric – și nici un alt tip de determinism. Din acest motiv, răspunsul la întrebarea cu care am început acest capitol este „nu“: faptul că Perú a ajuns atât de sărac față de Europa de Vest sau față de Statele Unite nu a fost o necesitate istorică.

În primul rând, contrazicând ipoteza geografiei și ipoteza culturală, Perú nu este condangat la sărăcie din cauza geografiei sau a culturii sale. Conform teoriei noastre, Perú este astăzi mult mai sărac decât Europa Occidentală și decât Statele Unite din cauza instituțiilor sale, iar pentru a înțelege de ce s-a întâmplat acest lucru trebuie să înțelegem procesul istoric al dezvoltării instituționale în Perú. Așa cum am văzut în capitolul 2, în urmă cu 500 de ani, Imperiul Inca, aflat pe locul statului Perú de astăzi, era mai bogat, mai avansat tehnologic și avea un grad de centralizare politică mai mare decât structurile politice mai mici care se aflau în America de Nord. Momentul de cotitură l-a reprezentat modul în care a fost colonizată această zonă și contrastul față de felul în care a fost colonizată America de Nord. Acest lucru nu a fost rezultatul unui proces predeterminat istoric, ci a fost rezultatul contingent al mai multor evoluții instituționale fundamentale din timpul perioadelor critice. Cel puțin trei factori ar fi putut schimba această traiectorie și ar fi putut conduce la modele foarte diferite pe termen lung.

În primul rând, diferențele instituționale dintre America de Nord și America de Sud, în secolul al XV-lea, au conturat modul în care au fost colonizate aceste regiuni. America de Nord a urmat o traiectorie instituțională diferită de Perú pentru că avea o densitate scăzută a populației înainte de colonizare și a atras coloniști europeni care ulterior s-au ridicat cu succes împotriva elitelor pe care au încercat să le formeze alte entități – Virginia Company și Coroana engleză. Spre deosebire de acești coloniști, conchistadorii spanioli au găsit în Perú un stat centralizat, extractiv, pe care au putut pune stăpânire, și o populație numeroasă pe care au putut să o exploateze în mine și pe plantații. De asemenea, nu a fost nimic predeterminat geografic în ceea ce privește starea de lucruri din America în momentul sosirii europenilor. Așa cum apariția unui stat centralizat condus de regele Shyaam, pe teritoriul populației Bushong, a fost rezultatul unei inovații instituționale majore, sau poate chiar al unei revoluții politice, așa cum am văzut în capitolul 5, tot astfel, civilizația incașă din Perú și marile populații din această zonă au fost rezultatul unor inovații instituționale majore. Acestea ar fi putut avea loc și în America de Nord, în regiuni ca valea fluviului Mississippi sau chiar în nord-estul Statelor Unite. Dacă ar fi fost așa, europenii ar fi găsit pământuri nelocuite în Anzi și state centralizate în America de Nord, iar rolurile jucate de Statele Unite și de Perú ar fi fost, poate, inversate. Europenii s-ar fi stabilit atunci în zone din jurul Perú-ului

și conflictul dintre majoritatea coloniștilor și elite ar fi dus, poate, la crearea unor instituții incluzive acolo, și nu în America de Nord. Traiectoriile ulterioare ale dezvoltării economice ar fi fost, cel mai probabil, diferite.

În al doilea rând, poate că Imperiul Inca ar fi opus rezistență colonialismului european, așa cum a făcut Japonia când navele comodorului Perry au ajuns în golful Edo. Deși caracterul mai extractiv al instituțiilor din Imperiul Inca, în comparație cu Japonia din timpul shogunilor Tokugawa, ar fi făcut mai puțin probabilă o revoluție politică asemănătoare Restaurației Meiji în Perú, acest lucru nu înseamnă nicidecum că tocmai capitularea Imperiului Inca în fața dominației europene a fost o necesitate istorică. Dacă ar fi reușit să reziste și chiar să se modernizeze instituțional ca reacție la aceste amenințări, întreaga traiectorie istorică a Lumii Noi și, odată cu ea, întreaga istorie a lumii, ar fi putut fi diferită.

În al treilea rând, și cel mai important, colonizarea lumii de către europeni nu a fost predeterminată istoric sau geografic și nici măcar cultural. Ar fi putut fi vorba de chinezi sau chiar de incași. Desigur, un astfel de rezultat este imposibil dacă privim lumea din perspectiva secolului al XV-lea, când Europa Occidentală depășise America și China începuse deja să se izoleze. Însă Europa de Vest, din secolul al XV-lea, era ea însăși o consecință a unui proces contingent de separare a traiectoriilor dezvoltării unor instituții aflate în același punct, la un moment dat, marcat de perioade critice, și nimic din acest parcurs nu a fost inevitabil. Puterile vest-europene nu ar fi putut avansa și cuceri lumea, dacă nu ar fi existat câteva puncte de cotitură istorică. Printre acestea se numără traiectoria specifică a feudalismului care a înlocuit sclavia și a slăbit, în timp, puterea monarhilor; faptul că, în primele secole după anul 1000, Europa a asistat la dezvoltarea unor orașe independente și autonome din punct de vedere comercial; faptul că monarhii europeni nu s-au simțit atât de amenințați de comerțul atlantic ca împărații chinezi din dinastia Ming și, prin urmare, nu au încercat să îl descurajeze; și apariția Morții Negre care a clătinat din temelii ordinea feudală. Dacă aceste evenimente s-ar fi petrecut diferit, am fi putut trăi astăzi într-o lume foarte diferită, una în care Perú ar fi putut fi mai bogat decât Europa de Vest sau decât Statele Unite.

În mod firesc, o teorie în care micile diferențe și contingența sunt elementele-cheie are o putere de predicție limitată. Puțini ar fi prevăzut, în secolele al XV-lea sau chiar al XVI-lea, ca să nu mai vorbim de secolele care au urmat prăbușirii Imperiului Roman, că breșa cea mai importantă care a deschis calea către instituțiile incluzive avea să se deschidă în Anglia. Numai procesul specific de separare a traiectoriilor de dezvoltare ale unor instituții aflate în același punct, la un moment dat, și natura perioadei critice determinate de deschiderea comerțului atlantic au făcut posibil acest lucru. La fel, nu ar fi fost mulți nici cei care și-ar fi imaginat, în mijlocul Revoluției Culturale din China anilor 1970, că țara avea să se lanseze, în curând, pe o cale a schimbărilor radicale în ceea ce privește instituțiile sale economice și, apoi, avea să intre pe o traiectorie de creștere amețitoare. În mod similar, este imposibil să prevedem, cu oarecare exactitate, cum vor arăta lucrurile peste 500 de ani. Dar acestea nu sunt neajunsuri ale teoriei noastre. Explicația istorică pe care am prezentat-o până acum arată că orice mod de abordare de tipul determinismului istoric – care se bazează pe geografie, cultură sau chiar pe alți factori istorici – este necorespunzător. Micile diferențe și contingența nu fac doar parte doar din teoria noastră; ele fac parte din modul în care este configurată istoria.

Chiar dacă este dificil să facem pronosticuri cu un grad ridicat de precizie privitoare la care anume societăți vor prospera și care nu, am observat, pe parcursul cărții, că teoria noastră explică destul de bine marile diferențe în ceea ce privește prosperitatea și sărăcia națiunilor din întreaga lume. Vom vedea mai departe, în acest capitol, că ea mai oferă și niște indicii cu privire la ce tipuri de societăți sunt mai susceptibile să dobândească o creștere economică, în următoarele câteva decenii.

Mai întâi, cercurile vicioase și virtuoase generează un grad mare de persistență și de remanență a stării de fapt. Nu ar fi cazul să ne îndoim că, peste 50 sau chiar 100 de ani, Statele Unite și Europa de Vest, bazându-se pe instituțiile lor economice și politice incluzive, vor fi mai bogate, cel mai probabil semnificativ mai bogate, decât Africa Subsahariană, Orientul Mijlociu, America Centrală sau Asia de Sud-Est. Totuși, în cadrul acestor șabloane generale, vor avea loc schimbări instituționale importante în următorul secol, iar unele țări vor sparge tiparele și vor face trecerea de la sărăcie la bogăție.

Este puțin probabil ca națiunile care nu au dobândit centralizare politică, cum ar fi Somalia sau Afghanistanul, sau cele care au trecut prin experiența colapsului, cum a fost cazul statului Haiti, în decursul ultimelor câtorva decenii – cu mult înainte ca dezastruosul cutremur din 2010 să ducă la distrugerea infrastructurii țării –, vor cunoaște creșterea economică în cadrul instituțiilor politice extractive sau că vor face tranziții majore către instituții incluzive. În schimb, națiunile care vor înregistra, cel mai probabil, creșteri în următoarele câteva decenii – chiar dacă în cadrul instituțiilor extractive – sunt cele care au ajuns la un anumit grad de centralizare politică. În Africa Subsahariană, printre acestea se numără Burundi, Ethiopia, Rwanda, națiuni cu o lungă istorie de centralizare statală, și Tanzania care, de la dobândirea independenței, a reușit să creeze o astfel de centralizare sau, cel puțin, să realizeze unele dintre condițiile necesare pentru această centralizare. În America Latină, printre aceste țări putem menționa Brazilia, Chile și Mexic, care nu doar că au dobândit centralizare politică, ci au făcut și pași semnificativi către pluralism. Teoria noastră sugerează că este foarte puțin probabil ca o creștere economică de durată sa aibă loc în Columbia.

De asemenea, tot această teorie sugerează că dezvoltarea economică în cadrul instituțiilor politice extractive, ca în cazul Chinei, nu va fi de durată și este posibil să își piardă suflul. Dincolo de aceste cazuri, există multă incertitudine. Cuba, de exemplu, ar putea să facă tranziția către instituții incluzive și să experimenteze o transformare economică majoră sau ar putea să rămână blocată de instituții politice și economice extractive. Același lucru este valabil și pentru Coreea de Nord și pentru Myanmar, în Asia. Astfel, cu toate că teoria noastră oferă instrumentele pentru a înțelege cum se schimbă instituțiile și care sunt consecințele acestor schimbări, natura însăși a schimbării – rolul micilor diferențe și al contingenței – face foarte dificile niște previziuni mai exacte.

Este nevoie de și mai multă prudență în conturarea unor recomandări de politici publice, pornind de la această explicație detaliată a originilor prosperității și ale sărăciei. Așa cum impactul perioadelor critice depinde de instituțiile existente, modul în care o societate va răspunde la aceeași intervenție politică depinde de instituțiile de acolo. Desigur, teoria noastră se referă, în esență, la modul în care națiunile pot face pași spre prosperitate

– transformându-și instituțiile din extractive în incluzive. Dar afirmă, de asemenea, foarte clar, din capul locului, că nu există o rețetă simplă pentru realizarea unei astfel de tranziții. În primul rând, cercul vicios face schimbarea instituțiilor mult mai dificilă decât pare la prima vedere. În mod specific, instituțiile extractive se pot reconstrui sub diferite forme, așa cum am văzut că s-a petrecut și cu legea de fier a oligarhiei, în capitolul 12. Astfel, faptul că regimul extractiv al președintelui Mubarak a fost înlăturat prin proteste populare, în februarie 2011, nu garantează că Egiptul va intra pe o traiectorie către instituții în principal incluzive. În schimb, instituțiile extractive s-ar putea revitaliza, în ciuda mișcărilor prodemocratice extrem de active și pline de speranțe. În al doilea rând, pentru că traiectoria contingentă a istoriei presupune că ne este dificil să aflăm dacă o anume interacțiune dintre perioadele critice și diferențele instituționale existente va conduce spre instituții mai incluzive sau mai extractive, ar fi un act eroic să formulăm recomandări generale de politici publice care să încurajeze tranziția către instituții incluzive. Cu toate acestea, teoria noastră rămâne utilă pentru analiza politicilor publice, întrucât ne dă posibilitatea să recunoaștem consilierea proastă în această materie, bazată fie pe ipoteze greșite, fie pe o înțelegere incorectă a modului în care se pot schimba instituțiile. În acest caz, ca în majoritatea situațiilor, evitarea greșelilor celor mai grave este la fel de importantă ca – și mai realistă decât – încercarea de a elabora soluții simple. Poate că acest lucru devine foarte vizibil dacă analizăm recomandările actuale de politici publice care încurajează „creșterea autoritară“, pe baza experienței de succes a creșterii Chinei, din ultimele câteva decenii. Vom explica, în cele ce urmează, de ce aceste recomandări de politici sunt înșelătoare și de ce creșterea chineză, așa cum s-a desfășurat ea până acum, este doar o altă formă de creștere în cadrul instituțiilor politice extractive, care are puține șanse de a se transforma într-o dezvoltare economică de durată.

FARMECUL IREZISTIBIL AL CREȘTERII AUTORITARE

Dai Guofang a anticipat de timpuriu boomul urban din China. Autostrăzi noi, centre de afaceri, zone rezidențiale și zgârie-nori se întindeau peste tot în China, în anii 1990, iar Dai a crezut că această creștere avea să prindă viteză abia în următorul deceniu. S-a gândit că Jinagsu Tieben Iron and

Steel, compania sa, fiind un producător cu costuri mici, ar fi putut acapara o piață însemnată, mai ales în comparație cu oțelăriile ineficiente deținute de stat. Dai a plănuit să construiască un adevărat gigant al oțelului și, cu sprijinul liderilor locali ai partidului din Changzhou, a început construcția în 2003. Până în martie 2004, însă, proiectul fusese deja oprit din ordinul Partidului Comunist Chinez de la Beijing, iar Dai arestat pe baza unor motive care nu au fost enunțate niciodată clar. Este posibil ca autoritățile să fi sperat să găsească niște dovezi incriminatorii în conturile lui Dai. După câte se pare, și-a petrecut următorii cinci ani în închisoare și în arest la domiciliu și a fost găsit vinovat într-o cauză minoră, în 2009. Adevărata sa infracțiune a fost aceea că a demarat un proiect de mare anvergură, care ar fi rivalizat cu companiile finanțate de stat, și că a făcut acest lucru fără aprobarea factorilor de decizie din vârful ierarhiei Partidului Comunist. Cu siguranță aceasta a fost lecția pe care au învățat-o și alții în urma acestei întâmplări.

Reacția Partidului Comunist față de antreprenori precum Dai nu ar trebui să ne mire. Chen Yun, unul dintre cei mai apropiați asociați ai lui Deng Xiaoping și, fără îndoială, marele arhitect din spatele primelor reforme de piață, a sintetizat opiniile despre economie ale majorității cadrelor de partid prin analogia cu „o pasăre în colivie“: economia Chinei era pasărea; controlul partidului – colivia care trebuia să fie lărgită pentru ca pasărea să fie mai vioaie și mai sănătoasă, dar care nu putea fi descuiată sau distrusă ca să nu zboare pasărea. Jiang Zemin, la puțin timp după ce a devenit secretar general al Partidului Comunist, în 1989, cel mai important post în China, a mers și mai departe și a rezumat suspiciunea partidului cu privire la antreprenori, caracterizându-i drept „comercianți liber-profesioniști și vânzători ambulanți [care] înșală, delapidează, mituiesc și se sustrag de la plata taxelor“. De-a lungul anilor 1990, chiar dacă investițiile străine curgeau în China, iar întreprinderile de stat erau încurajate să se extindă, inițiativă privată a fost privită cu suspiciune și mulți antreprenori au fost expropriați sau chiar întemnițați. Viziunea lui Jiang Zemin asupra antreprenorilor, chiar dacă de impact mai redus, este încă răspândită în China. Folosind cuvintele unui economist chinez, „Marile companii de stat se pot implica în proiecte uriașe. Însă, când companiile private fac acest lucru, mai ales dacă intră în competiție cu statul, necazurile se țin lanțuri [sic].“

Deși zeci de companii private funcționează profitabil în China, multe elemente ale economiei se află încă sub comanda și protecția partidului. Jurnalistul Richard McGregor afirmă că pe biroul șefului fiecărei companii de stat din China se află un telefon roșu. Când sună, înseamnă că este cineva de la partid, care dă ordine cu privire la cum ar trebui să acționeze compania, unde ar trebui să facă investiții și ce obiective ar trebui să urmărească. Aceste companii gigantice se află încă sub controlul partidului, lucru care este reamintit ori de câte ori partidul decide să schimbe directorii executivi ai companiilor, să îi concedieze sau să îi avanseze, fără prea multe explicații.

Aceste episoade nu neagă, desigur, pașii uriași făcuți de China spre instituțiile economice incluzive, pași pe care se sprijină ratele spectaculoase de creștere, din ultimii 30 de ani. Majoritatea antreprenorilor se bucură de o anume siguranță, nu în ultimul rând pentru că încearcă să cultive sprijinul cadrelor locale și al elitelor Partidului Comunist de la Beijing. Cele mai multe întreprinderi de stat urmăresc profituri și sunt competitive pe piețele internaționale. Aceasta este o schimbare radicală față de China lui Mao. Așa cum am văzut în capitolul precedent, China a putut să crească în primul rând pentru că, sub conducerea lui Deng Xiaoping, au avut loc reforme radicale care au marcat îndepărtarea de instituțiile economice cele mai puternic extractive și orientarea către instituții economice incluzive. Chiar dacă lent, creșterea a continuat de îndată ce instituțiile economice chineze s-au așezat pe traiectoria unei incluziuni mai mari. China beneficiază, de asemenea, mult de pe urma resurselor sale impresionante de forță de muncă ieftină și de pe urma accesului său la piețele, la capitalul și la tehnologia din străinătate.

Chiar dacă instituțiile economice chineze sunt incomparabil mai incluzive astăzi decât cu trei decenii în urmă, experiența Chinei reprezintă un exemplu de creștere în cadrul instituțiilor politice extractive. În ciuda accentului recent pus de China pe inovație și pe tehnologie, creșterea chineză se bazează pe adoptarea tehnologiilor existente și pe investiții rapide, și nu pe distrugerea creatoare. Un aspect important al acestui fapt este că drepturile de proprietate nu sunt foarte sigure în China. Din când în când, asemenea lui Dai, unii antreprenori sunt expropriați. Mobilitatea pe piața muncii este strict reglementată, iar dreptul de proprietate cel mai

elementar, dreptul unei persoane de a-și vinde propria forță de muncă după cum crede de cuviință, este, încă, foarte nesigur. Măsura în care instituțiile economice sunt încă departe de a fi cu adevărat incluzive este ilustrată de faptul că doar câțiva oameni de afaceri de ambele sexe s-ar aventura în vreo activitate fără sprijinul cadrelor locale de partid sau, chiar mai important, al celor de la Beijing. Legătura dintre afaceri și partid este extrem de avantajoasă de ambele părți. Firmele sprijinite de partid primesc contracte favorabile, pot evacua oameni obișnuiți pentru a le expropria pământurile și pot încălca legile și regulamentele fără teamă de consecințe. Cei care stau în calea planului lor de afaceri vor fi călcați în picioare și chiar întemnițați sau uciși.

Influența omniprezentă a Partidului Comunist și a instituțiilor extractive în China ne duce cu gândul la multele asemănări dintre creșterea sovietică, din anii 1950 și 1960, și creșterea chineză de astăzi, chiar dacă există și diferențe notabile între cele două cazuri. Uniunea Sovietică a realizat creșterea în cadrul instituțiilor politice extractive și al instituțiilor economice extractive, pentru că a distribuit forțat resursele către industrie, în cadrul unei structuri centralizate de comandă, mai ales spre armament și industria grea. O asemenea creștere a fost posibilă parțial pentru că Uniunea Sovietică avea foarte mult de recuperat. Creșterea în cadrul instituțiilor extractive este mai ușor de realizat atunci când distrugerea creatoare nu reprezintă o necesitate. Instituțiile economice chineze sunt, cu siguranță, mai incluzive decât cele din Uniunea Sovietică, însă instituțiile politice din China sunt tot extractive. Partidul Comunist este atotputernic în China și controlează întregul aparat birocratic al statului, forțele armate, mass-media și mari părți din economie. Poporul chinez se bucură de puține libertăți politice și de o participare foarte redusă la procesul politic.

Pentru multă vreme, s-a crezut că această creștere va aduce democrație și mai mult pluralism în China. În 1989 a existat, într-adevăr, un curent care considera că demonstrațiile din Piața Tiananmen vor conduce la o mai mare deschidere, și poate chiar la colapsul regimului comunist. Însă demonstranții au fost întâmpinați cu tancuri și, în loc de o revoluție pașnică, cărțile de istorie numesc acum evenimentul Masacrul din Piața Tiananmen. În multe privințe, instituțiile politice chineze au devenit mai extractive în urma protestelor din Tiananmen; reformatori ca Zhao Ziyang, care, în

calitate de secretar general al Partidului Comunist, a acordat sprijinul său studenților din Piața Tiananmen, au fost epurați, iar partidul a limitat, cu și mai mare zel, libertățile civile și independența presei. Zhao Ziyang a fost arestat la domiciliu timp de mai bine de 15 ani, iar profilul lui public a fost șters treptat, astfel încât să nu mai reprezinte nici măcar un simbol pentru cei care au susținut schimbarea politică.

Astăzi, controlul partidului asupra mass-media, inclusiv asupra internetului, este fără precedent. O mare parte din această situație este efectul autocenzurii: presa știe că nu trebuie să îi menționeze pe Zhao Ziyang sau pe Liu Xiaobo, cel care a criticat guvernul cerând un grad mai mare de democratizare, și care încă se chinuie în închisoare, chiar și după ce i s-a acordat Premiul Nobel pentru Pace. Autocenzura este susținută printr-un sistem orwellian, care poate să monitorizeze conversațiile și comunicațiile, să închidă website-urile și ziarele și chiar să blocheze, în mod selectiv, accesul la anumite știri de pe internet. Existența acestui sistem a fost descoperită în 2009, când au ieșit la iveală știri legate de acuzații de corupție la adresa fiului lui Hu Jintao, secretar general al Partidului Comunist, acuzații datând tocmai din 2002. Aparatul partidului s-a pus imediat în mișcare și a reușit nu doar să împiedice presa din China să prezinte cazul, ci a reușit chiar să blocheze, în mod selectiv, accesul la anumite relatări despre acest caz pe website-urile ziarelor New York Times și Financial Times.

Din cauza controlului pe care îl exercită partidul asupra instituțiilor economice, gradul de distrugere creatoare este mult redus și va rămâne așa până când va avea loc o reformă radicală a instituțiilor politice. Exact ca în cazul Uniunii Sovietice, experiența chineză de creștere în cadrul instituțiilor politice extractive este înlesnită de faptul că țara are mult de recuperat. Venitul pe cap de locuitor în China reprezintă încă o mică parte din cel din Statele Unite și din Europa Occidentală. Desigur, creșterea chineză este semnificativ mai diversificată decât creșterea sovietică; nu se bazează doar pe armament și pe industria grea, iar antreprenorii chinezi dau dovadă de multă ingeniozitate. Chiar și așa, această creștere își va pierde ritmul dacă instituțiile politice extractive nu vor face loc unora incluzive. Atât timp cât instituțiile politice rămân extractive, creșterea va fi, în mod inerent, limitată, așa cum s-a întâmplat în toate celelalte cazuri asemănătoare.

Experiența chineză ridică, totuși, câteva întrebări interesante legate de viitorul creșterii chineze și, mai important, de dezirabilitatea și de viabilitatea creșterii de tip autoritar. O astfel de creștere a devenit o alternativă la „consensul de la Washington“, care pune accentul pe importanța liberalizării pieței și a comerțului și pe anumite tipuri de reformă instituțională pentru a da un imbold creșterii economice în multe zone mai puțin dezvoltate ale lumii. Cu toate că o parte din atracția pe care o exercită creșterea de tip autoritar vine ca reacție la „consensul de la Washington“, poate că farmecul ei – desigur, pentru cei care conduc instituțiile extractive – stă în faptul că le permite să își mențină, ba chiar să își consolideze puterea și le legitimează extracția.

Așa cum subliniază teoria noastră, în special în societățile care au experimentat un anumit grad de centralizare statală, acest tip de creștere în cadrul instituțiilor extractive este posibil și ar putea fi chiar cel mai probabil scenariu pentru multe națiuni, de la Cambodgia și Vietnam, la Burundi, Ethiopia și Rwanda. Însă ea sugerează, de asemenea, că, la fel ca în cazul tuturor exemplelor de creștere în cadrul instituțiilor extractive, aceasta nu va fi una de durată.

În cazul Chinei, procesul de creștere, bazată pe dorința de a recupera decalajul, pe importul de tehnologie străină și pe exportul de produse manufacturiere cu preț și calitate scăzute, va mai continua, probabil, o vreme. Totuși, creșterea chineză va ajunge și ea la un final, mai ales în momentul în care China va atinge nivelul standardului de viață al unei țări cu venit mediu. Cel mai probabil scenariu ar putea fi acela în care Partidul Comunist Chinez și elita economică din China, din ce în ce mai puternică, vor reuși să păstreze puterea în următoarele câteva decenii. În acest caz, atât istoria, cât și teoria noastră sugerează faptul că dezvoltarea bazată pe distrugere creatoare și inovație reală nu va apărea, iar ratele spectaculoase de creștere din China se vor evapora încet. Însă, acest rezultat nu este nici pe departe prestabilit; el poate fi evitat în cazul în care China va face tranziția către instituții politice incluzive, înainte ca această creștere a sa în cadrul instituțiilor extractive să ajungă la limită. Totuși, așa cum vom vedea în continuare, avem puține motive să ne așteptăm să aibă loc tranziția către instituții politice mai incluzive în China ori ca aceasta să se realizeze automat sau fără durere.

Există chiar câteva voci în cadrul Partidului Comunist Chinez care înțeleg pericolele pe care le poate aduce viitorul și lansează, pe diverse canale, ideea că reforma politică – adică tranziția spre instituții politice mai incluzive, în terminologia noastră – este necesară. Puternicul premier Wen Jiabao a avertizat, recent, că există pericolul ca dezvoltarea economică să fie îngreunată, dacă reforma politică nu se pune în mișcare. Credem că analiza lui Wen este vizionară, chiar dacă unii se îndoiesc de sinceritatea lui. Însă multe voci din Occident nu încuviințează declarațiile lui Wen. Pentru aceștia, China dezvăluie o traiectorie alternativă de creștere economică, una care se dezvoltă mai degrabă în cadrul unui regim autoritar decât în cadrul unor instituții economice și politice incluzive. Însă se înșală. Am văzut deja rădăcinile succesului chinez: o schimbare radicală a instituțiilor economice, departe de instituțiile comuniste rigide și orientată către instituții care oferă stimulente care să crească productivitatea și comerțul. Privită din această perspectivă, experiența Chinei nu este nicidecum fundamental diferită de cea a țărilor care au reușit să se îndepărteze de instituțiile economice extractive și să se orienteze către unele inclusive, chiar și atunci când această tranziție a avut loc în cadrul instituțiilor politice extractive, ca în exemplul chinez. Așadar, China a realizat o creștere economică nu datorită instituțiilor sale politice extractive, ci în pofida lor: experiența sa de creștere încununată de succes, din ultimele două decenii, se datorează unei deplasări radicale dinspre instituții economice extractive către unele semnificativ mai incluzive, lucru care a fost îngreunat și nu înlesnit de prezența unor instituții politice extractive, foarte autoritare.

Un tip diferit de gândire, care sprijină ideea creșterii de tip autoritar, recunoaște caracterul indezirabil al acesteia, însă susține că autoritarismul este doar o etapă trecătoare. Această idee își are originea într-una dintre teoriile clasice ale sociologiei politice, teoria modernizării, formulată de Seymour Martin Lipset. Teoria modernizării consideră că toate societățile, pe măsură ce cresc, se îndreaptă spre o existență mai modernă, mai dezvoltată, mai civilizată și, mai ales, spre democrație. Mulți adepți ai teoriei modernizării susțin, de asemenea, că, la fel ca democrația, instituțiile incluzive vor apărea ca un produs derivat al procesului de creștere. Mai mult, chiar dacă democrația nu este același lucru cu instituțiile politice incluzive, alegerile organizate constant și competiția politică relativ lipsită

de obstacole au toate șansele să aducă cu ele dezvoltarea instituțiilor politice incluzive. Diferite versiuni ale teoriei modernizării mai susțin că o forță de muncă educată va duce, în mod natural, la democrație și la adoptarea unor instituții mai bune. Într-o versiune oarecum postmodernă a teoriei modernizării, editorialistul Thomas Friedman, de la New York Times, a mers până într-acolo încât să sugereze că, îndată ce o țară are suficiente restaurante McDonalds, democrația și instituțiile vor urma cu siguranță. Toate acestea zugrăvesc o imagine optimistă. În ultimii 60 de ani, majoritatea țărilor, chiar și multe dintre cele cu instituții extractive, au cunoscut o oarecare creștere și majoritatea au înregistrat creșteri notabile în ceea ce privește nivelul de educație al celor care alcătuiesc forța de muncă. Astfel, pe măsură ce veniturile și nivelul lor de educație continuă să crească, într-un fel sau altul, toate celelalte lucruri bune, precum democrația, drepturile omului, libertățile civile și drepturile de proprietate sigure, ar trebui să urmeze.

Teoria modernizării are mulți adepți și în mediile academice, și în afara lor. Atitudinile recente ale Statelor Unite față de China, de exemplu, au fost modelate de această teorie. George H.W. Bush rezuma politica americană față de democrația chineză în felul următor: „Faceți comerț cu China și timpul este de partea noastră“. Ideea era că, pe măsură ce China făcea liber afaceri cu Vestul, ea urma să prospere, iar prosperitatea avea să aducă democrație și instituții mai bune în China, așa cum prevestea teoria modernizării. Totuși, creșterea rapidă a cooperării în afaceri între SUA și China a făcut prea puțin pentru democrația chineză, din 1980 până astăzi, iar apropierea și mai mare care, probabil, va urma în deceniul următor va face la fel de puțin.

Atitudinea multora cu privire la viitorul societății irakiene și al democrației, după invazia condusă de Statele Unite, era la fel de optimistă, grație teoriei modernizării. În ciuda economiei dezastruoase, sub regimul lui Saddam Hussein, Irakul nu era, în 2002, la fel de sărac ca multe națiuni din Africa Subsahariană și avea, comparativ, o populație bine educată, astfel încât s-a crezut că urma să reprezinte un teren pregătit pentru dezvoltarea democrației și a libertăților civile și, poate, chiar și pentru ceea ce am putea numi pluralism. Aceste speranțe au fost repede descurajate pe măsură ce haosul și războiul civil au copleșit societatea irakiană.

Teoria modernizării este deopotrivă incorectă și de puțin ajutor pentru a înțelege cum trebuie să abordăm problemele majore ale instituțiilor extractive în cadrul națiunilor care eșuează. Argumentul cel mai puternic în favoarea teoriei modernizării este acela că națiunile bogate sunt cele care au regimuri democratice, respectă drepturile civile și drepturile omului și se bucură de piețe funcționale și, în general, de instituții economice incluzive. Totuși, dacă interpretăm această asociere ca pe un argument care susține teoria modernizării, ignorăm influența majoră a instituțiilor politice și economice incluzive asupra creșterii economice. Așa cum am demonstrat pe parcursul acestei cărți, societățile cu instituții incluzive sunt cele care s-au dezvoltat în ultimii 300 de ani și care au devenit relativ bogate astăzi. Este cert că acesta este motivul pentru ceea ce vedem azi în jurul nostru și acest lucru se poate observa clar privind faptele dintr-o perspectivă ușor diferită: în vreme ce națiunile care și-au construit, în ultimele secole, instituții economice și politice incluzive au reușit să obțină o creștere economică de durată, regimurile autoritare care s-au dezvoltat mai rapid în ultimii 60 sau 100 de ani, contrar teoriei lui Lipset, nu au devenit mai democratice. Iar acest lucru nu este, de fapt, surprinzător. Creșterea în cadrul instituțiilor extractive este posibilă tocmai pentru că nu presupune, în mod necesar sau automat, dispariția acestor instituții. De fapt, creșterea este deseori generată pentru că aceia care dețin controlul acestor instituții extractive privesc creșterea economică nu ca pe o amenințare, ci ca pe un sprijin pentru regimul lor, așa cum face Partidul Comunist Chinez din anii 1980 încoace. De asemenea, nu este de mirare faptul că dezvoltarea generată de sporirea valorii resurselor naturale ale unei națiuni, ca în Gabon, Rusia, Arabia Saudită și Venezuela, este puțin probabil să conducă la o transformare fundamentală a acestor regimuri autoritare în instituții incluzive.

Dovezile istorice sunt și mai puțin generoase cu teoria modernizării. Multe națiuni relativ prospere au susținut și au cedat în fața unor dictaturi represive și a unor instituții extractive. Atât Germania, cât și Japonia erau printre cele mai bogate și mai industrializate națiuni din lume, în prima jumătate a secolului XX, și aveau, prin comparație cu alte țări, cetățeni mai bine educați. Toate acestea nu au împiedicat ascensiunea Partidului Național Socialist în Germania și a unui regim militar concentrat pe expansiune teritorială prin război în Japonia – ceea ce a făcut ca instituțiile economice și politice să se transforme radical în instituții extractive. Și Argentina era

una dintre cele mai bogate țări din lume, în secolul al XIX-lea, la fel de înstărită, sau poate chiar mai înstărită decât Marea Britanie, deoarece beneficiase de boomul mondial al resurselor; în plus, avea și cea mai educată populație din America Latină. Însă democrația și pluralismul nu au avut aici un succes mai mare, ba chiar s-ar putea spune că a fost mai mic decât în cea mai mare parte din restul Americii Latine. Fiecare lovitură de stat a fost urmată de o alta și, așa cum am văzut în capitolul 11, până și conducătorii aleși democratic s-au comportat ca niște dictatori rapace. Chiar și mai recent s-au făcut foarte puține progrese spre instituții economice mai incluzive și, așa cum am văzut în capitolul 13, guvernele argentiniene ale secolului XXI încă pot expropria averea cetățenilor lor, fără teamă de consecințe.

Toate acestea scot în evidență câteva idei importante. Mai întâi, creșterea în cadrul instituțiilor politice extractive și autoritare din China, chiar dacă va mai continua, probabil, o vreme, nu se va transforma într-o creștere de durată, susținută de instituții economice cu adevărat incluzive și de distrugere creatoare. În al doilea rând, contrar celor afirmate de teoria modernizării, nu ar trebui să contăm pe o viziune în care creșterea autoritară va duce la democrație sau la instituții politice incluzive. China, Rusia și alte câteva regimuri autoritare care experimentează o oarecare creștere în prezent probabil vor atinge limitele creșterii extractive înainte de a-și orienta instituțiile politice într-o direcție mai incluzivă – și, de fapt, probabil înainte de a apărea vreo dorință de schimbare în rândul elitelor sau vreo opoziție puternică menită să le oblige în acest sens. În al treilea rând, creșterea autoritară nu este nici dezirabilă, nici viabilă pe termen lung, așa că nu ar trebui să se bucure de sprijinul comunității internaționale, care vede în ea un model pentru națiunile din America Latină, Asia, Africa Subsahariană, chiar dacă este o cale pe care multe națiuni o vor alege tocmai pentru că este, uneori, compatibilă cu interesele elitelor economice și politice care le domină.

NU POȚI INVENTA PROSPERITATEA

Spre deosebire de teoria pe care am prezentat-o în această carte, ipoteza ignoranței vine cu o sugestie despre cum să „rezolvăm“ problema sărăciei:

dacă ignoranța ne-a adus aici, înseamnă că, prin informarea și luminarea politicienilor și a liderilor noștri, vom putea să ieșim din această situație și să reușim să găsim „soluția“ răspândirii prosperității în lume, consiliindu-i corect pe politicieni și convingându-i în legătură cu „practicile corecte în economie“. În capitolul 2, unde am analizat această ipoteză, arătam modul în care experiența prim-ministrului din Ghana, Kofi Busia, de la începutul anilor 1970, scotea în evidență faptul că principalul obstacol în fața adoptării unor politici care să reducă eșecurile pieței și să încurajeze creșterea economică nu este ignoranța politicienilor, ci interesele și constrângerile derivate din instituțiile economice și politice caracteristice societăților lor. Cu toate acestea, ipoteza ignoranței încă are cea mai mare greutate în cercurile din Occident responsabile cu elaborarea politicilor publice, care, aproape excluzând orice alte idei, se concentrează doar pe cum să găsească „fomula“ prin care să fie generată prosperitatea.

Aceste soluții sunt de două tipuri. Primul, deseori promovat de organizații internaționale ca Fondul Monetar Internațional, recunoaște că slaba dezvoltare este provocată de instituții și de politici economice greșite, iar apoi propune o listă de îmbunătățiri, organizațiile internaționale în cauză încercând să determine țările sărace să adopte respectivele îmbunătățiri. („Consensul de la Washington“ reprezintă o astfel de listă.) Aceste îmbunătățiri se axează pe aspecte sensibile, cum ar fi stabilitatea macroeconomică, și pe obiective macroeconomice care par atrăgătoare, cum ar fi micșorarea dimensiunii sectorului guvernamental, rate de schimb flexibile și liberalizarea contului de capital. Ele se mai concentrează și pe obiective microeconomice, cum ar fi privatizarea, îmbunătățirea eficienței serviciilor publice și poate chiar sugestii cu privire la felul în care poate fi îmbunătățită funcționarea statului însuși, punând accentul pe măsurile anticorupție. Deși multe dintre aceste reforme sunt de apreciat în sine, modul de abordare al organizațiilor internaționale de la Washington, Londra, Paris și din alte locuri este, încă, tributar unei perspective greșite care nu reușește să recunoască rolul instituțiilor politice și al constrângerilor pe care acestea le exercită asupra procesului de decizie politică. Încercările instituțiilor internaționale de a genera creștere economică, forțând țările sărace să adopte instituții și politici mai bune, nu au succes pentru că nu au loc în contextul unei explicații a cauzei care, de la bun început, se află la originea existenței acestor instituții și politici proaste, singura explicație

oferită fiind aceea că liderii țărilor sărace sunt ignoranți. Consecința este că politicile nu sunt adoptate și nu sunt implementate sau sunt implementate doar pe hârtie.

De exemplu, multe economii de pe glob care implementează de ochii lumii astfel de reforme, în special în America Latină, au stagnat în anii 1980 și 1990. În realitate, aceste reforme le-au fost vârâte pe gât respectivelor state, în contextul în care politicile lor și-au continuat mersul de până atunci. Astfel, chiar și atunci când reformele erau adoptate, scopurile lor erau subminate sau politicienii foloseau alte modalități pentru a le diminua impactul. Toate acestea sunt ilustrate de „implementarea“ uneia dintre recomandările de bază ale instituțiilor internaționale, menite să ducă la stabilitate macroeconomică, și anume independența băncii centrale. Această recomandare fie a fost implementată în teorie, dar nu în practică, fie a fost subminată prin utilizarea altor instrumente politice. În principiu, măsura era destul de inspirată. O mulțime de politicieni din întreaga lume cheltuiau mai mult decât reușeau să colecteze prin taxe și, prin urmare, forțau băncile centrale să compenseze diferența tipărind mai mulți bani. Inflația rezultată ducea la instabilitate și la incertitudine. Teoria spunea că băncile centrale independente, ca Bundesbank din Germania, vor reuși să reziste presiunii politice și vor pune capăt inflației. Mugabe, președintele Republicii Zimbabwe, a decis să țină seama de recomandările internaționale; prin urmare, a declarat banca centrală independentă în 1995. Înainte de aceasta, rata inflației în Zimbabwe oscila în jurul a 20%. Până în 2002, ajunsese la 140%; în 2003, la aproape 600%; în 2007, la 66 000%; iar până în 2008, la 230 000 000%! Desigur, într-o țară în care președintele câștigă la loterie, n-ar trebui să mire pe nimeni că adoptarea unei legi prin care banca centrală devine independentă nu înseamnă nimic. Guvernatorul băncii centrale din Zimbabwe probabil că știa că omologul său din Sierra Leone „căzuse“ de la ultimul etaj al clădirii băncii centrale, după ce se contrazisese cu Siaka Stevens. Independentă sau nu, decizia de a se supune cerințelor președintelui era alegerea prudentă în ceea ce privea sănătatea personală, chiar dacă nu și în privința sănătății economiei. Nu toate țările sunt ca Zimbabwe. În Argentina și Columbia, băncile centrale au fost și ele declarate independente în anii 1990 și chiar și-au îndeplinit misiunea, reducând inflația. Dar cum în nici una dintre aceste țări politica nu s-a schimbat, elitele politice au putut folosi alte căi prin care să cumpere voturi,

să-și conserve interesele și să se răsplătească pe ele însele și pe adepții lor. În condițiile în care nu mai puteau să facă toate astea tipărind bani, au fost nevoite să folosească o altă cale. În ambele țări, declararea independenței băncii centrale a coincis cu o mare creștere a cheltuielilor guvernului, finanțată în majoritate prin împrumuturi.

Cea de-a doua abordare în ceea ce privește generarea prosperității este mult mai la modă astăzi. În acest caz, se admite că nu există soluții simple pentru a ridica un stat din sărăcie la prosperitate peste noapte sau chiar în decursul câtorva decenii. În schimb, se pornește de la premisa că există multe eșecuri microeconomice care ar putea fi redresate cu ajutorul unor sfaturi bune, iar prosperitatea va veni dacă toți acei responsabili de politicile publice vor profita de aceste oportunități – care, din nou, pot fi fructificate prin sprijinul și datorită viziunii economiștilor și a altora asemenea lor. Această abordare ne spune că eșecurile microeconomice se văd la tot pasul în țările sărace – spre exemplu, în sistemele lor de educație, în serviciile de sănătate publică și în modul de organizare a piețelor lor. Faptul este, fără îndoială, adevărat. Însă problema rămâne, aceste eșecuri microeconomice ar putea să reprezinte doar vârful aisbergului, simptomul unor probleme și mai adânc înrădăcinate într-o societate care funcționează într-un regim al instituțiilor extractive. Așa cum nu este o coincidență faptul că statele sărace au politici macroeconomice deficitare, tot așa nu este o coincidență nici faptul că sistemele lor de educație nu funcționează bine. Aceste eșecuri ale piețelor s-ar putea să nu se datoreze exclusiv ignoranței. Politicienii și birocrații, care ar trebui să acționeze pe baza unor sfaturi bine intenționate, ar putea să reprezinte la fel de mult o parte a problemei, iar multiplele încercări de a rectifica aceste deficiențe s-ar putea să se dovedească contraproductive tocmai datorită faptului că persoanele responsabile de implementarea lor nu abordează, înainte de toate, cauzele instituționale ale sărăciei.

Aceste aspecte sunt ilustrate de intervenția concepută de organizația nonguvernamentală (ONG) Seva Mandir, cu scopul de a îmbunătăți serviciile de sănătate în provincia Rajasthan din India. Povestea serviciilor de sănătate din India este una marcată de eșecuri și de ineficiență adânc înrădăcinate. Serviciile de sănătate asigurate de stat sunt, cel puțin în teorie, ieftine și disponibile la scară largă, iar personalul medical este, în general, calificat. Însă, chiar și cei mai săraci dintre indieni nu folosesc spitalele de

stat, optând pentru servicii private, care sunt mult mai scumpe, nereglementate și, uneori, chiar necorespunzătoare. Acest lucru nu se întâmplă din cauza unei alegeri iraționale: oamenii nu au de la cine să primească îngrijiri în sistemul de stat, care este marcat profund de lipsa personalului. Dacă un cetățean indian s-ar duce la un spital de stat, nu numai că n-ar găsi asistente medicale, dar probabil nici nu ar reuși să patrundă în clădire, deoarece majoritatea spitalelor sunt închise în cea mai mare parte a timpului.

În 2006, Seva Mandir, împreună cu un grup de economiști, au conceput un sistem de stimulente care să le încurajeze pe asistente să vină la muncă în districtul Udaipur din Rajasthan. Ideea era simplă: Seva Mandir a introdus ceasuri de pontaj care marcau data și ora la care asistentele se aflau în spital. Asistentele trebuiau să își marcheze cardurile de trei ori pe zi, pentru a arăta că au ajuns la timp, au stat la serviciu și au plecat la timp. Dacă o astfel de schemă ar fi funcționat și ar fi dus la creșterea cantității și a calității serviciilor de sănătate, am fi avut parte de o exemplificare solidă a teoriei conform căreia există soluții simple la probleme-cheie legate de dezvoltare.

În cele din urmă, această intervenție a dat la iveală ceva foarte diferit. La scurt timp după ce programul a fost implementat, s-a înregistrat o creștere abruptă a nivelului de prezență în rândul asistentelor. Dar acest lucru a durat foarte puțin. După ceva mai mult de un an, administrația medicală locală a districtului a subminat, în mod deliberat, sistemul de stimulente introdus de Seva Mandir. Absenteismul a revenit la nivelul obișnuit, însă s-a observat o creștere masivă a „scutirilor“, ceea ce însemna că asistentele nu erau, de fapt, acolo – însă această situație a fost aprobată oficial de administrația medicală locală. De asemenea, s-a mai înregistrat și o creștere dramatică a numărului de „probleme tehnice“ ale aparatelor, ceasurile de pontaj fiind stricate. Însă Seva Mandir nu a reușit să le înlocuiască, deoarece autoritățile locale din domeniul sănătății au refuzat să coopereze.

Ideea de a le obliga pe asistente să își marcheze cardurile de trei ori pe zi nu pare să fi fost foarte inovatoare. Într-adevăr, vorbim de o practică folosită în diverse sectoare industriale, chiar și în India, o practică pe care administratorii sistemelor de sănătate trebuie s-o fi avut în vedere ca pe o

potențială soluție pentru problemele lor. Ca atare, este puțin probabil ca ignoranța să fi fost motivul pentru care nu au folosit, de la bun început, acest sistem simplu de stimulente. Acest lucru a fost confirmat de ceea ce s-a întâmplat pe parcursul programului. Administratorii din sănătate au sabotat programul, deoarece erau mână în mână cu asistentele și complici în privința absenteismului endemic. Ei nu voiau o schemă de stimulente, care să le constrângă pe asistente să vină la serviciu sau să le reducă salariile, dacă nu o făceau.

Ceea ce ne arată acest episod este o imagine a dificultății de a implementa schimbări semnificative atunci când, de la bun început, cauza problemelor este reprezentată de instituții. În acest caz, nu a fost vorba de niște politicieni corupți sau de oameni de afaceri influenți care au subminat reforma instituțională, ci, mai degrabă, de administrația medicală locală și de asistentele care au reușit să saboteze sistemul de stimulente pus la cale de Seva Mandir și de economiștii specializați în probleme de dezvoltare. Aceasta sugerează că, în spatele impresiei că multe dintre eșecurile microeconomice pot fi depășite cu ușurință, se ascunde, de fapt, o iluzie: structura instituțională care creează eșecuri ale pieței va împiedica și implementarea intervențiilor menite să îmbunătățească stimulentele la nivel micro. Încercarea de a genera, prin tot felul de metode, prosperitate, fără a analiza rădăcina problemelor – instituțiile extractive și politica ce le ține în viață –, cel mai probabil nu va da roade.

EȘECUL AJUTORULUI STRĂIN

După atacurile al-Qaeda din 11 septembrie 2001, forțele conduse de Statele Unite au înlăturat rapid regimul represiv al talibanilor din Afghanistan, care adăpostea membri-cheie ai al-Qaeda și refuza să îi predea. Acordul de la Bonn, din decembrie 2001, dintre lideri ai foștilor mujahedini afghani, care cooperaseră cu forțele americane, și membri importanți ai diasporei afghane, inclusiv cu Hamid Karzai, a trasat un plan pentru întemeierea unui regim democratic. Un prim pas a fost formarea unei mari adunări naționale, Loya Jirga, care l-a ales pe Karzai să conducă guvernul interimar. Lucrurile arătau bine în Afghanistan. Majoritatea afghanilor își doreau să lase în urmă regimul taliban. Comunitatea internațională a considerat că singurul lucru

de care avea nevoie acum Afghanistanul era o infuzie consistentă de ajutor extern. Curând, au sosit în capitala Kabul reprezentanți ai Națiunilor Unite și ai câtorva ONG-uri de primă importanță.

Ce a urmat nu ar fi trebuit să surprindă, mai ales având în vedere eșecul ajutorului extern către țările sărace și către statele eșuate, din ultimele cinci decenii. Surprinzător sau nu, ritualul obișnuit a fost repetat. O mulțime de lucrători umanitari și suitele lor au sosit în oraș cu avioanele personale, ONG-uri de toate felurile au venit din toate părțile, urmărindu-și propria agendă, și discuțiile la nivel înalt dintre guverne și delegații din partea comunității internaționale au început. Miliarde de dolari intrau acum în Afghanistan. Însă puțini din ei au fost folosiți pentru construirea infrastructurii, a școlilor și pentru servicii publice esențiale, pentru dezvoltarea instituțiilor incluzive sau măcar pentru restabilirea legii și a ordinii. În vreme ce mare parte din infrastructură a rămas la pământ, prima tranșă de bani a fost folosită pentru a pune în funcțiune o linie aeriană care să îi transporte pe reprezentanții ONU și pe alți oficiali internaționali. Apoi au avut nevoie de șoferi și de translatori. Așa că i-au angajat pe puținii birocrați vorbitori de engleză și pe profesorii care mai erau în școlile afghane să îi plimbe cu mașina și să le țină companie, plătindu-i de câteva ori salariul mediu din Afghanistan. Întrucât puținii birocrați bine pregătiți erau mutați în posturi aflate în serviciul comunității care furniza ajutor extern, fluxul de ajutor financiar, în loc să contribuie la construcția infrastructurii din Afghanistan, a început prin a submina statul afghan, pe care se presupunea că ar fi trebuit să îl dezvolte și să îl întărească.

Sătenii dintr-o regiune îndepărtată, din valea centrală a Afghanistanului, au auzit la radio o știre despre un nou program de mai multe miliarde de dolari, pentru restaurarea adăposturilor din zona lor. După mult timp, câteva bârne de lemn, transportate de cartelul de autocamioane aparținând lui Ismail Khan, fost lider al combatanților și membru al guvernului afghan, au fost livrate. Însă erau prea mari pentru a fi folosite în vreun fel în zona respectivă, așa că sătenii le-au întrebuințat în singurul mod cu putință: ca lemne de foc. Așadar ce se întâmplase cu miliardele de dolari promise sătenilor? Din suma promisă, 20% au fost folosite drept costuri pentru biroul central ONU din Geneva. Restul de bani a fost dat unui ONG subcontractat, care a folosit alte 20% pentru propriul său birou central din

Bruxelles și așa mai departe, către încă trei niveluri, fiecare dintre părți luând alte aproximativ 20 de procente din ceea ce rămânea. Puținii bani care au ajuns în Afghanistan au fost folosiți pentru a cumpăra lemn din vestul Iranului și o mare parte au fost plătiți cartelului de autocamioane al lui Ismail Khan, pentru a acoperi prețul umflat al transportului. Simplul fapt că acele bârne de lemn supradimensionate au ajuns, în cele din urmă, în sat, a reprezentat un mic miracol.

Ce s-a întâmplat în valea centrală a Afghanistanului nu reprezintă un incident izolat. Multe studii estimează că doar 10%, cel mult 20% din fondurile de asistență ajung la grupul țintă. Există zeci de investigații pentru fraudă în desfășurare, în care ONU și oficiali locali sunt cercetați pentru dispariția banilor destinați ajutorului umanitar. Însă cea mai mare parte din acești bani nu sunt risipiți prin fraudă, ci din pură incompetență, sau chiar mai rău: pur și simplu, acesta este modul în care fac afaceri organizațiile umanitare.

Am putea spune că experiența Afghanistanului cu ajutorul umanitar a reprezentat probabil un succes, chiar dacă limitat, în comparație cu experiența altor țări. În ultimii cincizeci de ani, sute de miliarde de dolari au fost plătiți, ca ajutor pentru „dezvoltare“, guvernelor din întreaga lume. Mulți dintre ei s-au risipit în cheltuieli generale și prin corupție, ca în Afghanistan. Mai grav, mulți s-au dus către dictatori ca Mobutu, care era dependent de ajutorul extern primit de la protectorii săi din Occident, atât pentru a cumpăra sprijin local, consolidându-și astfel regimul, cât și pentru a se îmbogăți. Situația din mare parte a restului Africii Subsahariene era asemănătoare. Ajutorul umanitar acordat în timpul crizelor, cu scopul amortizării temporare a efectelor acestora din urmă, așa cum s-a întâmplat recent în Haiti și în Pakistan, a fost cu siguranță mai folositor, cu toate că și acordarea acestuia a fost marcată de probleme similare.

În ciuda acestui palmares deloc măgulitor al ajutorului pentru „dezvoltare“, ajutorul extern reprezintă una dintre cele mai populare politici pe care guvernele vestice, organizațiile internaționale, ca Națiunile Unite, și ONG-urile de diverse tipuri, o recomandă ca mod de a combate sărăcia la nivel mondial. Și, bineînțeles, ciclul eșecului ajutorului extern se repetă iarăși și iarăși. Ideea că statele bogate din Vest ar trebui să furnizeze mari cantități

de „ajutor pentru dezvoltare“, cu scopul de a rezolva problema sărăciei din Africa Subsahariană, Caraibe, America Centrală și Asia de Sud, se bazează pe o înțelegere incorectă a motivelor care provoacă sărăcia. Țări ca Afghanistanul sunt sărace din cauza instituțiilor lor extractive – care rezultă din lipsa drepturilor de proprietate, a legii și a ordinii, sau a unor sisteme juridice funcționale, și a dominației sufocante a elitelor naționale sau, mai des, locale, asupra vieții politice și economice. Din cauza acelorași probleme instituționale, ajutorul extern va fi ineficient, întrucât va fi furat și este puțin probabil că va ajunge acolo unde ar trebui. În cel mai rău caz, va susține regimurile care reprezintă însăși sursa problemelor acestor societăți. Dacă dezvoltarea economică sustenabilă depinde de instituții incluzive, acordarea de asistență unor regimuri care domnesc peste instituții extractive nu poate constitui o soluție. Spunând asta, nu negăm faptul că, dincolo de ajutorul umanitar, destule lucruri bune rezultă din anumite programe de asistență prin care se construiesc școli în zone în care nu existaseră înainte și prin care se plătesc profesori care altminteri nu ar fi fost remunerați. Deși majoritatea comunității asistențiale care a descălecat la Kabul a făcut prea puțin pentru a ameliora viața afghanilor de rând, au existat și succese notabile în construirea de școli, în special pentru fete, care fuseseră complet excluse din sistemul de educație sub regimul taliban și chiar înainte de acesta.

O soluție – care a devenit mai populară recent, în parte și pentru că s-a înțeles că există o legătură între instituții și prosperitate și însuși modul în care este transmis ajutorul umanitar – este aceea a ajutorului „condiționat“. Conform acestei viziuni, continuarea furnizării ajutorului extern ar trebui să depindă de felul în care guvernele statelor recipiente îndeplinesc anumite condiții – de pildă, liberalizarea piețelor sau mersul spre democrație. Administrația George W. Bush a făcut cel mai important pas către acest tip de ajutor condiționat, punând bazele Millenium Challenge Accounts, care a făcut plățile viitoare de ajutor extern dependente de îmbunătățiri cantitative în câteva zone ale dezvoltării economice și politice. Însă eficiența ajutorului condiționat nu pare să fie mai mare decât cea a celui necondiționat. În mod tipic, țările care nu îndeplinesc aceste condiții primesc tot atâta ajutor ca și cele care le îndeplinesc. Acest lucru se datorează unui motiv simplu: au nevoie mai mare de ajutor, fie ajutor pentru dezvoltare, fie umanitar. Și, cum era de așteptat, ajutorul condiționat pare a avea puține efecte asupra

instituțiilor unei națiuni. În definitiv, ar fi fost surprinzător ca un personaj precum Siaka Stevens în Sierra Leone sau ca Mobutu în Congo să înceapă dintr-odată să demoleze instituțiile extractive de care depindeau, doar pentru puțin ajutor extern în plus. Chiar în Africa Subsahariană, unde ajutorul extern reprezintă o parte însemnată a bugetelor totale ale multor guverne, și chiar după apariția Millenium Challenge Accounts, care a crescut gradul de condiționalitate, cantitatea de ajutor extern suplimentar pe care un dictator ar putea să îl obțină, dacă își subminează propria putere, este mică și riscul, în ceea ce privește continuarea stăpânirii exercitate asupra țării sau chiar supraviețuirea sa fizică, este mare și nu merită să și-l asume.

Însă toate acestea nu înseamnă că ajutorul extern, cu excepția celui de tip umanitar, ar trebui să înceteze. Oprirea ajutorului extern nu este un lucru practic și, cel mai probabil, ar aduce mai multă suferință omenească. Nu este practic pentru că cetățenii multor state vestice se simt vinovați și simt disconfort pentru dezastrele economice și umanitare din lume, iar ajutorul extern îi face să creadă că se face ceva pentru a combate aceste probleme. Chiar dacă acest ceva nu este foarte eficient, dorința de acțiune va continua să existe, și la fel și ajutorul extern. Uriașul complex de organizații internaționale și de ONG-uri va cere și el și va mobiliza resurse neîncetat pentru a menține statu quoul. În plus, ar fi crud să se taie ajutorul dat statelor cu nevoile cele mai mari. Da, se risipește foarte mult. Dar, dacă dintr-un dolar dat ca ajutor, 10 cenți ajung la cei mai săraci oameni din lume, înseamnă 10 cenți mai mult decât au avut aceștia înainte pentru a ușura cea mai lucie sărăcie și s-ar putea să fie mai bine decât nimic.

Sunt două lecții importante de învățat de aici. Mai întâi, ajutorul extern nu este o metodă foarte eficientă de a face față eșecului națiunilor din lumea de azi. Departe de a fi așa. Țările au nevoie de instituții economice și politice incluzive ca să scape din cercul vicios al sărăciei. În mod tipic, ajutorul străin poate face puține lucruri în acest sens, și, cu siguranță, nu poate face multe așa cum este organizat acum. Recunoașterea rădăcinilor inegalității și ale sărăciei din lume este importantă tocmai pentru a nu ne pune speranțele în promisiuni false. În condițiile în care acele rădăcini se găsesc în instituții, ajutorul extern, în cadrul instituțiilor existente în cazul națiunilor recipiente, va face prea puțin ca să ofere un imbold creșterii de durată. În al doilea

rând, în condițiile în care dezvoltarea instituțiilor politice și economice reprezintă un factor-cheie, folosirea fluxurilor de ajutor extern, cel puțin în parte, pentru facilitarea unei astfel de dezvoltări, ar fi folositoare. Așa cum am văzut, condiționarea nu este răspunsul aici, pentru că presupune ca liderii existenți să facă concesii. În schimb, poate că structurarea ajutorului extern astfel încât folosirea și administrarea sa să aducă, în procesul de luare a deciziilor, grupuri și lideri care altminteri sunt excluși de la putere, și împuternicirea unui segment larg al populației ar reprezenta o perspectivă mai bună.

EMANCIPARE

12 mai 1978 părea o zi normală la fabrica de camioane Scânia, din orașul São Bernardo, statul brazilian São Paulo. Dar muncitorii erau neliniștiți. Grevele fuseseră interzise în Brazilia din 1964, când armata înlăturase de la putere guvernul democrat al președintelui João Goulart. Dar tocmai fusese răspândită vestea că guvernul aranjase cifrele inflației naționale, astfel încât creșterea costului vieții fusese subestimată. Când a început tura de la ora 7:00, muncitorii și-au lăsat uneltele. La ora 8:00, Gilson Menezes, un sindicalist care lucra în fabrică, și-a convocat colegii. Președintele sindicatului muncitorilor metalurgiști din São Bernardo era un activist de 33 de ani, pe nume Luiz Inácio Lula da Silva („Lula“). Până la prânz, Lula era la fabrică. Când compania i-a cerut să îi convingă pe angajați să se întoarcă la lucru, el a refuzat.

Greva de la Scânia a fost prima dintr-un val care s-a întins în toată Brazilia. La o primă vedere, grevele erau legate de salarii, dar, așa cum observa Lula mai târziu:

Cred că nu putem separa factorii economici și politici. … Lupta… a fost pentru salarii, dar, luptându-se pentru salarii, clasa muncitoare a obținut o victorie politică.

Renașterea mișcării muncitorești braziliene a fost doar o parte dintr-o reacție socială mult mai extinsă față de un deceniu și jumătate de conducere militară. Intelectualul de stânga Fernando Henrique Cardoso, destinat, ca și Lula, să devină președintele Braziliei, după revenirea la democrație, afirma, în 1973, că democrația avea să fie adusă în Brazilia de către multe grupuri sociale care se opuseseră armatei, unindu-și forțele. El spunea că lucrurile de care era nevoie erau „reactivarea societății civile… asociațiile profesionale, sindicatele, bisericile, organizațiile studențești, grupurile de studiu și cercurile de dezbatere, mișcările sociale“ – altfel spus, era nevoie de o coaliție puternică cu scopul de a reconstrui democrația și de a schimba societatea braziliană.

Fabrica Scânia a dat semnalul formării acestei coaliții. La sfârșitul anului 1978, Lula lansa ideea creării unui nou partid politic, Partidul Muncitoresc. Acesta nu trebuia să fie numai partidul sindicaliștilor, totuși. Lula a insistat că trebuia să fie un partid al tuturor salariaților și al săracilor, în general. Aici, încercările liderilor sindicali de a organiza o platformă politică au început să se coalizeze cu numeroasele mișcări sociale care apăreau. Pe 18 august 1979, a avut loc o întâlnire la São Paulo pentru a discuta despre formarea Partidului Muncitoresc, unde s-au reunit politicieni care fuseseră în opoziție, lideri sindicali, studenți, intelectuali și oameni care reprezentau 100 de diverse mișcări sociale care începuseră să se organizeze în anii 1970, în toată Brazilia. Partidul Muncitoresc lansat la restaurantul São Judas Tadeo din São Bernardo, în octombrie 1979, avea să ajungă să reprezinte toate aceste grupuri diverse.

Partidul a început rapid să beneficieze de deschiderea politică pe care armata o oferea cu reticență. La alegerile locale din 1982, partidul a avut pentru prima dată candidați și a câștigat două posturi de primar. De-a lungul anilor 1980, în timp ce democrația era reconstruită treptat în Brazilia, Partidul Muncitoresc a început să preia controlul asupra mai multor administrații locale. Până în 1988, acesta conducea 36 de municipalități, inclusiv orașe mari ca São Paulo și Porto Alegre. În 1989, la primele alegeri prezidențiale libere de după lovitura militară, Lula a câștigat 16% din voturi în primul tur, în calitate de candidat al partidului. În turul al doilea, unde a concurat cu Fernando Collor, a câștigat 44%.

Preluând controlul asupra multor guverne locale, fapt care s-a accelerat în anii 1990, Partidul Muncitoresc a început să intre într-o relație simbiotică cu multe mișcări sociale locale. În Porto Alegre, prima administrație a Partidului Muncitoresc de după 1988 a introdus „bugetarea participativă“, care era un mecanism prin care cetățenii de rând erau implicați în planificarea priorităților de cheltuieli ale orașului. A creat un sistem care a devenit, la nivel mondial, un model de răspundere și de receptivitate pentru administrația locală, și care a mers mână în mână cu îmbunătățiri semnificative ale serviciilor publice și ale calității vieții în oraș. Structura de guvernare eficientă a partidului la nivel local a determinat succesul și mobilizarea politică mai mare la nivel național. Cu toate că Lula a fost înfrânt de către Fernando Henrique Cardoso la alegerile prezidențiale din 1994 și 1998, el a fost ales președinte al Braziliei în 2002. Partidul Muncitoresc a rămas la putere de atunci.

Formarea unei mari coaliții în Brazilia, în urma unirii forțelor diverselor mișcări sociale și ale sindicatelor, a avut un impact remarcabil asupra economiei braziliene. Din 1990 încoace, creșterea economică a fost rapidă, procentul populației sărace scăzând de la 45% la 30% în 2006. Inegalitatea, care crescuse rapid sub conducerea militară, a scăzut brusc, în special după venirea la putere a Partidului Muncitoresc, iar sistemul de educație s-a extins enorm, media anilor de școlarizare a populației crescând de la șase ani, în 1995, la opt ani, în 2006. Brazilia a intrat acum în rândul națiunilor BRIC (Brazilia, Rusia, India și China), prima țară latino-americană care are, într-adevăr, greutate în cercurile diplomatice internaționale.

Ascensiunea Braziliei, din anii 1970 încoace, nu a fost rezultatul ingineriilor economiștilor de la instituțiile internaționale, care să instruiască factorii de decizie brazilieni în politicile publice asupra modului în care să conceapă politici mai bune sau să evite eșecurile pieței. Nu a fost realizată prin pompare de ajutor extern. Nu a fost rezultatul firesc al modernizării. Mai degrabă, a fost consecința construirii curajoase de instituții incluzive de către diverse grupuri de oameni. În final, aceste instituții incluzive au produs instituții economice și mai incluzive. Dar transformarea braziliană, ca și transformarea Angliei în secolul al XVII-lea, a început prin crearea de instituții politice incluzive. Dar cum poate o societate să construiască instituții politice incluzive?

Istoria, după cum am văzut, este plină de exemple de mișcări reformatoare care au cedat în fața legii de fier a oligarhiei și au înlocuit un set de instituții extractive cu unele și mai periculoase. Am văzut că Anglia, în 1688, Franța, în 1789, și Japonia, în timpul Restaurației Meiji, din 1868, au început procesul de formare a instituțiilor politice incluzive printr-o revoluție politică. Dar astfel de revoluții politice creează, în general, multă distrugere și dificultăți, iar succesul lor este departe de a fi o certitudine. Revoluția Bolșevică anunțase că scopul ei era acela de a înlocui sistemul economic exploatator al Rusiei țariste cu unul mai drept și mai eficient care să aducă libertate și prosperitate milioanelor de ruși. Dar, vai, rezultatul a fost opus și instituțiile guvernului pe care bolșevicii l-au dat jos au fost înlocuite cu unele mult mai represive și mai puternic extractive. Experiențele din China, Cuba și Vietnam au fost similare. Multe reforme noncomuniste, realizate de sus în jos, nu au mers mai bine. Nasser a făgăduit să construiască o societate modernă egalitară în Egipt, însă singurul rezultat al promisiunii lui a fost regimul corupt al lui Hosni Mubarak, așa cum am văzut în capitolul 13. Mulți au văzut în Robert Mugabe un luptător pentru libertate, care a înlăturat regimul rasist și puternic extractiv al lui Ian Smith din Rhodesia. Dar instituțiile din Zimbabwe nu au devenit mai puțin extractive, iar performanța economică a statului a fost chiar mai proastă decât înainte de independență.

Un lucru pe care îl au în comun revoluțiile politice care au netezit cu succes calea pentru instituții mai incluzive și pentru schimbările instituționale realizate treptat în America de Nord, în Anglia, în secolul al XIX-lea, și în Botswana după independență – ceea ce a dus la o consolidare semnificativă a instituțiilor politice incluzive – este că ele au reușit să acorde putere unui segment relativ larg din societate. Pluralismul, piatra de temelie a instituțiilor politice incluzive, cere ca puterea politică să fie larg răspândită în societate și, pornind de la instituțiile extractive care concentrează puterea în mâinile unui grup restrâns de elite, pluralismul necesită un proces de emancipare. Acest lucru, așa cum am subliniat în capitolul 7, este ceea ce distinge Revoluția glorioasă de răsturnarea de la putere a unei elite de către alta. În cazul Revoluției glorioase, rădăcinile pluralismului s-au aflat în îndepărtarea de la putere a lui Iacob al II-lea, printr-o revoluție politică condusă de o mare coaliție alcătuită din comercianți, industriași, mica nobilime și chiar mulți membri ai aristocrației engleze care nu erau aliați ai

Coroanei. După cum am văzut, Revoluția glorioasă a fost înlesnită de mobilizarea și de emanciparea acestei coaliții în prealabil și, mai important, a dus, la rândul ei, la o mai mare emancipare a unui segment și mai larg din societate decât existase înainte – deși acest segment era, în mod cert, mult mai puțin divers decât societatea, iar Anglia a rămas departe de a fi o democrație adevărată pentru alți mai bine de 200 de ani. Factorii care au condus la apariția instituțiilor incluzive în coloniile nord-americane au fost similari, așa cum am văzut în primul capitol. Din nou, evoluția care a început în Virginia, Carolina, Maryland și Massachusetts și care a dus la Declarația de Independență și la consolidarea instituțiilor politice incluzive în Statele Unite a fost una spre emanciparea unor segmente tot mai mari din societate.

Revoluția Franceză este și ea un exemplu de emancipare a unui segment mai larg din societate, care s-a ridicat împotriva ancien régime din Franța și a reușit să netezească drumul spre un sistem politic pluralist. Dar Revoluția Franceză, în special episodul Terorii conduse de Robespierre, un regim represiv și criminal, ilustrează și faptul că procesul de emancipare nu este lipsit de capcane. În ultimă instanță, totuși, Robespierre și iacobinii săi au fost dați la o parte și moștenirea cea mai importantă a Revoluției Franceze a devenit nu ghilotina, ci reformele cu implicații vaste pe care Revoluția le-a implementat în Franța și în alte părți din Europa.

Există multe paralele între aceste procese istorice de emancipare și ceea ce s-a petrecut în Brazilia, începând cu anii 1970. Cu toate că Partidul Muncitoresc își are rădăcinile și în mișcarea sindicală, chiar de la începuturile sale, lideri ca Lula, alături de mulți intelectuali și politicieni din opoziție, care au acordat sprijinul lor partidului, au căutat să transforme partidul într-o coaliție extinsă. Aceste inițiative au început să se alăture mișcărilor sociale locale din toată țara, pe măsură ce partidul a preluat conducerea asupra administrației locale, încurajând participarea civică și provocând un fel de revoluție a administrației pe întreg teritoriul țării. În Brazilia, spre deosebire de cazul Angliei, în secolul al XVII-lea sau al Franței, la începutul secolului al XVIII-lea, nu a existat nici o revoluție radicală care să declanșeze procesul de transformare bruscă a instituțiilor politice. Dar procesul de emancipare care a început în fabricile din São Bernardo a fost eficient, în parte, pentru că s-a transformat în schimbare

politică fundamentală la nivel național – de exemplu, tranziția de la conducerea militară la democrație. Mai important, emanciparea de la cel mai de jos nivel din Brazilia a garantat că tranziția către democrație avea să corespundă cu orientarea către instituții politice incluzive și a fost, astfel, un factor-cheie în apariția unui guvern dedicat oferirii de servicii publice, extinderii sistemului de educație și egalității reale de șanse. După cum am văzut, democrația nu constituie o garanție a pluralismului. Contrastul dintre dezvoltarea instituțiilor pluraliste din Brazilia și experiența venezueleană este grăitor în acest context. Și Venezuela a făcut tranziția către democrație după 1958, însă acest lucru s-a petrecut fără emancipare și nu a determinat o distribuire pluralistă a puterii politice. În schimb, corupția la nivel politic, rețelele clientelei politice și conflictul au persistat în Venezuela având, parțial, ca rezultat, alegerea unor potențiali despoți ca Hugo Chávez, cel mai probabil pentru că alegătorii au crezut că numai el era în stare să țină piept elitelor din Venezuela. Drept consecință, Venezuela încă se chinuie în cadrul instituțiilor extractive, în vreme ce Brazilia a spart tiparele.

Ce se poate face pentru lansarea sau poate măcar pentru înlesnirea procesului de emancipare și, astfel, pentru dezvoltarea instituțiilor politice incluzive? Răspunsul onest, desigur, este că nu există nici o rețetă pentru construirea unor astfel de instituții. În mod firesc, există factori evidenți care ar face posibilă lansarea procesului de emancipare. Printre aceștia s-ar număra prezența unui oarecare grad de ordine centralizată, astfel încât mișcările sociale care amenință regimurile existente să nu degenereze imediat în anarhie; niște instituții politice preexistente care aduc un minim de pluralism, ca instituțiile politice tradiționale din Botswana, astfel încât marile coaliții să se poată forma și rezista; și prezența unor instituții ale societății civile care să poată coordona cererile populației, astfel încât mișcările de opoziție să nu poată fi nici ușor zdrobite de elitele existente, nici transformate, inevitabil, într-un vehicul prin care un alt grup să preia controlul asupra instituțiilor extractive existente. Dar mulți dintre acești factori sunt predeterminați istoric și nu se schimbă decât încet. Cazul brazilian arată cum instituțiile societății civile și organizațiile partinice asociate pot fi construite de jos în sus, dar acest proces este lent și nu se știe foarte bine cât de mult succes poate avea în circumstanțe diferite.

Un alt actor, sau set de actori, poate juca un rol care să transforme procesul de emancipare: mass-media. Emanciparea generală a societății este dificil de coordonat și de menținut fără răspândirea informațiilor despre eventualele abuzuri economice și politice pe care le comit cei aflați la putere. Am văzut, în capitolul 11, rolul mass-media în informarea publicului și în coordonarea cererilor acestuia împotriva forțelor care subminau instituțiile incluzive din Statele Unite. Mass-media poate juca un rol de bază și în canalizarea emancipării unui segment vast din societate către reforme politice mai durabile, din nou, după cum a arătat discuția noastră din capitolul 11, în special în contextul democratizării britanice.

Pamfletele și cărțile cu rol de informare și de catalizator al populației au jucat un rol important în timpul Revoluției Industriale din Anglia, al Revoluției Franceze și în marșul către democrație din Marea Britanie, în secolul al XIX-lea. În mod similar, mass-media, în special noile forme bazate pe progresele din domeniul tehnologiei informației și al comunicării, cum ar fi blogurile, chatul, Facebookul și Twitterul, au jucat un rol central în susținerea opoziției iraniene împotriva alegerii frauduloase a lui Ahmadinejad din 2009 și a represiunii ulterioare, și par să aibă un rol la fel de important în protestele din cadrul Primăverii arabe, care se desfășoară în timp ce acest manuscris este editat.

Regimurile autoritare sunt, deseori, conștiente de importanța unei prese libere și fac tot ce pot ca să îi stea împotrivă. O ilustrare extremă a acestui fapt o oferă guvernarea lui Alberto Fujimori din Perú. Deși inițial a fost ales democratic, Fujimori a pus, în scurt timp, bazele unui regim dictatorial în Perú, organizând o lovitură de stat când încă era în funcție, în 1992. De atunci, deși alegerile au continuat să fie organizate, Fujimori a construit un regim corupt și a condus prin represiune și mituire. În aceste operațiuni s-a bazat mult pe omul care era mâna lui dreaptă, Valdimiro Montesinos, acesta conducând puternicele servicii secrete naționale din Perú. Montesinos era un om organizat, așa că a ținut bine evidența cu privire la cât de mult a plătit administrația diferiților indivizi pentru a le cumpăra fidelitatea, făcând chiar înregistrări video ale multor acțiuni reale de mituire. Exista o logică aici. Dincolo de simpla ținere a evidenței, aceste dovezi reprezentau o garanție a faptului că acei complici erau acum înregistrați și ar fi fost considerați la fel de vinovați ca Fujimori și Montesinos. După căderea

regimului, aceste arhive au ajuns în mâinile jurnaliștilor și ale autorităților. Sumele sunt grăitoare pentru cât de mult prețuiește o dictatură mass-media. Un judecător de la Curtea Supremă valora între 5 000 și 10 000 de dolari pe lună, iar politicienii din același partid sau din partide diferite erau plătiți cu sume similare. Dar, când venea vorba de ziare și de televiziuni, sumele erau de ordinul milioanelor. Fujimori și Montesinos au plătit nouă milioane de dolari la un moment dat și mai mult de zece milioane de dolari cu o altă ocazie, pentru a controla televiziunile. Au plătit mai mult de un milion de dolari unui ziar important și altor cotidiene le-au plătit sume între 3 000 și 8 000 de dolari pe titlu. Fujimori și Montesinos au considerat că era mult mai important să controleze mass-media decât să controleze politicienii și judecătorii. Unul dintre acoliții lui Montesinos, generalul Bello, rezuma toate acestea într-una dintre înregistrările video, afirmând: „Dacă nu controlăm televiziunea, nu facem nimic".

Instituțiile extractive actuale din China sunt și ele extrem de dependente de controlul autorităților chineze asupra presei, care, după cum am văzut, a devenit înspăimântător de sofisticat. După cum spunea un comentator chinez: „Pentru a susține conducerea Partidului pe calea reformelor politice, trebuie urmate trei principii: Partidul controlează forțele armate; Partidul controlează cadrele; și Partidul controlează știrile".

Dar, desigur, o presă liberă și noi tehnologii de comunicare pot fi de folos doar marginal, furnizând informații și coordonând solicitările și acțiunile celor care se luptă pentru instituții mai incluzive. Ajutorul lor va fi transpus într-o schimbare semnificativă abia atunci când un segment vast din societate se va mobiliza și se va organiza cu scopul de a realiza o schimbare politică și nu va face asta din motive sectare sau pentru a prelua controlul asupra instituțiilor extractive, ci pentru a transforma instituțiile extractive într-unele mai incluzive. Dacă un asemenea proces se va pune în mișcare și va deschide poarta unei mai mari emancipări și, în ultimă instanță, reformei politice durabile va depinde, după cum am văzut în multe cazuri, de istoria instituțiilor economice și politice, de numeroasele mici deosebiri care fac diferența și de însăși traiectoria contingentă a istoriei.

MULȚUMIRI

Această carte încununează un studiu realizat în colaborare, care a durat 15 ani, în această perioadă acumulându-se multe datorii intelectuale. Cel mai mult îi suntem îndatorați colaboratorului nostru de cursă lungă, Simon Johnson, co-autorul multora dintre lucrările științifice de bază care ne-au modelat înțelegerea asupra dezvoltării economice comparate.

Ceilalți co-autori, împreună cu care am lucrat la proiecte de cercetare care aveau legătură cu studiul, au jucat un rol semnificativ în dezvoltarea perspectivelor noastre, și în acest sens am vrea să le mulțumim, în mod deosebit, lui Philippe Aghion, Jean-Marie Baland, María Angélica Bautista, Davide Cantoni, Isaías Chaves, Jonathan Conning, Melissa Dell, Georgy Egorov, Leopoldo Fergusson, Camilo García-Jimeno, Tarek Hassan, Sebastián Mazzuca, Jeffrey Nugent, Neil Parsons, Steve Pincus, Pablo Querubín, Rafael Santos, Konstantin Sonin, Davide Ticchi, Ragnar Torvik, Juan Fernando Vargas, Thierry Verdier, Andrea Vindigni, Alex Wolitzky, Pierre Yared și Fabrizio Zilibotti.

Mulți alții au jucat roluri importante prin faptul că ne-au încurajat, ne-au provocat și ne-au criticat de-a lungul anilor. Am vrea să le mulțumim, în mod special, lui Lee Alston, Abhijit Banerjee, Robert Bates, Timothy Besley, John Coatsworth, Jared Diamond, Richard Easterlin, Stanley Engerman, Peter Evans, Jeff Frieden, Peter Gourevitch, Stephen Haber, Mark Harrison, Elhanan Helpman, Peter Lindert, Karl Ove Moene, Dani Rodrik și Barry Weingast.

Doi oameni au jucat un rol extrem de important în modelarea perspectivelor și în susținerea studiilor noastre, și am vrea să profităm de această ocazie pentru a ne recunoaște datoria intelectuală și a ne exprima recunoștința sinceră față de Joel Mokyr și Ken Sokoloff, care, din nefericire, a încetat din viață înainte ca această carte să fie scrisă. Ken ne lipsește extrem de mult amândurora.

Le suntem, de asemenea, foarte recunoscători cercetătorilor care au participat la o conferință organizată de noi, în februarie 2010, având ca temă versiunea inițială a cărții noastre, la Institutul de Științe Sociale Cantitative de la Harvard. Am vrea să le mulțumim în mod deosebit co-organizatorilor Jim Alt și Ken Shepsle, și participanților la dezbaterea din cadrul conferinței: Robert Allen, Abhijit Banerjee, Robert Bates, Stanley Engerman, Claudia Goldin, Elhanan Helpman, Joel Mokyr, Ian Morris, Șevket Pamuk, Steve Pincus și Peter Temin. Le suntem recunoscători și Melissei Dell, lui Jesús Fernández-Villaverde, Sándor László, Suresh Naidu, Roger Owen, Dan Trefler, Michael Walton și Noam Yuchtman, care au făcut comentarii detaliate asupra studiilor noastre în cadrul conferinței și cu multe alte ocazii.

Le suntem, de asemenea, recunoscători lui Charles Mann, Leandro Prados de la Escosura și lui David Webster pentru recomandările lor profesioniste.

De-a lungul celei mai mari părți din procesul de cercetare și de scriere a acestei cărți, am fost amândoi membri în programul pentru Instituții, Organizații și Dezvoltare, din cadrul Institutului Canadian pentru Cercetare Avansată (Canadian Institute for Advanced Research – CIFAR). Am prezentat studii legate de această carte de multe ori la întâlnirile CIFAR și am beneficiat enorm de sprijinul acestei organizații extraordinare și de cel al cercetătorilor pe care organizația îi aduce împreună.

Am primit, de asemenea, comentarii de la, practic, sute de oameni, la diverse seminarii și conferințe, pe tema materialului dezvoltat în această carte și ne cerem scuze că nu am reușit să atribuim cum se cuvine toate sugestiile, ideile sau observațiile celor care le-au oferit în cadrul acestor prezentări și discuții.

Le suntem foarte recunoscători Maríei Angélica Bautista, Melissei Dell și lui Leander Heldring pentru excelenta lor asistență de cercetare în acest proiect.

În sfârșit, dar nu în ultimul rând, am fost foarte norocoși să avem un editor extraordinar, cu putere de pătrundere și care ne-a încurajat mereu, John Mahaney. Comentariile și sugestiile lui John ne-au îmbunătățit simțitor

cartea, iar sprijinul și entuziasmul lui față de acest proiect au făcut ultimul an și jumătate mult mai plăcut și mai puțin împovărător decât ar fi putut fi.

ESEU BIBLIOGRAFIC ȘI SURSE

Prefață

Opiniile lui Mohamed ElBaradei pot fi găsite pe twitter.com/ #!ElBaradei.

Citatele din Mossab El Shami și Noha Hamed sunt luate de pe Yahoo! news 2/6/2011, la news.yahoo.com/s/yblog_exclusive/ 20110206/ts_yblog_exclusive/ egyptian-voices-from-tahrir-square.

Pentru primele douăsprezece cereri pe termen scurt, postate pe blogul lui Wael Khalil, vezi alethonews.wordpress.com/ 2011/02/27/ egypt-reviewing-the-demands/.

Reda Metwaly este citată la Al Jazeera, 2/1/2011, la english.aljazeera.net/ news/middleeast/2011/02/ 2011212597913527.html.

Capitolul 1: Atât de aproape și, totuși, atât de departe

O bună analiză a explorărilor spaniole pe Rio de la Plata este oferită de Rock (1992), capitolul 1. Despre descoperirea și colonizarea populației Guaraní, vezi Ganson (2003). Citatele din de Sahagún sunt din de Sahagún (1975), pp. 47–49. Gibson (1963) este o lectură fundamentală pentru subiectul cuceririi spaniole a Mexicului și al instituțiilor pe care le-au organizat spaniolii. Citatele din de las Casas sunt luate din de las Casas (1992), pp. 39, 117–118 și, respectiv, 107.

Referitor la Pizarro în Perú, vezi Hemming (1983). Capitolele 1–6 abordează întâlnirea de la Cajamarca și înaintarea spre sud și cucerirea capitalei Imperiului Inca, Cuzco. Vezi Hemming (1983), capitolul 20, despre De Toledo. Bakewell (1984) oferă o vedere de ansamblu asupra funcționării sistemului mita Potosí, și Dell (2010) oferă dovezi statistice

care demonstrează că acest sistem a avut efecte durabile de-a lungul timpului.

Citatul din Arthur Young este luat din Sheridan (1973), p. 8. Sunt multe cărți bune care descriu istoria timpurie a coloniei Jamestown: de exemplu, Price (2003) și Kupperman (2007). Modul nostru de a trata subiectul este foarte influențat de Morgan (1975) și Galenson (1996). Citatul din Anas Todkill este preluat din Todkill (1885), p. 38. Citatele din John Smith sunt din Price (2003), p. 77 („Hrana...“), p. 93 („Dacă Regele vostru...“) și p. 96 („Când trimiteți...“). Carta provinciei Maryland, Legea Fundamentală a Carolinei și alte constituții colonialiste au fost postate pe internet de Yale University's Avalon Project, la avalon.law.yale.edu/17th_century.

Bakewell (2009), capitolul 14, discută independența Mexicului și constituția. Vezi Stevens (1991) și Knight (2011) despre instabilitatea politică și președinții de după independență. Coatsworth (1978) este lucrarea fundamentală în ceea ce privește dovezile pentru declinul economic din Mexic, după obținerea independenței. Haber (2010) prezintă comparativ dezvoltarea industriei bancare în Mexic și Statele Unite. Sokoloff (1988) și Sokoloff și Khan (1990) oferă dovezi privitoare la mediul social din care proveneau inovatorii din Statele Unite care au înregistrat brevete. Vezi Israel (2000) pentru o biografie a lui Thomas Edison. Haber, Maurer și Razo (2003) propun o interpretare a economiei politice a regimului lui Porfirio Díaz, care este în spiritul interpretării noastre. Haber, Klein, Maurer și Middlebrook (2008) extind această interpretare a economiei politice a Mexicului în secolul XX. Cu privire la distribuirea diferențiată a terenurilor de la frontieră în America de Nord și în America Latină, vezi Nugent și Robinson (2010) și García-Jimeno și Robinson (2011). Hu-DeHart (1984) discută despre deportarea populației Yaqui în capitolul 6. Referitor la averea lui Carlos Slim și cum a fost făcută aceasta, vezi Relea (2007) și Martinez (2002).

Interpretarea noastră asupra dezvoltării economice comparate a Americii pornește de la cercetarea noastră anterioară realizată împreună cu Simon Johnson, Acemoglu, Johnson și Robinson (2001, 2002), și a fost, de asemenea, foarte mult influențată de Coatsworth (1978, 2008) și Engerman și Sokoloff (1997).

Capitolul 2: Teorii care nu funcționează

Ideile lui Jared Diamond asupra inegalității mondiale sunt expuse în cartea sa Guns, Germs and Steel (1997). Sachs (2006) își expune propria versiune de determinism geografic. Viziunile despre cultură sunt foarte răspândite în toată literatura academică, dar nu au fost reunite niciodată într-o singură lucrare. Weber (2002) a susținut că Reforma Protestantă este cea care explică de ce Europa a avut o Revoluție Industrială. Landes (1999) a propus teoria conform căreia europenii nordici au dezvoltat un set unic de comportamente culturale care i-a determinat să muncească din greu, să economisească și să fie inovatori. Harrison și Huntington, editori (2000), este o afirmație convingătoare cu privire la importanța culturii pentru dezvoltarea economică din perspectivă comparată. Ideea că există un anume tip de cultură britanică superioară sau un set superior de instituții britanice este răspândită și folosită pentru a explica excepționalitatea cazului american (Fisher, 1989) și, de asemenea, modele de dezvoltare comparată (La Porta, Lopez-de-Silanes și Shleifer, 2008). Lucrările lui Banfield (1958) și Putnam, Leonardi și Nanetti (1994) sunt interpretări culturale foarte influente privitoare la modul în care un aspect al culturii, sau „capitalul social“, așa cum îl numesc ei, face sudul Italiei să fie sărac. Pentru o trecere în revistă asupra felului în care folosesc economiștii conceptele de cultură, vezi Guiso, Sapienza și Zingales (2006). Tabellini (2010) examinează corespondența dintre măsura în care oamenii au încredere unii în alții în Europa Occidentală și nivelul de venit anual pe cap de locuitor. Nunn și Wantchekon (2010) arată cum lipsa de încredere și de capital social în Africa este legată de intensitatea istorică a comerțului cu sclavi.

Istoria pertinentă a regatului Congo este prezentată în Hilton (1985) și Thornton (1983). Despre înapoierea istorică a tehnologiei africane, vezi lucrările lui Goody (1971), Law (1980) și Austen și Headrick (1983).

Definiția economiei propusă de Robbins este din Robbins (1935), p. 16.

Citatul din Abba Lerner este în Lerner (1972), p. 259. Ideea că ignoranța explică dezvoltarea comparată este implicită în majoritatea analizelor de dezvoltare economică și reformă a politicilor publice: de exemplu, Williamson (1990); Perkins, Radelet și Lindauer (2006); și Aghion și

Howitt (2009). O versiune recentă, convingătoare a acestei perspective este prezentată în Banerjee și Duflo (2011).

Acemoglu, Johnson și Robinson (2001, 2002) oferă o analiză statistică a rolului relativ al instituțiilor, geografiei și culturii, arătând că teoria instituțiilor domină celelalte două tipuri de teorii în ceea ce privește explicarea diferențelor dintre nivelurile de venit pe cap de locuitor astăzi.

Capitolul 3: Generarea prosperității și a sărăciei

Reconstituirea întâlnirii dintre Hwang Pyong-Won și fratele lui este preluată din interviul pe care James A. Foley i l-a luat lui Hwang, transcris în Foley (2003), pp. 197–203.

Conceptul de instituții extractive își are originea în Acemoglu, Johnson și Robinson (2001). Terminologia de instituții incluzive ne-a fost sugerată de Tim Besley. Terminologia de perdanți economici și distincția dintre aceștia și perdanții politici provine din Acemoglu și Robinson (2000b). Datele despre Barbados provin din Dunn (1969). Modul în care tratăm economia sovietică se sprijină pe Nove (1992) și Davies (1998). Allen (2003) oferă o interpretare alternativă și mai marcat pozitivă a istoriei economice sovietice.

În literatura științelor sociale, există foarte multe cercetări înrudite cu teoria și cu argumentația noastră. Vezi Acemoglu, Johnson și Robinson (2005b) pentru un rezumat al acestei literaturi și pentru contribuția noastră la ea. Perspectiva instituțională a dezvoltării comparate se sprijină pe o serie de lucrări importante. Deosebit de importantă este seria lucrărilor lui North; vezi North și Thomas (1973), North (1982), North și Weingast (1989) și North, Wallis și Weingast (2009). Olson (1984) a oferit o explicație foarte importantă privind economia politică a creșterii economice. Mokyr (1990) este o carte fundamentală care stabilește o legătură între perdanții economici și schimbarea comparativă a tehnologiei în istoria universală. Conceptul de perdanți economici este foarte răspândit în științele sociale ca un mod de a explica de ce nu apar rezultate eficiente la nivelul instituțiilor și al politicilor publice. Interpretarea noastră, care se sprijină pe Robinson

(1998) și Acemoglu și Robinson (2000b, 2006b), diferă prin accentuarea ideii că cea mai importantă barieră în fața apariției instituțiilor incluzive este teama elitelor că își vor pierde puterea politică. Jones (2003) oferă o bogată istorie comparată care pune accentul pe teme similare, iar lucrarea importantă despre America, semnată de Engerman și Sokoloff (1997), accentuează, și ea, aceste idei. O interpretare semnificativă, din sfera economiei politice, a subdezvoltării africane a fost realizată de Bates (1981, 1983, 1989), a cărui operă a influențat-o foarte mult pe a noastră. Studii importante ale lui Dalton (1965) și Killick (1978) subliniază rolul pe care îl are politica în dezvoltarea africană și, în special, cum teama de a pierde puterea politică influențează politicile economice. Conceptul de perdanți politici a fost implicit, în prealabil, în alte lucrări teoretice de economie politică, de exemplu, Besley și Coate (1998) și Bourguignon și Verdier (2000). Rolul pe care îl joacă centralizarea politică și instituțiile statale în dezvoltare a fost scos în evidență de sociologi istorici care au urmat opera lui Max Weber. Demne de remarcat sunt lucrările lui Mann (1986, 1993), Migdal (1988) și Evans (1995). În Africa, lucrările despre legătura dintre stat și dezvoltare sunt subliniate de Herbst (2000) și Bates (2001). Economiștii au început de curând să aducă și ei contribuții la această literatură; de exemplu, Acemoglu (2005) și Besley și Persson (2011). În sfârșit, Johnson (1982), Haggard (1990), Wade (1990) și Amsden (1992) au subliniat faptul că economia politică specifică a națiunilor est-asiatice a fost cea care le-a permis marele succes economic. Finley (1965) a susținut un argument important, conform căruia sclavia a fost responsabilă de absența dinamismului tehnologic în antichitatea greacă și romană.

Ideea că dezvoltarea în cadrul instituțiilor extractive este posibilă, dar este și susceptibilă să își piardă suflul este scoasă în evidență în Acemoglu (2008).

Capitolul 4: Diferențe mici și perioade critice: importanța istoriei

Benedictow (2004) oferă o trecere în revistă explicită a perioadei Morții Negre, deși aprecierile lui privitoare la numărul de oameni uciși de ciumă sunt controversate. Citatele din Boccaccio și Ralph de Shrewsbury sunt reproduse din Horrox (1994). Hatcher (2008) oferă o descriere captivantă a

așteptării și a sosirii ciumei în Anglia. Textul Statutului lucrărilor este disponibil online pe Avalon Project, la avalon.law.yale.edu/medieval/statlab.asp

Lucrările fundamentale despre impactul Morții Negre asupra discrepanței dintre Europa de Est și cea de Vest sunt North și Thomas (1973) și, în special, Brenner (1976), a cărui analiză asupra modului în care distribuirea inițială a puterii politice a afectat consecințele ciumei ne-a influențat mult modul de a gândi. Vezi DuPlessis (1997) despre al doilea val al robiei în Europa de Est. Conning (2010) și Acemoglu și Wolitzky (2011) dezvoltă forme oficiale ale tezei lui Brenner. Citatul din James Watt este reprodus din Robinson (1964), pp. 223–224.

În Acemoglu, Johnson și Robinson (2005a) am prezentat pentru prima dată argumentul că interacțiunea dintre comerțul atlantic și diferențele instituționale inițiale a fost cea care a dus la discrepanța dintre instituțiile engleze și cele ale altor națiuni, și, în cele din urmă, la Revoluția Industrială. Conceptul de lege de fier a oligarhiei îi aparține lui Michels (1962). Conceptul de perioadă critică a fost dezvoltat pentru prima dată de Lipset și Rokkan (1967).

Referitor la rolul instituțiilor în dezvoltarea pe termen lung a Imperiului Otoman, cercetările lui Owen (1981), Owen și Pamuk (1999) și Pamuk (2006) sunt fundamentale.

Capitolul 5: „Eu am văzut viitorul și funcționează“: creșterea în cadrul instituțiilor extractive

Despre misiunea lui Steffens în Rusia și vorbele pe care i le-a adresat lui Baruch, vezi Steffens (1931), capitolul 18, pp. 790–802. Pentru numărul de oameni care au murit înfometați în anii 1930, folosim cifrele furnizate de Davies și Wheatcroft (2004). Referitor la cifrele de la recensământul din 1937, vezi Wheatcroft și Davies (1994a, 1994b). Natura inovației în economia sovietică este studiată în Berliner (1976). Discuția noastră despre cum a funcționat, în realitate, stalinismul, și, în special, planificarea economică, se bazează pe Gregory și Harrison (2005). Privitor la modul în

care autorii de manuale de economie americană înțelegeau mereu greșit creșterea economică sovietică, vezi Levy și Peart (2009).

Modul în care tratăm și interpretăm comunitățile Lele și Bushong se bazează pe cercetarea lui Douglas (1962, 1963) și Vansina (1978).

Privitor la conceptul de Vara cea lungă, vezi Fagan (2003). O introducere accesibilă la tema comunităților Natufi și a siturilor arheologice pe care le menționăm se poate găsi în Mithen (2006) și Barker (2006). Lucrarea fundamentală despre Abu Hureyra este semnată de Moore, Hillman și Legge (2000), demonstrând prin documente cum au apărut viața sedentară și inovația instituțională înainte de cultivarea pământului. Vezi Smith (1998) pentru o trecere în revistă a dovezilor că viața sedentară a existat înainte de cultivarea pământului, și vezi Bar-Yosef și Belfer-Cohen (1992) pentru cazul comunităților Natufi. Modul nostru de abordare a Revoluției neolitice este inspirat din Sahlins (1972), unde se găsește și anecdota despre Yir Yoront.

Discuția noastră despre istoria maiașă se bazează pe Martin și Grube (2000) și Webster (2002). Reconstituirea istoriei populației din orașul-stat Copán este preluată din Webster, Freter și Gonlin (2000). Numărul monumentelor datate este luat din Sidrys și Berger (1979).

Capitolul 6: Pe drumuri diferite

Discuția despre cazul venețian se bazează pe Puga și Trefler (2010) și pe capitolele 8 și 9 din Lane (1973).

Materialul despre Roma se găsește în orice lucrare obișnuită de istorie. Interpretarea noastră privitoare la instituțiile economice romane se bazează pe Finlay (1999) și Bang (2008). Relatarea noastră privitoare la declinul roman se bazează pe Ward-Perkins (2006) și Goldsworthy (2009). Despre schimbările instituționale din Imperiul Roman târziu, vezi Jones (1964). Anecdotele despre Tiberius și Hadrian sunt din Finley (1999).

Dovezile oferite de epave au fost folosite pentru prima dată de Hopkins (1980). Vezi De Callataÿ (2005) și Jongman (2007) pentru o prezentare generală a acestui subiect și a Greenland Ice Core Project.

Inscripțiile de la Vindolanda sunt disponibile online pe vindolanda.csad.ox.ac.uk/. Citatul pe care îl folosim este din TVII Pub. no.: 343.

Discuția despre factorii care au dus la declinul Britaniei romane se bazează pe Cleary (1989), capitolul 4; Faulkner (2000), capitolul 7, Dark (1994), capitolul 2.

Despre regatul Axumit, vezi Munro-Hay (1991). Lucrarea fundamentală despre feudalismul european și originile acestuia este Bloch (1961); vezi Crummey (2000) despre feudalismul ethiopian. Phillipson (1998) face comparația dintre prăbușirea regatului Axumit și prăbușirea Imperiului Roman.

Capitolul 7: Punctul de cotitură

Relatarea despre mașinăria lui Lee și întâlnirea cu regina Elisabeta I este disponibilă pe calverton.homestead.com/willlee.html.

Allen (2009b) prezintă informațiile despre salariile reale folosind Edictul lui Dioclețian cu privire la prețurile maxime.

Argumentația noastră cu privire la cauzele Revoluției Industriale este extrem de influențată de argumentele susținute în North și Thomas (1973), North și Weingast (1989), Brenner (1993), Pincus (2009) și Pincus și Robinson (2010). Acești cercetători, la rândul lor, au fost inspirați de interpretările marxiste ale schimbării instituționale britanice și ale apariției capitalismului, anterioare cercetărilor lor; vezi Dobb (1963) și Hill (1961, 1980). Vezi, de asemenea, teza lui Tawney (1941) despre modul în care proiectul de construcție statală al lui Henric al VIII-lea a schimbat structura socială engleză.

Textul Magna Carta este disponibil online la Avalon Project, la avalon.law.yale.edu/medieval/magframe.asp.

Elton (1953) este lucrarea fundamentală despre dezvoltarea instituțiilor statale în timpul lui Henric al VIII-lea, iar Neale (1971) face legătura între aceste instituții și evoluția parlamentului.

Despre Răscoala țăranilor, vezi Hilton (2003). Citatul din Hill despre monopoluri este din Hill (1961), p. 25. În ceea ce privește perioada de „guvernare personală“ a lui Carol I, ne bazăm pe Sharp (1992). Dovezile noastre cu privire la modul în care diferite grupuri și regiuni au fost fie de partea, fie împotriva parlamentului sunt luate din Brunton și Pennington (1954), Hill (1961) și Stone (2001). Pincus (2009) este o lucrare fundamentală pe tema Revoluției glorioase și discută multe dintre schimbările specifice din cadrul politicilor și instituțiilor economice; de exemplu, anularea impozitului pe vatră și crearea Băncii Angliei. Vezi, de asemenea, Pincus și Robinson (2010). Petigrew (2007, 2009) discută atacul la adresa monopolurilor, inclusiv la adresa Companiei Regale Africane, iar datele noastre referitoare la înaintarea de petiții sunt luate din studiile lui. Knights (2010) subliniază importanța politică a înaintării de petiții. Informațiile noastre despre Banca Hoare sunt luate din Temin și Voth (2008).

Informațiile noastre despre inspectorul Cowperthwaite și birocrația accizelor sunt luate din Brewer (1988).

Privirea de ansamblu asupra istoriei economice a Revoluției Industriale se sprijină pe Mantoux (1961), Daunton (1995), Allen (2009a) și Mokyr (1990, 2009), care prezintă detalii referitoare la inventatorii renumiți și la invențiile pe care le-am discutat. Relatarea despre familia Baldwyn este din Bogart și Richardson (2009, 2011), care scot în evidență legătura dintre Revoluția glorioasă, reorganizarea drepturilor de proprietate și construcția de drumuri și de canaluri. Referitor la Legea stambei și de Legea Manchester, vezi O’Brien, Griffiths și Hunt (1991), unde se găsesc citatele din legislație. Despre oamenii noi din industrie, vezi Daunton (1995), capitolul 7, și Crouzet (1985).

Interpretarea noastră referitoare la motivul pentru care schimbările instituționale majore s-au petrecut mai întâi în Anglia se bazează pe Acemoglu, Johnson și Robinson (2005a) și pe Brenner (1976). Datele despre numărul comercianților independenți și despre preferințele lor politice sunt luate din Zahedieh (2010).

Capitolul 8: Nu pe teritoriul nostru: bariere în calea dezvoltării

Referitor la opoziția față de tipar în Imperiul Otoman, vezi Savage-Smith (2003), pp. 656–659. Ratele istorice comparate privind alfabetizarea sunt luate din Easterlin (1981).

Discuția noastră despre instituțiile politice din Spania se bazează pe Thompson (1994a, 1994b). Pentru dovezi care susțin declinul economic al Spaniei de-a lungul acestei perioade, vezi Nogal și Prados de la Escosura (2007).

Analiza noastră referitoare la impedimentele dezvoltării economice în Austro-Ungaria se bazează pe Blum (1943), Freudenberger (1967) și Gross (1973). Citatul din Maria Tereza este preluat din Freudenberger, p. 495. Toate celelalte citate din contele Hartig și Francisc I sunt din Blum. Răspunsul dat de Francisc delegației din Tirol este citat din Jászi (1929), pp. 80–81. Comentariul lui Friedrich von Gentz către Robert Owen este și el citat din Jászi (1929), p. 80. Experiența familiei Rothschild în Austria este discutată în capitolul 2 din Corti (1928).

Analiza noastră asupra Rusiei se bazează pe Gerschenkron (1970). Citatul din Kropotkin este de la p. 60, din ediția din 2009 a acestei cărți. Conversația dintre Nicolae și Mihail este citată din Saunders (1992), p. 117. Citatul lui Kankrin referitor la căile ferate este în Owen (1991), pp. 15–16.

Discursul lui Nicolae către manufacturieri este reprodus din Pintner (1967), p. 100.

Citatul din A.A. Zakrevskii este din Pintner (1967), p. 235.

Despre Amiralul Zheng, vezi Dreyer (2007). Istoria economică din perioada modernă timpurie a Chinei este tratată de Myers și Wang (2002). Citatul din T'ang Chen este preluat din Myers și Wang, pp. 564–565.

Vezi Zewde (2002) pentru o prezentare generală a istoriei ethiopiene relevante. Datele privitoare la cât de extractivă a fost Ethiopia de-a lungul istoriei sunt luate din Pankhurst (1961), la fel ca toate citatele pe care le reproducem aici.

Descrierea pe care o facem instituțiilor și istoriei somaleze se bazează pe Lewis (1961, 2002). Ansamblul de legi heer al lui Hassan Ugaas este reprodus la p. 177 din Lewis (1961); descrierea pe care o facem unei feude este luată din capitolul 8 din Lewis (1961), în care autorul prezintă multe alte exemple. Referitor la regatul Taqali și la scriere, vezi Ewald (1988).

Capitolul 9: În sens invers dezvoltării

Discuția noastră despre cucerirea insulelor Ambon și Banda de către Compania Olandeză a Indiilor de Est și despre impactul negativ al companiei asupra dezvoltării Asiei de Sud-Est se bazează pe Hanna (1978) și, în special, pe Reid (1993), capitolul 5. Citatele din Reid pentru Tomé Pires sunt de la p. 271; factorul olandez în Maguindanao, p. 299; sultanul din Maguindanao, pp. 299–300. Datele despre impactul Companiei Olandeze a Indiilor de Est asupra prețului mirodeniilor sunt luate din O'Rourke și Williamson (2002).

O prezentare generală definitorie a sclaviei în societatea africană și a impactului comerțului cu sclavi se găsește în Lovejoy (2000). Lovejoy, p. 47, tabelul 31, prezintă estimări general acceptate cu privire la dimensiunile comerțului cu sclavi. Nunn (2008) a oferit primele estimări cantitative privitoare la impactul comerțului cu sclavi asupra instituțiilor economice africane și asupra creșterii economice. Datele pentru importul de arme de foc și praf de pușcă sunt din Inikori (1977). Declarația lui Francis Moore este citată din Lovejoy (2000), pp. 89–90. Law (1977) este un studiu fundamental asupra expansiunii statului Oyo. Estimările privitoare la impactul comerțului cu sclavi asupra populației din Africa sunt luate din

Manning (1990). Lovejoy (2000), capitolul 8, eseurile din Law (1995) și cartea lui Austin (2005) reprezintă baza discuției noastre privitoare la analiza perioadei „comerțului legal“. Datele privitoare la proporția de africani care au fost sclavi în Africa provin din Lovejoy (2000), de exemplu, p. 192, Tabelul 9.2.

Datele despre forța de muncă din Liberia sunt din Clower, Dalton, Harwitz și Walters (1966).

Ideea de economie dual ă a fost dezvoltată de Lewis (1954). Fergusson (2010) dezvoltă un model matematic al economiei duale. Ideea că aceasta a fost o creație a colonialismului a fost enunțată prima dată în colecția fundamentală de eseuri, editată de Palmer și Parsons (1977). Interpretarea noastră cu privire la Africa de Sud se bazează pe Bundy (1979) și Feinstein (2005).

Misionarul morav este citat în Bundy (1979), p. 46, și John Hemming este citat în Bundy, p. 72. Dimensiunile proprietății asupra pământului, în Griqualand de Est, sunt din Bundy, p. 89; realizările lui Stephen Sonjica sunt din Bundy, p. 94; citatul din Matthew Blyth este de la p. 97; și citatul unui observator european în Fingoland, 1884, este din Bundy, pp. 100-101. George Albu este citat în Feinstein (2005), p. 63; secretarul pentru problemele aborigenilor este citat din Feinstein, p. 45; și Verwoerd este citat din Feinstein, p. 159. Datele despre salariile reale ale minerilor africani de mine de aur sunt de la p. 66 din Wilson (1972). G. Findlay este citat în Bundy (1979), p. 242.

Ideea că dezvoltarea țărilor bogate din Vest se oglindește în subdezvoltarea restului lumii a fost pusă în discuție inițial de Wallerstein (1974–2011), deși el prezintă mecanisme foarte diferite față de cele subliniate de noi.

Capitolul 10: Răspândirea prosperității

Acest capitol se sprijină foarte mult pe cercetările noastre anterioare, făcute împreună cu Simon Johnson și Davide Cantoni: Acemoglu, Johnson și Robinson (2002) și Acemoglu, Cantoni, Johnson și Robinson (2010, 2011).

Discuția noastră despre dezvoltarea instituțiilor timpurii din Australia se bazează pe lucrările fundamentale ale lui Herst (1983, 1988, 2003) și Neal (1991). Manuscrisul original al documentului emis către judecătorul Collins este disponibil (prin amabilitatea Facultății de Drept a Universității Macquarie din Australia) la www.law.mq.edu.au/scnsw/html/Cable%20v%20Sinclair, %201788.htm.

Caracterizarea pe care o face Macarthur susținătorilor lui Wentworth este citată din Melbourne (1963), pp. 131–132.

Discuția noastră privitoare la originile familiei Rothschild se bazează pe Ferguson (1988); observația lui Mayer Rothschild către fiul său este reprodusă din Ferguson, p. 76.

Discuția noastră privitoare la impactul francezilor asupra instituțiilor europene este luată din Acemoglu, Cantoni, Johnson și Robinson (2010, 2011) și din bibliografia de acolo. Vezi Doyle (2002) pentru o prezentare generală a Revoluției Franceze. Informațiile despre obligațiile feudale din Nassau-Usingen sunt din Lenger (2004), p. 96. Ogilivie (2011) expune impactul istoric al breslelor asupra dezvoltării europene.

Pentru o relatare a vieții lui Ōkubo Toshimichi, vezi Iwata (1964). Planul în opt puncte al lui Sakamoto Ryūma este reprodus din Jansen (2000), p. 310.

Capitolul 11: Cercul virtuos

Discuția noastră despre Black Act se bazează pe Thompson (1975). Relatarea lui Baptist Nunn, din 27 iunie, este din Thompson (1975), pp. 65–66. Celelalte citate sunt din capitolul lui Thompson despre domnia legii, pp. 258–269, care merită citit în totalitate.

Interpretarea noastră privitoare la democratizarea în Anglia se bazează pe Acemoglu și Robinson (2000a, 2001 și 2006a). Discursul contelui Grey este citat din Evans (1996), p. 223. Comentariul lui Stephens despre democrație este citat în Briggs (1959), p. 34. Citatul lui Thompson este din Thompson (1975), p. 269.

Întregul text al Cartei Poporului se poate găsi în Cole și Filson (1951) și la web.bham.ac.uk/1848/document/peoplech.htm.

Citatul din Burke este luat din Burke (1790/1969), p. 152.

Lindert (2004, 2009) este o interpretare fundamentală a evoluției sincronizate a democrației și a politicilor publice de-a lungul ultimilor 200 de ani.

Keyssar (2009) este o introducere fundamentală la evoluția drepturilor politice în Statele Unite. Vanderbilt este citat în Josephson (1934), p. 15. Textul apelului lui Roosevelt se găsește la www.theodore-roosevelt.com/sotu1.html.

Citatul din Woodrow Wilson este din Wilson (1913), p. 286.

Textul „Discuțiilor de la gura sobei“ ale Președintelui Roosevelt se poate găsi pe miller-center.org/scripps/ archive/speeches/ detail/3309.

Datele comparative despre obligațiile judecătorilor de la Curtea Supremă din Argentina și din Statele Unite sunt prezentate în Iaryczower, Spiller și Tommasi (2002). Helmke (2004) discută istoria reorganizării Curții Supreme din Argentina și îl citează pe judecătorul Carlos Fayt.

Capitolul 12: Cercul vicios

Acest capitol se bazează mult pe studiile noastre teoretice și empirice asupra persistenței instituționale, în special Acemoglu, Johnson și Robinson (2005b) și Acemoglu și Robinson (2008a). Heath (1972) și Kelly și Klein (1980) au aplicat, în mod original, legea de fier a oligarhiei la cazul revoluției boliviene din 1952.

Citatul din documentele parlamentare britanice este reprodus de la p. 15 a Camerei Comunelor (1904). Istoria politică timpurie a Sierrei Leone, de după independență, este bine prezentată în Cartwright (1970). Deși interpretările diferă în ceea ce privește motivele pentru care Siaka Stevens a scos calea ferată, interpretarea dominantă este că a făcut acest lucru ca să

izoleze Mendeland. Ne bazăm, în acest sens, pe Abraham și Sesay (1993), p. 120; Richards (1996), pp. 42–43; și Davies (2007), pp. 684–685. Reno (1995, 2003) oferă cele mai bune interpretări ale regimului lui Stevens. Datele privitoare la consiliile comerciale agricole sunt luate din Davies (2007). Despre asasinarea lui Sam Bangura prin defenestrare, vezi Reno (1995), pp. 137–141. Jackson (2004), p. 63, și Keen (2005), p. 17, discută acronimele ISU și SSD.

Bates (1981) oferă analiza fundamentală despre felul în care administrațiile de comerț au distrus productivitatea agricolă în Africa de după independență, vezi Goldstein și Udry (2009) despre cum legăturile politice cu șefii decid drepturile de proprietate asupra pământului în Ghana.

Despre legătura dintre politicienii din 1993 și conchistadori, vezi Dosal (1995), capitolul 1, și Casaús Arzú (2007). Discuțiile noastre despre politicile adoptate de Consulado de Comercio se bazează pe Woodward (1966). Citatul din președintele Barrios este din McCreery (1994), pp. 187–188. Discuția noastră despre regimul lui Jorge Ubico se bazează pe Grieb (1979).

Discuția privind subdezvoltarea Sudului Statelor Unite se bazează pe Acemoglu și Robinson (2008b). Vezi Wright (1978) despre dezvoltarea economiei sclavagiste înainte de Războiul Civil, și Bateman și Weiss (1981), despre inexistența industriei. Fogel și Engerman (1974) dau o interpretare diferită și controversată. Wright (1986) și Ranson și Sutch (2001) oferă treceri în revistă ale schimbărilor reale în economia din Sud, după 1865. Congressmanul George Washington Julian este citat în Weiner (1978), p. 6. Aceeași carte conține analiza rezistenței elitei funciare din Sud după Războiul Civil. Naidu (2009) examinează impactul introducerii taxei electorale și a testelor de alfabetizare în anii 1890 în statele sudiste. Citatul din W.E.B. Du Bois se găsește în cartea sa Du Bois (1903), p. 88. Secțiunea 256 din Constituția statului Alabama se poate găsi la: www.legislature.state.al.us/ CnodeOfAlabama/Constitution/ 1901/CA-245806.htm.

Alston și Ferrie (1999) discută modul în care politicienii sudiști au blocat legislația federală despre care au crezut că avea să distrugă economia

Sudului. Woodward (1955) oferă o prezentare generală fundamentală a creării legilor Jim Crow.

Prezentări generale ale revoluției ethiopiene sunt oferite în Halliday și Molyneux (1981). Referitor la pernele împăratului, vezi Kapuściński (1983). Citatele din Dawit Wolde Giorgis sunt din Dawit Wolde Giorgis (1989), pp. 49 și, respectiv, 48.

Capitolul 13: De ce eșuează națiunile astăzi

Pentru relatarea BBC despre succesul lui Mugabe la loterie, inclusiv declarația publică a Zimbank, vezi news.bbc.co.uk/2/hi/africa/621895.stm.

Modul în care tratăm crearea guvernării albe în Rhodesia se bazează pe Palmer (1977) și Alexander (2006). Meredith (2007) oferă o prezentare generală bună a politicii mai recente din Zimbabwe.

Relatarea noastră despre războiul civil din Sierra Leone se bazează pe Richards (1996), Comisia pentru Adevăr și Reconciliere (2004) și Keen (2005). Analiza publicată într-un ziar din capitala Freetown, în 1995, este citată din Keen (2005), p. 34. Textul RUF „Căi spre Democrație“ poate fi găsit la www.sierra-leone.org/AFRC-RUF/ footpaths.html.

Citatul adolescentului din Geoma este din Keen (2005), p. 42.

Discuția noastră despre grupurile paramilitare columbiene se bazează pe Acemoglu, Robinson și Santos (2010) și Chaves și Robinson (2010), care se sprijină mult, la rândul lor, pe activitatea cercetătorilor columbieni, în special Romero (2003), eseurile din Romero (2007) și López (2010). León (2009) reprezintă o relatare accesibilă și echilibrată a naturii conflictelor actuale din Columbia. De asemenea, fundamental este website-ul săptămânalului Semana, www.verdadabierta.com/. Toate citatele sunt din Acemoglu, Robinson și Santos (2010). Contractul dintre Martin Llanos și primarii din Casanare este disponibil în spaniolă la www.verdadabierta.com/ victimarios.los-jefes/ 714-perfil-hector-german-buitrago- alias-martin-llanos.

Originile și consecințele situației numite El Corrallito sunt bine prezentate într-o serie de articole din revista The Economist, disponibile la www.economist.com/search/ apachesolr_search/corralito.

Despre rolul regiunii din interiorul țării în dezvoltarea argentiniană, vezi Sawers (1996). Hassig și Oh (2009) oferă o prezentare excelentă, prețioasă a vieții în Coreea de Nord. Capitolul 2 vorbește despre stilul de viață luxos al conducerii, iar capitolele 3 și 4 despre realitățile economice cu care se confruntă majoritatea oamenilor. Reportajul BBC despre reforma monetară se poate găsi la adresa news.bbc.co.uk/2/hi/8500017.stm.

Referitor la palatul plăcerilor și la consumul de coniac, vezi capitolul 12 din Post (2004).

Discuția noastră despre munca copiilor și folosirea acestora la culesul bumbacului în Uzbekistan se bazează pe Kandiyoti (2008), fiind disponibilă la www.soas.ac.uk.cccac/events/ cotton-sector-in-central-asia-2005/ file49842.pdf. Citatul din Gulnaz este la p. 20 în Kandiyoti. Despre răscoala de la Andijan, vezi International Crisis Group (2005). Descrierea alegerii lui Iosif Stalin în Uniunea Sovietică este reprodusă din Denny (1937).

Analiza noastră asupra capitalismului bazat pe relațiile preferențiale ale marelui capital cu statul egiptean se bazează pe Sfakianakis (2004).

Capitolul 14: Spargerea tiparelor

Modul nostru de a trata Botswana se bazează pe Acemoglu, Johnson și Robinson (2003); Robinson și Parsons (2006); și Leith (2005). Schapera (1970) și Parsons, Henderson și Tlou (1995) sunt lucrări fundamentale. Înaltul comisar Rey este citat în Acemoglu, Johnson și Robinson (2003), p. 96. Discuția despre vizita celor trei șefi în Anglia se bazează pe Parsons (1998) și toate citatele referitoare la acest episod sunt din cartea lui: Chamberlain, pp. 206–207; Fairfield, p. 209; și Rhodes, p. 223. Schapera este citat din Schapera (1940), p. 72. Citatul din Quett Masire este din Masire (2006), p. 43. Cu privire la compoziția etnică a triburilor Tswana, vezi Schapera (1952).

Modul nostru de a trata schimbarea din Sudul Statelor Unite se bazează pe Acemoglu și Robinson (2008b). Cu privire la deplasarea populației din Sudul Statelor Unite, vezi Wright (1999); cu privire la mecanizarea culesului bumbacului, Heinicke (1994). „LBRTATE DE VRBI“ (FRDUM FOOF SPETGH) este citat din Mickey (2008), p. 50. Discursul lui Thurmond din 1948 este luat de la www.slate.com/id/2075151/, unde se poate asculta și înregistrarea audio. Cu privire la James Meredith și Oxford, Mississippi, vezi Doyle (2001). Vezi Wright (1999) cu privire la impactul legislației pentru drepturi civile asupra votului negrilor în Sud.

Cu privire la natura și politica tranziției politice a Chinei, după moartea lui Mao, vezi Harding (1987) și MacFarquhar și Schoenhals (2008). Citatul lui Deng despre pisică este din Harding, p. 58. Primul punct al Revoluției Culturale este din Schoenhals (1996), p. 33; Mao despre Hitler este din MacFarquhar și Schoenhals, p. 102; Hua despre cei „Doi Orice“ este din Harding, p. 56.

Capitolul 15: Înțelegerea prosperității și a sărăciei

Pentru povestea lui Dai Guofang, vezi McGregor (2010), pp. 219–226. Povestea despre telefoanele roșii este tot din McGregor, capitolul 1. Cu privire la controlul partidului asupra mass-mediei, vezi Pan (2008), capitolul 9, și McGregor (2010), pp. 64–69 și 253–262. Citatele despre atitudinile partidului față de antreprenori sunt din McGregor (2010), pp. 200–201 și 223. Pentru comentariile lui Wen Jiabao despre reformele politice din China, vezi www.guardian.co.uk/ world/2010/aug/29/ wen-jiabao-china-reform.

Ipoteza modernizării este clar articulată în Lipset (1959). Dovezile împotriva ei sunt analizate detaliat în Acemoglu, Johnson, Robinson și Yared (2008, 2009). Citatul din George H.W. Bush este de la news.bbc.co.uk/2/hi/ business/752224.stm.

Discuția noastră despre activitatea ONG-urilor și despre ajutorul extern în Afghanistan, după decembrie 2001, se inspiră din Ghani și Lockhart (2008).

Vezi și Reinikka și Svensson (2004) și Easterly (2006) asupra problemelor ajutorului străin.

Discuția noastră despre problemele reformei macroeconomice și ale inflației în Zimbabwe este preluată din Acemoglu, Johnson, Robinson și Querubín (2008). Discuția despre Seva Mandir este inspirată din Banerjee, Duflo și Glennerster (2008).

Formarea Partidului Muncitoresc din Brazilia este tratată în Keck (1992); despre greva Scânia, vezi capitolul 4. Citatul din Cardoso este din Keck, pp. 44–45; citatul din Lula este la p. 65, Keck.

Discuția despre eforturile lui Fujimori și Montesinos de a controla mass-media este din McMillan și Zoido (2004) și citatul despre controlul Partidului Comunist Chinez este din McGregor (2010), p. 69.

SURSE PENTRU HĂRȚI

Harta 1: Imperiul Inca și sistemul de drumuri sunt adaptate după John V. Murra (1984), „Andean Societies before 1532“, în Leslie Bethell, ed., The Cambridge History of Latin America, vol. 1 (New York: Cambridge University Press). Harta zonei de colectare minieră mita este luată din Melissa Dell (2010), „The Persistent Effects of Perú's Mining Mita“, Econometrica 78:6, 1863–1903.

Harta 2: Realizată folosind date din Miriam Bruhn și Francisco Gallego (2010), „The Good, the Bad and the Ugly: Do They Matter for Economic Development?“ în curs de apariție în Review of Economics and Statistics.

Harta 3: Realizată folosind date din Indicatori de Dezvoltare Mondială (2008), Banca Mondială.

Harta 4: Harta porcilor sălbatici adaptată după W.L.R. Oliver; I.L. Brisbin, Jr.; și S. Takahashi (1993), „The Eurasian Wild Pig“, în W.L.R. Oliver, ed., Pigs, Peccaries, and Hippos: Status Survey and Action Plan (Gland, Switzerland: IUCN), pp. 112–121. Harta vitelor sălbatice adaptată după harta boilor sălbatici eurasiatici (Bos primigenius) din Cis van Vuure (2005), Retracing the Aurochs (Sofia: Pensoft Publishers), p. 41.

Harta 5: Adaptată după Daniel Zohary și Maria Hopf (2001), The Domestication of Plants in the Old World, 3rd edition (New York: Oxford University Press), harta 4 pentru grâu, p. 56; harta 5 pentru orz, p. 55. Harta distribuției orezului adaptată după Te-Tzu Chang (1976), „The Origin, Evolution, Cultivation, Dissemination and Diversification of Asian and African Rices“, Euphytica 25, 425–441, figura 2, p. 433.

Harta 6: Harta regatului Kuba se bazează pe Jan Vansina (1978), The Children of Woot (Madison: University of Wisconsin Press), harta 2, p.

8. Harta regatului Congo se bazează pe Jan Vansina (1995), „Equatorial Africa Before the Nineteenth Century“, în Philip Curtin, Steven Feierman, Leonard Thompson și Jan Vansina, African History: From Earlieast Times to Independence (New York: Longman), harta 8.4, p. 228.

Harta 7: Realizată folosind date de la Defense Meteorological Satellite Program's Operational Linescan System (DMSP-OLS), care prezintă imagini ale Pământului noaptea, captate între orele 20:00 și 21:30, ora locală, de la o altitudine de 830 km (http://www.ngdc.noaa.gov/dmsp/sensors/ols.html).

Harta 8: Constituită din datele din Jerome Blum (1998), The End of the Old Order in Rural Europe (Princeton: Princeton University Press).

Harta 9: Adaptată după hărțile din Colin Martin și Geoffrey Parker (1998), The Spanish Armada (Londra: Hamilton), pp. i–ii, 243.

Harta 10: Adaptată după Simon Martin și Nikolai Gribe (2000), Chronicle of the Maya Kings and Queens: Deciphering the Dynasties of the Ancient Maya (Londra: Thames and Hudson), p. 21.

Harta 11: Hartă adaptată după Mark A. Kishlansky, Patrick Geary și Patricia O'Brien (1991), Civilization in the West (New York: HarperCollins Publishers), p. 151.

Harta 12: Harta familiilor de clanuri somaleze adaptată după Ioan M. Lewis (2002), A Modern History of Somalia (Oxford: James Currey), harta „Somali ethnic and clan family distribution 2002“; harta regatului Axumit adaptată după Kevin Shillington (1995), History of Africa, 2nd edition (New York: St. Martin's Press), harta 5.4, p. 69.

Harta 13: J.R. Walton (1998), „Changing Patterns of Trade and Interaction since 1500“, în R.A. Butlin și R.A. Dodgshon, eds., An Historical Geography of Europe (Oxford: Oxford University Press), figura 15.2, p. 326.

Harta 14: Adaptată după Anthony Reid (1988), Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450–1680: Volume 1, The Land Below the Winds (New Haven: Yale University Press), harta 2, p. 9.

Harta 15: Realizată cu datele preluate din Nathan Nunn (2008), „The Long Term Effects of Africa's Slave Trades" („Efectele pe termen lung ale activităților comerciale cu sclavi în Africa"), Quarterly Journal of Economics 123, no. 1, 139–176.

Harta 16: Hărți care au la bază următoarele hărți: pentru Africa de Sud, A.J. Christopher (2001), The Atlas of Changing South Africa (Londra: Routledge), figura 1.19, p. 31; pentru Zimbabwe, Robin Palmer (1977), Land and Racial Domination in Rhodesia (Berkeley: University of California Press), harta 5, p. 245.

Harta 17: Adaptată după Alexander Grab (2003), Napoleon and the Transformation of Europe (Londra: Palgrave Macmillan), harta 1, p. 17; harta 2, p. 91.

Harta 18: Realizată folosind datele de la recensământul american din 1840, care pot fi descărcate de pe National Historical Geographic Information System: http://www.nhgis.org/.

Harta 19: Realizată folosind date de la recensământul american din 1880, care pot fi descărcate de pe National Historical Geographic Information System: http://www.nhgis.org/.

Harta 20: Daron Acemoglu, James A. Robinson și Rafael J. Santos (2010), „The Monopol of Violence Evidence from Columbia" („Monopolul violenței: Mărturii din Columbia"), pe http://scholar.harvard.edu/jrobinson/files/jr_formationofstate.pdf.

BIBLIOGRAFIE

Abraham, Arthur, și Habib Sesay (1993). „Regional Politics and Social Service Provision Since Independence“. În C. Magbaily Fyle, ed., The State and the Provision of Social Services in Sierra Leone Since Independence, 1961–1991. Oxford, M.B.: Codesaria.

Acemoglu, Daron (2005). „Politics and Economics in Weak and Strong States“. Journal of Monetary Economics 52: 1199–226.

Acemoglu, Daron (2008). „Oligarchic Versus Democratic Societies“. Journal of European Economic Association 6: 1–44.

Acemoglu, Daron, Davide Cantoni, Simon Johnson, și James A. Robinson (2010). „From Ancien Régime to Capitalism: The Spread of the French Revolution as a Natural Experiment“. În Jared Diamond și James A. Robinson, ed., Natural Experiments in History. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Acemoglu, Daron, Davide Cantoni, Simon Johnson, și James A. Robinson (2011). „Consequences of Radical Reform: The French Revolution“. American Economic Review, 101(7): 3286–3307.

Acemoglu, Daron, Simon Johnson, și James A. Robinson (2011). „The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation“. American Economic Review 91: 1369–1401.

Acemoglu, Daron, Simon Johnson, și James A. Robinson (2002). „Reversal of Fortune: Geography and Institutions in the Making of the Modern World Income Distribution“. Quarterly Journal of Economics 118: 1231–1294.

Acemoglu, Daron, Simon Johnson, și James A. Robinson (2003). „An African Success Story: Botswana“. În Dani Rodrik, ed., In Search of Prosperity: Analytic Narratives on Economic Growth. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Acemoglu, Daron, Simon Johnson, și James A. Robinson (2005a). „Rise of Europe: Atlantic Trade, Institutional Change and Economic Growth“. American Economic Review 95: 546–579.

Acemoglu, Daron, Simon Johnson, și James A. Robinson (2005b). „Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth“. În Philippe Aghion și Steven Durlauf, ed., Handbook of Economic Growth. Amsterdam: Nort-Holland.

Acemoglu, Daron, Simon Johnson, James A. Robinson, și Pablo Querubín (2008). „When does Policy Reform Work? The Case of Central Bank Independence“. Brookings Papers in Economic Activity, 351–418.

Acemoglu, Daron, Simon Johnson, James A. Robinson, și Pierre Yared (2008). „Income and Democracy“. American Economic Review 98: 808–842.

Acemoglu, Daron, Simon Johnson, James A. Robinson, și Pierre Yared (2009). „Reevaluating the Modernization Hypothesis“. Journal of Monetary Economics 56: 1043–1058.

Acemoglu, Daron, și James A. Robinson (2000a). „Why Did the West Extend the Franchise? Growth, Inequality and Democracy in Historical Perspective“. Quarterly Journal of Economics 115: 1167–1199.

Acemoglu, Daron, și James A. Robinson (2000b). „Political Losers as Barriers to Economic Development“. American Economic Review 90: 126–130.

Acemoglu, Daron, și James A. Robinson (2001). „A Theory of Political Transitions“. American Economic Review 91: 938–963.

Acemoglu, Daron, și James A. Robinson (2006a). Economic Origins of Dictatorship and Democracy. New York: Cambridge University Press.

Acemoglu, Daron, și James A. Robinson (2006b). „Economic Backwardness in Political Perspective“. American Political Science Review 100: 115–131.

Acemoglu, Daron, și James A. Robinson (2008a). „Persistence of Power, Elites and Institutions“. American Economic Review 98: 267–293.

Acemoglu, Daron, și James A. Robinson (2008b). „The Persistence and Change of Institutions in the Americas“. Southern Economic Journal 75: 282–299.

Acemoglu, Daron, James A. Robinson, și Rafael Santos (2010). „The Monopoly of Violence: Evidence from Colombia“. Nepublicată.

Acemoglu, Daron, și Alex Wolitzky (2010). „The Economics of Labor Coercion“. Econometric, 79: 555–600.

Aghion, Philippe, și Peter Howitt (2009). The Economics of Growth. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Alexander, Jocelyn (2006). The Unsettled Land: State-making and the Politics of Land in Zimbabwe, 1893–2003. Oxford, M.B.: James Currey.

Allen, Robert C. (2003). Farm to Factory: A Reinterpretation of the Soviet Industrial Revolution. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Allen, Robert C. (2009a). The British Industrial Revolution in Global Perspective. New York: Cambridge University Press.

Allen, Robert C. (2009b). „How Prosperous Were the Romans? Evidence from Diocletian’s Price Edict (301 AD)“. În Alan Bowman și Andrew Wilson, ed., Quantifying the Roman Economy: Methods and Problems. Oxford, M.B.: Oxford University Press.

Alston, Lee J., și Joseph P. Ferrie (1999). Southern Paternalism and the Rise of the American Welfare State: Economics, Politics, and Institutions in the South. New York: Cambridge University Press.

Amsden, Alice H. (1992). Asia’s Next Giant. New York: Oxford University Press.

Austen, Ralph A., și Daniel Headrick (1983). „The Role of Technology in the African Past“. African Studies Review 26: 163–184.

Austin, Gareth (2005). Labour, Land and Capital in Ghana: From Slavery to Free Labour in Asante, 1807–1956. Rochester, N.Y.: University of Rochester Press.

Bakewell, Peter J. (1984). Miners of the Red Mountain: Indian Labor in Potosí, 1545–1650. Albuquerque: University of New Mexico Press.

Bakewell, Peter J. (2009). A History of Latin America to 1825. Hoboken, N.J.: Wiley-Blackwell.

Banerjee, Abhijit V., și Esther Duflo (2011). Poor Economics: A Radical Rethinking of the Way to Fight Global Poverty. New York: Public Affairs.

Banerjee, Abhijit V., Esther Duflo, și Rachel Glennerster (2008). „Putting a Band-Aid on a Corpse: Incentives for Nurses in the Indian Public Health Care System“. Journal of the European Economic Association 7: 487–500.

Banfield Edward C. (1958). The Moral Basis of a Backward Society. Glencoe, N.Y.: Free Press.

Bang, Peter (2008). The Roman Bazaar. New York: Cambridge University Press.

Barker, Graeme (2006). The Agricultural Revolution in Prehistory: Why Did Foragers Become Farmers? New York: Oxford University Press.

Bar-Yosef, Ofer, și Avner Belfer-Cohen (1992). „From Foraging to Farming in the Mediterranean Levant“. În A.B. Gebauer și T.D. Price, ed., Transitions to Agriculture in Prehistory. Madison, Wisc.: Prehistory Press.

Bateman, Fred, și Thomas Weiss (1981). A Deplorable Scarcity: The Failure of Industrialization in the Slave Economy. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Bates, Robert H. (1981). Markets and States in Tropical Africa. Berkeley: University of California Press.

Bates, Robert H. (1983). Essays in the Political Economy of Rural Africa. New York: Cambridge University Press.

Bates, Robert H. (1989). Beyond the Miracle of the Market. New York: Cambridge University Press.

Bates, Robert H. (2001). Prosperity and Violence: The Political Economy of Development. New York: W.W. Norton.

Benedictow, Ole J. (2004). The Black Death, 1346–1353: The Complete History. Rochester, N.Y.: Boydell Press.

Berliner, Joseph S. (1976). The Innovation Decision in Soviet Industry. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Besley, Timothy, și Stephen Coate (1998). „Sources of Inefficiency in a Representative Democracy: A Dynamic Analysis“. American Economic Review 88: 139–156.

Besley, Timothy, și Torsten Persson (2011). Pillars of Prosperity: The Political Economics of Development Clusters. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Bloch, Marc L.B. (1961). Feudal Society. 2 vol. Chicago: University of Chicago Press.

Blum, Jerome (1943). „Transportation and Industry in Austria, 1815–1848“. The Journal of Modern History 15: 24–38.

Bogart, Dan, și Gary Richardson (2009). „Making Property Productive: Reorganizing Rights to Real and Equitable Estates in Britain, 1660 to 1830“. European Review of Economic History 13: 3–30.

Bogart, Dan, și Gary Richardson (2011). „Did the Glorious Revolution Contribute to the Transport Revolution? Evidence from Investment in Roads and Rivers“. Economic History Review. Volume 64, Issue 4, 1073–1112, Nov. 2011.

Bourguignon, François, și Thierry Verdier (1990). „Oligarchy, Democracy, Inequality and Growth“. Journal of Development Economics 62: 285–313.

Brenner, Robert (1976). „Agrarian Class Structure and Economic Development in Preindustrial Europe“. Past and Present 70: 30–75.

Brenner, Robert (1993). Merchants and Revolution. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Brenner, Robert, și Christopher Isett (2002). „England's Divergence from China's Yangzi Delta: Property Relations, Microeconomics, and Patterns of Development“. Journal of Asian Studies 61: 609–662.

Brewer, John (1988). The Sinews of Power: War, Money and the English State, 1688–1773. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Briggs, Asa (1959). Chartist Studies. Londra: Macmillan.

Brunton, D., și D.H. Pennington (1954). Members of the Long Parliament. Londra: George Allen and Unwin.

Bundy, Colin (1979). The Rise and Fall of the South African Peasantry. Berkeley: University of California Press.

Burke, Edmund (1790/1969). Reflections on the Revolution in France. Baltimore, Md.: Penguin Books.

Cartwright, John R. (1970). Politics in Sierra Leone 1947–1967. Toronto: University of Toronto Press.

Casaús Arzú, Marta (2007). Guatemala: Linaje y Racismo. ed. III, rev. y ampliada. Guatemala City: F&G Editores.

Chaves, Isaías, și James A. Robinson (2010). „Political Consequences of Civil Wars“. Nepublicată.

Cleary, A.S. Esmonde (1989). The Ending of Roman Britain. London: B.T. Batsford Ltd.

Clower, Robert W., George H. Dalton, Mitchell Harwitz, și Alan Walters (1966). Growth Without Development; an Economic Survey of Liberia. Evanstone: Northwestern University Press.

Coatsworth, John H. (1974). „Railroads, Landholding and Agrarian Protest in the Early Porfiriato“. Hispanic American Historical Review 54: 48–71.

Coatsworth, John H. (1978). „Obstacles to Economic Growth in Nineteenth-Century Mexico“. American Historical Review 83: 80–100.

Coatsworth, John H. (2008). „Inequality, Institutions and Economic Growth in Latin America“. Journal of Latin American Studies 40: 545–569.

Cole, G.D.H., și A. W. Filson, ed, (1951). British Working Class Movements: Select Documents 1789–1875. Londra: Macmillan.

Conning, Jonathan (2010). „On the Causes of Slavery or Serfdom and the Roads to Agrarian Capitalism: Domar's Hypothesis Revisited“. Nepublicată. Department of Economics, Hunter College, CUNY.

Corti, Egon Caeser (1928). The Reign of the House of Rothschild. New York: Cosmopolitan Book Corporation.

Crouzet, François (1985). The First Industrialists: The Problem of Origins. New York: Cambridge University Press.

Crummey, Donald E. (2000). Land and Society in the Christian Kingdom of Ethiopia: From the Thirteenth to the Twentieth Century. Urbana: University of Illinois Press.

Dalton, George H. (1965). „History, Politics and Economic Development in Liberia“. Journal of Economic History 25: 569–591.

Dark, K.R. (1994). Civitas to Kingdom: British Political Continuity 300–800. Leicester, U.K.: Leicester University Press.

Daunton, Martin J. (1995). Progress and Poverty: An Economic and Social History of Britain, 1700–1850. Oxford, M.B.: Oxford University Press.

Davies, Robert W. (1998). Soviet Economic Development from Lenin to Khrushchev. New York: Cambridge University Press.

Davies, Robert W., și Stephen G. Wheatcroft (2004). The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931–1933. New York: Palgrave Macmillan.

Davies, Victor A.B. (2007). „Sierra Leone's Economic Growth Performance, 1961–2000". În Benno J. Ndulu et al., ed, The Political Economy of Growth in Africa, 1960–2000. Vol. 2. New York: Cambridge University Press.

Dawit Wolde Giorgis (1989). Red Teas: War, Famine and Revolution in Ethiopia. Trenton, N.J.: Red Sea Press.

De Callataÿ, François (2005). „The Graeco-Roman Economy in the Super Long-run: Lead, Copper, and Shipwrecks". Journal of Roman Archeology 18: 361–372.

de las Casas, Bartolomé (1992). A Short Account of the Destruction of the Indies. New York: Penguin Books.

Dell, Melissa (2010). „The Persistent Effects of Perú's Mining Mita". Econometrica 78: 1863–1903.

Denny, Harold (1937). „Stalin Wins Poll by a Vote of 1005". New York Times, December 14, 1937, p.11.

de Sahagún, Bernardino (1975). Florentine Codex: General History of the Things of New Spain. Book 12: The Conquest of Mexico. Santa Fe, N.M.: School of American Research.

Diamond, Jared (1997). Guns, Germs and Steel. New York: W.W. Norton and Co.

Dobb, Maurice (1963). Studies in the Development of Capitalism. Ed. rev. New York: International Publishers.

Dosal, Paul J. (1995). Power in Transition: The Rise of Guatemala's Industrial Oligarchy, 1871–1994. Westport, Conn.: Praeger.

Douglas, Mary (1962). „Lele Economy Compared to the Bushong". În Paul Bohannan și George Dalton, ed., Markets in Africa. Evanston, Ill.:

Northwestern University Press.

Douglas, Mary (1963). The Lele of the Kasai. London: Oxford University Press.

Doyle, William (2001). An American Insurrection: The Battle of Oxford Mississippi. New York: Doubleday.

Doyle, William (2002). The Oxford History of the French Revolution. ed. II, New York: Oxford University Press.

Dreyer, Edward L. (2007). Zheng He: China and the Oceans in the Early Ming Dynasty, 1405–1433. New York: Pearson Longman.

DuBois, W.E.B. (1903). The Souls of Black Folk. New York: A.C. McClurg & Company.

Dunn, Richard S. (1969). „The Barbados Census of 1680: profile of the Richest Colony in English America“. William and Mary Quarterly 26: 3–30.

DuPlessis, Robert S. (1997). Transitions to Capitalism in Early Modern Europe. New York: Cambridge University Press.

Easterly, William (2006). The White Man’s Burden: Why the West’s Efforts to Aid the Rest Have Done So Much Ill and So Little Good. New York: Oxford University Press.

Elton, Geoffrey R. (1953). The Tudor Revolution in Government. New York: Cambridge University Press.

Engerman, Stanley L. (2007). Slavery, Emancipation & Freedom: Comparative Perspectives. Baton Rouge: University of Louisiana Press.

Engerman, Stanley L., și Kenneth L. Sokoloff (1997). „Factor Endowments, Institutions, and Differential Paths of Growth Among the New World Economies“. În Stephen H. Haber, ed., How Latin America Fell Behind. Stanford, Calif.: Stanford University Press.

Engerman, Stanley L., și Kenneth L. Sokoloff (2005). „The Evolution of Suffrage Institutions in the New World“. Journal of Economic History 65: 891–921.

Evans, Eric J. (1996). The Forging of the Modern State: Early Industrial Britain, 1783–1870. ed. II, New York: Longman.

Evans, Peter B. (1995). Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Ewald, Janet (1988). „Speaking, Writing and Authority: Explorations in and from the Kingdom of Taqali“. Comparative Studies in History and Society 30: 199–224.

Fagan, Brian (2003). The Long Summer: How Climate Changed Civilization. New York: Basic Books.

Faulkner, Neil (2000). The Decline and Fall of Roman Britain. Stroud, M.B.: Tempus Publishers.

Feinstein, Charles H. (2005). An Economic History of South Africa: Conquest, Discrimination and Development. New York: Cambridge University Press.

Fergusson, Niall (1998). The House of Rothschild: Vol.1: Money’s Prophets, 1798–1848. New York: Viking.

Ferguson, Leopoldo (2010). „The Political Economy of Rural Property Rights and the Persistance of the Dual Economy“. Nepublicată. http://economia.uniandes,edu.co.

Finley, Moses (1965). „Technical Innovation and Economic Progress in the Ancient World“. Economic History Review 18: 29–4.

Finley, Moses (1999). The Ancient Economy. Berkeley: University of California Press.

Fischer, David H. (1989). Albion’s Seed: Four British Folkways in America. New York: Oxford University Press.

Fogel, Robert W., și Stanley L. Engerman (1974). Time on the Cross: The Economics of American Negro Slavery. Boston: Little, Brown.

Foley, James A. (2003). Korea's Divided Families: Fifty Years of Separation. New York: Routledge.

Freudenberger, Herman (1967). „The State as an Obstacle to Economic Growth in the Habsburg Monarchy". Journal of Economic History 27: 493–509.

Galenson, David W. (1996). „The Settlement and Growth of the Colonies: Population, Labor and Economic Development". În Stanley L. Engerman și Robert E. Gallman, ed., The Cambridge Economic History of the United States, Volume I: The Colonial Era. New York: Cambridge University Press.

Ganson, Barbara (2003). The Guaraní Under Spanish Rule in the Río de la Plata. Palo Alto, Calif.: Stanford University Press.

García-Jimeno, Camilo, și James A. Robinson (2011). „The Myth of the Frontier". În Dora L. Costa și Naomi R. Lamoreaux, ed., Understanding Long-Run Economic Growth. Chicago: University of Chicago Press.

Gerschenkron, Alexander (1970). Europe in the Russian Mirror. New York: Cambridge University Press.

Ghani, Ashraf, și Clare Lockhart (2008). Fixing Failed States: A Framework for Rebuilding a Fractured World. New York: Oxford University Press.

Gibson, Charles (1963). The Aztecs Under Spanish Rule. New York: Cambridge University Press.

Goldstein, Marcus, și Christopher Udry (2008). „The Profits of Power: Land Rights and Agricultural Investment in Ghana". Journal of Political Economy 116: 981–1022.

Goldsworthy, Adrian K. (2009). How Rome Fell: Death of a Superpower: New Haven, Conn.: Yale University Press.

Goody, Jack (1971). Technology, Tradition and the State in Africa. New York: Cambridge University Press.

Gregory, Paul R., și Mark Harrison (2005). „Allocation Under Dictatorship: Research in Stalin's Archives". Journal of Economic Literature 43: 721–761.

Grieb, Kenneth J. (1979). Guatemalan Caudillo: The Regime of Jorge Ubico, 1931–1944. Athens: Ohio University Press.

Gross, Nachum T. (1973). „The Habsburg Monarchy, 1750–1914". În Carlo M. Cipolla, ed., The Fontana Economic History of Europe. Glasgow, M.B.: William Collins Sons and Co.

Guiso, Luigi, Paola Sapienza, și Luigi Zingales (2006). „Does Culture Affect Economic Outcomes?" Journal of Economic Perspectives 20: 23–48.

Haber, Stephen H. (2010). „Politics, Banking, and Economic Development: Evidence from New World Economies". În Jared Diamond și James A. Robinson, ed., Natural Experiments of History. Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press.

Haber, Stephen H., Herbert S. Klein, Noel Maurer, și Kevin J. Middlebrook (2008). Mexico Since 1980. New York: Cambridge University Press.

Haber, Stephen H., Noel Maurer, și Armando Razo (2003). The Politics of Property Rights: Political Instability, Credible Commitments, and Economic Growth in Mexico, 1876–1929. New York: Cambridge University Press.

Haggard, Stephan (1990). Pathways from the Periphery: The Politics of Growth in the Newly Industrializing Countries. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

Halliday, Fred, și Maxine Molyneux (1981). The Ethiopian Revolution. London: Verso.

Hanna, Willard (1978). Indonesian Banda: Colonialism and Its Aftermath in the Nutmeg Islands. Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues.

Harding, Harry (1987). China's Second Revolution: Reform After Mao. Washington, D.C.: Brookings Institution Press.

Harrison, Lawrence E., și Samuel P. Huntington, ed, (2000). Culture Matters: How Values Shape Human Progress. New York: Basic Books.

Hassig, Ralph C., și Kongdan Oh (2009). The Hidden People of North Korea: Everyday Life in the Hermit Kingdom. Lanham, Md.: Rowman and Littlefield Publishers.

Hatcher, John (2008). The Black Death: A Personal History. Philadelphia: Da Capo Press.

Heath, Dwight (1972). „New Patrons for Old: Changing Patron-Client Relations in the Bolivian Yungas". În Arnold Strickton și Sidney Greenfield, ed., Structure and Process in Latin America. Albuquerque: University of New Mexico Press.

Heinicke, Craig (1994). „African-American Migration and Mechanized Cotton Harvesting, 1950–1960". Explorations in Economic History 31: 501–520.

Helmke, Gretchen (2004). Courts Under Constraints: Judges, Generals, and Presidents in Argentina. New York: Cambridge University Press.

Hemming, John (1983). The Conquest of the Incas. New York: Penguin Books.

Herbst, Jeffrey I. (2000). States and Power in Africa. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Hill, Christopher (1961). The Century of Revolution, 1603–1714. New York: W.W. Norton and Co.

Hill, Christopher (1980). „A Bourgeois Revolution?" În Lawrence Stone, ed., The British Revolutions: 1641, 1688, 1776. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Hilton, Anne (1985). The Kingdom of Kongo. New York: Oxford University Press.

Hilton, Rodney (2003). Bond Men Made Free: Medieval Peasant Movements and the English Rising of 1381. ed. II, New York: Routledge.

Hirst, John B. (1983). Convict Society and Its Enemies: A History of Early New South Wales. Boston: Allen and Unwin.

Hirst, John B. (1988). The Strange Birth of Colonial Democracy: New South Wales, 1848–1884. Boston: Allen and Unwin.

Hirst, John B. (2003). Australia's Democracy: A Short History. Londra: Allen and Unwin.

Hopkins, Anthony G. (1973). An Economic History of West Africa. New York: Addison Wesley Longman.

Hopkins, Keith (1980). „Taxes and Trade in the Roman Empire, 200 BC–400 AD". Journal of Roman Studies LXX: 101–125.

Horrox, Rosemary, ed. (1994). The Black Death. New York: St. Martins' Press.

House of Commons (1904). „Papers Relating to the Construction of Railways in Sierra Leone, Lagos and the Gold Coast".

Hu-DeHart, Evelyn (1984). Yaqui Resistance and Survival: The Struggle for Land and Autonomy, 1821–1910. Madison: University of Wisconsin Press.

Iaryczower, Matías, Pablo Spiller, și Mariano Tommasi (2002). „Judicial Independence in Unstable Environments: Argentina 1935–1998". American Journal of Political Science 46: 699–716.

Inikori, Joseph (1977). „The Import of Firearms into West Africa, 1751–1807". Journal of African History 18: 339–368.

International Crisis Group (2005). „Uzbekistan: The Andijon Uprising," Asia Briefing No. 38, www.crisisgroup.org/en/regions/asia/central-

asia/uzbekistan/B038-uzbekistan-the-andijon-uprising.aspx.

Israel, Paul (2000). Edison. A Life of Invention. Hoboken, N.J.: John Wiley and Sons.

Iwata, Masakazu (1964). Ōkubo Toshimichi: The Bismarck of Japan. Berkeley: University of California Press.

Jackson, Michael (2004). In Sierra Leone. Durham, N.C.: Duke University Press.

Jansen, Marius B. (2000). The Making of Modern Japan. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Jászy, Oscar (1929). The Dissolution of the Habsburg Monarchy. Chicago: University of Chicago Press.

Johnson, Chalmers A. (1982). MITI and the Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy, 1925–1975. Palo Alto, Calif.: Stanford University Press.

Jones, A.M.H. (1964). The Later Roman Empire. Volume 2. Oxford, M.B.: Basil Blackwell.

Jones, Eric L. (2003). The European Miracle: Environments, Economies and Geopolitics in the History of Europe and Asia. ed. III, New York: Cambridge University Press.

Jongman, Willem M. (2007). „Gibbon Was Right: The Decline and Fall of the Roman Economy“. În O. Hekster et al., ed., Crises and the Roman Empire. Leiden, the Netherlands: BRILL.

Josephson, Matthew (1934). The Robber Barons. Orlando, Fla.: Harcourt.

Kandiyoti, Deniz (2008). „Invisible to the World? The Dynamics of Forced Child Labour in the Cotton Sector of Uzbekistan“. Nepublicată. School of Oriental and Africa Studies.

Kapuściński, Ryszard (1983). The Emperor: Downfall of an Autocrat. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich.

Keck, Margaret E. (1992). The Workers' Party and Democratization in Brazil. New Haven, Conn.: Yale University Press.

Keen, David (2005). Conflict and Collusion in Sierra Leone. New York: Palgrave Macmillan.

Kelly, Jonathan, și Herbert S. Klein (1980). Revolution and the Rebirth of Inequality: A Theory of Inequality and Inherited Privilege Applied to the Bolivian National Revolution. Berkeley: University of California Press.

Keyssar, Alexander (2009). The Right to Vote: The Contested History of Democracy in the United States. Ediție revizuită. New York: Basic Books.

Killick, Tony (1978). Development Economics in Action. Londra: Heinemann.

Knight, Alan (2011). Mexico: The Nineteenth and Twentieth Centuries. New York: Cambridge University Press.

Knights, Mark (2010). „Participation and Representation Before Democracy: Petitions and Addresses in Premodern Britain". În Ian Shapiro, Susan C. Stokes, Elisabeth Jean Wood, și Alexander S. Kirshner, ed., Political Representation. New York: Cambridge University Press.

Kropotkin, Peter (2009). Memoirs of a Revolutionary. New York: Cosimo.

Kupperman, Karen O. (2007). The Jamestown Project. Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press.

Landes, David S. (1999). The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are So Rich and Some So Poor. New York: W.W. Norton and Co.

Lane, Frederick C. (1973). Venice: A Maritime Republic. Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press.

La Porta, Rafael, Florencio Lopez-de-Silanes, și Andrei Shleifer (2008). „The Economic Consequences of Legal Origins“. Journal of Economic Literature 46: 285–332.

Law, Robin C. (1977). The Oyo Empire, c.1600–c.1836: West African Imperialism in the Era of the Atlantic Slave Trade. Oxford, M.B.: The Clarendon Press.

Law, Robin C. (1980). „Wheeled Transportation in Pre-Colonial West Africa“. Africa 50: 249–262.

Law, Robin C., ed. (1995). From Slave Trade to „Legitimate“ Commerce: The Commercial Transition in Nineteenth-century West Africa. New York: Cambridge University Press.

Leith, Clark J. (2005). Why Botswana Prospered. Montreal: McGill University Press.

Lenger, Friedrich (2004). „Economy and Society“. În Jonathan Sperber, ed., The Shorter Oxford History of Germany: Germany 1800–1870. New York: Oxford University Press.

León, Juanita (2009). Country of Bullets: Chronicles of War. Albuquerque: University of New Mexico Press.

Lerner, Abba P. (1972). „The Economics and Politics of Consumer Sovereignty“. American Economic Review 62: 258–266.

Levy, David M., și Sandra J. Peart (2009). „Soviet Growth and American Textbooks“. Nepublicată.

Lewis, I.M. (1961). A Pastoral Democracy. Oxford, U.K.: Oxford University Press.

Lewis, I.M. (2002). A Modern History of the Somali. ed. IV, Oxford, M.B.: James Currey.

Lewis W. Arthur (1954). „Economic Development with Unlimited Supplies of Labour“. Manchester School of Economic and Social Studies 22: 139–

191.

Lindert, Peter H. (2004). Growing Public. Volume 1: Social Spending and Economic Growth Since the Eighteenth Century. New York: Cambridge University Press.

Lipset, Seymour Martin (1959). „Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy“. American Political Science Review 53: 69–105.

Lipset, Seymour Martin, și Stein Rokkan, ed, (1967). Party System and Voter Alignments. New York: Free Press.

López, Claudia, ed. (2010). Y Refundaron la Patria … de cómo mafiosos y políticos reconfiguraron el Estado Colombiano. Bogotá: Corporación Nuevo Arco Iris: Intermedio.

Lovejoy, Paul (2000). Transformations in Slavery: A History of Slavery in Africa. ed. II, New York: Cambridge University Press.

MacFarquhar, Roderick, și Michael Schoenhals (2008). Mao’s Last Revolution. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Mann, Michael (1986). The Sources of Social Power. Volume 1: A History of Power from the Beginning to A.D. 1760. New York: Cambridge University Press.

Mann, Michael (1993). The Sources of Social Power. Volume 2: The Rise of Classes and Nation-states, 1760–1914. New York: Cambridge University Press.

Manning, Patrick (1990). Slavery and African Life: Occidental, Oriental, and African Slave Trades. New York: Cambridge University Press.

Mantoux, Paul (1961). The Industrial Revolution in the Eighteenth Century. Ed. rev. New York: Harper and Row.

Martin, Simon, și Nikolai Grube (2000). Chronicle of the Maya Kings and Queens: Deciphering the Dynasties of the Ancient Maya. New York:

Thames and Hudson.

Martinez, José (2002). Carlos Slim: Retrato Inédito. Mexico City: Editorial Oceano.

Masire, Quett K.J. (2006). Very Brave or Very Foolish? Memoirs of an African Democrat. Gaborone, Botswana: Macmillan.

McCreery, David J. (1994). Rural Guatemala, 1760–1940. Palo Alto, Calif.: Stanford University Press.

McGregor, Richard (2010). The Party: The Secret World of China's Communist Rulers. New York: Harper.

McMillan, John, și Pablo Zoido (2004). „How to Subvert Democracy: Montesinos in Perú". Journal of Economic Perspectives 18: 69–92.

Melbourne, Alexander C.V. (1963). Early Constitutional Development in Australia: New South Wales 1788–1856; Queensland 1859–1922. Cu note până la 1963 de editor. Editată și cu introducere de R.B. Joyce. ed. II, St. Lucia: University of Queensland Press.

Meredith, Martin (2007). Mugabe: Power, Plunder, and the Struggle for Zimbabwe's Future. New York: Public Affairs Press.

Michels, Robert (1962). Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy. New York: Free Press.

Mickey, Robert W. (2008). Paths out of Dixie: The Democratization of Authoritarian Enclaves in America's Deep South, 1944–1972. Manuscris nepublicat.

Migdal, Joel S. (1988). Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Mithen, Stephen (2006). After the Ice: A Global Human History 20.000–5000 BC. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Mokyr, Joel (1990). The Lever of Riches: Technological Creativity and Economic Progress. New York: Oxford University Press.

Mokyr, Joel (2009). The Enlightened Economy. New York: Penguin.

Moore, Andrew M.T., G.C. Hillman, și A.J. Legge (2000). Village on the Euphrates: From Foraging to Farming at Abu Hureyra. New York: Oxford University Press.

Morgan, Edmund S. (1975). American Slavery, American Freedom: The Ordeal of Colonial Virginia. New York: W.W. Norton and Co.

Munro-Hay, Stuart C. (1991). Aksum: An African Civilization of Late Antiquity. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Myers, Ramon H., și Yeh-Chien Wang (2002). „Economic Developments, 1644–1800“. În Willard J. Peterson, ed., The Cambridge History of China. Volume 9, Part 1: The Ch'ing Empire to 1800. New York: Cambridge University Press.

Naidu, Suresh (2009). „Suffrage, Schooling, și Sorting in the Post-Bellum South“. Nepublicată. Department of Economics, Columbia University. Disponibilă la tuvalu.santafe.ed/~snaidu/papers/suffrage_sept_16_2010_combined.pdf.

Narayan, Deepa, ed. (2002). Empowerment and Poverty Reduction: A Sourcebook. Washington, D.C.: The World Bank.

Neal, David (1991). The Rule of Law in a Penal Colony. New York: Cambridge University Press.

Neale, J.E. (1971). Elizabeth I and Her Parliaments, 1559–1581. Londra: Cape.

Nogal, C. Álvarez, și Leandro Prados de la Escosura (2007). „The Decline of Spain (1500–1850): Conjectural Estimates“. European Review of Economic History 11: 319–366.

North, Douglas C. (1982). Structure and Change in Economic History. New York: W.W. Norton and Co.

North, Douglas, și Robert P. Thomas (1973). The Rise of the Western World: A New Economic History. New York: Cambridge University Press.

North, Douglas C., John J. Wallis, și Barry R. Weingast (1989). Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

North, Douglas C., și Barry R. Weingast (1989). „Constitutions and Commitment: Evolution of Institutions Governing Public Choice in 17th Century England". Journal of Economic History 49: 803–832.

Nove, Alec (1992). An Economic History of the USSR 1917–1991. ed. III, New York: Penguin Books.

Nugent, Jeffrey B., și James A. Robinson (2010). „Are Endowments Fate? On the Political Economy of Comparative Institutional Development". Revista de Historia Económica (Journal of Iberian and Latin American Economic History) 28: 45–82.

Nunn, Nathan (2008). „The Long-Term Effects of Africa's Slave Trades". Quarterly Journal of Economics 123: 139–176.

Nunn, Nathan, și Leonard Wantchekon (2011). „The Slave Trade and the Origins of Mistrust in Africa", American Economic Review 101(7):3221–52.

O'Brien, Patrick K., Trevor Griffiths, și Philip Hunt (1991). „Political Components of the Industrial Revolution: Parliament and the English Cotton Textile Industry, 1660–1774". Economic History Review, New Series 44: 395–423.

Ogilvie, Sheilagh (2011). Institutions and European Trade: Merchant Guilds 1000–1500. New York: Cambridge University Press.

Olson, Mancur C. (1984). The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities. New Haven, Conn.: Yale University Press.

O'Rourke, Kevin H., și Jeffrey G. Williamson (2002). „After Columbus: Explaining the Global Trade Boom 1500–1800". Journal of Economic History 62: 417–456.

Owen, E. Roger (1981). The Middle East in the World Economy, 1800–1914. Londra: Methuen and Co.

Owen E. Roger, și Șevket Pamuk (1999). A History of Middle East Economies in the Twentieth Century. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Owen, Thomas C. (1991). The Corporation Under Russian Law, 1800–1917. New York: Cambridge University Press.

Palmer, Robin H. (1977). Land and Racial Domination in Rhodesia. Berkeley: University of California Press.

Palmer, Robin H., și Q. Neil Parsons, ed., (1977). The Roots of Rural Poverty in Central and Southern Africa. Londra: Heinemann Educational.

Pamuk, Șevket (2006). „Estimating Economic Growth in the Middle East Since 1820". Journal of Economic History 66: 809–828.

Pan, Philip P. (2008). Out of Mao's Shadow: The Struggle for the Soul of a New China. New York: Simon & Schuster.

Pankhurst, Richard (1961). An Introduction to the Economic History of Ethiopia, from Early Times to 1800. Londra: Lalibela House.

Parsons Q. Neil (1998). King Khama, Emperor Joe and the Great White Queen. Chicago: University of Chicago Press.

Parsons, Q. Neil, Willie Henderson, și Thomas Tlou (1995). Seretse Khama, 1921–1980. Bloemfontein, Africa de Sud: Macmillan.

Perkins, Dwight H., Steven Radelet, și David L. Lindauer (2006). Development Economics, ed. VI, New York: W.W. Norton and Co.

Pettigrew, William (2007). „Free to Enslave: Politics and the Escalation of Britain's Transatlantic Slave Trade, 1688–1714". William and Mary Quarterly, ed. III, ser., LXIV: 3–37.

Pettigrew, William (2009). „Some Underappreciated Connections Between Constitutional Change and National Economic Growth in England, 1660–1720". Lucrare nepublicată. Department of History, University of Kent, Canterbury.

Phillipson, David W. (1998). Ancient Ethiopia: Aksum, Its Antecedents and Successors. Londra: British Museum Press.

Pincus, Steven C.A. (2009). 1688: The First Modern Revolution. New Haven, Conn.: Yale University Press.

Pincus, Steven C., și James A. Robinson (2010). „What Really Happened During the Glorious Revolution?" Nepublicată. http://scholar.harvard.edu/jrobinson.

Pintner, Walter M. (1967). Russian Economic Policy Under Nicholas I. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

Post, Jerrold M. (2004). Leaders and Their Followers in a Dangerous World: The Psychology of Political Behavior. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

Price, David A. (2003). Love and Hate in Jamestown: John Smith, Pocahontas, and the Heart of a New Nation. New York: Knopf.

Puga, Diego, și Daniel Trefler (2010). „International Trade and Domestic Institutions: The Medieval Response to Globalization". Nepublicată. Department of Economics, University of Toronto.

Putnam, Robert H., Robert Leonardi, și Raffaella Y. Nanetti (1994). Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Princeton, N.J.:

Princeton University Press.

Ransom, Roger L., și Richard Sutch (2001). One Kind of Freedom: The Economic Consequences of Emancipation. ed. II, New York: Cambridge University Press.

Reid, Anthony (1993). Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450–1680. Volume 2: Expansion and Crisis. New Haven, Conn.: Yale University Press.

Reinikka, Ritva, și Jacob Svensson (2004). „Local Capture: Evidence from a Central Government Transfer Program in Uganda“. Quarterly Journal of Economics, 119: 679–705.

Relea, Francesco (2007). „Carlos Slim, Liderazgo sin Competencia“. În Jorge Zepeda Patterson, ed., Los amos de México: los juegos de poder a los que sólo unos pocos son invitados. Mexico City: Planeta Mexicana.

Reno, William (1995). Corruption and State Politics in Sierra Leone. New York: Cambridge University Press.

Reno, William (2003). „Political Networks in a Failing State: The Roots and Future of Violent Conflict in Sierra Leone,“ IPG 2: 44–66.

Richards, Paul (1996). Fighting for the Rainforest: War, Youth and Resources in Sierra Leone. Oxford, M.B.: James Currey.

Robbins, Lionel (1935). An Essay on the Nature and Significance of Economic Science. ed. II, Londra: Macmillan.

Robinson, Eric (1964). „Matthew Boulton and the Art of Parliamentary Lobbying“. The Historical Journal 7: 209–229.

Robinson, James A. (1998). „Theories of Bad Policy“. Journal of Policy Reform 1, 1–46.

Robinson, James A., și Q. Neil Parsons (2006). „State Formation and Governance in Botswana“. Journal of African Economies 15, AERC Supplement (2006): 100–140.

Rock, David (1992). Argentina 1516–1982: From Spanish Colonization to the Falklands War. Berkeley: University of California Press.

Romero, Mauricio (2003). Paramilitares y autodefensas, 1982–2003. Bogotá: Editorial Planeta Colombiana.

Romero, Mauricio, ed. (2007). Para Politica: La Ruta de la Expansión Paramilitar y los Acuerdos Politicos. Bogotá: Corporación Nuevo Arco Iris: Intermedio.

Sachs, Jeffrey B. (2006). The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time. New York: Penguin.

Sahlins, Marshall (1972). Stone Age Economics. Chicago: Aldine.

Saunders, David (1992). Russia in the Age of Reaction and Reform, 1801–1881. New York: Longman.

Savage-Smith, Emily (2003). „Islam“. În Roy Porter, ed., The Cambridge History of Science. Volume 4: Eighteenth-Century Science. New York: Cambridge University Press.

Sawers, Larry (1996). The Other Argentina: The Interior and National Development. Boulder: Westview Press.

Schapera, Isaac (1940). „The Political Organization of the Ngwato of Bechuanaland Protectorate“. În E.E. Evans-Pritchard and Meyer Fortes, ed., African Political Systems. Oxford, M.B.: Oxford University Press.

Schapera, Isaac (1952). The Ethnic Composition of the Tswana Tribes. Londra: London School of Economics and Political Science.

Schapera, Isaac (1970). Tribal Innovators: Tswana Chiefs and Social Change 1795–1940. Londra: The Athlone Press.

Schoenhals, Michael, ed. (1996). China’s Cultural Revolution, 1966–1969. Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe.

Sfakianakis, John (2004). „The Whales of the Nile: Networks, Businessmen and Bureaucrats During the Era of Privatization in Egypt“. În Steven Heydemann, ed., Networks of Privilege in the Middle East. New York: Palgrave Macmillan.

Sharo, Kevin (1992). The Personal Rule of Charles I. New Haven, Conn.: Yale University Press.

Sheridan, Richard B. (1973). Sugar and Slaves: An Economic History of the British West Indies 1623–1775. Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press.

Sidrys, Raymond, și Rainer Berger (1979). „Lowland Maya Radiocarbon Dates and the Classic Maya Collapse“. Nature 277: 269–277.

Smith, Bruce D. (1998). Emergence of Agriculture. New York: Scientific American Library.

Sokoloff, Kenneth L. (1988). „Inventive Activity in Early Industrial America: Evidence from Patent Records, 1790–1846“. Journal of Economic History 48: 813–830.

Sokoloff, Kenneth L., și B. Zorina Khan (1990). „The Democratization of Invention During Early Industrialization: Evidence from the United States, 1790–1846“. Journal of Economic History 50: 363–378.

Steffens, Lincoln (1931). The Autobiography of Lincoln Steffens. New York: Harcourt, Brace and Company.

Stevens, Donald F. (1991). Origins of Instability in Early Republican Mexico. Durham, N.C.: Duke University Press.

Stone, Lawrence (2001). The Causes of the English Revolution, 1529–1642. New York: Routledge.

Tabellini, Guido (2010). „Culture and Institutions: Economic Development in the Regions of Europe“. Journal of the European Economic Association 8, 677–716.

Tarbell, Ida M. (1904). The History of the Standard Oil Company. New York: McClure, Phillips.

Tawney, R.H. (1941). „The Rise of the Gentry“. Economic History Review 11: 1–38.

Temin, Peter, și Hans-Joachim Voth (2008). „Private Borrowing During the Financial Revolution: Hoare’s Bank and Its Customers, 1702–24“. Economic History Review 61: 541–564.

Thompson, E.P. (1975). Whigs and Hunters: The Origin of the Black Act. New York: Pantheon Books.

Thompson, I.A.A. (1994a). „Castile: Polity, Fiscality and Fiscal Crisis“. În Philip T. Hoffman și Kathryn Norberg, ed., Fiscal Crisis, Liberty, and Representative Government 1450–1789. Palo Alto, Calif.: Stanford University Press.

Thompson, I.A.A. (1994b). „Castile: Absolutism, Constitutionalism and Liberty“. În Philip T. Hoffman și Kathryn Norberg, ed., Fiscal Crisis, Liberty, and Representative Government 1450–1789. Palo Alto, Calif.: Stanford University Press.

Thornton, John (1983). The Kingdom of Kongo: Civil War and Transition, 1641–1718. Madison: University of Wisconsin Press.

Todkill, Anas (1885). My Lady Pocahontas: A True Relation of Virginia. Writ by Anas Todkill, Puritan and Pilgrim. Boston: Houghton, Mifflin and Company.

Truth and Reconciliation Commission (2004). Final Report of the Truth and Reconciliation Commission of Sierra Leone. Freetown.

Vansina, Jan (1978). The Children of Woot: A History of the Kuba People. Madison: University of Wisconsin Press.

Wade, Robert H. (1990). Governing the Market: Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization. Princeton, N.J.:

Princeton University Press.

Wallerstein, Immanuel (1974–2011). The Modern World System. 4 vol. New York: Academic Press.

Ward, Perkins, Bruan (2006). The fakk of Rome and the End of Civilization. New York Oxford University Press.

Weber, Max (2002). The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism. New York: Penguin.

Webster, David L. (2002). The Fall of the Ancient Maya. New York: Thames and Hudson.

Webster, David L., Ann Corinne Freter, și Nancy Gonlin (2000). Copan: The Rise and Fall of an Ancient Maya Kingdom. Fort Worth, Tex.: Harcourt College Publishers.

Wheatcroft, Stephen G., și Robert W. Davies (1994a). „The Crooked Mirror of Soviet Economic Statistics“. În Robert W. Davies, Mark Harrison, și Stephen G. Wheatcroft, ed., The Economic Transformation of the Soviet Union, 1913–1945. New York: Cambridge University Press.

Wheatcroft, Stephen G., și Robert W. Davies (1994b). „Population“. În Robert W. Davies, Mark Harrison, și Stephen G. Wheatcroft, ed., The Economic Transformation of the Soviet Union, 1913–1945. New York: Cambridge University Press.

Wiener, Jonathan M. (1978). Social Origins of the New South: Alabama, 1860–1885. Baton Rouge: Louisiana State University Press.

Williamson, John (1990). Latin American Adjustment: How Much Has Happened? Washington, D.C.: Institute of International Economics.

Wilson, Francis (1972). Labour in the South African Gold Mines, 1911–1969. New York: Cambridge University Press.

Wilson, Woodrow (1913). The New Freedom: A Call for the Emancipation of the Generous Energies of a People. New York: Doubleday.

Woodward, C. Vann. (1955). The Strange Career of Jim Crow. New York: Oxford University Press.

Woodward, Ralph L. (1966). Class Privilege and Economic Development: The Consulado de Comercio of Guatemala, 1793–1871. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Wright, Gavin (1978). The Political Economy of the Cotton South: Households, Markets, and Wealth in the Nineteenth Century. New York: Norton.

Wright, Gavin (1986). Old South, New South: Revolutions in the Southern Economy Since the Civil War. New York: Basic Books.

Wright, Gavin (1999). „The Civil Rights Movement as Economic History“. Journal of Economic History 59: 267–289.

Zahedieh, Nuala (2010). The Capital and the Colonies: London and the Atlantic Economy, 1660–1700. New York: Cambridge University Press.

Zewde, Bahru (2002). History of Modern Ethiopia, 1855–1991. Athens: Ohio University Press.

Zohary, Daniel, și Maria Hopf (2001). Domestication of Plants in the Old World: The Origin and Spread of Cultivated Plants in West Asia, Europe, and the Nile Valley. ed. III, New York: Oxford University Press.

INDICE*

[14]

A

Abisinia, vezi Ethiopia, 264

Abu Hureyra, 159, 162, 198, 209, 523, 554

Acheampong, Ignatius Kutu, 81,

Acordul de la Bonn (2001), 500

Afghanistan, 57–58, 67, 133, 244, 274, 500–502, 534

Africa de Sud, 2, 63, 134, 136, 284, 291–293, 296, 298–299, 301–303, 306, 380, 389, 397, 410–411, 446, 449, 450, 452, 454–455, 528, 536, 557

Africa Subsahariană, 9, 57, 60 ,63, 64, 66, 71, 82, 107, 111–112, 131, 133, 140, 155, 162, 205, 222, 244, 285, 290, 294, 376, 377, 382, 384, 403, 407, 410, 413, 418, 441, 453–458, 474, 482–483, 492, 494, 502–503

Agricola, guvernator roman al Britanniei, 19, 64–65, 134, 140, 145, 153–154, 156, 162, 194, 196, 202, 254, 377, 438, 531

Ahmadinejad, Mahmoud, 511

Ahmed al III-lea, sultan, 241

Alabama, 395–397, 459, 460–461, 464, 531, 561

Alaric (conducător al goților), 190

Albu, George, 297, 528

Alfonsín, Raúl, 368

Ali, Muhammad, 75–76, 441

Allen, Paul, 54,

Allen, Robert, 209, 516, 541

Almeida, Manoel de, 265–266

al-Qaeda, 500

Alvarado, Pedro de, 384

Alvarez, Francisco, 265–266, 555

Ambon, 276–279, 278, 527

America de Nord, 9, 17, 28–29, 30, 35, 47, 53, 58, 62, 66, 68, 76, 128, 238, 312, 340, 370, 387, 427, 474, 479–480, 508, 518

America Latină, vezi America, 2, 17, 27, 38, 42, 46–48, 58, 70, 77, 89, 91, 94–95, 97, 112, 133, 369, 430–431, 474, 483, 494, 496, 518

Anglia, vezi Marea Britanie, 6, 12–13, 27–28, 29–32, 42, 57, 63, 67, 74, 82, 100–101, 116–125, 128, 131–132, 134–135, 141–142, 179, 196–199, 202–212, 215–219, 223–229, 231, 233, 235, 236–238, 243–246, 248–252, 256, 263–264, 266, 268–269, 295, 306–308, 315–316, 318, 333–335, 337–338, 341, 344, 346, 349, 370–371, 404, 406, 408, 430, 447, 455, 462, 473, 478, 481, 508–509, 511, 522, 526, 529, 533

Angola, 153, 283, 284, 299, 383, 418

Arabia Saudită, 58, 69, 75, 202, 493

Arabia, 200, 202, 262, 276

Arkwright, Richard, 121–122, 232, 237

Armenia, 438

Asante, Ghana, 286, 288–289, 541

Ashley-Cooper, sir Anthony, 36, 312

Asia de Sud-Est, 58, 262, 277–278, 280–306, 482

Asquith, H.H., 352

Atahualpa, 23–24

Attila, 190

Augustus Caesar, 187, 189, 191–192, 240

Australia, 53, 57, 63, 76, 132, 142, 275, 307–311, 313–316, 334, 378–379, 474, 528–529, 554

Austria, 127, 254, 256, 321–322, 325–326, 526, 543

Ayolas, Juan de, 18–19

B

Baiazid al II-lea, sultan, 241

Balbín, Ricardo, 368

Baldwyn, sir Timothy, 225

Ballmer, Steve, 54

Baltimore, Cecilius Calvert, lord, 36–37, 312, 316

Banca Mondială, 81, 437, 535

Banda, insule, 276, 278–280, 304–305

Bangura, Sam, 383, 530

Barbados, 90, 92, 97–98, 108, 111, 123, 146, 151, 520, 546

Barnett, Ross, 463

Barragán, Miguel, 41

Barrios, Justo Rufino, 387–388, 531

Baruch, Bernard, 144, 522

Bathoen, rege al teritoriului Ngwaketse, 448–450, 453

Belgia, 127, 260, 325–326, 335

Belize, 164

Ben Ali, Zine El Abidine, 9, 442

Bezos, Jeff, 54, 93

Bigge, John, 313

Birmania (Myanmar), 278, 305, 483

Bismark, Otto von, 267

Bligh, William, 311

Blyth, Matthew, 296, 528

Boccaccio, Giovanni, 113–114, 522

Bolivar, Simón, 39

Bolivia, 24–25, 38, 48, 58, 62, 77, 92, 133, 203, 204, 429

Bonaparte, Napoleon, 12, 38, 75, 242, 322, 403

Botswana (Bechuanaland), 2, 13, 61, 126, 131, 135–136, 284, 292, 299, 405, 448, 453–458, 460, 465, 473, 508, 511, 533, 539, 552, 554, 558

Bourke, Richard, 314

Brandeis, Louis, 361, 365

Brazilia, 13, 48, 58, 483, 505–507, 509–510, 534

bresle, 140, 254, 317, 322

Brin, Sergey, 54, 93

Brindley, James, 233

Bruce, John, 265

Brunel, Isambard Kingdom, 121

Bryan, William Jennings, 357

Buenos Aires, 18–19, 25, 426, 429

Buffett, Warren, 49

Bullitt, William, 144

buri, 293, 448

Burke, Edmund, 354–355, 530, 543

Burkina Faso, 284, 290, 415

Burundi, 284, 383, 483, 489

Bush, George H.W., 492, 534

Bush, George W., 503

Bushong, populație, 72, 72, 153–156, 163, 167–168, 418, 480, 523, 545

Busia, Kofi, 80–82, 495

C

Cable, Henry și Susannah, 308–309, 312, 529

Cadogan, lady, 308

Cadogan, William, 339–340, 343

Calonne, Charles Alexander de, 320

Cambodgia, 58, 63, 278, 433, 489

Camerun, 72, 284

Canada, 57–58, 62–63, 66, 76, 123, 132–133, 204, 316, 320

Canalul Suez, 444

Cão, Diogo, 72

Cardoso, Fernando Henrique, 505, 507, 534

Carnegie, Andrew, 356

Carol al II-lea, rege al Angliei, 216–217, 219, 337

Carol al V-lea, împărat al Sfântului Imperiu Roman, 247–249

Carol al X-lea, rege al Franței, 236

Carol cel Mare, 174, 200

Carol I, rege al Angliei, 36, 213–215, 247, 320, 340, 349, 525

Carol Stuart, „Tânărul Pretendent“, 338, 345

Carolina (colonie), 28, 37, 123, 464, 509

Carolina de Sud, 37, 464

Carrera, Rafael, 386–387

Cartwright, Edmund, 232

Castaño, Jesus, 420

Caxton, William, 241

centralizare politică, 96, 103, 107, 111, 119, 126, 163, 172–173, 211–212, 222–246, 269, 272–275, 286, 352, 418, 446, 451, 453, 455, 457, 476, 479, 482–483, 521

cercuri vicioase, 135, 405–406, 447, 479, 482

Chamberlain, Joseph, 53, 449–450, 533

Charrúas, populație, 18

Chávez, Hugo, 366, 430–431, 510

Chawawa, Fallot, 409

Chen Yun, 485

Chiang Kai-shek, 465

Chile, 48, 58, 62, 68, 77, 133, 483

China, 57, 60, 63, 67, 69, 70, 76, 77, 82–83, 110–111, 113, 124, 136–138, 173, 205, 226–227, 243, 261–264, 274, 276, 278, 306, 332–333, 335–336,

433, 433, 465–468, 470, 472–474, 481, 483–492, 494, 507–508, 512, 526, 534, 546, 555, 557

Chun Doo-hwan, 110

Ciad, 284, 290, 383

Ciskei, 292–295, 298–299, 301

civilizația aztecă, 62, 133

Claudius, împărat roman, 196

Coasta de Fildeș, 384, 418

Codicele Florentin, 20

Codul lui Napoleon, 328

Coen, Jan Pieterszoon, 280

Colbert, Jean-Baptiste, 319

Collins, David, 309, 529, 548

colonialism, sfârșit al, 453, 549

Columb, Cristofor, 19, 62, 246

Columbia, 22, 48, 58, 77, 222, 249, 419–426, 430, 442, 444–446, 483, 497, 532, 537, 555

Comaroff, John, 452

comerț

atlantic, 478, 481, 522

internațional, 47, 137, 214, 262–266, 387, 470

Compania Britanică a Indiilor de Est, 123, 226–278, 305

Compania Britanică din Africa de Sud, 410, 446

Compania Olandeză a Indiilor de Est, 278, 280, 282, 292, 527

Compania Regală Africană, 220

Compromisul Missouri, 40

conflict politic, 210–211, 237

Congo, regat, 72, 99, 104, 133–134, 254–255, 264, 284, 286

Congo, Republica Democrată, 72, 107, 153, 284, 384, 418

Constantin, împărat roman, 193, 202

Cook, căpitan James, 307

Copán, oraș, 166–167, 169, 171, 523, 561

Coreea de Nord, 9, 12, 58, 62, 71, 84–88, 86, 91, 93–95, 97, 110, 432–433, 442–445, 474, 483, 532

Coreea de Sud, 53, 57–58, 63, 71, 77, 84–86, 88–89, 93–95, 109–110, 112, 138, 474

Coreea, peninsulă, 71, 84–85

Cornul Abundenței, 64, 66

Cort, Henry, 231

Cortés, Hernán, 19–21, 29–30, 48, 80, 384

Cowperthwaite, George, 223, 525

creștere autoritară, 484, 494

Cromwell, Oliver, 216, 240, 447

Cuba, 48, 108, 111, 146, 400, 483, 508

Cuzco, 24–25, 26, 517

D

Dahomey, 286, 289

Dai Guofang, 484, 534

Dalberg, Karl von, 324

Dale, sir Thomas, 32

Darby, Abraham, 231

David, Jacques-Louis, 181

Davis, W.J., 295

de Anjou, dinastie, 125

De Beers, companie de minerit, 378

De León Cardona, Juan, 384

De León Carpio, Ramiro, 384

Deng Xiaoping, 77, 82, 467–470, 473, 485–486

determinism istoric, 479

Diamond, Jared, 64, 162, 515, 519, 539, 548

Díaz del Castillo, Bernal, 384

Diaz, Bartolomeo, 276

Díaz, Porfirio, 44, 46, 80, 97, 518

Diocleţian, împărat roman, 193, 209, 524, 541

distrugere creatoare, 100, 102, 109, 111, 136, 139, 146, 156, 168, 172, 177, 194–195, 208–209, 230, 234, 236, 243–245, 257, 259, 262, 264, 274, 303, 334–335, 386, 389, 428, 476, 487, 489–490, 494

Douglas, Mary, 153

Drumul Mătăsii, 113

Du Bois, W.E.B., 395, 531

E

economie

de piaţă, 78, 87, 89, 118, 131, 435

duală, 298, 302, 306, 411, 446, 528

Ecuador, 33, 58, 77, 423

Edison, Thomas A., 43, 93, 518, 550

Eduard al III-lea, rege al Angliei, 114, 116

Egipt, 5, 9–13, 60, 75–76, 139, 188, 198, 242, 284, 414, 438–442, 444–446, 484, 508, 533 şi Primăvara arabă, 9, 442

Eisenhower, Dwight D., 45

El Salvador, 48

Elisabeta I, regină a Angliei, 122–123, 128–129, 207–208, 212, 524

Elveția, 127, 325, 325–327, 335

Era Glaciară, 157

Eritreea, 201, 267, 284, 400

eșecul pieței, 78

Estonia, 127, 454

Ethiopia, 7, 53, 63, 180, 200–203, 264–268, 272, 274, 284, 336, 384, 399–400, 402–405, 407–408, 483, 489, 524, 527, 544, 545, 549, 557, 562

euro, introducere a, 431

Europa, 28, 45, 47, 53, 57–58, 60, 62–63, 66–68, 70, 76, 82, 99, 114, 116–118, 120, 124–125, 127–128, 131–132, 134, 136–138, 141, 146, 163, 178–180, 198–200, 202–206, 228, 231, 237–238, 241, 247, 251–252, 254, 259–262, 264–265, 277, 279, 282, 303, 311, 316, 318–319, 322–324, 326, 328–330, 334–336, 387, 427, 474–475, 477, 479, 481–482, 489, 509, 519, 522

evrei, 247, 323–324

Ezana, rege al Regatului Axumit, 202, 265

F

Fanon, Frantz, 416

Farouk, rege al Egiptului, 442

Fasuluku, Sheku, 377

Fayt, Carlos, 369, 530

Ferdinand al VII-lea, rege al Spaniei, 38–39, 246–248

feudalism, 127, 146, 180, 200, 202, 237, 254, 264, 268, 321, 324, 328, 331, 335, 481, 524

Filip al II-lea, rege al Spaniei, 28, 122, 129, 248–249

Fingoland, 294, 296, 299, 528

Flabianico, Domenico, 175

Flavius Aetius, 189

Fondul Monetar Internațional (FMI), 81, 412, 495

Foster, John, 234

Francisc I, împărat al Sfântului Imperiu Roman, 252, 255–256, 259, 390, 526

Franța, 13, 74, 113, 122–125, 127–128, 130, 132, 142, 188, 199, 208, 213, 216, 236, 238, 241, 260, 275, 316–327, 331–332, 335–336, 338, 355, 373, 404, 431, 478, 508–510

Freter, AnnCorinne, 167, 523, 561

Fujimori, Alberto, 366, 512, 534

G

Gabon, 72, 284, 389, 396–397, 493

Gaddafi, Muammar, 415

Gadsden, Achiziția (1853), 16

Gagarin, Iuri, 147

Gama, Vasco da, 123, 276

Gates, Bill, 49, 54, 56, 93–94

Gates, sir Thomas, 32

Geiseric, rege al vandalilor, 190–191

Gentz, Friedrich von, 254, 526

Germania, 9, 62, 117, 127, 243, 247, 251, 260, 324–326, 328, 335, 446, 493, 496

Ghana, 79, 81, 282–284, 286, 288–289, 382, 412, 495, 531, 541, 548

Gibbon, Edward, 189, 266, 551

Giorgis, Dawit Wolde, 400, 531, 545

Gladstone, William, 352

globalizare, 47,

Gómez Farías, Valentín, 41

Gonlin, Nancy, 167, 523, 561

Gorbaciov, Mihail, 152

goți, 190–191

Goulart, João, 505

Grant, Ulysses, 45, 53

Greenland Ice Core Project, 184, 524

Grey, conte, 346–348, 529

Grube, Nikolai, 169, 523, 553

Guaraní, populație, 19, 517, 547

Guatemala, 48–49, 58, 60, 164, 167, 171, 384–391, 396, 398, 403, 407, 429, 543, 554, 562

Gutenberg, Johannes, 241

H

Hadrian, împărat roman, 192–193, 197, 524

Haile Selassie, 268, 399–403

Haiti, 57–58, 94, 108, 111, 133, 146, 244, 274, 482, 502

Hannibal, 181

Harappa, civilizație, 63

Hargreaves, James, 101, 232

Hayes, Rutherford B., 396

Hearst, William Randolph, 361

Hemming, John, 294, 517, 528, 549

Henric al III-lea, rege al Franței, 122

Henric al VII-lea, rege al Angliei, 211, 223

Henric al VIII-lea, rege al Angliei, 211–212, 223, 245, 525

Hidalgo, părinte Miguel, 38

Hill, Christopher, 213, 524–525, 549

Hispaniola, 21

Homestead, Documentul (1862), 47, 355, 524

Honduras, 164, 166

Hong Kong, 70

Hongwu, împărat chinez, 262

Hrușciov, Nikita, 147

Hu Jintao, 488

Hu Qiaomu, 471–472

Hua Guofeng, 469–470

Humbolt, Alexander von, 42

huni, 190–191, 200, 202

Huntridge, John, 340, 343, 430

Hussein, Saddam, 492

Hwang, Pyong-Won, 84–85, 520

I, Î

Iacob I, rege al Angliei, 29, 31, 208, 213–214

Iacob al II-lea, rege al Angliei, 216, 219–220, 226, 239–240, 338, 447, 509

Ierihon, 158, 161, 198

Igbo, populații, 286, 380

Imperiul Austro-Ungar, 252, 260

Imperiul Bizantin, 200

Imperiul Inca, 24–25, 26, 429, 479–480, 517, 535

Imperiul Otoman, 12, 30, 69, 75, 140, 227, 242–244, 246, 260–261, 274, 276, 335, 522, 526

Imperiul Roman, 112, 114, 171, 174, 180, 187–190, 194, 196–197, 199–200, 202, 204–205, 237, 481, 524, 524

India, 67, 69, 123, 136–137, 200, 205, 226–227, 265, 276, 305–306, 348, 498–499, 507

inegalitate mondială, 52, 57, 61, 67, 70, 78–79, 83, 141, 333, 336, 519

Inongo, Dominique Sakombi, 402

instituții economice, 17, 42, 45, 50, 54–55, 77, 80, 87, 89, 91, 94–96, 97–100, 102, 105–107, 109–110, 118–120, 125, 128, 131, 139, 176–178, 204, 206, 215, 218–219, 221, 235, 238, 255–257, 272, 277, 280, 291–292, 310, 312, 330, 398, 404, 410, 413–414, 424, 428, 433, 442–443, 454, 464–465, 472–473, 486–487, 495, 523

extractive, 88, 91, 96–99, 103, 106, 108–109, 133–134, 138, 140, 142–143, 152, 178, 193, 244, 246, 249, 254, 266, 268, 274, 303, 371, 382, 386, 391, 394, 398, 405–406, 411, 414, 424, 438, 442, 445, 447, 460–461, 466, 475–477, 483, 486, 491, 493, 503, 520

incluzive, 88–92, 95, 97–98, 100, 108–110, 112, 118–119, 121, 131, 134, 137–138, 142–143, 155, 172, 174–176, 179–180, 184, 194, 199, 204–205, 209, 222, 236, 240, 251, 269, 274–275, 281, 305, 308, 310, 312, 315–316, 318, 326, 328, 333–335, 343–345, 349–350, 352, 355, 360–362, 366, 370–371, 394, 404–406, 425, 427, 430, 439, 447, 454, 456, 458, 465, 469–470, 472–473, 475–477, 480–483, 486–487, 490, 492–494, 500, 503–504, 507, 520

instituții politice, 87, 96, 128, 118, 131, 133, 215, 235, 240, 280, 310, 398, 404, 410, 454, 495

extractive, 97, 100, 104, 112, 133, 367, 391, 414, 438, 473, 447, 475–477, 460, 484, 489, 491, 493, 520

incluzive, 94, 96, 98–100, 105, 108, 110, 112, 118–119, 121, 128, 131, 133, 138, 141, 173, 175, 182, 187, 206, 211–212, 216, 236–237, 240, 244–245, 271–272, 274–275, 279, 305, 308, 313, 315–316, 318, 323, 328, 333, 343–345, 349–350, 352–353, 355, 360–362, 366–367, 370–372, 378, 383, 403–404, 406, 408, 413, 419, 425, 427, 430, 442, 447, 453–454, 457–459, 461, 465, 473, 475–477, 482, 484, 489–491, 493, 504, 508–511, 513, 520–521

instituții juridice, 464

Insulele Caraibe, 108, 128, 146, 172, 238, 282, 304, 334, 348, 502

Insulele Mirodeniilor, 276, 278, 280

invenții, 42, 198, 261, 301

Ioan, rege al Angliei, 210, 217, 264, 265–266

Iordania, 60, 140

Iosif al II-lea, împărat austro-ungar, 253

ipoteză

culturală, 70, 74, 76–77, 479

(a) geografiei, 61–62, 68, 70, 77, 81, 479

(a) ignoranței, 78, 80–82, 494–495, 497

Irak, 69, 139, 158, 188, 198, 492

Iran, 67

Isabela, regină a Spaniei, 246–248

Islam, 559

Israel, 164, 581

Italia, 74, 113, 127, 180, 182–183, 185–186, 187, 190–191, 196, 199, 209, 241, 252, 260, 267, 325, 327, 335, 519

Iturbide, Augustín de, 39–41, 45

Iulius Caesar, 187, 204

încălzire globală, 157

J

Jamaica, 108, 111, 146, 151

James, „Bătrânul Pretendent“, 338

Jamestown, 27, 29–32, 37, 123, 132, 310, 312, 315, 370, 518, 552, 557

Japonia, 13, 53, 57–58, 63, 69–70, 76, 84, 86, 137–138, 142, 275, 278, 329–333, 336, 408, 427, 443, 473–474, 480, 493, 508

Java, insulă, 276–278, 280–281

Jiang Qing, 468

Jiang Zemin, 485

João I, rege al Regatului Congo, 73

Jobs, Steve, 54, 93

Johnson, Andrew, 394

Johnson, Joseph, 235

K

Kabila, Laurent, 99, 402

Kangxi, împărat chinez, 263

Kankrin, conte Igor, 257–260, 526

Karimov, Islam, 434–437, 443–444

Karimova, Gulnora, 437–438

Kasai, râu, 72, 107, 153–156, 418, 545

Kay, John, 101, 232

Kennedy, John F., 463

Kennedy, Robert F., 463

Kenya, 284, 328, 405

Khalil, Wael, 10, 517

Khama, Seretse, rege al teritoriilor Botswana și Ngwato, 135–136, 448–450, 453, 455–458, 557

Khan, Ismail, 501, 518

Khoikhoi, populație, 292

Killick, Tony, 79, 521, 551

Kim Jong-Il, 87, 432, 443

Kim-Il-Sung, 87

King, Martin-Luther, Jr., 459

Kinich Yax, șef maiaș, 166

Knight, John, 235

Koroma, Ernest Bai, 446

Kropotkin, Piotr, 257, 526, 552

Kuba, regat, 72, 72, 154, 156, 172, 535, 561

Kuwait, 58, 75

Kuznets, Simon, 427, 429

L

Lafayette, marchiz de, 321

Laos, 58, 278

las Casas, Bartolomeu de, 21–23, 517, 545

Lee, William, 207–208, 213, 234, 524

legea de fier a oligarhiei, 129, 142, 399, 401, 403, 407–408, 447, 484, 522, 530

Leibniz, Gottfried, 230

Lele, populație, 72, 153–156, 418, 523, 545

Lenin, V.I., 144, 432–433, 545

Leopold al II-lea, regele Belgiei, 106

Lewis, sir Arthur, 79, 290, 299, 303

liberalism, 387

Liberia, 284, 290, 384, 414–418, 528, 544

libertarianism, 387

Lincoln, Abraham, 398, 560

Lipset, Seymour Martin, 491, 493, 522, 534, 553

Liu Xiaobo, 488

Livingstone, David, 448

Livius, istoric roman, 185

Lloyd George, David, 352

Locke, John, 36

Louisiana, 360, 461–462, 546, 561

Lucius Aemilius Paullus, 181

Lucius Cornelius Sulla, 187

ludiți, 101–102, 208, 346

Ludovic al XIV-lea, rege al Franței (Regele Soare), 125, 319

Ludovic al XVI-lea, rege al Franței, 320–322, 326

Ludovic al XVIII-lea, 322

Lula da Silva, Luiz Inácio, 505

Lumea Nouă, 21, 30, 37, 390

M

Macarthur, James, 379

Macarthur, John, 311–316, 379, 529

Madagascar, 134, 284

Magna Carta, 210–211, 214, 217, 237–238, 347, 404, 451, 455, 525

Mahomed al II-lea, sultan, 139

Malacca, 276–277, 281

Malaya, peninsulă, 276–277

Mali, 53, 282, 284, 290

Mancuso, Salvatore, 421–422, 424–425

Mao Zedong, 76–77, 124, 456

Marc Aureliu, 189, 192

Marea Britanie, 9, 12, 57, 79, 121, 127, 218, 228, 260, 272, 281, 287, 307–311, 314, 319, 334, 335, 341, 348, 350, 353–355, 371–372, 381, 411, 448, 452, 457, 474, 493, 511

Marea Criză, 362–363, 461

Margai, sir Albert, 374–375

Margai, sir Milton, 374

Maria Antoaneta, regină a Franței, 321–322

Maria Tereza, împărătească, 252–253, 526

Martin, Simon, 169, 536

Marx, Karl, 401, 432–433

Maryland, 36–37, 312, 316, 355, 509, 518

Masire, Quett, 452, 455–456, 458, 533–554

mass-media: 511

cenzură în, 436–437, 488, 512, 534

Matabeleland, 410–411, 443

Maximilian I, împărat al Sfântului Imperiu Roman, 246–247

Maximilian, împărat al Mexicului, 44

McAdam, John, 233

McKinley, William, 358

Memphis, 198

Mendeland, 373–375, 381, 530

Mendoza, Pedro de, 18–19

Menelik al II-lea, rege al Ethiopiei, 267, 399–400

Menem, Carlos Saúl, 368–369, 426, 428–430

Mengistu Haile Mariam, 399

Meredith, James, 463–464, 532–533, 554

Mesopotamia, 198, 272

Metternich, Klemens von, 253–254

Mexic, 15–17, 19–20, 23–24, 31, 34–35, 37–42, 44–47, 48–53, 56, 58, 62, 66, 68, 80, 82, 93, 97, 164, 168, 203–204, 247, 249, 312, 360, 384–386, 440, 474, 483, 517–518

Michels, Robert, 129, 131, 401, 407, 522, 554

Microsoft, corporație, 49–50

Ming, dinastie, 136, 261–264, 335, 481, 546

Mississippi, 391, 461, 463–464, 480, 533, 545

Moartea Neagră, 113, 116, 118, 125, 127, 131, 181, 199, 205, 237–238, 335, 477

Mobutu, Joseph, 99, 107, 402, 405, 502–503

Mohenjo-Daro, civilizație, 63

Molucce, insule, 276, 278, 280–281, 334

Momoh, Joseph, 376, 415–416

Montesinos, Valdimiro, 512, 534, 554

Montesquieu, baron de, 61

Montezuma, 20–21

Moore, Francis, 285, 523, 527

Morgan, J.P. , 356, 359, 518, 555

Mozambic, 284, 299, 384, 411, 418

Mubarak, Gamal, 440

Mubarak, Hosni, 5, 9, 11, 13, 439, 442, 484, 508

Mugabe, Robert, 409–415, 443, 458, 496, 508, 532, 554

N

Namibia, 134, 284, 299, 448, 454

Napoleon al III-lea, împărat al Franței, 44

Nariakira, Shimazu, 329–330, 332

Nasser, Gamal Abdel, 75, 442, 444, 508

Natal, stat, 291–293, 303

Natufi, cultură, 158–164, 167, 172, 203, 209, 523

Ndebele, populație, 410

Necker, Jacques, 320–321

Need, Samuel, 232

Nepal, 57, 133, 244, 274

Newcomen, Thomas, 230

Newport, Christopher, 28, 30–31

Nicaragua, 22, 48

Nicolae I, țar al Rusiei, 257, 375, 390

Nigeria, 72, 76, 284, 286, 289, 384, 405

Nkomo, Joshua, 411

Nkrumah, Kwame, 79–81

Nogales,

Arizona, 5, 15–17, 53, 64, 77

Mexic, 5, 15–17, 53, 77

Norfolk, insulă, 310

Nosseir, Mohamed, 439–441

Noua Franță, 123

Noua Galie de Sud, 307, 310–316, 379

Noua Granadă, 249

Noua Spanie, 21, 249

Noua Zeelandă, 53, 57, 63, 316

Nzinga a Nkuwu, rege al Regatului Congo, 73

O

Organizația Națiunilor Unite (ONU), 410–411, 500–502

Orientul Mijlociu, 9, 58, 60, 64, 67–69, 74–75, 139–141, 156, 158, 163–164, 172, 180, 198, 205, 231, 265, 276, 282, 439, 442, 482

Owen, Robert, 254, 516, 522, 526, 556

P

Page, Larry, 54, 93

Palestina, 140, 158, 164

Papin, Dionysius, 230–231

Paraguay, 19, 33, 58

Părintele Ioan, 264–266

Park Chung-Hee, 87

Parks, Rosa, 459–460

Paul, Lewis, 232

Perón, Juan Domingo, 367–368, 428, 430–431

Perry, Matthew C., 137, 332, 480

Perú, 19, 23–26, 32–35, 38, 48, 53, 58, 60, 62, 65–66, 77, 82, 92–93, 133, 153, 203–204, 247, 312, 366, 385, 423, 429, 475, 479–481, 512, 517, 535, 545, 554

Petronius Maximus, 181

Petru cel Mare, țar al Rusiei, 125, 245–246, 256, 269

Phillips, David Graham, 361

Pinochet Ugarte, Augusto, 48

Pizarro, Francisco, 19, 23–24, 29–30, 48, 517

Pliniu cel Bătrân, 195

pluralism, 95, 110, 122, 128, 210, 212, 219, 222, 237, 239–240, 253, 275, 341–342, 344–345, 354, 354, 366–367, 369–370, 383, 406, 429, 445, 451, 453, 455, 483, 488, 492, 494, 508–511

Plutarh, 186

Pocahontas, 30, 557, 561

Polonia, 117, 127, 252, 325, 328

Polono-Lituanian, regat, 125

Portugalia, 19, 85, 127, 130, 238, 243, 248, 260, 325

Potosí, oraș, 24–26, 133, 153, 247, 429, 517, 541

Powhatan, confederație, 29

Prima teoremă a bunăstării, 78

Primăvara arabă, 9, 442, 511

Primul Război Mondial, 143, 146, 243, 256, 335, 352, 427–428

productivitate, 42, 62, 64–65, 74, 87, 89–90, 92, 104, 108, 11, 140, 145, 149, 150–151, 153, 155–156, 162, 194, 208, 232, 254, 274, 377, 472, 490, 531

prosperitate, 4–7, 11–13, 17, 45, 53, 56–57, 59–61, 63, 65, 70–71, 75–76, 81–84, 89, 91–92, 95, 98–100, 102–104, 108, 118–120, 133, 142, 153–156, 164, 168, 171, 178–179, 196–198, 204, 213, 249, 257, 259, 264, 275, 277, 291, 295, 297–298, 304, 307, 318, 358, 394, 408, 432–433, 445, 460, 474–476, 482–483, 492, 494–495, 497, 500, 503, 508, 520, 528, 534

Prusia, 324, 326

Publius Cornelius Scipio Nasica, 181

Pujo, Arsene, 360–361

Q

Qing, dinastie, 261, 263–264, 335, 468

quechua, limbă, 24, 26

Querandí, populație, 18–19

Quiroga, Facundo, 429

R

Războaie napoleoniene, 38, 250, 258, 293

Războaiele Opiului, 137–138

Războiul celor Două Roze, 27, 211, 237

Războiul Civil, SUA, 40–41, 45, 391, 395–398, 403, 407, 460

Războiul Crimeii (1853–1856), 261

Războiul de Șapte Ani (1756–1763), 320

Războiul din Coreea, 71

Războiul mexicano-american (1846–1848), 16, 41

Regatul Axumit, Ethiopia, 200, 202, 524

religie, 70, 74–76, 161–162, 165, 200, 267

Republica Batavă, 327

Republica Dominicană, 58

Republica Partenopiană, 327

Republica Populară Chineză, vezi China

Republica Romană, 181, 187, 327

Republica Transvaal, a burilor, 293, 303, 450

Republica Venețiană, 131

Restaurația Meiji, 138, 331, 333, 336, 408, 473, 480, 508

Revoluția de iasomie, 9

Revoluția egipteană (1952), 75, 444

Revoluția glorioasă, Anglia (1688), 119–120, 122–123, 131, 211, 216, 219, 221–222, 224, 236–237, 240, 305, 316, 318, 338, 341–342, 347, 354, 383, 403–404, 406, 408, 447, 455, 473, 475, 509, 525

Revoluția Industrială, 6, 12, 42, 57, 60, 66–67, 73, 93, 100–101, 120, 122, 132, 132–133, 135, 140–142, 180, 196, 199, 204, 218, 221, 224, 229–230, 232–233, 236, 243, 246, 251, 255, 272, 274–275, 281, 288, 304, 316, 332–336, 350, 474–475, 477, 511, 522, 524–525

Revoluția mexicană, 44, 48

Revoluția neolitică, 5, 69, 152, 157, 164, 172, 179, 198, 203–204, 208, 475

Rhee, Syngman, 85, 87

Rhodes, Cecil, 410, 448, 449–451, 453, 533

Rhodesia de Sud, 410, 449

Ríos Montt, Efrain, 49

Roanoke, colonie engleză, 28, 123

Robbins, Lionel, 78, 519, 558

Roberts, Richard, 232

Robespierre, Maximilien de, 322, 404, 509

Rockefeller, John D., 356–357, 361

Roh Tae-woo, 110

Roosevelt, Franklin D., 362, 370, 383

Roosevelt, Theodore, 80, 357–359, 361–367, 369, 530

Rothschild, Amschel, 323–324

Rothschild, Salomon, 256

Rusia, 69, 84, 102, 127, 143–144, 172, 203, 244, 251, 256–257, 259–261, 260, 268–269, 274, 311–312, 318, 325, 328, 335, 349, 375, 386, 390, 443, 493–494, 507–508, 522, 526

Rwanda, 284, 384, 483, 489

Ryūkyū, insule, 329

Ryūma, Sakamoto, 529

S

Saad, Farid, 440

Saba, regina din, 265, 399

Sachs, Jeffrey, 61, 519, 559

Sadat, Anwar, 439

Sahagún, Bernardino de, 20, 517, 545

Saint-Just, Louis-Antoine de, 322, 404

Salinas, Carlos, 50

Samuelson, Paul, 147

Sankoh, Foday, 414–417

Santa Ana, Antonio López de, 41, 44–46

sărăcie, 4–6, 7, 9, 11–12, 52, 55–56, 60–63, 71, 75–76, 78, 81–84, 88, 99, 104–105, 108, 118, 122, 133, 141, 144, 199, 231, 257, 263, 268, 275, 298, 304, 306, 317, 362, 416, 433, 437, 442, 474, 479, 482–483, 494, 497–498, 502, 504, 520, 534

Sawiris, familie, 439, 441

Saxton, John Thacker, 235

Schumpeter, Joseph, 100

Scipio Africanul, 181

sclavie, 40, 104, 106, 119, 134, 181, 184, 193, 196, 196, 200, 203, 205, 282–283, 285, 287–290, 371, 380, 391–392, 394–395, 398, 407, 460, 481, 521, 527

Scoția, 57, 196, 215, 218, 228, 232, 307, 338

Sebele, rege al teritoriului Kwena, 448–450, 453

Selim I, sultan, 241

Seva Mandir, 498–499, 534

Sfântul Imperiu Roman, 246–247, 251–252

Sherman, William Tecumseh, 357–360, 394

Shyaam, rege al Regatului Kuba, 5, 154–156, 160, 163, 168, 172, 418, 480

Sierra Leone, 2, 9, 12, 53, 76, 222, 284, 290, 373–381, 383–384, 386, 401, 404, 408, 414–419, 433, 442, 444–447, 453–454, 456, 466, 496, 503, 532, 539, 543, 550–551, 558, 561

Sinclair, Duncan, 307–309, 529

Singapore, 53, 57–58, 61, 63, 70, 76, 278

Siria, 9, 60, 75, 158, 164

Sistemul Juche, 87

Slim, Carlos, 49–51, 56, 360, 440, 518, 554, 558

Smeaton, John, 231, 233

Smith, Adam, 150

Smith, Ian, 411, 413, 508

Smith, John, 29, 31, 80, 222, 518, 557

Solís, Juan Díaz de, 18–19

Solomon, rege al Ethiopiei, 265, 399

Somalia, 71, 96, 103, 244, 246–267, 269, 270–275, 285, 384, 418–419, 482, 536

Song, dinastie, 261, 264

Songhai, sclavie în, 282

Sonjica, Stephen, 295, 528

Spania, 16, 18–19, 21, 28, 38–39, 65, 85, 122–125, 127–129, 132, 200, 213, 238, 241, 246–252, 266, 274, 325, 328, 338, 443–444, 478, 526

stagnare economică, 48, 138, 145, 319

Stalin, Iosif, 5, 144–149, 151, 156, 433, 436–437, 533, 545

Statele Unite, 9, 12–13, 15–17, 34–35, 37, 41–47, 49–56, 58, 62–63, 66, 76–77, 80, 82, 89, 93–95, 109, 111, 132–133, 142, 144, 146, 196, 204, 275, 282, 287, 307–308, 313, 315–316, 333–334, 344–345, 355–356, 360–364, 367, 369, 371–372, 387, 419, 432, 446, 461, 465, 474, 479–482, 489, 492, 500, 509, 511, 518, 530

Steffens, Lincoln, 144, 146, 522, 560

Stephens, J.R., 347, 529

Stephenson, George, 234, 256

Stevens, Siaka, 374–377, 379, 381–383, 401–402, 414–416, 446, 458, 496, 503, 518, 530

Strasser, Valentine, 382

Strutt, Jedediah, 232

Sudan, 201, 244, 272, 284, 289, 384, 414, 418

Suleiman I Magnificul, sultan, 139

Suluku (rege războinic), 373–377

T, Ț

T’ang Chen, 263, 526

Taft, William Howard, 357, 359

Taiwan, 53, 57, 138, 278

Tanzania, 134, 201, 284, 483

Taqali, regat, 272–273, 527, 546

Tarbell, Ida, 361, 560

Tarquin cel Mândru, 182

Taylor, Charles, 415, 418

Telford, Thomas, 233

Templul Soarelui, Cuzco, 24

Tenochtitlan, invazie spaniolă în, 20

teoria modernizării, 491–494

Tewodros al II-lea, împărat al Ethiopiei, 267

Texas, 41

Theodoric, 190

Thompson, E.P. , 342–343, 348, 526, 529, 535, 560

Thurmond, Strom, 463–464, 533

Tiberius Gracchus, 181–181, 185–187, 192

tipar, 7, 13, 142, 213, 215, 241–244, 413, 431, 447–448, 454, 458, 460, 473, 477, 482, 496, 497, 510, 526, 533

Tokugawa, familie, 137–138, 329, 331–332, 480

Toledo, Francisco de, 24–27, 29, 48, 517

Toshimichi, Ōkubo, 329–331, 529, 550

Transkei, 291–292, 294, 296, 298–299, 301

transport, 27, 91, 100, 180, 194–195, 198, 233, 261–261, 271–272, 289, 356, 385, 387, 543

Transvaal, 293, 303, 450

Tratatul de la Versailles, 143, 320

Trevithick, Richard, 121, 233

Tswana, populație, 448–449, 451–459, 533, 559

Tunisia, 9–10, 139, 284, 442

Turcia, 69, 139, 158, 180, 439

Turgot, Anne-Robert-Jacques, 320

Tyler, Wat, 116

Țările de Jos, 30, 74, 117, 129, 216, 241, 247, 252, 326–327, 335

U

U.S. Steel Company, 356

Ubico, Jorge, 389–390, 531, 548

Uganda, 284, 384, 418, 558

Ukit Took, 166

Ungaria, 30, 117, 125, 127, 251–252, 254, 256–257, 259, 261, 274, 311–312, 318, 324–325, 328, 335, 349, 386, 390, 454, 526

Uniunea Sovietică, 60, 109–111, 138, 144–146, 150, 152, 156, 172–173, 194, 400, 466, 487, 533

Uribe, Álvaro, 425

Uruguay, 58

Uzbekistan, 434–438, 442–444, 446, 533, 550–551

V

valori confucianiste, 70

vânători–culegători, 126, 157, 159, 292

Vanderbilt, Cornelius, 356, 530

Vansina, Jan, 153, 523, 535, 561

Venezuela, 33, 48, 58, 366, 423, 430, 493, 510

Verwoerd, Hendrik, 302, 528

Vespasian, împărat al Romei, 195

Victoria, regină a Angliei, 28, 449

Vietnam, 263, 278, 489, 508

Vijayanagara, India, 63

Virginia Company, vezi Jamestown, 28–32, 34–35, 123, 310, 315, 480

W

Walpole, sir Robert, 339–340, 343, 346, 366, 370, 430

Washington, Bushrod, 364

Washington, George, 45, 394, 531

Watt, James, 120–122, 230, 236, 522

Weber, Max, 70, 74, 96, 519, 521, 561

Webster, David, 167, 516, 523, 561

Wen Jiabao, 490, 534

Wentworth, William, 313–315, 529

Wilberforce, William, 287

Wilhelm de Orania, 216, 240, 338

Williams, Ruth, 135

Wilson, Woodrow, 80, 143, 357, 359, 530

Wingfield, Edward Marie, 29–30

X

Xhosa, populație, 293–294

Y

Yaqui, 48, 518, 550

Yax Ehb Xook, rege maiaș, 168

Yir Yoront, populații, 162, 523

Yongle, împărat al Chinei, 262

Yoruba, orașe-stat, 289

Yoshinobu, shogun, 331

Young, Arthur, 28, 581

Z

Zair, 402

Zambia, 284, 299, 382, 411, 449

Zayat, Ahmed, 440–441

Zhao Ziyang, 471, 488

Zheng He, 262, 546

Zhou Enlai, 468–469

Zidul Berlinului, 62, 435

Zimbabwe, 9, 12, 284, 298, 299, 409, 409–411, 413–415, 419, 433, 442–443, 445–446, 449, 454, 496–497, 508, 532, 534, 537, 541, 554

---

[14]* Numărul paginilor se referă la ediția tipărită a cărții și la ediția digitală în format PDF.

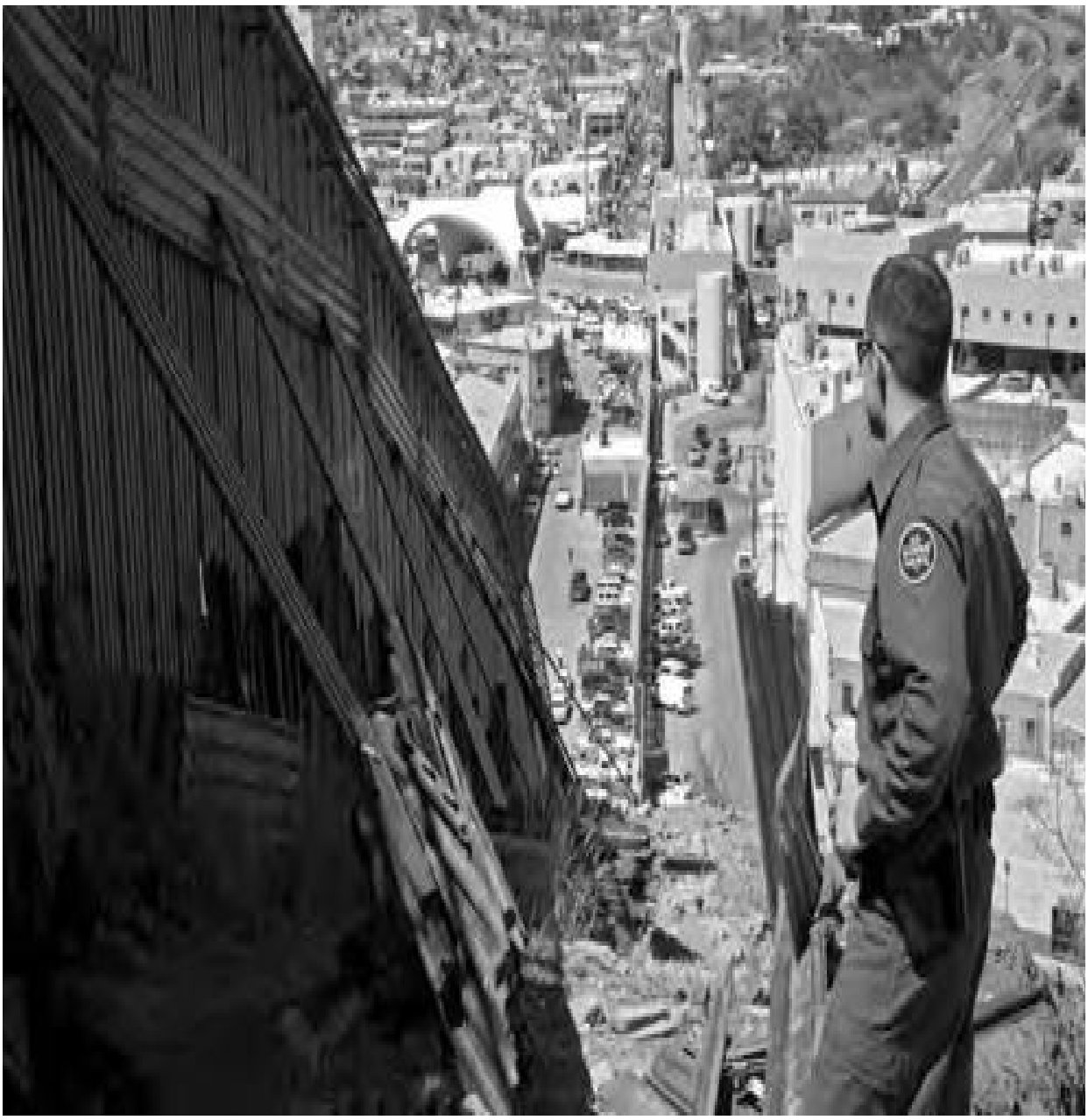

La nord de graniță: Nogales, Arizona

Jim West/imagebroker.net/Photolibrary

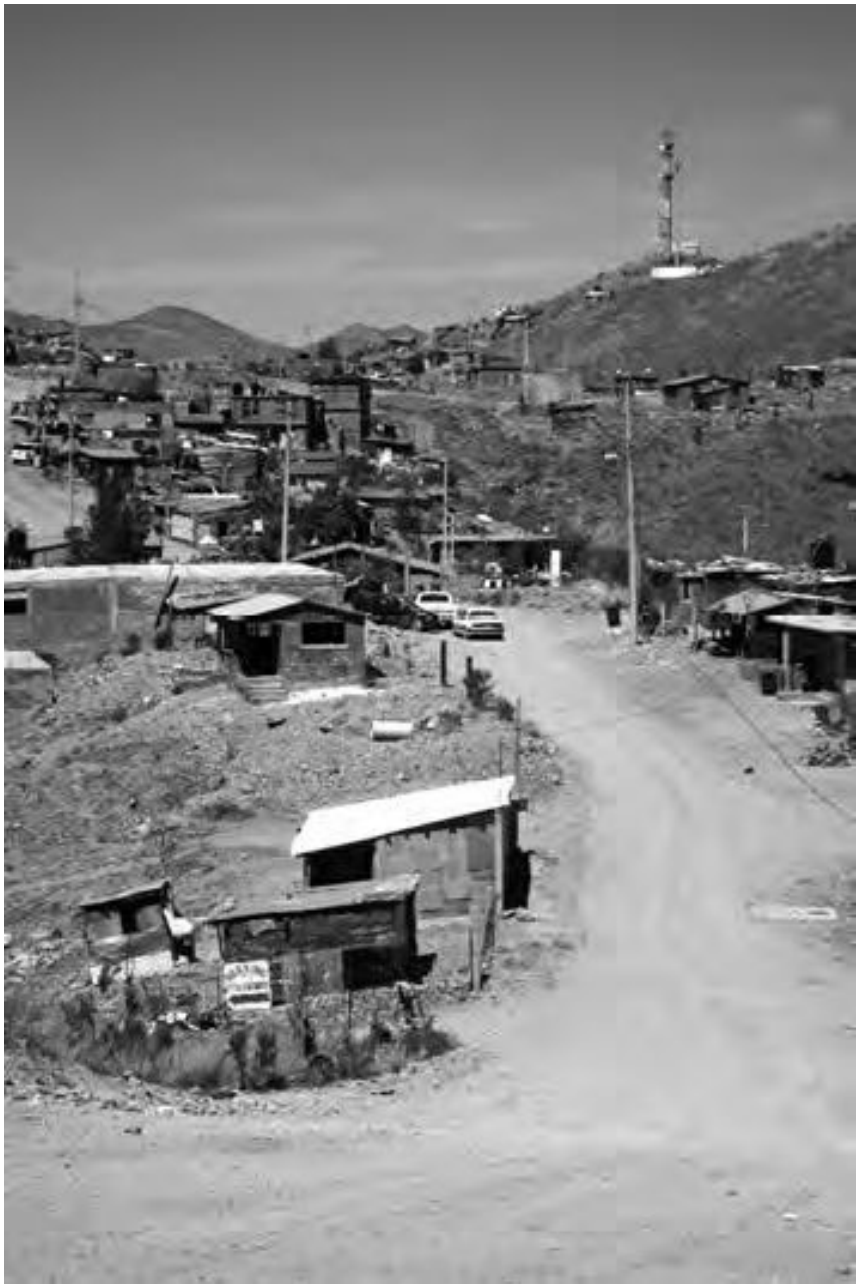

La sud de graniță: Nogales, Sonora

Jim West/age fotostock/Photolibrary

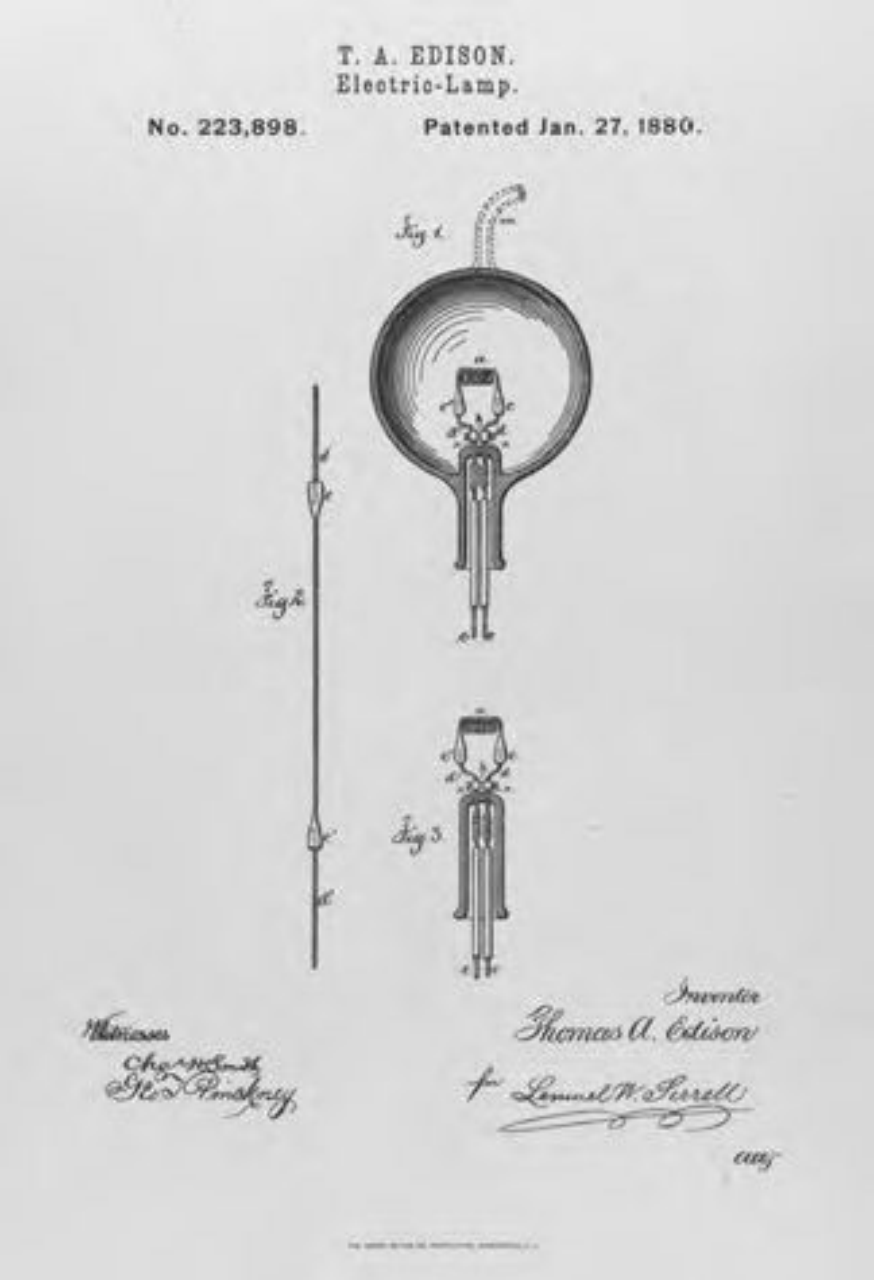

Consecințele egalității de șanse: patentul din 1880 al lui Thomas Edison pentru becul electric

Records of the Patent and Trademark Office, Record Group 241, National Archives

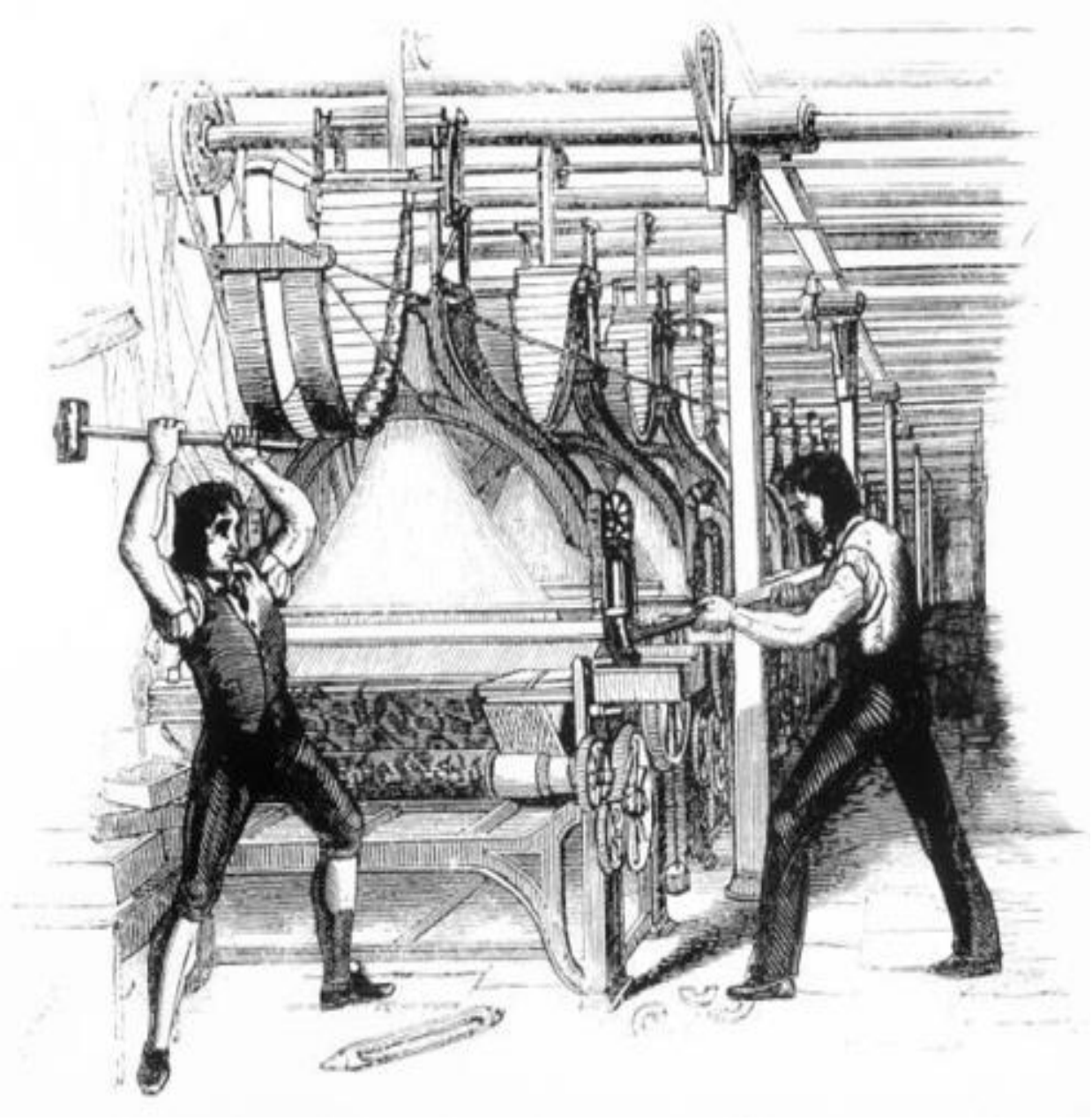

Perdanți economici în urma distrugerii creatoare: ludiți distrugând mașini la începutul secolului al XIX-lea, în Marea Britanie

Mary Evans Picture Library/Tom Morgan

Consecințele unei lipse complete a centralizării politice în Somalia

REUTERS/Mohamed Guled/Landov

Beneficiarii succesivi ai instituțiilor extractive din Congo: Regele din Kongo

© CORBIS

Regele Leopold al II-lea

The Granger Collection, NY

Joseph-Désiré Mobutu

© Richard Melloul/Sygma/CORBIS

Laurent Kabila

© Reuters/CORBIS

Revoluția glorioasă: Declarația drepturilor este citită în prezența lui William al III-lea de Orania, înainte ca acestuia să i se ofere coroana Angliei de către Parlament

După Edgar Melville Ward/The Bridgeman Art Library/Getty Images

Ciuma bubonică din secolul al XIV-lea creează un moment de cotitură (Triumful Morții, pictură de Pieter Brueghel cel Bătrân)

The Granger Collection, NY

Beneficiar al inovației instituționale: regele din Kuba

Eliot Elisofon/Time & Life Pictures/Getty

Apariția ierarhiilor și a inegalității înainte de apariția agriculturii: obiectele din mormintele elitei natufiene

http://en.wikipedia.org/wiki/File:Natufian-Burial-ElWad.jpg

Creștere extractivă: deținuții din Gulagul sovietic construiesc canalul de la Marea Albă

SOVFOTO

Britannia rămâne în urmă: ruinele Imperiului Roman în Vindolanda

Prin amabilitatea Vindolanda Trust și Adam Stanford

Inovația, esența creșterii economice incluzive: motorul cu aburi al lui James Watt

The Granger Collection, NY

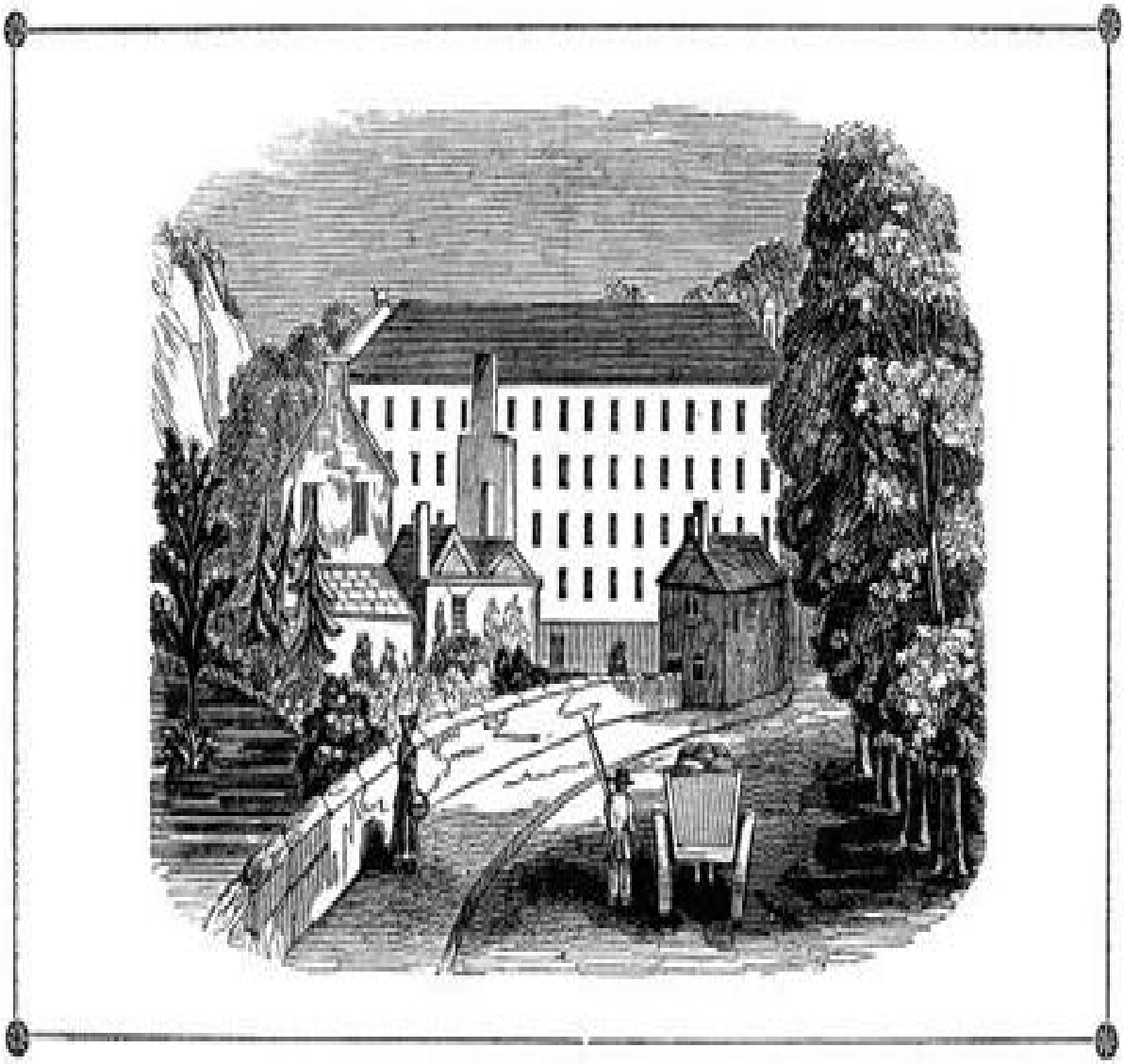

ARKWRIGHT'S FIRST COTTON FACTORY AT CROMFORD.

Schimbarea organizațională, o consecință a instituțiilor incluzive: fabrica lui Richard Arkwright de la Cromford

The Granger Collection, NY

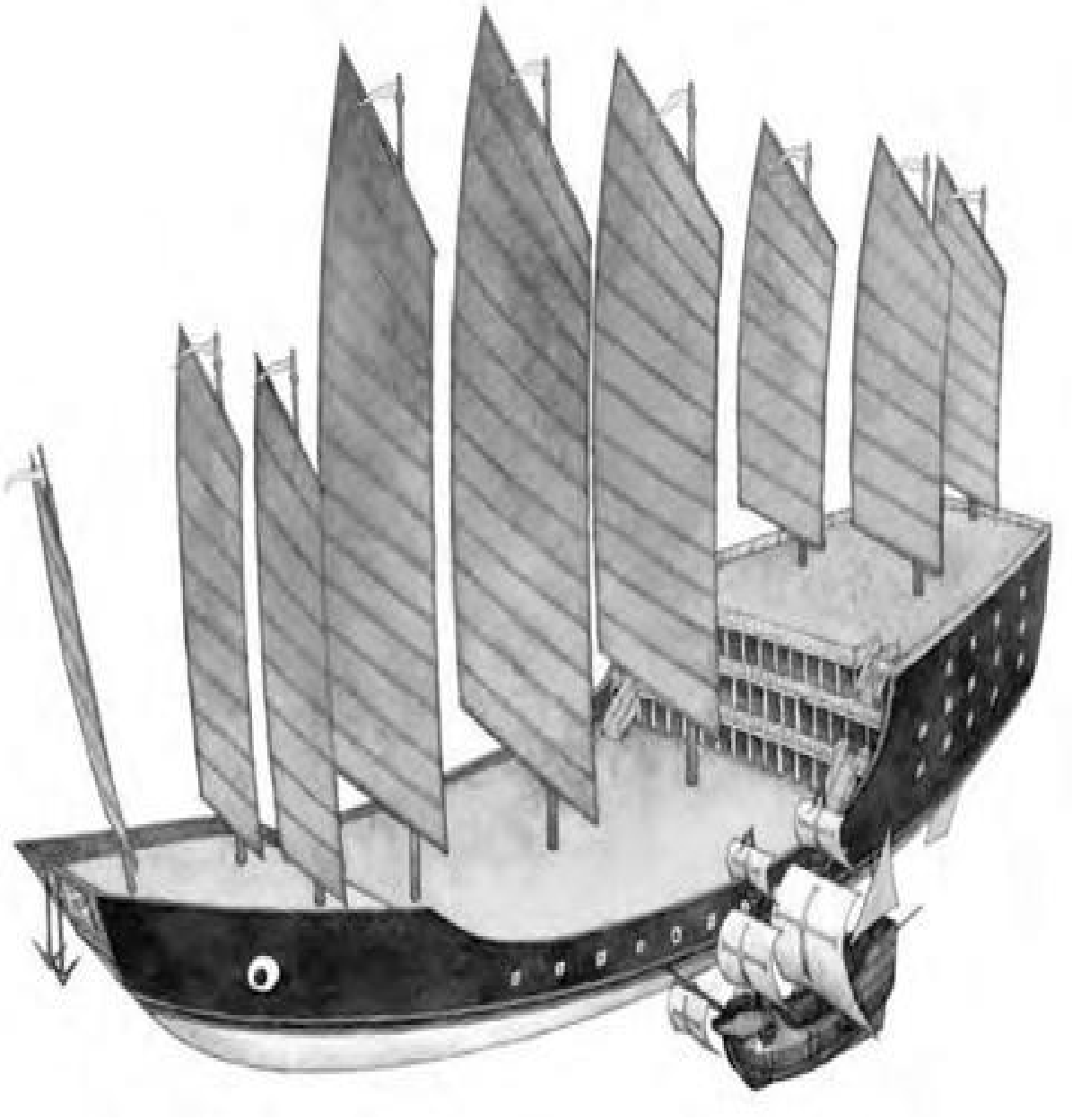

Roadele creșterii extractive nesusținute: corabia lui Zheng He alături de corabia Santa Maria a lui Columb

Gregory A. Harlin/National Geographic Stock

Privelişte aeriană asupra economiei duale din Africa de Sud: sărăcie în Transkei, prosperitate în Natal

Roger de la Harpe/Africa Imagery

Consecințele Revoluției Industriale: asaltul asupra Bastiliei

Bridgeman-Giraudon/Art Resource, NY

Provocări la adresa instituțiilor incluzive: compania Standard Oil

Library of Congress Prints and Photographs Division Washington, D.C.

Distrugere noncreatoare: gara abandonată din Hastings, aflată pe drumul spre Bo, în Sierra Leone

© Matt Stephenson: www.itsayshere.org

Instituțiile extractive astăzi: copii lucrând pe un câmp de bumbac în Uzbekistan

Environmental Justice Foundation, www.ejfoundation.org

Spargerea tiparelor: trei șefi Tswana în drum spre Londra

Fotografie de Willoughby, prin amabilitatea Botswana National Archives & Records Services

Spargerea unui alt tipar: Rosa Parks provoacă instituțiile extractive din sudul SUA

The Granger Collection, NY

Instituțiile extractive își devorează copiii: Revoluția Culturală din China față în față cu „intelectualii degenerați“

Weng Rulan, 1967, IISH Collection, International Institute of Social History (Amsterdam)

Table of Contents

Prefață
Capitolul 1. Atât de aproape și, totuși, atât de departe
Capitolul 2. Teorii care nu funcționează
Capitolul 3. Generarea prosperității și a sărăciei
Capitolul 4. Diferențe mici și perioade critice: importanța istoriei
Capitolul 5. „Eu am văzut viitorul și funcționează“: creșterea în cadrul instituțiilor extractive
Capitolul 6. Pe drumuri diferite
Capitolul 7. Punctul de cotitură
Capitolul 8. Nu pe teritoriul nostru: bariere în calea dezvoltării
Capitolul 9. În sens invers dezvoltării
Capitolul 10. Răspândirea prosperității
Capitolul 11. Cercul virtuos
Capitolul 12. Cercul vicios
Capitolul 13. De ce eșuează națiunile astăzi
Capitolul 14. Spargerea tiparelor
Capitolul 15. Înțelegerea prosperității și a sărăciei
Mulțumiri
Eseu bibliografic și surse
Surse pentru hărți
Bibliografie
Indice